

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE DİNÎ TERİMLER

Betül YAŞARBAŞ

**Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA
Erzurum – 2022
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUMTEKNİKÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE DİNÎ TERİMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Betül YAŞARBAŞ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA

ERZURUM-2022

ONAY

Betül YAŞARBAŞ tarafından hazırlanan “**Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dinî Terimler**” adlı bu çalışma 21/07/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETGİN

Yıldız Teknik Üniversitesi

Danışman Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA

Erzurum Teknik Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Raşit ÖZTÜRK

Erzurum Teknik Üniversitesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .../.../2022

Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

21/07/2022

İmza

Betül YAŞARBAŞ

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim süresi ile ilgili bir kısıtlama bulunmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
.....	V
ÖZET	VI
KISALTMALAR VE İŞARETLER	VIII
Genel Kısaltmalar	X
Kaynakçada Atıf Yapılan Eser Kısaltmaları.....	XII
İşaretler	XVI
ÖN SÖZ	XVII
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Konusu	2
B. Araştırmanın Amacı	2
D. Araştırmanın Kapsamı	3
E. Araştırmada Takip Edilen Yöntem.....	8
F. Araştırmada Kullanılan Yazı Çevirimleri.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÎ TÜRK DİLİ SAHASINA KISA BİR BAKIŞ

1.1. ORHON HANLIĞI DÖNEMİ	10
1.1.1. I. (Doğu) Türk Kağanlığı (552-630)	11
1.1.2. II. (Doğu) Türk Kağanlığı (682-744)	12
1.2. UYGUR DÖNEMİ (744-840).....	14
1.2.1. Ötüken Uygur Bozkır Kağanlığı (III. Türk Kağanlığı) Yazıtları (744-840).....	16
1.2.2. Irk Bitig	18
1.2.3. Turfan Uygurları ve Edebiyatı	18
1.2.3.1. Doğu Türkistan Uygur Nesri	20
1.2.3.1.1. Maniheizm Uygur Nesri.....	20
1.2.3.1.2. Budist Uygur Nesri	21
1.2.3.1.3. Hristiyan Uygur Nesri.....	23
1.2.3.1.4. Din Dışı Çevreye Ait Metinler.....	24
1.3. KARAHANLI DÖNEMİ	24
1.3.1. Kutadgu Bilig (1069)	25
1.3.2. Dîvânü Lügâti't-Türk (1072-1077)	27
1.3.3. Atebetü'l-Hakâyık (12. Yüzyıl)	28

1.3.4. Kur'an Tercümeleri	29
1.3.4.1.1. Türk İslam Eserleri Müzesindeki Tercüme (TİEM 73)	29
1.3.4.1.2. Anonim Tefsir	29
1.3.4.1.3. John Rylands Nüshası	30
1.3.4.1.4. Taşkent-Özbek İlimler Akademisinde Tercüme	30
1.4. HAREZM-ALTIN ORDU DÖNEMİ	30
1.4.1. Harezmi Türkçesi Eserleri	31
1.4.1.1. Kısasü'l-Enbiyâ	31
1.4.1.2. Nehcü'l-Ferâîs	32
1.4.1.3. Mukaddimetü'l-Edeb	33
1.4.1.4. Mu'înü'l-Mürîd	34
1.4.1.5. Satır Arası Kur'ân Tercümesi	34
1.4.2. Harezmi-Altın Ordu Türkçesi Eserleri	34
1.4.2.1. Hüseyin ü Şîrîn	34
1.4.2.2. Muhabbet-nâme	35
1.4.2.3. Mi'râc-nâme	35
1.4.2.4. Sirâcü'l-Kulûb	36
1.4.2.5. Dâsitân-ı Cumcuma	36
1.4.2.6. Yarlık ve Bitikler	37
1.5. KIPÇAK DÖNEMİ	37
1.5.1. Kıpçak Edebiyatı	37
1.5.1.1. Kıpçak (Kuman) Lehçesi	38
1.5.1.2. Memluk Lehçesi	39
1.5.1.3. Ermeni Lehçesi	41
İKİNCİ BÖLÜM	
TEMATİK SÖZ VARLIĞI İNCELEMESİ	
2.1. DİNÎ LİTERATÜR, SİMGELER, İMGELER VE MÜSİKİ	42
2.1.1. Dinî Literatür	42
2.1.1.1. Mukaddes Kitaplar	42
2.1.1.2. Dinî Öğretiler, Öğretinin Bileşenleri ve Dinî Sözler	51
2.1.1.3. Dinî Yenilikler	64
2.1.2. Dinî Simgeler ve Nesneler	64
2.1.3. Dinî İmgeler	76

2.1.3.1. Tanrısal Gücün Sıfatları ve Muhtelif Dinamikleri	76
2.1.3.1.1. Ululuk	76
2.1.3.1.2. Alamet.....	88
2.1.3.1.3. Muktedir Olma.....	90
2.1.3.1.4. Ebedîlik.....	102
2.1.3.1.5. Güç, Kudret, Eşsizlik	106
2.1.4. Dinî Musiki ve İcracıları	107
2.1.5. Din, Mezhep ve Kavim Adları ile Mensuplarının Adlandırılması.....	112
2.2. İBADETLER VE DİNÎ RİTÜELLER.....	123
2.2.1. İbadet ve Dinî Ritüellere İlişkin Genel İfadeler	123
2.2.2. Abdest, Arınma ve Temizlenme.....	128
2.2.3. Oruç.....	134
2.2.4. Zekât.....	140
2.2.5. Bağışlama, Kutsama ve Vaftiz	141
2.2.5.1. Bağışlama ve Affetme	142
2.2.5.2. Kutsama, Kutlama ve Kutlayıcı İfadeler	157
2.2.5.3. Vaftiz	161
2.2.6. İstiğrak.....	161
2.2.7. Dua	166
2.2.8. Tövbe, Günah Çıkarma ve Günahtan Arınma.....	173
2.2.9. Namaz.....	181
2.2.10. Hac	191
2.2.11. Kaza, Kader, Mukadderat.....	195
2.2.12. Sünnet.....	196
2.3. DİNÎ ŞAHSİYETLER, RUHANİ VARLIKLAR VE TANRI	
ADLANDIRMALARI	196
2.3.1. Semavi Dinlere İlişkin Dinî Şahsiyetler ve İlahi Sınıflar.....	197
2.3.1.1. Semavi Dinlere İlişkin Dinî Şahsiyetler ve Özel İsimler	197
2.3.1.2. Semavi Dinlere İlişkin İlahî Sınıflar.....	218
2.3.2. Semavi Olmayan Diğer Dinlere İlişkin Dinî Şahsiyetler ve İlahi Sınıflar	220
2.3.2.1. Semavi Olmayan Diğer Dinlere İlişkin Dinî Şahsiyetler ve Özel İsimler.....	220
2.3.2.2. Semavi Olmayan Diğer Dinlere İlişkin İlahi Sınıflar.....	253
2.3.3. Şeytan ve Kötü Ruhlar	259

2.3.4. Tanrı, Tanrıça ve Adlandırmaları.....	274
2.3.5. Din Adamları, Melek, Peygamber ve Mutaassıp Kimseler.....	287
2.4. DİNÎ TUTUM, ALGI, DAVRANIŞ, EYLEM VE AMEL.....	322
2.4.1. Dinî Tutum, Algı ve Davranışlara İlişkin Genel İfadeler.....	323
2.4.2. Saygı, Hürmet ve Hizmet Etme.....	326
2.4.3. Ant.....	339
2.4.4. Gerçek, Hakikat ve Ahlak	344
2.4.5. Adak, Kurban, Sadaka Bağışı ve Sunu	346
2.4.6. Zikir.....	357
2.4.7. Amel ve Faziletli Davranış.....	358
2.4.7.1. Fazilet, Amel ve Âmile İlişkin Adlandırmalar	358
2.4.7.2. Sevap ve İyi Amel	362
2.4.7.3. Günah, Kötü Amel ve Küfür	370
2.4.8. Beddua.....	388
2.4.9. Sihir, Büyü, Doğaüstü Güçler, Batıl İtikadlar ve İcracıları.....	395
2.4.10. Asilik	417
2.4.11. Hamt, Şükür ve Övgü.....	418
2.4.12. Talih, Saadet, Şanssızlık ve Uğursuzluk	424
2.4.13. İman, İtikat ve Vahdet.....	444
2.4.14. Farz.....	458
2.4.15. Dinî Anlamda Necaset	460
2.4.16. Gaza, Cihat ve Gazilik	461
2.4.17. Doğruluk ve Hidayet	464
2.4.18. Mahrem, Mahremiyet ve Nikâh	465
2.5. İNANÇLI VE İNANÇSIZ KİMSELER.....	466
2.5.1. İnançlı ve Mütedeyyin Kimseler	466
2.5.2. İnançsız Kimseler, Sapkınlar, Kâfirler ve Günahkârlar	489
2.6. DİNÎ KAİDE VE İLKELER	507
2.6.1. Helal	507
2.6.2. Haram ve Mekruh.....	510
2.6.3. Dinî Emir, Buyruk, Akait ve Şeriat.....	512
2.7. YARADILIŞ, SONSUZLUK VE SOYUT KAVRAMLAR.....	523
2.7.1. Yaratma, Yaradılış, Hilkat ve Haşrolunma	523

2.7.2. Ara Devir, Sonsuz ve Sonsuzluk.....	537
2.7.3. Soyut Kavramlar: Işık, Aydınlanma ve İlahî Uyanış	543
2.8. MERASİMLER VE DİNÎ TÖRENLER	554
2.8.1. Cenaze ve Cenazeye İlişkin Kavramlar	554
2.8.2. Yas, Matem ve Yakarış	564
2.9. MUKADDES ZAMANLAR	568
2.9.1. Günler.....	568
2.9.2. Aylar ve Çağlar	570
2.9.3. Dinî Bayramlar.....	572
2.10. MUKADDES YAPILAR, MEKÂNLAR VE CANLILAR.....	573
2.10.1. Mukaddes Yapılar ve Yapı Unsurları.....	573
2.10.2. Cennet.....	576
2.10.3. Cehennem.....	583
2.10.4. Orta Evren	594
2.10.5. İbadet Alanları ve Mahrem Mekânlar	596
2.10.6. Mukaddes Canlılar	613
2.10.7. Mezar, Mezarlık ve Kabristan.....	615
2.11. YAŞAM, ÖLÜM VE ÖTE DÜNYA.....	622
2.11.1. Ruh	622
2.11.2. Yaşam ve Yaşam Sahibi.....	626
2.11.3. Ölüm, Ölmek, Yok Olma ve Buna İlişkin Sözler	631
2.11.4. Ahiret ve Öte Dünya	660
2.11.5. Nimet, Rızık ve Mükâfat.....	665
2.11.6. Ceza.....	668
2.12. TOPLULUK VE DİNÎ OLUŞUMLAR	669
SONUÇ	676
KAYNAKÇA.....	698

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE DİNÎ TERİMLER

Betül YAŞARBAŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA

2022, 754 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA (Danışman)

Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETGİN (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit ÖZTÜRK (Üye)

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dinî Terimler isimli bu çalışma Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemleri ile bu dönemlerden belli başlı seçme eserlerin taranmasıyla oluşturulmuş tematik bir söz varlığı incelemesidir. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma, *Tarihî Türk Dili Sahasına Kısa Bir Bakış* ve *Tematik Söz Varlığı İncelemesi* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. *Tarihî Türk Dili Sahasına Kısa Bir Bakış* adlı birinci bölümde yukarıda adı zikredilen dönemlerden, dönemlerin edebî eserlerinden bahsedilmiş ve bu dönemlere ait eserlerin kısa bir tanıtımı yapılmıştır. Çalışmanın esas kısmı olan ikinci bölümde ise; bu beş döneme ait dinî ifadeler çeşitli metinlerden taranarak tematik bir tasnife tabi tutulmuştur. Daha sonra dönemsel karşılaştırma yapılarak terimin hem geçtiği hem de geçmediği dönemler sırasıyla belirtilmiştir. Bu dönem karşılaştırmasıyla amaçlanan; ifadenin dil coğrafyasındaki gelişim evresini, köken bilgisini ve anlam alanının yüzyıllar geçtikçe nasıl değişime uğradığını göstermektir. Orta Asya Türk toplumlarının özellikle coğrafya münasebetiyle komşu milletlerle yaptığı her türlü etkileşimlerin, dinde yaşanan değişikliklerin kelimeler üzerinde nasıl bir etki bıraktığı bu dönemsel çalışmayla ortaya konmak istenmiştir. Örneğin *belgü* ifadesinin İslamiyet öncesi Türk toplumlarında “iz, işaret; alamet, nişan” gibi anlamlara gelirken İslamiyet’in kabulüyle birlikte “ayet” şeklinde tanımlanması, dinî bir anlama bürünmesi dinde meydana gelen değişikliğin dile de yansıdığının göstergesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türklük incelemeleri, dinî terim, tematik söz varlığı incelemesi, etimoloji, morfoloji

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
RELIGIOUS TERMINOLOGY IN HISTORICAL TURKIC DIALECTS

Betül YAŞARBAŞ

Advisor: Assos. Prof. Dr. Uğur UZUNKAYA

2022, 754 pages

Jury: Assoc. Prof. Dr. Uğur UZUNKAYA (Advisor)

Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETGİN (Member)

Assist. Prof. Dr. M. Raşit ÖZTÜRK (Member)

In the study titled *Religious Terminology in Historical Turkic Dialects*, it is aimed to study a corpus created by scanning the Orkhon, Uyghur, Karakhanid, Khwarezm and Kipchak periods and major selected works from these periods. This study, which was prepared as a master's thesis, consists of two parts: *A Brief Overview Historical Turkish Language Field* and *Thematic Vocabulary Analysis*. In the first part, the field of Historical Turkish language, the above-mentioned periods and the literary fields of the periods were mentioned and a brief introduction of the works belonging to these periods was made. In the second part, which is the main part of the study; Religious expressions belonging to these five periods were scanned from the works in the light of the available data, and a thematic classification study was made. Then, by making a periodic comparison, both the periods in which the term was used and the periods in which it did not occur were specified respectively. The aim of this period comparison is; The aim is to show the developmental stage of the expression in linguistic geography, its origins and how its morphology has changed over the centuries. This periodical study reveals how the Central Asian Turkish societies' interactions with neighboring nations, especially on the occasion of geography, and how the changes in religion had an effect on words. For example, the expression "belgü" in pre-Islamic Turkish societies is "trace, sign; While it means "sign, engagement", its witnessing as "verse" with the acceptance of Islam and taking on a religious meaning has been an indication that the change in religion is also reflected in the language.

Keywords: Turcology, religious term, thematic vocabulary analysis, etymology, morphology

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik No</u>	<u>Grafığın Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
Grafik 1:	Dinî Literatür, Simgeler, İmgeler ve Musiki Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi	679
Grafik 2:	Dinî Literatür Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi	679
Grafik 3:	İbadetler ve Dinî Ritüellere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi	680
Grafik 4:	Bağışlama, Kutsama ve Vaftiz Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi.....	681
Grafik 5:	Dinî Şahsiyetler, Ruhani Varlıklar ve Tanrı Adlandırmalarına İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi	682
Grafik 6:	Dinî tutum, Algı, Davranış, Eylem ve Amellere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları	683
Grafik 7:	İnançlı ve İnançsız Kimselere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları	684
Grafik 8:	Dinî Kaide ve İlkelere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları	684
Grafik 9:	Yaradılış, Sonsuzluk ve Soyut Kavramlara İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları	685
Grafik 10:	Merasimler ve Dinî Törenlere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları	685
Grafik 11:	Mukaddes Zamanlara İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları	686
Grafik 12:	Mukaddes Yapılar, Mekânlar ve Canlılara İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları	687
Grafik 13:	Yaşam, Ölüm ve Öte Dünyaya İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları.....	688
Grafik 14:	Alıntı Sözcüklerin Dağılımı	689
Grafik 15:	Çalışmadaki Türkçe ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı	690
Grafik 16:	Orhon Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı	690
Grafik 17:	Uygur Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı	691
Grafik 18:	Uygur Türkçesindeki Türkçe Dinî Terimlerin Alıntı Dinî Terimlere Oranı....	692
Grafik 19:	Karahanlı Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı	693
Grafik 20:	Karahanlı Türkçesindeki Türkçe Dinî Terimlerin Alıntı Dinî Terimlere Oranı	694

Grafik 21: Harezmi Türkçesindeki Türkçe Kökenli Dinî Terimlerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı	695
Grafik 22: Harezmi Türkçesindeki Türkçe Dinî Terimlerin Alıntı Dinî Terimlere Oranı ..	695
Grafik 23: Kıpçak Türkçesindeki Türkçe Kökenli Dinî Terimlerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı	696
Grafik 24: Kıpçak Türkçesindeki Türkçe Dinî Terimlerin Alıntı Dinî Terimlere Oranı ..	697

KISALTMALAR VE İŞARETLER

Genel Kısaltmalar

Ar.	: Arapça
AYS	: Altun Yaruk Sudur
B	: Batı
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
bk.	: Bakınız
BM	: Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak
BT	: Berliner Turfantexte
BV	: Baytaratu'l-Vâzih
çev.	: Çeviren
Çin.	: Çince
D	: Doğu
DC	: Dâsitân-ı Cumcuma
DDB	: Digital Dictionary of Buddhism
DM	: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye
ed.	: Editör
Far.	: Farsça
G	: Güney
GTS	: Güncel Türkçe Sözlük
Hami	: Hami-Handschrift der Maitrisimit
Hz.	: Harezmi Türkçesi
HT	: Xuanzang Biyografisi
İH	: El-İdrâk Haşiyesi
İN	: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn
JEED	: Japanese-English Buddhist Dictionary
K	: Kuzey
KÇ	: Küli Çor Yazıtı
KF	: Kitâb Fi'l-Fıkh
KFT	: Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî
Kıp.	: Kıpçakça
Kİ	: Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk
KK	: El-Kavânîmü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lugati't-Türkiyye

Krh.	: Karahanlı Türkçesi
krş.	: Karşılaştırınız
KT	: Kül Tëgin Yazıtı
KT KAP	: Kül Tëgin Yazıtı Kaplumbağa Altlık Üzerindeki Yazıt
Lat.	: Latince
M	: Manichaica
MÇ	: Moyun Çor (Şine-Usu) Yazıtı
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb
MG	: Münyetü'l-Guzât
Moğ.	: Moğolca
MR	: Mi'râc-nâme
MS	: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî
O	: Ongi Yazıtı
Orh.	: Orhon Türkçesi
Part.	: Partça
RH	: Kitâb Fî Rıyâzâtı'l-Hayl
Rum.	: Rumca
SH	: A Dictionary of Chinese Buddhist Terms
Skt.	: Sanskritçe
Soğd.	: Soğdca
T	: Tunyukuk Yazıtı
TA	: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
Tib.	: Tibetçe
Toh. A	: Toharcanın A diyalekti
Toh. B	: Toharcanın B diyalekti
Trkm.	: Türkmençe
TT	: Türkische Turfantexte
Tü.	: Türkçe
TZ	: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye
U	: Uigurica Serisi
Uyg.	: Uyğurca
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri

Vol.	: Volume
vs.	: vesaire
Yak.	: Yakutça
yay.	: Yayınlayan
Yun.	: Yunanca

Kaynakçada Atıf Yapılan Eser Kısaltmaları

Abhidharma	: <i>The Uighur Abhidharmakośabhāṣya</i> , bk. Shōgaito 2014.
Abitaki	: <i>Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı (Giriş-Metin-Aktarma-Açıklamalar-Dizin)</i> , bk. Karaayak 2021.
ĀgamFrag.	: <i>Uigurische Āgama-Fragmente (1)</i> , bk. Kudara ve Zieme 1983.
AltHand	: <i>Alttürkische Handschriften Teil 1: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift</i> , bk. Maue 1996.
Antiislamisch	: <i>Antiislamische Polemik in einem alttürkischen buddhistischen Gedicht aus Turfan</i> , bk. Tezcan ve Zieme 1990.
At.	: <i>Atebetü'l Hakâyık</i> , bk. Arat 2006.
AT.	: <i>Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)</i> , bk. Borovkov 2002.
AYS I	: <i>Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch</i> , Zieme 1996.
AYS III	: <i>Altun Yaruk Sudur III. Kitap (= 5. Bölüm)</i> , bk. Ölmez 1991.
AYS IV	: <i>Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)</i> , bk. Tokyürek 2015.
AYS V	: <i>Altun Yaruk Sudur V. Kitap. Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin</i> , Uçar 2009.
AYS VI	: <i>Altun Yaruk Sudur VI. Kitap</i> , bk. Ayazlı 2009.
AYS VII	: <i>Altun Yaruk Yedinci Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)</i> , bk. Çetin 2012.
AYS IX	: <i>Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç: Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme Açıklamalar ve Dizin</i> , bk. Uçar 2013.
AYS X	: <i>Altun Yaruk Sudur X. Kitap</i> , bk. Gulcalı 2021.
BT I	: <i>Fragmente der uigurischen Version des „Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu“</i> , bk. Hazai ve Zieme 1971.

- BT II** : *Eine uigurische Totenmesse (Text-Übersetzung-Kommentar)*, bk. Röhrborn 1971.
- BT III** : *Das uigurische Insadi-Sūtra*, bk. Tezcan 1974.
- BT V** : *Manichäisch-türkische Texte (Texte-Übersetzung-Anmerkungen)*, bk. Zieme 1975.
- BT VII** : *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*, bk. Kara ve Zieme 1976.
- BT VIII** : *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg“ von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti*, bk. Kara ve Zieme 1977.
- BT XIII** : *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, bk. Zieme 1985.
- BT XX** : *Vimalakīrtinirdeśasūtra: Ein Vimalakīrti Bildfragment aus Turfan*, bk. Zieme 2000.
- BT XXIII** : *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*, bk. Zieme 2005.
- BT XXV** : *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti Kilguluk Nom Bitig. Teil 1. [Vorwort, Einleitung, Edition]. Teil 2. [Glossar, Transliterationen, Tafeln]*, bk. Wilkens 2007.
- BT XXVI** : *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*, bk. Kasai 2008.
- BT XXIX** : *Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra*, bk. Kasai 2011.
- BT XXXIII** : *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimış in Old Turkic*, bk. Oda 2015.
- BT XXXVIII** : *Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen*, bk. Kasai 2017.
- CC** : *Codex Cumanicus*, bk. Argunşah ve Güner 2015.
- DhārSūtra** : *Fragmente der uigurischen Version des „Dhāranī-Sūtras der großen Barmherzigkeit“*, bk. Röhrborn 1976.
- DKPAM** : *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā [BT XXXVII]*, bk. Wilkens 2016 ve *Daśakarmapathāvadānamālā*, Elmalı 2009.
- DLT** : *Dîvânu Lügâti 't-Türk*, bk. Kaçalin 2019.
- DTS** : *Drevnetyurkskiy Slovar'*, bk. Nadelyayev vd. 1969.
- EDPT** : *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, bk. Clauson 1972.
- ETŞ** : *Eski Türk Şiiri*, bk. Arat 1991.

- Fodingxin** : *Die uigurische Übersetzung des apokryphen Sūtras „Fo ding xin da tuo lu ni”*, Kara ve Zieme 1986.
- GT** : *Gülistan Tercümesi*, bk. Karamanlioğlu 2019.
- Hami 10** : *Der Herabstieg des Bodhisattva Maitreya vom Tusita-Götterland zur Erde. Das 10. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit*, bk. Geng vd. 1987. Ayrıca krş. Tekin, 1960.
- Hami 15** : *Das Erlangen der unvergleichlichen Buddhawürde. Das 15. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit*, bk. Geng vd. 1993. Ayrıca krş. Tekin, 1960.
- HamiZus.** : *Das Zusammentreffen mit Maitreya: Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit. Teil 1: Text, Übersetzung und Kommentar*, bk. Klimkeit vd. 1988. Ayrıca krş. Tekin, 1960.
- HamT.** : *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siècle de Touenhouang. Tome 1*, bk. Hamilton 1986.
- Hrist.** : *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien*, bk. Zieme 2015.
- HT III** : *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III*, bk. Ölmez ve Röhrborn 2001.
- HT IV** : *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IV*, bk. Semet vd. 2022.
- HT V** : *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*, bk. Dietz vd. 2015.
- HT VI** : *Hsüan-Tsang’ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*, bk. Ölmez 1994.
- HT VII** : *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, bk. Röhrborn 1991.
- HT VIII** : *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*, bk. Röhrborn 1996.
- HT IX** : *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX*, bk. Aydemir 2013.
- HT X** : *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X*, bk. Mirsultan 2010.
- HTKT** : *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi: Giriş-Metin-Sözlük*, bk. Sağol 1993.
- Huas.** : *Huastuanift: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, bk. Özbay 2014.
- Iduqqut** : *L’inscription ouïgoure de la stèle commémorative des Iduq qut de Qoço*, bk. Geng ve Hamilton 1981.
- Indrasenas.** : *Indrasenas Beichte. Ein Sanskrit-Text in uigurischer Schrift aus Turfan*, bk. Hartmann vd. 1996.
- İM** : *İrşâdü’l-Mülûk Ve’s-Selâtîn*, bk. Toparlı 2017.

- JR** : *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası): Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, bk. Ata 2004.
- KB** : *Kutadgu Bilig I-III*, bk. Arat 1979.
- KE** : *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, bk. Ata 1997.
- Kuan.** : *Eski Uygurca Kuanşi İm Puser İncelemesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*, bk. Özcan Devrez 2020.
- M III** : *Türkische Manichaica aus Chotscho. III*, bk. Le Coq 1922.
- Maitrisimit** : *Uygurca Metinler II: Maitrisimit Burkancılarının Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram*, bk. Tekin 1960.
- MM** : *Mu'inü'l-Mürîd*, bk. Toparlı ve Argunşah 2014.
- MW** : *A Sanskrit-English Dictionary*, bk. Monier-Williams 1899.
- NF** : *Nehcü'l-Ferâdîs: Uştmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*, bk. Eckmann vd. 2014.
- OTWF** : *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon: Vol I-II*, bk. Erdal 1991.
- ÖN** : *Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi*, bk. Üşenmez 2010.
- ÖzertMani.** : *Der uigurische Manichäismus: Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III*, bk. Özertural 2008.
- Regenstein.** : *With an Appendix Alttürkische Fragmente über den Regenstein*, bk. Zieme 1994.
- SadDahr.** : *Uygurca Sadāprarudita ve Dhar Vodgata Bodhisattva Hikâyesi*, bk. Barutçu Özönder 1987.
- Sitata.** : *Eski Uygur Türkçesi Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhārānī*, bk. Kılıç Cengiz 2018.
- TİEM** : *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*, bk. Ünlü ve Kök 2004.
- TorStüpa** : *Die alttürkische Inschrift am Tor-Stüpa von Chü-yung-kuan*, bk. Röhrborn ve Sertkaya 1980.
- TT II** : *Türkische Turfan-Texte. II. Manichaica*, bk. Bang ve Gabain 1929.
- TT III** : *Türkische Turfan-Texte III. Der große Hymnus auf Mani*, bk. Bang ve Gabain 1930.
- TT VII** : *Türkische Turfan-Texte. VII*, bk. Rachmati 1937.

- TT IX** : *Türkische Turfantexte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani auf „Tocharisch“ B mit alttürkischer Übersetzung*, bk. Gabain ve Winter 1958.
- UigTot.** : *Ein Uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*, bk. Zieme ve Kara 1978.
- UW** : *Uigurisches Wörterbuch*, bk. Röhrborn 1977-1998.
- Xin** : *Köñül Tözin Ukitdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, bk. Yiğitoğlu 2011.
- VergiMuaf.** : *Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster*, bk. Zieme 1981.

İşaretler

- < : Bir sözcüğün köken bilgisine veya alıntılıandığı dile işaret eder.
- < > : Alıntıda eksik yazıldığı düşünülen ve tamamlanan kısımları gösterir.
- * : Asterisk işareti sözcüğün kökeninden emin olunmadığını gösterir.
- + : Bir sözcüğün isim olduğunu veya aldığı ekle isimleştiğini belirtir.
- : Bir sözcüğün fiil olduğunu veya aldığı ekle fiilleştiğini belirtir.
- (...) : Yay ayraç alıntılanan cümlelerin öncesine veya sonrasına işaret eder.
- : Ok işareti ilintili madde başları arasındaki çapraz göndermeye işaret eder.
- ~ : Alternasyon işareti kelimenin başka biçiminin de mevcut olduğunu gösterir.
- (?) : Parantez içerisinde soru işaretinin kullanılması bir önceki kelimedenden emin olunmadığı durumları ifade eder.
- [] : Alıntıda eksik yazıldığı düşünülen ve tamamlanan kısımları gösterir.

ÖN SÖZ

Türkler, İslamiyet öncesi ile İslamiyet ve sonrası dönemlerde bulundukları coğrafyalarda uzun süre varlığını devam ettirebilmiş bir millettir. Yer aldıkları bu coğrafyalarda farklı kültürlerin etkisi altına girerek dillerinde ve dinlerinde büyük değişiklikler yaşamışlardır. Ancak kabul ettikleri her yeni dinle birlikte eski inançlarını tamamen kaybetmemişler, yeni dinin yanında eski inançlarına ait geleneklerini de devam ettirmeye çalışmışlardır. Karahanlı dönemiyle birlikte İslamiyet'e giren Türklerin bir önceki dönemde kabul ettiği Budizm inancına ilişkin söz varlığını bir süre daha devam ettirmeye çalışması buna bir örnektir. Bu da bir milletin her ne kadar yeni bir dini kabul etse de eski inançlarından kopmalarının kolay olmadığını gösterir.

Tarihî Türk dili sahasının önemli bir bölümünü oluşturan Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde hem taşta kazınan hem de kâğıda yazılan metinlerin günümüze ulaşmasıyla Türklerin tarihi hakkında birçok bilgi edinilmiştir. Bu bilgiler ışığında yazılı kaynakların sunduğu verilerle *Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dinî Terimler* başlıklı tez çalışması hazırlanmıştır. Bu çalışma kapsamına dâhil edilen eserler üzerinden, bahsi geçen dönemlere ait dinî terimlerin taranmasıyla bu çalışmada tematik bir söz varlığı ortaya konulmak istenmiştir. Bu tematik söz varlığı çalışması on iki bölümden ve altmış üç alt başlıktan oluşmaktadır.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dinî Terimler adlı tez çalışmasıyla amaçlanan Doğu Türkçesine ait beş dönemde -Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak- Türklerin içinde bulundukları ve etkileşime girdikleri dinî çevrelerin belirlenmesini sağlamak, bu dinî muhitlerde kabul ettikleri her yeni dinle birlikte dile giren terimleri belirlemek ve bu terimler ışığında dilde meydana gelen değişimleri ortaya koymaktır.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar göz önüne alındığında ilgili dönemlerdeki metinlerden taranan dinî terimlerde ya Türkçe ya da alıntı sözcüklere odaklanılmıştır. Bunların tamamı dâhil edilerek hazırlanan bir başka çalışma tarafımızca tespit edilememiştir. Tarihî Türk dili sahasına ilişkin dinî tabirlere çoğu zaman daha kısıtlı bir perspektiften özellikle dönemsel olarak bakılmıştır. Bu da bu tezin yapılan diğer çalışmalardan farkını göstermektedir.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dinî Terimler adlı tez çalışmasında Türkçenin Doğu kolunu oluşturan Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemleri incelenmiştir.

Aslında bu çalışmaya Çağatay Türkçesi de dâhil edilebilirdi; ancak Çağatay Türkçesinin bütünlüklü bir söz varlığının bulunmaması eksiklik oluşturacağından çalışma bu beş dönemle sınırlı tutulmuştur.

Tez, dönem karşılaştırması ve tematik tasnifin harmanlanması sonucu oluşmuştur. Bunu yapmaktaki amaç, hem dinî terime hem de ilgili metinlerde terimin geçtiği şekle bütüncül açıdan bakabilmektir. Aynı zamanda her dönemde ve elde bulunan çoğu eserde kelimenin geçtiği şekle yer vermek, o toplumun kelimeye bakış açısını görmek açısından önem arz etmektedir.

İki yıl boyunca üzerinde çalıştığım bu tez çalışmamda; tezin belirlenmesinde, yürütülmesinde, tamamlanmasında, yurt içi ve yurt dışında yayımlanan kaynakların erişiminde, tezle ilgili aradığım her soruya cevapta beni bir an olsun yalnız bırakmayan, desteğini esirgemeyen, düştüğümde tekrar ayağa kaldıran, motive eden konuşmalarıyla beni azimlendiren saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA'ya; bu yola çıkmamda destekleriyle her daim yanımda olan Sayın Prof. Dr. Murat KACIROĞLU'na ve Sayın Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ'ye; yine kaynak erişiminde yardımlarını esirgemeyen Sayın Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit ÖZTÜRK'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca hem tez dönemimde hem de akademik kariyerimde beni yalnız bırakmayan, desteğini hep hissettiren YAŞARBAŞ ailesine ve dostlarıma teşekkür ediyorum.

Betül YAŞARBAŞ

Erzurum-2022

GİRİŞ

Toplumu ayakta tutan, başka toplumların yanında yer edindiren yegâne yapı dildir. Türkçenin en eski dönemlerinden günümüze değin varlığını devam ettirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak önemli olan şey bu dilin yapısını bozmadan onu sonraki nesillere aktarabilmektir. Türklerin eski zamanlardan beri kullandıkları dillere ait yazıtların, eserlerin günümüze ulaşması Türkçenin henüz ortaya çıkarılamamış, gizli kalmış yönlerini gün yüzüne çıkarmak için bir fırsat oluşturacaktır. Bu bakımdan Türk dili sahasında yazılmış olan metinlerde dinî terimlerin hangi dinlerle ve dinî muhitlerle etkileşimde olduğunu, bir başka döneme geçilirken nasıl evrildiğini, hangi topluluklarda görüldüğünü ya da yok olduğunu göstermek çalışma için önem arz edecektir. Aynı zamanda Türklerin İslamiyet öncesinde ve sonrasında sosyo-kültürel olgularında yaşanan değişikliğin kabul ettikleri dinlerle birlikte dillerinde yaşanan büyük değişime tanıklık etmek de çalışmasının gidişatına yön verecektir. Çünkü İslamiyet öncesinde ortaya çıkan dinî bir ifadenin İslamiyet ve sonrasında da devam ettiğini ya da etmediğini görmek dilin gelişim evresine yakından bakılmasını sağlayacaktır.

Türk dilinin tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, Türkçenin çok geniş bir coğrafyada oldukça uzun bir süre farklı dinler, topluluklar ve kültürlerle iç içe olduğunu belirtmek gerekir. İlk yazılı kaynaklarını 8. asırdan itibaren vermeye başlayan Türkler, Türkçenin öncesinde de kullanımda olduğunu yazıtlarda ve diğer yazılı kaynaklarda kullanılan dilin ifade gücündeki başarıyı kanıtlamaktadır. Türkler farklı coğrafyalarda farklı medeniyet çevrelerinde varlıklarını devam ettirirken muhtelif toplulukları etkiledikleri gibi yine bunlardan kendileri de etkilenmişlerdir. Bunun neticesinde farklı dinî muhitlerde yer almışlar, bu dinlere müntesip olmuşlar ve böylelikle ilgili dinlere ilişkin tercüme faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Orhon Türkçesi döneminden sonra özellikle Uygur döneminde Türkler Budizm, Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlık gibi dinî çevrelerde yer almışlardır. Karahanlı döneminde İslamiyet'in kabulüyle bu dine ilişkin yazılı kaynakların tercümesine başlanılmıştır. Harezmi-Altın Ordu dönemi bir bakıma dinî çevresi açısından Karahanlı döneminin devamı niteliğindedir. Yine bu dönemde İslam dinine ilişkin dinî ve didaktik metinlerin kaleme alındığı gözlemlenmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi ise kendi içerisinde birbirinden farklı iki dinî çevreyi barındırmaktadır. Bir yanda, güneyde Mısır ve Suriye'de İslamiyet ve İslamî eserler hâkim konumda iken, diğer yanda, kuzeyde özellikle Hristiyanlığın Gregoryan mezhebinin yaygın olduğu görülmektedir. Bu çeşitliliğin

Türk dilinin tarihsel gelişimindeki izlerinin gözlemlenebilmesi, Türklerin içerisinde yer aldıkları dinî muhitlerin ve komşu topluluklarla olan sözcük alışverişinin ortaya konulabilmesi açısından Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dinî Terimler başlıklı bir çalışma ortaya konmak istenmiştir. Bu çalışma şimdiye kadar yapılan dinî terimlere ilişkin yapılan çalışmalardan farklı olarak yalnızca Türkçe malzemeye yer vermemiş; din, dil ve kültür ekseninde bütüncül bir bakış sunabilmesi açısından tespit edilebilen bütün malzemeye odaklanmıştır. Böylelikle bu çalışma elde edilen bu söz varlığı malzemesinin tematik bir tasnifini ortaya koymuştur.

A. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu; Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak döneminde kaleme alınmış eserler örneğinde konusu dinle alakalı olan özel isim, terim veya terimsel ifadelerdir. Bu tezle birlikte tematik bir söz varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tematik söz varlığında dilimize Arapça, Farsça veya diğer dillerden giren yabancı unsurlar hariç tutulmamış ve böylece bu beş dönem içerisindeki söz varlığının her bir dönemdeki diğer dillerle olan kültürel etkileşimlerini gösterebilmek amacıyla Arapça, Farsça, Partça, Soğdca, Toharca, Çince ve Sanskritçe gibi kelimeler de dâhil edilmiş, böylelikle genel bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

Dinî terimlerin tematik söz varlığını 1. Dinî Literatür, Simgeler, İmgeler, Musiki, 2. İbadetler ve Dinî Ritüeller, 3. Dinî Şahsiyetler, Ruhani Varlıklar ve Tanrı Adlandırmaları, 4. Dinî Tutum, Algı, Davranış, Eylem ve Amel, 5. İnanırlar ve İnançsız Kimseler, 6. Dinî Kaide ve İlkeler, 7. Yaradılış, Sonsuzluk ve Soyut Kavramlar, 8. Merasimler ve Dinî Törenler, 9. Mukaddes Zamanlar, 10. Mukaddes Yapılar, Mekânlar ve Canlılar, 11. Yaşam, Ölüm ve Öte Dünya, 12. Topluluk ve Dinî Oluşumlar başlıkları oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türklerin içinde bulundukları dinî muhitlerin ve kültürel etkileşim içerisinde yer aldıkları toplulukların dilsel veriler aracılığıyla belirlenmesidir. Bunun neticesinde, yazılı kaynaklar ışığında dil tarihinin yazımına küçük bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Yine bu etkileşimler sayesinde dilin tarihî gelişim süreci de net bir şekilde ortaya konulmak istenmiştir.

C. Araştırmanın Önemi

Şimdiye kadar yapılan dinî terimlere ilişkin söz varlığı çalışmalarında ya yalnızca alıntı sözcüklere odaklanılmış ya da Türkçe ifadelere yer verilmiştir. Bunlarla ilgili olarak yapılan çalışmalar şu şekildedir: Mehmet Ölmez (2005) *Türkçede Dinî Tabirler Üzerine*, Fecri Yavi (2019) *Tarama Sözlüğünde Türkçe Dinî Terimler*, Zafer Önler (2009) *Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler*, Cihan Çakmak (2021) *Rylands Nüshasındaki Dinî Terimlerde Kullanılan İsimden İsim Yapma Ekleri*, Mayrambek Orozobaev (2010) *Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı* isimli doktora tezi yapılmıştır. Konuya bütüncül olarak yaklaşan ya da bunu değerlendiren bir çalışmaya araştırmalarımız kapsamında rastlanılmamıştır. Bu çalışmada yapılmak istenilen, Türk dili sahasının Doğu kolunu oluşturan Çağatay dönemi hariç bu beş dönemde tespit edilen kelimeleri mukayese ederek semantik farklılaşmaları göstermektir. Böylelikle kavramların anlamsal değişimleri de gösterilerek her bir dönem içerisindeki kullanım alanları karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır.

D. Araştırmanın Kapsamı

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dinî Terimler başlıklı bu yüksek lisans tezi kapsamı gereğince Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak dönemleri ve bu dönemlerden belli başlı seçme eserlerin taranmasıyla oluşturulmuş tematik bir söz varlığı çalışmasıdır. Orhon dönemi için Mehmet Ölmez'in (2015) *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* isimli eserinin sözlük kısmından dinî terimler tespit edilerek II. Doğu Türk Kağanlığı'na ait yazıtlarda taranmıştır. Kağanlık dışı yazıtlardan olan ve bugün Yenisey, Altay, Kırgızistan'da bulunan runik harfli metinler ile kâğıda yazılı runik harfli metinler ise bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bunun sebebi; kağanlık dışı yazıtlar muhtelif naşirlerce birbirlerinden çok farklı olan okuma denemelerini içermektedir. Dolayısıyla metinlerin yazı çeviriminde henüz kesin bir mutabakat sağlanamamıştır ve bu yüzden de ilgili metinler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Uygur dönemi için Jens Wilkens tarafından 2021 yılının başlarında yayımlanan *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı çalışma esas alınmıştır. Bu sözlük vasıtasıyla Eski Uygurcadaki dinî terimler tespit edilmiştir; fakat bilindiği üzere bu çalışmada sözcüklerin kaynaklarına yer verilmez. Bu sebeple bu çalışmanın en kapsamlı ve yoğun emek içeren kısmını Uygur dönemi oluşturmuştur. Madde başları Wilkens'ın sözlüğünden tespit edildikten sonra çeşitlilik sağlanması bakımından *Berliner Turfantexte*, *Xuanzang Biyografisi* ve *Altun Yaruk*

Sudur adlı serilerden kontrol edilmiştir. *Xuanzang Biyografisi* için sözlükleri bulunan Klaus Röhrborn (1991) *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Röhrborn (1996) *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*, Hakan Aydemir (2013) *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX* ve Aysima Mirsultan (2010) *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X* isimli çalışmalara atıfta bulunulmuştur. Ancak bilindiği üzere HT serisinin her cildinin sözlüğü bulunmaz; bu yüzden Ceval Kaya tarafından serinin birkaçının dizini çevrimiçi ortamlarda paylaşıldığı için bunlardan sıklıkla faydalanılmıştır. Bunların dışında kalan *Xuanzang Biyografisi*'ne ait ciltler ise madde başları için baştan sona kontrol edilmiştir. Yeri geldikçe Ahmet Caferoğlu'nun 1968 yılında yapmış olduğu çalışma olan *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'ne de müracaat edilmiştir. Özellikle çalışmada *Türkische Turfantexte*'de alıntılanan kısımlarda Caferoğlu'nun sözlüğündeki yönlendirmeler etkili olmuştur. Ancak her durumda bu sözlük 1970 öncesi yayınlar için dikkate alınmıştır. Çünkü Caferoğlu'nun sözlüğü bugün Uygurcada yapılan araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda oldukça hacimsiz kalmıştır ve yeni kaynaklarla beslenmediği için yalnız tarihî önemi haizdir. Türkiye'de Eski Uygurca metin neşrine ilişkin hazırlanan Türkçe tezler; Gönül Aris (2018) *Eski Uygurca Ölüler Kitabı Üzerine Bir Çeviri Denemesi*, Sema Barutçu Özönder (1987) *Uygurca Sadāprarudita ve Dhar Vodgata Bodhisattva Hikāyesi*, Ayşe Kılıç Cengiz (2018) *Eski Uygur Türkçesi Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhārāṇī*, Mehmet Ölmez (1994) *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*, Zekine Özertural (1996) *Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözvarlığı*, Özlem Yiğitoğlu (2011) *Köñül Tözin Ukıtdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, Kübra Özçelik (2020) *Eski Türk Şiiri'nin Sözlüğü* adlı çalışmaları; Reşit Rahmeti Arat (1991) *Eski Türk Şiiri*, Özlem Ayazlı (2016) *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Tümer Karaayak (2021) *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı (Giriş-Metin-Aktarma-Açıklamalar-Dizin)*, Ceyda Özcan Devrez (2020) *Eski Uygurca Kuanşi İm Pusa İncelemesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*, Şinasi Tekin (2019) *Uygurca Metinler II: Maitrisimit Burkancılarının Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*, Hüseyin Yıldız (2020) *Maniheist Uygur Metinlerinde Çince Alıntılar: Etimolojik, Leksik ve Tematik İncelemeler* isimli Türkçe kitap çalışmaları kolaylıkla erişilebilir ve taranabilir olması sebebiyle araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Berliner Turfantexte serilerinden; Hazai ve Zieme (1971) *Fragmente der uigurischen Version des „Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu"* (BT 1), Röhrborn (1971) *Eine uigurische Totenmesse (Text-Übersetzung-Kommentar)* (BT 2), Semih Tezcan (1974) *Das uigurische İnsadi-Sūtra* (BT 3), Zieme (1975) *Manichäisch-türkische Texte*

(*Texte-Übersetzung-Anmerkungen*) (BT 5), Kara ve Zieme (1976) *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung* (BT 7), Kara ve Zieme (1977) *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg“ von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti* (BT 8), Zieme (1985) *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren* (BT 13), Zieme (1996) *Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste buch* (BT 18), Zieme (2000) *Vimalakīrtinirdeśasūtra: Ein Vimalakīrti Bildfragment aus Turfan* (BT 20), Zieme (2005) *Magische Texte des uigurischen Buddhismus* (BT 23), Jens Wilkens (2007) *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti Kılğuluk Nom Bitig Teil I-II* (BT 25), Yukiyo Kasai (2008) *Die uigurischen buddhistischen Kolophone* (BT 26), Kasai (2011) *Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra* (BT 29), Wilkens (2016) *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā: Teil 1* (BT 37), Kasai (2017) *Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen* (BT 38) çalışmalarına atıf yapılmıştır. BT serisi birçok bakımdan Budist metinleri içerdiğinden dönemin dinî yapısına ışık tutabilmesi açısından Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlığa ilişkin metinler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Burada Manihaizm söz konusu olduğunda Zekine Özertural (2008) *Der uigurische Manichäismus: Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III*, Betül Özbay (2014) *Huastuanift: Manihaist Uyğurların Tövbe Duası*; Hristiyanlık söz konusu olduğunda ise Zieme (2015) *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien* esas alınmıştır. Altun Yaruk Sudurlar için; Mehmet Ölmez (1991) *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)*, Hacer Tokyürek (2015) *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*, Erdem Uçar (2009) *Altun Yaruk Sudur V. Kitap. Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin*, Özlem Ayazlı (2009) *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, Engin Çetin (2012) *Altun Yaruk Yedinci Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Engin Çetin (2013) *Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç: Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme Açıklamalar ve Dizin*, Zemiire Gulcalı (2021) *Altun Yaruk Sudur X. Kitap* adlı çalışmalardan istifade edilmiştir. Brahmi harfli metinler için; Dieter Maue (1996) *Alttürkische Handschriften Teil 1: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift* çalışmasına bakılmıştır. Yine bununla birlikte oldukça hacimli Abhidharma metni Shōgaito (2014) *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya* neşrinden kontrol edilmiştir. Yine bunların dışında sözlüklerde geçmesine karşın çok az da olsa kaynaklarda tespit edilemeyen madde başları da mevcuttur. Bunlar için de; Marcel Erdal (1991) *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, Clauson (1972)

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish ve Nadalyaev (1969) *Drevnetyurkskiy Slovar'* ve Röhrborn (1977-1998) *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lieferung 1-6: a-ärñāk* sözlüklere bakılmıştır. Yine bu dönemde tanıklanılan Sanskritçe kelimeler için; Edgerton (1953) *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*, Monier-Williams (1899) *A Sanskrit-English Dictionary*; Toharca kelimeler için; Douglas Q. Adams (2013) *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2*, Pavel Poucha (1955) *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, Tibetçe kelimeler için; Sarat Chandra Das (1902) *A Tibetan-English Dictionary with Sanskrit Synonyms*, Partça kelimeler için; Durkin-Meisterernst (2004) *Dictionary of Manichaean Texts. Vol, III. Texts from Central Asia and China. Part 1. Dictionary of Manichaean Middle Persian and Partian*; Soğdca kelimeler için; Gharib (1995) *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*; Moğolca kelimeler için; Lessing (1960) *Mongolian-English Dictionary*; Çince ve Sanskritçe kelimeler için; Soothill ve Hodous (1937) *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*, Arapça ve Farsça kelimeler için de; Steingass (2005) *A comprehensive Persian-English Dictionary* gibi kaynakların yönlendirmesi yoluyla çalışmaya katkı sağlanmak istenmiştir. Makale vb. formatındaki yayınlardan da istifade edilmeye çalışılmıştır: Ayşe Melek Özyetgin (2001) *Ebü Hayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk, Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Uwe Bläsing (2011) *Qıl Adına Namaz (Bir Gün Adının Tarihçesi)*, Hartmann (1996) *Indrasenas Beichte Ein Sanskrit-Text in uigurischer Schrift aus Turfan*, Kara ve Zieme (1986) *Die uigurische Übersetzung des apokryphen Sūtras*, Kudara ve Zieme (1983) *Uigurische Āgama-Fragmente (1)*, Mehmet Ölmez (2010) *Dil Verileri Işığında Soyurgal ve Kökeni*, Röhrborn (1976) *Fragmente der uigurischen Version des „Dhāranī-Sūtras der großen Barmherzigkeit*, Röhrborn ve Osman Fikri Sertkaya (1980) *Die alttürkische Inschrift am Tor-Stūpa von Chü-yung-kuan*, Geng Shimin vd., (1987) *Das 10. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit*, Shimin (1993) *Das 15. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit*, Semih Tezcan ve Zieme (1990) *Antiislamische Polemik in einem alttürkischen buddhistischen Gedicht aus Turfan*, Zieme (1981) *Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster*, Zieme (1994) *With an Appendix Alttürkische Fragmente über den Regenstein*.

Karahanlı dönemine gelindiğinde bütün dönem metinleri bu çalışmanın kapsamına alınmış olup, her bir metnin sözlük kısımları kontrol edilerek terimler taranmıştır; ancak

Karahanlı dönemi eserlerinden olan *Kutadgu Bilig I-III* taranırken dizinde bazı hatalar olması sebebiyle Semih Tezcan'ın *Bellekten*'de yayımlanan “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine” adlı makalesinden de istifade edilmiştir. *Dîvânu Lüğâtî't-Türk* söz konusu olduğunda hem güncel hem de alfabetik olarak sıralanması sebebiyle Mustafa Kaçalın'ın (2019) neşri tercih edilmiştir. *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Serkan Çakmak tarafından yapılan yeni neşri mevcut olmasına karşın yeni neşrin bir indeksi olmadığı için Reşit Rahmeti Arat'ın (2006) *Atebetü'l-Hakâyık* isimli neşri dikkate alınmıştır. Dönemin diğer bir temel eseri olan Kur'an tercümelerinde ise doktora tezlerine atıfta bulunulmuştur. TIEM 73'te Suat Ünlü'nün *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (235v/3-450r7): Giriş-Metin-İnceleme-Analitık Dizin* ile Abdullah Kök'ün *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 73 1v-235v/2): Giriş-İnceleme-Metin-Dizin* adlı 2002 yılındaki çalışmalarına bakılırken John Rylands nüshası için Aysu Ata'nın 2004 yılında yapmış olduğu *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası): Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)* çalışmaya bakılmıştır. Taşkent-Özbek İlimler Akademisi'nde Emek Üşenmez'in yaptığı *Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini)* doktora tezi ile A.K. Borovkov tarafından yapılan *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)* adlı çalışmayla tez ilerletilmeye çalışılmıştır. Anonim Tefsir'de sadece indeks dikkate alınmış ve buradaki atıflarla çalışmaya katkı sağlanılmıştır. Yine burada anılmalıdır ki Kur'an tercümelerinden alınan parçaların Türkiye Türkçesine aktarımı söz konusu olduğunda zorluk yaşanan durumlarda Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli* tercümesine müracaat edilmiştir. Son olarak bu dönem için bazı kelimelerin söz yapımında İbrahim Taş'ın (2015) *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı* çalışmasından da faydalanılmıştır.

Harezm-Altın Ordu döneminden bu çalışmaya 4 eser dâhil edilmiştir: Aysu Ata (1997) *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I-II: Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, János Eckmann vd., *Nehcü'l-Ferâdis: Uştmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*, Recep Toparlı ve Mustafa Arguhsah (2014) *Muînü'l-Mürîd* ve Gülden Sağol (1993) *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş-Metin-Sözlük I* isimli çalışmalardır. Diğer eserlerin fiziki nüshaları elde edilemediğinden, elde edilenlerin indeks kısımları bulunmadığından ve hacimce küçük eser olmalarından dolayı bu araştırmaya dâhil edilememiştir.

Kıpçak dönemine gelindiğinde buradaki eserlerin büyük bir çoğunluğu için bir tasarrufa gidilmesi uygun görülmüştür. Öncelikle bu dönemde geçen dinî ifadelerde madde

başları için Recep Toparlı, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı'nın 2007 yılında hazırlamış oldukları *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* adlı çalışma temel alınmıştır. Akabinde Mustafa Argunşah ve Galip Güner (2015)'in *Codex Cumanicus*, Recep Toparlı (2017) *İrşâdül'l-Mülûk Ve's-Selâtîn* ve Ali Fehmi Karamanlıoğlu (2019) *Gülistân Tercümesi* atıf yapılacak eserler içerisine dâhil edilmiştir. Bu üç eser örnekliğinde Kıpçakça bölümü hazırlanmıştır. Fakat yine de Toparlı tarafından hazırlanan çalışmadaki diğer eserler orijinallerinden kontrol edilemese de değinilmiştir. Memluk Kıpçakçası dönemi eserleri çoğunlukla sözlüklerden oluştuğu için her zaman örnek cümle bulundurmamaktadırlar. Bu yüzden bu tezde Toparlı vd.'nin sözlük çalışması aracılığıyla bu dönem sözlüklerine atıf yapmakla yetinilmiştir. Son olarak Ermeni Kıpçakçası dönemi eserlerinin bütünlüklü olarak bir söz varlığının bulunmaması taramaya bu alt alanın dâhil edilememesine sebebiyet vermiştir.

E. Araştırmada Takip Edilen Yöntem

Bu araştırmanın tematik tasnif kısmında takip edilen yöntem ise şu şekildedir: Evvela belirlenen beş dönemden madde başları sıralanmıştır. Bu söz varlığı kendi içerisinde tematik olarak 12 başlığa ayrılmıştır. Sonrasında ise ilgili madde başının en yaygın anlamı verilmiştir. Bunu sözcüğün köken bilgisi takip etmiştir. Eğer sözcük Arapça ve Farsça gibi dillerden gelmişse çoğunlukla Steingass (1998) sözlüğünden ilgili maddeye ve anlamına atıf yapılmıştır. Diğer yandan sözcük İranî diller veya başka bir dilden alıntılanmışsa konuya ilişkin muteber sözlüklere atıf yapılmıştır. Eğer madde başı Türkçe ise sözcüklerin etimolojisinde EDPT, DTS ve OTWF kaynakları dikkate alınarak morfolojik yapısı izah edilmiştir. Sözcüğün köken bilgisinden sonra ise sırasıyla, Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak döneminde bulunup bulunmadığı, hangi metinlerde tanıklandığı ve hangi anlamlarla karşımıza çıktığına yer verilmiştir. Ardından örnek metin parçalarına ve bunların Türkiye Türkçesine aktarımına çalışmanın hacmini artırmamak maksadıyla kısaca yer verilmiştir. Eğer ilgili madde diğer dönemlerde bulunmuyorsa, yahut da dinî bir anlam ihtiva etmiyorsa bu dönemler için çizgi (-) işareti konulmuştur. Dolayısıyla bir dönemin karşısında çizgi (-) işaretinin bulunması her zaman o sözcüğün geçmediği anlamına gelmemekte, aynı zamanda ilgili dönemde dinî bir anlam taşımadığına işaret etmektedir.

F. Araştırmada Kullanılan Yazı Çevirimleri

Orhon dönemindeki runik harfli metinlerin transkripsiyonunda Türkiye'deki yaygın olan transkripsiyon geleneği takip edilmiştir. Uygur dönemi söz konusu olduğunda ise bilindiği üzere Uygurcanın transkripsiyonunda üç temel gelenek mevcuttur: Berlin ekolü,

Göttingen ekolü ve Türkiye’de yaygın olan ekol. Türkiye’deki ekol transkripsiyonda bazı durumlarda tutarsızlık içerdiğinden bu çalışmada Göttingen ekolü takip edilmiştir. Uygur dönemi metinlerinde Klaus Röhrborn’un *Uigurisches Wörterbuch*’unda belirlediği yazı çevirimi usulü takip edilmeye çalışılmıştır. Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerinde ise Türkiye’de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon geleneği devam ettirilmiştir. Burada Karahanlı dönemi eserlerinden TIEM 73’te kayıtlı Kur’an tercümesinin transkripsiyonunda Türkiye merkezli bir transkripsiyon tercih edilmemiştir. Örneğin /e/ için umlaut yani /ä/, kapalı /e/ için ise /e/ kullanılmıştır. Ancak bu çalışmada mevzubahis eserin transkripsiyonu Türkiye’de yaygın kullanılan transkripsiyon geleneğine çevrilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÎ TÜRK DİLİ SAHASINA KISA BİR BAKIŞ

Çalışmaya dâhil edilen dönemler ve eserleri hakkında muhtasar bilgi verilmesi maksadıyla bu bölüm oluşturulmuştur. Bu bölüm kendi içerisinde beş başlıktan oluşmaktadır.

1.1. ORHON HANLIĞI DÖNEMİ

Tarihte ilk defa Türk adını resmî bir devlet adı olarak kullanan Göktürkler, Bumin Kağan önderliğinde 552 yılında kurulmuştur. Ancak Türklerin tarih sahnesine çıkışı çok daha önceki tarihlere dayanmaktadır. Göktürklerin asıl ortaya çıktıkları yer konusunda çeşitli anlatılar mevcuttur; ancak kuvvetle muhtemeldir ki 542 yılına kadar Altay dağlarının güney eteklerinde yaşıyor olmaları, bütün Çin kaynaklarının ittifakla bildirdiği üzere Hun'lardan gelmeleri ve onların kuzeyinde bulunmuş olmalarıdır (Taşağıl, 2003: 9).

Moğolistan bölgesinde varlığından haberdar olunan eski Türk yazıtları, Türklerin en eski yazılı belgeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aydın'a göre bu metinler, 18. yüzyılın ilk yarısında bulunmuşsa da alfabe ancak; 1893 yılında çözülebilmıştır (Aydın, 2017: 15). Bugün yazıtlar üzerine yapılan araştırmalar ve incelemeler hâlen devam etmektedir.

Ülkemizde eski Türk yazıtlarıyla ilgili derli toplu neşir çalışmalarının azlığı oldukça şaşırtıcıdır. Son yıllara kadar Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tunyukuk gibi çok önemli yazıtlar üzerine Hüseyin Namık Orkun, Muharrem Ergin ve Talât Tekin'in eserlerinin dışında neşir çalışmaları neredeyse hiç yoktu (Aydın, 2017: 16). Ancak son yıllarda yazıtlarla ilgili yapılan çalışmalarda artış gözlemlenmesiyle, özellikle de I. Doğu Türk Kağanlığı'ndan kalma yazıtların titizlikle okunup çözümlenmesiyle bugün elde daha doyurucu ve kesin bilgiler bulunmaktadır.

Eski Türk yazıtları ile ilgili yapılmış çalışmalar şu şekildedir: Hüseyin Namık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları* (1987), Talât Tekin'in *A Grammar of Orkhon Turkic* (1968) adlı doktora tezi, Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* (1970) adlı profesörlük takdim tezi, Erhan Aydın'ın Uygur Kağanlığı yazıtlarından olan *Şine Usu Yazıtı* (2007), *Uygur Kağanlığı Yazıtları* (2011) ve *Orhon Yazıtları* (2017) adlı çalışmaları, Osman Mert'in 2009 yılında yayımladığı *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us* başlıklı çalışması, Hatice Şirin'in 2009 yılında yayımladığı *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Árpát Berta'nın 2010 yılında Macar titizliğiyle açıkladığı ve çevirisini

Emine Yılmaz'ın yaptığı *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, Cengiz Alyılmaz'ın *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* (2005), Mehmet Ölmez'in *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* (2015) ve *Uygur Hakanlığı Yazıtları* (2018) çalışmaları ve son olarak Ahmet Bican Ercilasun'un 2016 yılında yayımladığı *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eserler, yazıtlar üzerine ülkemizde yapılan önemli çalışmalardandır.

1.1.1. I. (Doğu) Türk Kağanlığı (552-630)

Göktürklerin varlıklarından 542 yılında haberdar olunduğu yukarıda belirtilmişti. Bu tarihten itibaren Türkler, bulundukları coğrafyada genişlemiş ve 552 yılında Bumin Kağan önderliğinde bağımsızlıklarını ilan ederek I. Doğu Türk Kağanlığı'nı kurmuşlardır.

Ölmez'in aktardığına göre, Türkler bu tarihe kadar Rouranlara bağlı vassal bir kavimdiler. Türk devletinin kuruluşuyla ilgili yaygın anlatı, sonradan Türk devletinin kurucusu olan Bumin Kağan'ın Rouran prensesi ile evlenmek istemesi ve hükümdar Anaguy'un bu isteği reddedişi ile başlar. Bunun üzerine Türkler Bumin'in öncülüğünde ayaklanırlar ve böylelikle ilk Türk devleti kurulur. Bir başka görüşe göre de, Rouranların kendilerine bağlı olarak demircilik ve dökümcülükle uğraşan Türkleri küçümsemeleriyle bu ayaklanma gündeme gelmiştir (Ölmez, 2015: 14). Her iki anlatıda da ortak olan düşünce, Türklerin her koşulda bağımsızlık düşüncesiyle isyan çıkartmaya çalışmış olmalarıdır.

Taşagıl'a göre, Bumin Kağan hakkında, Juan-Juan'ları yendikten ve İl Kağan unvanı aldıktan sonra her hangi bir malumata tesadüf edilmemektedir. Bütün kaynaklar bu konuda yetersiz kalmakta ve devletin kuruluşundan hemen sonra öldüğü neticesine varılmaktadır (Taşagıl, 2003: 18). Bumin Kağan'ın ardından yerine geçen hakanlarla devlet bir süre daha direnmişse de daha fazla dayanamamış, kısa süre içerisinde zayıflayarak Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Doğudaki kağanlık 630'da, batıdaki kağanlık 659'da Çin egemenliğine girmiştir.

Bugut yazıtı; bu döneme ait yazıtlardan ilki Bugut yazıtıdır. Bugut yazıtı, Göktürklerden kalma en eski yazıttır. Bir yüzü Brahmi harfli, üç yüzü Soğdca'dır. Yazıtla ilgili son inceleme Y. Yoshida ile T. Moriyasu'ya aittir. Soğdca metnin çevirisini Yoshida yapmıştır. Yazıt bugün Çeçerleg müzesindedir. (...) 1956 yılında bulunan yazıt 1970'li yıllarda Klyastorniy ve Livşits tarafından birkaç kez açıklamalı olarak yayımlanmış, Türkiye'de de bu çalışmalarla ilgili olarak Çağatay ve Tezcan'ın açıklamalı tanıtması çıkmıştır. Yakın zamanda da çeşitli okuyuşlar düzeltilerek (*taspar* yerine *tatpar* gibi)

Yoshida'nın çevirisi yayımlanmıştır. (...) Nivar (?) Kağan ile Türk Kağanlığının ilk 35 yılında hüküm süren kağanların adları geçer. Yazıtın Mahan Tegin adına dikildiği düşünülmüştür (Ölmez, 2015: 65).

Hüys Tolgoy yazıtı; yazıtın kime ve hangi döneme ait olduğu kesin olarak bilinmese de akla ilk gelen ilk dönem Türk Kağanlığıdır. Bunun sebebi ise, ilk kağanlıktan kalma Bugut yazıtının bir yüzünün Brāhmī harflerinden oluşmuş olmasıydı. Yazıt 1975 yılında Moğol arkeologu D. Navaan tarafından bulunmuştur. (...) Türkiye'de söz konusu yazıtı ilk duyuran ve fotoğrafını yayımlayan Nejat Diyarbekirli'dir. (...) Yazıt Dieter Maue tarafından okunmuş ve A. Vovin tarafından da Moğolca olduğu teşhis edilmiştir (Ölmez, 2020: 29).

Mongolküre yazıtı; birinci Türk Kağanlığından kalma üçüncü önemli yazıt Çin'de, Uygur Özerk Bölgesinde, İli vilayetindeki Tekes yaylasında yer alan Mongolküre yazıtıdır. Taş bir heykelin taban kısmında yer alan, bir kısmı da toprağa saplanan Soğudca bir metin bulunmaktadır. Heykelin toplam boyu 230 cm'ye yakındır. Toprağın içine gömülü kalan kısmı okunamamıştır. Yazının tamamı okunamasa da (Osawa yayınına göre) 6. satırda Mukan Kağan ve torunu Niri Kağan'ın adları geçmektedir (Ölmez, 2020: 29).

1.1.2. II. (Doğu) Türk Kağanlığı (682-744)

Ölmez'in aktardığına göre, 630'da Çin egemenliğine giren Türkler, bu tarihten sonra 682'ye kadar çeşitli ayaklanma girişimlerinde bulunmuşlarsa da hiçbirisi tam olarak başarılı olamamıştır. Bugün Göktürk Anıtları adıyla bilinen en eski Türk yazıtlarında da anlatıldığı gibi, Êltêriş Kağan 17 kişiyle başkaldırmış, isyanı duyan çevredekiler de buna katılıp sayıları 70 kişiyi bulmuş, sonuçta da isyan Türklerin yok olmasını istemeyen, bir kavim olmasını isteyen Göğün/Tanrı'nın yardımıyla başarıya ulaşmıştır (Ölmez, 2015: 18).

II. Doğu Türk Kağanlığı'nı diğer dönemlerden ayıran en önemli özellik, kağanlık yazıtlarının veya bir başka ifadeyle klasik dönem yazıtlarının bu dönemde yazılmış olmasıdır. Bu yazıtlar dönemin önemli komutanları tarafından yazıldığı için şiirsellik ve edebî zevk dikkat çekmektedir.

Kül Tegin yazıtı; hem içeriği hem de taşın sağlamlığı ve kalitesi yönüyle diğer hakanlık yazıtlarından ayrılmaktadır. Edebî yönü itibarıyla güçlüdür.

Yazıt, kireç taşı veya mermerden yapılmış dört yüzlü tek parça büyük bir taştır. Taşın yüksekliği 3.75 m'dir. (...) Yazıtın batı yüzü Çince, geri kalan üç yüzü ise Türk runik

alfabesiyle yazılmış Türkçe metinlerle kaplıdır. Doğu yüzünde 40, kuzey ve güney yüzlerinde ise 13'er satır bulunmaktadır (Aydın, 2017: 45).

Yazıtta eski Türklerin hayat tarzına, yaşam felsefesine ilişkin ifadelerin yanı sıra ilk Türk devletinin kuruluşu, bu devletin yıkılışı ve yıkılış sebepleri, Türklerin sınırlarını genişlettikleri noktalar, öteki kavimleri nasıl kendilerine bağladıkları, Çin'in Türklere ve öteki kavimlere karşı yürüttüğü siyaset ele alınır. Yapılan savaşlar ve bu savaşlarda Kül Tëgin'in gösterdiği atılganlık, kahramanlık özellikle ön plana çıkar (Ölmez, 2015: 81).

Kül Tëgin yazıtı, kardeşinin ölümüne çok üzülen Bilge Kağan tarafından 732 yılında dikilmiş, Yollug Tëgin tarafından da yazılmıştır.

Bilge Kağan yazıtı; Köl Tëgin yazıtından birkaç cm. daha yüksek olup yazıtın doğu yüzünde 41, kuzey ve güney yüzlerinde 15'er satır bulunmaktadır. Hem Türkçe yüzleri hem de Çince yüzü Köl Tëgin yazıtından daha kötü durumdadır (Aydın, 2017: 73).

Yazıt, Bilge Kağan'ın küçük oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilmiş ve bizzat Bilge Kağan'ın ağzından yazılmıştır.

Tunyukuk yazıtı; dönemin hakanlarına vezirlik yapan Bilge Tunyukuk'un bizzat kendisi tarafından yazılıp diktirilmiştir. Yazıt iki taştan oluşmaktadır. Birinci taşın sağlamlığı ve kalitesi diğer taşa göre çok daha iyi durumdadır.

Kağanlık yazıtlarının ortak özelliği, yüzyıllar boyu Çin'de süren bir geleneğe, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren bir geleneğe dayalı olarak uzun ömrün, kalıcılığın bir simgesi olan, ortası dikdörtgen şeklinde açılmış büyük bir kaplumbağa altlık (kaide) üzerine yerleştirilmiş olmalarıdır (Ölmez, 2015: 32).

Bu hakanlık yazıtları üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir: Vilhelm Thomsen, Wilhelm Radloff, Hüseyin Namık Orkun ve Talât Tekin'in çalışmaları Kül Tëgin ile ilgili en temel çalışmalardır. Özellikle Talât Tekin'in Kül Tëgin, Bilge Kağan ve Tunyukuk üzerine açıklamalı 1988 ve 1994 yayınları önemlidir. Yine Tunyukuk için Volker Rybatzki'nin *Die Toñuquq-Inscript* adlı eseri de önemli bir kaynaktır.

Tunyukuk yazıtı daha sonra Türkiye'de H. N. Orkun tarafından yayımlanmıştır: H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları, I, İstanbul 1936, ss. 99-124*. Orkun, Radloff'un yayımladığı metni temel olarak almış, bu metin üzerinde Thomsen'in yaptığı düzeltmeleri de göz önünde tutmuştur. Bütün bunlara karşın Orkun yayınında yine de birçok yanlış düzeltilmeden kalmıştır (Tekin, 1994: VII).

Ongi yazıtı; kağanlık yazıtları kadar olmasa da önem arz etmektedir. İçerisinde hem hakanların unvanlarına yer verilmiş hem de tarihi kişilere atıflarda bulunulmuştur. Aydın'a göre yazıt, 1891 yılında N. M. Yadrintsev tarafından, Ongiyn gol ırmak sistemi içerisinde bulunan Taramel yakınlarında bulunmuştur (Aydın, 2017: 120).

Bu dönemde yazılmış diğer yazıtlar da sırasıyla; Küli Çor yazıtı, Çoyr yazıtı, Mongol Şiren yazıtıdır.

Kağanlık yazıtlarından başka bir de kağanlık dışı yazıtlar vardır. Bunlar bugün Yenisey, Kırgızistan ve Altay'da bulunmaktadır. Bu yazıtlarla ilgili önemli kaynaklardan biri 2016 yılında İgor Kormuşin-Emine Mozioglu-Risbek Alimov-Fikret Yıldırım tarafından yapılan *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler* adlı çalışmadır.

1.2. UYGUR DÖNEMİ (744-840)

Uygurlar, 744'te Basmları yenilgiye uğratıp, 745 yılında, daha sonra *Kutlug Bilge Kağan* ünvanını alacak olan Kutlug Boyla önderliğinde, II. Doğu Türk Kağanlığı'na son vererek bozkırların yeni hâkimi olurlar. Kaynaklarda Uygurların bu yıllarda tarih sahnesine çıktıkları kabul edilir. Ancak bu tarihten önce Uygurların Çinliler, Göktürkler ve bölgedeki diğer boylarla güç mücadelesi içinde geçirdikleri 150 yıllık süre için de Çin kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır (Demir ve Yılmaz, 2007: 154).

Uygur devleti geride bıraktığı bu 150 yıllık süre içerisinde daimi bir yer edinmemiş, sürekli göç hâlinde olarak yeni topraklar tanıma imkânı bulmuştur. Selefî olan Göktürk devletinin zayıflamasıyla birlikte zaman zaman Göktürklerin iç işlerine müdahale ederek devleti zor durumda bırakmıştır. Sonunda devletin yıkılmasıyla Basmları yenilgiye uğratan Uygurlar, 744'te bozkırın yeni hâkimi olmuştur.

745 yılında Uygur devletinin başına geçen Kutluğ Bilge Kül Kağan, yaptığı zaferlerle devletin sınırlarını kısa sürede genişletmiş, halefî Moyen-Çor Kağan da yine kendi döneminde fetihlere devam ederek Çinlilerle yakın ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Bu dönemde Çinliler hem içerden hem dışardan birçok güçle mücadele ettiği için zayıf düşmüş ve Uygurlardan yardım istemiştir. Golden'e göre, Arapların karşısındaki 751 Talas yenilgisinin ardından Çin, yıkılış emareleri göstererek Orta Asya'dan çekilmeye başladı. 755 yılında Türk ve Soğd asıllı önde gelen bir Çin askeri ve siyasi kişiliği olan An Lu-shan isyan etti. İsyanı 757 yılı başlarında öldürüldü ama kargaşa sürdü. Fena sıkışan T'ang'lar Uygurlardan askeri yardım istedi (Golden, 2016: 171). Çinlilerin bu yardım istekleri

Uygurlara fayda sağlamıştır. Çünkü hem kolaylıkla Çin'in iç işlerine müdahale etme imkânı bulmuşlardır hem de isyancıların ellerinden aldıkları şehirleri yağmalayarak kendi devletlerini kısa süre içerisinde refaha kavuşturmuşlardır.

Uygur Bozkır Kağanlığı'nın kurucusu olan Bayan Çor yönetiminde devlet, komşusu olan Çinlilerle ticarî ilişkiler kurmaya başlamış, bu ilişkilerin etkisiyle de ilk kez yerleşik hayata geçmişlerdir. Uygurlar yaşadıkları coğrafyanın da etkisiyle Budizm, Manihaizm ve Hristiyanlığın Nasturîlik mezhebi gibi birçok dinin etkisi altında kalmıştır. Uygurların Çinlilerle olan dostane tutumları onların Budizm dinini yakından tanımalarına sebep olmuştur. Bunun yanında Manihaizm dini de ilk defa bir Türk hükümdarı olan Böğü Kağan tarafından devlet dini olarak kabul edilmiştir.

Çandarlıoğlu'na göre, Böğü Kağan Uygurların bozkır âdetlerini bırakıp medeni olmalarını arzu ediyordu. Bunun da Mani diniyle mümkün olabileceğine inanıyordu. Halbuki, 763 yılından itibaren etkisini önemli ölçüde hissettiren Mani dini, Uygurları zayıflatan en büyük amil olmuştur. Uygurları hareketsizliğe, et yememeğe, insan öldürmemeye teşvik eden bu din onları gevşetti ve cesaretlerini köreltti. Manihaizm bir tüccar ve şehirli dinidir. Onun savaşçı ruhları gevşettiği doğrudur. Fakat sonradan Uygurların ilim, sanat ve edebiyattaki ilerlemelerine olan faydası da inkâr edilemez (Çandarlıoğlu, 2004: 20).

Böğü Kağan'ın 780'de öldürülmesinden sonra tahta geçen Alp Kutlug Bilge Kağan kendi döneminde Hristiyan ruhani reisi 1. Timotheus'tan ülkesine bir papaz gönderilmesini ister. Bu, Uygur Bozkır Kağanlığı'nda Manihaizm ve Budizm yanında Hristiyanlığın da benimsendiğinin işaretidir (Demir ve Yılmaz, 2007: 155).

Bu dönemden sonra Uygurların genişleme politikası yine devam etmiştir; ancak özellikle 800'lü yıllara gelindiğinde kağanlık gerilemeye başlamıştır. Ve devlet bu gerilemeye daha fazla dayanamayarak 840'ta Kırgızlara yenilmiştir.

Tezcan'ın belirttiğine göre, 840 yılında Kırgızların saldırısıyla Tien-şan kuzeyindeki Uygur Bozkır Kağanlığı yıkıldıktan sonra Uygurlar güneye kaçmış, Doğu Türkistan'da Tarım bölgesine yerleşerek yeni bir devlet kurmuşlardır. Bu bölgeye daha önceleri Basmlı ve Türgiş boylarının da gelmiş oldukları bilinmektedir. Başkenti Koça (bugünkü Turfan) olan bu Uygur Hanlığı zaman zaman sınırlarını genişletmiş olmakla birlikte, tarihte daha çok kültür alanında gösterdiği büyük başarılarla önemli yer almaktadır. Daha Doğuda bulunan Hami çevresinde de Koço Uygurlarının yazın gelenekleriyle uyuşan yazmalar elde

edilmiştir. Buna karşılık Güneydoğu Türkistan'daki Miran'da ve çok daha doğuda bulunan Dun-huang'da elde edilen yazılı belgeler Kan-chou Uygurlarına ya da başka Türk boylarına ait olmalıdır. Batı'da, Koço Uygurlarının yayılma ve kültürel etkinlik alanı Karaşar'a değin uzanmaktaydı (Tezcan, 1978: 285).

840'ta Kırgızlara yenilen Uygurların bir kısmı güneye kaçarak Kan-chou Uygur devletini (Sarı Uygurlar), bir kısmı da batıya giderek Turfan Uygur devletini kurmuşlardır. Sarı Uygurlar bugün kuzeybatı Çin'de varlığını devam ettirirken, Turfan Uygurları da Doğu Türkistan özerk bölgesinde yaşamaktadır.

1.2.1. Ötüken Uygur Bozkır Kağanlığı (III. Türk Kağanlığı) Yazıtları (744-840)

Uygurlar, 744'te Basmları yenilgiye uğratarak, 745 yılında, daha sonra *Kutlug Bilge Kağan* unvanını alacak olan Kutlug Boyla önderliğinde, II. Doğu Türk Kağanlığı'na son vererek bozkırların yeni hâkimi olurlar (Demir ve Yılmaz, 2007: 154). Bu tarihten itibaren Uygurlar bölgede 95 yıl hüküm sürmüş, daha sonra Kırgızların Uygur devletine son vermesiyle birlikte Ötüken'den Doğu Türkistan'daki Tarım bölgesine çekilmiştir. Uygurların bölgede varlığını sürdürdüğü dört yüz yıllık bir tarihi vardır.

Uygurlardan kalma mezar yazıtları *Hoytu - Tamir*'de bulunan kayalar üzerine yazılmış 10 kısa yazıt, oldukça uzun olmakla birlikte çok yıpranmış durumda bulunan, bu yüzden de iyice anlaşılamayan *Şine – Usu* yazıtı (760 yıllarından?); 810 yıllarından kaldığı sanılan Türkçe, Çince, Sogutça olarak üç dilde yazılmış *Kara Balgasun* yazıtı; Gobi Çölünün güneyinde, Sevrey Dağı eteğinde bulunan ve 760 yılında Uygur Böğü Kağan'ın Çin'e karşı başarılı bir sefer yaptığını bildiren Soğudca – Türkçe *Sevrey* yazıtıdır. 1970 yılında *Arahangay* Aймаğının *Sumon Taryat* bölgesinde bulunan ve *Taryat* yazıtı olarak anılmağa başlayan bir yazıt, kimi öteki mezar yazıtları gibi (örneğin *Bugut* yazıtı da böyledir) taştan oyulmuş büyük bir kaplumbağanın sırtına yerleştirilmiştir. Çin geleneğine göre kaplumbağa sonsuzluğu simgelemektedir. Yazıtların taş kaplumbağaların sırtına yerleştirilmesi bu yüzdendir. Mongolistan'da bulunmuş *Süci* yazıtının 840'ta Uygur Bozkır Kağanlığını yıkan Kırgızlardan kalma olduğu sanılmaktadır (Tezcan, 1978: 280).

Ötüken Uygur Bozkır Kağanlığı dönemi yazıtları şu şekilde sıralanmıştır:

I. Kara Balgasun yazıtı; Uygur Kağanlığı döneminde dikilmiş yazıtların en büyüğüdür. Eski Uygurca adıyla Ordo Balık olan şehir, 840'ta Kırgızlarca harap edilmiştir. Şehrin girişinde olduğu düşünülen yazıt, Türkçe (Eski Uygurca), Soğdca ve Çince olmak üzere üç

dilde yazılmıştır (Ölmez, 2015: 239). Yazıtın Çince'den yapılmış olan çeviriden, Böğü Kağan'ın Mani dinini kabul edişinden söz ettiğı anlaşılmaktadır. Yazıtta pek çok Uygur hakanının adı geçmektedir. Soğdca bölüm de Uygurca bölüme göre daha iyi durumdadır (Demir ve Yılmaz, 2007: 160).

II. Kara Balgasun yazıtı; Ötüken Uygur Kağanlığı dönemine ait olduğı belirlenen yazıtın yüksekliğı 170 cm, genişliğı ise 17 cm olan gri bir granit bloktan oluşmaktadır. (...) Yazılı yüzeyin üzerinde uzunlukları 5 ile 20 cm arasında değışen 12 satır Köktürk harfli metin bulunmaktadır (Mert, 2009: 102).

III. Kara Balgasun yazıtı; (...) (Köktürk harfli) Türkçe, (Soğd harfli) Soğdca ve (Çin karakterli) Çince olmak üzere üç dilli olan yazıtın geçen tarihî süreç içinde hem parçaları hem de mevcut parçalarındaki yazılı yüzeyleri önemli ölçüde tahrip olmuştur. Günümüze kadar herhangi bir koruma uygulanmayan yazıtın üzerine oturtulduğı kaidenin de nerede olduğı bilinmemektedir (Mert, 2009: 104).

Sevrey yazıtı; özellikle runik metni çok yıpranmış durumda olan iki dilli, Soğdca ve Eski Uygurcadır. Soğdca metin yaklaşık 7 satırdır. Eski Uygurca metin de 7 satırdır. Yazıt hakkında ilk yayın 1971'de Soğdca uzmanı V. A. Livşits ile S. G. Klyastorniy'ca yapılır. Her iki araştırmacı yazıtın Soğdca metni ile Eski Uygurca metninin transkripsiyonunu ve Rusça çevirilerini verirler (Ölmez, 2015: 267). Böğü Kağan'ın Çin'in önemli şehirlerine yaptığı başarılı seferleri yine bu yazıtta anlatılır.

Tes yazıtı; 1976 yılında Moğolistan'da bulunan bu yazıtın edisyon kritikli son yayını Árpád Berta tarafından yapılmıştır. Bu yayında yazıtın dikiliş tarihi 750 olarak verilmiştir (Demir ve Yılmaz, 2007: 160).

Taryat (Terkin) yazıtı; (...) Üzerinde 30 satırlık Türkçe metin vardır. Uygur Bozkır Kağanlığı'nın ikinci hükümdarı Bayan Çor tarafından 753 yılında yazdırılıp diktirilmiştir. Yazıtın Doğu yüzünde Göktürk ve Uygur tarihi anlatılmaktadır. Yazıt T. Tekin tarafından İngilizce ve Türkçe olarak yayımlanmıştır (Demir ve Yılmaz, 2007: 160).

Moyun Çor / Şine Us(u) yazıtı (759-760); Kutlug Bilge Kül Kağan'ın oğlu Bayan Çor'un savaşlarının, başarılarının anlatıldığı yazıttır. Yazıt ilk önce Ramstedt, sonra da Erhan Aydın, T. Moriyasu ve Osman Mert tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bundan başka öteki yazıtların da ele alındığı toplu çalışmalarda, gramerlerde yazıtın metnine yer verilmiştir (Ölmez, 2015: 293).

Süci yazıtı; dönemin diğer yazıtlarından biridir. Yazıt üzerine öncelikli olarak Ramstedt'in çalışması yayınlanmıştır. Aynı yıl bu çalışma P. Pelliot tarafından değerlendirilmiştir. Sonraki yıllar yazıt ve yazıtla ilgili çeşitli konular muhtelif araştırmacılarca ele alınmıştır. Yazıtı bulan ve bilim dünyasına tanıtan Ramstedt'ten sonra konuyla ilgili en ayrıntılı çalışma M. Mori'nin yayını ile Klyastornıy'ın çalışmasıdır. Ramstedt ve Mori sonrası yayınlar genellikle ya sadece transkripsiyon veya transkripsiyonlu metinle kısa açıklamaların ve yazıtla ilgili belirli bölümlerin öne çıkartıldığı çalışmalardır (Ölmez, 2015: 319).

1.2.2. Irk Bitig

Irk Bitig ya da diğer bir adıyla “Fal Kitabı” eski Türk runik yazısı ile kitap biçiminde yazılmış ve bize kadar gelebilmiş tek Eski Türkçe yapıttır. Bu kitap ya da kitapçık, Doğu Türkistan'da, Tun-huang'da, Bin Buda Mağaraları'ndaki bir elyazmaları deposunda bulunmuştur. Aynı depoda bulunan diğer birçok elyazması gibi Irk Bitig'in yazılış tarihi de kesin olarak bilinmiyor. Bununla birlikte, dil ve yazım özellikleri bu yapıtın 9. yüzyıl başlarından kalmak olduğunu göstermektedir (Tekin, 2013: 13). Eser 67 paragraftan oluşmaktadır ve 67. paragrafta eserin İsig Sağun İtaçuk için yazıldığı söylenmiştir.

Eserde her paragrafta bir fal anlatılmış ve bu falların sonlarında “*Öyle biliniz: (Bu fal) iyidir.* Ya da *Öyle biliniz: (Bu fal) kötüdür.* şeklinde açıklama getirilmiştir. Irk Bitig üzerine ilk çalışmayı 1912 yılında Türkolog V. Thomsen yapmıştır. İkinci olarak Türkiye'de Hüseyin Namık Orkun *Eski Türk Yazıtları* adlı kitabının ikinci cildinde Irk Bitig'i yayımlamıştır. Üçüncü olarak S. Y. Malov *Irk Bitig* ile ilgili *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, adlı yayını yayımlar. Eser üzerine birçok araştırma ve inceleme yapılmış, en son yayın da Talat Tekin tarafından *Irk Bitig: The Book of Omens* (1993) adıyla yapılmıştır.

1.2.3. Turfan Uygurları ve Edebiyatı

Eski Türkçe Dönemi içerisinde yer alan Uygur Türkçesi, Orhon Türkçesine göre bazı fonetik, morfolojik, leksikolojik değişme ve gelişmeleri bünyesinde barındırmıştır. Metinlerde kullanılan dil bir önceki döneme göre, özellikle tercümenin yaygınlaşması, dini mahiyetli metinlerin çoğalması ile yabancı kelime varlığı dilde artmaya başlamıştır (Şanlı, 2002: 1229). Tercüme edebiyatı olarak da bilinen Uygur edebiyatı, daha çok Budizm'in kurucusu olan Gautama Buddha'nın öğretileri dikkate alınarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Canlılara zarar vermeyi yasaklayan bu din, Uygurca eserlerin bu çerçevede gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Uygurca metinler, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında, Doğu Türkistan'da yapılan keşif gezileri ile ortaya çıkarılmıştır. İlk büyük keşif, arkeolog A. Stein başkanlığındaki İngiliz araştırma heyetine aittir. Çin'in Kansu eyaletindeki Dunhuang şehrinin 20 km. güneydoğusunda Bin Buda Mağaraları adıyla bilinen beş yüz kadar mağara vardır. Bu mağaralar Budist keşişler tarafından yüzyıllarca tapınak ve konut olarak kullanılmıştır. 1028 yılında Kansu Uygur devleti Tangut tehlikesiyle karşılaşınca, mağaralardaki Budist rahipler bölgeyi terketmeden önce, yüzyıllar boyunca birikmiş olan kırk bin civarında el yazması, resim, işleme ve benzerini 17 numaralı mağarada toplamış, mağaranın ağzına bir duvar örmüşlerdir. 1900 yılında mağaraların onarım ve bakımını yapan Çinli bir rahip, duvarı ve içindeki yazmaları görmüş, haber o sırada bölgede bulunan A. Stein'a ulaşmıştır (...) Söz konusu 17 numaralı mağarada bulunan Uygurca el yazmaları elli kadardır. Bunlardan biri Mani yazısıyla, iki veya üç tanesi Tibet, dört tanesi Rum, geri kalanları da Soğd kökenli Uygur yazısı ileldir (Demir ve Yılmaz, 2007: 156). Yazmaların bulunduğu haberi çevreye kısa süre içerisinde ulaşmış, bölgeye ilk ulaşan İngilizler olmuş; daha sonra onları Almanlar, Fransızlar, Japonlar, Çinliler, Ruslar ve İsveçliler izlemiştir.

Söz konusu eserler araştırmacılar tarafından ülkelerine taşınmış ve hemen çalışılıp seriler hâlinde yayımlanmıştır.

W. Bang ve öğrencisi A.V. Gabain *Türkische Turfan Texte* serisini başlatır. Toplam on kitap olan dizinin ilk beş bölümü ve ek olarak çıkan sözlük bölümü 1931 yılında tamamlanır. Daha sonra çalışma grubuna R. R. Arat'ın katılmasıyla 6. kitap çıkar. Dizinin son üç bölümü ise Gabain tarafından yayımlanır. 1970'li yıllarda *Berliner Turfantexte* dizisi başlatılır. 1970 Hazai-Zieme, 1971 Röhrborn, 1974 Tezcan, 1975 Zieme, 1976 Kara-Zieme, 1977 Kara-Zieme, 1980 Ş. Tekin, 1985 Zieme (Ölmez, 1994: 6-8).

Edebî döneme ilişkin önemli kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz: A. V. Gabain *Das Alttürkische, Alttürkische Schreibkultur und Druckerei, Die alttürkische Literatur* adlı çalışmaları, Şinasi Tekin *Uygur edebiyatının Meseleleri (Şekiller-Vezinler)*, Semih Tezcan'ın *En Eski Türk Dili ve Yazını, Uygur Alfabesi, Uygur Edebiyatı, Uygurlar, Uygurca* isimli çalışmaları, W. Scharlipp *Kurzer Überblick über die Buddhistische Literatur der Türken* isimli çalışması, Mehmet Ölmez'in *Kurzer Überblick über die Buddhistische Übersetzungsliteratur in Alttürkisch* isimli çalışma, Emine Yılmaz-Nurettin Demir *Erken Dönem Uygur Edebiyatı: 2. Nesir* çalışmaları bu alandaki başvuru kaynaklarıdır.

1.2.3.1. Doğu Türkistan Uygur Nesri

1.2.3.1.1. Maniheist Uygur Nesri

Maniheist Uygur edebiyatı örnekleri Budist eserlere nazaran sayıca az olmakla birlikte, uzun yıllar toprak altında kaldıkları için çok fazla tahribata uğramış, bu yüzden de okunması zaman almıştır. Bu edebiyatın içerisinde: *öyküler, klasik metinler ve dinbilgisi metinler, tövbe duaları* yer almaktadır.

Maniheist Uygur metinleri üzerinde yapılan çalışmalar şu şekildedir: Metinler üzerine ilk çalışan A. von Le Coq'un *Türkische Manichaica aus Chotscho I, II, III* isimli yayını, Fuat Köseraif tarafından Türkçe'ye çevrilen *Türkçe Mânî Elyazıları (Manichaica) C.1. Khotço harabelerinde bulunup A. von Le Coq tarafından tanıtılan el yazıları* isimli çalışma, Peter Zieme'nin *Zwei Textergänzungen zu A. von Le Coq's "Türkische Manichaica aus Chotscho. III."* isimli çalışması, Reşit Rahmeti Arat'ın *Eski Türk Şiiri* adlı eserinin 1-59. sayfalarında yer alan *Mani Muhitinde Yazılan Eserler* başlığı altında 7 tane metin vermiştir. Bu metinlerden altı tanesi *Manichaica II*'ye aittir. Yine Peter Zieme'nin *Die Türkischen Yosipas-Fragmente* adlı çalışması (Manichaica III. Nr. 14'ü tamamlamıştır), A. von Le Coq *Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan (Chinesisch-Turkistan)* adlı çalışması (Manichaica I'in eksik olan bir bölümünü tamamlamıştır), yine Peter Zieme'nin *Ein manichäisch-türkisches Fragment in Manichäischer Schrift* adlı çalışması, W. Bang ve A. von Gabain tarafından Maniheist Uygurlardan kalan metinlerin bir kısmı da *Türkische Turfan-Texte II, III ve IX* içinde yayımlanmıştır. Ayrıca Reşit Rahmeti Arat'ın *Eski Türk Şiiri'nde "Mani Muhitinde Yazılan Eserler"* başlığı altında verdiği metinlerden yedincisi de *Türkische Turfan-Texte III*'tendir. A. von Gabain ve Werner Winter *Türkische Turfan Texte IX* isimli çalışmayı yayımlamışlardır, Larry V. Clark *Türkische Turfan Texte III ve IX*'ü düzelten, tamamlayan bir çalışma yayımlamıştır, yine Peter Zieme'nin *Berliner Turfan Texte* dizisinden yapmış olduğu *Berliner Turfan Texte V (Manichäisch-Türkische Texte)* isimli çalışma, Geng Shimin, Hans Joachim Klimkeit, Jens Peter Laut tarafından *Manis Wettkampf mit dem Prinzen; Ein neues Manichäisch-Türkisches Fragment aus Turfan* bu konuda yapılmış ilk çalışmadır; diğer bir çalışma ise *Die Geschichte der drei Prinzen Weitere neue Manichäisch-Türkisches Fragment aus Turfan*'dır. Yine Peter Zieme'nin Mani metinlerinin dili ve imlasi üzerine yayımlanmamış olan *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der Manichäisch-Türkischen Turfantexte* isimli doktora tezi, Takao Moriyasu'nun *A Study on the History of*

Uighur Manichaeism adlı çalışması, Yutaka Yoshida ve Takao Moriyasu'nun 1988 yılında yayımladıkları *Studies on the Inner Asian Languages IV* isimli çalışmalar bu metinler üzerine yapılmış önemli çalışmalardandır (Özertural, 1996: 40-43).

Maniheist Uygurlara ait önemli eserlerden biri de *Huastuanift* adlı tövbe duasıdır. Bu metnin yirmiden fazla nüshası olduğu belirlenmiştir. Değişik nüshaları üzerine birçok çalışma yapılmıştır: A. von Le Coq'un *Huastuanift* üzerine 1911'de yaptığı çalışma, Türkiye'de S. Himran tarafından *Huastuanift*, Ankara 1941 adıyla yayımlanmıştır. Yine Peter Zieme tarafından *Beiträge zur Erforschung des Xuāstvánift* isimli makalesi bu eserler üzerine yapılan önemli çalışmalardır (Özertural, 1996: 42) Betül Özbay'ın 2014 yılında kaleme aldığı *Huastuanift-Manihaist Uygurların Tövbe Duası* isimli çalışma yine bu alandaki önemli çalışmalar arasındadır.

1.2.3.1.2. Budist Uygur Nesri

Budist Uygurlardan kalan yazma ve basma yapıtlar bulunmaktadır. Yazmalar, kâğıt üzerine fırça ya da kalemle ve siyah mürekkeple yazılmıştır. *Buda*, *bodhisattva* gibi dinsel açıdan önemli sözcükler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kimi yazma ve basmalarda konuyla ilgili küçük resimler de bulunmaktadır (Tezcan, 1978: 290).

Bu edebiyatın içerisinde: anlatılar ve masallar, sūtralar, abhidharmalar, vinayalar, Xuanzang biyografisi, tövbe metinleri, büyü metinleri, şiirler kısmı bulunmaktadır.

a) Anlatılar, Masallar: Eski Uygurcada *avdan* ya da *çatık* olarak karşımıza çıkar. Daha çok tek başlarına bir kitap değil de, değişik kitapların –örneğin Sūtraların- içerisinde yer alırlar. Bu masallar belirli bir kalıp çerçevesinde ele alınmaktadır: Kalıp bir öğrencinin (*titsi*) ustasına (*bahşı*) soruları ve ustasının da öğrencisine bir öykü aracılığıyla verdiği cevaplar şeklinde kurulmuştur (Ölmez, 1997: 241).

Bu metinlerle ilgili olarak yapılan önemli çalışmalar şu şekildedir: Bu tür masallara, öykülere ayrılan Uygurca kitapların başında *Daśakarmapathāvadānamāmālar* (=DKPAM) gelmektedir. Bu öykülerden ilki *U II*'de yayımlanmıştır. Bunu *U III* ve *U IV*'teki öyküler izler (Ölmez, 1997: 241) DKPAM ile ilgili Murat Elmalı'nın 2011 yılında *Dasakarmapathaavadanamala Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Bu Çalışmalarda Karşılaşılan Güçlükler* adlı çalışmasıyla 2012 yılında yapmış olduğu *Dasakarmapathaavadanamala İsimli Eserin Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları* isimli çalışmaları önemlidir. Eser üzerine R. R. Arat-W. Bang, A. V. Gabain, S. Himran, G. Ehlers,

S. Geng, Klimkeit, J. P. Laut ve Jens Wilkens'in yapmış olduğu çalışmaları da yine önem arz etmektedir.

b) Sūtralar (Kılavuzlar): < Skt. *sūtra* “ip, sicim; kuşak, bağ; öğreti, yasa, kural, öğreti kitabı” (MW, 1899: 1241c; Edgerton, 1953: 604b) anlamlarına gelmektedir. Buddha'nın veya diğeri burkanların vaazlarını içeren dinî metinlerdir.

Ölmez'in aktardığına göre, Uygurcaya çevrilen sūtraların başında *Suvarṇaprabhāsa-sūtra* (Altun Yaruk Sudur) gelmektedir. *Saddharmapuṇḍarīka-sūtra* adıyla bilinen sūtranın sözlük anlamı “Doğru Öğretinin Lotosu” olup Uygurcada sadece 25. bölümün çevirisi bulunmaktadır. *Vajracchedika-sūtra* adlı çalışma G. Hazai ile P. Zieme tarafından yayımlanmıştır. Uygurcaya sūtralara sonradan eklenen, “uydurma” sūtralar da çevrilmiştir. Bunların başında Türkiye’de *Sekiz Yükmek* adıyla bilinen ve *TT* dizisinin altıncı kitabı olarak yayımlanan *Das Buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk* gelmektedir. Bu yayının dışında metnin bir bölümünü W. Radloff *Kuan-ši-im Pusar* adlı kitabının içerisinde yayımlamıştır. Metnin tıpkıbasımını ise J. Hamilton yayımlamıştır (Ölmez, 1997: 242).

Altun Yaruk genel olarak Uygurca öykülerin de en bilinenlerinden biri olan *Aç Pars*’ta, açlıktan ölmek üzere olan bir parsa kendini yem ederek Buddha olan bir şehzadenin hikayesi anlatılır. *Aç Pars*, Uygurcanın en canlı üsluba sahip metinlerinden birisi sayılır. İçinde yer yer şiirler de vardır (Demir ve Yılmaz, 2007: 165). Türkiye’de *Altun Yaruk* üzerine birçok çalışma yapılmış, ilk çalışan kişi ise *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin* çalışmasıyla Ceval Kaya olmuştur. *Altun Yaruk Sudur*, 10 kitap şeklinde yayımlanmıştır: 1. kitap (1996) Peter Zieme, 2. kitap (2001) Jens Wilkens, 3. kitap (1991) Mehmet Ölmez, 4. kitap (2015) Hacer Tokyürek, 5. kitap (2013) Erdem Uçar, 6. kitap (2012) Özlem Ayazlı, 7. kitap (2020) Engin Çetin, 8. kitap (2020) Engin Çetin, 9. kitap (2013) Erdem Uçar, 10. kitap (2021) Zemire Gulcalı tarafından yayına hazırlanmıştır.

c) Abhidharma Metinleri: Budist felsefi sorunların işlendiği metinlerdir. Şinasi Tekin, Sema Barutçu Özönder, A. von Gabain ve M. Shōgaito bu metinler üzerine çalışma yapmış kişilerdir.

d) Vinayalar: “Kural, düzen, disiplin (kitabı)” demek olan Vinayalara Uygurcada rastlamayız. Ancak son dönem Uygurca metinlerden *İnsadi-Sūtra* adıyla yayımlanan metin Vinayalara yakındır. Yazıçevirimi ve çevirisi S. Tezcan tarafından yapılmıştır (Ölmez, 1997: 244).

e) Xuanzang Biyografisi: M. S. 600-664 yılları arasında yaşayan Çinli Budist rahibi *Hsüan-Tsang*, 629-645 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan üzerinden Hindistan'a seyahat etmiş, Budizmi doğuş ülkesinde incelemiş, elde ettiği birçok Budizm metnini Çin'e getirerek bunları Çince'ye çevirmişti. Ölümünden sonra öğrencilerinden *Huei-li* ve *Yen-ts'ung* onun büyük yolculuğunu ve Çin'e döndükten sonraki çalışmalarını anlatan biyografisini yazmıştır (Tezcan, 1978: 296). Eser üzerine A. von Gabain, P. Zieme, K. Röhrborn, Mehmet Ölmez, Semih Tezcan, Aysima Mirkemal, A. T. Arlotto, L. Yutuşeva, Kahar Barat gibi önemli isimler çalışmıştır.

f) Tövbe Metinleri: < Skt. *kṣānti* “sabır, hoşgörü; bağışlanma” (MW, 1899: 326c; Edgerton, 1953: 199b) Uygurcada, tövbe yoluyla günahlardan arınmayı anlatan metinler de yer almaktadır. Bu metinlerin çoğunluğu küçük metinlerdir. Konuyla ilgili ilk metni Müller yayımlamıştır. Bunu *TT IV* metni izlemiştir (Ölmez, 1997: 244). Metinler üzerine Röhrborn, Jens Wilkens, P. Zieme gibi isimler çalışmıştır.

g) Büyü Metinleri: < Skt. *dhāraṇī* “büyü formülü, büyü sözleri” (MW, 1899: 515b; Edgerton, 1953: 284b) Esas olarak Tantra, Tibet Budizmine ait olan bu metinlerden *BT* dizisinde yedinci kitap olarak yayımlanan metin, Tibetçeden çeviri olup Sa-skye Okulu ile ilgilidir (Ölmez, 1997: 245). Konuyla ilgili önemli eserler; Georg Kara ve Peter Zieme tarafından 1976 yılında *Berliner Turfantexte* serisinin yedinci kitabı olarak yayımlanmış, yine Peter Zieme tarafından *Beliner Turfantexte* serisinin üçüncü kitabı olarak toplu şekilde yayımlanmıştır.

h) Şiirler: Çeşitli *jātaka* ve övgü metinleri içerisinde manzum metinler bulunmaktadır. Bu metinler iki kitap hâlinde yayımlanmıştır. Bu metinler üzerine ayrıntılı bir inceleme ise P. Zieme tarafından yayımlanmıştır (Ölmez, 1997: 246).

1.2.3.1.3. Hristiyan Uygur Nesri

Hristiyanlığın Nasturî mezhebi Orta Asya ve Çin'de yayılabilmek için büyük çaba göstermiştir. Turfan çevresindeki buluntu merkezlerinden Bulayık'ta elde edilmiş az sayıda Uygurca Hristiyan metni bulunmaktadır (Tezcan, 1978: 305). Le Coq, Peter Zieme ve Müller metinler üzerine önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. En bütünlüklü çalışma ise 2015 tarihli olup Zieme'ye aittir.

1.2.3.1.4. Din Dışı Çevreye Ait Metinler

Uygurca metinlerinin çoğu din merkezli kaleme alınmış olup, çok az da olsa dinî meseleler dışında eserler de yazılmıştır. Bunlar; hukuk belgeleri, mektuplar, sağlık bilgisi metinleri, astronomi metinleri, fal kitapları gibi eserlerdir.

Bu konuya ilişkin olarak yapılan önemli çalışmalar şu şekildedir: Reşit Rahmeti Arat'ın 1964 yılında yapmış olduğu *Eski Türk Hukuk Vesikaları* adlı çalışması, L. V. Clark'ın yayımladığı *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan* isimli çalışması, W. Radloff'un *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı çalışması, Juten Oda, Hiroshi Umemura, Peter Zieme, Takao Moriyasu'nun birlikte yayımladığı *Sammlung uigurischer Kontrakte* adlı çalışma ve son olarak Özlem Ayazlı'nın *Dindışı Eski Uygurca Metinlerinin Karşılaştırmalı Sözvarlığı* adlı çalışmalarıdır.

1.3. KARAHANLI DÖNEMİ

Türkler var oldukları andan itibaren sürekli olarak sınırlarını genişleten bir millet olmuştur. Ana vatanları Orta Asya başta olmak üzere gittikleri her yerde büyük imparatorluklar kurmuşlardır.

Uygurların dağılmasından kısa bir süre sonra bulundukları bölgeden ayrılan Türkler, Maveraünnehir bölgesine yakın bir yere gelip yerleşmişlerdir. Daha sonra bölgeye Müslümanların gelmesiyle birlikte sürekli savaş halinde olan iki millet; siyasi, sosyal, kültürel açıdan birbirlerini daha yakından tanımaya başlamışlardır. En son 751 Talas Savaşı'ndan sonra Türkler, Satuk Buğra Han önderliğinde İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

Orta Asya'da çoğunluğu Türklerle meskûn bir bölgede ilk Müslüman - Türk devletini kuranlar Karahanlılar (840? – 1212) olmuştur. Bu devleti kuranların Yağmalar olduğu hemen hemen anlaşılmış bulunmaktadır. İhtimal vaktiyle Uygurlara bağlı bir kavim olan ve bu bağlılıktan dolayı Kara Yağma şeklinde de adlandırılan Yağmalar, 840'ta Uygur devletinin yıkılmasından sonra, başlarında Buğra Han unvanını taşıyan ve Uygur hükümdar ailesinin de bir kolu olan hükümdarları ile Kâşgar bölgesinde hâkimiyeti sağlayarak burada bir devlet kurmuşlardır. Karahanlı devletinin başında bulunanların *han* veya *hakan* unvanını alabilmeleri ve hâkimiyetlerinin kolayca tanınması, onların Uygur hükümdar ailesinden gelmeleri suretiyle meşruluk kazanmalarından ileri gelmiştir (Türk Ansiklopedisi, 1983: 275).

Devletin doğu kısmı önce Selçukluların, sonra da uzun süre Karahıtayların hâkimiyeti altında 1210 tarihine; batı kısmı ise Melikşah zamanından itibaren (1089) uzun süre Büyük Selçuklulara, sonra da Harzemşahlara tâbi olarak 1212 tarihine kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir (Türk Ansiklopedisi, 1983: 276).

Karahanlıların çok fazla medeniyete ev sahipliği yapmaları münasebetiyle dil ve edebiyat alanında karma bir medeniyet oluşturmuşlardır. “Karahanlılar, sadık ve mü'min müslüman olmaları hasebiyle, dince kendilerinden tamamıyla ayrı kalan Uygur Türkçesi'nden faydalandıkları gibi, edebi şekil, tarz ve karakter itibarıyla, İran ve Arap edebiyatlarından fazlasıyla faydalanmayı daha uygun bulmuşlardır. Bu yeni edebiyat kaynaşması, Arap ve Fars dillerinin yayılış sahasını genişletmekle, Türk yazı dili bölgesinde de, gramer şekilleri, lugat, morfoloji ve deyimleriyle birlikte yerleşme hakkını kazanmıştır.” (Hacıeminoğlu, 2008: XIII).

Bu dönemde yazılmış metinler şöyledir: *Kutadgu Bilig* (1069), *Dîvânü Lügâti't-Türk* (1072 – 1077), *Atabetü'l Hakâyık* (1102 – 1130), *Kur'ân-ı Kerim Tercümeleri*.

1.3.1. Kutadgu Bilig (1069)

Kutadgu Bilig, İslam Türk klasik edebiyatını müjdeleyen, şimdilik ilk Türk eseridir. XI. asrın en büyük mahsulü olan bu eser, sade ve ahenkli bir üslupla yazıldığından, geniş Türk illerinde ve bozkırlarında okunmuş, Türk hatırasında, maziyi canlandırmaya çalışmıştır. Eserin giriş kısmında işaret edildiği gibi mümtaz Buğra Han tilince yazılmış olduğundan çağın Türkistan illerinin en mükemmel bir edebi abidesi olmuştur. Buna göre de hudutsuz olan *Kutadgu Bilig*, çeşitli Türk il ve kavimleri arasında, muhtelif adlar almıştır. Çinliler'de *Edebü'l-Müluk*; Maçinler'de *Aynü'l-Memleket*; Maşrıklılar'da *Zinetü'l-Ümera*; İranlılar'da *Şahname*; Turanlılar'da *Kutadgu Bilig*; bazılarında ise *Pendname-i Müluk* olmuştur (Hacıeminoğlu, 2008: XV).

Kutadgu Bilig, (*kut+ad-gu bil-ig*) isminden de anlaşıldığı gibi insana her iki dünyada, tam mânası ile, kutlu olmak için lâzım olan yolu göstermek maksadı ile, kaleme alınmış bir eserdir (Arat, 1979: XXV). Eserin sahibi Yusuf Has Hacıp eserinde devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini insan-ı kâmil portresi çizerek anlatmış ve bunu alegorik bir söylemle dile getirmiştir. Bu alegorik söylem dört kişi etrafında şekillenir: Kün Togdı “*köni törü, doğru yol*”, Ay Toldı “*kut, saadet, devlet, ikbal*”, Ögdülmüş “*ukuş, akıl, mantık*”, Odgurmış “*akıbet*”.

Kutadgu Bilig üzerine yapılmış çalışmalar şu şekildedir: Ahmet Zeki Validov tarafından *Vastoçniya Rukopisi v' Ferganskoy Oblasti* (1915) isimli çalışma, Abdurrauf Fıtrat tarafından *Qutadgu Bilig. Me'arif ve Oqutguçı* (1925) adlı çalışma, *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I Viyana Nüshası (A)*, *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım II Fergana Nüshası (B)*, *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım III Mısır Nüshası (C)* isimli çalışmalar, Reşit Rahmeti Arat'ın *Kutadgu Bilig I Metin* (1947), *Kutadgu Bilig II Tercüme* (1959) ve *Kutadgu Bilig III İndeks* (1979) adlı çalışmaları, Semih Tezcan'ın *Kutadgu Bilig Dizini Üzerine* (1981), Agop Dilaçar'ın *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi* (1972), Robert Denkoﬀ'un *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko- Islamic Mirror for Princes* (1983) isimli çalışması, Ahmet Bican Ercilasun'un *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil* (1984), Necmettin Hacıeminoğlu *Karahanlı Türkçesi Grameri* (1996), İbrahim Taş *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı* (2009). Bu çalışmalar hem dünyada hem de ülkemizde yapılmış önemli çalışmalardır. *Kutadgu Bilig* nüshaları şunlardır:

a) Herat (Viyana) Nüshası: *Kutadgu Bilig*'in zamanımızda ilk mâlûm olan ve dolayısı ile bu eser üzerindeki çalışmalara esâs teşkil eden nüshası Herat nüshasıdır ki, arap harfleri ile yazılmış bir nüshadan uyğur harflerine çevrilmiştir. (...) Nüsha çok itinasız yazılmıştır ve belli-başlı bir kütüphâne veya şahıs için yazılmış olmaktan ziyâde, müsvedde olarak tasarlanmış olsa gerektir (Arat, 1979: XXXIII). Eser, önce Tokat'a daha sonra H. 879 (M. 1474)'da Fatih'in sarayında bulunan Şeyhzâde Abdürrezzak Bahşı için Fenarioğlu Kadı Ali tarafından İstanbul'a getirilmiştir. XVIII. yüzyılın sonunda tarihçi Hammer tarafından İstanbul'dan satın alınmış ve Viyana Umumi Kütüphanesi'ne armağan edilmiştir. Bu yüzden Viyana nüshası diye de bilinir (Akar, 2015: 145).

Herat nüshasına ilişkin yapılmış çalışmalar şu şekildedir: Pierre Amédée Jaubert'in nüshayı bilim dünyasına tanıttığı yazısı *Notice d'un manuscrit turc en caractères ouigoures* (1825), Hermann Vambéry tarafından yazmanın 915 beytini matbaada döktürdüğü Uyğur harfleriyle ve Alıncaya çevirdiği *Uigurische Sprachmonumente und das Kutadku Bilik* (1870) adlı çalışması, son olarak nüshanın tamamı *Kutadku Bilik* (1890), *Das Kutatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balagasun. Theil I* (1891), *Das Kutatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balagasun. Theil II* (1900(1)-1910(2)) Wilhelm Radloff tarafından yayımlanmıştır.

b) Mısır Nüshası: *Kutadgu Bilig*'in Mısır nüshası 1896'da Kahire'de, Hidiv (bugünkü Kırıl) kütüphânesinin o zamanki müdürü alman âlimlerinden Moritz tarafından,

bulunmuştur. Bu kütüphâne tanzim edilirken, bodrum kata atılmış olan dağınık kitap ve sahife yığınları gözden geçirildiği sırada, Kutadgu bilig'e âit parçalar toplanarak bir araya ve böylece, bir çok tesâdüflerin yardımı ile, bu mühim nüsha kaybolmaktan kurtarılmıştır. (...) Yazısı açık ve okunaklı nesih ile yazılmıştır. Nüshanın başında ve ortalarında bâzı sahifeler, rutûbet te'siri ile, zedelenmiş; geri kalan büyük kısmı ise, iyi muhafaza edilmiştir (Arat, 1979: XXXVIII). Arap harfleriyle kaleme alınmış ikinci nüshadır.

c) Fergana Nüshası: 1913'te Zeki Velidi [Togan], Fergana vilayetinin Nemengan şehrinde bulmuştur. Bu nüsha Zeki Velidi tarafından bilim dünyasında tanıtıldıktan sonra I. Dünya Savaşı'nda kaybolmuş, 1925'te Özbek edebiyatçısı A. Fıtrat tarafından yeniden bulunmuştur. Baş tarafından birkaç sayfa eksik olan bu nüsha 445 sayfadır. Arap harfleriyle yazılmıştır (Akar, 2015: 145).

1.3.2. Dîvânu Lüġâti't-Türk (1072-1077)

Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan bu büyük eser, adından anlaşılacağı üzere Türk dilleri kamusu demektir. Yazılmasındaki amaç, Araplara Türkçeyi öğretmektir. Ayrıca eser, Türkçenin Arapçadan üstün bir dil olduğunu göstermek amacıyla yazılmamış, Türkçenin de Arapça kadar zengin bir dil olduğunu her yönüyle ortaya koymak maksadıyla kaleme alınmıştır. Ayrıca Kaşgarlı Mahmut eski Türkçeyi çok iyi bilmesinin yanında Arapçayı da iyi derecede bilmesi bu eserin sadece Türk dilini öğrenmek isteyenler için değil, Arapçayı da öğrenmek isteyenler için iyi bir kaynak teşkil ettiği görülür.

Dîvânu Lüġâti't-Türk'ün bugün elimizde tek bir nüshası bulunmaktadır. Eldeki yazma nüsha büyük bir cilt ve (319) yapraklıdır. Kâğıdı vaktiyle Doğu memleketlerinde yapılmış olan sağlam ve kalın bir kâğıttır. Kitabın bazı yerleri yaşlık görerek kararmış ise de bozulmamış ve çürümemiştir. Birkaç kelime dış olmak üzere her tarafı iyice okunabilmekte, bundan kitabın iyi korunmuş olduğu anlaşılmaktadır (Atalay, 1985: XI). Nüsha, Ali Emiri tarafından bulunmuştur. Değeri anlaşılınca da dağınık olan yaprakları Kilisli Rıfat Bilge'ye düzeltiltilerek bastırılmıştır.

Eser üzerine yapılmış olan çalışmalar şu şekildedir: Kilisli Rıfat Bilge tarafından *Kitabü Divanı Lugat-it-Türk* (1917) adlı çalışma, Carl Brockelmann'ın *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al Kāšġarīs Dīvān lugāt at-Turk* (1928) adlı çalışma, *Divānu Lüġuti't-Tük Tıpkıbasım* (1941), Besim Atalay'ın *Divānū Lüġāti't-Türk Tercümesi I* (1939), *Divānū Lüġāti't-Türk Tercümesi II* (1940), *Divānū Lüġāti't-Türk Tercümesi III* (1941) çalışmaları, Besim Atalay *Divānū Lüġāti't-Türk Dizini* (1943), James Kelly ve Robert

Dankoff'un ortak çalışması olan *Mahmud al – Kaşgari, Compendium of the Turkic Dialects* (1982 – 1985), Talat Tekin'in *XI. Yüzyıl Türk Şiir, Divānu Lügati't-Türk'teki Manzum Parçalar* (1989), Mehmet Vefa Nalbant'ın *Divanü Lügati't-Türk Grameri I İsim* (2008) isimli çalışmalar eser açısından önemli kaynaklardır.

1.3.3. Atebetü'l-Hakâyık (12. Yüzyıl)

Tam yazılış tarihi bilinmemekle birlikte, XII. yüzyıl Türk edebiyatı mahsullerinden sayılmaktadır. (...) *Kutadgu Bilig*'in daha sonraki devirlerindeki bir devamını teşkil eden *Atebetü'l-Hakâyık*, zaman farkı icabı, bilhassa dil ve tasvir güzelliği noktasından oldukça farklıdır. Konunun çekici olmayışı, yabancı dil unsurlarının lüzumsuz kalabalığı ve bu unsurların kullanılışındaki ahenksizlik, eserin maalesef değerini indirmiş bulunmaktadır. Hele imladaki yabancılık, dikkate değer hususlardan biridir. Şimdiye kadar birkaç nüshası bulunmuş ve eser neşredilmiştir (Hacıeminoğlu, 2008: XVIII).

Kitabın yazarı Edip Ahmet Yükneki'dir. 15 bölümden oluşan eser 101 dörtlük ve 40 beyitten oluşmaktadır. Öğretici bir ahlak kitabı olan eser; bilginin yararı, bilgisizliğin zararı, dilini tutmanın erdemi, dünyanın dönekliği, cömertliğin övülmesi gibi konuları barındırmaktadır. *Atebetü'l-Hakâyık* nüshaları şunlardır:

a) Semerkand Nüshası: Ayasofya Kütüphanesi 4012 numarada kayıtlıdır. Eserin en doğru ve sağlam nüshasıdır. Metin Uygur harfleri, başlıklar ise Arap harfleri ile yazılmıştır (Akar, 2015: 155).

b) İstanbul (Ayasofya) Nüshası: İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesinde 4757 numarada kayıtlıdır. 1480 yılında Şeyhzade Abdurrezzak Bahşi tarafından düzenlenmiştir. Uygur ve Arap harfleri ile yazılmış nüshanın her sayfasında on bir satır yer almaktadır (Akar, 2015: 155).

c) İstanbul (Topkapı-Saray) Nüshası: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine bölümünde 35552 numarada kayıtlıdır. Arap harfli bir nüshadır. Her sayfasında on bir satır bulunan metnin B nüshasından istinsah edildiği sanılmaktadır (Akar, 2015: 157).

d) Ankara (Seyid Ali) Nüshası: Uzunköprü'de Seyid Ali kitapları arasında bulunmuştur. Başı, ortası ve sonu eksiktir. İstinsah tarihi, yeri ve müstensihî belli değildir (Akar, 2015: 157).

e) Hollanda Groningen Kütüphanesi Nüshası: Serkan Çakmak tarafından neşredilmiştir.

Eser üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Necip Asım'ın *Hibetü'l-Hakâyık* (1915), Reşit Rahmeti Arat'ın *Atabetü'l-Hakâyık, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Notlar ve İndeks* (2008) isimli çalışmalar bu eser için önemli kaynaklardır.

1.3.4. Kur'an Tercümeleri

İslamiyeti kabul ettikten sonra Türkler, bulundukları yeni çevreye ayak uydurmaya çalışmış, bu anlamda da birçok alanda değişiklik yaşamışlardır. Bu değişikliklerden biri de edebî saha içerisinde gerçekleşmiştir. İlk kez Karahanlı döneminde Kur'an tercüme edilerek edebiyata yeni terimler, konular dâhil edilmiştir.

Hacıeminoğlu'na göre, kelime bolluğu bakımından, genellikle dini eserler, dikkate değer dil zenginliklerine sahiptirler. Geniş sinomicilik sayesinde her hangi bir kelime, İslamî dil çerçevesi içerisinde, manaca eşi olan diğer bir kelime ile, rahatça yer değiştirebilirdi. Yabancı kelimeler, milli Türk dili kuralları kalıbına sokulmak şartıyla hem Türkçeleştirilirdi, hem de kolayca anlaşılması için, halk zevkine göre ortaya sürülürdü. Genellikle tefsir, Kur'an, Fıkıh ve emsali dini eserlerin çevrilmesi ve izahları öteden beri lengüistik araştırmaların klasik temelini teşkil etmiştir. Eserin kutsiyyetine en ufak bir halel getirilmemesi için, metne karşı gösterilen sadakat, çevrilen her bir kelimenin gerçek manasının meydana sürülmesine vesile teşkil etmekte idi. Bundan dolayı, dini eserlerin tercümesinin ve şerhinin, dil tarihi yönünden ehemmiyeti, edebî yönündekine nisbeten daha üstündür (Hacıeminoğlu, 2008: XXIII).

1.3.4.1.1. Türk İslam Eserleri Müzesindeki Tercüme (TİEM 73)

İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 73 numarada kayıtlı olan nüsha tam metinli 902 sayfalık tercümedir (Akar, 2015: 160). Nüsha üzerine yapılmış çalışmalar: Abdullah Kök'ün *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Dizin* (2004), Suat Ünlü *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Dizin* (2004) adlı çalışmalar önemlidir.

1.3.4.1.2. Anonim Tefsir

Türkoloji Sahasında Anonim Tefsir, Orta Asya Tefsiri ve Müellifi Meçhul Kur'an Tefsiri gibi adlarla tanınmakta olan bu eseri ilk olarak Ahmet Zeki Velidî tarafından 1914 yılında Buhara Emâreti'nin Karşı şehrinde ele geçirilerek, Sovyet İlim Akademisinin Asya Müzesi adına satın alınmıştır. (...) Orta Asya tefsiri, Kur'an'ın 18. suresinden başlayarak yapılmış satır altı tercüme ve tefsiri içermektedir. Tefsirin birinci bölümünde her surenin

sonunda, orada anlatılan konularla ilgili hikayeler verilir, ikinci bölümde ise 49. sureden itibaren düzenli olarak, ayetlerin ayrı ayrı tercümesi tefsirle birlikte yürütülür. Müstensihin ve müellifin adı Tefsirde zikredilmiyor; telif ve istinsah tarihi de belli değildir (Ünlü, 2012: 15).

Nüsha üzerine yapılmış olan çalışmalar şu şekildedir: A.K. Borovkov'un *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* (1963) isimli çalışmasının Türkçe çevirisini Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII Yüzyıllar)* (2002) beraber yapmışlardır ve son olarak Halil İbrahim Usta tarafından yüksek lisans tezi yapılan *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı* (1989) isimli çalışma bu nüsha için önemli kaynaklardır.

1.3.4.1.3. John Rylands Nüşası

Halen İngiltere (Manchester), John Rylands Kütüphanesi, Arabic MSS. 25-38'de kayıtlı olan satır arası tercümeli nüshadır. Eser, satır arasında hem Farsça hem de Türkçe tercüme ihtiva etmektedir. Tamamı 30 cilt olan eserin 14 cildi mevcuttur (Ünlü, 2012: 16).

Yazma her sayfada sadece üç satırlık Arapça, Farsça ve Türkçe metin ihtiva ettiği için çok hacimlidir. Başı ve sonu eksik olduğundan eserin nerede ve kim tarafından meydana getirildiği hakkında bilgi yoktur (Ünlü, 2012: 16).

Nüsha üzerine yapılmış çalışmalar şu şekildedir: Janos Eckmann'ın *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation* (1976), Aysu Ata'nın *İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüşası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)* (2004) adlı çalışmalarıdır.

1.3.4.1.4. Taşkent-Özbek İlimler Akademisinde Tercüme

Taşkent Özbek İlimler Akademisi 2854 numarada kayıtlı bulunan eserdir (Akar, 2012: 160). Bu Kur'an tercümesini bilim dünyasına tanıtan ilk kişi A.A. Semenov'dur. Çalışması *Sobranie Vostochnih Rukopisey* (1957)'dir. Yine aynı eseri Emek Üşenmez (2010) yılında doktora tezi olarak çalışmıştır.

1.4. HAREZM-ALTIN ORDU DÖNEMİ

Harezm bölgesi, Sir Derya'nın aşağı yatağıyla birlikte daha Moğol devrinden önce, Kaşgar'ın yanında ikinci bir edebî merkez olarak önemli bir rol oynamıştır. Uzun zaman siyasî bakımdan da Altınordu'ya bağlı olan Harezm ve Sir Derya'nın aşağı kesimi,

kendilerini Altınordu devresinde de muhafaza etmişler, hatta Moğol akınları bile burdaki İslâmî Türk edebiyatının gelişimine engel olamamıştır. XIII. yüzyılda Harezm ve Aşağı Sir Derya’da görülen kültür faaliyetleri, XIV. yüzyılda Altınordu’nun Saray ve Kırım şehirlerine de sıçramıştır (Sağol, 2002: 804).

Verimli tarım arazisinde kurulmuş olan Harezm bölgesi, sık sık Moğol istilasıyla karşı karşıya kalmış, bu istilalar neticesinde bölge halkı kültürel ve dilsel yönden değişikliklere uğramıştır. Çünkü Doğu’dan Batı’ya yapılan göçlerle birçok âlim, sanatkâr Harezm bölgesine yerleşirken burda bulunan diğer âlimler de başka yerlere göç etmiştir. Zaten kültürel açıdan gelişmiş olan bölge, Türkleştikten sonra da gelişmişlik seviyesini korumuş hatta bu gelişmişlik seviyesini daha da üste çıkarmıştır.

Harezm Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ile Orta Türkçe döneminin başlangıç yazı dillerini oluşturur. Tarihî verilerle VII. yy’dan itibaren Türkçeleştiği ortaya konulmuş olan Harezm bölgesinde, Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi temelinde gelişmiş Çağatay Türkçesinin ilk devir Türkçesidir. Harezm halkının etnik yapısı gibi oluşan dil de karma bir şekil almıştır. Bölgeye yerleşen Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağızlarından alınan unsurlarla Harezm Türkçesinin özellikle şekil bilgisi ve kelime hazinesi bakımından kazandığı farklı yapı, onun en başta gelen dil özelliğini ortaya koyar (Ata, 2016: 17). Eckmann’a göre; Harezm Türkçesi, Karahanlıca’dan Çağatayca’ya geçiş dili olarak, dil tarihi açısından büyük önem taşır (Eckmann, 2017: 2). XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve XV. yüzyılda yerini Çağatay Türkçesine bırakan Harezm Türkçesi, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra, çeşitli boyların lehçelerini de yansıtmaları bakımından ilginç bir yazı dili oluşturmuştur. Bu sahadaki eserlere bakıldığında bu edebî dilin farklı metinlerde farklı lehçelerin daha fazla ağırlık kazanmış şekliyle karşımıza çıktığı görülmektedir (Sağol, 2002: 804).

1.4.1. Harezm Türkçesi Eserleri

1.4.1.1. Kısasü’l-Enbiyâ

Adından da anlaşılacağı üzere peygamber kıssalarını konu alan siyer-i nebevî türünden bir eserdir. Başta Hz. Muhammed’in olmak üzere İslâm dininin doğruladığı diğer peygamberler ile ‘Avac bin Annak, Harut ve Marut gibi Kur’an’da adı geçen bazı kıssaları da içerir (Ata, 2016: 25). Kısasü’l-Enbiyâ, Nâsirü’l-dîn Rabgûzî tarafından 1310 (H. 710) yılında yazılmış ve Nâsirü’l-dîn Tok Buga’ya sunulmuştur. Eserin mevcut altı nüshası vardır: 1) *London, British Museum Add. 7851* “Eserin dil özelliklerini yansıtmaları

bakımından en iyi ve en eski nüshasıdır. Ch. Rieu, Londra yazmasının müstensihinin Hacı Muhammed b. Dust Muhammed Hacı Vezirî olduğunu, istinsah tarihinin paleografya ve dil özelliklerine dayanılarak XV. yüzyıla ait olduğunu bildirmektedir.” (Ata, 2016: 28) 2) *Leningrad Nüshaları* “Toplamda 6 nüshadan oluşur.” 3) *İsveç Nüshaları* “Nüshaların biri Uppsala bir diğeri Lund Üniversitesinde bulunur.” 4) *Paris Nüshası* “Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc 1012 (18.yy).” 5) *Bakü Nüshası* “Nüsha Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsünde bulunmaktadır (16. yy).” 6) *Tahran Nüshası* “Bu nüsha, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 2132 numaralı yerdedir.”

Kıyasü'l-Enbiyâ üzerine yapılan çalışmalar: Aysu Ata'nın *Nâşirü-d-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî (Peygamberler Kıssaları) I. Giriş-Metin-Tıpkıbasım* (1997), *Nâşirü-d-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî (Peygamberler Kıssaları) II. Dizin* (1997) çalışmaları önem arz etmektedir.

1.4.1.2. Nehcü'l-Ferâdîs

Dinî ve didaktik nitelikte bir eser olan *Nehcü'l-Ferâdîs*, Harezmi Türkçesinin dil özelliklerini tespit etmek için en önemli kaynak eserlerden birisidir. Eser, kısaca dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını ortaya koyan müslümanlık bilgilerini içermektedir. Bunu ortaya koyarken de yazar sanat amacı gütmemiş ve sade bir dil kullanmıştır. Fakat buna rağmen eserin üslubu kuru ve can sıkıcı değildir. Çünkü yazar, dinî konuları ele alırken akıcı hikâyelerle eserini süslemesini bilmiştir (Ata, 2016: 30).

Eserin 6 nüshası mevcuttur: 1) *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami kısmı*, 879. “Zeki Velidi Togan tarafından bulunarak ilim âlemine tanıtılan bu nüshanın tıpkıbasımını J. Eckmann yapmıştır. Tam olan ve harekeli nesih ile yazılan Yeni Cami nüshasının müellifin sağlığında istinsah edilmiş olması ve harekeli oluşu özellikle dil incelemeleri bakımından eserin değerini artırmaktadır. Çünkü eser bu hâliyle istinsah edenin elinde değişikliğe uğramayarak yazıldığı dönemin dilini yansıtmaktadır.” (Ata, 2016: 35). 2) *Şihabettin Mercanî Nüshası* “Kazan Türk bilgini Şihabettin Mercanî'nin kütüphanesinde bulunan fakat sonradan kaybolan bu nüshada eserin 759 tarihinde Saray'da istinsah edilmiştir ve müellifin adı kayıtlıdır. 3) *Paris Bibliothèque Nationale, 1020*. “Bu nüshayı E. Blochet'nin kataloğunda verdiği bilgiye dayanarak ilim âlemine sunan J. Eckmann'dır. Başı ve sonu eksik olan bu nüsha birinci babın üçüncü faslının son kısmı ile başlamakta ve üçüncü babın 1 ve 2. faslını içermektedir. 4) *Yalta Nüshası* “Eksik olan bu nüsha, eserin sadece ilk

iki babını içermektedir. Yeni Cami nüshasına benzer bir şekilde harekeli nesih ile yazılmış nüshadaki istinsah kaydına göre nüsha Rebi'ü'l-ahir 792 yılında Kasım bin Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. 5) *Kazan Nüshaları* “Nüsha Kazan Üniversitesi Kütüphanesi 60261, Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi 3060 ve Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsü 12100 olmak üzere 3 tanedir. 6) *Leningrad Nüshaları* “Her iki yazmada Leningrad SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde bulunmaktadır (Ata, 2016: 35-37).

Eser üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir: Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar'ın 1998 yılında yayımladıkları *Nehcü'l-Ferâdis: II. Metin* (Çeviriyazı: János Eckmann, Yayıncılar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar) adlı çalışması, Aysu Ata'nın *Nehcü'l-Ferâdis. Uştmahların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu). III. Dizin-Sözlük (1998)* adlı çalışması, János Eckmann, *Nehcü'l-Ferâdis. Uştmahların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu): II. Metin*, (Yayıncılar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar) adlı çalışmalar önemlidir.

1.4.1.3. Mukaddimetü'l-Edeb

Mukaddimetü'l-Edeb, Araça öğretmeyi amaçlayan, Arapça kelime ve kısa cümlelerden oluşan pratik bir sözlüktür. Bu nedenle ele alınan kelime ve kısa ibareler arasında herhangi bir ilgi bulunmamaktadır. Sözlük, “İsimler, Fiiller, Harfler, İsim Çekimi, Fiil Çekimi” olmak üzere beş bölümden oluşur. Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemi sözlüklerinde bulunmayan, *hapax* durumundaki pek çok kelimenin yer aldığı ME, bu yönüyle *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ten sonra Orta Türkçe döneminin en zengin kelime hazinesini içine alan bir sözlüktür (Ata, 2016: 39).

Mukaddimetü'l-Edeb, ünlü tefsir ve lügat âlimi Mahmûd bin 'Ömer ez-Zemahşerî tarafından yazılıp Harzemşah Atsız bin Muhammed bin Anuşigin'e sunulmuştur. Devrin ilim dili olan Arapçaya ilgi duyan Atsız, lügat âlimi Zemahşerî'den kendisinin saray kütüphanesi için bir sözlük yazmasını istemiş ve Zemahşerî'de bu isteği yerine getirmek için *Mukaddimetü'l-Edeb* adını verdiği eserini yazmıştır (Ata, 2016: 39). Eserin bilinen 20 nüshası vardır.

Eser üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir: N. Poppe'nin 1938 yılında yapmış olduğu *Mongol'skiy slovar' Muqaddimat al-adab I. II*, Moskva-Leningrad 1938. *III. Ukazateli*, Moskva-Leningrad 1939 adlı çalışmasıdır. Eseri Türkiye'de çalışan ise *Mukaddimetü'l-Edeb* (1993) adlı çalışmasıyla Nuri Yüce'dir.

1.4.1.4. Mu'înü'l-Mürîd

Mu'înü'l-Mürîd, didaktik mahiyette bir eser olup dinî-tasavvufî konuları ele almış ve bu konularda bilgi vermeyi amaçlamış manzum bir eserdir. (...) Dil ve üslubu açısından geniş halk kitleleri için yazıldığı anlaşılan MM'in bugüne kadar bilinen tek nüshası Bursa Orhan Kütüphanesi, No: 1605'tedir (Ata, 2016: 43).

Eser üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir: Aysu Ata'nın (1999), *Recep Toparlı, Mu'înü'l-Mürîd* adlı çalışması; A. F. Karamalıoğlu (2006), *Şeyh Şeref Hâce, Mu'înü'l-Mürîd (Transkripsiyonlu Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* adlı çalışması; Recep Toparlı'nın (1988) *Mu'înü'l-Mürîd* ve Mustafa Argunşah ile birlikte yapmış olduğu *Mu'înü'l-Mürîd* adlı çalışmaları önemlidir.

1.4.1.5. Satır Arası Kur'ân Tercümesi

Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada muhafaza edilen satır arası Kur'ân tercümesi nüshası. Yazma daha önce Millet Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa 951 numarada bulunmaktaydı. Tercümesi yapılmayan 196a/196b sayfaları ile Farsça olarak vakıf ve ibtida kaidelerinin verildiği 586b-587b'nin devamının olmayışı hesaba katılmazsa tam bir nüsha olup tercüme kısmı 583b'de, kitabın tamamı ise 587b'de sona ermektedir. 585b-586a'da Farsça olarak Kur'ân ayetleriyle nasıl fal bakılacağı öğretilir. 586b-587b'de Farsça olarak Kur'ân-ı Kerim'in kıraatında riayet edilmesi gereken hususlardan olan vakıf ve ibtida kaideleri üzerinde durulmaktadır. Fakat bu kısım Nahl suresinden itibaren eksiktir. Nüshada satır arasında kelime kelime tercümeden başka –birkaç önemsiz istisna dışında- ilâve veya tefsir yoktur (Sağol, “Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Basılan Eserler”, 811).

Söz konusu eser üzerine Gülşen Sağol, *An Interlinear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish, I. Introduction-Text*, Turkish Sources XIX, Harvard University (1993) adlı çalışması önem arz eder.

1.4.2. Harezmi-Altın Ordu Türkçesi Eserleri

1.4.2.1. Hüsrev ü Şîrîn

Hüsrev ü Şîrîn, Altın Ordu şairi Kutb tarafından Altın Ordu hükümdarı Tını Beg Han ile eşi Melike Hatun adına yazılmış bir mesnevidir. Kutb, eserini aynı addaki Nizâmî'nin mesnevisinden tercüme etmiştir. Ancak esere yapılan ilaveler ve eserin hacmi bakımından

kelimesi kelimesine bir çeviri olmadığı anlaşılmakta ve Kutb'un şairlik yeteneği de ortaya çıkmaktadır (Ata, 2016: 49).

Kutb'un bu eseri Türk edebiyatında bugüne kadar bilinen 21 *Hüsrev ü Şîrîn* veya *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisinin ilki olması bakımından önemlidir. Altın Ordu sahasında yazıldığı bilinen ilk edebî eser olan HŞ'nin bugüne kadar gün ışığına çıkan tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale'dadır (Ata, 2016: 49).

Eser üzerine yapılan çalışmalar şöyledir: Necmettin Hacıeminoğlu (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*; Abdulkadir İnan (1951), *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inden Örnekler*; A. Zajaczkowski (1958), *Najstarsza wersja Turecka Husrav u Şîrîn Qutba I* adlı çalışmalar bu eser için önemlidir.

1.4.2.2. Muhabbet-nâme

Muhabbet-nâme, 754/1353 yılında Harezmî tarafından Sir Derya'da Muhammed Hâce Beg'in Sıgnak'taki sarayında yazılmış, Altın Ordu sarayı etrafında oluşmuş klâsik edebiyata örnek teşkil eden manzum bir eserdir (Ata, 2016: 52).

Eserin mevcut 4 nüshası bulunmaktadır: 1) *British Museum Or. 8193*. “Uygur harfli olan bu nüsha V. V. Barthold tarafından tanıtılmıştır. Ona göre bu nüsha 835/1432'de Emîr Celâle'd-dîn Fîrûz Şâh adına yazılmıştır. 2) *British Museum Add. 7914*. “Bu nüsha Arap harfli bir mecmuanın 290b-313b varakları arasındadır. 3) *İstanbul, Millet Kütüphanesi, Arabî, No: 86*. “(...) Ketebe kaydı olmayan bu nüsha hakkında ilk olarak F. Köprülü bilgi vermiştir. Bu nüshayı esas alarak diğer nüshalarla karşılaştırmalı metni yayımlayan ve nüshanın tıpkıbasımını veren çalışmayı Osman Fikri Sertkaya 1972 yılında yapmıştır. 4) *İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum No: 949*. “Muhabbet-nâme üzerinde son ilmî çalışmalar S. G. Clauson ve O. F. Sertkaya'ya aittir (Ata, 2016: 53).

Eser üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir: S. G. Clauson (1962), *The Muhabbat-nâme of Xwârazmî*; Osman Fikri Sertkaya (1972), *H'arezmî'nin Muhabbet-nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine* isimli çalışmalar eser için önem arz etmektedir.

1.4.2.3. Mi'râc-nâme

Gerek dil ve üslup gerekse işlediği konu açısından NF'ye benzeyen Mi'râc-nâme, anonim bir eserdir. Miraç olayını anlatan bu eser, konuların sıralanışı itibarıyla NF ile aynı olmakla beraber sadece gök tasviri konusundaki ayrıntılarda ayrılmaktadır. Eserin mukaddimesinde bu kitabın Nehcü'l-Ferâdîs adlı bir eserden tercüme edildiği ifade

edilmektedir. Eckmann, buna dayanarak Mi'râc-nâme'nin Farsça yazılmış Nehcû'l-Ferâdis'ten tercüme edilmiş olabileceği üzerinde durmuştur (Ata, 2016: 54).

MR'nin Uygur harfleri ile yazılmış tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale bulunmaktadır. Bu nüsha Malik Bahşı tarafından 840/1436'da Herat'ta istinsah edilmiştir (Ata, 2016: 54).

Eser üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir: Metin Akar (1980), *Türk Edebiyatındaki Manzum Mi'rac-nâmeler*; Osman Fikri Sertkaya (1968), *Mirac-nâme*; A. P. de Courteille (1882), *Miradj Nameh, publie poul la premiere fois d'apres le manuscrit ouggour de la Bibliothèque Nationale* isimli çalışmalar önemlidir.

1.4.2.4. Sirâcü'l-Kulûb

Dinî, didaktik konuları soru-cevap yöntemiyle anlatan eser mensur bir eserdir. (...) Bu eserin Harezmi, Çağatay ve Anadolu Türkçesiyle yazılmış nüshaları bulunmaktadır. Harezmi Türkçesine tercüme edilmiş nüshası Moskova Devlet Arşivi Eski Eserler, Fonds N 181, 1468'de kayıtlıdır. 1554/961'de istinsah edilmiş bu nüshada 19 soru-cevap bulunmaktadır. Nüshayı E. Neciboviç Necib tanıtmış, imlâ ve morfolojik özellikleri ile sözlüğünü de hazırlamıştır. Eserin çeviriyazısını ve Türkiye Türkçesine aktarımını ise Ayşe Gül Sertkaya yapmıştır (Ata, 2016: 56).

Eser üzerine yapılan çalışmalar; Ayşe Gül Sertkaya (2010), *Harezmi Türkçesi İle Yazılan Sirâcü'l-Kulûb, Giriş-Traskripsiyonlu Metin-Çeviri-Tıpkıbasım*; Şinasi Tekin (1961), *Moskova'da toplanan XIV. Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresi ve kongreye sunulan iki tebliğ hakkında* isimli çalışmalar önemlidir.

1.4.2.5. Dâsitân-ı Cumcuma

Dâsitân-ı Cumcuma veya Cumcuma-nâme, Hüsâm Kâtip tarafından edebî bir gaye güdülmeden geniş halk kitleleri için Altın Ordu'da 770/1368-1369 yılında mesnevi nazım şekli ile yazılmış dinî-lirik bir hikâyesidir (Ata, 2016: 56).

DC, nazım şekli, vezni ve muhtevası bakımından Attar'ın aynı isimli eserinden tercümedir. Fakat İsa peygamber ile kesikbaş hikâyesini anlatan bu eser, cennet ve cehennem konularının daha ayrıntılı olarak ele alınması ile asıl metinden ayrılmaktadır (Ata, 2016: 56).

1.4.2.6. Yarlık ve Bitikler

Altın Ordu sahasında yazılmış olan yarlık ve bitikler de Harezmi Türkçesi veya Altın Ordu Türkçesi dil incelemelerinde üzerinde durulması gereken tanıklardır: Toktamış Han, Temür Kutluk yarlığı ile Uluğ Muhammed Han, Mahmud Han ve Ahmed Han bitiği. Söz konusu yarlık ve bitikler üzerine tarihî bir inceleme, A. N. Kurat tarafından yapılmıştır (Ata, 2016: 57).

Eser üzerine yapılan çalışma; A. Melek Özyetgin (1996), *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi* adlı çalışmadır.

1.5. KIPÇAK DÖNEMİ

Kuman-Kıpçakların aslı ve milliyeti meselesi uzun süredir bilginlerin dikkatini çekmekte, fakat kesin bir cevap ele geçmemektedir. Hatta onları nasıl adlandıracağımız konusu bile zahmetli bir açıklama istemektedir. (...) Bu budun adının en erken zikri Uygur Eletmiş Bilge Kağan'ın (747-759) yazıtında (Şine-Usu/Selenga anıtı, N4) korunmuştur. Bu onlara, Göktürk kağanlığının bir parçası olduklarına işaret eder şekilde *Türk-Kıpçak* denmektedir. Bu okuma ve dolayısıyla onun tarihi imaları sorgulanmıştır. İlginç bir şekilde, onları bu isim altında Göktürk Kağanlığı'na bağlayan başka bir Türk kaynağı yoktur (Golden, 2016: 281).

Kıpçaklar'ın önderliğinde oluşan kavimler birliğinin içinde başta Kargınlar ve Kimekler olmak üzere birçok Türk boyu bulunmaktaydı. Ancak bu kavimler çok yayılmış olduklarından bir siyasî birlik olarak ortaya çıkamamışlardır. Kıpçaklar'ın göçlerinden sonra, “Deşt-i Kıpçak” denilen bu ilk yerlerinden günümüze ulaşan yegâne eser *Codex Cumanicus* adlı derlemedir. XII. yüzyılın ortalarına doğru Moğol akınlarının çoğalmasıyla birlikte yayılma ve dağılmaları da hızlanan Kıpçaklar, büyük bir kısmı Macaristan'da olmak üzere çeşitli Balkan ve Kafkas halkları içinde erimiş ve tarih sahnesinden çekilmiştir (Bilgin ve Hacıeminoğlu, 2002: 421-424).

1.5.1. Kıpçak Edebiyatı

Kıpçak Türkçesi, Batı Türkçesi'nin kuzey grubuna mensup olmasına rağmen asıl gelişmesi bir başka bölgede, güney grubunun yayıldığı sahanın da güneyinde Mısır ve Suriye'de meydana gelmiştir. Bunun sebebi, pek çok Kıpçak gencinin köle ve cârîye olarak satılması suretiyle bilhassa XIII ve XIV. yüzyıllarda Ön Asya ve Mısır'a gelmiş olmasıdır. Türkmen, Altın Orda ve Hârizm'den gelen Türkler de bu bölgede önemli bir nüfusa sahipti.

Bütün bu Türk boyları, zamanında kendi coğrafyalarında oluşturamadıkları devlet, medeniyet ve kültür merkezlerini yabancı bir muhitte oluşturmayı başarmışlardır (Bilgin ve Hacıeminoğlu, 2002: 421-424).

Kıpçak Türkçesi üç lehçe şeklinde incelenmektedir: Kıpçak (Kuman) lehçesi, Memluk lehçesi ve Ermeni lehçesi.

1.5.1.1. Kıpçak (Kuman) Lehçesi

Bu lehçeye ait en önemli eser Codex Cumanicus'tur. Latince olarak *Codex Cumanicus* adı "Kuman Kitabı" anlamına gelmektedir. Eserin eldeki tek nüsha yazması, İtalya'da Venedik Saint Marcus Kütüphanesi'nde, No: 549'da bulunmaktadır. Eserin kitap toplama meraklısı Petrark (Petrarque) tarafından satın alınarak 1362 yılında diğer kitaplarla birlikte Venedik Cumhuriyeti'ne hediye edildiği görüşü yaygındır. Fakat bu görüşü kabul etmeyenler de vardır. Eser *Codex Petrarque* olarak da anılmaktadır (Argunşah ve Güner, 2015: 21).

Kitap, birisi İtalyan, diğeri Alman bölümü olmak üzere iki defterden meydana gelmektedir. İtalyan bölümü 55 yaprak, Alman bölümü ise 27 yapraktır. Eser Latin alfabesinin Gotik harfleriyle, Fransiskan mezhebine bağlı İtalyan ve Alman misyonerler tarafından yazılmıştır. (...) Kimi araştırmacılar eseri ticarî kimisi de dinî gerekçeyle yazıldığı fikrini öne çıkarmışlardır. Eserin Latince-Farsça-Kumanca bir sözlük olan İtalyan bölümünün yazılış amacı, ticaret dilinin Farsça olduğu İlhanlılar Devleti ve ticaret dilinin Kıpçakça olduğu Altın Ordu Devletiyle ticaret yapan ve Latince-İtalyanca konuşan İtalyan tüccarların günlük hayatta ve ticaretle Fars ve Kıpçak kökenli kişilerle ilişkilerini kolaylaştırmaktır. Eserde hedef kitle İtalyan tüccarlardır. Bunlar, günlük hayat yanında ticaretle ilgili de zengin bir kelime hazinesine sahip sözlükten öğrendikleri Farsça ve Kıpçakça sayesinde hem Farslarla hem de Kıpçaklarla rahatlıkla ilişki kurabilecek ve ticaret yapabileceklerdir. Sözlükte Latince sütunun başta bulunması ve kelimelerin bu dilin alfabetik sırasına göre dizilmiş olması da Latince konuşanlara hitap edildiğini göstermektedir. Alman bölümünün yazılış amacı ise Kıpçaklar arasında Hristiyanlığı yaymak, bu dinin temel duaları, vaazları ve ilahilerini onlara öğretmektir (Argunşah ve Güner, 2015: 25-26).

1.5.1.2. Memluk Lehçesi

Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesi'ne nisbetle daha sınırlı sayıda olsa da Memlûk Kıpçak eserlerinin Türk dili tarihinde ayrı bir yeri vardır. Gazneli ve Selçuklu devletlerinde idareci sınıfın dili olarak pek rağbet görmeyen Türkçe, Memlûk Devleti'nde esesli bir önem kazandı. Arapça konuşan halkın Türkçe'yi öğrenmesini kolaylaştırmak için çeşitli Türkçe eserler yazıldı, Arapça ve Farsça'dan tercümeler yapıldı (Bilgin ve Hacıeminoğlu, "Kıpçaklar", 421-424). Memluk lehçesine ait olan kitaplar; lugat, gramer ve fıkıh şeklinde incelenmektedir. Bu lehçeye ait öne çıkan lugat ve gramer eserleri şu şekildedir: a) *Kitābü'l-İdrāk li-Lisāni'l-Etrāk* "Ebu Hayyan (Abū Hayyān) tarafından Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış bir sözlük ve gramerdir. (...) Ebu Hayyan (Abū Hayyān) *Kitābü'l-İdrāk*'te hemen her zaman Kıpçak kelimesi yanında Türkmen boyunu da zikreder. 50-70 kadar kelimeyi Kıpçak Türkçesi bir o kadarını da Türkmen Türkçesi olarak ayırmıştır. *Kitābü'l-İdrāk*'in İstanbul kütüphanelerinde iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Bayezid Umumi Kütüphanesi Veliyüddin Efendi bölümünde 2896 numarada kayıtlıdır ve 132 sahifeden ibarettir. İkinci nüshası İstanbul Üniversite Kütüphanesi Arapça yazmalar kısmında 3856 numarada kayıtlı olup 194 sahifeden ibarettir. (...) *El İdrāk*'in ilk yayını Selanikli Mustafa Efendi tarafından yapılmıştır. Bu yayın tek nüshaya dayanılarak yapılmıştır ve pek yararlanılabilecek bir çalışma değildir. Daha sonra elde edilen ikinci nüsha ile birlikte eser Ahmet Caferoğlu tarafından yeniden yayımlanmıştır (Demirci, 1998: 146b). b) *Kitāb-ı Mecmū'u Tercümān-ı Türkī ve 'Acemī ve Muğafī* "13.yy'a ait olan bu eser Konyalı Halil b. Muhammed b. Yusuf tarafından istinsah edilmiştir. Eser bir sözlük niteliğinde olup 4 bölümden oluşmaktadır." c) *Et-Tuhfezü'z-Zekiyye fī'l-Luğati't-Türkiyye* "Mukaddimesinde Kıpçak Türkçesi için yazıldığı belirtilen eser, yerine göre ders kitabı olarak da kullanılan Kıpçak Türkçesi gramerlerinden birisidir. Eser gramer ve sözlük olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Eserin tek yazma nüshası İstanbul Bayezid Umumi Kütüphanesinde Veliyüddin Efendi bölümünde 3092 numara ile kayıtlıdır." (Demirci, 1998: 147a) d) *Kitābü Bulğati'l-müştaş fī Luğati'-Türk ve'l-Kıfçak* "Memlûkler devrinde yazılan en değerli eserlerden biridir. Yazarı Türktür. Yazar, eserinde okuyucuları tatmin etmek için yararlandığı kaynaklara da işaret etmiştir. Eserin yazıldığı tarihe dair bir kayıt yoktur." (Demirci, 1998: 147b) e) *El-Ğavānīmü'l-Külliyye li-zabhi'l-Luğati't-Türkiyye* "XV. yy başlarında Mısır'da yazılan Kıpçak gramerlerinden biridir. Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmıştır. 169 sayfadan oluşan eserde yalnız gramer kısmı vardır. Sözlük kısmı yoktur ve fiil konusu diğer gramerlere göre daha geniştir. Eserin tek yazma nüshası İstanbul

Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümünde 2659 numarada kayıtlıdır.” (Demirci, 1998: 148a) f) *Ed-Dürretü'l-Muzî'a fî'l-Luğati't-Türkiyye* “Memlûkler devrinde Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış sözlüklerden biridir. Eser Floransa'da Bibliotheca Medicea Laurenziana Orient 130 numarada kayıtlıdır. 24 yapraklık eser 4 veya 5 sütun üzerine düzenlenmiş, Türkçe sözler Arapçalarının altında gösterilmiştir. Eseri bularak ilim alemine tanıtan ve daha sonra da yayımlayan A. Zajaczkowski'dir.” (Demirci, 1998: 148b)

Bu lehçeye ait fıkıh kitapları şu şekildedir: a) *Kitâbü'l-Fıkh* “Arapça bir fıkıh kitabının satır arası tercümesidir. Tek yazması Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan eserin mütercimi ve tercüme tarihi hakkında bilgi yoktur.” (Bilgin ve Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, 421-424) b) *Kitâb fî'l-Fıkh bi-lisâni't Türkî* “Müellifi bilinmeyen bu eserin 1421 yılından önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Tek nüshası Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.” (Bilgin ve Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, 421-424) c) *Kitâbü Mukaddimeti Ebi'l-Leys es-Semerkandî* “Kansu Gavri adına Arapça'dan yapılan bir satır arası tercüme olup tek yazması Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.” (Bilgin ve Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, 421-424) d) *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin* “Arapça'dan yapılan satır arası tercümelerden olan eserin mütercimi bilinmemektedir. 1387'de İstenderiye'de tamamlanan kitabın tek yazması Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.” (Bilgin ve Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, 421-424) e) *Şerhu'l-Menâr* “Mukbil b. Abdullah tarafından Arapça'dan Türkçe'ye çevrilip şerhedilen eser 1402'de Mısır'da yazılmıştır.” (Bilgin ve Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, 421-424) f) *Mukaddimetü'l-Gaznevî fî'l-ibâdât* “Eserin tek yazması Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olup tercüme edenin adı ve tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.” (Bilgin ve Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, 421-424)

Bunlar dışında Memluk-Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan ve Kıpçak Türkçesi özelliklerini gösteren *Gülistan Tercümesi* de diğer bir önemli eserdir. Gülistan Tercümesi ilk defa 793'te (1391) Seyf-i Sarâyî tarafından Kıpçak Türkçesi'ne çevrilmiştir. Eserin Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 1553) bulunan tek nüshasının tıpkıbasımı bir önsözle birlikte Feridun Nafiz Uzluk tarafından neşredilmiş, A. Fehmi Karamanlıoğlu, bu nüshanın tenkitli metniyle dizinini 1967 yılında doçentlik tezi olarak hazırlamıştır.” (Yazıcı, 1996: 240-241) Gülistan Tercümesi Kıpçak Türkçesinin nâdir edebî eserlerinden biri ve Türkmenceleşme meselesinde de Kıpçakça unsurları en fazla muhafaza edenlerindendir. Gerçekten Saraylı Seyf'in Gülistan tercümesi, Kutb'un Husrev ü Şirin'i ile Kıpçakçanın başlıca edebî eserlerini teşkil ederler. Dil husûsiyetleri bakımından da benzerlik gösteren bu

iki eser, türkmenceleşme hâdisesinin henüz büyük ölçüde başlamadığı bir devrenin ve muhitin eserleri olmalıdır (Karamanlıoğlu, 2019: XXVI).

1.5.1.3. Ermeni Lehçesi

11. yüzyılın ortalarında Ermeni Bagratlılar Devleti'nin yıkılması üzerine Ermeniler'in büyük bir kısmı kuzeye doğru Kıpçaklar'ın faal olduğu bölgelere gelip yerleşerek burada bir cemaat oluşturdular. 13. ve 14. yüzyıllarda bölgede sayıları daha da artan Ermeniler, Kıpçaklar'la olan sıkı temasları ve siyasî, ticarî sebepler dolayısıyla kiliselerinde ve resmî yazışmalarında Kıpçak Türkçesi'ni kullanmaya başladılar. Ermeni Kıpçakçası'na ait dil malzemesi, 1559-1664 yıllarına ait Kamanez-Podolsk Ermeni cemaatine ait çeşitli dosya ve evraklardır. 1943 yılına kadar Ukrayna'nın Kiev şehrinde muhafaza edilen bu dil malzemesi 1944'te Almanlar'ın geri çekilmesi sırasında çıkan yangınlarda yok oldu (Bilgin ve Hacıeminoğlu, "Kıpçaklar", 421-424).

İKİNCİ BÖLÜM

TEMATİK SÖZ VARLIĞI İNCELEMESİ

Dinî terimlerin tematik söz varlığını 1. Dinî Literatür, Simgeler, İmgeler, Musiki, 2. İbadetler ve Dinî Ritüeller, 3. Dinî Şahsiyetler, Ruhani Varlıklar ve Tanrı Adlandırmaları, 4. Dinî Tutum, Algı, Davranış, Eylem ve Amel, 5. İnanırlar ve İnançsız Kimseler, 6. Dinî Kaide ve İlkeler, 7. Yaradılış, Sonsuzluk ve Soyut Kavramlar, 8. Merasimler ve Dinî Törenler, 9. Mukaddes Zamanlar, 10. Mukaddes Yapılar, Mekânlar ve Canlılar, 11. Yaşam, Ölüm ve Öte Dünya, 12. Topluluk ve Dinî Oluşumlar başlıkları oluşturmaktadır.

2.1. DİNÎ LİTERATÜR, SİMGELER, İMGELER VE MUSİKİ

Bu bölümde çalışma kapsamında tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen dinî literatür, simgeler, imgeler ve musiki konusu irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu başlık kendi içerisinde dört kısımdan oluşmaktadır.

2.1.1. Dinî Literatür

2.1.1.1. Mukaddes Kitaplar

biti : “gökten inen kitaplardan herhangi biri, mukaddes kitap” → **bitig**

biti “mukaddes kitap” (DTS: 103b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *biti* “gökten inen kitaplardan herhangi biri, mukaddes kitap” (Kaçalın, 2019: 114) Kelime **DLT**'de Ar. *al-kitāb min al-kutub al-munzala min as-samā* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 114).

Hrz. : -; **Kıp.** : -

bitig : “(kutsal) kitap, Kur’ân-ı Kerim” → **biti**

< *biti-g* “belge, kitap, yazılı herhangi bir şey” (EDPT: 303a; OTWF: 184; DTS: 103b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *bitig* “(kutsal) kitap, Kur’ân-ı Kerim” (Ata, 2004: 280) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *bitig endürdimiz anı saña* (JR) (Ata, 2004: 46) “Kur’ân-ı Kerim’i sana indirdik.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

ävang(ä)lyon / evang(e)lyon : “İncil”

< Soğd. 'wnglywn “İncil” (Gharib, 2004: 75b)

Orh. : -

Uyg. : *ävang(ä)lyon* “İncil” (Wilkens, 2021: 132a; Caferoğlu, 1968: 78) Kelime belirlenebildiği kadarıyla **ETŞ** adlı metinde tanıklanmıştır (krş. Özçelik, 2020: 115): *ogatıp kälmiş bizni tæg tınlıgka ävang(ä)lyon nom rätnig nomlap kodtuñuz* (ETŞ) “Bizim gibi yolunu şaşırın mahlûklar için Evangelium kanun cevherini izah edip bıraktınız.” (Arat, 1991: 44)

Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *evangelim* “İncil” (Toparlı vd., 2007: 77b; Argunşah ve Güner, 2015: 706) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

furkân : “Kur’ân-ı Kerim”

< Ar. *furkân* “Kur’ân-ı Kerim” (Steingass, 1998: 921a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *furkân* “Kur’ân-ı Kerim” (Ata, 1997b: 225a; Ata, 2014: 148b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlî ta ‘âlâ olarnıñ sözini furkânga çıkaru yarlıkadı* (KE) (Ata, 1997a: 86) “Allahutaala onların sözünü Kur’ân-ı Kerim’de meydana çıkartarak buyurdu.” *furkân içinde* (NF) (Eckmann, 2014: 8) “Kur’ân-ı Kerim içerisinde.”

Kıp. : -

incil : “İncil, Hz. İsa’ya gönderilen kitabın adı”

< Ar. *ancil* “müjde; İncil” (Steingass, 1998: 107a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *incil* “İncil, Hz. İsa’ya gönderilen kitabın adı” (Kök, 2004: 401; Ata, 2004: 408; Üşenmez, 2010: 434) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tağı endürdi tevrîtni tağı incilni* (TİEM) (Kök, 2004: 34) “Tevrat’ı ve İncil’i indirdi.” *ançada öğret(t)imiz saña bitigni könilik bütünlükni tevrîtni incilni* (TİEM) (Kök, 2004: 88) “Öyle ki sana yazıyı, doğruyu, Tevrat’ı ve İncil’i öğrettik.” *...bêrdimiz aña incilni* (JR) (Ata, 2004: 23) “İncil’i ona verdik.” *ol kim bunlar anı bitinmiş olar üskinde tevrât*

içinde incil içinde (JR) (Ata, 2004: 29) “Tevrat ve İncil’de yazılı bulacakları.”
kuvvetlendirdük anı cibril birle yâ incil birle (ÖN) (Üşenmez, 2010: 239) “Cebrail yahut İncil ile onu kuvvetlendirdik.”

Hrz. : *incil* “İncil” (Ata, 1997b: 270b; Ata, 2014: 521b; Sağol, 1993: 674) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tevrît ve incilde* (KE) (Ata, 1997a: 268) “Tevrat ve İncil’de.” *tevrît taķı incil* (NF) (Eckmann, 2014: 8) “Tevrat ve İncil.”
...endürülmedi tevrît taķı incil (HTKT) (Sağol, 1993: 42) “Tevrat ve İncil indirilmedi...”

Kıp. : *incil* “İncil” (Toparlı vd., 2007: 111b) Kelime **GT**, **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hikmet incilde kēlip-turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 174) “Hikmet (kelimesi) İncil’de geçmiştir.” *incil endürdi tsige* (İM) (Toparlı, 2017: 42) “Hz. İsa’ya İncil’i indirdi.”

kelām : “Allah kelamı, Kur’ân-ı Kerim”

< Ar. *kelām* “Allah kelamı, Kur’ân-ı Kerim” (Steingass, 1998: 1040b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kelām* “Allah kelamı, Kur’ân-ı Kerim” (Ata, 2014: 217a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *menim kelāmumnu maħluķ tēmediñ* (NF) (Eckmann, 2014: 157) “Benim sözümü yaratılmışlar(a) söylemedin.”

Kıp. : -

kitāb : “kutsal kitap”

< Ar. *kitāb* “yazı; Kur’ân” (Steingass, 1998: 1014a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kitāb* “kutsal kitap” (Ünlü, 2004: 531b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *çın bu öñdüñki kitābları içinde ibrahim kitābnı mūsānıñda* (TİEM) (Ünlü, 2004: 272) “Haberiniz olsun ki, var idi bu gerçekler önceki sayfalarda: İbrahim ve Musâ’nın sayfalarında...” (Yazır, 2014: 591, 87/18-19)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķur’ān : “Hz. Muhammed’e gönderilen ve İslām dininin temel ilkelerini ihtiva eden Müslümanlığın temel kitabı”

< Ar. *kur'ân* “Kur’ân-ı Kerim” (Steingass, 1998: 962a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kur'ân* “Hz. Muhammed’e gönderilen ve İslâm dininin temel ilkelerini ihtiva eden Müslümanlığın temel kitabı” (Kök, 2004: 481; Ata, 2004: 500; Üşenmez, 2010: 490) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger erse erdi bu kur'ân yoritilse anıñ birle tağlar* (TİEM) (Kök, 2004: 180) “Eğer bu Kur’ân dağlar ile birlikte yürütülse.” *üd urmağ anıñ üze yaraşı tevrît içinde incıl içinde kur'ân içinde* (TİEM) (Kök, 2004: 145) “(Bu) Tevrat’ta da, İncil’de de, Kur’ân’da da kesin söz verdiği bir vaattir.” *kaçan okınsa kur'ân kulak tutuğlar añar* (JR) (Ata, 2004: 33) “Kur’ân-ı Kerim okunduğu vakit ona kulak verin!” *ëndürmedimiz seniñ üze kur'ännı emgek üçün saña* (JR) (Ata, 2004: 65) “Sana Kur’ân-ı Kerim’i sıkıntıda olduğun için indirmedik.” *ögretür anlarğa kur'ännı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 221) “Onlara Kur’ân’ı öğretir.”

Hrz. : *kur'ân* “Kur’ân-ı Kerim” (Ata, 1997b: 400a; Ata, 2014: 268a; Sağol, 1993: 769) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kur'ân ol cem' kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 286) “O, Kur’ân-ı Kerim’i bir araya topladı.” *kur'ânğa inanmazlar* (NF) (Eckmann, 2014: 82) “Kur’ân-ı Kerim’e inanmazlar.” *kelgil kur'ân birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 148) “Kur’ân ile gel.”

Kıp. : *kur'ân* “Kur’ân-ı Kerim” (Toparlı vd., 2007: 163b) Kelime **BV, Gİ, GT, İM, KFT, KK** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger seb'a rivāyet birle kur'ân okusañ* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 113) “Eğer Kur’ân’ı yedi rivayetle okursan.” *kur'ân okımağ* (İM) (Toparlı, 2017: 25) “Kur’ân-ı Kerim okumak.”

ḳurrasa : “kitap, mukaddes kitap”

ḳurrasa “mukaddes kitap”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḳurrasa* “kitap, mukaddes kitap” (Toparlı vd., 2007: 164a) Kelime **BM** adlı metinde tanıklanmıştır.

mahāparinirvan : “bir dinî eserin adı, Mahāparinirvāṇasūtra”

< Skt. *mahāparinirvāṇa* “bir Buddhist sūtra” (MW, 1899: 797b; Edgerton, 1953: 423b)

Orh. : -

Uyg. : *mahaparinirvan* “Mahāparinirvāṇasūtra” (Wilkens, 2021: 461b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *birök m(a)haparinirvan sudurtaki y(a)rlığıg tutmak üzä savşähta eki y(ä)g(i)rmi bölök tükäl tetir* (AYS IV) “Mahaparinirvāṇa sūtradaki talimatları tutmak üzere Hīnayāna’da on iki bölüm tamdır.” (Tokyürek, 2015: 367) *m(a)haparinirvan tegmä ulug tolun amrılmış atl(ı)g sudurta ontın sıñartın yığılmış şiravak bodis(a)t(a)v yal(a)ñok t(ä)ñri luu yäktä ulatı* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 68) “Mahāparinirvāṇa bütün yüce, eksiksiz, huzur bulmuş (olan) adlı sūtrada on yönden toplanmış Bodhisattva Śrāvakas insan, Tanrı, ejderha, şeytana ve daha birçok”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

maitrisimit : “bir metnin başlığı, dinî bir eser adı”

< Toh. A *maitreyasamit* (Poucha, 1955: 232) < Skt. *maitreyasamiti*: *maitreya* “gelecekteki Buddha” (MW, 1899: 834b; Edgerton, 1953: 440a) + *samiti* “buluşma” (MW, 1899: 1164b)

Orh. : -

Uyg. : *maitrisimit* “bir metnin başlığı” (Wilkens, 2021: 465b) Kelime belirlenebildiği kadarıyla **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *maitrisimit nom bitigdä tegin ögä atıña abişik kılmak atlıg törtünç ülüş tükädi* (Maitri) “Maitrisimit (adlı) din kitabında ‘Burkan hilâfeti adını takdis etmek’ adlı dördüncü bölüm bitti.” (Tekin, 1960: 77) *maitrisimit nom bitigdä badari bramannıñ yagış yagamak* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 112) “Maitrisimit (adlı) din kitabında Bādhari (adlı) Buddha’yı kurban₂ etmek”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

muşhaf : “Kur’ân-ı Kerim”

< Ar. *muşhaf* “yazılı sayfa; Kur’ân” (Steingass, 1998: 1252a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *muşhaf* “Kur’ân-ı Kerim” (Ata, 1997b: 450b; Ata, 2014: 299a) Kelime **KE**, **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *muşhaf aldı fāl açtı erse* (KE) (Ata, 1997a: 362) “Kur’ân-ı Kerim aldı ve fal bakınca.” *evinde bir muşhafdın öñin neerse kitāb yok erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 136) “Evinde Kur’ân-ı Kerim’den başka kitap yoktu.”

Kıp. : *muşhaf* “Kur’ân-ı Kerim” (Toparlı vd., 2007: 189a) Kelime **Ğİ, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *oşbu yazılmış muşhaflar içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 52) “İşte bu Kur’ân içinde yazılmış.”

okığu : “Kur’ân-ı Kerim”

< *okı-ğu* “Kur’ân-ı Kerim”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *okığu* “Kur’ân, kitap” (Kök, 2004: 517; Borovkov, 2002: 199; Ata, 2004: 542) Kelime **TIEM, AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mundagok endürdimiz anı okığu* (TIEM) (Kök, 2004: 233) “Böylece Kur’ân’ı indirdik.” *evürdümüz tevürdimiz ök bu okığu içinde* (TIEM) (Kök, 2004: 205) “Bu Kur’ân içinde açıkladık₂.” *bu okığu içinde* (AT.) (Borovkov, 2002: 199) “Bu Kur’ân-ı Kerim içerisinde.” *ol okığu ol belgülig* (JR) (Ata, 2004: 47) “O Kur’ân-ı Kerim ayetleridir.” *anlar kim kıldılar okıgunı kes kes* (JR) (Ata, 2004: 49) “Kur’ân-ı Kerim’i bölüm bölüm okuyanlar.”

Hrz. : -; Kıp. : -

sudur : “Budist metin, vaaz metni, sūtra”

< Toh. A/B *sutār ~ sūtār* (Poucha, 1955: 376; Adams, 2013: 761) < Skt. *sūtra* “iplik, sicim; hat; kordon” (MW, 1899: 1241c; Edgerton, 1953: 604b)

Orh. : -

Uyg. : *sudur* “Budist metin, vaaz metni” (Wilkens, 2021: 627a; Caferoğlu, 1968: 211) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT, HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *burhanlar m(a)hasma(ç) atlıg sudurug nomladı* (Maitri) “Buddhalar, Mahāsamaja adlı sūtrayı vaaz ettiler.” (Tekin, 1960: 104) *kimhoki sudurta töziñ(ä) agırlayur* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 86) “Vajracchedika sūtrada esasına (uygun olarak) saygı gösteri(li)r.” Ayrıca krş. *sudurlug* “sūtralı” (Wilkens, 2021: 627a) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *altun öñlüg nom eligi sudurlug* (BT XIII) (Zieme, 1985: 94) “Altın renkli öğreti hükümdarı sūtralı”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

şahbuhr(a)gan : “Mani’nin (cemaat tarafından) kabul edilmiş yedi kitabından birincisi için kullanılan ad)”

< Part. *ṣ'bw'hr̥g'n* (Durkin-Meisterernst, 2004: 313a)

Orh. : -

Uyg. : *ṣahbuhr(a)gan* “Mani’nin (cemaat tarafından) kabul edilmiş yedi kitabından birincisi için kullanılan ad) (Wilkens, 2021: 641b) Kelime **TT** adlı seride tanıklanmıştır (Caferoğlu, 1968: 216): *ṣahbuhr(a)gan nomug nomlayu (...)* (TT IX) (Gabain ve Winter, 1958: 18) “Şahbuhr(a)gan öğretiyi vaaz ederek (...)”

Krh. : -; Hr̥z. : -; Kıp. : -

ṣastr : “Budist öğretisi metni”

< Toh. A/B *śāstār* (Poucha, 1955: 320; Adams, 2013: 686); Soğd. *ṣ'str* (Wilkens, 2021: 645b) < Skt. *śāstra* “herhangi bir kitap veya inceleme” (MW, 1899: 1069a)

Orh. : -

Uyg. : *ṣastr* “Budist öğretisi metni” (Wilkens, 2021: 645b; Caferoğlu, 1968: 216) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ṣastrn̄y özān k(ä)rgäklig tūgünin ig agrig ämlämäk uzanmakın ayıtayın* (AYS IX) “Śāstralarının asıl lüzûmlu olan sırrı ve hastalıkları₂ iyileştirme usûlünü [babamdan] sorayım₂” (Uçar, 2013: 101) *m(a)havaibaṣ ṣast(a)r agtaru takı tükämäyūk ärdi* (HT IX) (Aydemir, 2013: 198) “Mahāvibhāṣa öğretisi metni henüz tam olarak çevrilmedi.” Ayrıca kr̥ṣ. *ṣastr̄lig* “śāstralı” Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *vaybaṣ ṣastr̄lig noṣ suvsuṣ iç(miṣ)* (Maitri) “Vaibhāṣika mezhebine ait śāstraları lezzetli bir içki gibi” (Tekin, 1960: 130)

Krh. : -; Hr̥z. : -; Kıp. : -

tantira : “Budist metinlerin kategorisi, öğretisi”

< Skt. *tantra* “ana nokta, önemli parça, model, temel yapı” (MW, 1899: 436b)

Orh. : -

Uyg. : *tantira* “Budist metinlerin kategorisi, öğretisi” (Wilkens, 2021: 670b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ulug tantira yelvi toortin* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 94) “Yüce öğretisi büyü ağından” *akıgsız arıg kızlāk kölünjü tantira nomlarka kertgünüp* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 240) “Akıntısız ve temiz, gizli taşıt ve öğretilere₂ inanarak”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

tefsîr : “tefsir, şerh”

< Ar. *tefsîr* “açıklama; Kur’ân’ı yorumlama” (Steingass, 1998: 313b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *tefsîr* “tefsir, şerh” (Ata, 1997b: 614a; Ata, 2014: 416b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ihsānū’l-beyān atlıg tefsîr keltürmiş* (KE) (Ata, 1997a: 114) “İhsanu’l-Beyan adlı tefsirde beyan eder.” *tefsîrke müte’allık bolğay* (NF) (Eckmann, 2014: 309) “Tefsirle ilgili olacak.”

Kıp. : *tefsîr* “Kur’ân-ı Kerim’i açıklamak amacıyla yazılan eser” (Toparlı vd., 2007: 267b) Kelime **MS** adlı metinde tanıklanmıştır.

tevrît : “İbranilerin kutsal kitabı, Tevrat”

< Ar. *tevrît* “Musa’nın kitabı” (Steingass, 1998: 335a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tevrît* ~ *tevrât* “İbranilerin kutsal kitabı, Tevrat, Hz. Musa’ya indirilen kutsal kitap” (Kök, 2004: 604; Ata, 2004: 676; Üşenmez, 2010: 598) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biz endürdimiz tevrîtni anıj içinde köni yol yaruqluk* (TİEM) (Kök, 2004: 80) “Gerçekte biz Tevrat’ı indirdik, onda bir hidayet, bir nur vardı.” (Yazır, 2014: 114, 5/44) *taķı öğretür aña kitābnı taķı şerī’ātnı taķı tevrîtni* (TİEM) (Kök, 2004: 38) “Kitabı, şeriatı, Tevrat’ı ona öğretir.” *ol meşelleri tevrît içinde* (JR) (Ata, 2004: 138) “O ibretlik hikâyeleri Tevrat içinde.” *biz ıdıtımız tevrîtni* (JR) (Ata, 2004: 23) “Biz Tevrat’ı size gönderdik.” *siz okuyursuz kitābnı ya’nı tevrātnı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 213) “Siz kutsal kitabı yani Tevrat’ı okuyorsunuz.”

Hrzs. : *tevrît* “Tevrit” (Ata, 1997b: 630a; Ata, 2014: 424b; Sağol, 1993: 932) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘ālimleri tevrît[ge] baķtılar* (KE) (Ata, 1997a: 270) “Bilginleri Tevrat’a baktı.” *tevrît atlıg kitāb birle* (NF) (Eckmann, 2014: 98) “Tevrat adlı kitapla.” *endürülse tevrît* (HTKT) (Sağol, 1993: 44) “Tevrat indirilse.”

Kıp. : *tevrît* “Tevrat” (Toparlı vd., 2007: 272b) Kelime **GI**, **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tevrît üze ayttı* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 165) “Tevrat’ın üzerine (yemin) etti.” *tevrît okımaķ* (İM) (Toparlı, 2017: 86) “Tevrat okumak.”

zebūr : “Zebur, Hz. Davud’a Allah tarafından indirilen mukaddes kitap”

< Ar. *zabūr* “Davud peygambere gönderilen kitap” (Steingass, 1998: 610b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *zebūr* “Zebur, Hz. Davud’a Allah tarafından indirilen mukaddes kitap” (Kök, 2004: 692; Ata, 2004: 799; Üşenmez, 2010: 677) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bêrdimiz dāvudka zebūrni* (TİEM) (Kök, 2004: 72) “Davud peygambere Zebur’u verdik.” *bêrdimiz dāvūdka zebūrni* (JR) (Ata, 2004: 18) “Davut peygambere Zebur’u verdik.” *berdük dāvūdga zebūrni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 317) “Davut peygambere Zebur’u verdik.”

Hrz. : *zebūr* “zebur” (Ata, 1997b: 756a; Ata, 2014: 498a; Sağol, 1993: 1054) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cebre’lñiñ atı zebūrda nāmūs-ı ekber erdi* (KE) (Ata, 1997a: 276) “Cebrail (a.s)’ın adı Zebur’da ‘en büyük namus’ idi.” *zebūr taķı furķān içinde* (NF) (Eckmann, 2014: 8) “Zebur ve Kur’ân içinde.” *bitidük zebūr içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 245) “Zebur’da yazdık.”

Kıp. : *zebūr* “Hz. Davud’a nazil olan mukaddes kitap” (Toparlı vd., 2007: 336b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ëndürdi zebūrni dāvudga* (İM) (Toparlı, 2017: 42) “Davut peygambere Zebur’u indirdi.”

zıkr : “Kur’ân”

< Ar. *zıkr* “Allah’ın övülmesi ve yüceltilmesi” (Steingass, 1998: 558b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *zıkr* “Kur’ân; zikir, hatırlama” (Kök, 2004: 692; Ata, 2004: 800; Üşenmez, 2010: 678) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *okıyurmiz anı seniñ üze nişānlardın taķı hikmetliğ zıkrdin ya’nı kur’āndın* (TİEM) (Kök, 2004: 39) “Biz onu sana bu ayetlerden ve hikmetli Kur’ân’dan parça parça okuyoruz.” (Yazır, 2014: 56, 3/58) *tañrınıñ zıkrini aymaķ* (JR) (Ata, 2004: 151) “Allah’ın Kur’ân’ını söylemek.” *taķı zıkr kılın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 215) “(Allah’ı) zikredin.”

Hrz. : *zıkr* “zikir, anma, yad etme” (Ata, 1997b: 757b; Ata, 2014: 498b; Sağol, 1993: 1055; Toparlı ve Argunşah, 2014: 275a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zıkr ü tesbîh birle bolur* (KE) (Ata, 1997a: 76) “Zikir ve övgüyle olur.” *seniñ zıkrıñı biz tükel kılduķ* (NF) (Eckmann, 2014: 46) “Senin zikrini

biz tamamladık.” *ıdim zıkrindin* (HTKT) (Sağol, 1993: 346) “Rabb’imi anmaktan.” *ıdi zıkrin ayğıl* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 96) “Allah’ı zikret.”

Kıp. : *zıkr* “zikir, anma” (Toparlı vd., 2007: 337b) Kelime **Ğİ, GT, İM, KF, KFT, MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zıkr ve şükr* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 79) “Zikir ve şükür.” *bu zıkr kılınmış* (İM) (Toparlı, 2017: 221) “Bu zikredilmiş.”

2.1.1.2. Dinî Öğretiler, Öğretinin Bileşenleri ve Dinî Sözler

āyet ~ āyāt : “ayet, Kur’ân surelerini meydana getiren cümlelerden her biri”

< Ar. *āyāt* “iz, not; mucize; Kur’ân ayeti” (Steingass, 1998: 128a)

Orh. : -: Uyg. : -

Krh. : *āyet* “ayet, Kur’ân surelerini meydana getiren cümlelerden her biri” (Kök, 2004: 287; Ata, 2004: 240; Üşenmez, 2010: 345) Kelime **TIEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *siziñ üze tañrınıñ āyātı taķı içiñizde yalavaķı* (TIEM) (Kök, 2004: 43) “Sizinle Allah’ın ayeti ve dahi içinizdeki peygamberi.” *anlar kim erdiler tañrınıñ āyātlarına tañıǵlılar* (JR) (Ata, 2004: 113) “Onlar Allah’ın ayetlerini inkâr edenlerdendi.” *ıdı anlar içinde yalavaķ özlerindin okıyur anlar üze āyetlerin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “(Allah) onlara kendi içlerinden ayetlerini okuyan peygamberler gönderdi.”

Hrz. : *āyet* “ayet” (Ata, 1997b: 61b; Ata, 2014: 36a; Sağol, 1993: 541; Toparlı ve Argunşah, 2014: 202a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlī ta’ālā teyemmüm āyetini ıdı* (KE) (Ata, 1997a: 339) “Allahutaala teyemmüm ayetini gönderdi.” *bu āyatniñ nuzūlı ol erdi* (NF) (Eckmman, 2014: 70) “Bu ayetin inişi şöyleydi.” *bitmedi tañrınıñ āyātlarına* (HTKT) (Sağol, 1993: 236) “Allah’ın ayetlerine inanmadı.” *kırā’at hanīfe bir āyet kolar* (MM) “Ebu Hanife bir ayet okunmasını rica eder.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 112)

Kıp. : *āyāt ~ āyet* “ayetler” (Toparlı vd., 2007: 17b) Kelime **Ğİ, GT, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *āyetiniñ ma’nisi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 110) “Ayetinin manası.” *oşbu āyāt haķā-turur tēp* (İM) (Toparlı, 2017: 24) “İşte bu ayetler hatalıdır, diyerek.”

belgü : “alamet, nişan; ayet”

belgü “iz, işaret” (EDPT: 340a; DTS: 93b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *belgü* “alamet, nişan; ayet” (Ünlü, 2004: 357a; Borovkov, 2002: 74; Ata, 2004: 255) Kelime **TIEM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ëndürdimiz ök belgülig belgüler* (TIEM) (Ünlü, 2004: 225) “(Onlara) apaçık ayetler indirdik.” *eger nerse huccet belgü kolsasan senjü körtüteyin* (AT.) “Eğer sen bir delil istiyorsan sana göstereyim.” (Borovkov, 2002: 74) *aygıl tañrını mu hem belgülerini mü yalavaçını mu füsüs tutuğlı erür siz* (JR) (Ata, 2004: 42) “De ki: Allah’ı, ayetlerini, peygamberini alaya mı alıyorsunuz?”

Hrz. : -; Kıp. : -

bodipakşik : “aydınlanmaya yardım eden Dharmalar”

< Toh. B **bodhapakşik* (Adams, 2013: 465) < Skt. *bodhipāṣika* “aydınlanmaya yardım eden Dharmalar” (MW, 1899: 734c; Edgerton, 1953: 402b)

Orh. : -

Uyg. : *bodipakşik* “aydınlanmaya yardım eden Dharmalar” (Wilkens, 2021: 184a) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ançaka tägi bo yertinçüdü yeti kırk törlüg boda-pakşik atl(ı)g tuyunmak* (AYS III) “O zamana kadar bu dünyada 37 tür Boddhi Pakşika adlı sezmek.” (Ölmez, 1991: 77) *bodipakşik atl(ı)g tuyunmak arkalıg nomlar üzä tartmış* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 174) “Boddhi Pakşika adlı sezmeye dayalı öğretilerle meydana çıkarmış.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

darma : “akide, öğreti, (Budist) öğreti”

< Toh. A *dharm* (Poucha, 1955: 138) < Skt. *dharmā* “dinî öğreti” (MW, 1899: 510c; Edgerton, 1953: 277a)

Orh. : -

Uyg. : *darma* “(Budist) öğreti, akide” (Wilkens, 2021: 243b; Caferoğlu, 1968: 67; DTS: 158b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT**, **HT** ve **Kuan**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *namo but; namo d(a)rm; namo sañ* (Kuan.) “Buddha’ya saygı; öğretiye saygı; topluluğa saygı!” (Özcan Devrez, 2020: 80)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

darmaşarir : “öğretinin vücudu”

< Skt. *dharmāśarīra* “öğreti vücudu” (MW, 1899: 512a; Edgerton, 1953: 281a)

Orh. : -

Uyg. : *darmaşarir* “öğretinin vücudu” (Wilkens, 2021: 245a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT** serisinde tanıklanmıştır: *d(a)rmaş(a)rīr nomlug āt’ōznūñ ç(a)hşap(a)tlita dyanlita bışrunmaklıg tüşüt ögrätigintin b(ä)lgürmiş* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 274) “Öğreti₂ vücudunu₂ akidelerde₂ öğrenmeye çalışmak meditasyon öğretisinden ibarettir.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

darmika : “Dharma’ya göre, Dharma’ya uygun”

< Skt. *dharmika* “Dharma’ya göre; kurallara uygun” (MW, 1899: 512c; Edgerton, 1953: 282a)

Orh. : -

Uyg. : *darmika* “Dharma’ya göre, Dharma’ya uygun” (Wilkens, 2021: 245b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT** serisinde tanıklanmıştır: *darmika nomlug törölüg adınçığ idok hagan han y(a)rılıgı üzä alku ançulayu kälmişlärnñ äñ ulug oğlu tetmiş* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 60) “Kurallara uygun (bir şekilde) öğreti₂ fevkalade kutsal Hakan Han buyruğu ile hepsi böylece gelmiş olanların en büyük oğluna demiş.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

dīn : “öğreti; din”

< Soğd. *dyn* (Gharib, 2004: 148b ve ayrıca bk. DTS: 160a); Ar. *dīn* “din, inanç” (Steingass, 1998: 554a)

Orh. : -

Uyg. : *den* “öğreti” (Wilkens, 2021: 246b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *yidil (?) tag üzä olurmış (...) dinag katıg tutup üzüt (...) mängigü ädgükä täginçülämäk* (BT V) (Zieme, 1975: 39) “Yidil (?) Dağı üzerine oturmuş. (...) Öğretiye çaba sarf ederek ruh (...) sonsuzluğa ve hayra ulaşarak.”

Krh. : *dīn* “din” (Arat, 1979b: 134; Ata, 2004: 319; Üşenmez, 2010: 384) Kelime **KB**, **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sakınuk kerek dīn iğisi arıg / imin*

bolsa el bodnu andın arıg (KB) “Vezir imanlı, takva sahibi ve temiz olmalı; memleket ve halk ondan her bakımdan emin olmalı.” (Arat, 1979a: 234) *ëve işleme iş meger dîn işi / êvek işte asgın bulunmaz kişi* (KB) “Din işinden başka işlerde acele etme; insan acele işin faydasını göremez.” (Arat, 1979a: 520) *uđu bargıl tēp ibrahim yalavaç dîniye* (TİEM) (Kök, 2004: 201) “İbrahim peygamberin dinine tabii olun, diyerek.” *āşkārā kılsa anı kamuğ dînler üze* (TİEM) (Kök, 2004: 137) “Onu bütün dinlerin üzerine aşikâr yapsa.” *ol ol turur kim ıdtı yalavaçını kōni yol birle çın dîn birle* (JR) (Ata, 2004: 149) “Doğru yol ve hak dini için peygamberlerini gönderen odur.” *anlar kim cuhūd boldılar taķi tersālar taķi dîndin çıķğanlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 215) “Dininden dönenler, Yahudi ve Hristiyan oldular.”

Hrz. : *dîn* “din, şeriat” (Ata, 1997b: 170a; Ata, 2014: 109b; Sağol, 1993: 609; Toparlı ve Argunşah, 2014: 214b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *dîn-i islām atası bolsunlar* (KE) (Ata, 1997a: 342) “İslam dininin atası olsunlar.” *ataların dînini kodup muhammedke uyduñ* (NF) (Eckmann, 2014: 12) “Atalarının dinini bırakıp Muhammed’e uydun.” *dîndin çıķğan* (HTKT) (Sağol, 1993: 247) “Dinden çıkan.” *kamuğ sözde yegrek bu dînniñ sözi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 128) “Bu dinin sözü bütün sözlerden daha iyi(dir).”

Kıp. : *dîn* “din” (Toparlı vd., 2007: 62a) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *dîniñ düşmeni turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 163) “Din düşmanıdır.” *bu êkisi arasında bir dîn tutğaylar* (İM) (Toparlı, 2017: 35) “Bu ikisi arasında bir din seçecekler.”

dîni : “dine ait, dinle ilgili”

< Ar. *dîni* “dinle ilgili” (Steingass, 1998: 554b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *dîni* “dine ait, dinle ilgili” (Toparlı vd., 2007: 62a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *dîni turur* (İM) (Toparlı, 2017: 234) “Dinle ilgilidir.”

eḥādīs : “hadisler”

< Ar. *eḥādīs* “hikâyeler” (Steingass, 1998: 19b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *eḥādīs* “hadisler” (Ata, 2014: 115b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *peygāmbār ‘as eḥādīsini eşitmek için* (NF) (Eckmann, 2014: 153) “Peygamber (a.s)’ın hadislerini işitmek için.”

Kıp. : -

fetvā : “fetva”

< Ar. *fetvā* “bir müftü tarafından telaffuz edilen adli kararname” (Steingass, 1998: 907b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *fetvā* “fetva” (Ata, 1997b: 224a; Ata, 2014: 147b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nikāḥ revā bolurınga fetvā tapmadılar* (KE) (Ata, 1997a: 239) “Nikāḥ uygun düşünce fetva(yı) kabul etmediler.” *fetvālar kelü başladı* (NF) (Eckmann, 2014: 131) “Fetvalar gelmeye başladı.”

Kıp. : -

fıkh : “fıkıh”

< Ar. *fıkh* “anlama, bilme” (Steingass, 1998: 935b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *fıkh* “fıkıh” (Ata, 2014: 147b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *mekke ḥalkınga fıkh ‘ilmi öğretgil* (NF) (Eckmann, 2014: 52) “Mekke halkına fıkıh ilmi öğret.”

Kıp. : *fıkh* “fıkıh ilmi” (Toparlı vd., 2007: 82b) Kelime **Ğİ, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *fıkh içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 81) “Fıkıh ilmi içerisinde.”

ḥadīs : “hadis”

< Ar. *ḥadīs* “yeni, yeni yapılmış; özellikle Muhammed’in sözleri ve eylemleri” (Steingass, 1998: 413b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *ḥadīs* “hadis; Hz. Muhammed’in sözleri, yaşayışı, davranışı” (Ata, 1997b: 231b; Ata, 2014: 154a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 220a) Kelime **KE, NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘āişeka sordum efk ḥadīsı neteg erdi tēp* (KE) (Ata, 1997a: 338) “Hz. Ayşe’ye Efke hadisi nasıldı? diye sordum.” *peygāmbār ‘as ḥadīslerindin*

mu'temed kılıp (NF) (Eckmann, 2014: 2) “Peygamber (a.s)’ın hadislerinden alınarak.”
hadīs naşğa uyğu (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 141) “Hadis nasa uyacak.”

Kıp. : *hadīs* “peygamberimizin sözleri” (Toparlı vd., 2007: 89b) Kelime **GI, GT, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu hadīs ma'nīsın su'āl ettim* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 149) “Bu hadisin manasını sordum.” *hadīs birle* (İM) (Toparlı, 2017: 24) “Hadisle.”

hatm : “Kur’ân-ı Kerim’i baştan sona okuma”

< Ar. *hatm* “Kur’ân’ı bütünüyle okuma” (Steingass, 1998: 447b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *hatm* “Kur’ân-ı Kerim’i baştan sona okuma” (Ata, 1997b: 240a; Ata, 2014: 164b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir tün içinde hatm kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 286) “Bir gece içinde Kur’ân’ı hatmetti.” *otuz hatm birle* (NF) (Eckmann, 2014: 204) “Otuz hatimle.”

Kıp. : *hatm* “sona erdirme, bitirme, hatim” (Toparlı vd., 2007: 93b) Kelime **GI, GT, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kur’ân hatm êtkeysen* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 136) “Kur’ân-Kerim’i hatmedeceksin.” *hatm kılğay tesbîhni* (İM) (Toparlı, 2017: 133) “Tesbihi sonlandıracak.”

huṭbe : “hutbe”

< Ar. *huṭba* “özellikle cuma günleri camide yapılan konuşma” (Steingass, 1998: 467a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *huṭbe* “hutbe” (Ata, 2014: 175b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir huṭbe okıdı* (NF) (Eckmann, 2014: 56) “Bir hutbe okudu.”

Kıp. : *huṭbe* “cuma namazında farzdan önce hatibin nasihatler içeren konuşması” (Toparlı vd., 2007: 99a) Kelime **GI, GT, İM, İN** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *huṭbe okur idi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 109) “Hutbe okurdu.” *imām çıksa huṭbe okımağa* (İM) (Toparlı, 2017: 116) “İmam hutbe okumaya çıksa.”

mev’ıza : “vaaz; öğüt”

< Ar. *mev’ıza* “öğüt” (Steingass, 1998: 1346a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *mev'ıza* “öğüt, vaaz” (Toparlı vd., 2007: 183a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *mev'ızalar ayttı* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 60) “Vaazlar verdi.”

mezheb : “mezhep”

< Ar. *mezheb* “dinî bir inanç kurma” (Steingass, 1998: 1205b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mezheb* “mezhep” (Ata, 2014: 291a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu mezhebüm rāst mezheb turur* (NF) (Eckmann, 2014: 157) “Bu mezhebim doğru mezheptir.”

Kıp. : -

nom : “öğreti, din, akide; cemaat”

< Soğd. *nwm* (Gharib, 2004: 494b; ayrıca krş. DTS: 360a; EDPT: 777a; Ayazlı, 2016: 183)

Orh. : -

Uyg. : *nom* “öğreti, din; cemaat” (Wilkens, 2021: 494a; Caferoğlu, 1968: 137) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **AYS, BT, HT** ve **TT** gibi serilerde tanıklanmıştır: *nomka yaraşısız yertinçülüğ törükä karşı t(ä)rs yanluk öñi öñi iş küdügläriğ işlämişin körsär* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 57) “Öğretiye uymayan dünyevi nizama aykırı, yanlış₂ başka başka işlerini₂ yerine getirirse.” *yañı agtarmış nomlar başınta urgu süü kılğalı* (HT VI) “Yeni çevrilmiş öğretilerin başına bir önsöz yazarak” (Ölmez, 1994: 69)

Krh. : *nom* “din, şariat, yasa” (Kaçalın, 2019: 351) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *teñri nomı (şarī’a, dīn)* (DLT) “Allah’ın dini ve şeriati.” (Kaçalın, 2019: 351)

Hrz. : -

Kıp. : *nom* “şariat” (Toparlı vd., 2007: 202b) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır. Açıklama: Toparlı vd. tarafından hazırlanan *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*’nde *num* sözü “şariat” anlamında verilmiş ve Çin. köken bilgisi ile sunulmuştur; ancak bu sözcüğün köken bilgisinin Çin. değil Soğd. olduğunu vurgulamak gerekir. Bununla birlikte sözcüğün okuyuşunun da *nom* şeklinde düzeltilmesi uygun olacaktır.

nomla- : “vaaz etmek, sunmak, açıklamak”

< *nom+la-* “vaaz vermek” (EDPT: 778a; OTWF: 668; DTS: 361a)

Orh. : -

Uyg. : *nomla-* “vaaz etmek, sunmak, açıklamak” (Wilkens, 2021: 498a; Caferoğlu, 1968: 137) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *bo nom ärdinig nomlayu y(a)rlıkamış* (AYS I) (Zieme, 1996: 108) “Bu öğreti mücevherini vaaz etmeyi buyurmuş.” *üç ät'öz tözin mäjü nirvan barın açā ad[ra] keñürü nomladı* (HT V) (Dietz vd., 2015: 102) “Üç beden esasını ebedî nirvaṇāya varmasıyla geniş, ayrıntılı² (bir şekilde) vaaz etti.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

nomlagu : “vaaz verme, vaaz verebilme”

< *nom+la-gu* “öğüt, vaaz verme”

Orh. : -

Uyg. : *nomlagu* “vaaz verme, vaaz verebilme” (Wilkens, 2021: 498a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *agızta tutup nomlagusı koçota (...)* (BT XIII) (Zieme, 1985: 188) “Ezbere okuyarak vaaz vermesi Koço’da (...)”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

nomlamak : “vaaz verme”

< *nom+la-mak* “vaaz verme”

Orh. : -

Uyg. : *nomlamak* “vaaz verme” (Wilkens, 2021: 498a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT**, **HT** ve **Xin** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köni nomug nomlamak ätözi[ni]η işi ärdi* (HT X) (Mirsultan, 2010: 169) “Gerçek öğretiyi vaaz etmek (onun) kişisel sorumluluğuydu.” *açok kızläglig nomlarıg nomlamakı ärsär* (Xin) “Açık (ve) kapalı öğretileri açıklamak ise” (Yiğitoğlu, 2011: 31) Ayrıca krş. *nomlamaklıg* “vaazlı” (Wilkens, 2021: 498b) Kelime **HT** adlı seride tanıklanmıştır: *ançulayu [y]mä nom nomlamaklıg iş [kü]dök kişi yalḥukka tayaklıg tetir* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 33) “Bu şekilde yine öğretiyi vaaz etme görevinin² insana² dayandığını, söyler.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

nomlan- : “öğüt verilmek, vaaz verilmek”

< nom+la-n- “öğüt verilmek”

Orh. : -

Uyg. : nomlan- “öğüt verilmek, vaaz verilmek” Kelime tespit edilebildiği kadarıyla *Maitrisimit* adlı metinde tanıklanmıştır: (...) *nomlanmış* (Maitri) (Tekin, 1980: 216) “(...) vaaz verilmiş.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

nomlat - : “vaaz verdirmek”

< nom+la-t- “vaaz verdirmek” (OTWF: 779; DTS: 361a)

Orh. : -

Uyg. : nomlat- “vaaz verdirmek” (Wilkens, 2021: 498b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla *BT* serisinde tanıklanmıştır: *nomçılarig okıp aşın içgün tapınip nomlatsar* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 88) “Öğretileri okuyarak yiyeceği (ve) içeceğiyle saygı görerek vaaz verdirse.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

nomlatıl- : “vaaz verdirilmek, vaaz verilmek”

< nom+la-t-ıl- “öğüt, vaaz verilmek” (OTWF: 668; DTS: 361a)

Orh. : -

Uyg. : nomlatıl- “vaaz verdirilmek, vaaz verilmek” (Wilkens, 2021: 498b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla *BT* serisinde tanıklanmıştır: *yänä bahşıka yalvarmakta katıglaguluk ol tep nomlatılmış ärür* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 30) “Yine hocaya yalvarmakta çaba gösterilmelidir, diyerek vaaz verilmiştir.” *[bo su]dur nom içintä nomlatılmışça* (...) (BT XIII) (Zieme, 1985: 93) “Bu sūtra₂ içinde vaaz verildiği gibi.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

nomlug : “dharmaya mensup, dharmaya uygun”

< nom+lug “dinle ilgili” (EDPT: 778a; DTS: 361a)

Orh. : -

Uyg. : *nomlug* “dharmaya mensup, dharmaya uygun” (Wilkens, 2021: 498b; Caferoğlu, 1968: 137) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *burhanlarnıñ nomlug savların aşıtgäli tıñlagalı [bul]mak ol burhanlarnıñ yeg nom ärdini üçün isig özümin [t]itgäli ogşatı törüçä ärmış* (DKPAM) “Buddhaların öğretiyle ilgili sözlerini dinlemek için bulmak Buddhaların mükemmel öğreti cevheri için can feda etmeyi gerektiren töre gibiymiş.” (Elmalı, 2009: 206) *nomlug [yarlıgın äşidmiş]dä ökünçi kakı[gı kâldi]* (HT III) “Öğreti vaazını dinledikten sonra pişmanlık duydu.” (Röhrborn ve Ölmez, 2001: 95)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

nomsuz : “kanunsuz, dharmasız”

< *nom*+*suz* “öğretisiz” (OTWF: 131)

Orh. : -

Uyg. : *nomsuz* “kanunsuz, dharmasız” (Wilkens, 2021: 500a; Caferoğlu, 1968: 137) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *nomsuz tö(rüsüz)* (Maitri) “Kanunsuz, nizamsız” (Tekin, 1960: 97) *nomsuz töröstüz kögüzi y(a)vlak bodi yokay üküşi yaşıl çakır közlüg [a]dın balıkta öñisig on säñräm ol* (HT V) (Dietz vd., 2015: 182) “Öğretisiz₂ kalbi kötü, aydınlanmış gurur, sayısız yeşil mavi gözlü başka şehirde alışılmadık on manastırdır.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

süre : “Kur’ân-ı Kerim’in ayrıldığı 114 bölümden her biri”

< Ar. *sūra* “Kur’ân bölümü” (Steingass, 1998: 707b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *süre* “Kur’ân-ı Kerim’in ayrıldığı 114 bölümden her biri, sure” (Kök, 2004: 570; Ata, 2004: 631) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aygıl keltürünler bir süre anıñ menizlig* (TİEM) (Kök, 2004: 150) “Onun gibi bir ayet getirsinler, de.” *kaçan endürülse bir süre* (TİEM) (Kök, 2004: 142) “Ne zamanki bir ayet indirilecek olsa” *kaçan kim endrülse süre* (JR) (Ata, 2004: 43) “Sure indirildiği vakit.”

Hrz. : *süre* “sure, Kur’ân’ın 114 bölümünden her biri” (Ata, 1997b: 573b; Ata, 2014: 383a; Sağol, 1993: 893; Toparlı ve Argunşah, 2014: 256b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve

MM adlı metinlerde tanıklanmıştır: *medîneli arasında erken bu sûre nazil boldı* (KE) (Ata, 1997a: 326) “Ve Medine’de iken bu sure indi.” *bu sûreni endürdi* (NF) (Eckmann, 2014: 13) “Bu sureyi indirdi.” *endürüldi sûre* (HTKT) (Sağol, 1993: 142) “Sure indirildi.” *zam kılip sûredin* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 107) “Sureye bir ekleme yapıp.” Ayrıca *krş; sûreliğ* “sureli” (Ata, 1997b: 573b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *miñ sûreliğ âyât* (KE) (Ata, 1997a: 167) “Bin sureli ayet.”

Kıp. : -

sünnet : “sünnet, dinen geçerli olan âdet”

< Ar. *sünnet* “görenek; Allah’ın kanunu, Hz. Muhammed’in gelenekleri” (Steingass, 1998: 700a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sünnet* “sünnet, dinen geçerli olan âdet” (Ata, 2004: 633) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrı sünneti anlar içinde keçtiler anda burun erür* (JR) (Ata, 2004: 80) “Bundan önce (bütün peygamberler hakkında), Allah’ın yasası böyle.” (Yazır, 2014: 422, 33/38)

Hrz. : *sünnet* “sünnet; kanun, yol; Hz. Muhammed’in söyledikleri veya yaptıkları” (Ata, 1997b: 577a; Ata, 2014: 384b; Sağol, 1993: 897; Toparlı ve Argunşah, 2014: 257a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol sünnet birle yemes boldılar* (KE) (Ata, 1997a: 86) “O sünnetle yemez oldular.” *menim sünnetimdin yüz evürmegil* (NF) (Eckmann, 2014: 181) “Benim sünnetimden yüz çevirme.” *bulmağay sen tañrınıñ sünnetiñe aynamağ* (HTKT) (Sağol, 1993: 321) “Allah’ın kanununda değişme bulamazsın.” *sünnet erür êkkisi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 104) “İkisi sünnettir.”

Kıp. : *sünnet* “peygamberimizin yaptıkları ve tavsiye ettikleri” (Toparlı vd., 2007: 245a) Kelime **GI, GT, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *da ‘vetniñ icābeti sünnet durur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 105) “Davete icabet (etmek) sünnettir.” *sünnet üze ābdast almağ* (İM) (Toparlı, 2017: 91) “Sünnet gereğince abdest almak.”

sünnetlen- : “sünnet edilmek”

< Ar. *sünnet* “görenek; Allah’ın kanunu, Hz. Muhammed’in gelenekleri” + Tü. +*len-* “sünnet edilmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *sünnetlen-* “sünnet edilmek” (Toparlı vd., 2007: 245b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yokdur anıñ içinde saymak üç taş birle sünnetlenmiş* (İM) (Toparlı, 2017: 77) “Üç taş ile sünnetlenmiş sayma onun içinde yoktur.”

tevirmek : “tevcih, aktarım; vaaz”

< *tevir-mek* “vaaz, tevcih” (OTWF: 676)

Orh. : -

Uyg. : *tävirmäk* “tevcih, aktarım” (Wilkens, 2021: 706a; Caferoğlu, 1968: 235) Kelime **BT** ve **TT** serisinde tanıklanmıştır: *bodis(a)t(a)vnıñ tävirmäk (...)* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 100) “Bodhisattva’nın vaazı (...)”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

tunkav : “ani aydınlanmanın öğretisi”

< Çin. 頓教 *dun jiao* (JEBD, 1979: 320a/356)

Orh. : -

Uyg. : *tunkav* “ani aydınlanmanın öğretisi” (Wilkens, 2021: 757a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bo ıdok tonkav tägmä kăzdä nom üzä tözünlär* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 116) “Bu kutsal hızlı kurtuluş öğretisi denen safta öğretisi ile soylular”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

urқан : “urgan, ip (Allah’ın dini)”

urқан “urgan, ip (Allah’ın dini)” (Üşenmez, 2010: 623)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *urқан* “urgan, ip (Allah’ın dini)” (Üşenmez, 2010: 623) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *yapuşuñ tañrınuñ urқанıña ya’nı tañrınuñ ‘ahdıñe* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 256) “Allah’ın dinine yani onun sözüne yapışın.”

Hr. : -; Kıp. : -

vañy : “vahiy”

< Ar. *vaḥy* “belirten, açığa vuran; ilham” (Steingass, 1998: 1459a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *vaḥy* “vahiy” (Kök, 2004: 648; Ata, 2004: 732; Üşenmez, 2010: 633) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biz vaḥy ıdıldı biziñke çın kın anıñ üze kim yalganğa tutsa yüz evürse* (TİEM) (Kök, 2004: 228) “Bize şöyle vahyolundu: Kuşku yok ki azap, hakkı yalanlayıp yüz çevirenedir.” (Yazır, 2014: 313, 20/48) *eger köni yol tutsam anıñ birle vaḥy ıdur maña ıdım* (JR) (Ata, 2004: 86) “Ancak hak yolu(nu) tutmuş isem Rabb’im bana vahiy gönderdiği içindir.” *biz bütünlükin vaḥy kılındı bizke* (JR) (Ata, 2004: 67) “Şüphesiz ki bizlere vahyedildi.” *aydı vaḥy kılındı benim tapa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 633) “Bana vahyedildi, dedi.”

Hrz. : *vaḥy* “vahiy, Allah tarafından peygamberlere gönderilen emir” (Ata, 1997b: 687b; Ata, 2014: 458a; Sağol, 1993: 986) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vaḥy kelgey peygāamberlık tegürgey* (KE) (Ata, 1997a: 265) “Vahy gelecek, peygamberlik ulaşacak.” *kırk yaşında vaḥiy keldi* (NF) (Eckmann, 2014: 4) “Kırk yaşında vahiy geldi.” *vaḥy ıdduk mūşā anasıñga* (HTKT) (Sağol, 1993: 290) “Musa’nın annesine vahyettik.”

Kıp. : *vaḥy* “bir emrin Allah tarafından peygamberlere bildirilmesi” (Toparlı vd., 2007: 301a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *vaḥy ingen yér turur* (İM) (Toparlı, 2017: 271) “Vahiy inen yerdir.”

va ‘z : “vaaz, dinî öğüt”

< Ar. *va ‘z* “öğüt verme” (Steingass, 1998: 1474a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *va ‘z* “vaaz, dinî öğüt” (Ata, 1997b: 689a; Ata, 2014: 459b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zekerıyyā ḥalāyıkğa va ‘z etip* (KE) (Ata, 1997a: 239) “Hz. Zekeriya halka vaaz vererek.” *bizke va ‘z u naşihat kılur* (NF) (Eckmann, 2014: 76) “Bize vaaz (verir) ve nasihat eder”

Kıp. : *va ‘z* “vaaz, dinî öğüt” (Toparlı vd., 2007: 302a) Kelime **Gİ, GT, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir neçe kelime va ‘z aytım* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 54) “Nice vaazlar söyledim.”

vird : “muayyen vakitlerde söylenmesi âdet olan dua, Kur’ân cüzleri”

< Ar. *vird* “Kur’ân’ın bölümleri” (Steingass, 1998: 1462a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *vird* “muayyen vakitlerde söylenmesi âdet olan dua, Kur’ân cüzleri” (Ata, 2014: 462b) Kelime *NF* adlı metinde tanıklanmıştır: *virdimni kılu bilmedim* (NF) (Eckmann, 2014: 224) “Cüzleri okuyamadım.”

Kıp. : *vird* “belli zamanda okunması adet olan Kur’ân ayetleri” (Toparlı, 2017: 464) Kelime *İM* adlı metinde tanıklanmıştır: *anıñ virdi* (İM) (Toparlı, 2017: 123) “Onun okuduğu ayetleri.”

2.1.1.3. Dinî Yenilikler

bid’at : “Hz. Peygamber zamanından sonra dinde meydana çıkan şey”

< Ar. *bid’at* “dinin yenilik konuları, yenilik” (Steingass, 1998: 164a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *bid’at* “Hz. Peygamber zamanından sonra dinde meydana çıkan şey” (Ata, 2014: 61a) Kelime *NF* adlı metinde tanıklanmıştır: *bid’at işler birle meşğül bolğannıñ* (NF) (Eckmann, 2014: 269) “Bidat işler ile meşgul olanın.”

Kıp. : -

2.1.1.2. Dinî Simgeler ve Nesneler

abağ : “put, suret”

abağ “put, suret” (Toparlı vd., 2007: 1a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *abağ* “put; suret” (Toparlı vd., 2007: 1a) Kelime *İM* ve *TZ* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim āzād kılsa kılını abağ üçün* (İM) (Toparlı, 2017: 289) “Put için kulunu serbest bırakan.”

balman : “put”

krş. *balbal* “heykel” (EDPT: 333a; DTS: 80a; Kök, 2004: 119, dipnot 175)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *balman* “put” (Kök, 2004: 293) Kelime ***TİEM*** adlı metinde tanıklanmıştır: *balmanlar üze anlar aydılar* (TİEM) (Kök, 2004: 119) “Onlar putlarla şu şekilde konuştular:”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

bediz : “heykel”

bediz “süsleme” (EDPT: 310a; DTS: 90a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : Kelime ***DLT***’de “heykel” → **burhan** şeklinde geçmiştir (Kaçalın, 2019: 104).

Hrz. : -; **Kıp.** : -

büt : “put” → **bud**

< Far. *büt* “şekil, hayranlık nesnesi olan herhangi bir figür” (Steingass, 1998: 154b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *büt* “put” (Üşenmez, 2010: 374) Kelime ***ÖN*** adlı metinde tanıklanmıştır: *biterler bütlerğa taķı şeytānga* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 276) “Putlara ve şeytana taparlar.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

cemre : “hacıların şeytan taşlarken attıkları taşlardan her biri”

< Ar. *cemre* “Mekke yakınlarında şeytanı temsil eden bir sembole atılan taş” (krş. Steingass, 1998: 370b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *cemre* “hacıların şeytan taşlarken attıkları taşlardan her biri” (Toparlı vd., 2007: 42a) Kelime ***İM*** adlı metinde tanıklanmıştır: *tüşse cemre* (İM) (Toparlı, 2017: 239) “Hacıların attıkları taşlar düşse.”

cereyān : “Hz. Muhammed’in Yusuf’a secde ettiğini söylediği on bir yıldızdan biri”

< Ar. *cereyān* “Hz. Muhammed’in Yusuf’a secde ettiğini söylediği on bir yıldızdan biri” (krş. Steingass, 1998: 361a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cereyān* “Hz. Muhammed’in Yusuf’a secde ettiğini söylediği on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 152b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı cereyān* (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adları cereyan.”

Kıp. : -

darmaçakir : “öğreti tekerleği”

< Toh. *A dharmacākkār* (Poucha, 1955: 138) < Skt. *dharmacakra* “öğreti tekerleği” (MW, 1899: 511a; Edgerton, 1953: 277b)

Orh. : -

Uyg. : *darmaçakir* “öğretinin tekerleği” (Wilkens, 2021: 243b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT** serisinde tanıklanmıştır: *üç tægziñç iki y(e)girmi bölük darmaçakir nomlug tilgänig tægziñtürü yarlıkap* (BT III) (Tezcan, 1974: 30) “Üç(üncü) kitap, 12. bölüm: Öğreti tekerleğini çevirmeyi emrederek.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

dīvān : “sevap ve günahların işlendiği defter”

< Ar. *dīvān* “adalet mahkemesi; hesap defteri” (Steingass, 1998: 555a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *dīvān* “sevap ve günahların işlendiği defter” (Ata, 2014: 110a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *yétmiş edgülük dīvānında bitigey* (NF) (Eckmann, 2014: 186) “Yetmiş iyilik (amel) defterinde yazılacak.”

Kıp. : -

feylāk : “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

< Ar. *feylāk* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 224a; Steingass, 1998: 945a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *feylāk* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 224a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) feylāk (...)* (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adları (...) feylak (...)”

Kıp. : -

ḥāç : “haç, istavroz, put”

< Far. *ḥāc* “haç” (Steingass, 1998: 437a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḥāç* “haç, istavroz, put” (Toparlı vd., 2007: 89a) Kelime **BM**, **CC**, **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥāç kibi* (İM) (Toparlı, 2017: 188) “Haç gibi.”

ḥımār : “kadınların baş örtüsü”

< Ar. *ḥımār* “eşek” (Steingass, 1998: 430a) (Sözcüğün “baş örtüsü” anlamı Steingass’ta mevcut değildir.)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḥımār* “kadınların baş örtüsü” (Toparlı vd., 2007: 96a) Kelime **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥımār-turur* (İM) (Toparlı, 2017: 177) “Kadınların baş örtüsüdür.”

ḥulle : “cennette giyilen elbise”

< Ar. *ḥulle* “elbise” (Steingass, 1998: 429b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *ḥulle* “cennette giyilen elbise” (Ata, 1997b: 251a; Ata, 2014: 175a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uçmaḥ ḥullesini [k]eltürdi* (KE) (Ata, 1997a: 296) “Cennette giyilecek olan elbisesini getirdi.” *ḥulle keltürüñ* (NF) (Eckmann, 2014: 192) “Cennet elbisesi getirin.”

Kıp. : *ḥulle* “cennet elbisesi” (Toparlı vd., 98b) Kelime **Gİ**, **KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ḳarġan : “put, kabir”

< *ḳar-ġan* “put, kabir”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḳarġan* “put, kabir” (Toparlı vd., 2007: 128a) Kelime **TA** adlı metinde tanıklanmıştır.

ḳāyis : “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

ķāyis “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 308a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ķāyis* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 308a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) ķāyis (...)* (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) kayis (...)”

Kıp. : -

kilīm : “kilim; derviş hırkası”

< Far. *gilīm* “kilim, halı” (Steingass, 1998: 1096b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kilīm* “kilim; derviş hırkası” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 233b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *keğigli kilīm* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 147) “Derviş hırkası giyen.”

Kıp. : -

mantal : “büyü dairesi, ritüel dairesi; beş vücut bölgesinden biri (avuç içi, diz, alın)”

< Toh. A/B *mañdal* (Poucha, 1955: 212; Adams, 2013: 470) < Skt. *mañdala* “daire, çark” (MW, 1899: 775c; Edgerton, 1953: 415b; ayrıca krş. DTS: 336a)

Orh. : -

Uyg. : *mantal* “büyü dairesi, ritüel dairesi; beş vücut bölgesinden biri (avuç içi, diz, alın)” (Wilkens, 2021: 467b; Caferoğlu, 1968: 128) Kelime **AYS, BT, HT, UigTot.** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yüz yıl mandal bolup muntag osuglug bālgülüğ nom uguşnıñ kăzigın sansarta kirmăklig tăğzinmăklig yañın tōrüsın kōrkıtmăk ukıtmak ārür* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 124) “Yüz yıl mañdalaları olarak bunun gibi2 alametli öğreti esasının silsilesiyle şamsārada dolaşma2 şeklindeki yasasını göstermek ve öğretmektir.” *bursañ kuvrag adakınta beş mandal yinçürü tōpōn yükündi* (HT III) (Röhrborn ve Ölmez, 2001: 101) “Topluluk onun ayağında beş mañdala (ile) önünde eğilerek başıyla secde etti.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

mi'cer : “baş örtüsü”

< Ar. *mi'cer* “tüm yüzü kaplayan peçe; kadınların saçlarını koruyan bir bez” (Steingass, 1998: 1269b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *mi'cer* “baş örtüsü” (Toparlı vd., 2007: 184a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir ucını tahfifeden hatunlarının mi'ceri kibi çulgağay* (İM) (Toparlı, 2017: 142) “Bir ucunu sarıktan kadınların baş örtüsü gibi giyecek.”

muşabbah : “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

< Ar. *muşabbah* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 450a; ayrıca krş. Steingass, 1998: 1252a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *muşabbah* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 450a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) muşabbah (...)* (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) musabbah (...)”

Kıp. : -

namāzlağı : “seccade, namazlık” → **namāzlık**

< Far. *namāz* “ibadet” + Tü. *+la-ğu* “seccade, namazlık”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *namāzlağı* “seccade, namazlık” (Toparlı vd., 2007: 198a) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

namāzlık : “seccade, üzerinde namaz kılınan yaygı” → **namāzlağı**

< Far. *namāz* “ibadet” + Tü. *+lık* “seccade”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *namāzlık* “seccade, üzerinde namaz kılınan yaygı” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 243b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *namāzlık arığ bolmağı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 101) “Seccade(nin) temiz olması.”

Kıp. : *namāzlık* “seccade, namazlık” (Toparlı vd., 2007: 198a) Kelime **BM** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

nantikavart : “bir talih sembolü”

< Toh. *B nandikāwart* (Adams, 2013: 350) < Skt. *nandikāvarta* “mistik bir diyagram” (MW, 1899: 527b; Edgerton, 1953: 290a)

Orh. : -

Uyg. : *nantikavart* “bir talih sembolü” (Wilkens, 2021: 486b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *ç(a)k(i)r s(a)vastik nantikavart atl(i)g irü b(ä)lgülärniñ ätiglig kutlug adak (...)* (Maitri) (Tekin, 1980: 110) “Çakra haçı diyagramı adlı (ölüm) semptomlarını süslü, kutsal ayak (...)”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

niḳāb : “peçe, yüz örtüsü”

< Ar. *niḳāb* “kadının duvağı” (Steingass, 1998: 1417b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *niḳāb* “peçe, yüz örtüsü” (Ata, 1997b: 468a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yüzi niḳāb birle örtüglüg erdi* (KE) (Ata, 1997a: 131) “Yüzü peçeyle örtülüydü.”

Kıp. : -

örtün- : “örtünmek, bürünmek”

< *ört-ün-* “örtünmek” (EDPT: 209b; DTS: 390b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *örtün-* “örtünmek, bürünmek” (Ata, 2014: 339b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *kizler örtündiler* (NF) (Eckmann, 2014: 23) “Kızlar örtündüler.”

Kıp. : -

pandukampal : “semavi bir tahtın adı”

< Toh. *A pāṇḍukampal* (Poucha, 1955: 166) < Skt. *pāṇḍukambala* “semavi bir tahtın adı” (MW, 1899: 616a)

Orh. : -

Uyg. : *pandukampal* “semavi bir tahtın adı” (Wilkens, 2021: 551a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT** serisinde tanıklanmıştır: *pandukampal atl(i)g kaş örgin üzä*

olurup t(ä)ñri mähisin mähiläsär (DKPAM) (Wilkens, 2016: 624) “Pāṇḍukampal adlı yeşim (taşından yapılmış) tahtta oturarak tanrı mutluluğuyla mutlu olursa”

Krh. : -; Hr. : -; Kır. : -

patir : “sadaka toplama kabı, dilenci kâsesi; kap, sandık, ziynet kutusu”

< Toh. *A pātār* (Poucha, 1955: 166); Soğd. < *p’tr* (Wilkens, 2021: 554a) < Skt. *pātra* “kâse; kadeh; dilenci kabı; kap, sandık” (MW, 1899: 613a; Edgerton, 1953: 340b)

Orh. : -

Uyg. : *patir* “sadaka toplama kabı, dilenci kâsesi; kap, sandık, ziynet kutusu” (Wilkens, 2021: 554a; Caferoğlu, 1968: 157) Kelime **BT** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *patir toglı ärdini monçuk* (BT XIII) (Zieme, 1985: 133) “Dilenci kabı, kafatası mücevheri²” *patir birlä kudup üngä[li küsäyü]* (BT XX) (Zieme, 2000: 92) “Dilenci kabını bırakıp (dışarı) çıkmayı isteyerek”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

perde : “perde, örtü; peçe”

< Far. *parda* “perde; peçe” (Steingass, 1998: 241a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *perde* “perde, örtü; peçe” (Ata, 1997b: 517a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *zelîhânın perdesin açmadı* (KE) (Ata, 1997a: 117) “Zeliha’nın peçesini açmadı.”

Kıp. : -

riyāl : “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

< Ar. *riyāl* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 526a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *riyāl* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 526a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) riyāl (...)* (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) riyāl (...)”

Kıp. : -

şanem : “put”

< Ar. *šanem* “görüntü; put” (Steingass, 1998: 794a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *šanem* “put” (Ata, 2014: 361a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *šanemka taķı secde kıldılar* (NF) (Eckmann, 2014:255) “Putı da secde ettiler.”

Kıp. : *šanem* “put” (Toparlı vd., 2007: 226b) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *šanem yonguğçı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 156) “Put yapıcı.” *ebū bekr taķı ‘ömer ol ekisi šanemğa kulluk kılur erdi* (İM) (Toparlı, 2017: 62) “Ebu Bekir ve Ömer bu ikisi puta tapardı.”

seccāde : “seccade”

< Ar. *seccāde* “tapınma yeri” (Steingass, 1998: 657b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *seccāde* “seccade” (Ata, 2014: 363b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *seccāde kemişip* (NF) (Eckmann, 2014: 256) “Seccade serip.”

Kıp. : *seccāde* “seccade, namazlık” (Toparlı vd., 2007: 230a) Kelime **GT**, **İM** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *seccāde salıp kıldı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 75) “Seccade serip (namaz) kıldı.” *yā seccāde içinde bakılır* (İM) (Toparlı, 2017: 119) “Yahut seccadeye bakılır.”

şāş : “başa örtülen örtü”

< Ar. *şāş* “türban” (Steingass, 1998: 723a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *şāş* “başa örtülen örtü” (Toparlı vd., 2007: 250a) Kelime **Gİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

şarir : “kutsal emanet”

< Toh. A/B *šarīr* (Poucha, 1955: 317; Adams, 2013: 679) < Skt. *šarīra* “kemik kalıntıları” (MW, 1899: 1057c)

Orh. : -

Uyg. : *şarir* “kutsal emanet” (Wilkens, 2021: 645a; Caferoğlu, 1968: 216) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bo arhantlarka*

kutgarguluk bo ş(ä)rirkä süzülüp (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 18) “Bu rahiplerden kurtulmak (ve) bu kutsal emanete saygı göstermek için” *şarir eltti* (HT X) (Mirsultan, 2010: 183) “Kutsal emanet(i) götürdü.” Ayrıca krş; *şarirlig* “kutsal emanetli” (Wilkins, 2021: 645a) Kelime **HT** adlı metinde tanıklanmıştır: *miñ şarirlig kamag şarir sanı bir tümän evinrāk üstünki* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 143) “Bin kutsal emanetli bütün kutsal eşya on bin (kutsal emanetten) daha üstün”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ṭārīk : “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

< Ar. *ṭārīk* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 599b; krş. Steingass, 1998: 805b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ṭārīk* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 599b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) ṭārīk (...)* (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) tarık (...)”

Kıp. : -

terinçek : “kadınların başlarına örttükleri dört köşe çember, baş örtüsü”

< *terin-çek* “pelerin, sarıcı” (EDPT: 552b; OTWF: 47; DTS: 554b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *terinçek* “kadınların başlarına örttükleri dört köşe çember, baş örtüsü” (Toparlı vd., 2007: 271a) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

tülbent : “sarık, baş örtüsü, tülbent”

< Far. *dulband* “türban; şapka” (Steingass, 1998: 532a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *tülbent* “sarık, baş örtüsü, tülbent” (Toparlı vd., 2007: 283b) Kelime **İH, Kİ, TZ** ve **DM** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

veşşāb : “Yusuf peygambere secde eden on bir yıldızdan biri”

< Ar. *veşşāb* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 691a; krş. Steingass, 1998: 1456a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *veṣṣāb* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 691a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yıldızlar atı (...) veṣṣāb (...)* (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) vessab (...)”

Kıp. : -

yabov : “örtü, baş örtüsü”

yabog “örtü, baş örtüsü” (Argunşah ve Güner, 2015: 596)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *yabov* “örtü, baş örtüsü” (Toparlı vd., 2007: 305b) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır. Ayrıca krş; *yabovlı* “örtülü; tüylü, uzun tüylü” (Toparlı vd., 2007: 305b) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

yaşmak : “yaşmak, baş örtüsü”

< *yaş-mak* “baş örtüsü” (*yaş-* “gizlemek” için bk. EDPT: 976b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *yaşmak* “başörtü” (Ata, 1997b: 716a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yaşmak başığa urundılar* (KE) (Ata, 1997a: 41) “Başlarına başörtü(yü) taktılar.”

Kıp. : *yaşmak* “peçe, kadınların örtüsü” (Toparlı vd., 2007: 314a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yaşınmak üze* (İM) (Toparlı, 2017: 103) “Baş örtüsü üzerine.”

zemzem : “zemzem”

< Ar. *zemzem* “Mekke’de Hacer denilen ünlü bir kuyu” (Steingass, 1998: 621b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zemzem* “zemzem” (Ata, 1997b: 756b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *zemzem kuğuğı kuruğı* (KE) (Ata, 1997a: 68) “Zemzem kuyusu kurudu.”

Kıp. : *zemzem* “Kâbe civarında meşhur kuyu ve bu kuyudan çıkan su” (Toparlı vd., 2007: 336b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *zemzem katında* (İM) (Toparlı, 2017: 228) “Zemzem kuyusunda.”

zeyyāl : “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

< Ar. *zeyyāl* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 757a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zeyyāl* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 757a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) riyāl bir rivāyette zeyyāl (...) (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) riyal bir rivayette zeyyal (...)”*

Kıp. : -

ẓuddūḥ : “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

< Ar. *ẓuddūḥ* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 759a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ẓuddūḥ* “Yusuf peygambere rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 759a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) ẓuddūḥ (...) (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) zudduh (...)”*

Kıp. : -

ẓü’l-amūdān : “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

ẓü’l-amūdān “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 759a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ẓü’l-amūdān* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 759a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) ẓü’l-amūdān (...) (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) zü’l amudan (...)”*

Kıp. : -

ẓü’l-ferā : “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

ẓü’l-ferā “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 759a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zū'l-ferā* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 759a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) zū'l-ferā (...)* (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) zū'l fera (...)”

Kıp. : -

zū'l-keftān : “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri”

zū'l-keftān “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 759b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zū'l-keftān* “Yusuf’a rüyasında secde eden on bir yıldızdan biri” (Ata, 1997b: 759b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yulduzlar atı (...) zū'l-keftān (...)* (KE) (Ata, 1997a: 93) “O yıldızların adı (...) zū'l keftan (...)”

Kıp. : -

2.1.3. Dinî İmgeler

Bu bölümün üçüncü kısmında çalışmanın kapsamında tespit edilen tanrısal gücün sıfatları ve muhtelif dinamikleri konusu irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır.

2.1.3.1. Tanrısal Gücün Sıfatları ve Muhtelif Dinamikleri

2.1.3.1.1. Ululuk

a'ālā : “en yüce, en ulu”

< Ar. *a'ālā* “en yüksek, yüce” (Steingass, 1998: 75b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *a'ālā* “en yüce, en ulu” (Ata, 1997b: 19b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *enbiyā mürsel kamuğdın anıñ a'ālā himmetin* (KE) (Ata, 1997a: 258) “Peygamberlerin² hepsinden onun en yüce ihsanını.”

Kıp. : *a'ālā* “en yüksek, yüce” (Toparlı vd., 2007: 6b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *fırdevs-i a'ālā teg bolup* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 2) “Yüce fırdevs gibi olarak.”

‘alī : “yüksek, yüce”

< Ar. *‘alā* “yüksek; üzerinde” (Steingass, 1998: 864b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. :

Hrz. : ‘alī “yüksek, yüce” (Ata, 1997b: 21b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *dīn şerī‘at rāyetini ‘alī kılğan muştafa* (KE) (Ata, 1997a: 3) “Dinin şariat sancağını yücelten Mustafa.”

Kıp. : -

artıl- : “yüceltmek”

< *art-ıl-* (krş. “yüklenmek” UW, 1977-1998: 82)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *artıl-* “yüceltmek” (Borovkov, 2002: 57) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu arıĝ artılmış orunda sen* (AT.) (Borovkov, 2002: 57) “Sen bu temiz, yüceltilmiş yerdesin.”

Hrz. : -; Kıp. : -

artur- : “artırmak; yüceltmek”

< *art-ur-* “eklemek; yüceltmek” (EDPT: 210a; OTWF: 710; DTS: 57b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *artur-* “artırmak; yüceltmek” (Borovkov, 2002: 57) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *arturĝay... anlarını kim köni yol tutdılar* (AT.) (Borovkov, 2002: 57) “Doğru yolu bulanları (...) yüceltecek.”

Hrz. : -; Kıp. : -

‘azīm : “büyük, ulu, yüce”

< Ar. ‘azīm “büyük, yüce, muhteşem; Allah’ın isimlerinden biri” (Steingass, 1998: 855b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : ‘azīm “büyük, ulu, yüce” (Ata, 1997b: 67a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 202b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kur’ân-ı ‘azīm münevver-i kerīm içinde haber bérür* (KE) (Ata, 1997a: 91) “Yüce Kur’ân-ı Kerim₂ içerisinde haber verir.” *tèyü hulkın ‘azīm* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 149) “Yüce Allah, diyerek.”

Kıp. : ‘*azīm* “büyük, ulu, yüce” (Toparlı vd., 2007: 20a) Kelime **GT**, **İM** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*azīm ḥulḳı bar erdi* (İM) (Toparlı, 2017: 50) “Yüce halkı vardı.”

‘azīzlik : “üstünlük, yücelik”

< Ar. ‘*azīz* “mükemmel, harika” + Tü. +*lik* “üstünlük, yücelik”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : ‘*azīzlik* “üstünlük, yücelik” (Ünlü, 2004: 350a) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *taḡrıḳa ol ‘azīzlik yalavaçıḡa taḳı* (TIEM) (Ünlü, 2004: 235) “Allah’a ve o yüce peygamberine.”

Hrz. : ‘*azīzlik* “üstünlük, yücelik” (Sağol, 1993: 548) Kelime **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥaḳīḳat üze ‘azīzlik taḡrıḳa* (HTKT) (Sağol, 1993: 153) “Şüphesiz ki yüce Allah’a.”

Kıp. : -

bezüt- : “yükseltmek, yüceltmek”

< *beḏü-t-* “büyütmek, yüceltmek” (EDPT: 300b; DTS: 91b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bezüt-* “yükseltmek, yüceltmek” (Borovkov, 2002: 79) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *seni bezütgeymen* (AT.) (Borovkov, 2002: 79) “Seni yücelteceğim.”

Hrz. : -; Kıp. : -

celāl : “ulu, yüce”

< Ar. *celāl* “büyük, yüce, ihtişam” (Steingass, 1998: 367b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *celāl* “ulu, yüce” (Ata II, 151b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *men öz ‘azametim ve celālīm birle* (KE) (Ata, 1997a: 295) “Ben kendi büyüklüğüm ve yüceliğim ile.”

Kıp. : *celāl* “büyüklük, ululuk” (Toparlı vd., 2007: 41b) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu cāḥ u celālī za īf bolmayısar* (GT) (Karamanlioğlu,

2019: 95) “Bu makamı ve ululuğu güçsüz olmayacak.” *tehriniñ izzeti kibi taķı celāl kibi* (İM) (Toparlı, 2017: 279) “Allah’ın izzeti ve büyüklüğü gibi.”

celālet : “ululuk, yücelik”

< Ar. *celālet* “büyüklük, ululuk” (Steingass, 1998: 367b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *celālet* “ululuk, yücelik” (Ata, 1997b: 151b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘āzamet ve celāletni körüp tañladılar* (KE) (Ata, 1997a: 211) “Büyüklük ve yüceliğini görüp şaşırdılar.”

Kıp. : -

celīl : “Allah; ulu, yüce, yüksek”

< Ar. *celīl* “büyük, şanlı” (Steingass, 1998: 369b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *celīl* “Allah; ulu, yüce, yüksek” (Ata, 1997b: 151b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mikā’l rabbū’l-celīl bir tūn içinde* (KE) (Ata, 1997a: 313) “Mikâil (a.s) bir gece içinde.”

Kıp. : *celīl* “yüce, ulu” (Toparlı vd., 2007: 41b) Kelime **GI** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ekber : “ulu, yüce”

< Ar. *akbar* “daha büyük, en büyük” (Steingass, 1998: 88b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ekber* “ulu, yüce” (Ata, 1997b: 180a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol körüngen nāmūs-ı ekber turur* (KE) (Ata, 1997a: 276) “O görünen yüce namus (yani) Cebrail’dir.”

Kıp. : -

ēdiz / ediz : “yüksek erdem ile ödüllendirilmiş; yücelik, yükseklik”

ēdiz “yüksek, yüce” (EDPT: 73b; OTWF: 258; DTS: 163b)

Orh. : -

Uyg. : *ediz* “yüksek erdem ile ödüllendirilmiş; yücelik, yükseklik” (Wilkens, 2021: 251b) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bodis(a)t(a)v anı körüp ötrü ediz tagka agtınıp üt’özin kudi kämişdi* (AYS X) “Buddha onu görüp, sonra yüksek çıkıp vücudunu aşağıya attı.” (Gulcalı, 2015: 90) *nomlug ädrämi (...) ediz üçün tirigintä ka[mag] kişikä y(a)r[lıkadı]*” (HT X) (Mirsultan, 2010: 155) “Öğreti fazileti (...) yücelik için canlılığından bütün insanlara buyurdu.”

Krh. : -

Hrz. : *eğiz* “yüksek, ulu, yüce; bir şeyin tepesi” (Ata, 1997b: 177b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *üçünçi ferışteler ornı eğiz kökde boldı* (KE) (Ata, 1997a: 6) “Üçüncüsü: Meleklerin yeri yüce göktedir.”

Kıp. : -

ilşige : “yüksek, yüce”

ilşige “yüksek, yüce”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ilşige* “yüksek, yüce” (Toparlı vd., 2007: 110a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

‘izām : “ulu, yüce”

< Ar. ‘izām “büyük” (Steingass, 1998: 855a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : ‘izām “ulu, yüce” (Ata, 1997b: 277b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ‘izām ‘üzeyr süñükleri erdi* (KE) (Ata, 1997a: 235) “Bu yüce Üzeyr’in kemikleriydi.”

Kıp. : -

‘izz : “ulu, yüce, aziz”

< Ar. ‘izz “büyük, mükemmel, şanlı” (Steingass, 1998: 846b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : ‘izz “ulu, yüce, aziz; yücelik, ululuk” (Ata, 1997b: 278a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 226b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘izz ü celālim haqqı*

hürmeti kabûl kılğay erdim (KE) (Ata, 1997a: 163) “Yüce ve büyüklük sahibi (olan) Allah’ı kabul edecektim.” *‘izz ü cāh* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 139) “Yücelik ve makam.”

Kıp. : ‘izz “izzet, şeref, itibar” (Toparlı vd., 2007: 118b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *enbiyānuḡ ‘izz-i evrādı üçün* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 177) “Peygamberin zikir izzeti için.”

‘izzetlig : “aziz, ulu”

< Ar. ‘izzet “büyük, değerli, yüce; saygı” + Tü.+lig “aziz, ulu”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : ‘izzetlig “aziz, ulu, şerefli” (Ata, 2014: 191b; Sağol, 1993: 687) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hurmetlig ‘izzetlig kimerseler* (NF) (Eckmann, 2014: 264) “Saygılı, aziz kişiler.” *‘izzetlig yārī* (HTKT) (Sağol, 1993: 392) “Yüce yardım.”

Kıp. : -

kötrül- : “yüceltmek, yükseltmek, övülmek”

< *kötür-ül-* “yüceltmek, yukarı çıkmak” (OTWF: 666; DTS: 320a; EDPT: 706b)

Orh. : -

Uyg. : *kötrül-* “yüceltmek, yükseltmek, övülmek” (Wilkens, 2021: 413b; Caferoğlu, 1968: 118) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *m(ä)n üç ärdinilärtä bāk katıg süzök kertgünç köñüllüg upası böri buka adı kötrülmiş* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 66) “Benim adı yüceltilmiş olan Upāsa Böri Buka’ya ve üç mücevhre sağlam₂ temiz, iman sahibi bir gönle inancım var.” *bo nomug altun öñlüg y(a)rukluğ kopda kötrülmiş sudurug barmış k(ä)rgäk* (AYS IX) (Uçar, 2013: 76) “Bu öğretiyi altın renkli, parıltılı en üstün vaaz metni varmalı.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kötrülmüş: “yüce, ulu”

< *kötür-ül-miş* “yüce, yüceltilmiş”

Orh. : -

Uyg. : *kötrülmüş* “yüce, ulu” (Wilkens, 2021: 413b) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bo kopta kötrülmüş nom eligi atl(ı)g nom ärdinîg kayu kayu balıkta uluşta kânttä suzakta tagta arıgta vıharta sänrämtä okısarlar* (AYS VII) “Bu bütünüyle yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini herhangi bir kentte, halk arasında, köyde, dağda, ormanda, manastırda₂ okusa, söylese.” (Çetin, 2012: 142) *al[tun] tilgänligdä atı küüsi k[öt]rülmiş ärdi* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 150) “Altın tekerleklide adı₂ yüceltilmiş idi.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

mecîd : “şan ve şeref sahibi, yüce Allah”

< Ar. *mecîd* “yüce, Allah” (Steingass, 1998: 1180a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *mecîd* “şan ve şeref sahibi, yüce Allah” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 238b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *hidāyet bërür ol ħamîdün mecîd* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Övgüye layık olan Allah hidayet verir.”

Kıp. : -

örüki : “yüce”

< *örü+ki* “yüksek; yüce” (EDPT: 227b)

Orh. : -

Uyg. : *örüki* “yüce” (Wilkens, 2021: 542b; Caferoğlu, 1968: 153) Kelime **AYS**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *belintä örüki at'özin* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 130) “Belinde yüce vücudunu” *öztä örükilärniñ başınçın ayınçın* (AYS IV) “Özdeki yüceliğin baskısı (ve) korkusu (ile)” (Tokyürek, 2015: 296)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

refi' : “yüce, âlâ”

< Ar. *rafti'* “yüce, soylu” (Steingass, 1998: 582b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *refi'* “yüce, âlâ” (Ata, 1997b: 521b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *zikri refi'* (KE) (Ata, 1997a: 3) “Zikri yüce.”

Kıp. : -

şamed : “ulu, daim olan Allah”

< Ar. *şamed* “sürekli, ebedî; yüce” (Steingass, 1998: 793a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şamed* “ulu, daim olan Allah; hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç olmayan Allah” (Ata, 1997b: 535b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 252b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *men şameddin neteg uvtanmağay men* (KE) (Ata, 1997b: 115) “Ben yüce Allah’tan nasıl utanmayacağım?” *samed sen kerīm sen* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Sen yücesin, hiçbir şeye muhtaç değilsin.”

Kıp. : *şamed* “yüksek, ulu; kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah” (Toparlı vd., 2007: 225b) Kelime **GI** adlı metinde tanıklanmıştır.

ta’ālā : “yüce, ulu”

< Ar. *ta’ālā* “Allah’ın adı” (Steingass, 1998: 307b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ta’ālā* “yüce, ulu” (Ata, 1997b: 585a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mevlī ta’ālā* (KE) (Ata, 1997a: 232) “Allahutaala.”

Kıp. : *ta’ālā* “Allah adından sonra söylenen saygı sözü” (Toparlı vd., 2007: 257a) Kelime **BV, GI, GT, İN, MG** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hak ta’ālā* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 36) “Allahutaala.”

temcīd : “ululama, yüceltme”

< Ar. *temcīd* “Allah’ı yüceltme” (Steingass, 1998: 324a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *temcīd* “ululama, yüceltme” (Ata, 1997b: 621a; Ata, 2014: 420b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *temcīd ü tesbīh* (KE) (Ata, 1997a: 269) “(Allah’ı) yüceltme ve övme.” *temcīd vaktı boldı* (NF) (Eckmann, 2014: 223) “Yüceltme vakti geldi.”

Kıp. : -

tesbīh : “Allah’ın noksan sıfatlarından tenzih etme, yüceltme”

< Ar. *tesbîh* “Tanrı’nın övgülerini kutlamak” (Steingass, 1998: 300a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tesbîh* “Allah’ın noksan sıfatlarından tenzih etme, yüceltme” (Kök, 2004: 603; Ata, 2004: 674) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim ayurlar tesbîh kılğıl idîñ ögdüsi birle* (TİEM) (Kök, 2004: 234) “Rabbini hamt ile tesbih eyle, derler.” *eger bolmasa ol tesbîh aytığılardın* (JR) (Ata, 2004: 96) “Eğer (Allah’ı) tesbih edenlerden değilse.” *tesbîh kılğıl idîñe hamd aytu keçelik hem ertelerde* (JR) (Ata, 2004: 112) “Gece gündüz Rabb’ine hamt getirerek onu tesbih et!”

Hrz. : *tesbîh* “Allah’ı övme, zikretme” (Ata, 1997b: 627b; Ata, 2014: 423a; Sağol, 1993: 930; Toparlı ve Argunşah, 2014: 262a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zıkr ü tesbîh birle bolur* (KE) (Ata, 1997a: 76) “Zikir ve övgüyle olur.” *ol tesbîh dünyā endişesi birle muhteliñ boldı erse* (NF) (Eckmann, 2014: 222) “O tesbih dünya endişesiyle karışınca.” *tesbîh kıldı tanrığa* (HTKT) (Sağol, 1993: 432) “Allah’a tesbih etti.” *tesbîh ü tehlîl* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 132) “Tesbih ve tehlil.”

Kıp. : *tesbîh* “belli sözleri tekrarlayarak Allah’ı ululama, tesbih” (Toparlı vd., 2007: 271b) Kelime **GI**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tesbîh ve tehlîl içinde* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 63) “(Allah’ı) tesbih ve birleme içinde.” *tesbîh namâzında* (İM) (Toparlı, 2017: 143) “Tesbih namazında.”

ulğat- : “ululatmak, yüceltmek, ulu saymak”

< *uluğ+ad-* “ululamak, yüceltmek” (EDPT: 132b; DTS: 609a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ulğat-* “ululatmak, yüceltmek, ulu saymak” (Toparlı vd., 2007: 292b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

uluğ : “büyük, ulu; derin, geniş, önemli; güçlü, kuvvetli”

< *ul+luğ* “büyük, yüce” (EDPT: 136b; OTWF: 139; DTS: 610a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 257)

Orh. : -

Uyg. : *uluğ* “büyük, ulu; derin, geniş, önemli; güçlü, kuvvetli” (Wilkins, 2021: 791b; Caferoğlu, 1968: 264) Kelime **AYS, BT, HT, Maitrisimit** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uluğı t(ä)ñrim bu çabudvip çitavan sänrämtä (...)* (Maitri) (Tekin, 1960: 69) “Ulu tanrım, bu dünyada Jetavan manastırında (...)” *uluğ bahşı çoğlug yalınlig naropa bahşı* (UigTot.) (Kara ve Zieme, 1978: 78; ayrıca bk. Aris, 2018: 129) “Yüce, güçlü₂ Nāropa hoca”

Krh. : *uluğ* “ulu, büyük, Tanrı” (Arat, 1979b: 493; Kaçalın, 2019: 521; Arat, 2006: LXVIIa; Kök, 2004: 630; Ata, 2004: 707; Üşenmez, 2010: 619) Kelime **KB, DLT, At., TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ayur ay bağırsağ idim sen uluğ / ağır kıldın elde bu yunçığ kuluğ* (KB) “Ey merhametli rabbim, dedi. Sen büyüksün. Bu zayıf kulunun memlekette itibarını yükselttin.” (Arat, 1979a: 319) *aya meñü muşuz idim sen uluğ / sen ök yarlıkağıl bu muñluğ kuluğ* (KB) “Ey ebedî ve ihtiyaçtan uzak olan rabbim, sen büyüksün; bu muhtaç kulunun günahlarını sen bağışla.” (Arat, 1979a: 642) Kelime **DLT**’de Ar. (*kabīr*) ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 521). *uluğsınma zinhar uluğ bir bayat* (At.) “Ululuk taslama sakın, ulu yalnız Tanrı’dır.” (Arat, 2006: 63) *bu kudret idisi uluğ bir bayat* (At.) “O kudret sâhibi büyük bir Tanrı’dır.” (Arat, 2006: 42) *körgütgey miz saña uluğ belgülerimizdin* (TİEM) (Kök, 2004: 227) “Sana büyük ayetlerimizden göstereceğiz.” *tanrı uluğ artuqluğ idisi ol* (TİEM) (Kök, 2004: 12) “Allah büyük lütuf sahibidir.” *uluğ tanrı andın ortak katarlar* (JR) (Ata, 2004: 32) “Yüce Allah’a ortak koşarlar.” *tanrı uluğ fazl eyesi* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 265) “Büyük lütuf ve ihsan sahibi (olan) Allah.”

Hrz. : *uluğ* “büyük, ulu; ulu kişi, önder” (Ata, 1997b: 667b; Ata, 2014: 446a; Sağol, 1993: 965) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlîniñ yüz miñ uluğ rahmı bar* (KE) (Ata, 1997a: 25) “Allah’ın yüz bin yüce rahmeti var.” *hak ināyeti seniñ birle inen uluğ turur* (NF) (Eckmann, 2014: 156) “Hakk’ın sana olan yardımı oldukça büyüktür.” (Aktan, 2017: 156) *uluğun katında* (HTKT) (Sağol, 1993: 171) “Allah’ın huzurunda.”

Kıp. : *uluğ ~ ulu* “büyük, ulu, yüce” (Toparlı vd., 2007: 292b) Kelime **BV, CC, DM, Gİ, İH, İN, KF, KFT, Kİ, KK, MG, MS, RH, TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

uluğla- : “yüceltmek”

< *ul+luğ+la-* “yüceltmek; saygı duymak” (EDPT: 140a; OTWF: 449; DTS: 610b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : uluğla- “yüceltmek” (Arat, 1979b: 494; Kök, 2004: 631; Borovkov, 2002: 287) Kelime **DLT**, **TİEM** ve **AT**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri meni uluğladı (razağa al-kibriyā)* (DLT) “Allah beni yüceltti.” (Kaçalın, 2019: 521) *kim kèrtgündiler añar uluğladılar anı* (TİEM) (Kök, 2004: 121) “O’na iman edenler, O’nu yücelttiler.” *uluğlağıl anı uluğluk birle* (TİEM) (Kök, 2004: 211) “Büyüklükle onu yücelt!” *uluğlağıl* (AT.) (Borovkov, 2002: 287) “Yücelt!”

Hrz. : uluğla- “yüceltmek” (Ata, 2014: 447a; Sağol, 1993: 967) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rebbüñni uluğlağıl* (NF) (Eckmann, 2014: 7) “Rabb’ini yücelt.” *idıñni uluğlağıl* (HTKT) (Sağol, 1993: 458) “Rabb’ini yücelt!”

Kıp. : uluğla- “yüceltmek” (Toparlı vd., 2007: 292b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

uluğluk : “ululuk, büyüklük”

< *ul+luğ+luk* “ululuk, büyüklük” (EDPT: 139b; OTWF: 348; DTS: 610b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : uluğluk “ululuk, büyüklük, azamet” (Arat, 1979b: 494; Kaçalın, 2019: 521; Arat, 2006: LXVIIb; Kök, 2004: 631, Ata, 2004: 709) Kelime **KB**, **DLT**, **At.**, **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uluğluk añar ol beğüklük añar / uğan erklik ol bir kamuğdın sınar* (KB) “Ululuk ve büyüklük ona mahsustur; kadir ve hakimdir, her hususta tektir.” (Arat, 1979a: 374) *uluğluk teñrike (kibriyā, şaraf)* (DLT) “Ululuk Allah’a mahsustur.” (Kaçalın, 2019: 521) *uluğluk meniñ siz alınmañ tedi* (At.) “(Tanrı) ‘Ululuk benimdir, siz üzerinize almayın.’ dedi.” (Arat, 2006: 63) *çın aydı tañrı tağı kur’ân uluğluğu birle* (JR) (Ata, 2004: 98) “Bu zikr ile dopdolu Kur’ân’a bak.” (Yazır, 2014: 452, 38/1)

Hrz. : uluğluk “büyüklük, yücelik” (Sağol, 1993: 967) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *uluğluk idisi tağı ağırlamak eyesi* (HTKT) (Sağol, 1993: 414) “Azamet ve ihsan sahibi.”

Kıp. : uluğluk ~ ululuk “büyüklük, yücelik” (Toparlı vd., 2007: 292b; Argunşah ve Güner, 2015: 589) Kelime **CC**, **GT**, **İM**, **KF** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır:

uluğluk tileseñ (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 29) “Büyüklik dilesen.” *ey uluğluk eyesi taķı kerem eyesi* (İM) (Toparlı, 2017: 204) “Ey yücelik ve cömertlik sahibi.”

‘uluvv : “ulu, yüce”

< Ar. ‘uluvv “yüce” (Steingass, 1998: 864b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : ‘uluvv “ulu, yüce” (Ata, 1997b: 669a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: ‘uluvv-i ‘ālim (KE) (Ata, 1997a: 28) “Âlim(lerin) yücesi.”

Kıp. : -

üstün : “(bir şeyden) üstün, yüksek, ulu, yüce”

< *üstün* “üstün” (EDPT: 242b; OTWF: 64; DTS: 628a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *üstün* “(bir şeyden) üstün, yüksek, ulu, yüce” (Ata, 2004: 726) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *ķorkarlar idilerindin üstünlerindin* (JR) (Ata, 2004: 53) “Yüce Allah’tan korkarlar.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yücele- : “yüceletmek”

< *yüce+le-* “yüceletmek” (Özyetgin, 2001: 755)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *yücele-* “yükseltmek, yüceletmek” (Özyetgin, 2001: 755; *yüçel-* biçimi için krş. Toparlı vd., 2007: 331b) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

yüçe : “yüce, yüksek”

yüçe “yüce, yüksek” (Toparlı vd., 2007: 331a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *yüçe* “yüce, yüksek” (Toparlı vd., 2007: 331a) Kelime **BM, BV, Gİ, KF, MS** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

yücelik : “yücelik, ululuk”

< *yüçe+lik* “yücelik, ululuk”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *yücelik* “yücelik, ululuk” (Toparlı vd., 2007: 331b) Kelime **BV** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uluğluk saña ey teñrimiz taķı yücelik saña* (İM) (Toparlı, 2017: 149) “Ey Rabb’imiz büyüklük ve yücelik sana(dır).”

yüksek : “ulu, yüce”

< *yükse-k* “yüksek” (EDPT: 915b; OTWF: 258; DTS: 285b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yüksek* “ulu, yüce, yüksek” (Ata, 2004: 792; Üşenmez, 2010: 671) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol yüksek uluğ* (JR) (Ata, 2004: 84) “O yüce₂(dir).” *hem bērdimiz biz olarka rahmetimizdin hem kıldımız olarnı key ögdilik yüksek* (JR) (Ata, 2004: 62) “Biz hem onlara rahmetimizden verdik ve hem de onları övgüye layık kıldık.” *taķı ol yüksek uluğ turur* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 239) “O uludur, yücedir.”

Hrzs. : *yüksek* “yüksek, ulu, yüce” (Ata, 2014: 492a; Sağol, 1993: 1046) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yüksek tañrını unutğay* (NF) (Eckmann, 2014: 261) “Yüce Rabb’ini unutacak.” *ol yüksek uluğ* (HTKT) (Sağol, 1993: 31) “O ulu, yücedir.”

Kıp. : *yüksek* “yüksek, ulu, yüce” (Toparlı vd., 2007: 332a) Kelime **BV**, **DM**, **İM**, **Kİ**, **KK**, **RH** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

2.1.3.1.2. Alamet

‘**alāmet** : “alamet, iz, nişan, işaret”

< Ar. ‘*alāmat* “iz, işaret” (Steingass, 1998: 861b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : ‘*alāmet* “alamet, iz, nişan, işaret” (Üşenmez, 2010: 327) Kelime **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥaķıķat üze şafā atlığ tağ taķı merve atlığ tağ tañrının ‘alāmetlerindin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 225) “Şüphesiz ki Safa ile Merve Dağı Allah’ın alametlerinden(dir).”

Hz. : ‘*alāmet* “belirti, alamet” (Sağol, 1993: 514) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrınıñ ‘alāmetlerin* (HTKT) (Sağol, 1993: 75) “Allah’ın alametlerini.”

Kıp. : -

belgölüg : “görünen, bilinen, apaçık”

< *belgü+lüg* “bilinen, görünen” (EDPT: 341b; OTWF: 198; DTS: 93b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *belgölüg* “görünen, bilinen, apaçık” (Ata, 2004: 256) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *kaçan okınsa olar üze nişānlarımız belgölüg* (JR) (Ata, 2004: 86) “Apaçık ayetlerimiz onların üzerine okunduğunda.”

Hz. : *belgölüg* “belli, bilinen” (Sağol, 1993: 559) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *keldi sizge tañrıdın yaruğ taķı kitāb belgölüg* (HTKT) (Sağol, 1993: 77) “Allah’tan size apaçık bir nur ve kitap geldi.”

Kıp. : -

biliçi : “belirti, alamet”

< *bil-içi* (krş. Ata, 1997b: 103b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *biliçi* “belirti, alamet” (Ata, 1997b: 103b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ey ibrahīm saķal ürüñlüki ölüm biliçisi turur* (KE) (Ata, 1997a: 77) “Ey İbrahim, beyaz sakal ölüm alametidir.”

Kıp. : -

hüccet : “nişan”

< Ar. *huccāt* “delil, kanıt” (Steingass, 1998: 412a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *huccet ~ hüccet* “delil, şehadet” (Kök, 2004: 386; Borovkov, 2002: 130; Ata, 2004: 387; Üşenmez, 2010: 420) Kelime **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tandılar tañrınıñ açuķ hüccetleriñe* (TİEM) (Kök, 2004: 34) “Allah’ın apaçık ayetlerini inkâr ettiler.” *açuķ hüccet* (AT.) (Borovkov, 2002: 130) “(Sizlere)

apaçık bir delil.” *bu ögür kamuğ kıldımız sizke olar üze hüccet belgölüg* (JR) (Ata, 2004: 12) “Bütün bu topluluk üzerine apaçık deliller (gönderdik).” *aygıl keldürün hüccetiñizni eger erdiñiz erse rāst ayğanlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 218) “Doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.”

Hrz. : -; Kıp. : -

hüccetsiz : “delilsiz”

< Ar. *huccāt* “delil, kanıt” + Tü. +siz “delilsiz”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hüccetsiz* “delilsiz” (Ata, 2004: 388) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlar kim tartışurlar allāhñiñ āyātları içinde hüccetsizin* (JR) (Ata, 2004: 111) “Onlar Allah’ın ayetlerini delilsiz tartışır.”

Hrz. : -; Kıp. : -

nayrag : “Buda’nın ikincil güzellik işareti”

< Moğ. *nairay* (Lessing, 1960: 559b) [~ Skt. *anuvyañjana* “ikincil bir işaret; genel olarak şeylerin küçük veya ikincil özelliği” (MW, 1899: 39b; Edgerton, 1953: 34a)]

Orh. : -

Uyg. : *nayrag* “Buda’nın ikincil güzellik işareti” (Wilkens, 2021: 484a) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *säkiz on törlüg nayrag atl(ı)g eyinki ädgülär bölünüp bütmiş otuz iki l(a)kşan irü b(ä)lgülär* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 38) “Seksen tür (Buddha) işareti adlı takip eden iyilikler bölünerek tamamlanmış, otuz iki güzellik alametleri³” *säkiz on nayraglarka* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 70) “Seksen alamete” Ayrıca krş; *nayraglıg* “ikincil güzellik işareti (Buda için)” (Wilkens, 2021: 484a) Kelime **BT** adlı metinde tanıklanmıştır: *l(a)kşanlıg nayraglıg atl(ı)g t(ä)ñri burhan yükün[ürbiz]* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 224) “Güzellik alametli² adlı Tanrı Buddha’ya secde ederiz.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

2.1.3.1.3. Muktedir Olma

‘alīm : “çok bilen; Allah’ın sıfatlarından biri”

< Ar. *‘alīm* “her konuya hâkim; Allah’ın isimlerinden biri” (Steingass, 1998: 865b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *‘alīm* “çok bilen; Allah’ın sıfatlarından biri” (Ata, 1997b: 22a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘īsīni ‘alīm uğannıñ oğlı tédiler* (KE) (Ata, 1997a: 105) “İsa’ya her şeyi bilen Allah’ın oğlu, dediler.”

Kıp. : -

bağışışlğ : “rahmet eden”

< Far. *bağışış* “hediye” (Steingass, 1998: 159b) + Tü.+*lğ* “rahmet eden”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bağışışlğ* “rahmet eden” (Ata, 2004: 248) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *başladım tañrı atı birle uluğ bağışışlğ ulaşı yarlıkağan* (JR) (Ata, 2004: 98) “Esirgeyen ve bağışlayan yüce Allah’ın adıyla (söze) başladım.”

Hz. : -; Kıp. : -

başır : “her şeyi görüp bilen Allah”

< Ar. *başır* “her şeyi görüp bilen Allah” (Steingass, 1998: 190b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *başır* “her şeyi görüp bilen Allah” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 203b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ğudretinga başır* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 137) “Allah’ın kudretine.”

Kıp. : -

deyyān : “mükâfatlandırıcı (Allah için)”

< Ar. *deyyān* “Allah’ın bir sıfatı; iyilik ve kötülük talep eden” (Steingass, 1998: 550b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *deyyān* “mükâfatlandırıcı (Allah için)” (Ata, 1997b: 169b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘azīz deyyān melik* (KE) (Ata, 1997b: 105) “Yüce, mükâfatlandırıcı olan Allah.”

Kıp. : -

erklig : “sahip, hakim, Mevla (Allah)”

< *erk+lig* “güç sahibi veya otorite” (EDPT: 224a; DTS: 180a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *erklig* “sahip, hakim, Mevla (Allah)” (Üşenmez, 2010: 394) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *sen erkligimiz yārī bērgil bizge kāfir erenler üze* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 244) “(Ey Allah’ım), sen Rabb’imizsin kafirler topluluğuna (karşı) bize yardım et!”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

fazllıg : “lütuf ve kerem sahibi”

< Ar. *faẓl* “iyilik, lütuf, ihsan” + Tü.+*lıg* “lütuf ve kerem sahibi”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *fazllıg* “lütuf ve kerem sahibi” (Sağol, 1993: 630) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrı uluğ faẓllıg turur* (HTKT) (Sağol, 1993: 13) “Yüce Allah kerem sahibidir.”

Kıp. : -

ğaffār : “günahları affeden, Allah”

< Ar. *ğaffār* “çokça bağışlayan” (Steingass, 1998: 890a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ğaffār* “günahları affeden, Allah” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 219a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ğaffār ğafūr* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Allah(ım) sen günahları bağışlayan(sın).”

Kıp. : -

ğafūr : “Allah”

< Ar. *ğafūr* “Allah, bağışlayan, merhametli” (Steingass, 1998: 891a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ğafūr* “Allah” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 219a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ğaffār ğafūr* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Allah(ım) sen günahları bağışlayan(sın).”

Kıp. : *ğafūr* “bağışlayan (Allah)” (Toparlı vd., 2007: 85a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yā ğafūr* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 48) “Ey bağışlayan (Allah).”

ğālib : “mutlak hikmet sahibi, galip (Allah)”

< Ar. *ğālib* “üstün, baskın; üstesinden gelme” (Steingass, 1998: 879a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ğālib* “mutlak hikmet sahibi, galip (Allah)” (Üşenmez, 2010: 401) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol ğālib bolğannıñ endāze kılmaķı...* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 311) “O işte, o çok güçlü ve alim Allah’ın takdiridir.” (Yazır, 2014: 139, 6/96)

Hrz. : *ğālib* “üstün, galip, güçlü” (Sağol, 1993: 633) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥaķīkat üze sen sen ğālib* (HTKT) (Sağol, 1993: 15) “Şüphesiz ki sen galip olansın.”

Kıp. : -

ḥakīm : “Allah’ın isimlerinden”

< Ar. *ḥakīm* “Allah’ın isimlerinden” (Steingass, 1998: 427b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *ḥakīm* “Allah’ın isimlerinden” (Toparlı vd., 2007: 89b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥakīm u ḥayy* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 87) “Her şeyi bilen ve diri (olan Allah).”

ḥālik : “yaratan”

< Ar. *ḥālik* “yaratıcı” (Steingass, 1998: 442a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḥālik* “yaratan, yaratıcı; Allah” (Arat, 2006: 62; Ünlü, 2004: 444) Kelime **At, TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol er kim uluğsındı men men tēdi / anı ne ḥalayık sever ne ḥalılık* (At.) “Ululuk taslayan ve benim diyen kimseyi ne Tanrı ne de kul sever.” (Arat, 2006: 62) *tanrı ḥālİKı yok kim* (TİEM) (Ünlü, 2004: 288) “Allah, o eksiksizdir/sameddir.” (Yazır, 2014: 604, 112/2)

Hrz. : *ḥālīk* “yaratan, yaratıcı, Allah” (Ata, 1997b: 235b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yaratқан ḥālīk işi turur* (KE) (Ata, 1997a: 231) “Yaratan Allah(in) işidir.”

Kıp. : *ḥālīk* “Yaradan (Allah)” (Toparlı vd., 2007: 90b) Kelime **GI, GT, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *unutmadı seni ḥālīk* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 143) “Seni Yaradan unutmadı.” *teḡri ta ‘ālā her nerseniḡ ḥālīkī turur* (İM) (Toparlı, 2017: 50) “Allahutaala her şeyin yaratıcısıdır.”

ḡadīr : “güçlü, kudretli”

< Ar. *ḡadīr* “güçlü; Allah’ın bir sıfatı” (Steingass, 1998: 959b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ḡadīr* “güçlü, kudretli, gücü yeten” (Ata, 1997b: 285a; Ata, 2014: 195b; Sağol, 1993: 691) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḡamuḡḡa ḡadīr sen* (KE) (Ata, 1997a: 231) “(Allah’ım) sen her şeye kadīrsin.” *ḡamuḡ neerse üze ḡadīr turur sen* (NF) (Eckmann, 2014: 36) “Bütün her şeye kadīrsin.” *ḡadīr turur* (HTKT) (Sağol, 1993: 337) “(Her şeye) gücü yetendir.”

Kıp. : *ḡadīr* “kudretli, kadir, her şeye gücü yeter” (Toparlı vd., 2007: 122b) Kelime **GI, KF, KFT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ḡahhār : “çok kahreden (Allah’ın sıfatı)”

< Ar. *ḡahhār* “Allah’ın isimlerinden biri” (Steingass, 1998: 996a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ḡahhār* “çok kahreden (Allah’ın sıfatı)” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 227a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḡahhār idī* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 98) “Allah çok kahreden(dir).”

Kıp. : -

kerīm : “kerem ve ihsan sahibi, cömert”

< Ar. *kerīm* “cömert, yardımsever; Allah korkusu olan” (Steingass, 1998: 1026b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kerīm* “kerem ve ihsan sahibi, cömert” (Ata, 1997b: 329a; Ata, 2014: 221b; Sağol, 1993: 717; Toparlı ve Argunşah, 2014: 230b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM**

adlı metinlerde tanıklanmıştır: *men kerīm men* (KE) (Ata, 1997a: 297) “Ben kerem sahibiyim.” *cümle kerīmlerniñ kerīmi men turur men* (NF) (Eckmann, 2014: 188) “Bütün cömertlerin cömerdi benim.” *kerīm idiñ birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 473) “Rabb’in ihsanıyla.” *kerīm sen raḥīm* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Merhametli ve cömertsin.”

Kıp. : *kerīm* “cömert, kerem sahibi, yüce (Allah)” (Toparlı vd., 2007: 139b) Kelime **Ğİ, GT, KF, KK** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yā kerīm yā raḥīm* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 49) “Ey yüce ve merhametli (Allah’ım).”

ķızğutluğ : “azapla cezalandıran, cezasını veren”

< *ķız-ğut+luğ* “cezasını veren”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķızğutluğ* “azapla cezalandıran, cezasını veren” (Ata, 2004: 460) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol tanrı ķatığrak ķınlığdın ķatığrak ķızğutluğdın yan* (JR) (Ata, 2004: 12) “Hiç şüphesiz ki Allah kuvvet ve kudretçe çok daha güçlü ve cezası daha çetindir.” (Yazır, 2014: 90, 4/84)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķudretliğ : “gücü yeten, muktedir”

< Ar. *ķudret* “güç, kudret; Allah’ın özelliklerinden biri” + Tü.+*lığ* “muktedir”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ķudretliğ* “gücü yeten, muktedir” (Sağol, 1993: 767) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tuttuķ anlarnı yinğenniñ tutmaķını ķudretliğ* (HTKT) (Sağol, 1993: 412) “Onları öyle bir tutuşla alıverdik ki kudretli bir hükümdara öyle yaraşır.” (Yazır, 2014: 529, 54/42)

Kıp. : -

perverdigār : “rızklandırıcı, terbiye edici Allah”

< Far. *perverdigār* “her şeye gücü yetme” (Steingass, 1998: 245b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *perverdigār* “rızklandırıcı, terbiye edici Allah” (Ata, 2014: 344b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *perverdigārim* (NF) (Eckmann, 2014: 231) “Her şeye gücü yeten Allah’ım.”

Kıp. : -

rahīm : “merhametli; rahim”

< Ar. *rahīm* “rahmetli; şefkatli” (Steingass, 1998: 571b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *rahīm* “merhametli; rahim” (Ata, 2004: 594) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *yarlıkatu tilegem seni iğimdin ol erūr maņa rahīm* (JR) (Ata, 2004: 62) “Senin bağışlanman için Rabbime dua edeceğim çünkü O, bana çok lütfedicidir.” (Yazır, 2014: 307, 19/47) *boyun suñlar tañrıka hem yalavaçka bolğay kim rahm kılınğay sizler* (JR) (Ata, 2004: 3) “Allah’a ve peygambere itaat ediniz ki bağışlanasınız.”

Hrz. : *rahīm* ~ *rahm* “merhametli, acıyan, Allah’ın sıfatlarından biri; esirgeme, merhamet” (Ata, 1997b: 519b; Ata, 2014: 349a; Sağol, 1993: 853; Toparlı ve Argunşah, 2014: 249b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *maņa rahm kılğul* (KE) (Ata, 1997a: 97) “Bana merhamet et!” *kerīm turur taķi rahīm turur* (NF) (Eckmann, 2014: 206) “O yücedir, merhamet edendir.” *rahm kılğay anlarğa tañrı* (HTKT) (Sağol, 1993: 140) “Allah onlara merhamet edecek.” *kerīm sen rahīm* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Yücesin, merhametlisin.”

Kıp. : *rahīm* ~ *rahm* “acıyan, esirgeyen” (Toparlı vd., 2007: 217a; Argunşah ve Güner, 2015: 800) Kelime **CC, Gİ, GT, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yā rahīm* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 49) “Ey merhamet eden (Allah’ım).” *teñri rahm kıldı* (İM) (Toparlı, 2017: 63) “Allah merhamet etti.”

rahmān : “rahmeti bütün yaratıkları kaplayan”

< Ar. *rahmān* “(Allah) merhametli, şefkatli” (Steingass, 571a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *rahmān* “rahmeti bütün yaratıkları kaplayan” (Kök, 2004: 541; Ata, 2004: 594) Kelime **TIEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol kūn tērer miz saķnuķlarını rahmān tañrıka* (TIEM) (Kök, 2004: 225) “O gün takva sahiplerini Allah’ın huzuruna

toplarız.” *kimke destūr bërse aṇar raḥmān idī taplasa anī sözüñ* (TİEM) (Kök, 2004: 232) “Rahman’ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimse.” (Yazır, 2014: 318, 20/109) *ëndürmek raḥmān ve raḥimdin* (JR) (Ata, 2004: 115) “O (Kur’ân) Rahmân, Rahim Allah’tan indirilme.” (Yazır, 2014: 476, 41/2)

Hrz. : *raḥmān* “bütün yaratıklara merhamet eden, Allah’ın sıfatlarından biri” (Ata, 1997b: 519b; Sağol, 1993: 853) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *raḥmān atıñnı öziñdin kitergil tedi* (KE) (Ata, 1997a: 25) “Rahman adını kendinden uzaklaştır, dedi.” *raḥmān lafzın* (HTKT) (Sağol, 1993: 212) “Rahman sözünü.”

Kıp. : *raḥmān* “herkese merhamet eden Allah” (Toparlı vd., 2007: 217a) Kelime **GI**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *secde kıldım raḥmānga* (İM) (Toparlı, 2017: 167) “Allah’a secde ettim.”

rahmetlig : “esirgeyen, rahmet sahibi”

< Ar. *rahmat* + Tü. + *lig* “rahmet sahibi”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *rahmetlig* “esirgeyen, rahmet sahibi, merhametli” (Kök, 2004:541; Ata, 2004: 595) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tañrıñnı atı birle başlayur men üküş rahmetlig rahmeti tutuş* (TİEM) (Kök, 2004: 33) “Çok bağışlayan ve esirgeyen Allah’ın adıyla başlıyorum” *üküş rahmetlig tañrıdın* (JR) (Ata, 2004: 61) “Allah çokça merhamet sahibi(dir).” *başladım tañrı atı birle üküş rahmetlig ulaşı yarlıkağan* (JR) (Ata, 2004: 148) “Esirgeyen ve bağışlayan çokça merhamet sahibi Allah’ın adıyla (söze) başladım.”

Hrz. : *rahmetlig* “merhametli” (Ata, 2014: 349b; Sağol, 1993: 854) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rahmetlig teñrike satğaştım* (NF) (Eckmann, 2014: 93) “Merhametli olan Allah’a kavuştum.” *idıñ ol yığın rahmetlig* (HTKT) (Sağol, 1993: 273) “Allah’ın galip gelen, merhamet sahibidir.”

Kıp. : -

raūf : “çok esirgeyen, acıyan (Allah)”

< Ar. *raūf* “Allah, merhametli” (Steingass, 1998: 596a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *raūf* “çok esirgeyen, acıyan (Allah)” Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *raūf sen* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Merhamet sahibisin.”

Kıp. : -

rāzık : “rızık veren, Allah”

< Ar. *rāzık* “yaşam için gerekli olan şeyleri veren” (Steingass, 1998: 562a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *rāzık* “rızık veren, Allah” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 250a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *rab rāzık* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 98) “Rızık veren Allah.”

Kıp. : *rāzık* “rızık veren” (Toparlı vd., 2007: 217b) Kelime **GI** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

reşīd : “doğru yolu gösteren, Allah’ın sıfatlarından”

< Ar. *reşīd* “yöneten; cesur; Allah’ın isimlerinden biri” (Steingass, 1998: 578b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *reşīd* “doğru yolu gösteren, Allah’ın sıfatlarından” (Toparlı vd., 2007: 218b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *reşīd sen* (İM) (Toparlı, 2017: 61) “Sen doğru yolu gösterensin.”

sağçı : “vekil (Allah); bekçi”

< *sağ+çı* “muhafız” (EDPT: 806a; DTS: 486a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sağçı* “vekil (Allah); bekçi” (Üşenmez, 2010: 558) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *tap tanrı sağçı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 318) “Vekil (olan) Allah’a ibadet et!”

Hrz. : -; Kıp. : -

şānī : “yaratan, yaratıcı, Allah”

< Ar. *şānī* “yaratan” (Steingass, 1998: 780a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ṣānī* ‘‘yaratan, yaratıcı, Allah’’ (Ata, 1997b: 537a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mūsīnī su’ālī ṣānī de erdi* (KE) (Ata, 1997a: 172) ‘‘Musa’nın sorusu yaratıcı olan Allah’ta idi.’’

Kıp. : *ṣānī* ‘‘yaratıcı’’ (Toparlı vd., 2007: 226b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ‘ālamnıñ bir ṣānī bar tēp* (İM) (Toparlı, 2017: 67) ‘‘Bu âlemin bir yaratıcısı var, diyerek.’’

semī ‘‘her şeyi işiten, duyan’’

< Ar. *semī* ‘‘duyan, işiten; Allah’ın adı’’ (Steingass, 1998: 698b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *semī* ‘‘her şeyi işiten, duyan’’ (Ata, 1997a: 544a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥūdāyā semī ‘ālīm sen* (KE) (Ata, 1997a: 216) ‘‘Ey Allah’ım sen her şeyi işitensin, âlimsin.’’

Kıp. : -

şantik : ‘‘kötülüğe karşı koruyucu’’

< Skt. *śāntika* ‘‘kötülüğü önleyen, yatıştırıcı’’ (MW, 1899: 1065a)

Orh. : -

Uyg. : *şantik* ‘‘kötülüğe karşı koruyucu’’ (Wilkens, 2021: 644a) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şantiknıñ yürün öñlüg ärip munçukka okşatı* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 42) ‘‘Şāntikanın beyaz rengi mevcut olup mücevhere benzer.’’ *şandik poşdik vaşikaran abi’çaruk adırm(a)k sürmāk* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 142) ‘‘Şāntika, Pauṣṭika, Vaśīkāra, Abhicāruka ayırt etme (ve) faaliyet göstermek’’

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

şefā at : ‘‘şefâat; aracılık’’

< Ar. *şefā at* ‘‘şefâat, savunuculuk’’ (Steingass, 1998: 748a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şefā at* ‘‘aracılık; rica, iltimas, şefa’at’’ (Ünlü, 2004: 645a; Borovkov, 2002: 242; Ata, 2004: 636; Üşenmez, 2010: 575) Kelime **TİEM**, **AT**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *asığ kılmaz şefā at anıñ üskinde* (TİEM) (Ünlü, 2004: 133) ‘‘Allah’ın huzurunda şefâat fayda etmez.’’ *nēçe köp feriştedin bar kökde fayda bërmez anlarıñ*

şefâ'ati nersedin (AT.) “Gökte ne kadar melek varsa hiçbirinin şefaati fayda getirmez.” (Borovkov, 2002: 242) *kim şefâ'at kılsa* (JR) (Ata, 2004: 12) “Şefaet etse.” *aygıl şefâ'at kamuğ anar kökler meliki hem yerler meliki* (JR) (Ata, 2004: 106) “Bütün göklerin ve yerlerin sahibi olan Allah’a şefaet et!” *ol kim şefâ'at kılar anıñ katında* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 239) “Onun katında şefaet edenler.”

Hz. : *şefâ'at* “şefaet, biri için af dileme” (Ata, 1997b: 581a; Ata, 2014: 386b; Sağol, 1993: 899) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ümmetiñ üze şefâ'at bërdim* (KE) (Ata, 1997a: 309) “Ümmetin üzerine bağışlanma diledim.” *öziniñ şefâ'atını rüzî kılğay* (NF) (Eckmann, 2014: 108) “Kendi şefaatinin rızıklandırarak.” *şefâ'at kılar anıñ katında* (HTKT) (Sağol, 1993: 30) “Onun huzurunda şefaet eder.”

Kıp. : *şefâ'at* “birinin suçunun affı veya dileğinin kabulü için edilen aracılık” (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bisâti iyesi şefâ'at kılp* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 55) “Oyun sahibi birinin affı için aracılık yapıp.” *şefâ'at kılğay men* (İM) (Toparlı, 2017: 43) “Şefaet edeceğim.”

şefâ'atçi : “şefâat eden”

< Ar. *şefâ'at* + Tü. +çi “şefâat eden”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şefâ'atçi* “şefâat eden” (Ünlü, 2004: 645a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *azu tut(t)ıllar mu tañrıda adın şefâ'atçılar* (TİEM) (Ünlü, 2004: 160) “Yahut Allah’tan başkasına şefâat ettiler mi?”

Hz. : *şefâ'atçi* “şefaet eden” (Ata, 2014: 386b; Sağol, 1993: 900) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şefâ'atçi tururlar* (NF) (Eckmann, 2014: 181) “Şefaetçidirler.” *boyun sügen şefâ'atçidin* (HTKT) (Sağol, 1993: 357) “Boyun eğen, şefaet edenden.”

Kıp. : *şefâ'atçi* “şefaet eden” (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kılğıl anı bizge şefâ'atçi* (İM) (Toparlı, 2017: 178) “Onu bize şefaetçi kıl.”

şefî' : “şefaetçi”

< Ar. *şafî'* “şefaetçi” (Steingass, 1998: 749b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şefti* ‘‘şefa    , şefa   eden’’ (Ata, 2004: 636;         , 2010: 575) Kelime **JR** ve ** N** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *azu tuttlar mu ta  r  n a  n  efti  ilerni* (JR) (Ata, 2004: 106) ‘‘Allah’tan başka  efa    iler mi edindiler?’’ *k rmez miz sizin birle  efti  lerinizi* ( N) (        , 2010: 310) ‘‘ efa    ilerinizi ve sizi görmüyoruz.’’

Hrz. : * efti* ‘‘ efa   eden’’ (Ata, 1997b: 581a; Ata, 2014: 387a; Sağol, 1993: 900) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: * efti   bolalı  * (KE) (Ata, 1997a: 290) ‘‘ efa   eden(lerden) olalım.’’ *ta  rı te   l  nı sana  efti   kılur men* (NF) (Eckmann, 2014: 192) ‘‘Allahutaala’yı sana  efa    i yaparım.’’ *k rmes biz sizin  efti  lerinizi* (HTKT) (Sağol, 1993: 99) ‘‘Biz sizin  efa    ilerinizi görmeyiz.’’

K p. : * efti* ‘‘ efa   eden’’ (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **GT** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu   mmet   h retde  efti     n* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 3) ‘‘Bu   mmet ahirette  efa   ettiği için.’’

Şefik : ‘‘Şefik,  efkatli, merhametli’’

< Ar. *Şefik* ‘‘merhametli,  efkatli’’ (Steingass, 1998: 749b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr . : -

K p. : *Şefik* ‘‘Şefik, merhametli,  efkatli’’ (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **BV** adlı metinde tanıklanmıştır.

taşır : ‘‘Allah’ın ezelde olacak şeyleri bilmesi’’

< Ar. *taşır* ‘‘ilahi hüküm’’ (Steingass, 1998: 315b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr . : -

K p. : *taşır* ‘‘Allah’ın ezelde olacak şeyleri bilmesi’’ (Toparlı vd., 2007: 259a) Kelime ** M** adlı metinde tanıklanmıştır: * ayr n  taşır k lma   ta  ı  errini taşır k lma   te  ri te   l  dan turur* ( M) (Toparlı, 2017: 38) ‘‘Hayır ve şerrin bilinmesi Allahutaala’dandır.’’

yara  lı   : ‘‘güç sahibi, muktedir (Allah)’’

< *yara-g+lı  * ‘‘kullanışlı, uygun’’ (EDPT: 904a; OTWF: 215; DTS: 239b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yarağlıg* “güç sahibi, muktedir (Allah)” (Üşenmez, 2010: 644) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *haqīkat üze sen yarağlıg* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 247) “Şüphesiz ki sen muktedirsin.”

Hrz. : *yarağlıg* “gücü yeten, muktedir” (Sağol, 1993: 1005) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tegme bir nerse üze yarağlıg* (HTKT) (Sağol, 1993: 388) “Her bir şeye gücü yeten.”

Kıp. : -

2.1.3.1.4. Ebedîlik

açu, eçü : “(Tanrı’ya hitap olarak) ey baba, peder; sonsuz, ebedî ”

eçü “ata, cet; büyükbaba” (EDPT: 20b; DTS: 162b)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *açu* “sonsuz” (Arat III, 1991: 4) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *séziksiz bir ök sen ay meñü açu* (KB) “Sen şüphesiz birsin, ey sonsuz Tanrı!” (Arat, 1979a: 18)

Hrz. : -; **Kıp. :** -

bākī : “kalıcı, sonsuz”

< Ar. *bākī* “kalıcı, sonsuz” (Steingass, 1998: 149a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *bākī* “kalıcı, sonsuz” (Ata, 2004: 249) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *tanrı yahşırağ turu hem bākī* (JR) (Ata, 2004: 69) “Allah ebedî ve daha hayırlı olandır.”

Hrz. : *bākī* “baki, ebedî, sonsuz; arta kalan, geriye kalan, son” (Ata, 1997b: 71b; Ata, 2014: 44a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 203a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘adl kılğan kâfir birle mülk bākī qalır* (KE) (Ata, 1997a: 55) “Adil olan kâfirle mal ebedî kalır.” *ol tesbîh şavābı bākī turur* (NF) (Eckmann, 2014: 273) “O tesbih(in) sevabı ebedîdir.” *kerek erse fānī bērip bākī al* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 125) “Gerekirse fani olanı verip ebedî olanı al.”

Kıp. : *bākī* “ebedî, sonsuz” (Toparlı vd., 2007: 22b) Kelime **BV**, **GI**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bākī qalsun* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 104) “Ebedî kalsın.” *bākī qalsa ābdast almak* (İM) (Toparlı, 2017: 87) “Abdest almak ebedî sürse.”

ärtinçsiz : “bitmez, tükenmez; bâkî”

< *ärt-inçsiz* “sonsuz, ölümsüz, ebedî” (OTWF: 352 → *artançsız*; UW, 2015: 284; DTS: 182a)

Orh. : -

Uyg. : *ärtinçsiz* “bitmez, tükenmez; bâki” (Wilkens, 2021: 120a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *artuk üküş k(a)lp sakışi üzä ärtinçsiz tükätiñsizlär birlä täñ tüz üdün ämgänürlär* (BT II) (Röhrborn, 1971: 24) “Fazla₂ kalpa sayısı ile sonsuzluk₂ aynı doğru zamanda ızdırıp çeker.” *ärtinçsiz ağır ulug nomlug y(a)rlığı üzä tört tugumlug tört dvip yertinçütäki kamag yalñok oğlanın säkiz tözün yolug köni orukta turgurup* (DKPAM) “Sonsuz hürmet, yüce öğretili buyruğu ile dört varlık şekli dört kıtada, dünyadaki bütün insanları sekiz soylu yolu doğru yolda giderek” (Wilkens, 2016: 274)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ärtmäksiz : “ölümsüz, sonsuz, kalıcı, ebedî”

< *ärt-mäk+siz* “ölümsüz, ebedî, sonsuz” (UW, 2015: 286; DTS: 182a)

Orh. : -

Uyg. : *ärtmäksiz* “ölümsüz, sonsuz, kalıcı, ebedî” (Wilkens, 2021: 120b) Kelime **ETŞ** adlı metinde tanıklanmıştır (krş. Özçelik, 2020: 113): *ärtmäksiz bo munı täglär* (UW) “Ebedî olan bunun gibiler” (UW II, 2015: 286)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ezeli : “ezeli, başlangıcı olmayan”

< Ar. *ezelī* “ezelden beri var olan, Allah” (Steingass, 1998: 44b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ezelī* “ezeli, başlangıcı olmayan” (Ata, 2014: 143b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ezelī turur* (NF) (Eckmann, 2014: 158) “Ezelidir.”

Kıp. : -

ḥayy : “canlı, diri (Allah)”

< Ar. *ḥayy* “canlı” (Steingass, 1998: 434b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *ḥayy* “canlı, diri (Allah)” (Toparlı vd., 2007: 94b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥakīm u ḥayy* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 87) “Her şeyi bilen ve diri (olan Allah).”

ḳadīm : “ezeli, başlangıcı olmayan”

< Ar. *ḳadīm* “başlangıcı ve sonu olmayan” (Steingass, 1998: 959b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ḳadīm* “ezeli, başlangıcı olmayan” (Ata, 1997b: 285a; Ata, 2014: 195b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *kitāb-ı ḳadīm* (KE) (Ata, 1997a: 91) “Kadim kitap yani Kur’ân-ı Kerim.” *ḥaḳ te ‘ālānıḡ zātı ḳadīm turur* (NF) (Eckmann, 2014: 155) “Allahutaala’nın zatı ezeldir.”

Kıp. : -

ḳayyūm : “Allah’ın sıfatlarından, ezelden ebede kadar kaim ve mevcut olan”

< Ar. *ḳayyūm* “ebedî (Allah)” (Steingass, 1998: 999b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḳayyūm* “Allah’ın sıfatlarından, ezelden ebede kadar kaim ve mevcut olan” (Toparlı vd., 2007: 134b) Kelime **Gİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ölmeksiz : “ölümsüz”

< *öl-meksiz* “ölümsüz” (OTWF: 398)

Orh. : -

Uyg. : *ölmäksiz* “ölümsüz” (Wilkens, 2021: 531b) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *[öl]m[ä]ksiz k[ıl]taçı* (BT XIII) (Zieme, 1985: 140) “Ölümsüz yapacak” *tın yeel taştın içtin yorımatın turm(a)k üzä ölmäksiz bolmak* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 114) “Soluk rüzgârı dışardan (ve) içerden hareket etmeden durmasıyla ölümsüz olmak(tır).”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

ölmez : “ölümsüz, ölümsüzlük”

< *öl-mez* “ölmez”

Orh. : -

Uyg. : *ölmäz* “ölümsüz, ölümsüzlük” (Wilkens, 2021: 531b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ölmäz tugmaz t[ük]äl tugmaz yokadmazıg körtgürür* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 148) “Ölmez (ve) doğmaz, tamamıyla yok olmasıyla ortaya çıkar.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

ölümsüz : “ölümsüz, ölümsüzlük”

< *öl-üm+süz* “ölümsüz” (DTS: 384a)

Orh. : -

Uyg. : *ölümsüz* “ölümsüz, ölümsüzlük” (Wilkens, 2021: 532b) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölümsüz kıltaçı rasyon tæg umug inag ärip* (BT XIII) (Zieme, 1985: 187) “Ölümsüz yapacak hayat iksiri gibi umut₂ sağlayarak” *maha mudura tözlüg ölümsüz oronug bolur* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 150) “Mahāmudrā esaslı mevkisi olur.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

tutaşı : “ebedî, devamlı, aralıksız”

< *tuta+şı* “devamlı, sürekli” (EDPT: 461b; OTWF: 343; DTS: 592a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tutaşı* “ebedî, devamlı, aralıksız” (Borovkov, 2002: 277) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *kurtulmağay sizler anda tutaşı* (AT.) (Borovkov, 2004: 277) “Siz oradan ebediyyen kurtulamayacaksınız.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

tüplüg : “ölümsüz”

< *tüp+lüg* “ölümsüz” (DTS: 598b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tüplüg* “ölümsüz” (Ata, 2004: 698) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *söz bākī ya ‘nī tüplüg* (JR) (Ata, 2004: 123) “Sözü baki yani ölümsüzdür.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

2.1.3.1.5. Güç, Kudret, Eşsizlik

ḳudret : “kudret, güç, takat”

< Ar. *ḳudret* “güç, kudret; Allah’ın özelliklerinden biri” (Steingass, 1998: 957b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ḳudret* “kudret, güç, takat” (Ata, 2014: 265b; Sağol, 1993: 767) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥaḳ te’ālānıḡ ḳudreti birle* (NF) (Eckmann, 2014: 155) “Allahutaala’nın kudretiyle.” *anıḡ ḳudretinde ḳamuḡ nerseniḡ mülki* (HTKT) (Sağol, 1993: 337) “Bütün her şeyin mülkü onun kudretinde(dir).”

Kıp. : -

melik : “hükümdar; Allah”

< Ar. *melik* “hükümdar; Allah’ın isimlerinden biri” (Steingass, 1998: 1310a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *melik* “hükümdar; Allah” (Ata, 1997b: 421b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bizniḡ melikimiz mundaḡlarını tileyür* (KE) (Ata, 1997a: 62) “Bizim Rabb’imiz böylelerini ister.”

Kıp. : -

meḡzeksiz : “eşi ve benzeri olmayan; aziz”

< *beḡ(i)z+e-k+siz* “eşi ve benzeri olmayan”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *meḡzeksiz* “eşi ve benzeri olmayan; aziz” (Ata, 2004: 519) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol taḡrı erür meḡzeksiz bütün işlig* (JR) (Ata, 2004: 9) “Allah izzetinin sonu olmayandır, bir hakimdir.” (Yazır, 2014: 86, 4/56)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

şalābet : “manevi kuvvet”

< Ar. *şalābat* “güç, kuvvet, sağlam” (Steingass, 1998: 791a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *şalābat* “manevi kuvvet” (Ata, 2014: 360a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *hem şalābatı bar* (NF) (Eckmann, 2014: 82) “Hem manevi kuvveti var.”

Kıp. : -

şun : “yaratma, kudret”

< Ar. *şun* “iyilik yapma” (Steingass, 1998: 794a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *şun* “yaratma, kudret” (Ata, 1997b: 573b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *İsīniş su’āli şun’da erdi* (KE) (Ata, 1997a: 172) “İsa’nın sorusu yaratıcı olan Allah’ta idi.”

Kıp. : -

yemīn : “kuvvet, kudret”

< Ar. *yemīn* “kudret; nimet; şanslı” (Steingass, 1998: 1536b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *yemīn* “kuvvet, kudret; ant, yemin” (Sağol, 1993: 1021; Toparlı ve Argunşah, 2014: 271a) Kelime **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kökler türülmüş yemīni <birle>* (HTKT) (Sağol, 1993: 354) “Gökler (Allah’ın) kudretiyle dürülmüş.” *tilge bağlīg yemīn* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 131) “Dile bağlı yemin.”

Kıp. : -

2.1.4. Dinî Musiki ve İcracıları

baḡla- : “ezan okumak” → **maḡla-**

< *baḡ+la-* “ezan okumak” (Toparlı vd., 2007: 23b; Özyetgin, 2001: 378)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *baḡla-* “ezan okumak; bildirmek, haber vermek” (Toparlı vd., 2007: 23b; Özyetgin, 2001: 378) Kelime **BM** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

başik : “(Manihaizm’de) ilahî”

< Soğd. *p’şyk* “ilahî” (Gharib, 2004: 261a)

Orh. : -

Uyg. : *başık* “(Manihaizm’de) ilahi” (Wilkens, 2021: 148b; Caferoğlu, 1968: 35) Kelime **BT** ve **ETŞ** adlı eserlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 78): (...) *y(a)rılıkayur, yañı yañı başık* (BT V) “(...) Buyurur, yeni yeni ilahiler.” (Zieme, 1975: 58) *alkış başığ sözlägüg ayıg kılınçlıg öküngüg* (ETŞ) “Sana hamt ve sena etmeyi, günahlardan tövbe etmeyi.” (Arat, 1991: 56)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

çitrasene : “bir Yakşa’nın adı”

< Skt. *Citrasena* “bir Yakşa adı” (Edgerton, 1953: 230a)

Orh. : -

Uyg. : *çitrasene* “bir Yakşa’nın adı” (Wilkens, 2021: 235a) Kelime **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *ulug küçlüg t(ä)ñrilär birlä timburi pañçaşiki çitrasene nata açita ulatı t(ä)ñridäm oynıçılar birlä vişvavr(a)mi* (...) (Maitri) “Büyük kudretli tanrılar ile Timburi, Pañçasiki, Şitrasini, Nata, Açita ve diğer ilahi mızıkacılar ile Trāyāstrimsāh Virutaki (...)” (Tekin, 1960: 162)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ezān : “ezan”

< Ar. *ezān* “ezan” ilan etmek, haber vermek; namaza çağırmak için işaret” (Steingass, 1998: 30a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ezān* “ezan” (Ata, 1997b: 219b; Ata, 2014: 143b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bilāl razıya’llāhu ‘anhu ezān kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 342) “Bilal (r.a) ezanı okudu.” *mü ‘ezzın ezān okısa* (NF) (Eckmann, 2014: 167) “Müezzın ezanı okusa.”

Kıp. : -

gandarav : “bir semavi müzisyen”

< Toh. A/B *gandharv* (Poucha, 1955: 99); Soğd. *knt’rβ* “su perisi” (Gharib, 2004: 191a) < Skt. *gandharva* “ilahi bir müzisyen” (MW, 1899: 346b; Edgerton, 1953: 209b)

Orh. : -

Uyg. : *gandarv* “bir semavi müzisyen” (Wilkens, 2021: 271a) Kelime **BT** ve **Kuan.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *birök t(ä)ñrilär yäklär <luular gantar> g(i)nt(i)rvlar asur(e)lar talım k(a)r(a) kuşlar <kinarä> <hanları> mahoruklar kişili k(i)şi ärmäzlilär körkin [körü] kurtulgu tınl(ı)glar ärsär* (Kuan.) “Eğer tanrıların, cinlerin, ejderlerin, yılan hükümdarlarının, gökyüzü müzisyenlerinin, güzlü devlerin, altın kanatlı efsanevi kuşların ya da kuşa benzeyen canlıların, yarı hayvan yarı insan olan canlıların, boğa yılanı görünümlü şeytanların ve hem insan hem de insan olmayanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler” (Özcan Devrez, 2020: 69) *t(ä)ñrilär [luu]-lar g(a)ntarvlar yäklär içgäklärdä ulatı säkiz bölök terin kuvrag bo nomug eşidmāk* (BT XX) (Zieme, 2000:134) “Tanrılar, ejderhalar, ilahi müzisyenler, şeytanlar, iblisler daha başka 8 bölüm topluluk bu öğretiyi işitmek için”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ķamet : “farz namazlarından önce okunan namaza çağrı”

< Ar. *ķamet* “başlangıç; ayakta dua etme” (Steingass, 1998: 949a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *ķamet* “farz namazlarından önce okunan namaza çağrı” (Toparlı vd., 2007: 125a) Kelime **GI**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mü’ezzın ķamet bergey* (İM) (Toparlı, 2017: 231) “Müezzin kamet getirecek.”

mañ : “ezan”

< Far. *bāñ* “ses; ezan, namaza çağırma” (Steingass, 1998: 152b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *mañ* “ezan” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 238a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *namāz rūze mañ* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 142) “Namaz, oruç, ezan.”

Kıp. : *mañ* “ezan” (Toparlı vd., 2007: 177a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *olturğay mañ birle ķāmet arasında* (İM) (Toparlı, 2017: 116) “Ezan ile kamet arasında oturacak.”

mañla- : “ezan okumak” → **bañla-**

< Far. *bāḡ* “ses; ezan, namaza çağırma” + Tü. +*la-* “ezan okumak”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *maḡla-* “ezan okumak” (Toparlı vd., 2007: 177b) **KK** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

muḡrī : “Kur’ân okuyan; şarkıcı”

< Ar. *muḡrī* “cami okuyucusu” (Steingass, 1998: 1298b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *muḡrī* “Kur’ân okuyan; şarkıcı” (Ata, 1997b: 447b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *kaḡuḡ muḡrīler maḡfilde* (KE) (Ata, 1997a: 340) “Bütün Kur’ân okuyanlar mahfilde.”

Kıp. : *muḡrī* “Kur’ân-ı Kerim okuyan” (Toparlı vd., 2007: 187b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir muḡrī bir mescīd eşikinde oturup* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 111) “Kur’ân okuyan biri bir mescit kapısında oturup.”

mü’ezzin : “müezzin”

< Ar. *mü’ezzin* “müezzin” (Steingass, 1998: 1342b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mü’ezzin* “müezzin” (Ata, 1997b: 452a; Ata, 2014: 301a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meniḡ mü’ezzinim bilāl-i ḡabeṡī* (KE) (Ata, 1997a: 308) “Benim müezzinim Bilal-i Habeşi(dir).” *mü’ezziḡe aydılar* (NF) (Eckmann, 2014: 253) “Müezzine sordular.” Ayrıca krş; *mü’ezzinlik* “müezzinlik” (Ata, 2014: 301a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *kırk yıl mü’ezzinlik kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 253) “Kırk yıl müezzinlik yaptı.”

Kıp. : *mü’ezzin* “müezzin, ezan okuyan” (Toparlı vd., 2007: 191a) Kelime **GT**, **İM** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol mü’ezzin ayttı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 110) “O müezzin şöyle söyledi:” *ayttı ol kiṡi ol mü’ezzine* (İM) (Toparlı, 2017: 27) “O kiṡi müezzine şöyle söyledi:”

paṇçaṡike : “bir Gandharva’nın adı”

< Skt. *paṇcaṡikha* “bir Gandharva’nın adı” (MW, 1899: 577b; Edgerton, 1953: 315a)

Orh. : -

Uyg. : *pañçaṣike* “bir Gandharva’nın adı” (Wilkens, 2021: 550b; krş. Caferoğlu, 1968: 156) Kelime **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *ulug küçlög t(ä)ñrilär birlä timbure pañçaṣike çitrasene nata açita ulatı t(ä)ñridäm oyınçılar* (Maitri) “Büyük, kudretli tanrılar ile Timburi, Pañçaṣiki, Şitrasini, Nata, Açita ve diğer ilahi mızıkacılar” (Tekin, 1960: 162)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

psalmo : “kilise manzumeleri, ilahiler, dinî şarkılar”

< Lat. *psalmos* “mezmurlar kitabı” (Argunşah ve Güner, 2015: 800)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *psalmo* “kilise manzumeleri, ilahiler, dinî şarkılar” (Toparlı vd., 2007: 216b) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

semā´ : “sema, müzik esnasında dönerek icra edilen zıkr ve ayin”

< Ar. *semā´* “şarkı veya müzik dinlemekten kaynaklanan vecd hâli” (Steingass, 1998: 695b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *semā´* “sema, müzik esnasında dönerek icra edilen zıkr ve ayin” (Ata, 1997b: 544a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 254a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *semā´ ğazel tınlağan* (KE) (Ata, 1997a: 363) “Sema gazeli dinleyen.” *semā´ kılsa ‘āşık bolup* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 141) “Aşık olup dönse.”

Kıp. : *semā´* “musiki, sema” (Toparlı vd., 2007: 231b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *semā´nı terk etip* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 58) “Semayı terk ederek.”

tilāvet : “Kur’ân’ı güzel sesle ve kaideli okuma”

< Ar. *tilāvet* “Kur’ân’ı okuma” (Steingass, 1998: 320b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tilāvet* “Kur’ân’ı güzel sesle ve kaideli okuma” (Ata, 1997b: 633a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 263a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tilāvet-i kūr’ān* (KE) (Ata, 1997a: 269) “Kur’ân-ı Kerim’i güzel sesle okuma.” *tilāvette secde imāmğa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 111) “İmam secde tilavetindeyken.”

Kıp. : -

2.1.5. Din, Mezhep ve Kavim Adları ile Mensuplarının Adlandırılması

cuhūd : “Yahudi”

< Ar. *cuhūd* “Yahudi” (Steingass, 1998: 382a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cuhūd* “Yahudi” (Kök, 2004: 343; Ata, 2004: 307; Üşenmez, 2010: 377) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hergiz hoşnūd bolmas sendin cuhūd ap yme tersalar* (TİEM) (Kök, 2004: 13) “Hem Yahudi hem Hristiyan olsalar da senden asla memnun olmazlar.” *anlardın kim cuhūd boldılar* (TİEM) (Kök, 2004: 59) “Yahudi olanlardan bir kısmı.” *zulm birle anlardın kim cuhūd boldılar* (JR) (Ata, 2004: 18) “Onlardan zulüm ile Yahudi olanlar.” *ey anlar kim bittiler tutmañlar cuhūdlarını hem tersālarını dōstlar* (JR) (Ata, 2004: 24) “Ey iman edenler, Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin!” *anlar kim cūhūd boldılar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 215) “Onlar Yahudi olanlar(dır).”

Hz. : *cuhūd* “Yahudi” (Ata, 1997b: 155a; Ata, 2014: 96a, Sağol, 1993: 597) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlī ta’ālā şikāyet tarīkın cuhūdlaḡa bēür* (KE) (Ata, 1997a: 181) “Allahutaala şikāyet usulünü Yahudilere verir.” *ol cūhūdlar ḡatunlarıdın bir ḡatun* (NF) (Eckmann, 2014: 24) “O Yahudi kadınlarından bir kadın.” *anlar kim cuhūd boldılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 8) “Onlar Yahudi olanlardır.”

Kıp. : *cuhūd* “Yahudi” (Toparlı vd., 2007: 44; Argunşah ve Güner, 2015: 679) Kelime **BM, CC** ve **Gİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

cuhūdluḡ : “Yahudilik”

< Ar. *cuhūd* “Yahudi” + Tü. + *luḡ* “Yahudilik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *cuhūdluḡ* “Yahudilik” (Ata, 1997b: 155b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yētmīş türlüḡ boldılar cuhūdluḡḡa kirdiler* (KE) (Ata, 1997a: 184) “Yetmiş tür oldular, Yahudiliḡe girdiler.”

Kıp. : -

çomağ : “Müslüman”

çomağ “Müslüman” (EDPT: 422b; DTS: 153a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *çomağ* “Müslüman” (Arat, 1979b: 132; Kaçalın, 2019: 157) Kelime **KB** ve **DLT**’de tanıklanmıştır: *tilek iki boldı ay ersig çomağ* (KB) “Ey müslüman yiğit, iki dileğini elde edeceksin.” (Arat, 1979a: 471) *çomağ eri (müslim)* (DLT) “Müslümanlardan herhangi bir adam.” (Kaçalın, 2019: 157)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

gebr : “ateşperest”

< Far. *gabr* “Zerdüş tarikatının büyücülerinden biri” (Steingass, 1998: 1074b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *gebr* “ateşperest” (Ata, 1997b: 227b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol gebrler kâ’be tegresinde tavâf kılur erdiler* (KE) (Ata, 1997a: 290) “O ateşperestler Kâ’be çevresinde tavaf ederlerdi.”

Kıp. : *gebr* “ateşe tapan, Mecusi” (Toparlı vd., 2007: 86b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır.

gebrlik : “ateşperestlik”

< Far. *gabr* “Zerdüş tarikatının büyücülerinden biri” + Tü. + *lik* “ateşperestlik”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *gebrlik* “ateşperestlik” (Ata, 1997b: 227b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yêti yüz gebrlik milletini anıy <milleti> yok eter* (KE) (Ata, 1997a: 260) “Yedi yüz ateşperest (olan) halkı onun milletini yok eder.”

Kıp. : -

islām : “İslamiyet”

< Ar. *islām* “Muhammed’in dinini benimseme” (Steingass, 1998: 59a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *islām* “İslamiyet, Müslümanlık” (Arat, 2006: XXXb; Kök, 2004: 404; Ata, 2004: 412; Üşenmez, 2010: 437) Kelime **At.**, **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde

tanıklanmıştır: *garib erdi islām garib boldı baz* (At.) “İslam garip idi tekrar garip oldu.” (Arat, 2006: 72) *taķı kim istese islāmdın öjın dīnni kabūl* (TİEM) (Kök, 2004: 42) “Her kim İslam dininden başka bir din kabul ederse.” *birle ileñe islām dīni* (TİEM) (Kök, 2004: 59) “İslām dinine dil uzatmasıyla.” *tapladım sizke islāmı dīnka* (JR) (Ata, 2004: 20) “İslam dinine hizmet ettim.” *anıñ üze köñüllerini islāmka amıtı kılğularka* (JR) (Ata, 2004: 41) “İslam’a gönülleri ısındırılacak olanlar üzerine.” *taķı kim istese islāmdın öjınni dīn* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 255) “Kim İslam’dan başka dini isterse.”

Hrz. : *islām* “İslam, Müslümanlık” (Ata, 1997b: 272a; Ata, 2014: 187b; Sağol, 1993: 680; Toparlı ve Argunşah, 2014: 225b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *islāmga da vet kılur* (KE) (Ata, 1997a: 41) “İslam’a davet eder.” *dīn ve islām üçün erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 11) “Din ve İslam içindi.” *taķı kim istese islāmdın öjınni dīn* (HTKT) (Sağol, 1993: 44) “Her kim de İslāmın dışında bir din ararsa.” (Yazır, 2014: 60, 3/85) *bu islāmı ihsān tapa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 94) “Bu İslam’ı ihsan tarafına.”

Kıp. : *islām* “İslam dini” (Toparlı vd., 2007: 114b) Kelime **GI, GT, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ķur’ān ünüñ islām revnaķın keterür* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 111) “Kur’ân sesin İslam tazeliğini giderir.” *şābit kılğıl bizni islām dīni üze* (İM) (Toparlı, 2017: 61) “Bizi İslam dini üzerine yerleştir.”

islāmluğ : “Müslüman”

< Ar. *islām* “Muhammed’in dinini benimseme” + Tü.+*luğ* “Müslüman”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *islāmluğ* “Müslüman” (Ata, 1997b: 272b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *islāmluğlar arası yēti yüz minber ķopardı* (KE) (Ata, 1997a: 346) “Müslümanlar arası yedi yüz minber çıkardı.”

Kıp. : -

mahayan : “büyük taşıt, büyük araç; Budizm’in Mahāyāna ekolü”

< Skt. *mahāyāna* “büyük taşıt” (MW, 1899: 799b; Edgerton, 1953: 425a)

Orh. : -

Uyg. : *mahayan* “büyük taşıt, büyük araç” (Wilkins, 2021: 463b) Kelime **BT** ve **HT** gibi serilerde tanıklanmıştır: *taişeṇ m(a)h[ayan] nomug sävgäylär amragaylar* (BT XX) (Zieme, 2000: 134) “Mahāyāna, büyük taşıt öğretisini sevecekler, isteyecekler.” *[sa]mtso açariniṇ m(a)hayan nomnuṇ keṇin tāriṇin hinayan nomnuṇ tarin sığın [kō]rkitü uz nomlamışın äšidip* (HT V) (Dietz vd., 2015: 86) “Tripitaka ustasının Mahāyāna öğretisinin genişliğini ve derinliğini, Hīnayāna öğretisinin dar ve sığlığını gösteren güzel vaazını işiterek.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

mecūsī : “putperest, ateşe tapan”

< Ar. *mecūsī* “ateşe tapan” (Steingass, 1998: 1179b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *mecūsī* “putperest, ateşe tapan” (Toparlı vd., 2007: 179a) Kelime **GI**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *našrānī daḡı mecūsī kılurlar* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 12) “Hristiyan ve putperest yaparlar.” *ol kişi mecūsī bolur* (İM) (Toparlı, 2017: 50) “O kişi Mecusî olur.”

mecūsīyye : “ateşe tapan kadın”

Sözcük için krş. Ar. *mecūsīyat* “Magi dini” (Steingass, 1998: 1179b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *mecūsīyye* “ateşe tapan kadın” (Toparlı vd., 2007: 179a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol kırnaḡ mecūsīyye bolsa* (İM) (Toparlı, 2017: 302) “O kişi₂, kadın Mecusî olsa.”

moḡ ~ müḡ : “ateşperest”

< Soğd. *mwy* “büyücü” (Gharib, 2004: 220b) ve Far. *moḡ* “büyücü ya da ateşe tapan” (Steingass, 1998: 1346a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *moḡ* “ateşperest” (Ünlü, 2004: 576b; Borovkov, 2002: 191) Kelime **TİEM** ve **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *niḡoşaḡlar yulduzka tapḡanlar tersālar moḡlar* (TİEM) (Ünlü, 2004: 50) “Yahudiler, yıldızlara tapanlar, Hristiyanlar ve ateşe

tapanlar.” *ķaderī menim űmmetlerimniķ műĝları turur tedi* (AT.) (Borovkov, 2002: 355) “Benim űmmetimin bazısı ateŝe tapan.”

Hrz. : *műĝ* “ateŝperest” (Ata, 1997b: 446a; Ata, 2014: 296a; Saĝol, 1993: 794) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıŝtır: *műĝlar cűhűdlar tersālar* (KE) (Ata, 1997a: 305) “Ateŝperestler, Yahudiler, Hristiyanlar” *bir muĝ ađaķıńa ķattılar* (NF) (Eckmann, 2014: 226) “Bir ateŝperest(in) ayaĝına kapandılar.” *tersālar taķı műĝlar* (HTKT) (Saĝol, 1993: 247) “Hristiyanlar ve ateŝperestler.”

Kıp. : *műĝ* “Zerdűŝt rahibi, ateŝe tapan” (Toparlı vd., 2007: 186a) Kelime **BM** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıŝtır: *ey műĝ tēp* (İM) (Toparlı, 2017: 28) “Ey Zerdűŝt, diyerek.”

musulmān : “Műslűman” → **musurman, műslim, műsűlmān**

< Ar. *musulmān* “Műslűman” (Steingass, 1998: 1239a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *musulmān* “Műslűman” (Arat, 2006: XLVa) Kelime **At.** adlı metinde tanıklanmıŝtır: *musulmanķa műŝfik bolup mihriban / saņa sanduķuķ teg musulmanķa san* (At.) “Műslűmana karŝı ŝefkatli ve merhametli ol; kendin iķin dűŝűndűklerini Műslűman iķin de dűŝűn.” (Arat, 2006: 66)

Hrz. : -; Kıp. : -

musurman : “Műslűman” → **musulmān, műslim, műsűlmān**

< Ar. *musulmān* “Műslűman” (Steingass, 1998: 1239a)

Orh. : -

Uyg. : *musurman* “Műslűman” (Wilkens, 2021: 482a) Kelime **Antiislamisch** adlı yazıda tanıklanmıŝtır (ayrıca bk. Zieme, 2005b: 288): *iŝtim musurmanlar ok sűzlārlār* (Antiislamisch) (Tezcan ve Zieme, 1990: 150) “Műslűmanlar durmadan anlatır.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

műselmān : “Műslűman, İslam dinine baĝlı olan” → **musulmān, musurman, műslim**

< Ar. *műselmān* “inanana, Műslűman” (Steingass, 1998: 1239a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *müselmān* “Müslüman, İslam dinine bağlı olan” (Toparlı vd., 2007: 193a) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

müslim : “Müslüman” → **musulmān, musurman, müsülmān**

< Ar. *müslim* “Müslüman” (Steingass, 1998: 1239a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *müslim* “Müslüman” (Ata, 2004: 528) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *fermānlandım kim bolsam müslimlerdin* (JR) (Ata, 2004: 73) “Müslümanlardan emrolunsaydım.” *hem fermānlandım bolsa men müslimlerniñ evveli* (JR) (Ata, 2004: 104) “Hem O’nun birliğine teslim olan Müslümanların ilki olayım diye emrolundum.” (Yazır, 2014: 459, 39/12)

Hrz. : -

Kıp. : *müslim* “Müslüman” (Toparlı vd., 2007: 193a) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

müsülmān : “Allah’a teslim olmuş kimse, Müslüman” → **musulmān, musurman, müslim**

< Ar. *musulmān* “Müslüman, Muhammed’e inanan” (Steingass, 1998: 1239a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *müsülmān* “Allah’a teslim olmuş kimse, boyun eğen, Müslüman” (Kök, 2004: 506; Ata, 2004: 529; Üşenmez, 2010: 516) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cānımız algıl müsülmānlar birle* (TİEM) (Kök, 2004: 118) “Müslümanlarla birlikte canımızı al!” *taķı ayğıl anlarğa kim bēirdiler kitābnı taķı kitābsizlerke müsülmān* (TİEM) (Kök, 2004: 35) “Kitap verilen ve verilmeyen Müslümanlara de ki:” *minnet kılurlar seniñ üze müsülmān bolsalar* (JR) (Ata, 2004: 140) “İslâma girmiş oluşlarını senin başına kakıyorlar.” (Yazır, 2014: 516, 49/17) *eger müsülmān bolsalar könüldiler* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 247) “Müslüman olunca hidayete erdiler.”

Hrz. : *müsülmān* “Müslüman, İslam dinini kabul etmiş” (Ata, 1997b: 455b; Ata, 2014: 304b; Sağol, 1993: 803; Toparlı ve Argunşah, 2014: 243a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ķamuğ müsülmānlarını ķırğay* (KE) (Ata, 1997a: 281) “Bütün Müslümanları bozguna uğratacak.” *müsülmānlar maşlahatı üçün erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 85) “Müslümanların işleri içindi.” (Aktan, 2017: 96) *kılur mu*

biz müsülmānlarnı yazuk kılğanlar meñizlig (HTKT) (Sağol, 1993: 446)
“Müslümanları günah işleyenler gibi yapar mıyız?” *müsülmān muvahhîd arıg sîne ol*
(MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 100) “Müslüman₂ temiz yüzlüdür.”

Kıp. : *müsülmān* “Müslüman, İslam dinine bağlı olan” (Toparlı vd., 2007: 193b)
Kelime **BM, DM, GT, İM, MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *müsülmān*
leşkeri (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 73) “Müslüman askeri.” *hük m kılınur anıy*
müsülmān bolmaqlıkına (İM) (Toparlı, 2017: 23) “Onun Müslüman olmasına hüküm
verilir.”

müsülmānlık : “Müslümanlık”

< Ar. *musulmān* + Tü. *+lık* “Müslüman” (Taş, 2015: 62)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *müsülmānlık* “Müslümanlık; İslam dini” (Arat, 1979b: 323; Kök, 2004: 506:
Ata, 2004: 529; Üşenmez, 2010: 517) Kelime **KB, TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde
tanıklanmıştır: *müsülmanlık açğıl şeri’atnı yağ* (KB) “İslamiyet’i aç, şeriatı yay.”
(Arat, 1979a: 545) *ayğıl yol köndürdi maña meniñ idim köni yolka ya ‘nī müsülmānlık*
yoluğa (TİEM) (Kök, 2004: 106) “Rabbim beni doğru yola yani Müslümanlık yoluna
döndürdü, de.” *taķı tapladım silerke müsülmānlık dīnini* (TİEM) (Kök, 2004: 75)
“Müslümanlığı kabul ettim.” *ol ündenlür müsülmānlık tapa* (JR) (Ata, 2004: 408) “O,
Müslümanlığa çağrılır.” *ihtiyār kıldım sizge müsülmānlıknu* (ÖN) (Üşenmez, 2010:
311) “Size Müslümanlığı seçtim.”

Hrz. : *müsülmānlık* “Müslümanlık” (Ata, 1997b: 456b; Ata, 2014: 305a; Sağol, 1993:
804) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şālih oların*
müsülmānlıkğa ündedi (KE) (Ata, 1997a: 44) “Salih peygamber onları Müslümanlığa
çağırdı.” *müsülmānlık ‘ālamķa yayıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 80) “Müslümanlık
âleme yayıldı.” *açar köñülünü müsülmānlıkğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 102) “Gönlünü
İslam’a açar.”

Kıp. : *müsülmānlık* “Müslümanlık” (Toparlı vd., 2007: 194a) Kelime **İM, KF** ve **MG**
adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ündegey anlarını müsülmānlıkķa* (İM) (Toparlı, 2017:
309) “Onları Müslümanlığa çağırarak.”

nāşarī : “Hristiyanlar”

< Ar. *nāṣara* “Hristiyanlar” (Steingass, 1998: 1406a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *nāṣarī* “Hristiyanlar” (Toparlı vd., 2007: 198a) Kelime *İM* adlı metinde tanıklanmıştır: *nāṣarīniḡ ümm-i veledi* (İM) (Toparlı, 2017: 291) “Hristiyanların çocukları.”

naṣrānī : “Hristiyan”

< Ar. *naṣrānī* “Hristiyan” (Steingass, 1998: 1406b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *naṣrānī* “Hristiyan” (Ata, 2014: 309b) Kelime *NF* adlı metinde tanıklanmıştır: *naṣrānī bolsaḡ tēdi erse* (NF) (Eckmann, 2014: 253) “Hristiyan olsan, diyince.”

Kıp. : *naṣrānī* “Hristiyan” (Toparlı vd., 198b) Kelime *GI, GT, İM, KF* ve *KFT* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *naṣrānī oḡlı durur* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 41) “Hristiyan oğludur.” *naṣrānī bolḡay* (İM) (Toparlı, 2017: 25) “Hristiyan olacak.”

naṣrānīlik : “Hristiyanlık”

< Ar. *naṣrānī* “Hristiyan” + Tü. +*lik* “Hristiyanlık”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *naṣrānīlik* “Hristiyanlık” (Toparlı vd., 2007: 198b) Kelime *İM* adlı metinde tanıklanmıştır: *ḡatun zinā kılsa naṣrānīlik ḡālinde* (İM) (Toparlı, 2017: 302) “Hristiyanlıkta bir kadın zina yapsa.”

naṣrānīyye : “Hristiyan kadın”

< Ar. *naṣrānīyye* “Hristiyan” (Steingass, 1998: 1406b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *naṣrānīyye* “Hristiyan kadın” (Toparlı vd., 2007: 198b) Kelime *İM* adlı metinde tanıklanmıştır: *naṣrānīyye kāfir yaḡṣarak turur* (İM) (Toparlı, 2017: 33) “Hristiyan kadın daha iyidir.”

niḡoṣaḡ : “Mecusilere verilen ad”

< Soğd. *nywš’k* “denetçi” (Gharib, 2004: 238a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *niğosaḡ* “mecusilere verilen ad” (Ünlü, 2004: 586b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *niğosaḡlar yulduzḡa tapḡanlar tersālar moḡlar* (TİEM) (Ünlü, 2004: 50) “Yahudiler, yıldızlara tapanlar, Hristiyanlar ve ateşe tapanlar.”

Hrz. : -; Kıp. : -

sevşenḡ : “küçük taşıt; Budizm’in Hīnayāna ekolü”

< Çin. 小乘 *xiao sheng* (Hirakawa, 1997: 396, 76; SH, 1937: 98; JEBD, 1979: 141b)

~ Skt. *hīnayāna* “küçük taşıt” (MW, 1899: 1296c; Edgerton, 1953: 620b)

Orh. : -

Uyg. : *sevşenḡ* “küçük taşıt” (Wilkens, 2021: 604a; Caferoğlu, 1968: 199) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *kutlug ulug tavgaḡ elintā alku taişenḡ seuşenḡ şast(a)r* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 138) “Kutlu yüce Tavgaḡ ülkesinde bütün büyük taşıt (ve) küçük taşıt şāstra” *suvşenḡ nom y[orıḡın] vimalakirt amanḡnıḡ [kö]ḡülin ayıtu* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 118) “Küçük taşıt öğreti (anlayışıyla) hayatını devam ettiren Vimalakīrti (adlı) soylunun kalbiyle söyleyerek”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

silḡm : “İslamiyet”

< Ar. *silḡm* “Hz. Muhammed’in dini” (Steingass, 1998: 694a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *silḡm* “İslamiyet” (Sağol, 1993: 884) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *silḡmge kirdük* (HTKT) (Sağol, 1993: 397) “İslamiyete girdik.”

Kıp. : -

sünnī : “sünnet ehli”

< Ar. *sünnī* “Muhammed ehli” (Steingass, 1998: 704b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *sünnī* “sünnet ehli” (Ata, 1997b: 577b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḡudreti bar tēse sünnī turur* (KE) (Ata, 1997a: 312) “Gücü var dese sünnet ehlidir.”

Kıp. : -

şaki : “Buddha’nın ait olduğu boyun adı”

< Toh. A/B *śākki* ~ **śākke* (Poucha, 1955: 318; Adams, 2013: 681); Soğd. *š'ky* (Wilkens, 2021: 642a) < Skt. *śākya* “Kapilavastu’daki ksatyiralar ya da toprak sahipleri olan kabile” (MW, 1899: 1062b)

Orh. : -

Uyg. : *şaki* “Buddha’nın ait olduğu boyun adı” (Wilkens, 2021: 642a; Caferoğlu, 1968: 216) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *şaki tegitlär birlä* (HT III) (Ölmez ve Röhrborn, 2001: 49) “Śākya prensler ile” *şaki uguşuglar taşturdın küzädü* (HT VIII) (Röhrborn, 1996: 130) “Śākya soyundan (gelenler) dışarıda(ki tehlikelerden) koruyarak”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

şakilıg : “Śākyalı, Śākya boyuna ait”

< Skt. *śākya* + Tü. *lg* “Śākya soyundan gelen”

Orh. : -

Uyg. : *şakilıg* “Śākyalı, Śākya boyuna ait” (Wilkens, 2021: 642a) Kelime **BT** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *bilgä biliglig taloy ügüz şakilıglarnıñ kesari arslanı ikşvaku uguşluglarnıñ äržisi* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 164) “Bilgelik₂ deniz(i)₂ Śākya soyundan olanların aslanı₂ ikşvāku nesillerinin kâhinleri” *şakilıglarnıñ şastrin tınl(i)glarka asıg tusu kılmaklıg köñül üzä* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 28) “Śākyalıların şâstralarıyla canlılara fayda₂ sağlamayı içeren gönül ile”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

taişeñ : “büyük taşıt; Budizm’in Mahāyāna ekolü”

< Çin. 大乘 *da cheng* “büyük taşıt” (Hirakawa, 1997: 317)

Orh. : -

Uyg. : *taişeñ* “büyük taşıt” (Wilkens, 2021: 663a) Kelime **AYS** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *taişeñ seuşeñ nomlar muntag bulgalmış üdtä almak kâmişmäk yörüglüg boltılar* (HT VI) “Mahāyāna ve Hīnayāna öğretilerinin böylesine karışık (olduğu) dönemlerde kabul ve itiraz eden (muhalif) oldular.” (Ölmez, 1994: 81) *taişeñta iki y(e)g(i)rmi bölök tükäl tetir* (AYS IV) “Mahāyāna’da on iki bölüm tamdır.” (Tokyürek, 2015: 366)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

tersā : “Hristiyan”

< Far. *tarsā* “Hristiyan” (Steingass, 1998: 294a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tersā* “Hristiyan” (Ünlü, 2004: 680a; Borovkov, 2002: 263; Ata, 2004: 674; Üşenmez, 2010: 597) Kelime **TIEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *niğosaqlar yulduzka tapğanlar tersālar moğlar* (TIEM) (Ünlü, 2004: 50) “Yahudiler, yıldızlara tapanlar, Hristiyanlar ve ateşe tapanlar.” *virān bolğay erdi şavma ‘alar ya nī tapunğu yērler tersālar kilisiyeleri* (TIEM) (Ünlü, 2004: 53) “Küçük mescitler yani ibadet edilen yerler, Hristiyan kiliseleri yerle bir olacaktı.” *rūm terselerindin bir terse kelip...* (AT.) (Borovkov, 2002: 263) “Rum Hristiyanlarından bir Hristiyan gelerek...” *aydılar tersālar ‘īsā tañrının oğlu* (JR) (Ata, 2004: 39) “Hristiyanlar şöyle söyledi: Hz. İsa Tanrı’nın oğlu(dur).” *tutmanlar cuhūdlarını hem tersālarını* (JR) (Ata, 2004: 24) “Hristiyanları ve Yahudileri yakalamayınız.” *tersālar taķı dīndin çıkğanlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 215) “Dinden çıkanlar ve Hristiyanlar.”

Hrzs. : *tersā* “Hristiyan” (Ata, 1997b: 627b; Ata, 2014: 423a; Sağol, 1993: 930) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tersā kulu bar erdi* (KE) (Ata, 1997a: 346) “Hristiyan kulu vardı.” *ey tersā öğürleri* (NF) (Eckmann, 2014: 100) “Ey Hristiyan toplulukları.” *tersālar mescidi* (HTKT) (Sağol, 1993: 249) “Hristiyan kilisesi.”

Kıp. : *tersā* “Hristiyan” (Toparlı vd., 2007: 271b) Kelime **GT**, **İM** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tersā kuyusu* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 90) “Hristiyan kuyusu.” *revā bolmas tersālar mescidini koparmak* (İM) (Toparlı, 2017: 318) “Hristiyanlar(ın) mescidini sökmek doğru olmaz.”

yahūdī : “Yahudi”

< Ar. *yahūdī* “Yahudi” (Steingass, 1998: 1539a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *yahūdī* “Yahudi” (Ata, 2014: 466a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *yahūdīniñ köşki turur* (NF) (Eckmann, 2014: 174) “Yahudi’nin sarayıdır.”

Kıp. : *yahūdī* “Yahudi” (Toparlı vd., 2007: 307a) Kelime **GI, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *munuḡ kibi ol yahūdī bolḡay* (İM) (Toparlı, 2017: 25) “Bunun gibi o Yahudi olacak.”

yahūdīyye : “Yahudi kadın”

< Ar. *yahūdīya* “Yahudi” (Steingass, 1998: 1539a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *yahūdīyye* “Yahudi kadın” (Ata, 2014: 466a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ey yahūdīyye ne üçün mundaḡ iş kıldıḡ* (NF) (Eckmann, 2014: 259 “Ey Yahudi kadın, neden böyle bir iş yaptın?”

Kıp. : -

zāhirī : “Ebu Davut Zāhirī’nin kurduğu mezhebe bağlı olan”

< Ar. *zāhirī* “açık, belli, aşikâr” (Steingass, 1998: 825a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *zāhirī*¹ “Ebu Davut Zāhirī’nin kurduğu mezhebe bağlı olan” (Toparlı vd., 2007: 335a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.2. İBADETLER VE DİNÎ RİTÜELLER

Bu bölümde çalışma kapsamında tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen ibadet ve dinî ritüellere ilişkin genel ifadeler, abdest-arınma ve temizlenme, oruç, zekât, bağışlama-kutsama ve vaftiz, istiğrak, dua, tövbe-günah çıkarma ve günahlardan arınma, namaz, hac, kaza-kader-mukadderat, sünnet konuları irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu bölüm on iki başlıktan oluşmaktadır.

2.2.1. İbadet ve Dinî Ritüellere İlişkin Genel İfadeler

‘ākif : “ibadet için bir yere kapanan”

< Ar. *‘ākif* “sürekli olarak camide kalan, ibadet eden” (Steingass, 1998: 831a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

¹ *zāhirī* sözcüğü **İM** adlı eserin dizin kısmında geçmiş; ancak belirtilen sayfada tanıklanmamıştır.

Kıp. : ‘*ākif* “ibadet için bir yere kapanan” (Toparlı vd., 2007: 5b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: ‘*ākif* ‘*ābidleri* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 4) “İbadet₂ için yere kapananları.”

bütün- : “ibadet etmek”

< *büt-ün-* “ibadet etmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bütün-* “ibadet etmek” (Ünlü, 2004: 402b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bütünmeçler tēp meger taçrıka* (TİEM) (Ünlü, 2004: 171) “Allah’a ibadet etmeyin, diyerek.”

Hz. : -; Kıp. : -

‘ibādet : “Allah’ın emirlerini yerine getirme, tapma, tapınma”

< Ar. ‘*ibādat* “ilahi ibadet, hizmet” (Steingass, 1998: 833a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : ‘*ibādet* “Allah’ın emirlerini yerine getirme, tapma, tapınma, ibadet” (Ünlü, 2004: 451b; Ata, 2004: 395; Üşenmez, 2010: 424) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*ibādet ol idike yangan* (TİEM) (Ünlü, 2004: 153) “Allah (aşkıyla) yanan, çokça ibadet edendi.” *çıktı öz boğnu üze ‘ibādet kılgu yērdin işāret kıldı olarka kim tesbīh* (JR) (Ata, 2004: 60) “Mihrağa çıktı ve halkına (Allah’ı) tesbih etmeleri için işaret verdi.” *siz ‘ibādetni yērsiz kılğan siz* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 213) “Sizler boşa ibadet ediyorsunuz.”

Hz. : ‘*ibādet* “ibadet, Allah’ın emirlerini yerine getirme” (Ata, 1997b: 258a; Ata, 2014: 179a; Sağol, 1993: 663; Toparlı ve Argunşah, 2014: 223b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*ibādetga meşgūl boldı* (KE) (Ata, 1997a: 48) “İbadetle meşgul oldu.” ‘*ibādet kılur erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 150) “İbadet ederdi.” ‘*ibādet kılgu yerlerimizni* (HTKT) (Sağol, 1993: 15) “İbadet edilen yerlerimizi.” *kamuğ ‘ilm ü takvā ‘ibādetleriñ* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 138) “Bütün ilim ve takva ibadetlerin.”

Kıp. : ‘*ibādet* “Allah’ın emirlerini yerine getirme” (Toparlı vd., 2007: 105a) Kelime **Gİ, GT, İM, KF, MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*ibādet kūşesin etmek üçün*

(GT) (Karamanlioğlu, 2019: 72) “İbadet köşesi yapmak için.” *dīn bar ya nī ‘ibādet* (İM) (Toparlı, 2017: 62) “İbadet yani bir din var.”

istiḥāre : “bir işin hayırlı olup olmayacağını anlamak için abdest alıp uykuya dalma, hayırlı olmayı dileme”

< Ar. *istiḥāre* “ilahi lütfu uzlaştırma; en iyisi için dileme” (Steingass, 1998: 51a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *istiḥāre* “bir işin hayırlı olup olmayacağını anlamak için abdest alıp uykuya dalma, hayırlı olmayı dileme” (Toparlı vd., 2007: 115a) Kelime **GI**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *istiḥāre namāzı* (İM) (Toparlı, 2017: 122) “İstihare namazı.”

i ‘tikāf : “bir yere kapanıp ibadetle vakit geçirme”

< Ar. *i ‘tikāf* “devamlı olarak camide kalma, ibadetle vakit geçirme” (Steingass, 1998: 73b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *i ‘tikāf* “bir yere kapanıp ibadetle vakit geçirme” (Toparlı vd., 2007: 117a) Kelime **GI**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *törtten yā altıdan i ‘tikāfī fāsıd bolmas* (İM) (Toparlı, 2017: 209) “Dörtten ya da altıdan (daha çok) ibadetle vakit geçirmek yanlış olmaz.”

nāfile : “farz ve vacip dışında yapılan ibadet”

< Ar. *nāfile* “nafile namazlar” (Steingass, 1998: 1376a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *nāfile* “farz ve vacip dışında yapılan ibadet” (Toparlı vd., 2007: 197a) Kelime **İM**, **KF**, **MS** ve **İN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nāfile namāz içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 125) “Nafile namazında.”

sunmaḳlıḳ : “ibadet, kulluk etme”

< *sun-maḳ+lıḳ* “ibadet”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sunmaqlık* “ibadet, kulluk etme” (Ata, 2004: 631) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *sergil aḡar sunmaqlıkḡa* (JR) (Ata, 2004: 63) “Ona ibadette sabret!”

Hz. : -; Kıp. : -

ṭā‘at : “itaat ve ibadet”

< Ar. *ṭā‘at* “itaat etme, (Allah’a ibadet etme)” (Steingass, 1998: 806a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ṭā‘at* “itaat ve ibadet, Allah’ın buyruklarını yerine getirme” (Kök, 2004: 573; Ata, 2004: 641; Üşenmez, 2010: 578) Kelime **ṬİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṣabr kılğanlar taḡı rāst ayğanlar taḡı ṭā‘at kılğanlar* (ṬİEM) (Kök, 2004: 35) “Sabredenler, dürüst olanlar ve itaat edenler.” *kim yüz evürse siler ṭā‘at kılı* (ṬİEM) (Kök, 2004: 13) “Yüzünü ibadete dönenler.” *ol taḡrı örtgen az ṭā‘atḡa üküş yanut bergeḡen* (JR) (Ata, 2004: 119) “Allah ibadet edenleri çokça bağışlayandır.” *ṭā‘at kılğanlar taḡı nafaḡa kılğanlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 246) “İbadet edenler ve mallarının nafakasını verenler.”

Hz. : *ṭā‘at* “taat, ibadet, Allah’ın emirlerini yerine getirme” (Ata, 1997b: 585b; Ata, 2014: 391b; Sağol, 1993: 904; Toparlı ve Argunşah, 2014: 258b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭā‘at bitigen ferişte* (KE) (Ata, 1997a: 297) “İbadet(leri) yazan melek.” *ṭā‘atlarını ma‘şiyat birle ḡarıştırdılar* (NF) (Eckmann, 2014: 40) “İbadetlerini günahla karıştırdılar.” *kim ṭā‘at kılsa sizdin taḡrıḡa taḡı yalavaḡıḡa* (HTKT) (Sağol, 1993: 318) “Sizden Allah’a ve peygambere ibadet eden.” *ḡamuḡ ṭā‘atını ururlar yüze* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 120) “Bütün ibadetlerini yüzüne vururlar.”

Kıp. : *ṭā‘at* “ibadet, Allah’ın emirlerini yerine getirme” (Toparlı vd., 2007: 257a) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM**, **İN** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭā‘at ve ṭṣār* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 79) “İbadet ve ikram.” *teḡrige ṭā‘at kılmaqlıkḡa* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Allah’a ibadet etmeye.”

ṭā‘atlıḡ : “ibadet eden, abid”

< Ar. *ṭā‘at* “itaat etme, (Allah’a ibadet etme)” + Tü.+lıḡ “ibadet eden”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *tā'atlıg* “ibadet eden, abid” (Ata, 2014: 392b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *üküş tā'atlıg* (NF) (Eckmann, 2014: 111) “Çokça ibadet eden.”

Kıp. : -

tapğu : “ibadet”

< *tap-ğu* “ibadet”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tapğu* “ibadet” (Kök, 2004: 591) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger erse erdimiz sizlerniñ tapğunuzlardın osanuklar* (TIEM) (Kök, 2004: 150) “Eğer ibadetlerinizde gafil iseniz.”

Hz. : -; Kıp. : -

taṭavvu' : “nafile ibadet”

< Ar. *taṭavvu'* “zorunlu olmayan iyi bir davranışta bulunma” (Steingass, 1998: 307a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *taṭavvu'* “nafile ibadet” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 260a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *taṭavvu' edeb müsteḥab leşkeri* (MM) “Tatavvu edeptir, müsteḥap da onun askeridir.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 105)

Kıp. : *taṭavvu'* “farz olmayan ibadette bulunma” (Toparlı vd., 2007: 265b) Kelime **Ğİ, İM, İN, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eki rek'at taṭavvu' namāz* (İM) (Toparlı, 2017: 124) “İki rekat farz olmayan namaz.”

vācib : “vacip, gerekli olan”

< Ar. *vācib* “zorunlu, gerekli” (Steingass, 1998: 1448a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *vācib* “vacip, gerekli olan” (Ata, 2004: 731; Üşenmez, 2010: 632) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *erür seniñ idiniz üze vācib ḥukm kılınmış* (JR) (Ata, 2004: 63) “Rabbini yapmayı üstlendiği kesin bir hüküm olmuştur.” (Yazır, 2014: 309, 19/71) *vācib bolğan taķı taķı körklüglük kılğanlarğa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 632) “İyilik yapanlara vacip olunan.”

Hz. : *vācib* “yapılması gerekli olan, vacib” (Ata, 1997b: 687a; Ata, 2014: 458a; Sağol, 1993: 985; Toparlı ve Argunşah, 2014: 268a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mü'minlerge vācib bolğay erdi* (KE) (Ata, 1997a: 72) “Müminlere vacip olacaktı.” *vācib bolmaz tēdi erse* (NF) (Eckmann, 2014: 133) “Vacip olmaz deyince.” *vācib boldı anlarını üze* (HTKT) (Sağol, 1993: 109) “Onlara vacip oldu.” *vācib erür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 107) “Vaciptir.”

Kıp. : *vācib* “yapılması dinen gerekli olan” (Toparlı vd., 2007: 301a) Kelime **Ğİ, GT, İM, İN, KF, KFT, MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıñ şerrinden saklanmak vācib turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 98) “Onun şerrinden korunmak vaciptir.” *vācib bolur* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Vacip olur.” Ayrıca krş; *vāciblik* “vaciplik” (Toparlı vd., 2007: 301a) Kelime **Ğİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.2.2. Abdest, Arınma ve Temizlenme

ābdest : “abdest” → **avdaz, avdes**

< Far. *ābdest* “vücudun el, yüz ve diğer kısımlarını yıkama, abdest” (Steingass, 1998: 6a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *ābdest* “abdest” (Ata, 2014: 3a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *arığ ābdast kılur erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 142) “Temiz abdest alırdı.”

Kıp. : *ābdest* “abdest” (Toparlı vd., 2007: 1a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘āciz bolsa ābdast almağdan* (İM) (Toparlı, 2017: 104) “Abdest almaktan aciz olsa.”

arın- : “temizlenmek, arınmak, boy abdesti almak”

< *arı-n-* “arındırmak” (EDPT: 235a; OTWF: 600; DTS: 52b ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 70)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arın-* “temizlenmek, arınmak, boy abdesti almak” (Üşenmez, 2010: 335) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *hakikat üze tanrı süver tevbe tevbe kılğanlarını tağı süver arınğanlarını* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 234) “Şüphesiz ki Allah arınanları ve (günahlarından) tövbe edenleri sever.”

Hz. : *arın-* “temizlenmek, kurtulmak, günden arınmak” (Ata, 1997b: 32b; Sağol, 1993: 526; Toparlı ve Argunşah, 2014: 200) Kelime **KE**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazukdın arınsun tamuğ ‘azābına giriftār bolmasun tēp* (KE) (Ata, 1997a: 102) “Günden arınsın, cehennem azabına yakalanmış olmasın diyerek.” *arınmağay erdi* (HTKT) (Sağol, 1993: 261) “Günahlardan arınmayacaktı.” *ayut lā ilāhe arınsun tiliñ* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 93) “La ilahe, de dilin arınsın.”

Kıp. : *arın-* “temizlenmek, arınmak” (Toparlı vd., 2007: 11a; Argunşah ve Güner, 2015: 636; Özyetgin, 2001: 358) Kelime **BV**, **CC**, **GI**, **İM**, **KF**, **KFT**, **Kİ**, **MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger sizler cünüb bolsañız katığ arınıñız* (İM) (Toparlı, 2017: 69) “Eğer cünüp bir hâldeyseniz sıkı bir şekilde temizleniniz.”

avdaz : “abdest” → **avdes**, **ābdest**

< Far. *abdest* “vücudun el, yüz ve diğer kısımlarını yıkama, abdest” (Steingass, 1998: 6a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *avdaz* “abdest” (Toparlı vd., 2007: 16a) Kelime **KF**, **KFT**, **KK** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

avdes : “abdest” → **avdaz**, **ābdest**

< Far. *abdest* “vücudun el, yüz ve diğer kısımlarını yıkama, abdest” (Steingass, 1998: 6a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *avdes* “abdest” (Toparlı vd., 2007: 16b) Kelime **GI** adlı metinde tanıklanmıştır.

ğusl : “boy abdesti, gusül”

< Ar. *ğusl* “boy abdesti” (Steingass, 1998: 888a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *ğusl* “boy abdesti, gusül” (Üşenmez, 2010: 402) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *ğusl kılıñız* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 275) “Boy abdesti alın!”

Hrz. : *ğusl* “gusül, boy abdesti” (Ata, 1997b: 228b; Ata, 2014: 151b; Sağol, 1993: 635; Toparlı ve Argunşah, 2014: 219b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde

tanıklanmıştır: *ğusl kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 251) “Gusül aldı.” *yaḥşî ğusl kıldurunlar* (NF) (Eckmann, 2014: 249) “Güzel gusül aldırınsınlar.” *ğusl kılgıñızçağa tegrü* (HTKT) (Sağol, 1993: 60) “Gusl alıncaya kadar.” *bu beş yerde ğuslı farîza kıla* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 104) “Bu beş yerde guslü farz kılarak.”

Kıp. : *ğusl* “boy abdesti” (Toparlı vd., 2007: 88a) Kelime **Ğİ, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ğusl vâcib bolsa* (İM) (Toparlı, 2017: 101) “Gusül vacip olsa.”

istincā : “temizlenme, yıkanma”

< Ar. *istincā* “yıkanma, temizlenme” (Steingass, 1998: 55a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *istincā* “temizlenme, yıkanma” (Ata, 1997b: 273a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 226a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *süñek birle istincā kılmakñı [şe]rî‘at unamadı* (KE) (Ata, 1997a: 295) “Kemik ile temizlik yapmayı şeriat uygun görmedi.” *elig yumaḡ istincādın soñ* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 105) “Arındıktan sonra eli yıkamak.”

Kıp. : *istincā* “pislikten temizlenme” (Toparlı vd., 2007: 115b) Kelime **Ğİ, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *istincā kılmak üçün* (İM) (Toparlı, 2017: 77) “Temizlenmek için.”

maḡmaḡa : “abdest alırken ağza su alma, ağzı çalkalama”

< Ar. *maḡmaḡa* “ağzı yıkama” (Steingass, 1998: 1258a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *maḡmaḡa* “abdest alırken ağza su alma, ağzı çalkalama” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 238a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *sivāk maḡmaḡa beş* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 102) “Misvakla dişleri temizleme ve beş (defa) ağzı çalkalama.”

Kıp. : -

meş : “mesh, abdesti el ile yapma”

< Ar. *meş* “silme, sıvazlama” (Steingass, 1998: 1236a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *mesh* “mesh, abdesti el ile yapma; bir şeyi el ile sıvaslama” (Ata, 1997b: 435b; Sağol, 1993: 791; Toparlı ve Argunşah, 2014: 239b) Kelime **KE**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıñ birle mesh tartar* (KE) (Ata, 1997a: 135) “Onunla abdest alır.” *mesh kılıñ başlarıñızğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 76) “Başınızı mesh edin.” *başka mesh et* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 101) “Başı(nı) mesh et.”

Kıp. : *mesh* “el ile sığma” (Toparlı vd., 2007: 182a) Kelime **GI**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mesh ol turur kim suvını tegürmek turur* (İM) (Toparlı, 2017: 76) “Suyu gezdirdiğin (işlem) meshtir.”

münezzeh : “arınmış, temizlenmiş”

< Ar. *munazzah* “saf; suçsuz, günahsız” (Steingass, 1998: 1326b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *münezzeh* “arınmış, temizlenmiş” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 242b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *oşol cümledin pāk münezzeh arığ* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 95) “O her şeyden temiz, arınmış₂ (kişi).”

Kıp. : -

süzük / süzök : “temiz, net, duru; inanç”

< *süz-ük* “temizlemek; saf; inançlı” (EDPT: 862a; OTWF: 224; DTS: 519b)

Orh. : -

Uyg. : *süzök* “temiz, net, duru; inanç” (Wilkens, 2021: 639b; Caferoğlu, 1968: 215) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *süzük köñülin boşgunmış tutmuş okımuş sözlämiş eşidmiş tınlamış* (AYS V) “Saf gönülle öğrenmek, tutmak, zikretmek, söylemek, işitmek, dinlemek” (Uçar, 2009: 249) *kayu tınl(ı)glar süzök kertgünç köñülin birär şlok birär padak nom ärdini bitişär* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 78) “Hangi canlılar iman(lı)₂ gönlüyle birer şiir birer kafiye (ile) öğreti mücevheri yazarsa”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

süzün- : “arınmak, temizlenmek”

< *süz-ün-* “temizlenmek” (EDPT: 864b; DTS: 519b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *süzün*- “arınmak, temizlenmek” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 257a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu nefsi süzün* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 98) “Bu nefsi temizle.”

Kıp. : -

ṭahāret : “temizlik, temizlenme”

< Ar. *ṭahāret* “temizlenme” (Steingass, 1998: 823a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *ṭahāret* “temizlik, temizlenme” (Ata, 1997a: 588a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 258b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭahāret kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 182) “Temizlik yaptı.” *ṭahāret kıldırda* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014:106) “Temizlenirken.” Ayrıca krş; *ṭahāretsiz* “pis, kirli” (Ata, 1997b: 588b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ṭahāretsiz mü namāz kıldır siz* (KE) (Ata, 1997a: 317) “Kirli bir şekilde mi namaz kılıyorsunuz?”

Kıp. : *ṭahāret* “temizlik” (Toparlı vd., 2007: 258b) Kelime **GT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭahāret kıldır idi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 53) “Temizlenirdi.”

ṭahīrāt : “temizler, pâklar”

< Ar. *ṭahīrāt* “temizler, pâklar” (Ata, 1997b: 588b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *ṭahīrāt* “temizler, pâklar” (Ata, 1997b: 588b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ezvâc-ı ṭahīrāt* (KE) (Ata, 1997a: 269) “Temiz eşler.”

Kıp. : -

teyemmüm : “toprakla abdest alma”

< Ar. *tayammum* “kumdan abdest alma” (Steingass, 1998: 344a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *teyemmüm* “toprakla abdest alma” (Ata, 2004: 676; Üşenmez, 2010: 598) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teyemmüm kılımlar arığ toprakka* (JR) (Ata, 2004: 8) “Temiz toprakla abdest alın!” *teyemmüm kılıml arığ toprakka* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 275) “Temiz toprakla abdest alın!”

Hz. : *teyemmüm* “teyemmüm, suyun bulunmadığı durumlarda niyet edip elleri yere sürerek alınan abdest” (Ata, 1997b: 630b; Ata, 2014: 424b; Sağol, 1993: 932; Toparlı ve Argunşah, 2014: 262b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üç kün teyemmüm birle namāz kıldılar* (KE) (Ata, 1997: 357) “Üç gün teyemmüm alarak namaz kıldılar.” *teyemmüm ne hācat turur* (NF) (Eckmann, 2014: 301) “Teyemmüme ne gerek var.” *teyemmüm kılıñ arıñ toprak<ğa>* (HTKT) (Sağol, 1993: 60) “Temiz toprakta teyemmüm al!” *teyemmüm revā suv eger bulmasa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 106) “Eğer su yoksa teyemmüm (alınması) uygun(dur).”

Kıp. : *teyemmüm* “teyemmüm” (Toparlı vd., 2007: 273a) Kelime **Ğİ**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teyemmüm birle mescid içinde namāz kılmagay* (İM) (Toparlı, 2017: 87) “Teyemmüm ile mescit içinde namaz kılmayacak.” Ayrıca *krş*; *teyemmümlı* “teyemmüm almış olan” (Toparlı vd., 2007: 273a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *revā bolur teyemmümlı kışi imāmatlık kılmak ābdastlı kışilerge* (İM) (Toparlı, 2017: 136) “Teyemmümlü kişi(nin) abdestli kişilere imamlık yapması uygundur.”

vūzu : “abdest”

< Ar. *vūzu* ‘ “abdest almak için kullanılan su” (Steingass, 1998: 1472b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *vūzu* ‘ “abdest” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 269a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *vūzu* ‘ *içre sünnet erür êkkisi* (MM) “Bu ikisi abdestin sünnetlerindendir.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 104)

Kıp. : -

yu- : “yıkamak, abdest almak”

yu- “yıkamak” (EDPT: 870a; OTWF: 361, DTS: 277a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 289)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yu-* “yıkamak, abdest almak” (Kök, 2004: 686) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ay anlar kim kærtgündiler kaçan kopsañızlar namāzka yuñuzlar yüzleriñizni eligleriñizni* (TIEM) (Kök, 2004: 75) “Ey iman edenler, namaza duracağınız vakit ellerinizi, yüzünüzü yıkayın.”

Hz. : -; Kıp. : -

yun- : “yıkanmak, abdest almak”

< *yu-n-* “kendini yıkamak” (EDPT: 942b; OTWF: 361; DTS: 280b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yun-* “yıkanmak, abdest almak” (Kök, 2004: 687) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *meger yolda keçigililer başlığın yungınça* (TİEM) (Kök, 2004: 59) “Yoldan geçenler başlarını yıkayınca.”

Hrz. : *yun-* “yıkanmak, abdest almak” (Ata, 2014: 491a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *velikin yunmaḵ ādābını bilmes* (NF) (Eckmann, 2014: 118) “Ancak abdest alma adabını bilmezler.”

Kıp. : -

yunmaḵ : “abdest”

< *yun-maḵ* “abdest”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *yunmaḵ* “abdest” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 273b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *biliḡ yunmaḵ içre farīzası tört* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 101) “Bilin ki; abdestin farzı dört(tür).”

Kıp. : -

yunuḡ : “abdest”

< *yun-uḡ* “abdest”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *yunuḡ* “abdest” (Ata, 2014: 491b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 273b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yunuḡuḡnı körklüg kılḡay* (NF) (Eckmann, 2014: 138) “Abdestini güzelce alacak.” *yunuḡ farzı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 105) “Abdestin farzı.”

Kıp. : -

2.2.3. Oruç

aç- : “açmak; (oruç) açmak; açıklamak, izah etmek”

aç- “açmak; açıklamak” (EDPT: 18b; OTWF: 358; DTS: 4a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : aç- “açmak; (oruç) açmak; açıklamak, izah etmek; belli etmek, ortaya çıkarmak; fethetmek” (Ata, 1997b: 2b; Ata, 2014: 4a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *idrīs rūze erdi ağız açğu vakt boldı erse* (KE) (Ata, 1997a: 28) “Hz. İdris oruç(lu) idi ve oruç açacağı vakit gelince.” *harām loğma birle rûzalarını açtılar* (NF) (Eckmann, 2014: 270) “Haram lokmayla oruçlarını açtılar.”

Kıp. : -

açıl- : “orucu bozulmak”

< aç-ıl- “orucu bozulmak”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : açıl- “orucu bozulmak” (Toparlı vd., 2007: 2a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *orucu açılğay* (İM) (Toparlı, 2017: 200) “Orucu bozulacak.”

baça- : “oruç tutmak”

< Soğd. *p’ş’k* “oruç tutmak” (Gharib, 2004: 260a); ayrıca bk. *baça-* “oruç tutmak” (EDPT: 293a; OTWF: 764; DTS: 76b)

Orh. : -

Uyg. : *baça-* “oruç tutmak” (Wilkens, 2021: 134b; Caferoğlu, 1968: 30) Kelime **HT** ve **TT** serisinde tanıklanmıştır: *baçağ baçadı, munçulayu yanın bir ay artok tapıg [udug] kılta* (HT V) “Oruç tuttu, ona bu şekilde bir aydan daha fazla bir süre hizmet etti.” (Dietz vd., 2015: 66)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

baçak : “Hristiyanların orucu”

< Soğd. *p’ş’k* “oruç tutmak” (Gharib, 2004: 260a) ; ayrıca bk. *baça-k* “(dinî) bir oruç” (EDPT: 293b; OTWF: 173; DTS: 76b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *baçak* “Hristiyanların orucu” (Kaçalın, 2019: 91) Kelime **DLT**’de Ar. *şavm an-naşārā* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 91).

Hz. : -; Kı. : -

baat- : “oruç tutturmak”

< *baat-t-* “oruç tutmak” (OTWF: 764; DTS: 77a)

Orh. : -

Uyg. : *baat-* “oruç tutturmak” (Wilkens, 2021: 135a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ay säkiz yañita ažu ymä beş y(e)g(i)rmitä uz bädizçig arıg baatıp* (AYS VI) “Ayn 8’inde veya 15’inde usta zanaatkâra, temiz (bir) oruç tutturup.” (Ayazlı, 2009: 210)

Krh. : -; Hz. : -; Kı. : -

busat ~ poşad : “oruç günü”

busat “oruç günü” (DTS: 127b)

Orh. : -

Uyg. : *poşad* “oruç günü” (Wilkens, 2021: 558b; Caferoğlu, 1968: 54) Kelime belirlenebildiği kadarıyla **ETŞ** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 98): *altınç ay bir yañı ağır ulug busat baçag kün* (ETŞ) “Altıncı ayın ilk günü olan mübârek büyük oruç gün(ünde).” (Arat, 1991: 238)

Krh. : -; Hz. : -; Kı. : -

çay : “oruç tutma; saygı; rahiplerin yemek vakti”

< Çin. 齋 *chai* “oruç tutma; rahiplerin yemek vakti” (Wilkens, 2021: 217a; krş. Hirakawa, 1997: 1302)

Orh. : -

Uyg. : *çay* “oruç tutma; saygı; rahiplerin yemek vakti” (Wilkens, 2021: 217a) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *tşiek-çeu atl(ı)g açari nom tükätmişinä sävinç çay kılıp udug kılı* (HT X) (Mirsultan, 2010: 103) “Tşiek-çeu adlı Ācārya öğretisini bitirdiğinde mutluluk orucu tutarak saygı gösterdi.”

Krh. : -; Hz. : -; Kı. : -

fiır : “oruç açma, oruç bozma”

< Ar. *fiır* “başlangıç, yaratma” (Steingass, 1998: 932b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *fıtr* “oruç açma, oruç bozma” (Ata, 2014: 148b) Kelime *NF* adlı metinde tanıklanmıştır: *bir kıta idü'l-fıtrde* (NF) (Eckmann, 2014: 102) “Her bir oruçta.”

Kıp. : -

iftâr : “oruç bozma”

< Ar. *iftâr* “oruç açma” (Steingass, 1998: 84a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *iftâr* “oruç bozma” (Toparlı vd., 2007: 106b) Kelime *GI*, *GT*, *İM* ve *KF* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *iftâr eter* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 83) “İftar yapar.” *birisi iftârını tizlemek turur* (İM) (Toparlı, 2017: 203) “Birisi iftarı(nda) acele eder.”

nefil ~ nefl : “nafile orucu”

< Ar. *nafl* “gönüllü bir dinî davranış” (Steingass, 1998: 1416b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *nefil* “nafile orucu” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 244a) Kelime *MM* adlı metinde tanıklanmıştır: *nefil niyyeti* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 116) “Nafile orucu niyeti.”

Kıp. : *nefl* “vacip olmayan, fazladan ibadet” (Toparlı vd., 2007: 199b) Kelime *GI* adlı metinde tanıklanmıştır.

oruç : “oruç”

< Part. *rōçag* “oruç” (Durkin-Meisterernst, 2004: 209a); Far. *roza* “günlük ödenek, oruç” (Steingass, 1998: 594a; ayrıca krş. Tekin, 2020: 42), ayrıca bk. *oruç* “dinî bir oruç” (EDPT: 200b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *oruç* “oruç” (Borovkov, 2002: 202) Kelime *AT* adlı metinde tanıklanmıştır: *ramazan ayı oruç tutdı* (AT.) (Borovkov, 2002: 202) “Ramazan ayında oruç tuttu.” *oruç ayı içinde* (AT.) (Borovkov, 2002: 202) “Oruç ayında.”

Hrz. : *oruç* “oruç” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 246b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *oruç ayı izdeyü* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 116) “Oruç ayını isteyerek.”

Kıp. : *oruç* “oruç” (Toparlı vd., 2007: 206a; Argunşah ve Güner, 2015: 534) Kelime **CC, Gİ, GT, İM, KF, KK, Kİ, MS** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol kün ol oruç tutğay* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 47) “O gün o oruç tutacak.” *oruç tutmasa ölgünçe* (İM) (Toparlı, 2017: 24) “Oruç tutmazsa ölünce.”

rūze : “oruç”

< Far. *roza* “günlük ödenek, oruç” (Steingass, 1998: 594a; ayrıca krş. Tekin, 2020: 42)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *rūze* “oruç; sabır” (Kök, 2004: 542; Borovkov, 2002: 219; Ata, 2004: 598; Üşenmez, 2010: 553) Kelime **TIEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vācīb kıldı siler ūze rūze tutmaḵ* (TIEM) (Kök, 2004: 19) “Sizlere oruç tutmayı vacip kıldı.” *ḥelāl kılındı silerke tegme rūze tūni ḵavuşmaḵ* (TIEM) (Kök, 2004: 20) “Oruç gecesi kavuşmak sizlere helal kılındı.” *ayḡıl men rūze tutmuş* (AT.) (Borovkov, 2002: 219) ”De ki: Ben oruç tuttum.” *kim bulmasa ēki ay tutaşı rūze tutmaḵ tevbe taḡrıdın* (JR) (Ata, 2004: 13) “Allah’tan tövbe dilemek için iki ay oruç tutması gerekir.” *rūze tutğan erenler* (JR) (Ata, 2004: 80) “Oruç tutan adamlar.” *yārī tileḡ şabr birle rūze birle namāz birle* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 213) “(Allah’tan) sabır, oruç, namaz ile yardım isteyin.”

Hrz. : *rūze* “oruç” (Ata, 1997b: 526a; Ata, 2014: 353b; Sağol, 1993: 859; Toparlı ve Argunşah, 2014: 251a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kündüz rūze tutar erdi* (KE) (Ata, 1997a: 122) “Gündüz oruç tutardı.” *rūze birle ‘ömrini keçürmek kerek* (NF) (Eckmann, 2014: 163) “Oruçla ömrünü geçirmek gerek.” *rūze tutğanlar* (HTKT) (Sağol, 1993: 144) “Oruç tutanlar.” *tutğa men rūze* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 116) “Oruç tutacağım.”

Kıp. : -

rūze-dār : “oruçlu, oruç tutan”

< Ar. *rūze-dār* “oruç tutan” (Steingass, 1998: 594a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *rûze-dâr* “oruçlu, oruç tutan” (Ata, 1997b: 526a; Ata, 2014: 354a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 251a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *süleymân yêti kûn rûze-dâr erdi* (KE) (Ata, 1997a: 203) “Hz. Süleyman yedi gün (boyunca) oruçluydu.” *rûzedârniñ rûzesini* (NF) (Eckmann, 2014: 180) “Oruçlu olanın orucunu.” *kuçsa yigit rûze-dâr* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 116) “Oruçlu biri (başka birini) kucaklasa.”

Kıp. : -

şiyām : “oruç” → **şiyām**

< Ar. *şiyām* “oruç” (Steingass, 1998: 797a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şiyām* “oruç” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 255a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *şiyām u zekât* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 120) “Oruç ve zekât.”

Kıp. : -

şiyām : “oruç” → **şiyām**

< Ar. *şiyām* “oruç” (Steingass, 1998: 797a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şiyām* “oruç” (Ata, 1997b: 559b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *zekât ve şiyām* (KE) (Ata, 1997a: 269) “Zekât ve oruç.”

Kıp. : -

suhūr : “sahur, gece yemeği”

< Ar. *sahūr* “Ramazan ayında gece yenilen öğün” (Steingass, 1998: 660a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *suhūr* “sahur, gece yemeği” (Toparlı vd., 2007: 242b) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

tut- : “tutmak, yakalamak; (oruç) tutmak; bekletmek, farz etmek”

tut- “tutmak, kavramak” (EDPT: 451a; OTWF: 621; DTS: 591a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : tut- “tutmak, yakalamak; (oruç) tutmak; bekletmek, farz etmek” (Ata, 2014: 438b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir yıl rûze tutmağdın* (NF) (Eckmann, 2014: 184) “Bir yıl oruç tutmaktan.”

Kıp. : -

yimki : “iki günlük oruç (Manihaist şehitler için oruç günleri)”

< Soğd. *ymkyy* (Wilkens, 2021: 902b)

Orh. : -

Uyg. : yimki “iki günlük oruç (Manihaist şehitler için oruç günleri)” (Wilkens, 2021: 902b; Caferoğlu, 1968: 297) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **Huas.** adlı metinde tanıklanmıştır: *çaydanta y(i)mki olurup bağak bağap, t(ä)ñri burhanka bir biligin köñültä bärü* (Huas.) “Tören yerinde yimki töreni yapıp, oruç tutarak tanrıya ve peygambere, inançlı olduğumuzdan bu yana” (Özbay, 2014: 89)

Krh. : -; Hrз. : -; Kıp. : -

2.2.4. Zekât

arı- : “temizlenmek; zekât vermek”

arı- “temizleme, saf olmak” (EDPT: 198a; OTWF: 267; DTS: 51b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : arı- “temizlenmek, zekât vermek” (Borovkov, 2002: 54) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol kişi kim bërür kendü malın ve arıdur kendü tenlerindin ve bërür mallarındin* (AT.) “Malını verip temizlenen kişi, kendi malından zekât veren kişi.” (Borovkov, 2002: 54)

Hrz. : arı- “temiz olmak” (Sağol, 1993: 525) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlar arıgaylar* (HTKT) (Sağol, 1993: 26) “Onlar temiz olacaklar.”

Kıp. : arı- “temizlenmek, temiz olmak” (Toparlı vd., 2007: 11a) Kelime **BV** adlı metinde tanıklanmıştır.

müzekkî : “zekâtını veren”

< Ar. *müzakkī* “arındırıcı; kısmen dindar kullanımlara adanarak mallarını arındıran kimse” (Steingass, 1998: 1223a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *müzekkī* “zekâtını veren” (Toparlı vd., 2007: 195b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yâ kullar çıkısa diyet müzekkīler üze turur* (İM) (Toparlı, 2017: 299) “Yahut kullar çıkısa, zekâtını verenler üzerinedir.”

zekât : “sahip olunan mal ve paranın kırkta birinin her yıl sadaka olarak dağıtılması”

< Ar. *zakāt* “Muhammed kanunlarına göre verilen sadaka” (Steingass, 1998: 619a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *zekāt* “sahip olunan mal ve paranın kırkta birinin her yıl sadaka olarak dağıtılması, zekât” (Kök, 2004: 619a; Ata, 2004: 799; Üşenmez, 2010: 678) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tutuñlar namāznı bēriñler zekātnı* (TİEM) (Kök, 2004: 9) “Namazınızı kılın, zekâtınızı verin!” *buyurdı maña namāznı zekātnı* (TİEM) (Kök, 2004: 222) “(Allah) bana namazı, zekâtı emretti.” *anlar kim bērmēzler zekātnı mallarındın* (JR) (Ata, 2004: 115) “Onlar mallarının zekâtını vermezler.” *kāfirler ya ‘nī zekāt bērmegenler* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 239) “Zekât vermeyenler yani kâfirler.”

Hrzs. : *zekāt* “zekât, İslam’ın beş şartından biri” (Ata, 1997b: 756b; Ata, 2014: 498a; Sağol, 1993: 1054; Toparlı ve Argunşah, 2014: 274b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ümmetlerniñ zekātu* (KE) (Ata, 1997a: 306) “Ümmetlerin zekâtı.” *zekāt bērmek farīza turur* (NF) (Eckmann, 2014: 91) “Zekât vermek farzdır.” *zekāt bēriür* (HTKT) (Sağol, 1993: 484) “Zekât verir.” *zekāt māl hişārı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 123) “Zekât malın kalesi(dir).”

Kıp. : *zekāt* “zekât” (Toparlı vd., 2007: 336b) Kelime **Ğİ, GT, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kurbān u zekāt* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 150) “Kurban ve zekât.” *zekāt bērilmes bay kişiğe* (İM) (Toparlı, 2017: 192) “Zengin kişiye zekât verilmez.”

2.2.5. Bağışlama, Kutsama ve Vaftiz

Bu kısmın beşinci başlığını bağışlama ve affetme, kutsama-kutlama ve kutlayıcı ifadeler, vaftiz terimleri oluşturmakta ve bu başlık bu terimlere ilişkin tasnifi içermektedir.

2.2.5.1. Bağışlama ve Affetme

‘**afv** : “bağışlama, af”

< Ar. ‘afv “bağışlama” (Steingass, 1998: 856b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : ‘afv “bağışlama, af” (Kök, 2004: 239; Ata, 2004: 206; Üşenmez, 2010: 324) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘afv *kılmaz yazukluğlarını* (TİEM) (Kök, 2004: 148) “(Onun) günahlarını affetmez.” *eger ‘afv kılsa sizler yüz evürse siz* (JR) (Ata, 2004: 153) “Sizler (Allah’a) dönseniz o da sizi affetse.” *andın sonra ‘afv kılduk sizdin andın soñ siz bolğay kim siz şükr kılğay siz* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 214) “Sonra (bütün) bunların arkasından sizi bağışladık ki şükredesiniz...” (Yazır, 2014: 7, 2/52)

Hrz. : ‘afv “af, bağışlama” (Ata, 1997b: 8a; Sağol, 1993: 507) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*azāb kılsam ammā ‘afv kılmak keçürmek sevügrek tēdi* (KE) (Ata, 1997a: 304) “Azap etsem; lakin daha çok sevileni affetmek, bağışlamak için, dedi.” *on namāznı taķı ‘afv kıldım* (NF) (Eckmann, 2014: 43) “On namazı da bağışladım.” ‘*afv kılduk* (HTKT) (Sağol, 1993: 72) “Af diledik.”

Kıp. : ‘afv “bağışlama” (Toparlı vd., 2007: 3a) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zālimlerden ‘afv etmek faķırlarğa zulm kılmak bolur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 160) “Zalimleri bağışlamak fakirlere zulmetmektir.” ‘*afüvv kılğan kişi* (İM) (Toparlı, 2017: 336) “Affedilen kişi.”

amān : “bağış, bağışlama”

< Ar. *amān* “güvenlik, emniyet; bağışlanma” (Steingass, 1998: 97b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *amān* “bağış, bağışlama” (Toparlı vd., 2007: 8b) Kelime **Gİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kaçan bir kişi amān bërse* (İM) (Toparlı, 2017: 311) “Ne zaman bir kişi bağış yapsa.”

‘**aķā** : “ihسان, bağışlama”

< Ar. ‘*aķā* “hediye, bağış” (Steingass, 1998: 853b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : ‘aṭā’ “ihsan, bağışlama” (Arat, 2006: V; Ata, 2004: 234) Kelime **At** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uḡan ‘aṭa’ kıldı şahımka bu cümle ni* (At.) “Kadîr (Tanrı) şâhıma ihsan etti.” (Arat, 2006: 46) *bu biziñ ‘aṭā’ mız turur* (JR) (Ata, 2004: 100) “Bu bizim ihsanımızdır.”

Hrz. : ‘aṭā’ “ihsan, bağış, lütuf” (Ata, 1997: 45a; Ata, 2014: 26b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 201a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rabdin ‘aṭā’ bolup aña* (KE) (Ata, 1997a: 4) “Allah’tan ona ihsan olarak.” *saña bir ‘aṭā’ bitigi bérmiş erdük* (NF) (Eckmann, 2014: 293) “Sana bir lütuf mektubu vermiştik.” ‘aṭā’ *bolmuş erdi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 150) “Bağış olmuştu.”

Kıp. : ‘aṭā’ “verme, bağış, ihsan” (Toparlı vd., 2007: 15a) Kelime **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu ihsān u ‘aṭā’ dāyim eşidiür* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 80) “Bu ihsan ve bağışı daima işidir.” *tenriden ‘aṭā’ körgey* (İM) (Toparlı, 2017: 41) “Allah’tan ihsan görecek.”

bağışla- : “bir şeyi karşılık gözetmeksizin vermek; affetmek”

< bağış+la-, Far. *bahş* “bağış, ihsan” (Steingass, 1998: 159b ve ayrıca bk. EDPT: 321b *bağış; DTS: 78b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bağışla-* “bağışlamak, affetmek; ihsan etmek” (Arat, 1979b: 53; Kök, 2004: 291; Üşenmez, 2010: 351) Kelime **KB**, **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazukum bağışla yölegil kutun* (KB) “Günahımı bağışla ve saadet yolunda beni destekle.” (Arat, 1979a: 511) *bağışlağıl bizke katıñdın rahmet sen* (TİEM) (Kök, 2004: 34) “Sen, bizlere katından rahmet ihsan eyle.” *bağışlağıl bizge katıñdın rahmet* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 245) “(Rabb’im) bize katından rahmet ihsan et!”

Hrz. : *bağışla-* “bağışlamak, affetmek; ihsan etmek, lütfetmek” (Ata, 1997b: 69a; Ata, 2014: 41b; Ata, 1993: 549) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ilāhī bu kamuḡnı maña bağışlağıl* (KE) (Ata, 1997a: 306) “Allah’ım bana her şeyi ihsan et!” *haq te’ālā maña on namāznı bağışladı* (NF) (Eckmann, 2014: 43)

“Allahutaala benim on namazımı bağışladı.” *bağışladuḡ aṇa ishāḡnı taḡı ya ḡūbnı* (HTKT) (Saḡol, 1993: 300) “Ona İshak’ı ve Yakup’u bağışladık.”

Kıp. : -

bağışlaḡu : “bağışlama”

< *baḡış+la-ḡu* “bağışlama”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bağışlaḡu* “bağışlama” (Kök, 2004: 292) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bağışlaḡu kim ‘öwr ḡılmışlarını bezerleyü yarlıḡadı* (TİEM) (Kök, 2004: 211) “Affedilmiş bağışlanmalarını kabul etme lütfunda.”

Hrz. : -; Kıp. : -

baḡşāyış : “bağışlama, lütuf, ihsan”

< Far. *baḡşāyış* “affetme, ihsan, hediye” (Steingass, 1998: 159b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *baḡşāyış* “bağışlama, lütuf, ihsan” (Toparlı vd., 2007: 22a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḡaḡ ta ‘ālā baḡşāyışı yētip* (GT) (Karamanlıoḡlu, 2019: 61) “Allahutaala ihsanı ulaştırıp.”

beḡil : “bağışlama, affetme, mağfiret”

< Far. *beḡil* “bağışlama, bağışlanma” (Steingass, 1998: 158a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *beḡil* “bağışlama, affetme, mağfiret” (Ata, 2014: 53a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *maḡa beḡil ḡılıḡ* (NF) (Eckmann, 2014: 249) “Beni bağışlayın!”

Kıp. : -

beḡillik : “bağış, mağfiret”

< Far. *beḡil* “bağışlama, bağışlanma” + Tü. + *lik* “bağış, mağfiret”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *behillik* “bağış, mağfiret” (Ata, 2014: 53a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *behillik tilesün ol kıyāmet küni* (NF) (Eckmann, 2014: 271) “Kıyamet günü o bağış dilesin.”

Kıp. : -

ertür- : “affetmek, kabul etmek”

< *ert-ür-* “bir sebebe varmak, başarılı bir sonuca ulaşmak” (EDPT: 210a; OTWF: 714; DTS: 182b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ertür-* “affetmek, geçirmek, kabul etmek” (Kaçalın, 2019: 174) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *anıñ yāzuğun ertürdi (şafaḥa ‘an)* (DLT) “O, onun günahlarını affetti, geçirdi.” (Kaçalın, 2019: 174)

Hrz. : -; Kıp. : -

esirge- : “merhamet etmek, acımak”

< **es+irge-* “pişman olmak” (EDPT: 252b; OTWF: 459; DTS: 183b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *esirge-* “merhamet etmek, acımak” (Toparlı vd., 2007: 76a; Argunşah ve Güner, 2015: 703) Kelime **CC, Gİ, İM, KF** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri yarlıkağan turur taķı esirgegen turur* (İM) (Toparlı, 2017: 66) “Allah esirgeyen ve bağışlayandır.”

fażl : “lütuf, kerem”

< Ar. *fażl* “iyilik, lütuf, ihsan” (Steingass, 1998: 932a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *fażl* “lütuf, kerem” (Sağol, 1993: 630; Toparlı ve Argunşah, 2014: 218b) Kelime **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tañrı uluğ fażl eyesi* (HTKT) (Sağol, 1993: 423) “Kerem sahibi yüce Allah.” *fażlı birle bayat* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 204) “Allah’ın lütfuyla.”

Kıp. : *fażıl ~ fażl* “üstünlük, erdem, faziletli” (Toparlı vd., 2007: 81b) Kelime **BV, Gİ, GT, İM, KF** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *fażıllar şuhbetini terk etip* (GT)

(Karamanlioğlu, 2019: 74) “Faziletliilerin sohbetini terk ederek.” *senin fazlını birle* (İM) (Toparlı, 2017: 78) “Senin faziletinle.”

ğufrān : “rahmet, merhamet”

< Ar. *ğufrān* “üzerini örtme; bağışlama” (Steingass, 1998: 890b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ğufrān* “rahmet, merhamet, bağışlama, affetme” (Ata, 1997b: 228a; Ata, 2014: 151a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 219b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*āṣī ümmetlerinin defterlerin ğufrān suvı birle* (KE) (Ata, 1997a: 344) “Asi ümmetlerin defterlerini merhamet suyuyla.” *ğufrān birle bizlerni müşerref kılğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 308) “Merhametle bizleri şereflendir.” *tümen türlü ğufrān u rızvān* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Bağışlama ve rıza sayısızdır.”

Kıp. : -

halālлік : “bağışlama, af, izin”

< Ar. *halāl* “yasal, dinî yönden onaylanmış” + Tü.+lık “bağışlama, af, izin”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *halālлік* “bağışlama, af, izin” (Borovkov, 2002: 124) Kelime **AT**. adlı metinde tanıklanmıştır: ‘*afv kılma ta halālлік kılmağunça* (AT.) “(Amelleri için) bağışlanma dilemeyince affetmez.” (Borovkov, 2002: 124)

Hrz. : *helāllik* “helallik, helal olma” (Ata, 2014: 170a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *helāllik birle bolsa fāyida kılğay* (NF) (Eckmann, 2014: 141) “Helallikle olsa fayda sağlayacak.”

Kıp. : -

himmet : “lütuf, ihsan, yardım”

< Ar. *himmat* “eğilim, arzu, niyet” (Steingass, 1998: 1508b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *himmet* “lütuf, ihsan, yardım” (Ata, 1997b: 249b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *kündin edizrek himmeti* (KE) (Ata, 1997a: 4) “Güneşten daha yüce ihsanı.”

Kıp. : -

hirza : “günah çıkarma, günahların bağışlanması”

< Part. *hyrz-* *hirz-* “ayrılmak, terk etmek” (Durkin-Meisterernst, 2004: 197a)

Orh. :

Uyg. : *hirza* “günah çıkarma, günahların bağışlanması” (Wilkens, 2021: 281a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bo alkatmış kiçig bağag küntä yazukumın boşuyu berin t(ä)ñrim mnastar hirza* (BT V) (Zieme, 1975: 23) “Allah’ım, kutsanmış Budist rahip adayı (olarak bu mübarek) oruç gününde günahlarımı bağışla! “

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

‘ināyet : “inayet, lütuf, ihsan, iyilik”

< Ar. *‘ināyet* “bahşeden; iyilik, ihsan” (Steingass, 1998: 869b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *‘ināyet* “inayet, lütuf, ihsan, iyilik” (Ata, 1997b: 270a; Ata, 2014: 186b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 225b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teyriniñ lutf u ‘ināyeti ve nuşreti bolmasa* (KE) (Ata, 1997a: 290) “Allah’ın lütüf, ihsanı ve yardımı olmasa.” *anıñ ‘ināyeti birle* (NF) (Eckmann ,2014: 59) “Onun inayetiyle.” *‘ināyet kerem* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 119) “Lütuf ve kerem (sahibi).”

Kıp. : *‘ināyet* “himmet, gayret, lütuf, yardım” (Toparlı vd., 2007: 111b) Kelime **GT** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘ināyet birle dāyim şād kılğay* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 48) “Lütufla daima mutlu olacak.”

istidrāc : “Allah’ın kâfirleri yola getirmek için derece derece artırarak nimet ve ihsanda bulunması”

< Ar. *istidrāc* “derece derece ortadan kaldırmak, yavaş yavaş geri çekilmek veya ilerlemek” (Steingass, 1998: 51b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *istidrāc* “Allah’ın kâfirleri yola getirmek için derece derece artırarak nimet ve ihsanda bulunması” (Ata, 1997b: 273a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *istidrāc tarīkın bir sâ’atde maşrıkdın mağrıbgā tegi barmaķı mümkün* (KE) (Ata, 1997a: 312) “İstidrāc yoluyla bir saatte Doğu’dan Batı’ya doğru gitmesi mümkün(dür).”

Kıp. : -

keç- : “affetmek, bağışlamak”

keç- “geçmek” (EDPT; DTS: 290b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *keç-* “geçmek; affetmek, bağışlamak” (Ünlü, 2004: 489a; Borovkov, 2002: 154) Kelime **TIEM** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger yarlıg keçmeki bolmasa idindiñ keçmiş bolğal erdi* (TIEM) (Ünlü, 2004: 173) “Eğer emirlerin affi gerçekleşmese Allah’tan af dileyecekti.” *madinalıglarınñ günahındın keçti* (AT.) (Borovkov, 2002: 154) “Medine halkının günahlarını bağışladı.”

Hz. : *keç-* “geçmek; bağışlanmak; vazgeçmek; ölmek” (Ata, 1997b: 310b; Ata, 2014: 211a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *men keçsem yüzümni a[çıp] meni bir kefenge yörgeñ* (KE) (Ata, 1997a: 347) “Ben ölsem yüzümü açıp beni bir kefene sarsanız.” *melīkni keltürdiler keçgil tēp* (NF) (Eckmann, 2014: 165) “Padişahı getirdiler, öldür diye.”

Kıp. : *keç-* “ölmek” (Toparlı vd., 2007: 135b; Argunşah ve Güner, 2015: 730) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

keçür- : “geçirmek, affetmek”

< *keç-ür-* “geçmesine neden olmak, yardım etmek; geçmek (zaman); affetmek (günahları)” (OTWF: 715; EDPT: 698b; DTS: 292b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *keçür-* “geçirmek; affetmek, bağışlamak” (Arat, 2006: XXXIVb; Borovkov, 2002: 154; Ata, 2004: 434; Üşenmez, 2010: 455) Kelime **At.**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazukluğ kişignñ yazıkın keçür* (At.) “(Allah’ım) kusurlu adamın kusurunu affet.” (Arat, 2006: 67) *yazuk keçirü kılmaq* (AT.) “Günahlarının bağışlanmasını dilemek.” (Borovkov, 2002: 154) *keçürdi tanrı sendin* (JR) (Ata, 2004:

40) “Allah seni bağışladı.” *aygıl anlarğa kim taptılar keçürsünler üçün anlarğa kim korkmazlar tañrınıñ künlerindin* (JR) (Ata, 2004: 130) “Söyle iman edenlere ki, ‘Allah günleri’ni ummayan kimselere, bağışlayarak davransınlar.” (Yazır, 2014: 499, 45/14) *keçürgil anlardın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “Onları bağışla.” ayrıca krş; *keçürgeñ* “affeden, bağışlayan (Allah)” (Üşenmez, 2010: 455) *hakikat üze tañrı erdi keçürgeñ yarlıkağan* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 275) “Şüphesiz ki Allah affeden ve bağışlayan(dır).”

Hrz. : *keçür-* “geçirmek; affetmek, bağışlamak” (Ata, 1997b: 312a; Ata, 2014: 212b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘afv kılmak keçürmek sevügrek tedi* (KE) (Ata, 1997a: 304) “Affetmek, bağışlamak daha iyidir, dedi.” *hak te ‘älä keçürgey* (NF) (Eckmann, 2014: 290) “Allahutaala bağışlayacak.”

Kıp. : *keçür-* “affetmek, bağışlamak” (Toparlı vd., 2007: 148a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *keçürgil andan yavuzlukını* (İM) (Toparlı, 2017: 178) “Onun günahını bağışla.”

kerem : “kerem, lütuf, ihsan, bağış”

< Ar. *kerem* “cömert; onur; merhamet” (Steingass, 1998: 1024b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kerem* “kerem, lütuf, ihsan, bağış” (Ata, 1997b: 328b; Ata, 2014: 221a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 230a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *lutf u kerem kıldıñ* (KE) (Ata, 1997a: 193) “Lütuf ve ihsan verdin.” *lutf u keremüñdin* (NF) (Eckmann, 2014: 28) “Lütuf ve kereminden.” *ināyet kerem* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 119) “İyilik, lütuf.”

Kıp. : *kerem* “cömertlik, lütuf, ihsan” (Toparlı vd., 2007: 139a) Kelime **GT**, **İM**, **KF**, **KFT**, **Kİ** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kerem iyeleri* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 154) “Kerem sahipleri.” *kerem eyesi turur* (İM) (Toparlı, 2017: 71) “Kerem sahibidir.”

ma‘füv : “affedilmiş, bağışlanmış”

< Ar. *ma‘fü* “bağışlanmış” (Steingass, 1998: 1274a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *ma'fiv* “affedilmiş, bağışlanmış” (Toparlı vd., 2007: 175a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol ma'fiv turur* (İM) (Toparlı, 2017: 108) “O affedilmiştir.”

mağfiret : “Tanrı’nın kullarını bağışlaması”

< Ar. *mağfirat* “affetme, bağışlama” (Steingass, 1998: 1281a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mağfiret* “Tanrı’nın kullarını bağışlaması” (Ata, 2004: 514) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *dereceler andın yarlıkamak hem rahmetü mağfiret erür tanrı örtgen ulaşu yarlıkagan* (JR) (Ata, 2004: 13) “Taraftndan derece derece rütbeler ve bir mağfiret ve rahmet.” (Yazır, 2014: 93, 4/96)

Hrz. : *mağfiret* “Allah’ın günahlarını bağışlaması” (Ata, 1997b: 415b; Ata, 2014: 275a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *saña idi ‘azze ve celle mağfireti kerek mü* (KE) (Ata, 1997a: 341) “Sana Rabb’in bağışı lazım mı?” *mağfiretini ‘afvunu tilegil* (NF) (Eckmann, 2014: 61) “(Allah’ın) bağışlamasını, affını iste.”

Kıp. : *mağfiret* “Allah’ın kullarının günahlarını bağışlaması” (Toparlı vd., 2007: 175b) Kelime **Gİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır. *mağfiretne takı rahmetni tilegey* (İM) (Toparlı, 2017: 137) “Bağışlanmayı ve merhameti dileyecek.”

mevhibet : “ihsan, bağış, lütuf”

< Ar. *mevhibet* “bağış, ihsan” (Steingass, 1998: 1349b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mevhibet* “ihsan, bağış, lütuf” (Ata, 1997b: 436a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mevhibeti berilgen* (KE) (Ata, 1997a: 185) “İhsanı verilen.”

Kıp. : -

örtmek : “örtme, bağış, bağışlama, mağfiret”

< *ört-mek* “örtme, bağış, bağışlama, mağfiret”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *örtmek* “örtme, bağış, bağışlama, mağfiret” (Ünlü, 2004: 612b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tevbe bolğay kim idinizler eger örtmek silerdin*

yazuklarıңызdın (TİEM) (Ünlü, 2004: 239) “Günahlarınızı bağışlaması için Rabb’inize tövbe edeceksiniz.”

Hrz. : -; Kıp. : -

örtmeklig : “kaplama, sarma”

< *ört-mek+lig* “kaplama”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *örtmeklig* “kaplama, sarma” (Ünlü, 2004: 612b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tururlar anlarka yazuk örtmeklig ağırlıg rūzī* (TİEM) (Ünlü, 2004: 131) “Onlara çokça rızık ve bağışlanma vardır.”

Hrz. : -; Kıp. : -

rahmet : “acıma, esirgeme”

< Ar. *rahmat* “ilahi bir hediye; affetmek” (Steingass, 1998: 571a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *rahmet* “acıma, esirgeme, merhamet” (Kök, 2004: 571a; Ata, 2004: 594; Üşenmez, 2010: 549) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bağışlağıl bizke katıñdın rahmet* (TİEM) (Kök, 2004: 34) “(Ey rabbim) bizlere katından rahmet ihsan eyle!” *kim aqardı yüzleri tañrı rahmeti içinde* (TİEM) (Kök, 2004: 44) “Allah’ın rahmeti yüzlerine yansırdı.” *ıdıñniñ rahmetini yād kılmaķı kılı zekeriyyaķa* (JR) (Ata, 2004: 59) “(Bu), Rabbinin rahmetini bir anıştır Zekeriya kuluna.” (Yazır, 2014: 304, 19/2) *ol kūn bütünlükin rahmet kıldıñ aña* (Ata, 2004: 109) “Şüphesiz ki o gün ona rahmet ettin.” *tañrı rahmet kılğan kullarğa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 248) “Kullara rahmet eden Allah.”

Hrz. : *rahmet* “rahmet, esirgeme, merhamet” (Ata, 1997b: 520a; Ata, 2014: 349a; Sağol, 1993: 853; Toparlı ve Argunşah, 2014: 249b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rahmetim birle yarlıkāğay men* (KE) (Ata, 1997a: 268) “Rahmetimle bağışlayacağım.” *rahmat ét* (NF) (Eckmann, 2014: 197) “Rahmet et.” *rahmet kılğan tañrı* (HTKT) (Sağol, 1993: 467) “Esirgeyen Allah.” *rahmetiñ sansız* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Sonsuz rahmetin.”

Kıp. : *rahmet* “merhamet, acıma, esirgeme” (Toparlı vd., 2007: 217a) Kelime **GI, GT, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teyriden rahmet tiler sen* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 92) “Allah’tan merhamet dilersin.” *rahmet kılğıl* (İM) (Toparlı, 2017: 149) “Rahmet et!”

soyurka- : “acımak, merhamet etmek”

< Çin. 慈 **tsuyurka-* < **tsuy* “günah, tövbe” < *tsuy+urka-* → *suyurka-* “bağışlamak, ihsan etmek, vermek; saymak; saygı göstermek; affetmek; birine acıma ya da merhamet hissetmek, merhametli olmak; ödüllendirmek; iyilik göstermek” (Yıldız, 2020: 188; ayrıca bk. DTS: 583b; EDPT: 556a; OTWF: 462)

Orh. : -

Uyg. : *soyurka-* “acımak, merhamet etmek” (Wilkens, 2021: 622a; Caferoğlu, 1968: 209) Kelime **BT, ÖzertMani.** ve **Iduqqut** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *soyurkap bahşı yaratığın berti* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 41) “Merhamet ederek üstat, donanımını verdi.” *ulug iduk buyantu kagan soyurgayu y(a)rlıkap* (Iduqqut) (Geng ve Hamilton, 1981: 21) “Yüce, mübârek, iyi amele (sahip) hakan merhametli davranarak emredip”

Krh. : *soyurka-* “şefkatli olmak, bağışlamak; hediye etmek; merhamet etmek, rahmet etmek” (Arat, 1979b: 410; Kök, 2004: 568; Borovkov, 2004: 240; Ata, 2004: 628) Kelime **KB, TIEM** ve **JR** tanıklanmıştır: *suyurkap keçürgil yazukın kamuğ* (KB) “Bütün günahlarını şefkat göstererek affet.” (Arat, 1979a: 19) *suyurka anı sen ay körki tolun* (KB) “Ey dolun ay gibi güzel yüzlüm, sen onu bağışla.” (Arat, 1979a: 285) *yok idi meger ol soyurkağan yarlıkağan* (TIEM) (Kök, 2004: 17) “Ancak O bağışlayandır; başka bir ilah yoktur.” *men tağı suyurğadım kulum zikriyānı* (AT.) “Ben de kulum Zekeriya’ya bağışladım.” (Borovkov, 2002: 240) *soyurkamağ üçün idinidin ol ol eşitgen bilgen* (JR) (Ata, 2004: 127) “(Allah) işiten, bilendir; ondan merhamet dileyin.” *yolçı soyurkamağ şeksiz boğunğa* (JR) (Ata, 2004: 130) “(Kur’ân) inançlı halka yol gösterici ve onu hidayete (erdiricidir).”

Hrz. : -

Kıp. : *soyurğa-* “lütuf bahşetmek, rahmet eylemek; nimet vermek” (Toparlı vd., 2007: 240a; Argunşah ve Güner, 2015: 817) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

soyurkal : “lütuf, ihsan, inayet”

< *tsuy+urka-l* “lütuf, ihsan” (krş. Ölmez, 2010: 170)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *soyurkal* “lütuf, ihsan, inayet” (Toparlı vd., 2007: 240a; Argunşah ve Güner, 2015: 817) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

soyurkan- : “esirgenmek, bağışlanmak”

< *tsuy-urka-n-* “bağışlanmak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *soyurkan-* “esirgenmek, bağışlanmak” (Kök, 2004: 568) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yarlıkadı soyurkanga kim düşmenlerin helāk kıldı* (TIEM) (Kök, 2004: 126) “Düşmanları helak edenlerin bağışlanmasını emretti.”

Hrzs. : -; Kıp. : -

teberru´ : “bağış, bağışlama”

< Ar. *teberru´* “bedava verme” (Steingass, 1998: 279b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *teberru´* “bağış, bağışlama” (Toparlı vd., 2007: 267a) Kelime **GI, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kādir bolğay teberru´ kılmakka* (İM) (Toparlı, 2017: 288) “Bağışlamaya muktedir olacak.”

tevfik : “Allah’ın yardımı”

< Ar. *tevfik* “lütuf; birinin isteklerinin tamamlanması; ilahi rehberlik” (Steingass, 1998: 336b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *tevfik* “Allah’ın yardımı” (Ata, 2014: 424b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 262b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *edgüliklerge tevfik bërmegey miz* (NF) (Eckmann, 2014: 71) “Hayırlı amellere kolaylık vermeyiz.” (Aktan, 2017: 84) *ıdı bërdi tevfik* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Allah yardım etti.”

Kıp. : *tevfik* “Allah’ın yardımına kavuşma” (Toparlı vd., 2007: 272b) Kelime **BV, GI, GT, İM, İN, KF, KFT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tevfik çerāğın ileyinde*

tutup (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 61) “Allah’ın yardım kandilini önünde tutup.” *tevfik bërme birle* (İM) (Toparlı, 2017: 39) “(Allah’ın) yardım etmesiyle.”

tevfiklik : “Allah’ın kuluna yardım etmesi”

< Ar. *tevfik* “lütuf; birinin isteklerinin tamamlanması; ilahi rehberlik” + Tü. + *lik* “Allah’ın kuluna yardım etmesi”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *tevfiklik* “Allah’ın kuluna yardım etmesi” (Toparlı vd., 2007: 272b) Kelime **GI** adlı metinde tanıklanmıştır.

yarlıkağı : “merhamet etme, bağışlama”

< **yarlıg*+*ka-ğu* “merhamet etme”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *yarlıkağı* “merhamet etmek, bağışlamak” (Ünlü, 2004: 745a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yarlıkağı için saña tanrı ol kim kèçti yazukunđın* (TİEM) (Ünlü, 2004: 197) “Allah geçmiş günahlarını bağışladığı için.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yarlıkal- : bağışlanmak”

< **yarlıg*+*ka-l-* “bağışlanmak”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *yarlıkal-* “bağışlanmak” (Kök, 2004: 665) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yarlıkalur anlarnıñ ol kim öñdün kèçti eger yansalar kèçti* (TİEM) (Kök, 2004: 129) “Eğer bu işe son verirlerse daha önce yaptıkları bağışlanacak.” (Yazır, 2014: 180, 8/38)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yarlıkamaıklık : “rahmet”

< **yarlıka-mağ+lık* “rahmet”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yarlıkamaqlık* “rahmet” (Kök, 2004: 665) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bêrdi maŋa yarlıkamaqlık üskinden* (TİEM) (Kök, 2004: 159) “Allah katından bana bir rahmet verdi.”

Hrz. : -; Kıp. : -

yarlıkan- : “bağışlanmak”

< *yarlığ+ka-n- “bağışlanmak” (OTWF: 627; DTS: 242b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yarlıkan-* “bağışlanmak” (Kök, 2004: 665; Ata, 2004: 761) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *uđu barıñlar aña qorkunlar bolğay siler yarlıkangay siler* (TİEM) (Kök, 2004: 105) “Bundan böyle bunu izleyin ve (ona ters düşmekten) sakının; gerektir ki rahmetimize erebilesiniz.” (Yazır, 2014: 148, 6/155) *bolğa kim yarlıkangä sizler* (JR) (Ata, 2004: 33) “Bağışlanmaya (nail) olasınız.”

Hrz. : *yarlıkan-* “bağışlanmak, affedilmek” (Ata, 1997b: 713a; Sağol, 1993: 1010) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ıdıyā yarlıka<n>mağ tileyür* (KE) (Ata, 1997a: 304) “Ey Allah’ım, bağışlanmayı dilerler.” *eger yığlınsalar yarlıkangay* (HTKT) (Sağol, 1993: 129) “Eğer vazgeçerlerse bağışlanacaklar.”

Kıp. : -

yarlıkançlu : “merhametli”

< *yarlığ+ka-nç+lu “merhametli”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *yarlıkançlu* “merhametli” (Toparlı vd., 2007: 313a) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

yarlıkançsız : “merhametsiz, acımasız”

< *yarlığ+ka-nçsız “acımasız” (EDPT: 968a; OTWF: 350; DTS: 242b)

Orh. : -

Uyg. : *yarlıkançsız* “merhametsiz, acımasız” (Wilkens, 2021: 870a; Caferoğlu, 1968: 287) Kelime **BT**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *y(a)rlıkançsız*

köñülin tınl(ı)g[larıg öl]ürüp (DKPAM) “Siz acımasızca onları öldürüp” (Elmalı, 2009: 78) *yarlıkançsız köñülin äriüş üküş koyun kuzıg isig özlärintä adırtılar ätlärin kanların yedilär* (Maitri) “Merhametsiz bir kalple birçok koyun ve kuzunun canına kıydılar; etlerini, kanlarını yediler.” (Tekin, 1960: 140)

Krh. : -; Hr. : -

yarlıkançuç : “merhametli, bağışlayıcı, iyi yürekli, acıyan”

< **yarlıg+ka-nçu+çı* “merhametli” (EDPT: 968a; OTWF: 350; DTS: 242b)

Orh. : -

Uyg. : *yarlıkançuç* “merhametli, bağışlayıcı, iyi yürekli, acıyan” (Wilkens, 2021: 870a; Caferoğlu, 1968: 287) Kelime **AYS, BT, HT, Maitrisimit** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ädgü ögli y(a)rlıkançuç köñül üzä* (HT IX) (Aydemir, 2013: 102) “İyi düşünceli, bağışlayıcı gönülle” *y(a)rlıkançuç bil(gä) (biliglig) t(ä)ñrim* (Maitri) “Merhametli tanrım!” (Tekin, 1960: 163)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

yarlıkanmak : “rahmet”

< **yarlıg+ka-n-mak* “rahmet”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yarlıkanmak* “rahmet” (Borovkov, 2002: 315) Kelime **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bërdimiz anar yarlıkanmak* (AT.) (Borovkov, 2002: 315) “Biz ona merhamet ettik.”

Hr. : -; Kıp. : -

yarlıkat- : “görünmesini sağlamak, görünmeye yönlendirmek”

< **yarlıg+ka-t-* “lütetmesini sağlamak”

Orh. : -

Uyg. : *yarlıkat-* “görünmesini sağlamak, görünmeye yönlendirmek” (Wilkens, 2021: 870b) Kelime **UigTot.** adlı metinde tanıklanmıştır: *pınsunta ulatı burhanlarıg yarlıkatıp* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 182) “Buddhaların en onurlusu ve Buddhaları lütetdip”

Krh. : *yarlıkat-* “(günahları) bağışlatmak, rahmet, merhamet dilemek, affetmek” (Kök, 2004: 666; Borovkov, 2002: 315, Ata, 2004: 761) Kelime **TIEM**, **AT** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim yandı kişiler yarlıkatu tileñler tañrıdın* (TIEM) (Kök, 2004: 22) “Allah’tan bağışlanmayı isteyenler.” *ermedi ibrāhīm yalavaçnıñ yarlıkatu tilemeki atasını* (TIEM) (Kök, 2004: 145) “İbrahim peygamber (Allah’tan) babasının bağışlanmasını istedi.” *yarlıkatu kılsalar* (AT.) (Borovkov, 2002: 315) “(Onlar) rahmet dileseler.” *yarlıkatu kılsalar tañrıdın* (JR) (Ata, 2004: 10) “Allah’tan merhamet dileseler.”

Hrz. : *yarlıkat-* “bağışlatmak, affettirmek” (Ata, 1997b: 713a; Ata, 2014: 473a; Sağol, 1993: 1010) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *iğimdin yarlıkatu kılğay men* (KE) (Ata, 1997a: 54) “Rabb’imden bağışlanmayı isteyeceğim.” *tañrı te’ālādın yarlıkatu tileyü* (NF) (Eckmann, 2014: 2019 “Allahutaala’dan bağışlanmayı dileyerek.” *yarlıkatu tileseler ortak koşğanlargā* (HTKT) (Sağol, 1993: 144) “Allah’a ortak koşanlar bağışlanmayı dileseler.”

Kıp. : -

yarlıkayu : “af, bağışlanma”

< *yarlıg+ka-y-u “af, bağışlanma”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yarlıkayu* “af, bağışlanma” (Üşenmez, 2010: 648) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *keçürgil anlardın tağı yarlıkayu tilegil* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “Onları affet ve (Allah’tan) bağışlanma dile!” *yarlıkayu tilegenler seherlerde* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 246) “Seher vaktinde bağışlanmayı dileyenler.”

Hrz. : -; Kıp. : -

2.2.5.2. Kutsama, Kutlama ve Kutlayıcı İfadeler

adiştitlġ : “kutsama ile ilgili; büyü”

< Toh. A/B *adhiştitā* / *adhiştit* (Poucha, 1955: 4; Adams, 2013: 11 ve ayrıca bk. *adiştit+lġ* “kontrollü” UW, 1977-1998: 57b)

Orh. : -

Uyg. : *adiştitlig* “kutsama ile ilgili; büyü” (Wilkens, 2021: 13a; krş. Caferoğlu, 1968: 5) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *töz tüp iş üzä adiştitlig kapıgıg açmak* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 33) “Esas iş bereketli kapıyı açmak”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

alkışçı : “takdis eden, öven”

< *alkış+çı* “takdis öven, öven” (OTWF: 115 ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 100b)

Orh. : -

Uyg. : *alkışçı* “takdis eden, öven” (Wilkens, 2021: 32a) Kelime taranan eserlerde tespit edilememiştir.

Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *alkışçı* “alkışlayan, öven” (Toparlı vd., 2007: 7b) Kelime **MG** adlı metinde tanıklanmıştır.

alkışlıg : “alkışa değer, övgüyü hak eden”

< *alkış+lıg* “alkışa değer, övgüyü hak eden; kutsal, aziz” (OTWF: 274)

Orh. : -

Uyg. : *alkışlıg* “alkışa değer, övgüyü hak eden” (Wilkens, 2021: 32a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *alkışlıgın adrulmuş alkatmış uygur elimizä alpın kutın yegädmiş* (BT XIII) “Övgüye layık Uygur devletimiz kutsallıkla yüceltilmiş.” (Zieme, 1985: 154) *[burhan] k[u]tına täggülük v[yakr]it alkışlıg [oña]y uçuz bolup* (BT XXIII) “Buddha kutsallığına ulaşan vyakrit övgülü ışıkla üç kez aydınlanarak.” (Zieme, 2005a: 170)

Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *alkışlı* “kutsal, aziz” (Toparlı vd., 2007: 7a; Argunşah ve Güner, 2015: 625) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

amen : “âmin, öyle olsun” → **āmīn**

< Ar. *āmīn* “öyle olsun, amin” (Steingass, 1998: 102b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *amen* “âmin, öyle olsun, Allah kabul etsin; anlamında dua sözü” (Toparlı vd., 2007: 8b; Argunşah ve Güner, 2015: 627) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

āmennā : “inandık”

< Ar. *āmennā* “evet, gerçekten (inandık)” (Steingass, 1998: 101a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *āmennā* “inandık” (Ata, 1997b: 24a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mundaguk kıyāmet küni bolsa āmennā bihi* (KE) (Ata, 1997a: 143) “Böylece kıyamet gününe gerçekten inandık.”

Kıp. : -

āmīn : “amin, ya Rab duamızı kabul eyle” → **amen**

< Ar. *āmīn* “öyle olsun, amin” (Steingass, 1998: 102b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *āmīn* “amin, ya Rab duamızı kabul eyle” (Ata, 1997b: 24b; Ata, 2014: 16b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bizge rūzī kīlu bēr āmīn* (KE) (Ata, 1997a: 346) “(Allah’ım) bize rızık ver, amin.” *‘azāzīl du ‘ā kıldı ferīşteler āmīn tēdiler* (KE) (Ata, 1997a: 12) “Azazil dua etti, melekler de amin dediler.” *āmīn rabbu’l-‘ālemīn* (NF) (Eckmann, 2014: 240) “Ey âlemlerin Rabb’i! Dualarımızı kabul eyle.”

Kıp. : *āmīn* “âmin, öyle olsun” (Toparlı vd., 2007: 8b) Kelime **GI, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir müsülmān āmīn tēse* (İM) (Toparlı, 2017: 26) “Bir Müslüman amin, dese.”

arıçı : “yardım edecek kimse, koruyucu”

< *arı+çı* “yardım edecek kimse, koruyucu” (OTWF: 118 ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 182a)

Orh. : -

Uyg. : *arıçı* “yardım edecek kimse, koruyucu” (Wilkens, 2021: 59b) Kelime **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *āmgāklārīntin auu tesār arıçı muḡ tesār buyançı bulmazlar* (Maitri) “İzdirapları yüzünden ‘vayy’ deseler, iyiliksever olmaz.” (Tekin, 1960: 248)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

pañcavarşik : “Pañcavārşika kutlaması”

< Toh. A/B **pāñcavarşik* (Poucha, 1955: 166; Adams, 2013: 376) < Skt. *pañcavarşika* “Budist tarikatlarının her beş yılda bir şenlik toplantısı” (MW, 1899: 577b; Edgerton, 1953: 315a)

Orh. : -

Uyg. : *pañcavarşik* “Pañcavārşika kutlaması” (Wilkens, 2021: 550b) Kelime *Maitrisimit* adlı eserde tanıklanmıştır: *buşi bārü pancavarşika turguru* (Maitri) “Sadaka verip Pañcavarşika’yı gerçekleştirerek” (Tekin, 1980: 215)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

rabnaz : “kutsamak”

< Tib. *rab gnas (pa)* (Wilkens, 2021: 566b)

Orh. : -

Uyg. : *rabnaz* “kutsamak” (Wilkens, 2021: 566b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla *TorStüpa* adlı çalışmada tanıklanmıştır: *arig aşaylıg lama kutıña rabnaz kılurtı* (TorStüpa) (Röhrborn ve Sertkaya, 1980: 321) “Temiz tabiatlı Guru kutsallığında kutsatırdı.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

taḳdīs : “yüce ve mukaddes tutma”

< Ar. *taḳdīs* “kutsama” (Steingass, 1998: 315b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *taḳdīs* “yüce ve mukaddes tutma” (Ata, 1997b: 589b; Ata, 2014: 394b) Kelime *KE* ve *NF* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biz tesbīh ü taḳdīs kılur miz* (KE) (Ata, 1997a: 13) “Biz tesbih (eder) ve yüceltiriz.” *tesbīh ve tehlīl ve taḳdīs kılur biz* (NF) (Eckmann, 2014: 191) “Tesbih ve tevhid eder, yüceltiriz.”

Kıp. : -

tehlīl : “İslamda tevhidi ifade eden ‘la ilahe illallah’ sözünü tekrarlama”

< Ar. *tehlīl* “Allah’a övgü” (Steingass, 1998: 339a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *tehlil* “İslamda tevhidi ifade eden ‘la ilahe illallah’ sözünü tekrarlama” (Ata, 1997b: 619b; Ata, 2014: 419b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 261a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tesbîh ü tehlil aygıl* (KE) (Ata, 1997a: 180) “Tesbih ve tevhit et.” *tesbîh ü tehlil kılmak birle* (NF) (Eckmann, 2014: 265) “Tesbih ve tevhit etmesiyle.” *tesbîh ü tehlil* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 132) “Tesbih ve tehlil.”

Kıp. : *tehlil* “Kelimeitevhid’i tekrarlama” (Toparlı vd., 2007: 268b) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *barça tesbîh ve tehlil içinde* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 63) “Bütün (Allah’ı) tesbih ve birleme içinde.” *evvel kim tehlil kılğanda* (İM) (Toparlı, 2017: 228) “İlk önce kelimeitevhid söylendiğinde.”

2.2.5.3. Vaftiz

babtisma : “vaftiz, isim verme”

< Rum. *baptisma* “vaftiz, isim verme” (Argunşah ve Güner, 2015: 650) Ayrıca krş. Rumca *vaftiz*, Hristiyanlıkta doğduktan kısa bir süre sonra çocuğa ilk günahını silmek ve onu Hristiyanlaştırmak amacıyla yapılan kutsal işlem” (GTS)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *babtisma* “vaftiz, isim verme” (Toparlı vd., 2007: 21a; Argunşah ve Güner, 2015: 650) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.2.6. İstiğrak

akruş : “istiğrak; meditasyon, yoğunlaşma; çekingen, alçakgönüllü; sakin”

**akur-* < *akru-ş* “istiğrak; meditasyon, yoğunlaşma; çekingen, alçakgönüllü; sakin” (EDPT: 91a ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 82b)

Orh. : -

Uyg. : *akruş* “istiğrak; meditasyon, yoğunlaşma; çekingen, alçakgönüllü; sakin” (Wilkens, 2021: 26a) Kelime **AYS** ve **BT** serilerinde tanıklanmıştır: *agır akruş erigin, köni ögin saçmatın* (AYS IX) “Uygun bir samādhi duruşunda doğru pozisyon dan uzaklaşmadan.” (Uçar, 2013: 53) *yarlıkançuçı köñülünin yüräkiñdin birtäm ketärip akruş s(äri)nmäkiñin köräyin* (DKPAM) “Merhametini kalbinden₂ tamamen kaldırarak, sakinliğini ve sabrını göreyim.” (Wilkens, 2016: 542)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

akruşlanmak : “konsantre olmak, kendini toplamak, meditasyon yapmak”

< *akru-ş+la-n-mak* “meditasyon; kibar tavır”

Orh. : -

Uyg. : *akruşlanmak* “konsantre olmak, kendini toplamak, meditasyon yapmak” (Wilkens, 2021: 26a) Kelime **Maitrisimit** isimli metinde tanıklanmıştır: *ög köñül akruşlanmak körtlä körküg yigit türk ät’özüg kaltı tolı tokımış* (Hami 15) “Düşünce₂ meditasyon güzel₂ yiğit₂ bedeni şöyle ki dolu (bir şekilde) dokunmuş.” (Laut, 1993: 191)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

dyan : “istiğrak, meditasyon”

< Toh. A/B *dhyām* (Poucha, 1955: 139; Adams, 2013: 349) < Skt. *dhyāna* “meditasyon, düşünme” (MW, 1899: 521a; Edgerton, 1953: 287a)

Orh. : -

Uyg. : *dyan* “istiğrak, meditasyon” (Wilkens, 2021: 249b; Caferoğlu, 1968: 67) Kelime **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *näçökin tägmägäy kalısız nirvan mäniziñä dyan ügüzñüñ örküçlänmäki amrılısar* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 24) “Nasıl eksiksiz (bir şekilde) Nirvāna’ya -istiğrak nehrinin dalgasına- ulaşacağız.” *ät’özüg kızläp dyan olurayın tesär ämgäkig yerip mänü mänı tiläyin tesär* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 131) “Vücudunu gizleyerek meditasyon gerçekleştireyim derse, sıkıntısını ortadan kaldırıp sonsuz mutluluğu isteyeyim derse.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

dyanlıg : “meditasyon, meditasyona ait”

< Skt. *dyan* + Tü. *+lıg* “meditasyon” (Wilkens, 2021: 250b)

Orh. : -

Uyg. : *dyanlıg* “meditasyon, meditasyona ait” (Wilkens, 2021: 250b; Caferoğlu, 1968: 68) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *kim t(ä)ñri t(ä)ñrısı burhan burhan kutın bulu yarlıkap bir prnadaşunu oluru yarlıkap yeti yeti kün dyanlıg mänı teginü ärtürü yarlık(a)dı kimkä ymä näñ nom nomlay(u) ya(r)lıkamadı* (Maitri)

“Tanrılar Tanrısı Buddha, Buddhalığa haşmetle ulaşır, bir Pranadasumu –istiğraf oturuşunu- haşmetle yapıp yedi defa yedi gün istiğrak zevkini haşmetle tattı. (Henüz) hiçbirseye dini öğretmek lütfunda bulunmadı.” (Tekin, 1960: 50) *dyanlıg suv üzä biziñ kut ayap kârtgünüp säkiz könilärig ağır ayag köñülüg k(ı)ltımız* (HT VIII) (Röhrborn, 1996: 168) “Meditasyonlu su ile bahtımızı kutsayıp ve (bahtımıza) inanıp sekiz doğruyu içten bir saygıyla gerçekleştirdik.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

mudur : “damga, mühür; ritüelde kullanılan parmak duruşu”

< Skt. *mudrā* “mühür; parmakların pozisyonu ya da iç içe geçmesi; ellerde çizgiler veya işaretler” (MW, 1899: 822c; Edgerton, 1953: 435a; ayrıca krş. DTS: 347a)

Orh. : -

Uyg. : *mudur* “damga, mühür; ritüelde kullanılan parmak duruşu” (Wilkens, 2021: 478b; Caferoğlu, 1968: 132) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *länhua mudurnuñ soñınta öz öz mudurların kılıp darnıların sözlägül* (UigTot.) “Lotus mudrânın sonunda kendi mudrâlarını gerçekleştirerek tılsımlarını (dhāraṇī) söylemeli.” (Ölmez ve Uzunkaya, 2016: 298) *bilgä biliglig mudura birlä tözüülü kutılmaktın bälgülüg bolmış mäñi üzä içtinki taştıñkı divatalar kuvragıña barçaka tapınmak* (BT VII) “Bilgelik mudrâsıyla uyumlu birleşmeden açılmış sevinç ise içerideki ve dışarıdaki devatâlar topluluğunun hepsine saygı göstermeli.” (Ölmez ve Uzunkaya, 2016: 301) Ayrıca krş; *mudurlug* “mudralı” (Wilkens, 2021: 478b) Kelime **BT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ikisigsiz mudurlug erinçkänçüçi köñülüg alku işlärig bütürür* (BT XIII) (Zieme, 1985: 122) “Kuşkusuz mudrâları, merhamet duyan gönlü bütün işleri tamamlar.” *buñık tamırlarta munı täg ök öñlüg mudurlug t(ä)ñri kızları kavşayu turur* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 71) “Dal damarlarında bunun gibi şekilli mudrâları Tanrı kızları çevrelemiştir.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

nirodasamap(a)ti : “sönmenin meditasyonu”

< Skt. *nirodhasamāpatti* “sönmenin meditasyonu” (Edgerton, 1953: 300a)

Orh. : -

Uyg. : *nirodasamap(a)ti* “sönmenin meditasyonu” (Wilkens, 2021: 491a) Kelime **BT**, **HT** ve **SadDhar.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bodisatav yeti yıl nir(o)dasamati atl(i)g dyanka kirü yarlıkap arıtı olurmadi* (SadDhar.) “Bodhisattva, yedi yıl nidodhasamāpatti adlı meditasyona girmeyi buyurup, hiç oturmadi.” (Barutçu Özönder, 1987: 139) *[arha]ntlar* nirodasamap(a)t[i] [dya]nka kirmiş* (HT V) (Dietz vd., 2015: 193) “Rahipler nirodhasamāpatti (adlı) meditasyona girmiş.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

samadi : “meditasyon”

< Toh. B **samādhi* (Adams, 2013: 739) < Skt. *samādhi* “yoğunluk, yoğunlaşma, meditasyon” (MW, 1899: 1160a; Edgerton, 1953: 568b)

Orh. : -

Uyg. : *samadi* “meditasyon” (Wilkens, 2021: 577b) Kelime **AYS** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ādrāmlār şuroṅgaşamapadi atl(i)g tāriṅ samati dyanka tayaklığın korkınçig kasınçig* (AYS III) “Erdemler (ve) Sūramgamasamādhi adlı derin iç bakışa dayalı olması sayesinde korkunç₂” (Ölmez, 1991: 58)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

samar : “meditasyon”

< Soğd. *s'm''r* (Gharib, 2004: 351a); Toh. B **samādhi* (Adams, 2013: 739) < Skt. *samādhi* “yoğunluk, yoğunlaşma, meditasyon” (MW, 1899: 1160a; Edgerton, 1953: 568b)

Orh. : -

Uyg. : *samar* “meditasyon” (Wilkens, 2021: 578a; Caferoğlu, 1968: 195) Kelime **Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *alku dyan samarlarda ärk türk bolmuş* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 48) “Bütün meditasyonlarda₂ güç(lü) olmuş” *dyan samarda ulatı dyan sakınçlar üzä ärk tarta umaz* (Maitri) “İstiğraka₂ ve başka istiğraklara₂ hükmedemez.” (Tekin, 1960: 42)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sarvatyana : “her şeyi bilme; meditasyon”

< Skt. *sarvadyāna*: *sarva* “tüm, bütün, hep, beraber” (MW, 1899: 1184c; Edgerton, 1953: 583a) + *dhyāna* “meditasyon, düşünme” (MW, 1899: 521a; Edgerton, 1953: 287a)

Orh. : -

Uyg. : *sarvatyana* “her şeyi bilme” (Wilkens, 2021: 588b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sarvatayan tükäl bilgä biliglig tüşkä kirip* (BT II) (Röhrborn, 1971: 36) “Sarvadyāna tamamıyla bilgeliği₂ (içeren) rüyaya girerek” *s(a)rvatyan atlag bilgä bilig* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 18) “Sarvadyāna adlı bilgelik₂”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tamga : “damga, mühür, işaret, sembol; ritüel el kol hareketi”

< *tam-ga* “mühür, işaret; mudrā” (EDPT: 504b; OTWF: 379; DTS: 530a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 220)

Orh. : -

Uyg. : *tamga* “damga, mühür, işaret, sembol; ritüel el kol hareketi” (Wilkens, 2021: 667b; Caferoğlu, 1968: 222) Kelime **BT**, **HT**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölü ölginçä ç(a)hşap(a)t tamga arıg küzädür* (Maitri) “Ölünceye kadar Şīla Mudrā’yı muhafaza edeceğim.” (Tekin, 1960: 65)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yogaçare : “yoga yapan kişi”

< Toh. A/B *yogācāre* (Poucha, 1955: 247; Adams, 2013: 553) < Skt. *yogācāra* “manevi disiplin uygulaması” (Edgerton, 1953: 448b)

Orh. : -

Uyg. : *yogaçare* “yoga yapan kişi” (Wilkens, 2021: 908a) Kelime **BT**, **UigTot.** ve **Abitaki** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yogaçariniñ köñültä ulug mänji ögrünç tugmak* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 136; ayrıca bk. Aris, 2018: 137) “Yogācāra’nın gönlündeki yüce sevinç(le)₂ doğmak” *ol yogaçareka uțuru kälmişin sakingu [ol]* (Abitaki) “O Yogācāra’ne karşı dediğini düşünecektir.” (Karaayak, 2021: 204)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

2.2.7. Dua

alkış : “takdis, alkış, övgü; iyi dilek, kutlama, hayır dua; kehanet”

< *alka-ş* “övgü” (EDPT: 137b; OTWF: 262; DTS: 38a ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 99b)

Orh. : -

Uyg. : *alkış* “takdis, alkış, övgü; iyi dilek, kutlama, hayır dua; kehanet” (Wilkins, 2021: 31b; Caferoğlu, 1968: 12) Kelime **Abitaki**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *barça vyakirit alkış alıp (...)* (Abitaki) “Bütün vyākṛtī (ve) kehanet olarak (...).” (Karaayak, 2017: 179) *burhan kutıya vyakrit alkış alalım* (HT X) “Buddha’nın kutsallığına vyākṛtī övgü alalım.” (Mirsultan, 2010: 125)

Krh. : *alkış* “alkış; dua etme; övme; birinin iyiliklerini sayma” (Arat, 1979b: 18; Kaçalın, 2019: 68; Kök, 2004: 245) Kelime **KB**, **DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kişi edgü atın kör alkış bolur* (KB) “İnsan iyi adıyla övülür.” (Arat, 1979a: 40) *ol begke alkış bérđi (asnā ‘alā)* (DLT) “Hz. Peygamber’e -aleyhi’s-selam-salavat getir.” (Kaçalın, 2019: 68) *tanrı üskinde yalavaçnıñ alkışları* (TİEM) (Kök, 2004: 143) “Allah’ın huzurundaki peygamberin duaları.”

Hrz. : -

Kıp. : *alkış* “alkış, sena, övgü; hayır dua” (Toparlı vd., 2007: 7a; Argunşah ve Güner, 2015: 624) Kelime **CC**, **DM**, **KK** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

alkışla- : “hayır dua etmek”

< *alka-ş+la-* “hayır dua etmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *alkışla-* “hayır dua etmek” (Toparlı vd., 2007: 7a; Argunşah ve Güner, 2015: 625) Kelime **DM** ve **CC** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

da‘vāt : “dualar”

< Ar. *da‘vāt* “dualar, kutsamalar” (Steingass, 1998: 528a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *da‘vāt* “dualar” (Ata, 2014: 107a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *da‘vātı birle* (NF) (Eckmann, 2014: 118) “Dualarla.”

Kıp. : -

du‘ā : “dua, Allah’a çağırma”

< Ar. *du‘ā* ‘ “çağırma; selamlama; ibadet” (Steingass, 1998: 527b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *du‘ā* “dua” (Arat, 2006: XVII; Kök, 2004: 350; Ata, 2004: 321; Üşenmez, 2010: 385) Kelime **At.**, **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şahımın du‘ā birle yad kılsu tēp* (At.) “Şâhımı du‘â ile yâd etsin.” (Arat, 2006: 46) *saña hediye kıldım bu taşuk sözüm / maña hedye kılsu du‘ā tēp sini* (At.) “Sen de bana du‘â hediye edersin diye, bu nâdide sözlerimi sana hediye ettim.” (Arat, 2006: 78) *du‘ā kıldı zekeriyyâ idisiye* (TİEM) (Kök, 2004: 37) “Zekeriyya (peygamber) Allah’a dua etti.” *idimize bezerlegil meniñ du‘ânı* (TİEM) (Kök, 2004: 185) “Rabbim, benim duâmı kabul et!” *ançada feryâd tilediñiz idinizdin müstecâb kıldı du‘ânı sizke* (JR) (Ata, 2004: 34) “Siz Rabb’inize feryat ettiniz, o da duanızı kabul etti.” *anda du‘ā kıldı zekeriyyâ idisiye* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 249) “Zekeriya peygamber orada Rabb’ine dua etti.”

Hrz. : *du‘ā* “dua, Allah’a yalvarma” (Ata, 1997b: 172a; Ata, 2014: 110b; Sağol, 1993: 611; Toparlı ve Argunşah, 2014: 214b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *du‘ânı icâbet kıldım* (KE) (Ata, 1997a: 33) “Duânı kabul ettim.” *du‘ā okıdı* (NF) (Eckmann, 2014: 111) “Dua okudu.” *du‘ā kıldı ol ikegü tañrığa* (HTKT) (Sağol, 1993: 124) “İkisi birlikte Allah’a dua etti.” *du‘ā kııl* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 104) “Dua et!”

Kıp. : *du‘ā* “dua, yakarış, niyaz” (Toparlı vd., 2007: 65a) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM**, **KF**, **MG**, **MS**, **RH** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *du‘ā tilep ayttı keçe kündüz* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 40) “Gece gündüz dua dileyip istedi.” *du‘ā kılgan* (İM) (Toparlı, 2017: 26) “Dua eden.”

durūd : “hayır, duâ; kutsama; selam”

< Far. *durūd* “du‘â; şükran günü” (Steingass, 1998: 515a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *durūd* “hayır, duâ; kutsama; selam” (Kök, 2004: 351) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *oşbu şıfatlığ kişi anlar üze durūd idilerindin yarlıkamak anlar*

tururlar (TİEM) (Kök, 2004: 17) “Bu vasıflara sahip kişi onlarla hayır sahiplerinden bağışlanmayı isterler.”

Hrz. : *dürūd* “dua, rahmet, övgü” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 214b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *dürūdnu kim aydılar erse arı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Temiz edilen duayı.”

Kıp. : -

istap : “övgü”

< Skt. *stava* “ilahî; övgü, methiye” (MW, 1899: 1259a)

Orh. : -

Uyg. : *istap ~ stap* “övgü” (Wilkins, 2021: 625a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **Indrasenas** adlı çalışmada tanıklanmıştır: *bo tutmuşça istaplarıg yoritmayın tep m(ä)n viçaya inyana (??) şila çizä tågintim* (Indrasenas) “Bu övgüyü bırakmak istemiyorum diyerek ben keşiş Şilavān yazmaya lutfettim.” (Hartmann vd., 1996: 216)

Krh. : -; **Hrz. :** -; **Kıp. :** -

isticābet : “duanın Allah katında kabul edilmesi”

< Ar. *isticābat* “duayı duymak veya cevaplamak” (Steingass, 1998: 50a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hrz. : *isticābet* “duanın Allah katında kabul edilmesi” (Ata, 1997b: 272b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mevlī anıñ du‘āsın isticābet kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 36) “Allah onun duasını kabul etti.”

Kıp. : -

münācāt : “münacat, yalvarma, dua etme”

< Ar. *münācāt* “gizli söyleme, Allah ile içsel konuşma” (Steingass, 1998: 1317a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hrz. : *münācāt* “münacat, yalvarma, dua etme” (Ata, 1997b: 454a; Ata, 2014: 303a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yūsuf münācātğa qol köterdi* (KE) (Ata, 1997a: 121) “Hz. Yusuf, Allah’a dua ederek elini kaldırdı.” *qul münācāt ħalāvātını* (NF) (Eckmann, 2014: 184)

“Kul Allah’a yalvarma zevkini.” *seherde niyāz münācāt bile* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 150) “Seher vakti yalvarma ve yakarmayla.”

Kıp. : *münācāt* “Allah’a dua, niyaz, yalvarma” (Toparlı vd., 2007: 192a) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ayttı her keçe münācāt* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 729 “Her gece Allah’a dua (ettiğini) söyledi.”

niyāz : “yalvarma, dua”

< Far. *niyāz* “dua, istek” (Steingass, 1998: 1440b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *niyāz* “yalvarma, dua” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 245a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *niyāz birle tün kün* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 136) “Gece gündüz niyaz ile.”

Kıp. : *niyāz* “yalvarma, dua” (Toparlı vd., 2007: 202a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol er niyāz içinde bolısar* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 105) “O kişi niyaz içinde olacak.”

okımak : “okumak, çağırmak, davet etmek; dua etmek, tapmak, ibadet etmek”

< *okı-mak* “çağırmak, okumak; dua etmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *okımak* “okumak, çağırmak, davet etmek; dua etmek, tapmak, ibadet etmek” (Ünlü, 2004: 592b) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yme aygıl ne kılur ne azlar sizlerni benim idim eger okımağınız bolmasa* (TIEM) (Ünlü, 2004: 78) “(Resulüm!) De ki: “Rabb’im size ne kıymet verir duanız olmasa?”

Hrz. : -; Kıp. : -

rızvān : “hayır dua, şükran”

< Ar. *rızvān* “nimet, şükran” (Steingass, 1998: 579a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *rızvān* “hayır dua, şükran” (Ata, 2014: 352b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *rızvān aydı* (NF) (Eckmann, 2014: 90) “Hayır dua etti.”

Kıp. : -

şalavāt : “Hz. Muhammed’e edilen dualar”

< Ar. *şalavāt* “dualar; nimetler” (Steingass, 1998: 792a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *şalavāt* “Hz. Muhammed’e edilen dualar” (Ata, 1997b: 535a²; Ata, 2014: 360a; Sağol, 1993: 870) Kelime *NF* ve *HTKT* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *peygāmbarkā şalavāt aydı* (NF) (Eckmann, 2014: 75) “Hz. Peygambere salavat getirdi.” *şalavāt aytur siziñ üze* (HTKT) (Sağol, 1993: 319) “Size dua eder.”

Kıp. : *şalavāt* “Hz. Muhammed’e edilen dua” (Toparlı vd., 2007: 224b) Kelime *GI*, *İM*, *KF* ve *MS* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şalavāt keltürmek turur* (İM) (Toparlı, 2017: 75) “Salavat getirmektir.”

tažarru : “yalvarma”

< Ar. *tažarru* “içten yakarma” (Steingass, 1998: 306a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *tažarru* “yalvarma” (Ata, 2014: 407b; Sağol, 1993: 921; Toparlı ve Argunşah, 2014: 260a) Kelime *NF*, *HTKT* ve *MM* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *haķ te ‘ālāķa üküş tažarru ‘ u zārılık kıldım* (NF) (Eckmann, 2014: 43) “Allahutaala’ya çokça yalvardım ve yakardım.” *ne üçün tažarru ‘ kılmadılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 94) “Niçin yakarmadılar.” *tün kün tažarru ‘ bile* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Gece gündüz yakarmayla.”

Kıp. : *tažarru* “yalvarma” (Toparlı vd., 2007: 266b) Kelime *GT* ve *İM* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köp türli tažarru ‘ ve zārılık ettiler* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 123) “Çokça feryat ve figan ettiler.” *tažarru ‘ kılgay teñri te ‘ālāğa* (İM) (Toparlı, 2017: 244) “Allahutaala’ya yalvaracak.”

tile- : “dilemek, istemek; beklemek; aramak”

< *til+e-* “istemek; aramak” (EDPT: 492a; OTWF: 619; DTS: 560a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tile-* “dilemek, istemek; beklemek; aramak” (Arat, 1979b: 447; Kaçalin, 2019: 474; Kök, 2004: 605; Ata, 2004: 678; Üşenmez, 2010: 600) Kelime *KB*, *DLT*, *At*,

² *şalavāt* sözü dizinde gösterilen yerde geçmemiştir.

TİEM, JR ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tilese törütür bohur kölmiş / tilep boldı barça anı bolmış* (KB) “Dilerse, yaratır ve her istediği olur; yaptıkları hep onun isteği ile vücuda gelmiştir.” (Arat, 1979a: 152) *bu mundağ idimni kalı sevmeyin / tilep bulğuğa öz kalı evmeyin* (KB) “Böyle rabbimi nasıl sevmem; onu arayıp bulmak için nasıl çırpınıp durmam.” (Arat, 1979a: 479) *teñri andağ tiledi (arāda)* (DLT) “Allah böyle diledi.” (Kaçalın, 2019: 474) *bu dünya neñindün yëğü kedgölük / al artuğ tileme vebal yüdğölük* (At.) “Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al; fazlasını isteme, (fazlası) yüklenilecek vebâldir.” (Arat, 2006: 55) *tiler siler dünya nekini tañrı* (TİEM) (Kök, 2004: 132) “Allah dünya malını kazanmanızı ister.” *ayğıl tañrıda adınkı-mu tileyin* (TİEM) (Kök, 2004: 106) “De ki: O’dan başka Rab mi isterim?” (Yazır, 2014: 149, 6/164) *aydı tañrıda adın tileyür men sizke tañrı* (JR) (Ata, 2004: 27) “Hiç dedi, ben size Allah’tan başka bir ilah mı isterim?” (Yazır, 2014, 166, 7/140) *aydılar tilegil biziñ üçün idindin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 216) “Bizim için Rabb’inden iste, dediler.”

Hrz. : *tile-* “dilemek, istemek, arzu etmek; aramak” (Ata, 1997b: 633a; Ata, 2014: 426a; Sağol, 1993: 936; Toparlı ve Argunşah, 2014: 263a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mendin özgedin halâşlık tiler sen* (KE) (Ata, 1997a: 124) “Benden başka (ne) kurtuluş dilersin.” *muhammed katinga kelmek tileyür biz* (NF) (Eckmann, 2014: 263) “Hz. Muhammed’in katına gelmeyi isteriz.” *tilegil biziñ üçün idindin* (HTKT) (Sağol, 1993: 8) “Bizim için Rabb’inden dile!” *idindin tiledi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 99) “Allah’tan diledi.”

Kıp. : *tile-* “dilemek, istemek” (Toparlı vd., 276a; Argunşah ve Güner, 2015: 842; Özyetgin, 2001: 666) Kelime **BV, CC, İM, İN, Kİ, KK, MG, TA, RH** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tilegey teñri te’ālādan* (İM) (Toparlı, 2017: 271) “Allahutaala’dan isteyecek.”

tilemek : “istemek”

< *til+e-mek* “istemek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tilemek* “istemek” (Ünlü, 2004: 683b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bütrür bilgen küsüş idiniñ tilemeki* (TİEM) (Ünlü, 2004: 171) “Her şeyi bilen, gören yüce Allah’ın isteğiyle kesinleşir.”

Hz. : -; Kp. : -

yalğışla- : “hayır dua etmek”

< (y)alğış- “övgü” (EDPT: 137b; OTWF: 262; DTS: 38a; UW, 1977-1998: 99b) + la-
“hayır dua etmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kp. : *yalğışla-* “hayır dua etmek” (Toparlı vd., 2007: 308a; Özyetgin, 2001: 717)
Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

yalvar- : “yalvarmak, rica etmek, pişman olmak, (günahlardan) kurtulmak”

yalvar- “yalvarmak, dua etmek” (EDPT: 920b; OTWF: 365; DTS: 230b)

Orh. : -

Uyg. : *yalvar-* “yalvarmak, rica etmek, pişman olmak, (günahlardan) kurtulmak”
(Wilkins, 2021: 859a; Caferoğlu, 1968: 283) Kelime **AYS**, **BT** ve **TT** adlı serilerde
tanıklanmıştır: *t(ä)ñrilärkä yalvarıp küzätü bergükä öñünzün* (AYS VII) “Tanrılara
yalvarıp gözetilip korunmayı dilesin.” (Çetin, 2012: 150) *yamadivika yalvarmamış*
ärsär (BT XIII) (Zieme, 1985: 158) “Yamadeva Tanrı’ya yalvarmamış ise”

Krh. : -

Hz. : *yalvar-* “yalvarmak” (Ata, 1997b: 700a; Ata, 2014: 466b; Sağol, 1993: 996;
Toparlı ve Argunşah, 2014: 269b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde
tanıklanmıştır: *tažarru ‘ birle yalvardı* (KE) (Ata, 1997a: 29) “Yakararak yalvardı.”
yalvarıp tañrıdın necät tilegeliñ (NF) (Eckmann, 2014: 202) “Yalvarıp Allah’tan
kurtuluş dileyelim.” *yalvaru tağı kórka* (HTKT) (Sağol, 1993: 125) “Yalvararak ve
korkarak.” *iğidin tiledi üküş yalvarıp* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 99) “Çokça
yalvarıp Allah’tan diledi.”

Kp. : *yalvar-* “yalvarmak, yakarmak; dua etmek” (Toparlı vd., 2007: 307b; Argunşah
ve Güner, 2015: 872) Kelime **BM**, **CC**, **İM** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır:
yalvarmañni teñri te ‘äläğa (İM) (Toparlı, 2017: 278) “Allahutaala’ya yalvarmayı.”

yalvarmağ : “yalvarma”

< *yalvar-mağ* “yalvarma” (DTS: 228a)

Orh. : -

Uyg. : *yalvarmak* “yalvarma” (Wilkins, 2021: 859a) Kelime **AYS** ve **BT** serilerinde metinlerde tanıklanmıştır: *ökünmāk yalvarmak kṣanti kılmak üzā* (AYS III) “Pişman olmak, yalvarmak, af dilemekle” (Ölmez, 1991: 39)

Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *yalvarmak* “rica, dua, yalvarma, yakarış” (Toparlı vd., 2007: 307b; Argunşah ve Güner, 2015: 872) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.2.8. Tövbe, Günah Çıkarma ve Günahtan Arınma

arığla- : “temizlenmek (Allah katında)”

< *arığ+la-* “temizlenmek” (EDPT: 219b; DTS: 52a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 54)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arığla-* “temizlenmek (Allah katında); tesbih etmek” (Ünlü, 2004: 332a; Ata, 2004: 223; Üşenmez, 2010: 334) Kelime **TIEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anı arığlañlar anı erte taķı kēçe* (TIEM) (Ünlü, 2004: 198) “(O) Allah’ı sabah akşam yüceltip tenzih edesiniz.” (Yazır, 2014: 510, 48/9) *anı yime arığlañlar anı erte taķı kēçe* (Ata, 2004: 137) “(Allah’ı) gece gündüz tesbih ediniz.” *taķı arığlayur miz sini* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 211) “Ve biz seni tesbih ederiz.”

Hrz. : *arığla-* “Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih etmek” (Sağol, 1993: 526) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *arığlağıl idīññiñ ögmeki birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 192) “Rabb’ini hamt ile tesbih et!”

Kıp. : *arıla-* “ululamak, yüceltmek; temizlemek” (Toparlı vd., 2007: 11a) Kelime **MS**, **Gİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

arığlık : “temizlik, saflık (Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih etmek)”

< *arı-ğ+lık* “temizlik, saflık” (EDPT: 218b; OTWF: 181; DTS: 52a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arığlık* “temizlik; zekât; saflık (Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih etmek)” (Kök, 2004: 273; Borovkov, 2002: 55) Kelime **TIEM** ve **AT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *arığlığ birle yād kılğıl idīñ ögdüsi birle* (TIEM) (Kök, 2004: 191) “O hâlde Rabb’ini hamt ile tesbih et!” *farmānladı meñe namāznı arığlıķnı men tirig bar erken* (AT.)

“Yaşadığım sürece namaz kılmayı ve zekât vermeyi bana emretti.” (Borovkov, 2002: 55)

Hrz. : *arîḡlık* “suçsuzluk, günahsızlık; temizlik, saflık” (Ata, 2014: 20a; Sağol, 1993: 526; Toparlı ve Argunşah, 2014: 200a) Kelime **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol tüş içinde benim arîḡlığım bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 290) “O rüyada benim günahsızlığım ortaya çıksa.” *arîḡlık taḡrıka* (HTKT) (Sağol, 1993: 170) “Bütün noksan sıfatlardan münezzeḥ olan Allah’a.” *arîḡlık nişānı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 100) “Temizlik alameti.”

Kıp. : *arîḡlık* “münezzeḥlik, temizlik” (Toparlı vd., 2007: 11a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *arîḡlığı içinde degül* (İM) (Toparlı, 2017: 95) “Münezzeḥlik içinde deḡil(dir).”

arıt- : “temizlemek, temize çıkarmak, gūnahtan arıtmak”

< *arıt-* “temizlemek” (EDPT: 207b; OTWF: 589; DTS: 53a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 71)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arıt-* “temizlemek, temize çıkarmak, gūnahtan arıtmak” (Ata, 2004: 224; Üşenmez, 2010: 335) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *arıtmaḡ üçün ol kim köḡüllerinîz içinde turur* (JR) (Ata, 2004: 5) “Kalplerinizi gūnahlardan arındırmak için.” *taḡı arıtur anlarını taḡı öḡretür anlarḡa kitābnı ḡikmetni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “(Allah) hem onlara kitabı, hikmeti öḡretir hem de onları (kirden) arındırır.”

Hrz. : *arıt-* “temizlemek, gūnahtan arındırmak” (Ata, 2014: 20b; Sağol, 1993: 526; Toparlı ve Argunşah, 2014: 200a) Kelime **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *seni yamanlıḡdın arıtdı* (NF) (Eckmann, 2014: 291) “(Allah) seni gūnahlardan arındırdı.” *arıtur anlarını* (HTKT) (Sağol, 1993: 51) “Onları temizler.” *zekātnı arıtıp* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 121) “Zekātı temizleyip.”

Kıp. : *arıt-* “temizlemek, arıtmak” (Toparlı vd., 2007: 11a; Argunşah ve Güner, 2015: 636; Özyetgin, 2001: 358) Kelime **BM**, **BV**, **CC**, **Gl**, **İM**, **KF**, **Kİ**, **MS** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anı arıtur* (İM) (Toparlı, 2017: 89) “Onu temizler.”

arıtmaḡ : “temizleme, arıtma”

< *arı-t-mak* “temizleme, arıtma” (DTS: 53a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *arıtma* “temizleme, arıtma” (Sağol, 1993: 527) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrınıñ arıtmaķı* (HTKT) (Sağol, 1993: 16) “Allah’ın temizlemesi.”

Kıp. : -

boşak : “günah çıkartma”

boşak “günah çıkarma, gūnahtan kurtulma, bağış, af” (Argunşah ve Güner, 2015: 671)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *boşak* “günah çıkartma” (Toparlı vd., 2007: 35a; Argunşah ve Güner, 2015: 671) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

dežit : “tövbe” → **tijit**

< Toh. B *dešit* ~ *tešit* “itiraf” (Adams, 2013: 325) < Skt. *dešita* “yönlendirilen” (MW, 1899: 496c)

Orh. : -

Uyg. : *dežit* “tövbe” (Wilkens, 2021: 247b; Caferoğlu, 1968: 242) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *e[r]inçü anıg kılınçım[i]z arızun dežit kşanti bolzun* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 183) “Günah, kötü davranışımız temizlensin, tövbe₂ edilsin.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

evb : “ibadetle Tanrı’ya yönelme”

< Ar. *evb* “tövbe; dönüş; pişmanlık” (Steingass, 1998: 117b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *evb* “ibadetle Tanrı’ya yönelme” (Ata, 1997b: 215a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yūsufğa evb öğretti* (KE) (Ata, 1997a: 118) “Hz. Yusuf’a Allah’a ibadetle yönelmeyi öğretti.”

Kıp. : -

huastuanift : “itiraf”

< Part. *xwăstwānīft* “itiraf” (Özbay, 2014: 149a); Soğd. *xw’stw’n(y)ft* “itiraf” (Gharib, 2004: 435a)

Orh. : -

Uyg. : *huastuanift* “itiraf” (Wilkens, 2021: 282a; Caferoğlu, 1968: 83) Kelime **BT** ve **Huas.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: (...) *huastuanift noom* (...) (BT V) (Zieme, 1975: 20) “(...) tövbe öğretisi (...)”

Krh. : - ; **Hrz. :** - ; **Kıp. :** -

‘işmet : “haramdan kaçınma, günahsızlık, masumluk”

< Ar. *‘işmet* “koruma, muhafaza etme” (Steingass, 1998: 852a)

Orh. : - ; **Uyg. :** - ; **Krh. :** - ; **Hrz. :** -

Kıp. : *‘işmet* “haramdan kaçınma, günahsızlık, masumluk” (Toparlı vd., 2007: 114b) Kelime **İM**, **Gİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘işmet talep kılıp tenriden* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Allah’tan haramdan kaçınmayı talep edip.”

istiğfār : “istiğfar, tövbe etme”

< Ar. *istiğfār* “yalvarma, af dileme” (Steingass, 1998: 53b)

Orh. : - ; **Uyg. :** - ; **Krh. :** -

Hrz. : *istiğfār* “istiğfar, Allah’tan günahın bağışlanmasını dileme, tövbe etme” (Ata, 1997b: 273a; Ata, 2014: 188b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ādem oğlanlarına istiğfār kılu başladı* (KE) (Ata, 1997a: 31) “Ademoğulları af dilemeye başladı.” *istiğfār kılğıl takı tevbe kılğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 290) “İstiğfar ve tövbe et!”

Kıp. : *istiğfār* “tövbe etme, Allah’tan bağışlanmasını isteme” (Toparlı vd., 2007: 115a) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kılur ‘ārif kişiler dāyim istiğfār* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 48) “İrfan sahibi kişiler daima tövbe eder.” *istiğfārnu yolunda* (İM) (Toparlı, 2017: 236) “Tövbe yolunda.”

k(a)rmşugun : “günahların affı”

< Soğd. *krmşwhn* “af dilemek” (Gharib, 2004: 193a)

Orh. : -

Uyg. : *k(a)rmşugun* “günahların affı” (Wilkins, 2021: 339a) Kelime **BT** serisinde metinde tanıklanmıştır: *nom oğlanıñ ärsärlär suyda yazukddah boşugu k(a)rmşuhun ötüñür* (BT V) (Zieme, 1975: 29) “Öğreti oğulları gūnahtan₂ kurtulsunlar diye af diliyoruz.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

keffāret : “gūnah, suç veya kabahatin bağışlanması için yerine getirilmesi gereken görev”

< Ar. *keffārat* “tövbe, keffāret” (Steingass, 1998: 1037a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *keffāret* “gūnah, suç veya kabahatin bağışlanması için yerine getirilmesi gereken görev” (Kök, 2004: 421; Üşenmez, 2010: 456) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıñ keffāreti aş yetürmek çığaylarkā* (TİEM) (Kök, 2004: 86) “Onun keffāreti yoksullara yemek yedirmek(tir).” *anıñ keffāreti ta ‘ām on miskinniñ yetürmeki* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 294) “Bunun da keffāreti on fakiri yedirmek(tir).”

Hr. : *keffāret* “bir gūnahın bağışlanması amacı ile yapılan veya tutulan şey” (Ata, 2014: 213b; Sağol, 1993: 713; Toparlı ve Argunşah, 2014: 229b) Kelime **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *keffāret bērdi* (NF) (Eckmann, 2014: 291) “Diyet(ini) verdi.” *ol antlarıñızınıñ keffāreti* (HTKT) (Sağol, 1993: 85) “O yeminlerinizin diyeti.” *bolur vācib keffāret* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 116) “Kefaret vacip olur.”

Kıp. : *keffāret* “bir gūnaha karşı tutulmak üzere yapılan veya verilen şey” (Toparlı vd., 2007: 136b) Kelime **Ğİ**, **İM**, **KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *diyet taķı keffāret* (İM) (Toparlı, 2017: 40) “Diyet ve keffāret.”

kşanti : “gūnahların itirafı, tövbe; sabır”

< Toh. A / B *kşānti* (Poucha, 1955: 98; Adams, 2013: 261) < Skt. *kşānti* “sabır, tahammül; tövbe, gūnahlarını söyleme” (MW, 1899: 326c; Edgerton, 1953: 199b)

Orh. : -

Uyg. : *kşanti* “gūnahların itirafı, tövbe; sabır” (Wilkins, 2021: 416b; Caferoğlu, 1968: 184) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *bodis(a)t(a)v öskintā kamag kuvrag ara kşanti kılı* (HT X) (Mirsultan, 2010: 123) “Bodhisattva karşısında (toplanan) bütün rahipler topluluğu tövbe etti.” *agır ayag kop süzök kertgünç köñül*

öritip nom tözin tuyunu igid yañluk sakınçlarıg öçürü kşanti kılsar (AYS III) “Derin saygı (ile) tam temiz inançlı karar verip, öğreti esasını kavrayıp, yalan yanlış düşünceleri yok edip af dilese.” (Ölmez, 1991: 39)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ökün- “tövbe etmek, pişman olmak, hayıflanmak”

< (y)ük-ün- (OTWF: 610; ayrıca EDPT: 111a; DTS: 382b)

Orh. : *ökün-* “tövbe etmek, pişman olmak, hayıflanmak” (Ölmez, 2015: 357a) Kelime **KT** adlı runik harfli metinde tanıklanmıştır: *ökün küregünin üçün igidmiş* (KT D23) “Tövbe et, asi yaradılışlı olduğun için (hakanın seni) beslemiş.” (Ölmez, 2015: 87)

Uyg. : *ökün-* “pişman olmak, günah çıkarmak, itiraf etmek” (Wilkens, 2021: 529b; Caferoğlu, 1968: 149) Kelime **BT, HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *yumşak köñüllüg tävsiz kürsüz kılınçlıg ärsärlär kılmuş tsuyların ökünü tijit kşanti kılı* (Maitri) “Yumuşak kalpli, hilesiz ameller işleseler işlenmiş günahlarını itiraf edip af dilemeye alışmış.” (Tekin, 1960: 133) *[tar]ka kılınçlarıg kşanti kılınıp öküngü üçün* (BT XIII) “Kötü davranışları(na) tövbe edip af dilediği için” (Zieme, 1985: 93)

Krh. : *ökün-* “pişman olmak, tövbe etmek” (Arat, 1979b: 357; Kaçalın, 2019: 369; Kök, 2004: 533; Borovkov, 2002: 209) Kelime **KB, DLT, TİEM** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölümde oza yan özüñi yığa / ölüm tutsa öknüp asıg kılmağa* (KB) “Ölüm gelmeden Allah’a yönel, kendini topla; ölüm yakalayınca pişmanlık fayda etmez.” (Arat, 1979a: 567) *ol yāzukuñña öküñdi (taḥassara ‘alā, nadima)* (DLT) “O, günahına pişman oldu.” (Kaçalın, 2019: 369) *meger anlar ökünüp kaytsalar* (TİEM) (Kök, 2004: 17) “Onlar pişman olup tövbe etseler.” *ökünü kün* (AT.) (Borovkov, 2002: 209) “Tövbe günü.”

Hrz. : -; Kıp. : -

tavbalık : “tövbe eden, pişmanlık duyan”

< Ar. *tavba* + Tü. *+lık* “tövbe eden”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tavbalık* “tövbe eden, pişmanlık duyan” (Borovkov, 2002: 255) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ibret üçün tegme bir tavbalık uyağ kullarğa* (AT.) “Tövbe eden, itaatkâr (?) kulların her birine ibret olsun diye.” (Borovkov, 2002: 255)

Hz. : -; Kıp. : -

tāyib : “tövbe eden”

< Ar. *tā'ib* “(Allah’a) tövbe eden” (Steingass, 1998: 278a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *tāyib* “tövbe eden” (Ata, 2014: 407b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥaḳ te'ālā meni tāyibların kılğay* (NF) (Eckmann, 2014: 265) “Allahutaala beni tövbekârlardan edecek.”

Kıp. : -

tevbe : “tövbe, işlenen bir günahdan pişman olma” → **toba**

< Ar. *tavba* “tövbe” (Steingass, 1998: 333a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tevbe* “tövbe, işlenen bir günahdan pişman olma” (Kök. 2004: 603; Ata, 2004: 675; Üşenmez, 2010: 597) Kelime **TIEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meger anlar kim tevbe kıldılar* (TIEM) (Kök, 2004: 42) “Onlar tövbe edenlerdir.” *tevbe bérür taḡrı anlar üze* (TIEM) (Kök, 2004: 56) “Allah onları bağışlar.” *meger kim tevbe étse* (JR) (Ata, 2004: 62) “Kim tövbe ederse.” *tevbe kabül étgen ulaşı yarlıkağan ol* (JR) (Ata, 2004: 10) “Tövbe kabul eden, daima bağışlayandır.” *ḥaḳīḳat üze ol tevbeni kabül kılğan* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 214) “Şüphesiz ki o tövbeyi kabul eden(dır).”

Hz. : *tevbe* “tövbe” (Ata, 1997b: 628b; Ata, 2014: 423b; Sağol, 1993: 931; Toparlı ve Argunşah, 2014: 262a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tevbe kılalıḡ* (KE) (Ata, 1997a: 178) “Tövbe edelim.” *tevbesini kabül kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 191) “Tövbelerini kabul etti.” *tevbenizni kabül kıldı* (HTKT) (Sağol, 1993: 21) “Tövbenizi kabul etti.” *ölüp tevbesiz* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 132) “Tövbe etmeden ölürek.”

Kıp. : *tevbe* “tövbe (etme), işlediği bir günah veya suçtan pişman olarak bir daha yapmamaya karar verme” (Toparlı vd., 2007: 272b) Kelime **GI, GT, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu işden tevbe etkil* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 138) “Bu işten tövbe et!” *tevbe istigfār kılmaḳ* (İM) (Toparlı, 2017: 261) “Tövbe2 etme.”

tijit : “af, özür, tövbe, günah çıkarma” → **dezit**

< Skt. *desita* “gösterilen, yönlendirilen, talimat verilen” (MW, 1899: 496c)

Orh. : -

Uyg. : *tijit* “af, özür, tövbe, günah çıkarma” Kelime **AYS**, **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *agir ayig kalinçlarım olarnıñ tæg arızun alkinzun tijit kşanti bolzunlar* (AYS III) “Kötü, fena davranışlarım, onlarınki gibi temizlensin, yok olsun, affedilsin.” (Ölmez, 1991: 33) *tsuy erinçükä ökünç (köñülin) öritmädilär tijit k(şanti) kılmadılar* (Maitri) “Günahlar için pişmanlık duymadılar, af dilemediler.” (Tekin, 1960: 181)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

toba : “tövbe” → **tevbe**

< Ar. *tavba* “tövbe” (Steingass, 1998: 333a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *toba* “tövbe, günahlardan af dileme” (Toparlı vd., 2007: 278b; Argunşah ve Güner, 2015: 845) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

yazıksızlık : “günahsızlık”

< *yaz-ıķ+sız+lıķ* “günahsızlık”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *yazıksızlık* “günahsızlık” (Toparlı vd., 2007: 317a) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

yazınçsız : “hatasız, kusursuz, günahsız”

< *yaz-ınçsız* “günahsız” (EDPT: 988a; OTWF: 353; DTS: 251b)

Orh. : -

Uyg. : *yazınçsız* “hatasız, kusursuz, günahsız” (Wilkens, 2021: 880b; Caferoğlu, 1968: 292) Kelime **AYS**, **BT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *arığ turug yazınçsız ärür* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 176) “Temiz₂ ve günahsızdır.” *yazınçsız ogramış yerkä tägmäki* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 32) “Günahsız kalınan yere ulaşmak”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

yovık : “günah çıkartma”

< *yuv-uk* “günah çıkartma”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *yovık* “günah çıkartma” (Toparlı vd., 2007: 327b; Argunşah ve Güner, 2015: 898) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.2.9. Namaz

bī-namāz : “namaz kılmayan”

< Far. *bī-namāz* “duasız” (Steingass, 1998: 226a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *bī-namāz* “namaz kılmayan” (Ata, 1997b: 104a; Ata, 2014: 53b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir ançanı bī-namāz bildim* (KE) (Ata, 1997a: 304) “Bir onu namazsız bildim.” *bī-nemāz bolmağaymen* (NF) (Eckmann, 2014: 262) “Namaz kılmayan(lardan) olmayacağım.”

Kıp. : -

bügel- : “secde etmek”

< *bük-ül-* “eğmek, bükmek; boyun eğmek” (EDPT: 326b; OTWF: 657; DTS: 132a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *bügel-* “secde etmek” (Toparlı vd., 2007: 39b; Özyetgin, 2001: 421) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

dü-gāne : “iki rekat”

< Far. *du-gāne* “dualarda iki diz çökme” (Steingass, 1998: 546a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *dü-gāne* “iki rekat” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 214b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *dü-gāne ketür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 163) “İki rekat (namaz) kıl.”

Kıp. : -

fecr : “sabah namazı”

< Ar. *fecr* “sabah namazı” (Steingass, 1998: 908b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *fecr* “sabah namazı” (Toparlı vd., 2007: 81b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *fecr namāzını kılğay* (İM) (Toparlı, 2017: 237) “Sabah namazını kılacak.”

ķırā‘at : “namazın gereklerinden olmak üzere Kur’ân’dan muayyen parçalar okuma”

< Ar. *ķırā‘at* “Kur’ân’dan parça okuma” (Steingass, 1998: 960b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ķırā‘at* “namazın gereklerinden olmak üzere Kur’ân’dan muayyen parçalar okuma” (Ata, 2014: 239a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 232b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir rek‘atlarını ķırā‘at birle* (NF) (Ecmann, 2014: 30) “Bir rekâtını kıraat ile.” *ķiyāmda ķırā‘at okıġu* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 112) “Kıyamda sure okuyacak.” Ayrıca krş; *ķırā‘atsiz* “namazda Kur’ân’dan muayyen parçalar okumama” (Ata, 2014: 239a) Kelimme **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *namāz ķırā‘atsiz ķılsunlar* (NF) (Eckmann, 2014: 29) “Namaz(ı) kıraatsiz kılsınlar.”

Kıp. : -

ķiyām : “namazda ayakta durulan bölüm”

< Ar. *ķiyām* “dik durma, ayakta durma (dua)” (Steingass, 1998: 997a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ķiyām* “namazda ayakta durulan bölüm” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 233a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ķiyāmda ķırā‘at okıġu* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 112) “Kıyamda sure okuyacak.”

Kıp. : *ķiyām* “ölümden sonra dirilip ayaġa kalkma; namazda ayakta durma” (Toparlı vd., 2007: 146b) Kelime **Gİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ķiyāmnu uzatmak yahşırak turur* (İM) (Toparlı, 2017: 123) “Namaz anında ayakta durmayı uzatmak daha iyidir.”

ķu‘ūd : “namazın oturularak kılınan bölümü”

< Ar. *ķu‘ūd* “oturma” (Steingass, 1998: 979b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ku'ūd* “namazın oturularak kılınan bölümü” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 236b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *rükū' u ku'ūd* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 112) “Rükû ve oturma bölümleri.”

Kıp. : -

namāz : “namaz”

< Far. *namāz* “ibadet” (Steingass, 1998: 1425a) Ayrıca krş. Soğd. *nwm* ~ Grek. *nomos* “kanun, şerh, nizam” (Gharib, 1995: 246a; ayrıca krş. EDPT: 777a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *namāz* “namaz” (Arat, 1979b: 324; Kök, 2004: 507; Ata, 2004: 530; Üşenmez, 2010: 519) Kelime **KB, At, TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cemā'at bile kıl farīza namāz / çığaylar hacı kıl adına namāz* (KB) “Farz namazını cemâat ile kıl; fakirler haccı olan cuma namazlarını eda et.” (Arat, 1979a: 329) *yunup kıldı yatğu namāzın turup* (KB) “Kalkıp abdest aldı ve yatsı namazını kıldı.” (Arat, 1979a: 488) *harab boldı mescid bodun bi-nemāz* (At.) (Arat, 2006: 72) “Mescit harap oldu ve halk namazsız kaldı.” *namāz kılsunlar seniñ birle alsunlar yışıqlarını tulumlarını* (TİEM) (Kök, 2004: 66) “Silahlarınız alsınlar ve sizinle birlikte namaz kılsınlar.” *buyurdı maña namāznı zekātnı* (TİEM) (Kök, 2004: 222) “Bana namazı, zekâtı emretti.” *bir gürüh kim namāz kılmadılar* (JR) (Ata, 2004: 14) “Bir topluluk namaz kılmadı.” *kaçan kopsa siz namāzka yuñ yüzleriñizni* (JR) (Ata, 2004: 20) “Namaz kılacağınız vakit yüzünüzü yıkayın.” *namaz kılgu yer* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 220) “Namaz kılınacak yer.”

Hrz. : *namāz* “namaz” (Ata, 1997b: 458b; Ata, 2014: 308a; Sağol, 1993: 806; Toparlı ve Argunşah, 2014: 243b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *namāz kıılır* (KE) (Ata, 1997a: 20) “Namaz kılar.” *namāz birle meşgūl bolur* (NF) (Eckmann, 2014: 136) “Namazla meşgul olur.” *namāz kılğıl* (HTKT) (Sağol, 1993: 494) “Namaz kıl!” *bulunsa namāzda bu üçnüñ biri* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 108) “Namazda bu üçünden biri bulunsa.”

Kıp. : *namāz* “namaz” (Toparlı vd., 2007: 198a) Kelime **BM, BV, Gİ, GT, İM, İN, KF, KF, KFT, Kİ, KK, MS** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *namāznı köp kıldı*

(GT) (Karamanlioğlu, 2019: 51) “Namazı çokça kıldı.” *namāz turğuzurlar* (İM)
(Toparlı, 2017: 35) “Namaza dururlar.”

ösey : “secde etmeme”

ösey “secde etmemek” (Ünlü, 2004: 613a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *ösey* “secde etmemek” (Ünlü, 2004: 613a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlar ösey erdiler* (TİEM) (Ünlü, 2004: 244) “Onlar secde etmediler.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

rekʼat : “rekat”

< Ar. *rakʼat* “başın kutsal bir eğimi” (Steingass, 1998: 585a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *rekʼat* “rekat; namazda bir kıyam, bir rükû ve iki secdeden ibaret bölüm” (Ata, 1997b: 521b; Ata, 2014: 351a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 250a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir künde yüz rekʼat namāznıñ kazāsını* (KE) (Ata, 1997a: 199) “Bir günde yüz rekât namazın kazasını.” *üçinç rekʼatda* (NF) (Eckmann, 2014: 170) “Üçüncü rekâtta.” *tegme rekʼatda* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 113) “Her bir rekâtta.”

Kıp. : *rekʼat* “(namazda) rekat” (Toparlı vd., 2007: 218a) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kılur sen êkki rekʼat* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 150) “İki rekat namaz kıalarsın.” *vitri bir rekʼat kılsa revā bolmas* (İM) (Toparlı, 2017: 58) “Vitri bir rekat kılsa uygun olmaz.”

rukûʼ : “rükû, namazda öne doğru eğilme”

< Ar. *rukûʼ* “dua ederken eğilme, başını alçakgönüllülükle veya saygıyla eğme” (Steingass, 1998: 585b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *rukûʼ* “rükû, namazda öne doğru eğilme” (Kök, 2004: 542; Ata, 2004: 599; Üşenmez, 2010: 554) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rukûʼ kılığılar secde kılığılar* (TİEM) (Kök, 2004: 145) “Rükûya ve secdeye gidenler.” *tüştü rukûʼ kılı yandı tañrıka* (JR) (Ata, 2004: 100) “Allah’a yöneldi ve secde etti.” *körer*

sen olarnı rükû ‘ kılğanlar secde kılığılar (JR) (Ata, 2004: 138) “Rükû, secde edenleri görürsün.” *taķı rükû ‘ kılığ namāz kılığ* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 212) “Namaz kılın, rükû edin.”

Hrz. : *rukû* ‘ “rükû, namazda elleri dizlere dayayarak eğilme” (Ata, 1997b: 527a; Sağol, 1993: 860; Toparlı ve Argunşah, 2014: 251a) Kelime **KE**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rukû ‘ içinde uyuklar erdi* (KE) (Ata, 1997a: 220) “Rükû hâlinde uyuklardı.” *rukû ‘ kılğanlarğa taķı sücüd kılğanlarğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 248) “Rükuya varanlara ve secde edenlere.” *rukû ‘ kalsa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 113) “Rükûya gitse.”

Kıp. : *rukû* ‘ “namazda dizlere tutunarak vücudun belden yukarısı yere paralel gelecek şekilde eğilme” (Toparlı vd., 2007: 219b) Kelime **Gİ**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yağşıraķı köp rukû ‘ kılmaķ turur* (İM) (Toparlı, 2017: 123) “Daha iyisi çokça rüku(ya) gitmektir.”

sācid : “secde eden”

< Ar. *sācid* “tapınakta secde eden” (Steingass, 1998: 638b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *sācid* “secde eden” (Ata, 1997b: 529a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *sizler sācid boluğ* (KE) (Ata, 1997a: 13) “Sizler secde edenlerden olun.”

Kıp. : -

şalāt : “namaz”

< Ar. *şalāt* “namaz” (Steingass, 1998: 791a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şalāt* “namaz” (Ata, 1997b: 535a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ferişteler birle ümmetiñğa şalāt yiberür* (KE) (Ata, 1997a: 277) “Meleklerle ümmetine namaz(ı) gönderir.”

Kıp. : *şalāt* “namaz” (Toparlı vd., 2007: 224b) Kelime **Gİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

secde : “secde, secde etme”

< Ar. *secde* “secde” (Steingass, 1998: 658a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *secde* “secde, secde etme” (Ata, 2004: 608; Üşenmez, 2010: 564) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kaçan secde kılsalar bolsunlar sizin keđinleriñizdin* (JR) (Ata, 2004: 13) “Secdeye vardığınızda (onlar) arkanızda olsun.” *cādūlar secde kılığlılar* (JR) (Ata, 2004: 68) “Secde eden cadılar.” *secde kılığ ādemğa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 211) “Adem’e secde edin!”

Hrz. : *secde* “secde” (Ata, 1997b: 541b; Ata, 2014: 363b; Sağol, 1993: 875; Toparlı ve Argunşah, 2014: 253a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *başın secdege urup* (KE) (Ata, 1997a: 51) “Başını secdeye koyup.” *secde tañrıka bolğay* (NF) (Eckmann, 2014: 1929 “Secde Allah’a olacak.” *secde kılığlılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 212) “Secde edenler.” *hağğa secde bolur* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 135) “Allah’a secde eder.”

Kıp. : *secde(t)* “namazda alnını, ellerini, dizlerini ve ayak parmaklarını yere dayamaktan ibaret ibadet durumu” (Toparlı vd., 2007: 230a) Kelime **Ğİ**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *secde kılsa saman üze* (İM) (Toparlı, 2017: 129) “Saman(ın) üzerinde secde etse.”

secde-gāh : “secde edilen yer”

< Ar. *secde-gāh* “ibadet edilen yer” (Steingass, 1998: 658a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *secde-gāh* “secde edilen yer” (Ata, 1997b: 542a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *secde-gāhı közi yaşındın köl boldı* (KE) (Ata, 1997a: 191) “Secde ettiği yer gözyaşından göl oldu.”

Kıp. : -

sücūd : “secde, secde etme”

< Ar. *sücūd* “tapan, bir tapınma hareketi” (Steingass, 1998: 658b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sücūd* “secde etme” (Ünlü, 2004: 644a; Üşenmez, 2010: 572) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ay anlar kim kértgündiler rükū’ kılığlar sücūd kılığlar* (TIEM) (Ünlü, 2004: 56) “Ey iman edenler, rükû ve secde edin!” *buyurduğ*

(...) *rükû* ‘*kılğanlarğa sücüd kılğanlarğa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 220) “Rükû ve secde edenlere (...) buyurduk.”

Hrz. : *sücüd* “secde etme, namazda yere kapanma” (Ata, 1997b: 576b; Sağol, 1993: 896; Toparlı ve Argunşah, 2014: 256b) Kelime **KE**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *maña sücüd revâ bolmas* (KE) (Ata, 1997a: 105) “Bana secde etmek uygun olmaz.” *sücüd kılğanlarğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 248) “Secde edenlere.” *sücüd hem étip* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 102) “Hem secde edip.”

Kıp. : *sücüd* “secde etme, ibadet” (Toparlı vd., 2007: 244a) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cüd u sücüd* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 150) “Cömertlik ve ibadet.” *burnı üze sücüd kılğay* (İM) (Toparlı, 2017: 118) “Burnu üzerine secde edecek.”

sücüdlü : “içinde secde bulunan namaz”

< Ar. *sücüd* “tapan, bir tapınma hareketi” + Tü. +*lu* “içinde secde bulunan namaz”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *sücüdlü* “içinde secde bulunan namaz” (Toparlı vd., 2007: 244a) Kelime **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rukûlı sücüdlü namâz içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 80) “Rükulu secdeli namazda.”

tahiyyât : “hayır dualar; namazın ka‘delerinde okunan ‘ettehiyyatü’ duası”

< Ar. *tahiyyât* “selamlama, dua” (Steingass, 1998: 286a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tahiyyât* “hayır dualar; namazın ka‘delerinde okunan ‘ettehiyyatü’ duası” (Ata, 1997b: 588b; Ata, 2014: 394a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 258b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tahiyyâta aytur* (KE) (Ata, 1997a: 337) “Tahiyyatı okur.” *selâm ve tahiyyât ‘arza kıılır* (NF) (Eckmann, 2014: 91) “Selam ve hayır dua sunulur.” *dürüd u tahiyyât* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 91) “Dua ve ettehiyyatüde.”

Kıp. : *tahiyyât* “selamlar, dualar; namazın ka‘delerinde okunan ‘ettehiyyatü’ duası” (Toparlı vd., 2007: 258b) Kelime **Ğİ**, **KF**, **İM** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *oturmasa secdeden sonra tahiyyât* (İM) (Toparlı, 2017: 130) “Secdeden sonra tahiyyata oturmaya.”

taḥrīme : “namaza başlarken tekbir alma”

< Ar. *taḥrīma* “namaza başlarken tekbir alma” (Steingass, 1998: 284b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *taḥrīme* “namaza başlarken tekbir alma” (Toparlı vd., 2007: 258b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *taḥrīme bağlap turur* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 151) “Tekbir almış.”

teheccüd : “gece namazı”

< Ar. *teheccüd* “gece boyunca tekrarlanan dua” (Steingass, 1998: 338b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *teheccüd* “gece namazı” (Ata, 2014: 419b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *tünle kopup teheccüd takı kılmadı* (NF) (Eckmann, 2014: 287) “Geceleyin kalkıp teheccüd namazı kılmadı.”

Kıp. : -

tekbīr : “Allahu ekber deme”

< Ar. *tekbīr* “Allahu ekber diyerek Allah’ın büyüklüğünü dile getirme” (Steingass, 1998: 318a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *tekbīr* “Allahu ekber deme” (Ata, 2014: 420a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 261a; Ata, 1997b: 620a; Sağol, 1993: 925) Kelime **NF**, **MM**, **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cebre ’ıl tekbīr aydı erse* (NF) (Eckmann, 2014: 148) “Cebrail ‘Allahu ekber’ diyince.” *tekbīr kıluş* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 110) “Tekbir getirin.” *ķamuğ müşülmānlar tekbīr aydılar* (KE) (Ata, 1997a: 318) “Bütün Müslümanlar Allahu ekber, dediler.” *tekbīr kılsañız tañrıǵa* (HTKT) (Sağol, 1993: 249) “Allah’a tekbir getirseniz.”

Kıp. : *tekbīr* “tekbir” (Toparlı vd., 2007: 268b) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *oķımışuñ yok tekbīr* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 134) “Tekbir almışlığın yok.” *tekbīr kıldı teñrige* (İM) (Toparlı, 2017: 43) “Allah’a tekbir getirdi.”

terāviḥ : “Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan namaz”

< Ar. *terāviḥ* “Ramazan ayında yatsıdan sonra yirmi rekat veya daha fazla kılınan namaz” (Steingass, 1998: 292a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *terāviḥ* “Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan namaz” (Toparlı vd., 2007: 270b) Kelime **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *terāviḥ namāzı vaktı* (İM) (Toparlı, 2017: 151) “Teravih namazı vakti.”

tesmiyet : “besmele çekme”

< Ar. *tasmiyat* “Allah’ın zikredilmesi” (Steingass, 1998: 301a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tesmiyet* “besmele çekme” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 262a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger tesmiyet birle bolsa helāl* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 127) “Eğer besmeleyle helal olsa.”

Kıp. : *tesmiye* “besmele çekme” (Toparlı vd., 2007: 272a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *andan sonra tesmiye kılğay* (İM) (Toparlı, 2017: 95) “Ondan sonra besmele çekecek.”

teşehhüd : “namazda oturarak ettehiyyatü duasını okuma”

< Ar. *teşehhüd* “Allah’ın birliğine tanıklık ederek dinin gereğini yapma” (Steingass, 1998: 304a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *teşehhüd* “namazda oturarak ettehiyyatü duasını okuma” (Ata 2014: 423a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 262a) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *namāz içinde teşehhüdde benim atımı ayğaylar* (NF) (Eckmann, 2014: 46) “Namaz içinde tahiyyatta benim adımları söyleyecekler.” *teşehhüd ketür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 110) “Ettehiyyatüyü oku.”

Kıp. : *teşehhüd* “namazda oturarak ettehiyyatü duasını okuma” (Toparlı vd., 2007: 272a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *teşehhüd dedüğümüz bu turur* (İM) (Toparlı, 2017: 135) “Teşehhüd dediğimiz budur.”

teşriḳ : “teşrik günlerinde farz namazlarından sonra okunan tekbir”

< Ar. *teşriḳ* “yüzünü doğuya çevirme” (Steingass, 1998: 303a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *teşrîk* “teşrik günlerinde farz namazlarından sonra okunan tekbir” (Toparlı vd. 2007: 272a) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

töñüt- : “eğilmek, secdeye kapanmak”

töñit- ~ töñüt- “öne doğru eğilmek, aşağı doğru hareket etmek” (EDPT: 517b; DTS: 580a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *töñüt-* “eğilmek, secdeye kapanmak” (Kök, 2004: 611) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yüknüglilerke töñütüglilerke* (TIEM) (Kök, 2004: 14) “Secde edenlere₂”

Hrzs. : -; Kıp. : -

vitir : “yatsı namazından sonra kılınan üç rekât namaz”

< Ar. *vitr* “Muhammed tarafından tekrarlanan gönüllü dualar” (Steingass, 1998: 1455b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *vitir* “yatsı namazından sonra kılınan üç rekât namaz” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 269a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *vitir içre vâcib turur* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 107) “Vitr içinde (yapmak) vaciptir.”

Kıp. : *vitr* “yatsı namazından sonra kılınan üç rekât namaz” (Toparlı vd., 2007: 303b) Kelime **GI, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vitriñ barça rek'atları içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 123) “Vitr namazının bütün rekatları içinde.”

yatgaşık : “yatsı namazı”

< *yat-gaş-uk* “yatma zamanı” (EDPT: 889a; DTS: 247b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yatgaşık* “yatsı namazı” (Kaçalın, 2019: 569) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *yatgaşuk uğrı* (‘atama) (DLT) “Yatsı namazı.” (Kaçalın, 2019: 569)

Hrzs. : -; Kıp. : -

yırışdur- : “namazı düzenine uygun bir biçimde kılma”

< *yaraş-dur*- “uygun olmak” (EDPT: 973a; OTWF: 573; DTS: 240a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *yırışdur*- “namazı düzenine uygun bir biçimde kılmak” (Toparlı vd., 2007: 321b) Kelime **MS** adlı metinde tanıklanmıştır.

yüzlenü : “yüz çevirme, kible”

< *yüz+len-gü* “yüz çevirme”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yüzlenü* “yüz çevirme, kible” (Kök, 2004: 691) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tegme gürühka yüzlenü kible* (TİEM) (Kök, 2004: 16) “Cemaatin her biri yüzünü kibleye çevirerek.”

Hrzs. : -; Kıp. : -

2.2.10. Hac

hac ~ hacc : “hac”

< Ar. *hacc* “hac” (Steingass, 1998: 411b ve ayrıca bk. DTS: 197a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hac ~ hecc* “hac, hac ibadete, Kâbe’yi ziyaret etme” (Arat, 1979b: 171; Kök, 2004: 381; Borovkov, 2002: 126; Ata, 2004: 367; Üşenmez, 2010: 404) Kelime **KB**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hac erse tilekiñ kerek neñ tavar gazılık tilese yeme bu yarar* (KB) “Arzun hacca gitmek ise, bunun için mal ve servet lazımdır; gazılık dilerse, yine bu servet senin işine yarar.” (Arat, 1979a: 401) *çığaylar hacı kıl adına namaz* (KB) “Fakirler haccı olan Cuma namazlarını kıl.” (Arat, 1979a: 329) *yana kim bulmasa rûze tutmağ üç kün hac içinde* (TİEM) (Kök, 2004: 21) “Şayet ki hac döneminde üç gün oruç tutmazsa” *kıldınızlar mu hâcılar* (TİEM) (Kök, 2004: 135) “Kâbe’yi ziyaret ettiniz mi?” *tegme yılda hecc vaktı bolsa kelib hecc kılurlar ka’be eviñe* (AT.) (Borovkov, 2002: 126) “(Onlar) her yıl hac zamanı gelip Kabe’yi ziyaret ederler.” *kıldınız mu hâcılarka suv içürmekni mezgiti harâmni âbādân kılmağnı* (JR) (Ata, 2004: 367) “(Ey müşrikler) siz, hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’da umrecilik yapmayı.” (Yazır, 2014: 188, 9/19) *kim bulmasa üç künnüñ rûze tutmağ hacc içinde* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 230) “Her kim hac döneminde üç gün oruç tutmasa.”

Hz. : *hac(c)* “hac” (Ata, 1997b: 230b; Ata, 2014: 153a; Sağol, 1993: 637) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *resūl ‘aleyhi ‘s-selām hac ve ‘umreğa yarağlandı* (KE) (Ata, 1997a: 324) “Resul (a.s) hac(ca) ve umreye hazırlandı.” *mekkeke kirdiler tağı hac kıldılar* (NF) (Eckmann, 2014: 57) “Mekke’ye girdiler ve hac ziyareti yaptılar.” *kıldınız mu hac* (HTKT) (Sağol, 1993: 135) “Hac ziyaretinizi yaptınız mı?”

Kıp. : *hac* “hac” (Toparlı vd., 2007: 89a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *hacc kılmasa* (İM) (Toparlı, 2017: 65) “Hac yapmasa.”

nüsük : “haccın şartlarından her biri”

< Ar. *nüsük* “ilahi ibadetin temelleri” (Steingass, 1998: 1401a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *nüsük* “haccın şartlarından her biri” (Toparlı vd., 2007: 202b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *hilāf kılsa bir nüskeni* (İM) (Toparlı, 2017: 258) “Haccın şartlarından biri aykırı olsa.”

sa’y : “hacda Safa ile Merve arasında koşma”

< Ar. *sa’y* “çalama; koşma” (Steingass, 1998: 229b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *sa’y* “hacda Safa ile Merve arasında koşma” (Toparlı vd., 2007: 229b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *sa’y kılmak şafā merve arasında* (İM) (Toparlı, 2017: 210) “Safa ile Merve arasında koşmak.”

şavt : “Kâbe ziyaretinde Hacerül Esved’den başlamak şartıyla dolanıp yine aynı yere gelmek üzere yapılan tavaf”

< Ar. *şavt* “Kâbe etrafında yapılan yedi tavaftan her biri” (Steingass, 1998: 766b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *şavt* “Kâbe ziyaretinde Hacerül Esved’den başlamak şartıyla dolanıp yine aynı yere gelmek üzere yapılan tavaf” (Toparlı vd., 2007: 250b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anın kayıtmakı merveden şafāğa tağı bir şavt turur* (İM) (Toparlı, 2017: 229) “Onun Merve’den Safa’ya dönmesi de bir tavaftır.”

tavāf : “tavaf”

< Ar. *ṭavāf* “etrafında gİtmek, Kâbe’yi tavaf etmek” (Steingass, 1998: 821a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ṭavāf* “tavaf” (Ünlü, 2004: 668b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ṭavāf kılsunlar erkli evke ya ‘nī kâ ‘beḳa* (TİEM) (Ünlü, 2004: 52) “Kudretli Kâbe’yi tavaf etsinler.”

Hrz. : *ṭavāf* “tavaf, ziyaret” (Ata, 1997b: 602b; Sağol, 1993: 920) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭavāf ve ‘umre keltürdi* (KE) (Ata, 1997a: 326) “Tavaf (ettiler) ve Umre ziyareti yaptılar.” *arığ kılgıl evümnı ṭavāf kılganlarğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 248) “Kâbe’yi tavaf edenleri temizle!”

Kıp. : *ṭavāf* “ziyaret etmek; hacıların Kâbe etrafında yedi kez dolaşması” (Toparlı vd., 2007: 266a) Kelime **Gİ, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭavāf ḥatm kılgay taş [taşğa] elin tegürmek birle* (İM) (Toparlı, 2017: 226) “Tavaf taşa elini değdirmekle sonlanacak.”

telbiye : “hacıların hac esnasında ‘Allahümme lebbeyk’ demesi”

< Ar. *talbiya* “lebbeyk denilmesi” (Steingass, 1998: 320b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *telbiye* “hacıların hac esnasında ‘Allahümme lebbeyk’ demesi” (Ata, 2014: 420a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *telbiye ayılur* (NF) (Eckmann, 2014: 28) “Lebbeyk diye söylenir.”

Kıp. : *telbiye* “hacda hacıların ‘lebbeyk’ demesi” (Toparlı vd., 2007: 269a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *telbiye kılmasun* (İM) (Toparlı, 2017: 212) “Lebbeyk demesin.”

tezgin- : “tavaf etmek”

< *teg(i)z-in-* “dönmek, dolaşmak, seyahat etmek” (EDPT: 488b; OTWF: 617; DTS: 557b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tezgin-* “tavaf etmek” (Üşenmez, 2010: 599) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim tezginse* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 225) “Kim (Kâbe’yi) tavaf ederse.”

Hz. : *tezgin-* “dönmek, dolaşmak; tavaf etmek” (Sağol, 1993: 932) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim tezginse ol ikisine* (HTKT) (Sağol, 1993: 18) “Kim her ikisini de tavaf etse.”

Kıp. : -

‘umre : “umre”

< Ar. *‘umre* “Mekke’nin kutsal ziyareti” (Steingass, 1998: 867a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *‘umre* “umre” (Ata, 1997b: 669a; Ata, 2014: 447a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭavāf ve ‘umre keltürdi* (KE) (Ata, 1997a: 326) “Tavaf (ederdi) ve Umre ziyaretini yapardı.” *‘umre kılğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 181) “Umreye git!”

Kıp. : *‘umre* “hac mevsimi dışında Kâbe’yi ziyaret” (Toparlı vd., 2007: 293a) Kelime **Gİ, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

vakfe : “hacıların Arafat’ta durmaları”

< Ar. *vakfe* “durdurma, gecikme” (Steingass, 1998: 1477a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hz. :** -

Kıp. : *vakfe* “hacıların Arafat’ta durmaları” (Toparlı vd., 2007: 301a) Kelime **Gİ, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biri vakfağa turğanda* (İM) (Toparlı, 2017: 84) “Biri Arafat’ta durduğunda.”

ziyâret : “Kâbe’yi ve Mekke’nin diğer kutsal yerlerini ziyaret etme, hac”

< Ar. *ziyârat* “dinî ziyaret” (Steingass, 1998: 632a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *ziyâret* “Kâbe’yi ve Mekke’nin diğer kutsal yerlerini ziyaret etme, hac” (Kök, 2004: 693; Üşenmez, 2010: 680) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim uğrasa evke yâ taķı ziyâret kılsa* (TİEM) (Kök, 2004: 17) “Veyahut Kâbe’yi haccedenler.” *taķı tükel kılıñ haccnı taķı ziyâretni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 230) “Bütünüyle hac ziyaretinizi yapın.”

Hz. : *ziyâret* “ziyaret” (Ata, 1997b: 758b; Ata, 2014: 500a; Sağol, 1993: 1058) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ķutluğ dīdārın ziyâret kılayın*

(KE) (Ata, 1997a: 315) “Mübârek yüzünü ziyaret edeyim.” *ka’be’ka ziyâret için keldük* (NF) (Eckmann, 2014: 32) “Kâbe’ye ziyaret için geldik.” *ziyâret kılmak* birle (HTKT) (Sağol, 1993: 23) “Hac ziyareti yapmakla.”

Kıp. : -

2.2.11. Kaza, Kader, Mukadderat

kazâ : “mukadderatın ortaya çıkması; kazâ; vaktinde yerine getirilemeyen ibadetin sonradan yapılması”

< Ar. *kazâ* “belirli zamanlarda tekrarlanan dua” (Steingass, 1998: 974b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kazâ* “mukadderatın ortaya çıkması, Allah’ın takdiri; kazâ; vaktinde yerine getirilemeyen ibadetin sonradan yapılması” (Ata, 1997b: 309b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 229a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kazâ bitildi* (KE) (Ata, 1997a: 124) “Kaza yazıldı.” *kelse hakdın kazâ* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 137) “Allah’tan kaza gelirse.”

Kıp. : *kazâ* “kaza, kader; bir dinî vecibeyi sonradan eda etme” (Toparlı vd., 2007: 134b) Kelime **Ğİ**, **GT**, **KF** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kelmeyinçe aña kazâ-yı ecel* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 172) “Ona ecel kazası gelmeyince.” *kazâ oruçğa niyyet kılsa* (İM) (Toparlı, 2017: 198) “Kaza orucuna niyet etse.”

muḳadder : “(Allah tarafından) takdir edilmiş, mukadder”

< Ar. *muḳadder* “Allah tarafından takdir edilmiş, önceden belirlenmiş” (Steingass, 1998: 1291b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *muḳadder* “(Allah tarafından) takdir edilmiş, mukadder” (Toparlı vd., 2007: 187b) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim belâ muḳadder ise* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 98) “Bela Allah’ın takdiri ise.” *nâfile muḳadder degül* (İM) (Toparlı, 2017: 354) “Nafile (ibadeti Allah tarafından) belirlenmemiştir.”

tevekkül : “Allah’a teslim olma, kadere razı olma, tevekkül”

< Ar. *tavakkul* “Allah’a güvenmek, bağlı olmak” (Steingass, 1998: 337a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tevekkül* “Allah’a teslim olma, kadere razı olma, tevekkül, kulluk gereğini yapıp geri kalan işleri Allah’a ısmarlama” (Kök, 2004: 604; Ata, 2004: 676; Üşenmez, 2010: 598) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tevekkül kılsun mü’minler* (TİEM) (Kök, 2004: 45) “Müminler tevekkül etsin!” *tanrı üze tevekkül kılış-a mü’minler* (JR) (Ata, 2004: 145) “Ey müminler, Allah’a tevekkül ediniz.” *tanrı süver tevekkül kılğanlarını* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “Allah tevekkül edenleri sever.”

Hrz. : *tevekkül* “tevekkül, kadere razı olma” (Ata, 2014: 424b; Sağol, 1993: 932; Toparlı ve Argunşah, 2014: 262b) Kelime **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hak te ‘ālāka tevekkül kılğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 16) “Allahutaala’ya tevekkül et.” *tevekkül kılğıl tanrı üze* (HTKT) (Sağol, 1993: 64) “Allah’a tevekkül et!” *êşitgil hakîkat tevekkül sözi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Gerçek tevekkül sözünü işit!”

Kıp. : *tevekkül* “kadere razı olma” (Toparlı vd., 2007: 272b) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tanrığa tevekkül kılıp* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 5) “Allah’a tevekkül edip.” *tenrige tevekkül kılğandan sonra* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Allah’a tevekkül ettikten sonra.”

2.2.12. Sünnet

hatne : “sünnet”

< Ar. *hatna* “sünnet” (Steingass, 1998: 448a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *hatne* “sünnet, sünnet olma” (Ata, 1997b: 240a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 221a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kamuğ çerigni ma hatne kıldurdu* (KE) (Ata, 1997a: 86) “Bütün orduyu da sünnet ettirdi.” *cünüb hatnesiz* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 127) “Kirli, sünnetsiz.”

Kıp. : -

2.3. DİNÎ ŞAHSİYETLER, RUHANÎ VARLIKLAR VE TANRI ADLANDIRMALARI

Bu bölümde çalışma kapsamında tarihî türk yazı dillerinde tespit edilen semavi dinlere ilişkin dinî şahsiyetler, ruhani varlıklar ve ilahi sınıflar, semavi olmayan dinlere

ilişkin dinî şahsiyetler, ruhani varlıklar ve ilahi sınıflar, Tanrı-Tanrıça ve adlandırmaları, şeytan ve kötü ruhlar temaları irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu başlık kendi içerisinde beş kısımdan oluşmaktadır.

2.3.1. Semavi Dinlere İlişkin Dinî Şahsiyetler ve İlâhi Sınıflar

Bu kısmın ilk başlığını semavi dinlere ilişkin dinî şahsiyetler-özel isimler, semavi dinlere ilişkin ilahi sınıflar ve bu terimlere ait tasnifler içermektedir.

2.3.1.1. Semavi Dinlere İlişkin Dinî Şahsiyetler ve Özel İsimler

‘**abdu'llāh** : “Allah’ın kulu”

< Ar. ‘*abdu'llāh* “Allah’ın kulu” (Ata, 1997b: 1a; krş. Steingass, 1998: 833b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. ‘*abdu'llāh* “Allah’ın kulu; Hz. Muhammed’in Medine’ye göçünde yardım etmiş kişilerden biri” (Ata, 1997b: 1a; Ata, 2014: 503a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*abdu'llāh ne têmek bolur aydı teḡri kulu-men têmek bolur* (KE) (Ata, 1997a: 80) “Abdullah ne demektir? (Abdullah) Allah’ın kuluyum demektir, dedi.” ‘*abdu'llāh atlıḡ kişi bar* (NF) (Eckmann, 2014: 17) “Abdullah adlı kişi var.”

Kıp. : -

âdem : “Hz. Adem, ilk insan ve ilk peygamber”

< Ar. *âdam* “Hz. Âdem, insan ırkının babası” (Steingass, 1998: 29a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *âdem* “Hz. Âdem, ilk insan ve ilk peygamber” (Kök, 2004: 237; Üşenmez, 2010: 323) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *âdem yalavaçça yükündiler* (TİEM) (Kök, 2004: 207) “Hz. Âdem’e secde ettiler.” *taḡı aldı âdem idisindin kelimelerni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 212) “Hz. Âdem Rabb’inden kelimeleri aldı.”

Hrz. : *âdem* “Âdem peygamber” (Ata, 2014: 6a; Sağol, 1993: 505; Toparlı ve Argunşah, 2014: 197b) Kelime **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *âdem peygāamber ‘as’nuḡ vefātı bolmuş* (NF) (Eckmann, 2014: 141) “Âdem peygamberin ölümü gerçekleşmiş.” *âdemğa secde kıldılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 208) “Hz. Âdem’e secde ettiler.” *erür evvel âdem muḡammed soḡı* (MM) (Toparlı ve

Argunşah, 2014: 91) “Hz. Âdem ilk (peygamber), Hz. Muhammed son (peygamber)dir.”

Kıp. : *âdem* “Âdem peygamber” (Toparlı vd., 2007: 2b) Kelime **BV** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

aḥmed : “Hz. Muhammed”

< Ar. *aḥmad* “Hz. Muhammed’in adı” (Steingass, 1998: 22b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *aḥmed* “Hz. Muhammed” (Ünlü, 2004: 297a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bêrgeli bir yalavaç kelür mende keḏin anıḡ atı aḥmed turur* (TİEM) (Ünlü, 2004: 232) “Benden sonra gelecek olan peygamberin adı Ahmed’dir.”

Hz. : *aḥmed* “Hz. Muhammed” (Ata, 2014: 505a; Sağol, 1993: 510) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aḥmed ḥaḡ peygāmbēr turur* (NF) (Eckmann, 2014: 598) “Ahmet, Allah’ın peygamberidir.” *anıḡ atı aḥmed* (HTKT) (Sağol, 1993: 432) “Onun adı Ahmed’dir.”

Kıp. : -

cabrā’il : “Allah ile peygamberi arasında elçilik yapan melek” → **cibrīl**

< Ar. *cibrā’il* “Cebrail (a.s)” (Steingass, 1998: 355b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cabra’il* “Allah ile peygamberi arasında elçilik yapan melek” (Kök, 2004: 342; Ata, 2004: 306) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *êndürür feriştelerini cabrā’il birle* (TİEM) (Kök, 2004: 191) “Cebrail ile meleklerini indirir.” *ḡıldılar cabrā’il çağırḡanı* (TİEM) (Kök, 2004: 162) “Cebrail’i elçi yaptılar.” *baḡmazlar mu meḡer cebre’il ünike* (JR) (Ata, 2004: 91) “Cebrail’in çıḡlığını duymazlar mı?”

Hz. : -; Kıp. : -

cibrīl : “Cebrail, dört büyük melekten biri” → **cabrā’il**

< Ar. *cibrīl* “Cebrail” (Steingass, 1998: 355b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cibrīl* “Cebrail, dört büyük melekten biri” (Üşenmez, 2010: 376) Kelime **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bêrdük meryem oğlu ‘īsā’ka açuḳ ḥüccetlerni taḳı kuvvetlendürdüḳ cibrīl birle* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 320) “Meryem oğlu İsa’ya (Allah’ın) ayetlerini verdik ve Cebrail ile sağlamlaştırdık.”

Hrz. : *cebre’īl ~ cebreyil* “Cebrail” (Ata, 2014: 510a; Sağol, 1993: 592) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cebre’īl nāzil boldı* (NF) (Eckmann, 2014: 34) “Cebrail (a.s) indi.” *kim bolsa düşman cebreyilge* (HTKT) (Sağol, 1993: 12) “Kim Cebrail’e düşman olsa.”

Kıp. : *cibrīl* “peygamberlere vahiy getirmekle görevli melek” (Toparlı, 2017: 381) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *keltürdi cibrīl* (İM) (Toparlı, 2017: 36) “Cebrail (a.s) getirdi.”

dāvud : “Hz. Davut”

< Ar. *dāvid* “Davut” (Steingass, 1998: 502a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *dāvud* “Hz. Davut, hem peygamber hem de hükümdardır. Kendisine Zebur adında semavi bir kitap verilmiştir.” (Kök, 2004: 348; Üşenmez, 2010: 381) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anlar kim tandılar taḳrı oḳlanıdın dāvud yalavaḳ tili üze* (TİEM) (Kök, 2004: 84) “Tanrı çocuklarından Davud peygamberi dilleriyle inkâr edenler.” *bêrdimiz dāvudka zebūrnu* (TİEM) (Kök, 2004: 72) “Davud peygambere Zebur (kitabını) verdik.” *bêrdük dāvūtḡa zebūrnu* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 317) “Davut peygambere Zebur’u verdik.”

Hrz. : *dāvud* “Davud peygamber” (Ata, 2014: 511a; Sağol, 1993: 607) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *dāvud peygāmbēr ‘as oḳlınḡa aydı* (NF) (Eckmann, 2014: 244) “Davud peygamber oḳluna şöyle söyledi:” *dāvudḡa taḳı süleymānḡa* (HTKT) (Sağol, 1993: 243) “Davut ve Süleyman’a.”

Kıp. : -

ebū bekr : “Hz. Ebu Bekir, ilk halife”

< Ar. *abū bakr* “ilk halife” (Steingass, 1998: 11a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ebū bekr* “Hz. Ebu Bekir, dört halifeden birincisi” (Kök, 2004: 351) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ayur ya’nī ebū bekrke eşine kağğurmağul bütünlükün tanrı biziñ birle* (TİEM) (Kök, 2004: 137) “Ebu Bekir eşine şöyle söyler: Üzülme Allah bizimle beraberdir.”

Hrz. : *ebū bekr* “Hz. Ebu Bekir” (Ata, 2014: 512a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 214b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yā ebū bekr* (NF) (Eckmann, 2014: 69) “Ey Ebu Bekir!” *ebū bekr ü fārūk* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Hz. Ebu Bekir ve Ömer.”

Kıp. : -

eyyūb : “Hz. Eyüp”

< Ar. *ayyūb* “Hz. Eyüp; iş” (krş. Steingass, 1998: 134b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *eyūb* “Hz. Eyüp, Hz. Yusuf’la aynı asırda yaşamış peygamberdir. İnsanlara sabır örneği olarak gösterilmiştir.” (Kök, 2004: 377; Üşenmez, 2010: 397) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yarlık ıdtımız (...) eyyūb peygamberka* (TİEM) (Kök, 2004: 72) “Emir gönderdiğimiz (...) Eyüp peygambere “ *taķı vahy kılduk (...) eyyūb tapa (...)* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 317) “Eyüp peygambere vahiy kıldık.”

Hrz. : *eyyūb* “Eyüp peygamber” (Ata, 2014: 515b; Sağol, 1993: 628) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eyyūb peygāmbēr ‘as’ka feryād ve navħa kıldı erse* (NF) (Eckmann, 2014: 229) “Eyüp peygamber (a.s)’a feryat figan edince.” *yād kılğıl kulumız eyyūbnı* (HTKT) (Sağol, 1993: 346) “Kulumuz Eyüp peygamberi zikret!”

Kıp. : -

fārūk : “Hz. Ömer”

< Ar. *fārūk* “Ömer’in lakabı” (Steingass, 1998: 903b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *fārūk* “Hz. Ömer” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 218b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ebū bekr ü fārūk* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Ebu Bekir ve Ömer.”

Kıp. : -

fethu’ llāh : “Hz. İshak”

< Ar. *fethu’ llah* (krş. Steingass, 1998: 906b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *fethu’ llah* “Hz. İshak” (Kök, 2004: 379) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *uđū bardım atalarım diniñe ibrahim ħalilu’ llāh diniñe işāk fethu’ llāh diniñe* (TİEM) (Kök, 2004: 170) “Atalarımın dini olan İbrahim (a.s) ve yine İshak (a.s) dinine tabii oldum.”

Hrz. : -; Kıp. : -

ħanīfe : “Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanife”

< Ar. *ħanīfe* “Muhammed mezhebinin dört liderinden biri” (Steingass, 1998: 432b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ħanīfe* “Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanife” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 220b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ħanīfe ħatında* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 107) “Ebu Hanife huzurunda.”

Kıp. : -

ħarūn : “Hz. Harun”

< Ar. *ħarūn* “Hz. Harun” (Steingass, 1998: 417b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ħarūn* “Hz. Harun” (Kök, 2004: 383; Üşenmez, 2010: 410) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydılar kértgündimiz ħarūn tañrısıña mūsā tañrısıña* (TİEM) (Kök, 2004: 230) “Dediler ki: Harun peygamberin, Musa peygamberin rabbine inandık.” *yarlıg ıdtımız (...) ħarūnķa taķı süleymān peygamberķa* (TİEM) (Kök, 2004: 72) “Harun peygambere, Süleyman peygambere buyruk gönderdik.” *ħarūn köki kötürür anı ferişteler* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 238) “Melekler Hz. Harun’un ailesini götürür.”

Hz. : *harūn* “Musa peygamberin kardeşi ve veziri” (Ata, 2014: 518a; Sağol, 1993: 645) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mūṣā peygāmberniḥ qarındaşı hārūn turur* (NF) (Eckmann, 2014: 40) “Musa peygamberin kardeşi Harun’dur.” *selām mūṣā taḳı harūn ūze* (HTKT) (Sağol, 1993: 341) “Musa ve Harun’un üzerine selam (olsun).”

Kıp. : -

hārut : “Marut adlı meleklerle birlikte Babil halkına sihir öğreten meleğin adı”

< Ar. *hārut* “bir meleğin adı” (Steingass, 1998: 1485b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hārut* “Marut adlı meleklerle birlikte Babil halkına sihir öğreten meleğin adı” (Kök, 2004: 383; Üşenmez, 2010: 411) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ēndürüldi erse ēkki feriṣte ūze bābil yeriniḥ hārutḳa demāvend taḳı da erdi mārūtḳa* (TIEM) (Kök, 2004: 11) “İki melek olan Harut Babil yerine, Marut Devamend Dağı’na indirilince” *ēndürüldi ēki feriṣte ūze bābil atlıḡ yērde hārut taḳı mārūt* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 217) “Babil adlı yerde Harut ve Marut adlı iki melek indirildi.”

Hz. : *hārut* “Kur’ân’da Marutla birlikte adı geçen melek” (Ata, 2014: 518a; Sağol, 1993: 645) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hārut taḳı mārūt* (NF) (Eckmann, 2014: 254) “Harut ve Marut.” *hārut taḳı mārūt* (HTKT) (Sağol, 1993: 12) “Harut ve Marut.”

Kıp. : -

hızır : “Hızır peygamber”

< Ar. *hızır* “Hızır peygamber” (Steingass, 1998: 465a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hızır* “Hızır, darda kalan kimsenin yardımına koşmasıyla bilinen peygamber” (Kök, 2004: 384) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anı hızır aydı öldürdün mü bir etözni arıḡ yazuḳsuz* (TIEM) (Kök, 2004: 217) “Hızır şu şekilde sordu: Temiz, günahsız olan bu bedeni öldürdün mü?”

Hrz. : *hızır* “içenlere ölümsüzlük veren abıhayatı içmiş olan peygamber” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 222b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *hızır tegtür er* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 222b) “Hızır gibidir.”

Kıp. : -

hūd : “Ad kavmine gönderilen peygamberin adı”

< Ar. *hūd* “bir peygamber adı” (Steingass, 1998: 1517a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *hūd* “Ad kavmine gönderilen peygamberin adı” (Sağol, 1993: 656) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ay hūd* (HTKT) (Sağol, 1993: 162) “Ey Hud!”

Kıp. : -

ibrāhīm : “Hz. İbrahim”

< Ar. *ibrāhām* “Hz. İbrahim” (Steingass, 1998: 6b; ayrıca bk. DTS: 201a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ibrāhīm* “Hz. İbrahim” (Kök, 2004: 389; Üşenmez, 2010: 425) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ibrāhīm yalavaç dīni köp köni* (TİEM) (Kök, 2004: 106) “İbrahim peygamberin dini çok doğru(dur). *aydılar tapınur miz seniñ tañrıña atalarıñ tañrısıña ibrāhīmniñ* (TİEM) (Kök, 2004: 14) “Dediler ki: Senin, atalarının ve Hz. İbrahim’in rabbine ibadet ederiz.” *aydı tañrı uyıñ ibrāhīm dīniñe* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 256) “Allah, ‘Hz. İbrahim’in dinine uyun!’ dedi.”

Hrz. : *ibrāhīm* “Hz. İbrahim” (Ata, 2014: 521a; Sağol, 1993: 663) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ibrāhīm peygāmbarıñ tonlarını yuvdı* (NF) (Eckmann, 2014: 146) “İbrahim peygamberin elbiselerini yıkadı.” *vahy kılduğ ibrāhīm tapa tağı ismā’il tapa* (HTKT) (Sağol, 1993: 73) “İbrahim ve İsmail’e vahyettik.”

Kıp. : -

idrīs : “Hz. İdris”

< Ar. *idrīs* “Hz. İdris” (Steingass, 1998: 28b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *idrīs* “Hz. İdris” (Kök, 2004: 400) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yād kılğıl bitig içinde idrīsni* (TİEM) (Kök, 2004: 224) “Kur’ân’da Hz. İdris’i hatırla!”

Hrz. : *idrīs* “İdris peygamber” (Ata, 2014: 521a; Sağol, 1993: 667) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *idrīs peygāmbār ‘as zamānasında* (NF) (Eckmann, 2014: 253) “İdris peygamber zamanında.” *yād kılğıl kitāb içinde idrīsni* (HTKT) (Sağol, 1993: 225) “Kitap içinde Hz. İdris’i zikret.”

Kıp. : -

ilyās : “Hz. İlyas”

< Ar. *ilyās* “Hz. İlyas” (Steingass, 1998: 96b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ilyās* “Hz. İlyas” (Kök, 2004: 401; Üşenmez, 2010: 432) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *taķı zekeriyyā taķı yahyā taķı ‘isā taķı ilyās ķamuķı edgülerdin erdiler* (TİEM) (Kök, 2004: 97) “Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas hepsi iyilerdendir.” *ilyāsnu tegme biri yahşılardın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 309) “İlyas peygamber (ve diğer peygamberlerin) her biri salih peygamberlerden(di).”

Hrz. : *ilyās* “İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biri” (Sağol, 1993: 672) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *haķıķat üze ilyās ıdılmışıldın* (HTKT) (Sağol, 1993: 341) “Şüphesiz ki Hz. İlyas gönderilmişlerden(dir).”

Kıp. : -

‘isā : “Hz. İsa”

< Ar. *‘isā* “İsa” (Steingass, 1998: 875b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *‘isā* “Hz. İsa” (Kök, 2004: 403; Ata, 2004: 411; Üşenmez, 2010: 437) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uķu keldürdimiz anlarnıñ izleri üze ‘isā meryem oķlı* (TİEM) (Kök, 2004: 80) “Onların izleri üzerine Meryem oğlu İsa’yı gönderdik.” *herķiz küvezlenmes ‘isā* (TİEM) (Kök, 2004: 73) “Hz. İsa asla böbürlenmez.” *aydı ‘isā meryem oķlı öz eşleriñe* (JR) (Ata, 2004: 150) “Meryem oğlu İsa kendi eşlerine şöyle söyledi:” *bêrdük aña ‘isā kitabındın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 299) “Ona Hz. İsa’nın kitabından verdik.”

Hrz. : *ʿīsā* “İsa peygamber” (Ata, 2014: 522a; Sağol, 1993: 679) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ʿīsā peygāmbēr ʿas aydī* (NF) (Eckmann, 2014: 277) “İsa peygamber (a.s) söyledi.” *meryem oğlu ʿīsā* (HTKT) (Sağol, 1993: 73) “Meryem oğlu İsa.”

Kıp. : *ʿīsī* “İsa peygamber” (Toparlı vd., 2007: 114a) Kelime **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ʿīsā peygāmbere* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 94) “İsa peygambere.” *incīl ʿendürdi ʿīsige* (İM) (Toparlı, 2017: 42) “Hz. İsa’ya İncil’i indirdi.”

ishāk : “Hz. İshak”

< Ar. *ishāk* “Hz. İshak” (Steingass, 1998: 56b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ishāk* “Hz. İshak” (Kök, 2004: 403; Üşenmez, 2010: 437) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bağışladımız aña ishākñı taķı ya ʿkūbnı* (TİEM) (Kök, 2004: 97) “Ona İshāk ve Yakûp’u ihsan ettik.” *tapnur miz (...) ishākñıñ bir tañrıķa* (TİEM) (Kök, 2004: 14) “İshāk peygamberin bir olan rabbine ibadet ederiz.” *aydılar tapunur miz idıñe taķı atalarıññıñ idisiñe (...) taķı ishākñıñ* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 221) “Dediler ki: Biz İshak peygamberin (ve onun da) atalarının Rabb’ine inanırız.”

Hrz. : *ishāk* “Hz. İshak” (Ata, 2014: 522a; Sağol, 1993: 680) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ishāk peygāmbērķa kelgen cebreʿīl men* (NF) (Eckmann, 2014: 247) “İshak peygambere gelen Cebrail’im.” *bağışladuķ aña ishāk taķı ya ʿkūbnı* (HTKT) (Sağol, 1993: 300) “Ona İshak ve Yakup’u bağışladık.”

Kıp. : -

ismāʿīl : “Hz. İsmail”

< Ar. *ismāʿīl* “Hz. İsmail, Hz. İbrahim’in oğlu” (Steingass, 1998: 60b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ismāʿīl* “Hz. İsmail, Hz. İbrahim’in oğlu” (Kök, 2004: 404; Üşenmez, 2010: 437) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yād kılğıl bitig içinde ismāʿīlnı* (TİEM) (Kök, 2004: 223) “Kurʿân’da Hz. İsmail’i yâd et.” *buyurduķ ibrahim tapa taķı ismāʿīl tapa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 220) “İbrahim ve İsmail peygambere buyurduk.”

Hz. : *ismā'īl* “İsmail peygamber” (Ata, 2014: 522b; Sağol, 1993: 680) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ismā'īlka takı ishākğa bu du'ā birle* (NF) (Eckmann, 2014: 116) “İsmail’e ve İshak’a bu dua ile.” *yād kılğıl kitāb içinde ismā'īlni* (HTKT) (Sağol, 1993: 225) “Hz. İsmail’i kitap içinde zikret.”

Kıp. : -

isrāfīl : “dört büyük melekten biri”

< Ar. *isrāfīl* “ölüm meleği” (Steingass, 1998: 57a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *isrāfīl* “dört büyük melekten kıyamet kopacağını öttüreceği boru ile görevli melek” (Ünlü, 2004: 473a; Ata, 2004: 412) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol kūn eşitürler isrāfīl ünini* (TİEM) (Ünlü, 2004: 204) “O gün İsrâfīl’in borusunu işitirler.” *anıñ üçün ol bir ün isrāfīl üni ançada olar baqarlar* (JR) (Ata, 2004: 93) “İsrafil meleğinin sura üflediği gün öylece bakakalırlar.”

Hz. : *isrāfīl* “İsrafil” (Ata, 2014: 522b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *isrāfīl namāz kılğay* (NF) (Eckmann, 2014: 64) “İsrafil namaz kılacak.”

Kıp. : *isrā'īl* “büyük meleklerden İsrafil” (Toparlı vd., 2007: 115a) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

işu : “İsa peygamber”

< Soğd. *ʾyṣw* “İsa” (Gharib, 2004: 88b)

Orh. : -

Uyg. : *İşu* “İsa peygamber” (Wilkins, 2021: 314b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bizni m(a)r şad iş[u] (...) t(ä)ñrilärkä täg (...) tägmäkim[i]z bolsar* (BT V) (Zieme, 1975: 59) “Bizi Mar Şad İsa (...) tanrılar gibi (...) ulaşacak olsak.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kelime : “kelime, Hz. İsa peygamber”

< Ar. *kalimat* “söz, kelime; Muhammed’in iman itirafı” (Steingass, 1998: 1043b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kelime* “kelime, Hz. İsa peygamber” (Üşenmez, 2010: 457) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrı müjde bërür saña yahyā birle rāstlağan kelimeni tañrıdın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 249) “Allah sana Yahya’yı müjdeliyor: Allah’tan (gelecek) bir ‘kelime’yi (yani İsa’yı) doğrulayacak.” (Yazır, 2014: 54, 3/39)

Hrz. : -; Kıp. : -

loķmān : “Hz. Lokman”

< Ar. *luķmān* “Lokman” (Steingass, 1998: 1126b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *loķmān* “Hz. Lokman” (Ünlü, 2004: 567a) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *loķmān oğlıña ol pend bërür* (TIEM) (Ünlü, 2004: 117) “Hz. Lokman oğluna öğüt verir.”

Hrz. : -; Kıp. : -

lūt : “Lut peygamber”

< Ar. *lūt* “Lût” (Steingass, 1998: 1132a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *lūt* “Lût peygamber” (Kök, 2004: 489; Üşenmez, 2010: 498) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üsterür biziñke lūt bođunu içinde* (TIEM) (Kök, 2004: 163) “Lût kavmi hakkında bizimle tartışır.” *kaçan keldi erse lūt bođunuña yalavaçlar* (TIEM) (Kök, 2004: 189) “Ne zaman ki Lût kavmine peygamber gelirse.” *lūtnı tegme birni arturdumuz ‘ālemler üze* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 309) “Lût peygamber ve (diğer peygamberlerin) her birini âlemlere üstün kıldık.”

Hrz. : *lūt* “Lût peygamber” (Ata, 2014: 524b; Sağol, 1993: 783) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *taķı anası lūt peygāmber ‘ayālı erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 228) “Anası da Lut peygamberin kızıydı.” (Aktan, 2017: 215) *lūt ol uğurda kim aydı kavmıñga* (HTKT) (Sağol, 1993: 114) “Hz. Lut kavmine bu uğurda şöyle söyledi:”

Kıp. : *lūt* “Lût peygamber” (Toparlı vd., 2007: 172b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *lūtnıñ évdeşi yavuzlarğa uyğan üçün* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 13) “Hz. Lut’un eşi kötü (kişilere) uyduğu için.”

mahamat : “Muhammed”

< Ar. *muḥammad* “Muhammed” (Steingass, 1998: 1190)

Orh. : -

Uyg. : *mahamat* “Muhammed” (Wilkens, 2021: 460b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır (ayrıca bk. Zieme, 2005b: 288): *mar miṣaha mada maryam mahamat yalavaç tanışban maṇanu (?) yerlärin tar bulup mayadrim siziñä ök inangay tözün mayadariya* (BT III) (Tezcan, 1974: 71) “Mar Mesih, Meryem Ana, Muhammed peygamber (ve) Tanisban Manganu yerlerini sıkışık bularak Maitreya’m sana güvenecekler, asil Maitreya!”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

maḥmūd : “Hz. Muhammed”

< Ar. *maḥmūd* “övülen” (Steingass, 1998: 1190b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *maḥmūd* “Hz. Muhammed” (Toparlı vd., 2007: 176a) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

mālik : “cehennemin hakimi ve kapısı olan, zebanileri idare eden melek”

< Ar. *mālik* “cehennemin kapısı; bir melek” (Steingass, 1998: 1143a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *mālik* “cehennemin hakimi ve kapısı olan, zebanileri idare eden melek” (Sağol, 1993: 785) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *nidā kıldılar ay mālik* (HTKT) (Sağol, 1993: 377) “Seslendiler: Ey Malik!”

Kıp. : *mālik* “sahip” (Toparlı vd., 2007: 176b) Kelime **GI**, **KF**, **KFT** ve **GT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mālikü’l-mülk* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 87) “Mülkün sahibi.”

mārūt : “Harut adlı meleklerle birlikte Babil halkına büyü ve sihir öğreten meleğin adı”

< Ar. *mārūt* “bir melek adı” (Steingass, 1998: 1140a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *mārūt* “Harut adlı meleklerle birlikte Babil halkına büyü ve sihir öğreten meleğin adı, Marut adlı melek” (Kök, 2004: 490; Üşenmez, 2010: 499) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ëndürüldi erse êkki ferište üze bâbil yeriniñ hārūtka demāvend taķı da erdi mārūtka* (TIEM) (Kök, 2004: 11) “İki melek olan Harut Babil yerine, Marut Devamend Dağı’na indirilince” *ëndürüldi êki ferište üze bâbil atlıg yerde hārut taķı mārūt* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 217) “Harut ve Marut adlı iki melek Babil adlı yere indirildi.”

Hrz. : *mārūt* “Kur’ân’da Harut ile birlikte adı geçen melek” (Ata, 2014: 525a; Sağol, 1993: 785) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hārūt taķı mārūt yer yüziñe êndiler* (NF) (Eckmann, 2014: 254) “Harut ve Marut yeryüzüne indiler.” *hārūt taķı mārūt* (HTKT) (Sağol, 1993: 12) “Harut ve Marut.”

Kıp. : -

meryem : “Hz. Meryem”

< Ar. *maryam* “Hz. Meryem” (Steingass, 1998: 1221a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *meryem* “Hz. Meryem” (Kök, 2004: 498; Üşenmez, 2010: 504) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *atadım aña meryem taķı haķıķat üze* (TIEM) (Kök, 2004: 37) “Hakikat üzerine ona Meryem ismini verdim.” *mesih meryem oğlı meger yalavaç turur* (TIEM) (Kök, 2004: 84) “Meryem oğlu İsa bir peygamberdir.” *haķıķat üze men atadım aña meryem* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 249) “Şüphesiz ki Hz. Meryem’e ad verdim.”

Hrz. : *meryem* “İsa peygamberin annesi” (Ata, 2014: 526a; Sağol, 1993: 791) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meryem kıssasını tamām okıdı* (NF) (Eckmann, 2014: 58) “Meryem kıssasını tam olarak okudu.” *uruldi meryem oğlı* (HTKT) (Sağol, 1993: 376) “Hz. Meryem’in oğlu takdir edildi.”

Kıp. : *meryem* “Hz. İsa’nın annesi” (Toparlı vd., 2007: 182a) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

mesāhet : “Hz. İsa”

< Ar. *mesāhet* “Hz. İsa” (krş. Steingass, 1998: 1225a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mesāhet* “Hz. İsa” (Kök, 2004: 498) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *mesāhat kılığlı 'īsā meryem oğlu* (TİEM) (Kök, 2004: 73) “Meryem oğlu İsa Mesih”

Hrz. : -; Kıp. : -

mesih : “Hz. İsa”

< Ar. *masīh* “Mesih, efendimiz İsa Mesih” (Steingass, 1998: 1241a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mesīh* “Hz. İsa” (Kök, 2004: 498; Üşenmez, 2010: 507) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *müjde bérür saña kelime birle andın anıñ atı mesīh meryem oğlu* (TİEM) (Kök, 2004: 38) “(Ey Meryem, Allah seni) bir kelime ile müjdeliyor: Meryem oğlu Mesih adıyla.” *haķķat üze mesīh meryem oğlu 'īsā tañrınıñ yalavaçı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 318) “Şüphesiz ki İsa Meryem’in oğlu(dur) ve Allah’ın peygamberi(dir).”

Hrz. : *mesīh* “Hz. İsa’nın lakabı” (Sağol, 1993: 791) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *anıñ atı mesīh* (HTKT) (Sağol, 1993: 40) “Onun adı Mesih(tir).”

Kıp. : -

mikā’il : “Mikâ’il”

< Ar. *mikā’il* “Mikâ’il” (Steingass, 1998: 1363a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mikā’il* “Mikâ’il” (Kök, 2004: 499) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim bolsa düşmen tañrıķa taķı ferīşteleriñe taķı yalavaçlarıñı taķı cebrā’ilķa taķı mikā’ilķa* (TİEM) (Kök, 2004: 11) “Kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil’e, Mikâil’e düşman olsa.”

Hrz. : *mikā’il* “Mikâ’il” (Ata, 2014: 526b; Sağol, 1993: 793) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ferīştelerdin mikā’ilģa oħşayur* (NF) (Eckmann, 2014: 82) “Meleklerden Mikail’e benzer.” *cebreyilge taķı mikāyilge* (HTKT) (Sağol, 1993: 12) “Cebrail ve Mikail’e.”

Kıp. : *mikāyil* “dört büyük melekten biri” (Toparlı vd., 2007: 184a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *mumı buyurdı cibril ve mikāyil* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 53) “Bunu Cebrail ve Mikail (a.s) buyurdu.”

muḥammed : “Hz. Peygamber”

< Ar. *muḥammad* “çok övülen, İslâm’ın kurucusu” (Steingass, 1998: 1190a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *muḥammed* “Hz. Muhammed, son peygamber” (Kök, 2004: 504; Üşenmez, 2010: 511) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yarlıkadı bağırşak kim muḥammed yalavaçka ümmetiniñ şafâ’atin* (TİEM) (Kök, 2004: 191) “Ümmetinin şefaâtçisi olan Muhammed peygambere merhametli olmayı buyurdu.” *muḥammed meger yalavaç* (TİEM) (Kök, 2004: 47) “Muhammed bir peygamberdir.” *muḥammed meger yalavaç* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 261) “Muhammed ancak bir peygamber(dir).”

Hrz. : *muḥammed* “Hz. Peygamber, İslam peygamberi” (Ata, 2014: 527a; Sağol, 1993: 795; Toparlı ve Argunşah, 2014: 240b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *muḥammed resûlu’llâhını bir tün içinde* (KE) (Ata, 1997a: 298) “Hz. Muhammed’i bir gece içinde.” *atı muḥammed turur* (NF) (Eckmann, 2014: 193) “Adı Muhammet’tir.” *muḥammed meger yalavaç* (HTKT) (Sağol, 1993: 48) “Muhammed ancak bir peygamber(dir).” *muḥammed resûlğa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Muhammed peygambere.”

Kıp. : *muḥammed* “Hz. Muhammed” (Toparlı vd., 2007: 186b) Kelime **KF** ve **GT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *muḥammedü’l-muşafâ* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 3) “Muhammed Mustafa (s.a.v).”

mûşâ : “Hz. Musa, Firavun’u ve tebaasını dine davetle gönderilmiş peygamber”

< Ar. *mûşâ* “Musa” (Steingass, 1998: 1345a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mûşâ* “Hz. Musa, Firavun’u ve tebaasını dine davetle gönderilmiş peygamber” (Kök, 2004: 505; Ata, 2004: 524; Üşenmez, 2010: 513) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydılar kértgündimiz hârûn tañrısıña mûşâ tañrısıña* (TİEM) (Kök, 2004: 230) “Dediler ki: Hârûn ve Mûsa peygamberlerin rabbine inandık.” *yana ıdtımız anlarda keğin mûşâ yalavaçını* (TİEM) (Kök, 2004: 116) “Sonra Mûsa peygamberi onlara tekrar gönderdik.” *yüklendiler mûşâ kitâbını* (JR) (Ata, 2004: 150) “Musa’nın kitabını yani Tevrat’ı yüklendiler.” *taķı bêrdük mûşâka kitâbını* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 320) “Hz. Musa’ya kitabını verdik.”

Hrz. : *mūṣā* “Musa peygamber” (Ata, 2014: 528a; Sağol, 1993: 799) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mūṣā peygāmbēr ‘as’nuḥ ümmetleri turur* (NF) (Eckmann, 2014: 40) “Musa peygamber (a.s)’ın ümmetleridir.” *ay mūṣā* (HTKT) (Sağol, 1993: 230) “Ey Musa!”

Kıp. : *mūṣā* “Musa peygamber” (Toparlı vd., 2007: 188b) Kelime **GT** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mūṣā ‘aleyhi’s-selām du‘ā kıldı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 87) “Musa (a.s) dua etti.”

muṣṭafā : “Hz. Muhammed”

< Ar. *muṣṭafā* “seçilmiş, seçilen; Muhammed” (Steingass, 1998: 1253b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *muṣṭafā* “Hz. Muhammed” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 241b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *muṣṭafādın bu küнге tegi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Hz. Muhammed’den bugüne kadar.”

Kıp. : *muṣṭafā* “Hz. Muhammed’in isimlerinden biri” (Toparlı vd., 2007: 189a) Kelime **BV**, **GT**, **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *muḥammedü’l-muṣṭafā* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 3) “Muhammed Mustafa (s.a.v).” *muṣṭafānıḥ resülligine* (İM) (Toparlı, 2017: 356) “Hz. Muhammed’in peygamberliğine.”

nūḥ : “Hz. Nuh”

< Ar. *nūḥ* “Hz. Nuh” (Steingass, 1998: 1432a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *nūḥ* “Hz. Nuh” (Kök, 2004: 513; Üşenmez, 2010: 523) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yarlıḡ ıdımız nūḥ peygamberlerke* (TİEM) (Kök, 2004: 72) “Nuh peygambere buyruk gönderdik.” *aydılar ay nūḥ üstereşdiḡ biziḡ birle* (TİEM) (Kök, 2004: 159) “Dediler ki: Ey Nuh, bizimle mücadele ettin.” *vahy kılduk nūḥ tapa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 317) “Hz. Nuh’a vahyettik.”

Hrz. : *nūḥ* “Nuh peygamber” (Ata, 2014: 529b; Sağol, 1993: 816; Toparlı ve Argunşah, 2014: 245b) Kelime **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nūḥ peygāmbērka kāfirler zaḥmatı üküş boldı erse* (NF) (Eckmann, 2014: 83) “Nuh peygambere kâfirlerin işkencesi çok olunca.” *vahy kılduk nūḥ tapa* (HTKT) (Sağol,

1993: 73) “Hz. Nuh’a vahyettik.” *eger nūḥ nebī teg* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Eğer Nuh peygamber gibi.”

Kıp. : *nūḥ* “Nuh peygamber” (Toparlı vd., 2007: 202b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *nūḥ bolğay* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 3) “Hz. Nuh olacak.”

‘oşmān : “üçüncü halife Hz. Osman”

< Ar. *‘oşmān* “Hz. Osman” (Steingass, 1998: 836a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *‘oşmān* “üçüncü halife Hz. Osman” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 247a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ‘oşmān* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Bu Hz. Osman.”

Kıp. : -

şālih : “Hz. Salih”

< Ar. *şālih* “iyi, faydalı; Semūd kabilesine gönderilen bir peygamberin adı” (Steingass, 1998: 779b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şālih* “Hz. Salih; Semud kavmine gönderilen peygamber” (Kök, 2004: 545) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *aydılar ay şālih keltürgil anı bizke* (TİEM) (Kök, 2004: 114) “Dediler ki: Ey Salih, onu bize getir!” *kutğardımız şālih yalavaçnı anlarını kim kærtgündiler* (TİEM) (Kök, 2004: 162) “(Allah’a) iman edenleri ve Salih peygamberi kurtardık.”

Hrz. : *şālih* “doğru, iyi; Semud kavmine gönderilen peygamber” (Ata, 1997b: 535a; Ata, 2014: 360b; Sağol, 1993: 870) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘amel-i şālih yok erdi* (KE) (Ata, 1997a: 245) “Salih ameli yoktu.” *‘amel-i şālih turur* (NF) (Eckmann, 2014: 295) “Salih ameldir.” *ay şālih ketürgil bizke anı* (HTKT) (Sağol, 1993: 114) “Ey Salih, bize onu getir!”

Kıp. : *şālih* “dinî emirleri yerine getiren” (Toparlı vd., 2007: 225a) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şālih ‘amelleriñizge uyğaylar* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 68) “İyi amellerinize uyacaklar.” *şālih kişi bolğay* (İM) (Toparlı, 2017: 216) “Salih bir kişi olacak.”

süleymān : “Hz. Süleyman”

< Ar. *süleymān* “Süleyman” (Steingass, 1998: 695a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *süleymān* “Hz. Süleyman” (Kök, 2004: 571; Üşenmez, 2010: 572) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yarlıg ıdtımız (...) süleymān peygamberka* (TİEM) (Kök, 2004: 72) “Süleyman peygambere (...) buyruk gönderdik.” *taķı küfr ketürmedi süleymān* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 217) “Hz. Süleyman inkâr etmedi.”

Hrz. : *süleymān* “Süleyman peygamber” (Ata, 2014: 533b; Sağol, 1993: 897) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *süleymān peygāamberka bu mülki içinde* (NF) (Eckmann, 2014: 145) “Süleyman peygambere bu memleket içinde.” *vahy kılduk (...) süleymān tapa* (HTKT) (Sağol, 1993: 73) “Süleyman peygambere (...) vahyettik.”

Kıp. : -

şu‘ayb : “Medyen ve Eyke ahalisine gönderilen peygamber”

< Ar. *şu‘ayb* “peygamber adı” (Steingass, 1998: 747b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *şu‘ayb* “Medyen ve Eyke ahalisine gönderilen peygamber” (Sağol, 1993: 903) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ay şu‘ayb* (HTKT) (Sağol, 1993: 164) “Ey Şuayb.”

Kıp. : -

‘umer : “Hz. Ömer”

< Ar. *‘umr* “Muhammed’in ikinci halefinin adı” (Steingass, 1998: 866b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *‘umer* “Hz. Ömer” (Arat, 2006: LXVIIb) Kelime **At.** adlı metinde tanıklanmıştır: *şalabet içinde ‘umer teg erip* (At.) “(O) metânette Ömer gibidir.” (Arat, 2006: 45)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yaḥyâ : “Hz. Yahyâ”

< Ar. *yaḥyā* “Hz. Yahyâ” (Steingass, 1998: 1528b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yaḥyā* “Hz. Yahyâ” (Kök, 2004: 651; Üşenmez, 2010: 638) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ay yaḥyā tutḡıl bitigni küç birle* (TİEM) (Kök, 2004: 221) “Ey Yahyâ bu kutsal kitabı kuvvetli bir şekilde tut!” *taḡrı müjde bérür saḡa yaḥyā birle* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 249) “Allah sana Yahya peygamber ile müjde verir.”

Hrz. : *yaḥyā* “Yahya peygamber” (Ata, 2014: 537a; Sağol, 1993: 994) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biri yaḥyā peygāmbir turur* (NF) (Eckmann, 2014: 39) “Biri Yahya peygamberdir.” *zekerıyyānı taḡı yaḥyānı* (HTKT) (Sağol, 1993: 98) “Zekeriya ve Yahya’yı.”

Kıp. : *yaḥyā* “Yahya peygamber” (Karamanlıoğlu, 2019: 390b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yaḥyī ‘aleyhi’s-selām türbesinde mu’tekif idim* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 18) “Yahya (a.s)’ın mezarında ibadetle meşguldüm.”

ya’kūb : “Hz. Yakup”

< Ar. *ya’kūb* “Hz. Yakup” (Steingass, 1998: 1531b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ya’kūb* “Hz. Yakup” (Kök, 2004: 651; Üşenmez, 2010: 642) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kılḡay ni’metini seniḡ üze taḡı ya’kūb boḡunı üze* (TİEM) (Kök, 2004: 167) “Senin ve dahi Yakup peygamberin halkını nimetlendirecek.” *taḡı yalavaç ya’kūb oḡlanları* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 250) “Yakup peygamberin oğulları.”

Hrz. : *ya’kūb* “Yakup peygamber” (Ata, 2014: 537a; Sağol, 1993: 996) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ya’kūb peygāmbirka ikrām ve i’zāz kılı kopmadı erse* (NF) (Eckmann, 2014: 198a) “Yakup peygambere ikramda ve saygıda bulunmayınca.” *ēndürüldi (...) ya’kūb tapa* (HTKT) (Sağol, 1993: 16) “Yakup’a (...) indirildi.”

Kıp. : -

yalḡuk : “Hz. Adem -aleyhi’s-selām- adı”

< *yalın-guk* “insan” (EDPT: 930b; OTWF: 159; DTS: 229b; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 271)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yalñuḵ* “insan” (Arat, 1979b: 518) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *teñri yalñuḵ yarattı (ḥalaḳa)* (DLT) “Allah, Adem’i (öbür varlıkları) yarattı.” (Kaçalın, 2019: 560)

Hz. : -; Kıp. : -

yasa´ : “İlyas peygamber” → **yesa´**

< Ar. *ilyās* “Hz. İlyas” (Steingass, 1998: 96b; ayrıca bk. Ünlü, 2004: 155, 332/8)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yasa´* “İlyas peygamber” (Ünlü, 2004: 155) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yād kılḡıl ismā’lñi taḳı yasa’nı zū’l-kiflñi* (TİEM) (Ünlü, 2004: 155) “Hz. İsmail’i, İlyas’ı, Zülküf’ü yād et!”

Hz. : -; Kıp. : -

yesa´ : “Hz. Elyesa peygamber” → **yasa´**

< Ar. *ilyās* “İlyas peygamber” (Steingass, 1998: 96b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yesa´* “Hz. Elyesa peygamber” (Üşenmez, 2010: 657) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: (...) *yesa’nı (...) tegme birni arturdumiz ‘ālemler üze* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 309) “(...) Hz. Elyasa peygamberi ve dahi diğerlerini alemler üzerine üstün kıldık.”

Hz. : *yesa´* “Hz. Elyesa” (Sağol, 1993: 1021) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yesa’nı taḳı yūnusñi* (HTKT) (Sağol, 1993: 98) “Hz. Yunus ve İlyas’ı.”

Kıp. : -

yişu : “kişi adının bölümü; Hz. İsa”

< Part. *yişō* (Durkin-Meisterernst, 2004: 375b)

Orh. : -

Uyg. : *yişu* “kişi adının bir bölümü; Hz. İsa” (Wilkens, 2021: 906a; Caferoğlu, 1968: 299) Kelime **BT**, **ÖzertMani.** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol yuşo k(ä)nig*

v(a)hm(a)n roş(a)n t(ä)ñri (ÖzertMani.) “İsa, Känig, V(a)hm(a)n, Roşan tanrı” (Özertural, 2008: 56) *yışu m(ä)şıha* (BT V) (Zieme, 1975: 25) “Hz. İsa”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

yūnus : “Hz. Yunus”

< Ar. *yūnas* “Yunus peygamber” (Steingass, 1998: 1538b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yūnus* “Hz. Peygamber” (Kök, 2004: 688; Üşenmez, 2010: 669) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yūnus yalavaç bođunu kaçan kértgündiler* (TİEM) (Kök, 2004: 1559 “Yunus peygamberin halkı iman ettiği zaman.” (...) *tağı yūnus peygāamberka* (...) (TİEM) (Kök, 2004: 72) “(...) Yunus peygambere (...)” *vahy kılduk* (...) *yūnus tapa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 317) “Yunus peygambere (...) vahyettik.”

Hr. : *yūnus* “Yunus peygamber” (Sağol, 1993: 1044) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *meger yūnus kavmı* (HTKT) (Sağol, 1993: 155) “Eğer Yunus’un kavmi.”

Kıp. : -

yūsuf : “Hz. Yusuf”

< Ar. *yūsuf* “Yusuf peygamber” (Steingass, 1998: 1538a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yūsuf* “Hz. Yusuf” (Kök, 2004: 688) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *öldürünler yūsufnı* (TİEM) (Kök, 2004: 168) “Yusuf’u öldürün!” *keldi yūsuf kadaşları* (TİEM) (Kök, 2004: 172) “Yusuf peygamberin kardeşleri geldi.”

Hr. : *yūsuf* “Yusuf peygamber” (Ata, 2014: 537b; Sağol, 1993: 1044) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yūsuf peygāmbar kuğuğka feryād kılı tüşti* (NF) (Eckmann, 2014: 247) “Yusuf peygamber kuyuya feryat ederek düştü.” *bulur men yūsuf yıdığını* (HTKT) (Sağol, 1993: 176) “Yusuf’un kokusunu bulurum.”

Kıp. : -

zebānī : “zebanî”

< Ar. *zebānī* “cehennem bekçisi” (Steingass, 1998: 609b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zebānī* “zebani, cehennemlikleri cehenneme atmaya memur edilen melek” (Ata, 2014: 497b) Kelime *NF* adlı metinde tanıklanmıştır: *meni zebānīler tutup életürler bolsalar* (NF) (Eckmann, 2014: 154) “Beni zebaniler tutup götürürlerse.”

Kıp. : -

zekeriyā : “Hz. Zekeriyya”

< Ar. *zakariyyā* “Hz. Zekeriyya” (Steingass, 1998: 619a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *zekeriyā* “Hz. Zekeriyya” (Kök, 2004: 692; Üşenmez, 2010: 678) Kelime *TİEM* ve *ÖN* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol idi atı birle kim zekeriyyā du ‘āsını icābet kılu yarlıkadı* (TİEM) (Kök, 2004: 220) “(Bu) Rabbinin rahmetini bir anıştır, Zekeriyya kuluna...” (Yazır, 2014: 304, 19/2) *yanadı anı zekeriyyāğa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 249) “Onu Zekeriya peygamberin himayesine verdi.”

Hrz. : *zekeriyā* “Zekeriya peygamber” (Ata, 2014: 538; Sağol, 1993: 1054) Kelime *NF* ve *HTKT* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ey zekeriyyā bilgil āgāh bolgıl* (NF) (Eckmann, 2014: 288) “Ey Zekeriya! Bil ve haberdar ol.” *zekeriyyānı takı yahyānı* (HTKT) (Sağol, 1993: 98) “Zekeriya ve Yahya’yı.”

Kıp. : -

2.3.1.2. Semavi Dinlere İlişkin İlahî Sınıflar

‘arş : “arş, göğün en yüksek tabakası, 9. felek”

< Ar. *‘arş* “bir yere oturmak veya yerleşmek; Tanrı’nın tahtı” (Steingass, 1998: 842b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *‘arş* “arş, göğün en yüksek tabakası, dokuzuncu felek” (Ata, 1997b: 34a; Ata, 2014: 21b; Sağol, 1993: 528) Kelime *KE*, *NF* ve *HTKT* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köz yumup açğunça ‘arşğa ağar* (KE) (Ata, 1997a: 73) “Göz açıp kapayınca kadar arşa yükselir.” *‘arşğa tavāf kılr erdim* (NF) (Eckmann, 2014: 28) “Arş(ın) etrafını dolanırdım.” *‘arş eyesi* (HTKT) (Sağol, 1993: 477) “Arşın sahibi.”

Kıp. : -

ḥūr : “huri, cennet kızları” → **ḥūrī**

< Ar. *ḥūr* “cennet kızı” (Steingass, 1998: 433b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ḥūr* “huri, cennet kızları” (Ata, 1997b: 251b; Ata, 2014: 175a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥūrlar ḥidmet kılurlar* (KE) (Ata, 1997a: 242) “Huriler hizmet ederler.” *uçtmaḥnıy ḥūrlarıdın bir ḥūr* (NF) (Eckmann, 2014: 47) “Cennet hurilerinden bir huri.”

Kıp. : -

ḥūrī : “huri, cennet kızı” → **ḥūr**

< Ar. *ḥūrī* “cennetteki bakire kızlar” (Steingass, 1998: 433b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ḥūrī* “huri, cennet kızı” (Ata, 2014: 175a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *uçtmaḥ ḥūrīlarıdın bir ḥūra maḥa kelür* (NF) (Eckmann, 2014: 224) “Cennet hurilerinden bir huri bana (doğru) gelir.”

Kıp. : *ḥūrī* “cennet kızı” (Toparlı vd., 2007: 99a) Kelime **GI** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

mi’rāc : “miraç, Hz. Muhammed’in göğe çıkması”

< Ar. *mi’rāc* “merdiven; adım uçuşu” (Steingass, 1998: 1271a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *mi’rāc* “miraç, Hz. Muhammed’in göğe çıkması” (Ata, 1997b: 441b; Ata, 2014: 292b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 240a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mu’cizesi mi’rācğa aşmak erdi* (KE) (Ata, 1997a: 298) “Mucizesi miraca çıkmaktı.” *mi’rāc kışşasını eşitip* (NF) (Eckmann, 2014: 44) “Miraç hikâyesini dinleyip.” *revā bolsa mi’rāc* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 147) “Miraç reva olsa.”

Kıp. : *mi’rāc* “Hz. Muhammed’in göğe çıktığı Recep ayının 27. gecesi, miraç” (Toparlı vd., 2007: 184b) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şāḥibū’l-mi’rāc* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 3) “Miracın sahibi.” *mi’rāc keçesi* (İM) (Toparlı, 2017: 44) “Miraç Gecesi.”

sidre : “yedinci kat gökte bulunan makam”

< Ar. *sidra* “cennetteki ağaç; Cebrail’in göksel konağı” (Steingass, 1998: 663a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *sidre* “yedinci kat gökte bulunan makam” (Ata, 1997b: 558b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *sidredin kanat tokıp* (KE) (Ata, 1997a: 71) “Gökten kanat çırparak.”

Kıp. : -

2.3.2. Semavi Olmayan Diğer Dinlere İlişkin Dinî Şahsiyetler ve İlahi Sınıflar

Bu kısmın ikinci başlığını semavi olmayan dinlere ilişkin dinî şahsiyetler-özel isimler ve semavi olmayan dinlere ilişkin ilahi sınıflar oluşturmaktadır.

2.3.2.1. Semavi Olmayan Diğer Dinlere İlişkin Dinî Şahsiyetler ve Özel İsimler

abita ~ abida : “Bir Buddha’nın adı”

< Çin. 阿彌陀 *a mi tuo* (Hirakawa, 1997: 1208; JEBD, 1979: 7a / 7) < Skt. *amitābha* “bir Buddha’nın adı” (MW, 1899: 81c; Edgerton, 1953: 63a ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 37a)

Orh. : -

Uyg. : *abita* “bir Buddha’nın adı” (Wilkins, 2021: 2b; Caferoğlu, 1968: 1) Kelime **AYS**, **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kedın yıñak abita atl(ı)g tãñri tãñrısı burhan kutıña yükünürm(ä)n* (AYS V) “Batı tarafta Amitābha adlı tanrılar tanrısı Buddha kutuna secde ederim.” (Uçar, 2009: 180) *yaraşsar abida burhannıñ bilgä bilgı äürür* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 132) “(Eğer) uygun olursa Buddha Amitabha’nın bilgeliği vardır.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

açit, açite : “bir rahibin adı”

< Skt. *Ajita* “eşsiz; yenilmez” (MW, 1899: 10b; Edgerton, 1953: 7b ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 42b)

Orh. : -

Uyg. : *açite* “bir rahibin adı” (Wilkens, 2021: 5a; Caferoğlu, 1968: 2) Kelime *Maitrisimit* adlı metinde geçmektedir: *açitidā ulatı tört [y(e)girmi] urılar kırk tümän udu kälmiş* (Maitri) “Ajita ve öteki on dört oğul (ve) 400 000 (kişiyi) takip ederek gelmiş.” (Tekin, 1960: 67) *şakimuni burhan nomunta açitā* (Hami 15) (Laut, 1993: 198) “Şakyamuni Buddha, Ajita adında bir keşişti.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

aloka-çintamani : “bir Tanrı adı”

< Skt. *āloka* “ışık, aydınlık, parlaklık” (MW, 1899: 154b; Edgerton, 1953: 106b ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 105a)

Orh. : -

Uyg. : *aloka-çintamani* “bir Tanrı adı” (Wilkens, 2021: 33b) Kelime *AYS* ve *BT* adlı serilerde tanıklanmıştır: *alokaçintamani atl(i)g bodis(a)t(a)vka inçā tep ötündi*: (*AYS* V) “Ālokaçintāmaṇi adlı Bodhisattva’ya şöyle arz etti.” (Uçar, 2009: 224)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

amogadarşi : “bir Buddha adı”

< Soğd. *’mw amo* “imam” (Gharib, 2004: 35b) < Skt. *amoghadarśin* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 83a; Edgerton, 1953: 64a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 119a)

Orh. : -

Uyg. : *amogadarşi* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 43a) Kelime *BT* serisinde tanıklanmıştır: *amogasiti burhan terin kuvragların amogadarşi bodist(a)t(a)v vaçira vidarana* (*BT* VIII) “Buddha Amogaşiti, Vajravidaṛana’daki Buddha Amoghadaşa halkıyla çevrili.” (Kara ve Zieme, 1977: 63)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

amogasidi : “bir Buddha adı”

< Soğd. *’mw amo* “imam” (Gharib, 2004: 35b) < Skt. *Amogha-siddhi* “bir Buddha adı” (Edgerton, 1953: 64a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 119a)

Orh. : -

Uyg. : *amogasiti* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 43a) Kelime *BT* ve *UigTot.* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *amogasiti burhannıñ uluşın köräyin tesär* (*UigTot.*)

“Amogasiti Buddha’nın ülkesini göreyim, derse.” (Kara ve Zieme, 1978: 176)
amogasiti burhan terin kuvragların amogadarşi bodist(a)t(a)v vaçira vidarana (BT VIII) “Buddha Amogaşıti, Vajravidarana’daki Buddha Amoghadaşa halkıyla çevrili.”
(Kara ve Zieme, 1977: 63)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ançan : “bir Buddha adı”

< Toh. B *añcām* (Adams, 2013: 8) < Skt. *añjana* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 11a; Edgerton, 1953: 8a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 134a)

Orh. : -

Uyg. : *ançan* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 49a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *yükünür biz anaçan atl(i)g t(ä)ñri burhan kutıña* (BT XXV) “Anaçan adlı tanrı Buddha kutsallığına secde ederiz.” (Wilkens, 2007: 244)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

aṅgata : “bir Buddha adı”

aṅgata “bir Buddha adı” (Wilkens 2, 2007: 328b)

Orh. : -

Uyg. : *angada* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 54b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *aṅgada atl(i)g t(ä)ñri kutıña yükünürbiz* (BT XXV) “Buddha adlı tanrı kutsallığına secde ederiz.” (Wilkens 1, 2007: 178)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ariṣṭi : “bir rahibin adı; mutsuzluk, talihsizlik”

< Skt. *Ariṣṭa* “bir rahibin adı” (Edgerton, 1953: 65b)

Orh. : -

Uyg. : *ariṣṭi* “mutsuzluk, talihsizlik” (Wilkens, 2021: 63a) Kelime **ĀgamFrag.** adlı çalışmada tanıklanmıştır: *ariṣṭi kampini içalangavik ariṣṭa tōrt otuz kamaki toyin* (ĀgamFrag.) (Kudara ve Zieme, 1983: 302) “Ariṣṭa Kamphina Icchānaṅgala (adlı) yirmi dört Kāmaka rahip.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

badrapale : “bir Buddha adı”

< Skt. *bhadrapāla* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 746b; Edgerton, 1953: 406a)

Orh. : -

Uyg. : *badrapale* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 136a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *badrapale atl(ı)g bodis(a)t(a)v kutıŋa yükünürbiz* (BT XXV) “Bhadrapāla adlı Buddha kutsallığına secde ederiz.” (Wilkens, 2007: 280)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

baŋda-alaŋkar : “bir Buddha adı”

banta-alaŋkar “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 141b)

Orh. : -

Uyg. : *banta-alaŋkar* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 141b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *banda alaŋkar atl(ı)g t(ä)ŋri burhan kutıŋa yükünürbiz* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 224) “Banta alaŋkar atlı Tanrı Buddha kutsallığına secde ederiz.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

bıntsun : “tanrı, tanrılık”

< Çin. 本尊 *benzun* “tanrı, tanrılık” (JEBD, 1979: 117a; Hirakawa, 1997: 644; SH, 1937: 189)

Orh. : -

Uyg. : *bıntsun* “tanrı, tanrılık” (Wilkens, 2021: 167b) Kelime **AYS** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *öz pınsunı sakınıp ömāk sakınmak ärsär* (UigTot.) “Kendi tanrısını düşünüp₂ anlamak ise.” (Zieme ve Kara, 1978: 68; ayrıca bk. Aris, 2018: 116) *pınsun tınl(ı)glar asıgıŋa yagızka inär kün üzä* (AYS V) “Bütün devātaların canlıların yararına yeryüzüne indiği gün.” (Uçar, 2009: 262)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

brahmadivi : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Skt. *Brahmadeva* “bir Bodhisattva’nın adı” (Edgerton, 1953: 404a)

Orh. : -

Uyg. : *brahmadivi* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 193b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *br(a)hmadeve atl(i)g [bodisatav] ārkān bir ślok nom üçün* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 84) “Brahmandeva adlı bir Bodhisattva iken bir manzum öğreti için.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

brahmayu : “bir Brahman’ın adı”

< Toh. A/B *brahmāyu* (Poucha, 1955: 209; Adams, 2013: 466) < Skt. *brahmāyu(s)* (MW, 1899: 740c; Edgerton, 1953: 404b)

Orh. : -

Uyg. : *brahmayu* “bir Brahman’ın adı” (Wilkens, 2021: 194a) Kelime **BT ve Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ōtrū külçirā yüzün br(a)hmayu prohid inçā tep ötüinür* (Maitri) “Sonra güler yüzle (prohid Skt. purohita) Brahmāyu hürmetle şöyle der:” (Tekin, 1960: 89) *brahmayu braman bolup akaş kök kalıgnıñ yüzintā brahmāvati hatun paryiş tilgān içintā* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 250) “Brahmāyu, Braman olarak mavi gökyüzünde₂ Brahmāvati hatun hale çarkı içinde.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

çandana : “bir Buddha adı”

< Skt. *candana* “bir Buddha adı” (Edgerton, 1953: 224a)

Orh. : -

Uyg. : *çandana* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 221b) Kelime **ETŞ** adlı eserde tanıklanmıştır (krş. Özçelik, 2020: 103): *çandana şiri çından ülüglüg çavıkmış küülüğkâ yükünürmān* (ETŞ) “Candana Śri sandal saâdetine eren, nam salmış, şöhret bulmuşun önünde hürmetle eğilirim.” (Arat, 1991: 92)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

darma-utgate : “bir Bodhisattva adı”

< Skt. *Dharmodgata* (Edgerton, 1953: 282a)

Orh. : -

Uyg. : *darma-utgate* “bir Bodhisattva adı” (Wilkens, 2021: 245b) Kelime **SadDhar.** adlı metinde tanıklanmıştır: *darmaudkadi bodis(a)t(a)v yarlıkadı tözünlär ogulı alku*

nom tözi kälmäksiz barmaksız ärür (SadDhar.) “Dharmodgata Bodhisattva buyurdu: Ey asiller oğlu! Bütün dharma kökü gelmesiz-gitmesizdir.” (Barutçu, 1987: 126)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

divaindiraprabe ~ divyaindraprabe: “bir Tanrı adı”

< Skt. *deva* “Tanrı; ilahi” (MW, 1899: 492c; Edgerton, 1953: 270a)

Orh. : -

Uyg. : *divaindiraprabe* “bir Tanrı adı” Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ol bayagut oğlu urı kaçan divaindiraprabe atl(ı)g elig begniñ elindäki bodunun karasın ämläp öñätdilär bınıkdılar* (AYS IX) “O Śreṣṭhī’nin oğlu delikanlı, daha önce Deva–indra–prabhā adlı hükümdarın ülkesindeki halkı₂ tedavi edip iyileştirmişti₂.” (Uçar, 2013: 134)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

drtırāstre : “bir Buddha’nın adı”

< Toh. A/B *Dhṛdhirāstre* (Poucha, 1955: 139; Adams, 2013: 349) < Skt. *Dhṛtarāstra* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 519b; Edgerton, 1953: 286b)

Orh. : -

Uyg. : *drtırāstre* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 249a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **BT**, **Maitrisimit** ve **TorStūpa** adlı çalışmalarda tanıklanmıştır: *trtırāstri virutaki* (Maitri) “Trāyāstrimsāh, Virutaki” (Tekin, 1960: 162) *öñdün sıñarki dartiraastre başlap* (TorStūpa) (Röhrborn ve Sertkaya, 1980: 315) “Doğu tarafındaki Dhṛtarāstra’dan başlayarak”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

dundubaşuvari : “bir Buddha adı”

< Skt. *dundubhisvara* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 484b; Edgerton, 1953: 266a)

Orh. : -

Uyg. : *dundubaşuvari* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 249a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *tagtın yınjak dundubaşuvari atl(ı)g t(ä)ñri t(ä)ñrısı burhan kutıña yükünürm(ä)n* (AYS V) “Kuzey tarafta Dundubhisvara adlı Tanrı Tanrısı Buddha kutsallığına secde ederim.” (Uçar, 2009: 181)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

gandahasti : “bir Buddha adı”

< Skt. *Gandhahastin* “bir Bodhisattva adı” (Edgerton, 1953: 210a)

Orh. : -

Uyg. : *gandahasti* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 271a; Caferoğlu, 1968: 80) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **Abitaki** ve **BT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol üdtä ganđahast yaña (...) atl(ı)g eltäki niñ vasita ulatı (...) -lar birtäg bo dyanta bışruntılar* (Abitaki) “O zamanda Fil Gandhahastin (...) adlı ülkedeki Niñ hükümet merkezinden başka (...) aynı şekilde bu dhyānadan öğrendiler.” (Karaayak, 2017: 92) *ganđahast yaña atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 154) “Fil Gandhahastin adlı Buddha kutsallığına secde ederiz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

gandarasi : “bir Buddha adı”

< Skt. *gandha* + *rāśi*: Skt. *gandha* “koku, parfüm” (MW, 1899: 345a), Toh. B *gandha* (Adams, 2013: 264) ve Skt. *rāśi* “yığın, küme, kalabalık” (MW, 1899: 879a; Edgerton, 1953: 454b), Çin. 香積 *xiangji* “Buddha’nın koku ülkesi” (Hirakawa, 1997: 1281; SH, 1937: 319)

Orh. : -

Uyg. : *gandarasi* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 271b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ganđarsi atl(ı)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan kutıña yükünürm(ä)n (...) (AYS V)* “Gandha-rāśi adlı tanrı tanrısı *buddha* kutuna secde ederim.” (Uçar, 2009: 181)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

gunaprabasi : “bir Buddha adı”

Johannes Nobel, 明德 şeklindeki buddha adının yeniden kuruluşunu “*Punyaprabhāsa” şeklinde yapmış ve dipnotta da “kelimeyi Uyгурca metne göre okuduğunu” ifade etmiştir (Uçar, 2009: 442) *gunaprabasi* < Skt. *guṇa* “iyi, değerli,

kıymetli” (MW, 1899: 357a; Edgerton, 1953: 212a) ve Skt. *prabhāsa* “parlaklık” (MW, 1899: 684a)

Orh. : -

Uyg. : *gunaprabasi* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 276a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *altın yınak guna-prabasi atl(ı)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan kutıya yükünürm(ä)n* (AYS V) “Aşağı tarafta Guṇaprabhāsa adlı tanrı tanrısı Buddha kutuna secde ederim.” (Uçar, 2009: 181)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

gunavaypuli : “bir Buddha adı”

Johannes Nobel, 廣衆德 şeklindeki buddha adının yenidenkuruluşunu “*Punyaivaipulya” şeklinde yapmış ve dipnotta da “*Skr. de adın yapısının belirsiz*” olduğunu ve Uyg. da *Punyaivaipula* olduğunu ifade etmiştir (Uçar, 2009: 441). *Gunavaypuli* < Skt. *guṇa* “iyi, değerli, kıymetli” (MW, 1899: 357a; Edgerton, 1953: 212a) ve Skt. *vaipulya* “genişlik” (MW, 1899: 1023c; Edgerton, 1953: 510b)

Orh. : -

Uyg. : *gunavaipulya* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 276a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *üstün yınak guna-vaypuli atl(ı)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan kutıya yükünürm(ä)n* (AYS V) “Yukarı tarafta Guṇa-vaipulya adlı tanrı tanrısı Buddha kutsallığına secde ederim.” (Uçar, 2009: 181)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

hormuzta : “Manihaizm’de bir Tanrı adı, Hormuzta; Budizm’de Tanrı Indra”

< Soğd. *xwrmzt*’ “İlah” (Gharib, 2004: 437a)

Orh. : -

Uyg. : *hormuzta* “Manihaizm’de bir Tanrı adı” (Wilkens, 2021: 281b; Caferoğlu, 1968: 83) Kelime **BT**, **Huan.** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ötrü hormuzta t(ä)ñri inçä tep teyür* (Maitri) “Sonra Tanrı Indra şöyle der:” (Tekin, 1960: 88) *hormuzta t(ä)ñri başl(ı)glıg kop kamag ulug küçlög t(ä)ñrilärniñ saçı nanli (?) -ta ulatı t(ä)ñridäm arıg apsari hatunlarının köñüllög kök kalıglarınıñ yüzintä busuşlug bulutları ürtüldi* (BT III) (Tezcan, 1974: 42) “Indra Tanrı lideri bütün büyük, güçlü

tanrıların Śaci (ilahi kızının?) ve ilahi, temiz Apsare kadınlarının düşünce semalarının yüzü kederli bulutlarla örtüldü.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

işvare : “bir tanrının adı; Īśvara Tanrı”

< Skt. *īśvara* “Tanrı” (MW, 1899: 171a)

Orh. : -

Uyg. : *işvare* “bir tanrının adı; Īśvara Tanrı” (Wilkens, 2021: 314b; Caferoğlu, 1968: 87) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *kök kalıg uguşı darmatadu işvare atl(ı)g kız ärür* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 46) “Göksel semanın elementine Dharmadhātuişvarı adlı tanrıça denir.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kalyana-prabi : “Buddha adı”

< Skt. *Kalyāṇa* “eski bir kralın adı” (Edgerton, 1953: 173b)

Orh. : -

Uyg. : *kalyana-prabi* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 324b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *kalyana-prabi atl(ı)g t(ä)ṇri burhan kuna-prabi atl(ı)g t(ä)ṇri burhan* (AYS III) “Kalyāṇaprabha adlı tanrı Buddha, Guṇaprabha adlı tanrı Buddha” (Ölmez, 1991: 59)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kamaki : “Kāma adlı bir rahip”

< Skt. **kāma* “bir rahibin adı” (Wilkens, 2021: 326a)

Orh. : -

Uyg. : *kamaki* “bir rahibin adı” (Wilkens, 2021: 326a) Kelime **ĀgamFrag.** adlı çalışmada tanıklanmıştır: *içalangavik arıgta tört otuz kamaki toyın vrçi suzak valgumadi ügüz şanadiki arıgta* (ĀgamFrag.) (Kudara ve Zieme, 1983: 302) “Icchanangala ormanında 24 Kāma rahip topluluğu Vrji köyü Valgumudā nehri Sālya (?) ormanında”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kampine : “bir rahibin adı”

< Skt. *Kapphiṇa* “bir rahibin adı” (Edgerton, 1953: 168a)

Orh. : -

Uyg. : *kampine* “bir rahibin adı” (Wilkens, 2021: 327b) Kelime *ĀgamFrag.* adlı çalışmada tanıklanmıştır: *bo kidiḡta katıḡlangalı ugrap katıḡlanmagınta adrup üküşin azın orṭun kılıp ariṣti kampine* (ĀgamFrag.) (Kudara ve Zieme, 1983: 302) “Bu sınırdı çabalayarak, niyet ederek, çabalamasında ilerleyerek, azını çoḡunu orta düzeyde kılıp Ariṣṭa Kamphina”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

kanakamuni : “bir Buddha adı”

< Toh. A *kanakamuni* (Poucha, 1955: 51) < Skt. *kanakamuni* “bir Buddha adı; geçmişteki yedi Buddha’dan biri” (MW, 1899: 248b; Edgerton, 1953: 167a)

Orh. : -

Uyg. : *kanakamuni* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 328a) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *kanakamuni atl(i)ḡ t(ä)ḡri burhan kutıḡa yükünürbiz* (BT II) “Kanakamuni adlı tanrı Buddha kutsallıḡına secde ederiz.” (Röhrborn, 1971: 21) (...) *kanakamuni kaşıpda ulatı ançulayu kälmiş* (DKPAM) “(...) Kanakamuni, Kāśyapa bu şekilde gelmiş.” (Wilkens, 2016: 664)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

kañcanagin : “bir Buddha adı”

kāñcanagiri* “İsmin Berlin versiyonundaki yazılışında hata vardır: **k’nç’n’nkyry” (Uçar, 2009: 459)

Orh. : -

Uyg. : *kañcanagiri* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 328b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *bo d(a)rni nomuḡ tutdaçı tınl(i)ḡlar ünüş yolka tägḡinçä ürüg uzatı kañcan(a)giri bodis(a)tv(a)ka maitri bodis(a)t(a)vka m(a)h(a)şsamuttri bodis(a)t(a)vka ayaavalokita-işvari bodis(a)t(a)vka mançuşiri bodis(a)t(a)vka m(a)hapingalita ulatı bodis(a)t(a)vlarka küyü küzätü tutguluk bolgaylar* (AYS V) “Bu dharaniyi₂ tutacak canlılar çıkış yoluna ulaşınca, devamlı₂ Bodhisattva Kāñcana-giri,

Bodhisattva Maitreya, Bodhisattva Mahā-samudra, Bodhisattva Ārya-avalokitēśvara, Bodhisattva Mañjuśrī, Bodhisattva Mahā-pingala ve diğer Bodhisattvalar tarafından korunarak² tutulacaklar.” (Uçar, 2009: 182)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kançanasare : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Skt. *Kāñcanasāra*: *kāñcana* “altın; bir çeşit ağaç adı” (Edgerton, 1953: 175b) + *sāra* “bir çeşit kuş” (Edgerton, 1953: 592b)

Orh. : -

Uyg. : *kançanasare* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 329a; Caferoğlu, 1968: 165) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *kançanasare atl(ı)g bodis(a)t(a)v ārkān tilin ā[t]’özin yula özāni tāg tan[çu] tançu bıçturup miñ yula tamt[urgalı] bramanlarka buşı berdi* (BT XIII) (Zieme, 1985: 58) “Kāñcanasāre adlı Bodhisattva binlerce kandil yakmak için dilini ve vücudunu bir kandil fitili gibi parçalara ayırmayı severdi (ve) böylece Bramanlara sadaka olarak verdi.” *anta ötrü kanç(a)nasarı elig beg tançu tançu eti salınp tolp āt’özintin kanı aka küçsüz āt’özin bram(an)ka körüp* (DKPAM) “Daha sonra hükümdar Kañcanasāra, dilim dilim etleri sallanıp, bütün vücudundan kanı akarken güçsüz vücudunu bramanlara doğru dönüp” (Elmalı, 2009: 207)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

karkaşunde ~ krakasunde : “bir Buddha’nın adı”

< Toh. A *Krakasundi* (Poucha, 1955: 90) < Skt. *krakucchanda* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 319a)

Orh. : -

Uyg. : *krakasunde* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 416a) Kelime **BT** ve **Sitata.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *at[ı] kötrülmüş ançulayu kälmiş] köni tüzüni tuymış karkaşunde burhan kutıña yükünürm(ä)n* (Sitata.) “[Öylece] gelmiş (tathāgata), hürmete layık (arhat), doğru [aydınlanmış] (samyaksambuddha), [adı yüceltilmiş (Bhagavat) Viśvabhū] Buda(’nın) kutsallığına secde ederim.” (Kılıç Cengiz, 2018: 67) *k(a)rkaşunti atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT II) “Kakucchanda adlı Buddha kutsallığına secde ederiz.” (Röhrborn, 1971: 21)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kaşip : “bir Buddha adı”

< Toh. A/B *Kāśyap* (Poucha, 1955: 61; Adams, 2013: 165) < Skt. *kāśyapa* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 281a; Edgerton, 1953: 181b)

Orh. : -

Uyg. : *kaşip* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 342a) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kaşip oğuştın tözdin bālgü[rmi]ş üçün maḥakaşip tep atayurlar ārdi* (Maitri) “Kāśyapa soyundan, neslinden zuhûr ettiği için Mahākāśyapa adını takmışlardı.” (Tekin, 1960: 113) *māniñ b[a]hşım kaşip t(ā)ñri burhan [kay]uta y[a]rlıkar tep, kikiñ [ber]dilār ür keş boltı* (HT V) (Dietz vd., 2015: 200) “Benim üstadım Buddha Kāśyap nerede hizmet eder? (Diye sordu) uzun zaman önce olduğunu söylediler.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

kırakžin : “bir Bodhisattva’nın adı”

Etimolojisi belirsizdir (Wilkens, 2021: 373a).

Orh. : -

Uyg. : *kırakžin* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 373a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bo kırakžin bodis(a)t(a)vnıñ vu ol kü[z]ädgü ol* (BT XXIII) “Bu Bodhisattva Kırakžin’in (bedenini korumak için) kullandığı bir muskadır.” (Zieme, 2005a: 182)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

kondini ~ kaundini : “bir Brahman’ın adı”

< Toh. A *kaunḍiñye* (Poucha, 1955: 89) < Skt. *Kaunḍinya* “bir Brahman adı” (Edgerton, 1953: 196a)

Orh. : -

Uyg. : *kaundini* “bir Brahman’ın adı” (Wilkens, 2021: 346b) Kelime **AYS** ve **BT** serilerinde tanıklanmıştır: *ol kondini braman bo muntag tāriñ yörüğüg altı y(ä)girmi türlüg bulmaguluk yöläşürüglüg bütmeğülük savlarıg ukıtdaçı şlok takşutug äşidip* (AYS 1) (Zieme, 1996: 162) “O Brahman *Kaunḍinya* bu derin yorumu (ve) 16 tür izlenemez, tamamlanmamış sözleri açıklayacak manzumeleri₂ işiterek.” *anta ötrü ol*

kuvrag arasinta ärigmä kondini atl(ı)g braman t(ä)ñri t(ä)ñrisi burkanıñ küü kälüg ädrämlig küçi üzä (AYS VII) “Ondan sonra, cemaatte bulunan Kondini adlı (bir) Brahman, tanrı(lar) Tanrısı Buddha’nın sihirli gücüne dayanarak” (Çetin, 2012: 145)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

krkasunti : “bir Buddha’dan adı”

< Toh. A *Krakasundi* (Poucha, 1955: 90) < Skt. *krakucchanda* “geçmişteki beş Buddha’dan biri” (MW, 1899: 319a)

Orh. : -

Uyg. : *krkasunti* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 416a) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *kr(a)kaşunde atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 190) “Krakucchanda adlı tanrı Buddha kutsallığına secde ederiz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kumaraçivi ~ kumaraçive : “Budist bir alimin adı”

< Skt. *kumārajīva* (MW, 1899: 292a)

Orh. : -

Uyg. : *kumaraçive* “Budist bir alimin adı” (Wilkens, 2021: 422b) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *bo kumaraçive bahşı takşaşıl [balı]klığ ärmiş* (HT V) (Dietz vd., 2015: 190) “Bu Kumārajīva üstat Takşaşılalı imiş.” *k(a)ltı kumaraçive açarı nom ävirtükdä yañşak savın ketärip katın savıg tarkarıp ävirdi ärsär* (HT X) (Mirsultan, 2010: 86) “Öyle ki Kumārajīva Āçārya kutsal (yazıları) çevirdiğinde, zor ve tekrar eden kelimeleri hariç tutarak çevirirdi.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kün : “güneş, ay”

< Toh. A/B *koṃ / kauṃ* (Poucha, 1955: 86; Adams, 2013: 225)

Orh. : -

Uyg. : *kün* “güneş ve ay” (Wilkens, 2021: 440a; Caferoğlu, 1968: 122) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** gibi serilerde tanıklanmıştır: *burhan nomılg kün t(ä)ñri üzä alku bulıñ yıñakların y(a)rumakı bolzun* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 102) “Buddha’nın dharması

güneşle bütün etrafı₂ parlasın!” *yaruksuz irüksüz k[ir]siz arığ raçad(a)rmılığ tolunun tolunadmış t(ä)nrıkānımız[niñ] kün t(ä)ñri tilgāni ayuvıpaklığının tokun köni ke[rtü] ya[şu]klığ altı y(e)girmidä azk(ı)ya (?)* (DKPAM) “Tam ve tertemiz kraliyet mükemmeliği ile bütünleşmiş (olan) ilahi hazretimizin güneş çemberi, ecel kanunu (hiçe sayıp, tüm) gerçekliğiyle ve ihtişamıyla (ayın) on altısında (?)” (Elmalı, 2009: 54)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

lisuin : “erkek adı”

< Çin. 冷泉 *leng quan* “bir rahip adı” (krş. Wilkens, 2021: 453a)

Orh. : -

Uyg. : *lisuin* “erkek adı” (Wilkens, 2021: 453a) Kelime **ĀgamFrag.** adlı makalede tanıklanmıştır: *yeg üstünki lisuin bahşımınñ kutınta buyanında bo siñ ir hamnı m(ä)n* (ĀgamFrag.) (Kudara ve Zieme, 1983: 270) “En iyi₂ Lisuin üstadımın talihinde₂ bu Zeng yi e hanım(dır).”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

loçana : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *locana* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 907c)

Orh. : -

Uyg. : *loçana* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 455a; Caferoğlu, 1968: 126) Kelime **HamT.** ve **TT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tägirmi tolu ädgü kılınç utlısı t(ä)ñri loçana atl(ı)g burhanka (...)* (HamT.) (Hamilton, 1986: 34) “Kusursuz, büsbütün sevabı₂ şükranı Locana adlı Tanrı Buddha’ya (...)”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

mahabrahme : “bir Tanrı’nın adı”

< Skt. *mahābrahmā* “daha büyük Brahma” (MW, 1899: 798a; Edgerton, 1953: 424a)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)habr(a)hme* “bir Tanrı’nın adı” (Wilkens, 2021: 459b) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *m(a)ha-brahme ulug äzruaka suçati hanka m(a)ha-bala*

dewa indira prabe eligkā maṅgallig udakatadi amançka udakanişanteka mandallig ratnaşiki burhanka on miṇ balıklarıg ozgurdaçika yükünürm(ä)n (BT XXVI) (Kasai, 2008: 103) “(Daha) büyük Brahmā’ya, yüce Azrua’ya, Sujāta hana; Mahābāladevendraprabha hükümdara, şanslı Udakatadi soyluya, Udakanişyanda’ya, şanslı Buddha Ratnā-kosa’ya on bin şehirleri kurtarıcıya secde ederim.” *ol üdüñ savlokatadu yertinçü yer suv iyesi m(a)habrahmi ulug äzrua t(ä)ñri ötrü ol alokaçintamani atl(ı)g t(ä)ñri kızına inçä tep ayıtdı* (AYS V) “O zaman, Sahālokadhātu dünyası² sahibi Mahābrahma ulu tanrı, sonra o Ālokacintāmañi adlı tanrı kızına şöyle buyurdu.” (Uçar, 2009: 219)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

mahakala : “Śiva Tanrı’nın aldığı şeklin adı”

< Skt. *Mahākāla* “Śiva Tanrı’nın aldığı şeklin adı” (Edgerton, 1953: 422a)

Orh. : -

Uyg. : *mahakala* “Śiva Tanrı’nın aldığı şeklin adı” (Wilkens, 2021: 460a) Kelime **BT**, **UigTot.** ve **ĀgamFrag.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *utpal öñlüg ärip iki koollug oñ eligintä v(a)çir tutdaçı odgurak ş(a)mnularıg yavalturdaçı ulug küçlüg m(a)hakalaka yükünürbiz* (BT XIII) (Zieme, 1985: 136) “Utpala renkli olarak iki kollu sağ elinde vajra tutan kesinlikle şeytanları sakinleştiren büyük, güçlü Mahākāla’ya boyun eğriz.” *anta basa m(a)hakalanıñ divanın tükäl uçluglug başlıg kılıp berip ıdsun tep turur* (ĀgamFrag.) (Kudara ve Zieme, 1983: 272) “Ondan sonra Mahākāla’nın meditasyonu tamamıyla uçlu, başlı yapıp vererek göndersin, der.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

m(a)hamegasuware : “bir Buddha adı”

< Skt. *mahāmaheśvara(yatana)* “Tanrı Buddha’nın bölgelerinden” (MW, 1899: 798c; Edgerton, 1953: 424b)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)hamegasuware* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 461a) Kelime **SadDhar.** adlı metinde tanıklanmıştır: *amti m(a)hamekasuware atl(ı)g burhan uluşında äsän äriür* (SadDhar.) “Şimdi Mahāheśvara adlı Buddha’lar ülkesinde esendir.” (Barutçu Özönder, 1987: 74)

Krh. : - ; Hrz. : -; Kıp. : -

m(a)hapiṅgarli : “bir Bodhisattva adı”

< Skt. **mahāpiṅgala*: *mahā* “büyük, ulu, çok” (MW, 1899: 794c) + *piṅgala* “kırmızıya çalan kahverengi, altın renginde” (MW, 1899: 625a; Edgerton, 1953: 344b)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)hapiṅgarli* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 461b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *mançuşiri bodis(a)t(a)vka m(a)hapiṅgalita ulatı bodis(a)t(a)vlarka küyü küzätü tutguluk bolgaylar* (AYS V) “Bodhisattva Mañjuśrī, Bodhisattva Mahā-piṅgala ve diğer Bodhisattvalar tarafından korunarak₂ tutulacaklar.” (Uçar, 2009: 187)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

m(a)hasamut্রে : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Skt. *mahā-samudra* “büyük deniz, okyanus” (MW, 1899: 801b)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)hasamut্রে* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 462b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *maitri bodis(a)t(a)vka m(a)h(a)ssamuttri bodis(a)t(a)vka (...)* (AYS V) “Bodhisattva Maitreya, Bodhisattva Mahā-samudra (...)” (Uçar, 2009: 187)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

mahasatav : “büyük varlık”

< Skt. *mahāsattva* “devasa bir yaratık, büyük hayvan” (MW, 1899: 801b; Edgerton, 1953: 426b)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)has(a)t(a)v* “büyük varlık” (Wilkens, 2021: 463a) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *bodis(a)t(a)v tuyunmuş tınl(ı)g mahas(a)t(a)v ulug tınl(ı)g ärür* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 111) “Bodhisattva aydınlanmış varlık(tır), Mahāsattva büyük varlık(tır).” *bo nā sav ol, ažu biziñ amrak ögükümüz ‘äñ kiçigi m(a)has(a)tveg ıçgıñmış ärgäy mü biz tep tedi* (AYS X) “Bu ne demek oluyor, yahut bizim sevgili göz bebeğimiz en küçük (oğlumuz) Mahāsattva’yı kaybetmiş olmalıyım?” dedi.” (Gulcalı, 2015: 99)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

maheşvare : “bir Tanrı’nın adı”

< Toh. A/B *Mahişvare* ~ *Mahiśvar* (Poucha, 1955: 216; Adams, 2013: 478) < Skt. *maheśvara* “tanrıların başı; büyük İlah” (MW, 1899: 802b; Edgerton, 1953: 427b)

Orh. : -

Uyg. : *maheşvare* “bir Tanrı’nın adı” (Wilkens, 2021: 464a) Kelime **AYS** ve **BT** serilerinde tanıklanmıştır: *ärklig maheşvare t(ä)ñri, v(a)çirapani toña, manibadire uruñut karininiñ anası beş yüz kuvragları birlä* (AYS VI) “Güçlü Maheśvara Tanrı, Vajrapāṇi, Mañibhadra Komutan Kāriṇi’nin anası beş yüz topluluklarıyla birlikte.” (Ayazlı, 2009: 188) *äzrua hormuzta vişnu m[a]heşvare tört maharaçlar kut w(a)hşekita ulatı t(ä)ñrilärkä bo buyan ädgü kılınç küçintä* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 99) “Azrua Tanrı, Vişnu, Maheśvara, (ve) dört hükümdar kutsal ruha daha sonra tanrılara bu iyi amel₃ aracılığıyla”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

maitri ~ maitreya : “gelecek olan Buddha’nın adı”

< Soğd. *m’ytr’k* (Gharib, 2004: 209b); Toh. A/B *metrak* ~ *maiträ* ~ *maitrāk** ~ *maitreya* (Poucha, 1955: 231; Adams, 2013: 507) < Skt. *maitreya* “gelecekteki Buddha” (MW, 1899: 834b; Edgerton, 1953: 440a; ayrıca krş. DTS: 335b)

Orh. : -

Uyg. : *maitreya* “gelecek olan Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 465a; Caferoğlu, 1968: 127) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı serilerde tanıklanmıştır: *t(ä)ñri şakimuni burhan (...) maitri burhanta kırk k(a)lp (...) (BT XXIX)* (Kasai, 2011: 94) “Tanrı Śākyamuni Buddha (...) Maitreya Buddha’ya kırk devir (...)” *ötrü tamuluglar tü(käl) bilgä maitri burhan (...) tamuluglar (...) (Maitri)* “Bunun üzerine cehennemlikler mükemmel hikmetli Maitri Buddha (...) cehennemlikler (...)” (Tekin, 1960: 124) Ayrıca krş; *maitrelig* “Maitre’ya Brahma Tanrısı” (Wilkens, 2021: 465a) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *utgurati maitrilag ädgü üd birlä sokuşur nä üçün tep tesär* (Maitri) “Tamamıyla Maitri’nin zuhûr edeceği (o) iyi devire rastlar.” (Tekin, 1960: 171)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

mançuşiri : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Soğd. *mncwşry* (Wilkens, 2021: 466b) < Skt. *mañjuśrī* “en ünlü Bodhisattvalardan biri” (MW, 774a; Edgerton, 1953: 414b)

Orh. : -

Uyg. : *mançuşiri* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 466b) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ol üdün t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan mançuşiri bodis(a)t(a)vka inçä tep yarlıkadı* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 138) “O zaman tanrılar tanrısı Buddha Mañjuśrī Bodhisattva’ya şöyle buyurdu.” *mançuşiri bodis(a)t(a)vka *m(a)hapingalita ulatı bodis(a)t(a)vlarka küyü küzätü tutgulug bolgaylar* (AYS V) “Bodhisattva Mañjuśrī, Bodhisattva Mahā-pingala ve diğer Bodhisattvalar tarafından korunarak₂ tutulacaklar.” (Uçar, 2009: 187)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

matali : “bir Tanrı’nın adı; bir yakşa adı”

< Skt. *mātali* “İndra Tanrı; bir yakşa adı” (MW, 1899: 807a; Edgerton, 1953: 428b)

Orh. : -

Uyg. : *matali* “bir Tanrı’nın adı; bir yakşa adı” (Wilkens, 2021: 470b) Kelim **BT** serisinde tanıklanmıştır: (...) *matali t(ä)ñriniñ yür(ä)ki* (...) *inçä tep tedi* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 508) “(...) Mātali Tanrı’nın yüreği (...) şöyle diyerek, dedi.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

mişan : “önemli olmayan bir Tanrı adı”

mişan ? “bir Tanrı adı ?” (Kasai, 2008: 309)

Orh. : -

Uyg. : *mişan* “önemli olmayan bir Tanrı’nın adı” (Wilkens, 2021: 477a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *kümsä hatun t(ä)ñrim mişan han çaisi wañ bäg ulatı t(ä)ñrilärkä bo buyan ädgü kılınç küçintä* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 224) “Kümse Hatun Tanrı’m, Mişan Han, Çaisi Wañ Bey ve (diğer) tanrılara bu sevap₂ vasıtasıyla”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

mora ~ mura : “Buddha’nın adı”

< Skt. *mayūra* “Buddha adı” (MW, 1899: 789b)

Orh. : -

Uyg. : *mora* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 478a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *mora atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 204) “Mora adlı Tanrı Buddha kutsallığına secde ederiz.” *mura atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 30) “Mura adlı Tanrı Buddha kutsallığına secde ederiz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

nilatanda : “öfkeli bir tanrının adı”

< Skt. *nīladaṇḍa* “on Klodha tanrılarından biri” (MW, 1899: 566b; Edgerton, 1953: 310b)

Orh. : -

Uyg. : *nilatanda* “öfkeli bir tanrının adı” (Wilkens, 2021: 490b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *vçirapanlarnıñ ıduk nilatandaka yükünürbiz* (BT XIII) (Zieme, 1985: 135) “Vajraların kutsal tanrılarına secde ederiz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

padmaviçayi : “bir Buddha adı”

< Skt. *padma-vijaya*: *padma* “lotus çiçeği” (MW, 1899: 584b) + *vijaya* “zafer; gelecekteki Buddha” (MW, 1899: 960a; Edgerton, 1953: 484b)

Orh. : -

Uyg. : *padmaviçayi* “bir Buddha adı” (Uçar, 2009: 443) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *p(a)dmaviçayi atl(ı)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan kutıña yükünürm(ä)n* (AYS V) “Padmavijaya adlı tanrı tanrısı Buddha kutuna secde ederim.” (Uçar, 2009: 181)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

pratyapati : “Tanrı”

< Skt. *prajāpati* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 658c; Edgerton, 1953: 358a)

Orh. : -

Uyg. : *pratyapati* “Tanrı” (Wilkens, 2021: 561b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *pratyapati t(ä)ñri tåg kopdın körsär* (AYS VII) (Çetin, 2012: 168) “Prajāpati tanrı gibi her taraftan görse”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

pratikabut : “tek uyanmış, aydınlanma konusunda başkalarına yardımcı olmayan ve sadece kendini kurtaran Buddha”

< Soğd. *pṛt'ykpwṭ* (Wilkens, 2021: 560a) < Skt. *pratyekabuddha* “Buddha” (Edgerton, 1953: 378b)

Orh. : -

Uyg. : *pratikabut* “tek uyanmış, aydınlanma konusunda başkalarına yardımcı olmayan ve sadece kendini kurtaran Buddha” (Wilkens, 2021: 560a; Caferoğlu, 1968: 158) Kelime **AYS** ve **BT** gibi serilerde tanıklanmıştır: *alku pratikabutlarka ötüngü ol* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 52) “Bütün Pratyekabuddhalara ricasıdır.” *anı için arhant pratikabutlar mahasatavlar bodis(a)t(a)vlar* (BT XXIX) (Yakup, 2011: 106) “Onun için rahipler, Pratyekabuddhalar, Mahāsattvalar, Bodhisattvalar”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

punyapratike : “bir Buddha adı”

< Skt. *pūṇyapratīka* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 564a)

Orh. : -

Uyg. : *punyapratike* “bir Buddha adı” (Wilkens, 2021: 564a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *pūṇyapratiketa ulatı bo burhannıñ ymā küçintä küsünintä magat uluštaki kadguları kalısız tarıxzun ketzün* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 568) “Pūṇyapratīka’da ve bu Buddha’nın da gücünde₂ Magadha ülkesindeki kaygıları eksiksiz (bir şekilde) yok olsun.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

puranprabe : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *purāṇprabha*: *purāṇ* “saf” (MW, 1899: 635c) + *prabha* “ışık, aydınlık” (Edgerton, 1953: 382a)

Orh. : -

Uyg. : *puranprabe* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 564a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *puranpurabi atl(i)g t(ä)ñri burhan* (AYS III) “Puraṃprabha adlı tanrı Buddha” (Ölmez, 1991: 59)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

puşya : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *Puşya* “eski bir Buddha” (Edgerton, 1953: 350a)

Orh. : -

Uyg. : *puşya* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 566a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *puşya atl(i)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 30) “Puśya adlı tanrı Buddha kutsallığına secde ederiz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

raçabrahme : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *rājabrahma*: *rāja* “kral, hükümdar” (MW, 1899: 872c) + *brahma* “papaz” (MW, 1899: 738a)

Orh. : -

Uyg. : *raçabrahme* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 566b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *raçabrahme atl(i)g t(ä)ñri burhan* (AYS III) “Rājabrahma (?) adlı tanrı Buddha” (Ölmez, 1991: 60)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

raçamukte : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. **rājamukda* “Buddha adı” (Wilkens, 2021: 566b)

Orh. : -

Uyg. : *raçamukte* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 566b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *raçamukte atl(i)g burhan bolgay sizlär* (AYS V) “Rājamukda adlı Buddha olacaksınız.” (Uçar, 2009: 245)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

raçaradnaprabase : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. **rājaratnaprabhāsa* “Buddha adı” (Wilkens, 2021: 566b)

Orh. : -

Uyg. : *raçaradnaprabase* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 566b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *raçaratnaprabasi atl(i)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan k(ä)ntü özi y(a)rlıkar* (AYS III) “Rājaratnaprabhāsa adlı tanrılar tanrısı Buddha, doğrudan kendisi buyurur.” (Ölmez, 1991: 71)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

radnaakare ~ ratnakar : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *ratnākara* “Buddha adı” (MW, 1899: 865a; Edgerton, 1953: 452b)

Orh. : -

Uyg. : *radnaakare* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 567a; Caferoğlu, 1968: 191) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ratnaakkari atl(i)g t(ä)ñri burhan* (AYS III) “Ratnākara adlı tanrı Buddha” (Ölmez, 1991: 59) *r(a)tnak(a)r atl(i)g nizvanisız bodis(a)t(a)vka yükünürm(ä)n* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 208) “Ratnākara adlı ihtirassız Bodhisattva’ya secde ederim.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ratnakoşe : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *ratnakōsa*: *ratna* “mücevher, hazine” (MW, 1899: 864b; Edgerton, 1953: 450b) + *kōsa* “kap, fıçı” (MW, 1899: 314b)

Orh. : -

Uyg. : *ratnakoşe* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 569a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ratnakoşe atl(i)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan kutıña yükünürm(ä)n* (AYS V) “Ratnakōsa adlı tanrı tanrısı Buddha kutuna secde ederim.” (Uçar, 2009: 181)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ratnaminite : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. **ratnanimitta* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 569a)

Orh. : -

Uyg. : *ratnaminite* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 569a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ratnanimiti atl(i)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan kutıña yükünürm(ä)n* (AYS V) “Ratnanimitta adlı tanrı tanrısı Buddha kutuna secde ederim.” (Uçar, 2009: 180)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ratnaprabe : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *ratnaprabha* “Buddha adı” (MW, 1899: 864c; Edgerton, 1953: 451b)

Orh. : -

Uyg. : *ratnaprabe* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 569a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ratnaprabeka küsüş kolu kertgünç üzä yükünürm(ä)n* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 103) “Ratnaprabha’dan arzu talep ederek imanla secde ederim.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ratnaraşi : “bir vaizin adı”

< Skt. *ratnarāṣi*: *ratna* “mücevher, hazine” (MW, 1899: 864b; Edgerton, 1953: 450b) + *rāṣi* “yığın, küme; grup” (MW, 1899: 879a; Edgerton, 1953: 454b)

Orh. : -

Uyg. : *ratnaraşi* “bir vaizin adı” (Wilkens, 2021: 567a; Caferoğlu, 1968: 191) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ratnaraşi atl(i)g ked nomçı ärür ärti bir ävintä* (AYS IX) “Ratnarāṣi adlı, işinde pek mâhir dharma üstadı (da) bir evde yaşarmış.” (Uçar, 2013: 53)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ratnasanbave : “bir Buddha adı”

< Skt. *ratnasambhava* “bir Bodhisattva adı” (Edgerton, 1953: 452a)

Orh. : -

Uyg. : *ratnasanbave* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 569a) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ratnasanbava burhan ärür* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 45) “Ratnasambhava, (adlı) Buddha’dır.” *ratnasanbava burhannıñ uluşın köräyin tesär* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 176) “Ratnasambhava (adlı) Buddha’nın ülkesini göreyim derse”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ratnaudtare : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *ratnottara*: *ratna* “mücevher, hazine” (MW, 1899: 864b; Edgerton, 1953: 450b)
+ *uttara* “üstün, yüce” (MW, 178a)

Orh. : -

Uyg. : *ratnaudtare* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 569a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ratnauttari atl(i)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan kutıña yükünürm(ä)n* (AYS V) “Ratnottara adlı tanrı tanrısı Buddha kutuna secde ederim.” (Uçar, 2009: 182)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ruçiraketu : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Skt. *ruciraketu* “bir Bodhisattva adı” (MW, 1899: 882b; Edgerton, 1953: 455b)

Orh. : -

Uyg. : *ruçiraketu* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 570b) Kelime **AYS** adlı seride tanıklanmıştır: *ruçirakitu atl(i)g bodis(a)t(a)vnıñ tülintä körmış* (AYS V) “Ruciraketu adlı Bodhisattva’nın düşünde gördüğü” (Uçar, 2009: 159)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sadarmavabaza : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. **saddharmāvabhāsa* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 573a)

Orh. : -

Uyg. : *sadarmavabaza* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 573a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *sadarmavabaza atl(i)g burhan bolduñuz* (BT XIII) (Zieme, 1985: 127) “Saddharmāvabhāsa adlı Buddha oldunuz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sahasirapr(a)base : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. **sahasraprabhāsa* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 574a)

Orh. : -

Uyg. : *sahasirapr(a)base* “bir Buddha’nın adı” (Wilkins, 2021: 574a) Kelime taranan eserler içerisinde tanıklanamamıştır.

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sakantakumare : “Hint savaş tanrısının adı”

< Skt. *skandakumāra*: *skanda* “fişkirtma, dökülme; şeytan” (MW, 1899: 1256b; Edgerton, 1953: 607b) + *kumāra* “genç, oğul; prens” (MW, 1899: 292a)

Orh. : -

Uyg. : *sakantakumare* “Hint savaş tanrısının adı” (Wilkins, 2021: 574b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *sakand(a)kumare sākiz otuz (...)* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 257) “Skandakumāra (tanrısı) yirmi sekiz (...)” *sak[a]ntakumare kutlug koço uluş kutı (...)* (Maitri) (Tekin, 1980: 53) “Skandakumāra kutlu Koço ülkesi yüce(liği) (...)”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sakrdagam : “bir kere geri dönen biri (kutsallığın ikinci derecesine ulaşmış olan kişi)”

< Toh. A/B *sakrdāgāram* ~ *sakrdāgamiṃ* (Poucha, 1955: 357; Adams, 2013: 734) < Skt. *sakṛdāgāmin* “sadece bir kez geri dönen” (MW, 1899: 1124c; Edgerton, 1953: 544a)

Orh. : -

Uyg. : *sakrdagam* “bir kere geri dönen biri (kutsallığın ikinci derecesine ulaşmış olan kişi)” (Wilkins, 2021: 576b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *s(a)k(a)rdagam anagam arhant pr(a)ty(ı)kabud tōzkārinçsiz burhanlar bolsarlar* (DKPAM) “Sakṛdāgāmin, Anāgāmin, Arhant, Pratyekabuddha (ve diğer) derin Buddhalar olsalar” (Elmalı, 2009: 213)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

santuşite : “bir Tanrı’nın adı”

< Toh. A *Samtuşite* (Poucha, 1955: 359) < Skt. *saṃtuṣita* “Tuşita tanrılarının başı” (MW, 1899: 1142b; Edgerton, 1953: 556a)

Orh. : -

Uyg. : *samtuṣite* “bir Tanrı’nın adı” (Wilkens, 2021: 583a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *t(ä)ṇri santuṣitī t(ä)ṇridā ulatī ulug küçlög t(ä)ṇrilār yığılıp k(ä)ltilār* (DKPAM) “Samtuṣita Tanrıdan başka (pek çok) güçlü ve yüce tanrı bir araya geldi.” (Elmalı, 2009: 208)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

sinhe : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Toh. A/B *Siṃhe* (Poucha, 1955: 374; Adams, 2013: 756) < Skt. *siṃha* “gelecekteki Buddha” (MW, 1899: 1213a; Edgerton, 1953: 594b)

Orh. : -

Uyg. : *sinhe* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 615a) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde adlı metinde tanıklanmıştır: *antada basa ayagka tāgimlig vasumaitri singi* (...) (Hami 10) (Geng vd., 1987: 360) “Daha sonra saygıdeğer₂ Vasumaytri (bir) Buddha”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

somaketu : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Skt. *somaketu*: *soma* “Vecid tanrılarının en önemlilerinden biri; bir Yakşa adı” (MW, 1899: 1249c; Edgerton, 1953: 606a) + *ketu* “gelecekteki Buddha” (MW, 1899: 309a; Edgerton, 1953: 192a)

Orh. : -

Uyg. : *somaketu* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 620b) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *somaketu bodis(a)t(a)v t(ä)ṇri t(ä)ṇrisi burhan[ıg] ögmäk atl(i)g säkiz otuzunç bölök* (AYS X) “Somaketu Bodhisattva’nın tanrılar tanrısı Buddha’yı övmesi adlı 28. bölüm” (Gulcalı, 2015: 199) *somaketuka kükülmiş akaşa garbeka hormuzta t(ä)ṇrikä külätılmış* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 102) “Somaketu övülmüş Ākāśagarbha Indra Tanrı tarafından övülmüş.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

sozaklıg : “köylü (Buddha’nın adı)”

< *suza+k+lıg* “köylü” (EDPT: 861b; DTS: 509b)

Orh. : -

Uyg. : *sozaklıg* “köylü (Buddha’nın adı)” (Wilkens, 2021: 622a; krş. Caferoğlu, 1968: 209) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *suzaklıg atl(ı)g t(ä)ñrilarka umug inag biligiñä kirip* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 168) “Köylü adlı tanrılara umut₂ bilgeliğine girerek” *suzaklıg kişig yerçi kılıp* (HT V) (Dietz vd., 2015: 172) “Köylü kişiyi rehber yaparak”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sumele : “bir rahibin adı”

< Skt. *sumedha* “özlü, tınlı” (MW, 1899: 1231b)

Orh. : -

Uyg. : *sumele* “bir rahibin adı” (Wilkens, 2021: 630b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *sumele sangatazita ulatı toyınlar* (BT XIII) (Zieme, 1985: 78) “Papaz₂ ve başka rahipler”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

supratiştite : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Skt. *supratiştita* “önceki Buddha” (MW, 1899: 1228c; Edgerton, 1953: 600a)

Orh. : -

Uyg. : *supratiştite* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 632a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *supratiştiti atl(ı)g bodis(a)t(a)vıg okıyu y(a)rılıkap inçä tep y(a)rılıkadı* (AYS V) “Supratiştita adlı bodhisattvayı çağırarak₂ şöyle buyurdu:” (Uçar, 2009: 177)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

suryamanave : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Skt. **sūryamānava* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 632b)

Orh. : -

Uyg. : *suryamanave* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 632b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *suryamanave atl(ı)g [bodis(a)t(a)v ärkän] ymä ok bir şlok nom [üçün kayınu] turur* (Zieme, 1985: 56) “Sūryamānava adlı Bodhisattva iken de bir Śloka öğretisi için yetişmektedir.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

suyame : “bir Tanrı’nın adı”

< Skt. *suyāma* “bir Tanrı’nın adı, bir tanrı sınıfı” (MW, 1899: 1232a; Edgerton, 1953: 602a)

Orh. : -

Uyg. : *suyame* “bir Tanrı’nın adı” (Wilkens, 2021: 635b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *suyami t(ä)ñri inçä tep tedi* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 146) “Suyāma (adlı) Tanrı şöyle dedi:” *suyame atl(ı)g t(ä)ñri kızınğa ogşa[tgu]luk* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 186) “Suyāma adlı tanrı kızına benzetmek için”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

şakimuni : “tarihî Buddha’nın adı”

< Toh. A/B *śākyamuni* (Poucha, 1955: 318; Adams, 2013: 681) < Skt. *śākyamuni* “Gotama Buddha, tarihî Buddha” (MW, 1899: 1062b; Edgerton, 1953: 525a)

Orh. : -

Uyg. : *şakimuni* “tarihî Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 642a; Caferoğlu, 1968: 216) Kelime **AYS**, **BT**, **HT**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şakimuni t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhanıg bir körmışkä bahşım siz tep yençürü yükünüp* (Maitri) “Śākyamuni’yi Tanrılar Tanrısı Buddha’yı bir defa görmekle ‘Siz üstadımızsınız!’ diye secdeye vararak” (Tekin, 1960: 113) *şakimuni atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutınğa yükünürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 28) “Śākyamuni adlı tanrı Buddha’ya secde ederiz.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

şardulakarne : “bir Brahman’ın adı”

< Skt. *śārdūlakarṇa* “Buddha’nın oğlu” (MW, 1899: 1067a; Edgerton, 1953: 526b)

Orh. : -

Uyg. : *şardulakarne* “bir Brahman’ın adı” (Wilkens, 2021: 644b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *anta ötrü şardulak[arni]* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 54) “Bunun üzerine Śārdūlakarṇa” *anta ötrü şardulakarne braman teginkä inçä tep tedi* (DKPAM)

(Wilkens, 2016: 678) “Bunun üzerine Śārdūlakarṇa Brahman saygı göstererek şöyle dedi:”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

şiki : “bir Bodhisattva adı”

< Skt. *śikhi* “geçmişteki Buddha” (MW, 1899: 1071a; Edgerton, 1953: 528a)

Orh. : -

Uyg. : *şiki* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 650a) Kelime **BT**, **Maitrisimit** ve **Sitata**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şiki burhan kutıṇa yūkūnürm(ä)n* (Sitata.) “Śikhi Buddha(nın) kutsallığına secde ederim.” (Kılıç Cengiz, 2018: 67) *şila buyan ävirmäk yıga täğindim* (BT XIII) (Zieme, 1985: 177) “Śikhi sevabın tevcihini özet olarak gerçekleştirdim.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tanyadeve : “bir Tanrı’nın adı”

< Skt. *dhanyadeva*: *dhanya* “zengin; şanslı, mutlu, uğurlu” (MW, 1899: 509a) + *deva* “ilahî” (MW, 1899: 492c; Edgerton, 1953: 270a)

Orh. : -

Uyg. : *tanyadeve* “bir Tanrı’nın adı” (Wilkens, 2021: 671b) Kelime din dışı Uyğurca metinlerde tanıklanmıştır: *tanyadive t(ä)ṇri* (Ayazlı, 2016: 221) “Dhanyadeva Tanrı”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tilopa : “bir Guru’nun adı”

< Tib. *Ti-lo-pa* (Das, 1902: 515b) < Skt. *tilopa* (Wilkens, 2021: 720a)

Orh. : -

Uyg. : *tilopa* “bir Guru’nun adı” (Wilkens, 2021: 720a) Kelime **BT** ve **UigTot**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *naropa bahşıka tilopa bahşı tirig balıgıg söğülmäktä* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 36; ayrıca bk. Aris, 2018: 123) “Nāropa hocaya Tilopa hoca diri balığı kızartmakta” *tilopa naropa marpatın şangpa bahşı* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 76) “Tilopa, Nāropa, Marpa (ve) Guru Şangpa hoca”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tişya : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *tişya* “önceki Buddha’nın adı” (MW, 1899: 448c; Edgerton, 1953: 254a)

Orh. : -

Uyg. : *tişya* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 723a) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *tişi atl(i)g t(ä)ñri burhan kutıya yükünürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 30) “Tişya adlı tanrı Buddha kutsallığına secde ederiz.” *tişi burhanta kertgünç köjül öritzün* (BT XIII) (Zieme, 1985: 34) “Tişya Buddha’ya iman beslesin.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

utare : “bir Buddha adı; bir Brahman gencinin adı; bir rahibin adı”

< Toh. A/B *uttare* (Poucha, 1955: 35; Adams, 2013: 74) < Skt. *uttara* “önceki Buddha’nın adı; bir rahibin adı” (MW, 1899: 178a; Edgerton, 1953: 122b)

Orh. : -

Uyg. : *utare* “bir Buddha adı; bir Brahman gencinin adı; bir rahibin adı” (Wilkens, 2021: 806b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *utare atl(i)g iki ulug* (Maitri) (Tekin, 1980: 137) “Uttara adlı iki yüce” *utari atl(i)g t[oyın ä]rkän* (BT XIII) (Zieme, 1985: 57) “Uttara adlı bir rahip iken”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

utpalav(a)rni : “Buddha’nın en önemli öğrencisinin ve rahibesinin adı”

< Skt. *utpalavarṇā* “Buddha’nın öğrencisi” (MW, 1899: 181a; Edgerton, 1953: 125b)

Orh. : -

Uyg. : *utpalav(a)rni* “Buddha’nın en önemli öğrencisinin ve rahibesinin adı” (Wilkens, 2021: 807b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *utpalav(a)rniṭa ulatı ş(a)mnançlar* (BT XIII) (Zieme, 1985: 78) “Utpalavarṇā’da ve rahibeler”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

vaişravane : “bir Lokapāla’nın adı”

< Toh. B *Vaiśravaṇe* (Adams, 2013: 839a) < Skt. *vaiśravaṇa* “kuzeydeki koruyucu ve lakşa lordu” (MW, 1899: 1026c; Edgerton, 1953: 513a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 267)

Orh. : -

Uyg. : *vaiṣṛavane* “bir Lokapāla’nın adı” (Wilkens, 2021: 839a; Caferoğlu, 1968: 276) Kelime **BT** ve **TT** serisinde tanıklanmıştır: *yāklār elig[i vaiṣṛavani] m(a)haraçig ıdın* (BT XXIII) (Zieme, 1985a: 42) “Şeytanların hükümdarı vaiśravaṇa muhafızı serbest bırakın!”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

vasište : “bir kâhinin adı”

< Skt. *vasiṣṭha* “bir Brahman’ın adı” (MW, 1899: 930c; Edgerton, 1953: 474b)

Orh. : -

Uyg. : *vasište* “bir kâhinin adı” (Wilkens, 2021: 841a) Kelime **BT** ve **ĀgamFrag.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vasište naladedā ulatı* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 230) “Vasiṣṭha, nālāti ve daha başkaları” *vasiṣṭi (...)* (ĀgamFrag.) (Kudara ve Zieme, 1983: 287) “Vasiṣṭha (...)”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

vasubandu : “Budist bir filozofun adı”

< Skt. *vasubandhu* “ünlü bir Budist bilgin” (MW, 1899: 931b; Edgerton, 1953: 475a)

Orh. : -

Uyg. : *vasubandhu* “Budist bir filozofun adı” (Wilkens, 2021: 841a) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *vasubandu bodis(a)t(a)v yörmiş* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 89) “Vasubandhu Bodhisattva açıklamış.” *vasubandu bahşı [alku] bilgälär yörüg bitiglärin* (HT X) (Mirsultan, 2010: 181) “Vasubandhu hoca bütün bilge tefsir yazılarını”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

vasundari : “yer tanrıçasının adı”

< Skt. *vasuṃdharā* “bir tanrıça” (MW, 1899: 931b; Edgerton, 1953: 475a)

Orh. : -

Uyg. : *vasundari* “yer tanrıçasının adı” (Wilkens, 2021: 841b) Kelime **AYS** adlı seride tanıklanmıştır: *kut t(ä)ñri t(ä)ñrisiniñ vasundare yer katunınıñ* (AYS VI) “Baht tanrısının, vasum̐dharā yeryüzünün kraliçesinin” (Ayazlı, 2009: 179)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

vimalaprabe : “bir Buddha’nın adı”

< Skt. *vimalaprabha* “önceki Buddha; bir Bodhisattva adı” (Edgerton, 1953: 496a)

Orh. : -

Uyg. : *vimalaprabe* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 845b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *vimaliprabi atl(ı)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan kutıña yükünürm(ä)n* (AYS V) “Vimala-prabhā adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim.” (Uçar, 2009: 182)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

vipaşi : “bir Buddha’nın adı; bir Bodhisattva’nın adı”

< Toh. A *Vipaśyi* (Poucha, 1955: 281) < Skt. *vipaśyin* “bir Buddha adı” (MW, 1899: 974c; Edgerton, 1953: 491b)

Orh. : -

Uyg. : *vipaşi* “bir Buddha’nın adı; bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 846a) Kelime **Maitrisimit** ve **Sitata.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vipaşi burhan kutıña* (Hami 10) (Klimkeit vd., 1987: 361) “Vipaśyin Buddha kutsallığına (secde ederim).” *vipaşi t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhanıg tataglıg süçüglig aşın içgün yıdlag* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 172) “Vipaśyin tanrı tanrısı Buddha’yı lezzetli₂ yiyecek ve içecek, güzel koku”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

vişnu : “bir tanrı adı”

< Toh. A/B *vişnu* (Poucha, 1955: 282; Adams, 2013: 622) < Skt. *viṣṇu* “Hindu tanrılarından birinin adı” (MW, 1899: 999b; Edgerton, 502b; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 267)

Orh. : -

Uyg. : *viṣṇu* “bir tanrı adı” (Wilkens, 2021: 847b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *viṣṇu t(ä)ṇri uguşlug braman* (DKPAM) “Vişnu Tanrı soyundan brahman” (Elmalı, 2009: 195) *garudi kölöklüg viṣṇu t(ä)ṇri* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 43) “Garuda yük hayvanlı Vişnu Tanrı”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

vişvabu : “bir Buddha’nın adı”

< Soğd. *βyşβ’pw* (Wilkens, 2021: 847b); Toh. A/B *viśvabhu* (Poucha, 1955: 282; Adams, 2013: 621) < Skt. *viśvabhū* “bir Buddha” (MW, 1899: 993b; Edgerton, 1953: 502a)

Orh. : -

Uyg. : *vişvabu* “bir Buddha’nın adı” (Wilkens, 2021: 847b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *vişvabu atl(i)g t(ä)ṇri burhan kutıṇa yükünürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 21) “Viśvabhū adlı tanrı Buddha’ya secde ederiz.” *vişbabu burhan kutıṇa kăzä yügürür* (BT XIII) (Zieme, 1985: 75) “Viśvabhū Buddha kutsallığına sırayla yürünür.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yamadeve : “ölüm tanrısının adı”

< Skt. *Yamadeva*: *yama* “bir tanrı sınıfı” (MW, 1899: 846b; Edgerton, 1953: 444b) + *deva* “ilahî; cennet gibi” (MW, 1899: 492c; Edgerton, 1953: 270a)

Orh. : -

Uyg. : *yamadeve* “ölüm tanrısının adı” (Wilkens, 2021: 859b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *yamadeveniṇ yangın yaradaçı yalınlig çoḡlug yamandakaya* (BT XIII) (Zieme, 1985: 143) “Yamadeva’nın ateşi yaratacak görkemli₂ Yamākaya’ya”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yamandaka : “Tantra Budizmi’ne ilişkin öfkeli bir tanrının adı”

< Skt. *yamāntaka* “ölüm tanrısı; yok edici” (MW, 1899: 846c; Edgerton, 1953: 445a)

Orh. : -

Uyg. : *yamandaka* “Tantra Budizmi’ne ilişkin öfkeli bir tanrının adı” (Wilkens, 2021: 859b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *yamadeveniṅ yaṅṅin yaradaçī yalīnlig çoglug yamandakaya* (BT XIII) (Zieme, 1985: 143) “Yamadeva’nın ateşi yaratacak görkemli² Yamākaya’ya” *yogaçari yamandaka* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 78) “Yogācāra Yamāntaka”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yamandakirt : “bir Bodhisattva’nın adı”

< Skt. *yamāntakṛt* (Kara ve Zieme, 1977: 47, dipnot A 244)

Orh. : -

Uyg. : *yamandakirt* “bir Bodhisattva’nın adı” (Wilkens, 2021: 859b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *oṅ eligī yamandakirt bodis(a)t(a)v ārūr* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 47) “Sağ eli Bodhisattva Yamāntakṛt’tir.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yaşe : “Buddha’nın öğrencisinin adı”

< Toh. B *yaše* (Adams, 2013: 524) < Skt. *Yāśa* “Buddha’nın müridi” (Edgerton, 1953: 445a)

Orh. : -

Uyg. : *yaşe* “Buddha’nın öğrencisinin adı” (Wilkens, 2021: 874b) Kelime **Abhidharma** ve **BT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ādgū toyin tep k(a)ltī yaṣeta ulatīlarniṅ ārūr* (Abhidharma) (Shōgaito, 2014: 106) “İyi rahip demek ise Yāśa’ta ve diğerleridir.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

2.3.2.2. Semavi Olmayan Diğer Dinlere İlişkin İlahi Sınıflar

aganiṣṭabavan : “(Budist kozmolojide) bir tanrı sınıfı ve bir gök katı”

< Toh. A **aghaṇiṣṭhabhavam* (Poucha, 1955: 2) < Skt. *akaniṣṭha* “şekil dünyasının en yüksek yeri” (MW, 1899: 1c; Edgerton, 1953: 1b)

Orh. : -

Uyg. : *aganiṣṭabavan* “(Budist kozmolojide) bir tanrı sınıfı ve bir gök katı” (Wilkens, 2021: 16b) Kelime **AYS**, **BT** ve **Maitrisimit** metinlerinde tanıklanmıştır: *k(a)lti bo uç uguṣ yertinçütä öñi akaniṣṭapavan atl(ı)g öñ üzlünçüsü t(ä)ñri yerintä* (AYS IV) “Bütün bu üç alan farklı akaniṣṭapavan adlı tanrı yerinde” (Tokyürek, 2015: 413) *a(k)aniṣṭabavan t(ä)ñri yerintägi kop kamag t(ä)ñrilärkä inçä tep eṣtürür tuyuzur* (Hami 15) (Laut, 1993: 197) “Akaniṣṭabavan tanrı dünyasındaki bütün tanrılara böyle söylerek duyurur.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

aganiṣun : “Budist tanrılarının bir sınıfının adı, bu tanrılarının göğünün adı”

< Toh. A *aghaniṣṭh* (Poucha, 1955: 2) < Skt. *aganiṣṭha*- “Budist tanrılarının bir sınıfının adı” (MW, 1899: 1c; Edgerton, 1953: 1b)

Orh. : -

Uyg. : *aganiṣun* “Budist tanrılarının bir sınıfının adı, bu tanrılarının göğünün adı” (Wilkens, 2021: 16b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *akaniṣun atl(ı)g öñ alkinçüsü t(ä)ñri yerintä tugayın tep küsäsärlär* (AYS III) “Akaniṣun adlı ‘renk bitimi’ tanrı yerinde doğayım diye dileseler” (Ölmez, 1991: 37)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

anagami : “kutsallıkta 3. makam”

< Skt. *anāgāmin* “kutsallıkta 3. makam” (MW, 1899: 27c; Edgerton, 1953: 22a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 130a)

Orh. : -

Uyg. : *anagami* “kutsallıkta 3. makam” (Wilkens, 2021: 47a) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *anagam sakrtagam ṣortapan kutıña ävrilgölük* (BT XIII) “Yeniden doğumun₂ kutsallığıyla çevrilen makam.” (Zieme, 1985: 102) *amarıları sakirtagam amarıları anagami kutka tögirlär* (Maitri) “Sakrdāgāmin (Nirvana’ya girmeden önce yalnız son bir defa daha gelecek olan), bazıları (da) Anāgāmin (artık hiç dönemeyecek olan) asaletine ulaşırlar.” (Tekin, 1960: 122)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

apsari : “dişi peri; Asparas kadını”

< Skt. *apsaras* “ilahi kızlar, semavi kızlar” (MW, 1899: 59c ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 169a)

Orh. : -

Uyg. : *apsari* “dişi peri; Asparas kadını” (Wilkens, 2021: 56b) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *apsarılar birlä bälgürti tözün maytri bodis(a)t(a)v* (BT III) (Tezcan, 1974: 67) “Soylu Maitreya Buddha, Asparas kadınlarıyla birlikte ortaya çıktı.” *aspari kızlar birlä t(ä)ñri yeriniñ orunları ornagları közüñür* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 180) “Aspara kızlarla Tanrı dünyasının mekanları₂ ortaya çıkar.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

atap : “bir Tanrı sınıfı”

< Skt. *atapa* “Suddhāvāsa’nın ikincisi ve burada oturan tanrıların adı” (MW, 1899: 12a; Edgerton, 1953: 8b ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 258a)

Orh. : -

Uyg. : *atap* “bir Tanrı sınıfı” (Wilkens, 2021: 80b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *atap atl(i)g çolmaksız t(ä)ñri yärintä sidarşa atl(i)g uz körür t(ä)ñri yärintä sidarşan atl(i)g uz közüñür* (AYS III) “Atapa adlı ‘sıkıntısız’ tanrı yerinde Sudrşa adlı ‘iyi görür’ tanrı yerinde Sudarsana adlı ‘iyi görünür’ (Ölmez, 1991: 36)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

ekapundarik: “bir gökyüzü sarayının adı”

< Toh. A *ekapuñdarik* (Poucha, 1955: 38) < Skt. *Ekapuñdarīka* “ilahi bir sarayın adı” (Edgerton, 1953: 153b)

Orh. : -

Uyg. : *ekapundarik* “bir gökyüzü sarayının adı” (Wilkens, 2021: 252a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *t(ä)ñri yerintä sudarşan kändä sudaram şalda ekapundarik sarvagta ärigmä miñ açanay atların yaratıglıg kañlılarta olurup* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 224) “Tanrı yerinde Sudarśana kentinde sudharmā-śālā sarayında₂ var olan bin soylu isimlerle süslü arabalarda oturarak”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

f(a)rnibran : “Nirvāṇa’nın en yüksek derecesi”

< Skt. *parinirvāṇa* “Nirvāṇa’nın en yukarı derecesi” (Edgerton, 1953: 325b)

Orh. : -

Uyg. : *f(a)rnibran* “Nirvāṇa’nın en yüksek derecesi” (Wilkens, 2021: 269a; Caferoğlu, 1968: 80) Kelime **TT** dizisinde tanıklanmıştır: *bilgä biligtä yarattıñız farnibran-keh sanlıg kılıtıñız* (TT III) (Bang ve Gabain, 1930: 188) “(Onları) bilgelikle mükâfatlandırdınız ve Parinirvāṇa’ya katılmasına izin verdiniz.”

Krh. : - ; **Hrz.** : - ; **Kıp.** : -

indri : “Tanrı oğlunun bir sınıfı”

< Skt. *Indra* “ilahi hükümdar” (MW, 1899: 166b; Edgerton, 1953: 114a)

Orh. : -

Uyg. : *indri* “Tanrı oğlunun bir sınıfı” (Wilkens, 2021: 307b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *säkiz otuz senap[ati]ları tokuz on bir indri atl(ı)g [ogulları] birlä tagdın yıñak turzunlar* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 42) “(Onun) 28 ordusu ve 91 Indra adlı oğulları ile kuzey yönünde dursunlar.”

Krh. : - ; **Hrz.** : - ; **Kıp.** : -

kumbande : “efsanevî bir ara sınıfın adı”

< Toh. B **kumbhāmñde* (Adams, 2013: 195) < Skt. *kumbhāṇḍa* “kötü ruh; şeytanlar sınıfı” (MW, 1899: 293b; Edgerton, 1953: 187b)

Orh. : -

Uyg. : *kumbante* “efsanevî bir ara sınıfın adı” Kelime **AYS**, **BT** ve **Sitata.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *içgäk tutdaçıları kumbande tutdaçıları puṭane puṭane tutdaçıları* (Sitata.) “Şeytan ele geçiricileri, Kumbhāṇḍa ele geçiricileri, Pūtana ele geçiricileri” (Kılıç Cengiz, 2018: 101) *asurılar kumbantılar kinarılar *mahoragılar ulatı yalañuk yertinçüsindäki eliglär hanlar bolar barça köni törüçä köni nomça yertinçükä asıg tusu kılzunlar ärti* (AYS V) “Asurular, kumbhāṇḍalar, kinnaralar, mahoragalar ve insanlar dünyasındaki hükümdarlar₂ bunların hepsi doğru kural (ve) doğru dharma gereği yeryüzüne fayda₂ sağlasın.” (Uçar, 2009: 257)

Krh. : - ; **Hrz.** : - ; **Kıp.** : -

nayvaziki : “bir tanrı sınıfı veya bir ara varlık formu”

< Toh. A **naivāsik* (Poucha, 1955: 156) < Skt. *naivāsika* “bir tür canavar” (MW, 1899: 570a; Edgerton, 1953: 313a; ayrıca krş. DTS: 354b)

Orh. : -

Uyg. : *nayvaziki* “bir tanrı sınıfı veya bir ara varlık formu” (Wilkens, 2021: 484b) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *adavaki bkuli başlap nayvazikilar bögdä kılınç(?) vçir ç(a)k(a)r şakdi bintipallıg biliglärin tuta* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 69) “Ātavaka (ve) Bakula’dan başlayarak iblisler; hançer, kılıç, vajra, cakra ve güçlü mızrakların₂ tutarak” *āzrua hormuzta tört m(a)haraç t(ä)ñrilär luular kut w(a)hşik naivazikilar bo ävkä kirsärlär* (BT XX) (Zieme, 2000: 102) “İndra Tanrı, Mahārāja tanrılar, ejderhalar, kutsal ruhlar, iblisler bu eve girerlerse.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

paritaşub : “bir gök katı ve bir tanrı sınıfı”

< Skt. *parītaśubha* “tanrı sınıfı” (Edgerton, 1953: 333a)

Orh. : -

Uyg. : *paritaşub* “bir gök katı ve bir tanrı sınıfı” (Wilkens, 2021: 552b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *paritaşub atl(i)g az arıg t(ä)ñri yärintä* (AYS III) “Parītaśubha adlı ‘az temiz’ tanrı yerinde” (Ölmez, 1991: 36)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

punyaprasab : “(Budist kozmolojide) bir tanrı sınıfı ve bir gök katı”

< Skt. *puṇyaprasava* “Tanrıların on sekiz sınıfından biri” (MW, 1899: 632b; Edgerton, 1953: 347a)

Orh. : -

Uyg. : *punyaprasab* “(Budist kozmolojide) bir tanrı sınıfı ve bir gök katı” (Wilkens, 2021: 563b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *punyaparsap atl(i)g buyan tugma t(ä)ñri yerintä* (AYS III) “Pūṇyaprasava adlı ‘iyilikten olma’ tanrı yerinde” (Ölmez, 1991: 36)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

sortapan : “akıntıya girmiş (Budist kurtuluş yolunun ilk basamağında bulunan kişi)”

< Skt. *srotāpatti* “Budizm’de dönüşüm” (MW, 1899: 615a; Edgerton, 1953: 1274c)

Orh. : -

Uyg. : *sortapan* “akıntıya girmiş (Budist kurtuluş yolunun ilk basamağında bulunan kişi)” (Wilkens, 2021: 621a) Kelime **BT**, **Maitrisimit** ve **Sitata**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *srotapan m(ä)nsiz nomta enmişkä öñ ün yıd tatıg bürtmāk nomta ymā enmāz* (BT 28) (Yakup, 2011: 189) “Srotāpanna yokluğunda öğretide aşağı indiğinde şekil, ses, koku, tat ve dokunma öğreti de inmez.” *şor(i)tapan s(a)k(a)rdagam anagam arhant* (DKPAM) “Śrotāpanna, Sakṛdāgāmin, Anāgāmin, Arhant” (Elmalı, 2009: 213)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

strayastrış : “(Budist kozmolojide) Tanrı İndra’nın göğünün adı, otuz üç (tanrı)”

< Toh. A *strāyastriñś* (Poucha, 1955: 381) < Skt. *trāyastriṃśa* “Budist tanrılarının bir sınıfı” (Edgerton, 1953: 257b)

Orh. : -

Uyg. : *strayastrış* “(Budist kozmolojide) Tanrı İndra’nın göğünün adı, otuz üç (tanrı)” (Wilkens, 2021: 625a; Caferoğlu, 1968: 210) Kelime **BT**, **HT** ve **Sitata**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *strayastrış t(ä)ñri yerintäki tæg tüş yemişlig kudi baksar* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 44) “Trāyastriṃśa Tanrı yerindeki gibi mükâfatla₂ aşağı baksa” *strayastrış t(ä)ñri yerintä sudaramşala t(ä)ñrilärniñ* (Sitata.) “Trayastrimśāḥ (adlı) tanrı yerinde, Sudharma-śālā’da, tanrılarının” (Kılıç Cengiz, 2018: 55)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sudarşan : “(Budist kozmolojide) bir gök katı ve bir tanrı sınıfı”

< Toh. A/B *sudarśaṃ* ~ *sudarśane* (Poucha, 1955: 376; Adams, 2013: 761) < Skt. *sudarśana* “iyi görünme; güzellik” (MW, 1899: 1224c; Edgerton, 1953: 598b)

Orh. : -

Uyg. : *sudarşan* “(Budist kozmolojide) bir gök katı ve bir tanrı sınıfı” (Wilkens, 2021: 626b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **SadDhar**. adlı metinde tanıklanmıştır: *sudarşan kănttā takı yigirāk sukançig ārdinilār üzä etilmiş* (SadDhar.) “Sudarśana kentinden de daha fevkalade, enfes mücevherler ile bezenmiş.” (Barutçu Özönder, 1987: 113)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

şadvarg : “altı rahip grubu”

< Skt. *śaḍvārgīka* “altı rahipten oluşan grup üyeleri” (Edgerton, 1953: 538a)

Orh. : -

Uyg. : *şadvarg* “altı rahip grubu” (Wilkens, 2021: 641b) Kelime **AltHand.** adlı metinde tanıklanmıştır: *şadvarg (...)* (AltHand.) (Maue, 1996: 48) “Şaḍvārgīka (...)”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

vaşavarti : “(Budist kozmolojide) bir tanrı sınıfı ve bir gök katı”

< Skt. *vaśavartin* “bir tanrı sınıfı” (MW, 1899: 929a; Edgerton, 1953: 473b)

Orh. : -

Uyg. : *vaşavarti* “(Budist kozmolojide) bir tanrı sınıfı ve bir gök katı” (Wilkens, 2021: 841b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *vaşav(a)rti t(ä)ḡri (...)* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 224) “Vaśavartin tanrı (...)”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

2.3.3. Şeytan ve Kötü Ruhlar

arahu ~ rahu : “bir şeytanın adı; güneşi karartan şeytanın adı”

< Toh. A/B *Rāhu* (Poucha, 1955: 256; Adams, 2013: 574) < Skt. *rāhu* “bir şeytanın adı” (MW, 1899: 880a; Edgerton, 1953: 455a)

Orh. : -

Uyg. : *rahu* “bir şeytanın adı; güneşi karartan şeytanın adı” (Wilkens, 2021: 567b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *arahuka sinirgölük al altağların* (BT III) (Tezcan, 1974: 34) “Şeytan Arahu’yu yutmak için hilelerini düşünerek.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

arakşaz : “şeytan” → **rakşaz**

< Toh. A *rākṣas* (Poucha, 1955: 255) < Skt. *rākṣasa* “şeytan” (MW, 1899: 871c; Edgerton, 1953: 454a)

Orh. : -

Uyg. : *rakşaz* “şeytan” (Wilkens, 2021: 567b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *körksiz yavız arakşazlarını kötürüp avış tamuka batırgıl* (BT XIII) (Zieme, 1985: 144) “Çirkin, kötü şeytanları götürerek cehenneme sok!”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

asilome : “bir koruyucu tanrının adı”

< Skt. *asiloman* “bir kötü ruhun adı” (MW, 1899: 120c ve ayrıca bk., UW, 2015: 302)

Orh. : -

Uyg. : *asilome* “bir koruyucu tanrının adı” (Wilkens, 2021: 73b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *kutlug koço ulug kutı [wahş]iki asilome şirilomeda (...)* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 182) “Kutlu Koço yüce mutluluğu Asiloman Şrıloma (...)”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

asure: “şeytan”

< Toh. B *asūre* (Adams, 2013: 35) < Skt. *asura* “ilahî; şeytan” (MW, 1899: 121a ve ayrıca bk., UW, 2015: 306)

Orh. : -

Uyg. : *asure* “şeytan” (Wilkens, 2021: 74b; Caferoğlu, 1968: 23) Kelime **AYS, BT, HT, Kuan.** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *birök t(ä)ñrilär yäklär <luu gantar> g(i)nt(i)rvlar asur(e)lar* (Kuan.) “Eğer tanrıların, cinlerin, ejderlerin, yılan hükümdarlarının, gökyüzü müzisyenlerinin, güçlü devlerin.” (Özcan Devrez, 2020: 69) *asurita t(ä)ñritä yalañuk azunıta barmışlarığ öçürtünüz* (AYS V) “Asura, [tanrı], insan varlık biçimlerinde olanları, onların çok çeşitli ızdıraplarını söndürdünüz.” (Uçar, 2009: 164)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

atavake : “bir Yakşa’nın adı, bir şeytanın adı”

< Skt. *Āṭavaka* “bir Yakşa’nın adı” (Edgerton, 1953: 91a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 258b)

Orh. : -

Uyg. : *atavake* “bir Yakşa’nın adı, bir şeytanın adı” (Wilkens, 2021: 80b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ulatı çantallar angulamalita ulatı ogrılar atavakita ulatı*

yäklär alkınşız kıltilar (BT XIII) (Zieme, 1985: 78) “Daha başka cellatlar, Angulamālya’da başka haydutlar, Atavakalar başka şeytanlar yok olmaz oldular.”
aṭavaki yäk ät’özlüglärig yiltızıntınbärü tartıp taşdın kämişinlär tep (BT III) (Tezcan, 1974: 44) “Şeytan₂ (onları) bedenleriyle, kökleriyle çeker ve atar diyerek.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bakule : “bir Yakşa yahut bir Naivāsika’nın adı”

< Skt. *bakula* “Buddha’nın bir öğrencisi; bir şeytanın adı” (MW, 1899: 719b)

Orh. : -

Uyg. : *bakule* “bir Yakşa yahut bir Naivāsika’nın adı” (Wilkens, 2021: 139a) Kelime taranan eserler arasında tespit edilememiştir.

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bute : “şeytanlar, şeytan sınıfı”

< Skt. *bhūta* “şeytanlar” (MW, 1899: 761c; Edgerton, 1953: 410a)

Orh. : -

Uyg. : *bute* “şeytanlar, şeytan sınıfı” (Wilkens, 2021: 207a; Caferoğlu, 1968: 55) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *vignil(ä)r alku butelar kuvragı* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 48) “(Ey) Vighnas grubu (ve) bütün şeytanlar topluluğu.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

cānn : “cinler, cin taifesi”

< Ar. *cānn* “cin, cin ırkı” (Steingass, 1998: 352b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cānn* “cinler, cin taifesi” (Ata, 1997b: 150b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘azāzīl cānn uruğındın erdi* (Ata, 1997a: 7) “Azazil cin soyundandı.”

Kıp. : -

cin : “cin”

< Ar. *cin* “şeytan, melek, ruh” (Steingass, 1998: 372b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cin* “cin” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 213a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ins ü melek cin nê kim ögdiler* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 91) “Bu insan, melek ve cin hamdettiler.”

Kıp. : *cinn* “cin” (Toparlı vd., 2007: 43b) Kelime **GI, GT, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *êmdi bu kün sözün eşitmes cin* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 117) “Şimdi bugün cin sözünü duymaz.” *yā cinn mü-turur* (İM) (Toparlı, 2017: 31) “Ya cin midir?”

cinnī : “cin, cin taifesine ait olan”

< Ar. *cinnī* “şeytanî, cinlerden biri” (Steingass, 1998: 375a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *cinnī* “cin, cin taifesine ait olan” (Toparlı vd., 2007: 43b) Kelime **GI** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

daşagrive : “bir şeytan adı”

< Toh. A *Daşagrive* (Poucha, 1955: 137) < Skt. *daşagrīva* “bir şeytan adı” (MW, 1899: 471c)

Orh. : -

Uyg. : *daşagrive* “bir şeytan adı” (Wilkens, 2021: 246a) Kelime taranan eserlerde tanıklanmamıştır.

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

deccāl : “kıyamette zuhur edeceği ve İsa tarafından öldürüleceği kabul edilen bir yaratık”

< Ar. *deccāl* “yalancı” (Steingass, 1998: 504a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *deccāl* “kıyamette zuhur edeceği ve İsa tarafından öldürüleceği kabul edilen bir yaratık” (Ata, 1997b: 167a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol vaktde ‘tst̄ yalavaç kökdin engey deccāl̄ni öldürgey* (KE) (Ata, 1997a: 251) “O anda İsa peygamber gökten inecek, Deccal’i öldürecek.”

Kıp. : *deccāl* “kıyamete yakın ortaya çıkacağına inanılan yalancı ve zararlı şahıs, deccal” (Toparlı vd., 2007: 57b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *deccāl işeki* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 153) “Deccal eşiği.”

dīv : “şeytan, cin”

< Far. *dīv* “şeytan, ruh; melek” (Steingass, 1998: 554b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *dīv* “şeytan, cin” (Ata, 2014: 109b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *dīvler aytur* (NF) (Eckmann, 2014: 256) “Cinler söyler.”

Kıp. : *dīv* “dev, şeytan, cin” (Toparlı vd., 2007: 63a) Kelime **GT**, **İM** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol kara dīv çehreli kulnıy* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 46) “O siyahî, şeytan yüzlü kulun.” *men yaratmadım dīvni* (İM) (Toparlı, 2017: 23) “Ben devi yaratmadım.”

durmike : “bir Yakşa adı”

< Skt. *durmukha* “bir şeytan adı” (MW, 1899: 486b)

Orh. : -

Uyg. : *durmike* “bir Yakşa adı” (Wilkens, 2021: 249a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *adume madume sumude durmike [...] -ta ulatı alku türlüğ ada kılguçı yäklär* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 43) “Adhūma, Madume, Sumude, Durmukha ve bütün türlü türlü sıkıntı çıkaran şeytanlar”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

gandarve : “bir Yakşa adı”

< Toh. A/B **gandharveṃ* / **gandharve* (Poucha, 1955: 99; Adams, 2013: 264) < Skt. *gandharva* “bir şeytan adı” (MW, 1899: 346b)

Orh. : -

Uyg. : *gandarve* “bir Yakşa adı” (Wilkens, 2021: 271b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *gaṇḍarvelar kinarelar tüzi, küyü küzätü tutgay biz* (AYS X) “Gandharvalar, kimnaralar vs. bu öğreti cevherini daima koruyacağız²” (Gulcalı, 2015: 234)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

harini : “dişi şeytanın adı; bir ana Tanrıça’nın adı”

< Skt. *hariṇī* ~ *hārītī* “şeytan ismi; bir ana Tanrıça’nın adı” (MW, 1899: 1291b; Edgerton, 1953: 619b)

Orh. : -

Uyg. : *harini* “dişi şeytanın adı; bir ana Tanrıça’nın adı” (Wilkens, 2021: 279a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *karininiḡ beş yüz kavraglarınıḡ ymā anavatapte luu hanınıḡ ulug taloy ügüz ärkliginiḡ, bolarnıḡ näçä oronları ordoları ärsär* (AYS VI) “Karini’nin beş yüz topluluğun ve anavatapte ejderha hükümdarının, ulu okyanus² gücünün, bunların ne kadar yerleri, sarayları var ise” (Ayazlı, 2009: 179)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

iblis : “şeytan”

< Ar. *iblis* “şeytan” (Steingass, 1998: 10b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *iblis* “şeytan” (Kök, 2004: 389; Üşenmez, 2010: 424) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *neteg kim kopar ol kim yokatur anı iblis dīvānalıkdın* (TIEM) (Kök, 2004: 31) “Şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa.” *hakikat üze ol iblis korkutur dostlarını* (TIEM) (Kök, 2004: 50) “Şüphesiz ki o şeytan dostlarını korkutur.” *hakikat üze iblisniḡ keydi erdi süst* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 279) “Şüphesiz ki şeytanın tuzağı zayıftı.”

Hrz. : *iblis* “iblis, şeytan” (Ata, 2014: 520a; Sağol, 1993: 663; Toparlı ve Argunşah, 2014: 224a) Kelime **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *iblis ‘ābidni bastı* (NF) (Eckmann, 2014: 286) “Şeytan ibadet (yerini) bastı.” *secde kıldılar meger iblis unamadı* (HTKT) (Sağol, 1993: 235) “Secde ettiler; ancak şeytan kabul etmedi.” *tekebbürdin iblisge la ‘net sezā* (MM) “İblis, kibrinden dolayı lanetlendi.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 99)

Kıp. : *iblis* “iblis, şeytan” (Toparlı vd., 2007: 105a) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *iblisni niçün melāyike öze mu‘allim koyup dururlar* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 140) “Şeytanı niçin meleklerin üzerine öğretmen yapmışlar.” *rāstı iblis teḡri la ‘neti anıḡ üze* (İM) (Toparlı, 2017: 62) “Doğrusu Allah’ın laneti şeytanın üzerine (olsun).”

içgek, içkek : “bir Yakşa adı”

< iç-gek “şeytan” (EDPT: 24b; OTWF: 393)

Orh. : -

Uyg. : içgäk “bir Yakşa adı” (Wilkens, 2021: 293a; Caferoğlu, 1968: 88) Kelime **BT**, **HT**, **UigTot**. ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kişilärkä ayıp t[ärs tätrü] yäkkä içkäkkä kertgüntü[rmälim]* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 286) “(Uzaktaki) insanlara söyleyerek (onları) aykırı₂ şeytana₂ inanmaya sevk etmek istemiyoruz.” *tokuz ay on kün tükäginçä orun üzä surt ok tugurgalı umadın alku kamag y(a)vlak yäk içgäklär nayvazikılar tıdıg antiray kılıp* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 66) “Dokuz ay on gün geçince, yeryüzünde aniden ortaya çıkamadığından bütün kötü iblisler₂ ve hayaletler engeller yaratarak.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

‘ifrīt : “cin taifesinin kötü ve korkunç bir cinsi”

< Ar. ‘ifrīt “korkunç görünümlü dev, şeytan” (Steingass, 1998: 856a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : ‘ifrīt “cin taifesinin kötü ve korkunç bir cinsi” (Ata, 1997b: 264a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *perī bar erdi ‘ifrītlerdin* (KE) (Ata, 1997a: 199) “Periler, cinler vardı.”

Kıp. : -

izit : “şeytan”

izit “şeytan” (Toparlı vd., 2007: 118b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *izit* “şeytan” (Toparlı vd., 2007: 118b) Kelime **TA** adlı metinde tanıklanmıştır.

kantakamini : “dişi şeytan sınıfı”

< Skt. *kaṇṭhakāminī “dişi şeytan sınıfı” (Wilkens, 2021: 330a)

Orh. : -

Uyg. : *kantakamini* “dişi şeytan sınıfı” (Wilkens, 2021: 330a) Kelime **Sitata**. adlı metinde tanıklanmıştır: *kantakamini tutdaçıları alambane tutdaçıları katadakini*

tutdaçıları (Sitata.) “Kaṇṭhakāminī ele geçiricileri, Ālambhana ele geçiricileri, Kaṭaḍākinī ele geçiricileri” (Kılıç Cengiz, 2018: 102)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kovuç : “cin çarpması eseri”

< *kov-uç* “kötü ruh; şeytani belirtilere sahip olmak” (EDPT: 581b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kovuç* “cin çarpması eseri” (Kaçalın, 2019: 281) Kelime **DLT**’de Ar. *aşar kull sa fa min al-cinn* şeklinde karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 281).

Hz. : -; Kıp. : -

madume : “bir Yakşa’nın adı”

Etimolojisi belirsizdir (Wilkens, 2021: 458b)

Orh. : -

Uyg. : *madume* “bir Yakşa’nın adı” (Wilkens, 2021: 458b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *adume madume sumude durmuke (...) ulatı a[lku] törlüg ada [kılguç] yäklär* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 43) “Adume, Madume, Sumude, Durmukha (...) ve diğerleri bütün türlü tehlike arz eden şeytanlar”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

mahorage : “büyük yılan”

< Skt. *mahoraga* “(Budizm’de) şeytanlar sınıfı; büyük yılan” (MW, 1899: 802c)

Orh. : -

Uyg. : *mahorage* “büyük yılan” (Wilkens, 2021: 464b) Kelime **AYS, BT, Kuan.** ve **Sitata.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mahoruklar kişili k(i)şi ärmäzlilär körkin [körü] kurtulgu tınl(ı)glar ärsär* (Kuan.) “Boğa yılanı görünümlü şeytanların ve hem insan hem de insan olmayanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler.” (Özcan Devrez, 2020: 70) *marute tutmaktın kinare tutmaktın mahorage tutmaktın manuşı tutmaktın* (Sitata.) “Maruta (şeytanlarının) ele geçirmesinden, Kinnara (şeytanlarının) ele geçirmesinden, Mahoraga (şeytanlarının) ele geçirmesinden, Manuşya (şeytanlarının) ele geçirmesinden” (Kılıç Cengiz, 2018: 82)

Krh. : - ; Hr. : - ; Kp. : -

perī : “cin”

< Far. *parī* “kanatlı” (Steingass, 1998: 246b)

Orh. : - ; Uyg. : -

Krh. : *perī* “cin, ruh, kötü ruh” (Kök, 2004: 540; Borovkov, 2002: 218; Ata, 2004: 592; Üşenmez, 2010: 546) Kelime **TİEM**, **AT**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *taḳı mundaḡoḳ ḳıldımız tegme yalavaḡa yaḡı ḳışiler yeklerinden perīler* (TİEM) (Kök, 2004: 100) “İşte böyle biz her bir peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kılmışızdır.” (Yazır, 2014: 141, 6/112) *ay perīler gürūhları yme ademīlerniḡ* (TİEM) (Kök, 2004: 102) “Ey perīler topluluḡu ve insanoḡlu” *meḡer raḡmetdin navmid bolmuş şaytan erdi perīdin* (AT.) “Rahmetten ümidini kaybetmiş şeytan, o perilerden idi.” (Borovkov, 2002: 218) *yaratdım perīni taḳı ādemni...* (AT.) (Borovkov, 2002: 218) “Cinleri ve insanları yarattım.” *törüttümüz tamuḡḳa ūḳüşni perīlerdin* (JR) (Ata, 2004: 31) “Çoḡu cini cehennemde yarattık.” *anḡada evürdimiz saḡa bir öḡürni perīlerdin* (JR) (Ata, 2004: 133) “Bir grup cini sana yönlendirdik.” *perīler ya ‘nī feriştelerini* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 302) “Cinleri yani melekleri.”

Hr. : *perī* “peri” (Ata, 1997b: 517a; Ata, 2014: 344a; Saḡol, 1993: 850; Toparlı ve Argunşah, 2014: 249b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *perīḡe iş buyurur erdi* (KE) (Ata, 1997a: 214) “Periye iş buyururdu.” *yēgirmi bēş yīḡaḡ yerde perīler oturur erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 144) “Yirmi beş aḡac(ın olduḡu) yerde periler otururdu.” *eger yīḡılsa ḳışiler taḳı perīler* (HTKT) (Saḡol, 1993: 210) “Eḡer insanlar ve cinler bir araya gelseler.” *bu ins ū perī* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 98) “Bu insan ve peri.”

Kp. : -

pret : “aç ruh”

< Toh. A/B *pret* ~ *prete** (Poucha, 1955: 202; Adams, 2013: 452); Soḡd. *pr’yt* (Gharib, 2004: 281b) < Skt. *preta* “kötü bir ruh” (MW, 1899: 711c)

Orh. : -

Uyg. : *pret* “aç ruh” (Wilkens, 2021: 562a; Caferoḡlu, 1968: 158) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kōḳ kalık uguşıntakı alku pret yolıntakı*

pretlarnıñ ärkligintä (BT II) (Röhrborn, 1971: 37) “Gök₂ elementindeki bütün aç ruhlar yolundaki aç ruhların hükmünde” *bügün käligin tugguçı pretlar öz ärür* (BT XXXVIII) (Kasai, 2017: 40) “Büyülü dönüşümle₂ doğan aç ruhlar kendileridir.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

puruşamuke : “bir Yakşa’nın adı”

< Skt. *puruşamukha* “bir adamın yüzüne sahip olma” (MW, 1899: 637b)

Orh. : -

Uyg. : *puruşamuke* “bir Yakşa’nın adı” (Wilkens, 2021: 565a) Kelime **AYS** serisinde metinde tanıklanmıştır: (...) *puruşamake* (...) (AYS IX) “(...) Puruşamukha (...)” (Uçar, 2013: 85)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

putane : “bir şeytan sınıfı”

< Toh. B *pūtane* (Adams, 2013: 418) < Skt. *pūtana* “bir şeytan sınıfı” (MW, 1899: 641b)

Orh. : -

Uyg. : *putane* “bir şeytan sınıfı” (Wilkens, 2021: 566a) Kelime **Sitata**. adlı metinde tanıklanmıştır: *näñ putane ażynınta näñ kaputane ażynınta tugmagaylar* (Sitata.) “Ne Pūtana yaşam formunda ne de Kaṭapūtana yaşam formunda doğmayacaklar. (Kılıç Cengiz, 2018: 109)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

rakşaz : “şeytan” → **arakşaz**

< Toh. A *rākṣas* (Poucha, 1955: 255) < Skt. *rākṣasa* “şeytan” (MW, 1899: 871c; Edgerton, 1953: 454a)

Orh. : -

Uyg. : *rakşaz* “şeytan” (Wilkens, 2021: 567b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *körksiz yavız arakşazlarnı kötürüp avış tamuka baṭurgıl* (BT XIII) (Zieme, 1985: 144) “Çirkin, kötü şeytanları götürerek cehenneme₂ sok!”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

sançanaçayi : “bir Yakşa ordu komutanının adı”

< Skt. **saṃjñāyachavi* “bir Yakşa ordu komutanının adı” (Wilkens, 2021: 580a)

Orh. : -

Uyg. : *sançanaçayi* “bir Yakşa ordu komutanının adı” (Wilkens, 2021: 580a; Caferoğlu, 1968: 195) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *sançanaçaye uruñutnuñ kamag säkiz otuz bag t(ä)ñrilärniñ* (AYS VI) “Saṃjñāyachavi komutanının bütün 28 sülale tanrılarının” (Ayazlı, 2009: 179)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

sumude : “bir Yakşa’nın adı”

< Skt. ? “bir Yakşa adı” (Wilkens, 2021: 630b)

Orh. : -

Uyg. : *sumude* “bir Yakşa’nın adı” (Wilkens, 2021: 630b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *adume madume sumude durmike* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 43) “Adume Madume Samudhe Durmukha”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

şakuni : “bir kadın şeytanın adı”

< Skt. **śakuni* “bir kadın şeytanın adı” (Wilkens, 2021: 642b)

Orh. : -

Uyg. : *şakuni* “bir kadın şeytanın adı” (Wilkens, 2021: 642b) Kelime **Sitata.** adlı metinde tanıklanmıştır: *çamika tutmaktın şakuni tutmaktın* (Sitata.) “Jāmikā/Jāmkā (?)’ların ele geçirmesinden, Śākunī (şeytanlarının) ele geçirmesinden” (Kılıç Cengiz, 2018: 83)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

şeyātīn : “şeytanlar”

< Ar. *şeyātīn* “şeytanlar” (Steingass, 1998: 771b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hz. : *şeyātīn* “şeytanlar” (Ata, 1997b: 583a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yana şeyātīnga aydı* (KE) (Ata, 1997a: 212) “Tekrar şeytanlara sordu.”

Kıp. : -

şeytān : “şeytan, iblis”

< Ar. *şeytān* “şeytan” (Steingass, 1998: 776a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şeytān* “şeytan, iblis” (Borovkov, 2002: 243; Üşenmez, 2010: 577) Kelime **AT** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yol urdı anlar üze şaytān vesvese birle* (AT.) (Borovkov, 2002: 243) “Şeytan vesvesesiyle onları yoldan çıkardı.” *uruşurlar şeytān yolında* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 279) “Şeytanın yolunda savaşırlar.”

Hz. : *şeytān* “şeytan” (Ata, 1997b: 583a; Ata, 2014: 389b; Sağol, 1993: 902; Toparlı ve Argunşah, 2014: 258a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şeytān kelip çerāğnı öçürürde* (KE) (Ata, 1997a: 86) “Şeytan gelip mumu söndürdüğünde.” *perīlerni taķı şeytānlarını* (NF) (Eckmann, 2014: 144) “Perileri ve şeytanları.” *erdi şeytān* (HTKT) (Sağol, 1993: 269) “Şeytandı.” *aņa şeytān ortaķı ol* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 139) “Ona şeytan ortaktır.” Ayrıca krş; *şeytānī* “şeytanî, kötü, korkunç” (Ata, 2014: 389b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *şeytānī bolmağay* (NF) (Eckmann, 2014: 147) “Şeytanî olmayacak.”

Kıp. : *şeytān* “şeytan” (Toparlı vd., 2007: 252b; Argunşah ve Güner, 2015: 824) Kelime **CC**, **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şeytān muhlişler bilen çıkışa bilmes* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 171) “Şeytan ihlas sahipleriyle baş edemez.” *tayındırdı ol ekisini şeytān* (İM) (Toparlı, 2017: 45) “Şeytan ikisinin de ayağını kaydıldı.”

şimnu : “Buddha’yı baştan çıkarmak isteyen şeytanın adı; bir ara varlığın sınıfı”

< Soğd. *şmnw* (Gharib, 2004: 375a)

Orh. : -

Uyg. : *şimnu* “Buddha’yı baştan çıkarmak isteyen şeytanın adı; bir ara varlığın sınıfı” (Wilkens, 2021: 651b; Caferoğlu, 1968: 218) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *bo iş küdüğ ärsär ş(i)mnu ordosı (...)* (HT IX) (Aydemir, 2013: 192) “Bu iş güç ise şeytan sarayı (...)” *ş(i)mnu t(ä)ñri amranmak yertinçüdäki alku tınl(ı)g*

oglanın çâçâklîg okın öz konokra urup (DKPAM) (Wilkens, 2016: 224) “Ş(i)mnu tanrı sevilen dünyadaki bütün insanoğlunu çiçekli okla (kendi) organı(nı) vurarak”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

şirilome : “bir koruyucu tanrının adı”

< Skt. **śrīloma* (Wilkens, 2021: 653b)

Orh. : -

Uyg. : *şirilome* “bir koruyucu tanrının adı” (Wilkens, 2021: 653b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *asilome şirilomeda* (...) (BT XXVI) (Kasai, 2008: 182) “Şeytanda₂ (...)”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

şodane : “bir şeytanın adı”

< Toh. A **Śodhane* (Poucha, 1955: 327) < Skt. *śodhana* “arındırıcı” (MW, 1899: 1091c)

Orh. : -

Uyg. : *şodane* “bir şeytanın adı” (Wilkens, 2021: 655a) Kelime **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *şodani bay ār ārdinikā olurguluk māñi māñilāgūlūk* (Maitri) (Tekin, 1980: 146) “Śodhana (adlı) zengin kişi oturma yerinde sevince kapılarak”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tutuğluğ : “cinli”

< *tut-uğ+luğ* “cinli” (EDPT: 454b; OTWF: 210; DTS: 593a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tutuğluğ* “cinli” (Kaçalın, 2019: 499) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *tutuğluğ yēr (macanna)* (DLT) “Cinli yer” (Kaçalın, 2019: 499)

Hrz. : -; Kıp. : -

uçık : “ateş şeytanı”

< *uç-ık* “büyücülük” (OTWF: 217; DTS: 604a)

Orh. : -

Uyg. : *uçık* “ateş şeytanı” (Wilkens, 2021: 783a) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *uçık yelpik siñsär* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 183) “Ateş şeytanı (ve) cin (içine) girerse” *uçık yelpik üzä uçınmaguluk* (AYS VII) “Büyüye₂ maruz bırakmayacak.” (Çetin, 2013: 133)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

yakşa : “şeytan, bir ara varlık”

< Skt. *yakşa* “ruh; şeytan, bir Yakşa’nın adı” (MW, 1899: 838b; Edgerton, 1953: 442a)

Orh. : -

Uyg. : *yakşa* “şeytan, bir ara varlık” (Wilkens, 2021: 855b; Caferoğlu, 1968: 281) Kelime **AYS** ve **TT** serilerinde tanıklanmıştır: *yakşa ulatılarıg sözläyü* (AYS I) (Zieme, 1996: 112) “Şeytan ve diğerlerini söyleyerek”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

yan : “şeytan”

krş. *yan* “yan, yan taraf” (EDPT: 940a; OTWF: 106; DTS: 231b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *yan* “şeytan” (Toparlı vd., 2007: 309b) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

yek : “şeytan, cin”

< Soğd. *yķš-* (Gharib, 2004: 446b); Toh. A/B *yakāš/yākše* (Poucha, 1955: 237; Adams, 2013: 526) < Skt. *yakşa* “kötü ruhlar; Yakşa” (MW, 1899: 838b; Edgerton, 1953: 442a)

Orh. : -

Uyg. : *yāk* “şeytan, cin” (Wilkens, 2021: 881b; Caferoğlu, 1968: 292) Kelime **BT**, **HT**, **TT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tültä yāk basmıš täg bolmıšta* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 130) “Rüyada şeytan basmış gibi olduğunda” *yavlak yāk içgāk* (HT IV) (Semet vd., 2022: 39) “Kötü şeytan₂” Ayrıca krş; *yäklig* “Yakşalı” (Wilkens, 2021: 882a) Kelime sadece **AYS** adlı metinde tanıklanmıştır: *m(a)haraç t(ä)ñrilär k(ä)ntü yäklig içgäklig öz öz kuvraglarımız birlä* (AYS VI) “Mahārāja tanrılar kendi cinli perili topluluğumuzla beraber” (Ayazlı, 2009: 158)

Krh. : yek “şeytan” (Arat, 1979b: 535; Kaçalın, 2019: 579; Kök, 2004: 672; Borovkov, 2002: 321; Ata, 2004: 771) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üçüncü yağı yek bu din oğrısı / tegürmesü teñri bularnıñ yası* (KB) “Üçüncü düşman şeytan, bu din hırsızıdır; Tanrı bunların şerrinden muhafaza etsin.” (Arat, 1979a: 360) *bayat berge barça tilekiñ tükel / yekig keç yağıla bayatka tüzül* (KB) “Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et, Tanrıya karşı da ihlasını bozma.” (Arat, 1979a: 619) *bilmiş yek bilmedük kişide yēg (şaytān)* (DLT) “Tanıdığın şeytan, tanımadığın adamdan daha iyidir.” (Kaçalın, 2019: 579) *kim bolsa yek aña koldaş yavuz boldı koldaş* (TİEM) (Kök, 2004: 58) “O, şeytana arkadaş olursa (şeytan da ona) kötü bir arkadaş olur.” *ay benim atam tapunmağıl yekke* (TİEM) (Kök, 2004: 223) “Ey benim babam, şeytana tapmayasın.” *yek kelip ol aşıları kötürüb eltür erdiler* (AT.) “Şeytan gelip o yemeği alıp götürürlerdi.” (Borovkov, 2002: 321) *yek ya nī iblīs* (AT.) (Borovkov, 2002: 321) “Şeytan yani iblis.” *biterler tañrıda açın butlarka yekke* (JR) (Ata, 2004: 9) “Allah’tan başkasına -putlara, şeytana- taparlar.”

Hrz. : -

Kıp. : yek “iblis, şeytan” (Toparlı vd., 2007: 317b) Kelime **BM**, **CC**, **Kİ** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

yél : “yel, esinti; cin”

yél “şeytan” (EDPT: 916b; OTWF: 336; DTS: 254a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yél* “cin” (Kaçalın, 2019: 581) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: Kelime **DLT**’de Ar. *cinn* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 581).

Hrz. : -; Kıp. : -

yêlpik : “cin, şeytan”

< *yêlpi-k* “şeytan, cin” (EDPT: 920; OTWF: 216; DTS: 255a)

Orh. : -

Uyg. : *yêlpik* “cüce cin, hayalet, şeytan” (Wilkins, 2021: 887a) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *uçık yêlpik üzä uçınmagulug* (AYS VII) (Çetin, 2012:133)

“Şeytanın₂ kötü işlerine maruz bırakmayacak” *uçık yelpik siñsär* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 183) “Şeytan₂ istila ederse”

Krh. : *yèlpik* “cin çarpması” (Kaçalın, 2019: 582) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *erke yèlpik tegdi (as-sa’fa min al-cinn)* (DLT) “Adamı cin çarptı.” (Kaçalın, 2019: 582)

Hz. : -; Kıp. : -

2.3.4. Tanrı, Tanrıça ve Adlandırmaları

aḥad : “bir ve tek olan Allah”

< Ar. *aḥad* “bir, tek, yalnız” (Steingass, 1998: 21a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *aḥad* “bir ve tek olan Allah” (Ata, 1997: 12a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 197b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aḥadnıñ birlikiñe aḥmedniñ peygamberlikiñge tanuqluq bérür* (KE) (Ata, 1997: 278) “Bir ve tek olan Allah’ın vahdetine, Ahmed’in peygamberliğine tanıklık verir.” *aḥad sen şamed sen* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Allah’ım sen hiçbir şeye muhtaç değilsin.”

Kıp. : -

aḥadlık : “teklik, eşi ve benzeri olmazlık”

< Ar. *aḥad* “bir, tek, yalnız” + Tü.+lık “teklik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *aḥadlık* “teklik, eşi ve benzeri olmazlık” (Ata, 1997b: 12a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *biziñ āyātımıznı kâdirlikımıznı ve aḥadlıkımıznıñ nişānlarını körgüzmek üçün* (KE) (Ata, 1997: 299) “Bizim ayetimizin, kudretliliğimizin ve tekliğimizin belirtilerini göstermek için.”

Kıp. : -

aḥir : “sonu olmayan, baki”

< Ar. *aḥir* “son, nihai” (Steingass, 1998: 25a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *aḥir* “sonu olmayan, baki” (Sağol, 1993: 510) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol evvel taḳı aḥir* (HTKT) (Sağol, 1993: 420) “O ilk ve son(dur).”

Kıp. : -

allāh : “Allah”

< Ar. *allāh* “Allah” (Steingass, 1998: 95a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *allāh* “Allah” (Ata, 2004: 213) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *tileŋ allāhnıŋ fazlındın* (JR) (Ata, 2004: 151) “Allah’ın ihsanından isteyin.”

Hrz. : *allāh* “Allah” (Sağol, 1993: 516; Toparlı ve Argunşah, 2014: 198b) Kelime **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *allāh lafzın* (HTKT) (Sağol, 1993: 212) “Allah lafzını.” *bir allāh öŋin yoŋ tēmeklik bolur* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 93) “Allah birdir; ondan başka kimse yoktur, demek olur.”

Kıp. : *allāh* “Allah, Tanrı” (Toparlı vd., 2007: 7b) Kelime **Gİ, GT, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yüzüm yerge sürüp aytur men allāh* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 49) “Yüzümü yere sürüp Allah derim.”

bār : “Tanrı”

< Far. *bār* “Tanrı” (Steingass, 1998: 141a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bār* “Tanrı” (Ata, 2004: 250) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *ey bār ħudāyā/taŋrı* (JR) (Ata, 2004: 35) “Ey Allah(ım)!”

Hrz. : *bār* “Allah’ım; mevcut, var” (Ata, 2014: 49a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 203b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ey bār ħudāyā* (NF) (Eckmann, 2014: 86) “Ey Allah’ım2!” *ıdı bir ü bār* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Allah bir ve mevcut (olandır).”

Kıp. : -

bayaş : “Tanrı”

< **baya*+ş “Tanrı” (Kök, 2004: 82)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bayaş* “Tanrı” (Kök, 2004: 296) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ayğıl nek ukturayın mu silerke anda yavuzrak bayaşın tañrı üskinde* (TİEM) (Kök, 2004: 82) “De ki: Allah katında yeri bundan daha kötü olanı size söyleyeyim mi?”

Hrz. : -; Kıp. : -

bayat : “kadim (Tanrı)”

< **baya+t, *bāya* “zengin” krş. Moğ. *bayan* “zenginlik” ayrıca bk., “Tanrı” (OTWF: 82; EDPT: 385a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bayat* “kadim, yüce Allah’ın adı” (Arat, 1979b: 66; Kaçalın, 2019: 103; Arat, 2006: VIII; Borovkov, 2002: 73) Kelime **KB, DLT, At. ve AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tanuqluq bérür bir bayatıg tilin* (KB) “Tanrı’nın birliğine diliyle tanıklık eder.” (Arat, 1979a: 120) *bayatka tutuzdum seni men katıg* (KB) “Ben seni tamamıyla Tanrı’ya emanet ettim.” (Arat, 1979a: 145) **DLT**’de Ar. *allāh ta’ālā* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 103). *bayat bérdi erse saña sen me bér* (At.) “Tanrı sana verdi ise sen de ver.” (Arat, 2006: 60) *qayı kişi kim kelse bayat taba kértig(i)nüp kılmış bolsa eğgülik...* (AT.) “Allah’a iman getirerek onun katına gelen kişi, iyi işler de yapmışsa...” (Borovkov, 2002: 73)

Hrz. : *bayat* “Tanrı, Allah” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 204a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *qılur cezb anı fazlı birle bayat* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 137) “Allah onu faziletiyle cezbeder.”

Kıp. : -

beyer : “Allah, İlah”

beyer “Allah, İlah” (Toparlı vd., 2007: 29a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *beyer* “Allah, İlah” (Toparlı vd., 2007: 29a) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

haq(k) : “hak (Tanrı)”

< Ar. *haqq* “Tanrı” (Steingass, 1998: 424a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḥaqq* “hak (Tanrı)” (Arat, 2006: XXIVb) Kelime **At.** adlı metinde tanıklanmıştır: *biliglig yind usanma bil ol ḥaḳ resul / bilig çinde erse siz arḳaḳ tēdi* (At.) “Bilgiyi ara, usanma; bil ki o hak resul: ‘Bilgiyi Çin’de bile olsa arayınız.’ dedi.” (Arat, 2006: 48)

Hrz. : *ḥaḳ(k)* “Hak, Allah” (Ata, 2014: 155a; Sağol, 1993: 639; Toparlı ve Argunşah, 2014: 220a) Kelime **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥaḳ te ‘ālā fermānı birle* (NF) (Eckmann, 2014: 4) “Allahutaala’nın emriyle.” *ḥaḳīḳat üze ol ḥaḳ turur* (HTKT) (Sağol, 1993: 5) “Şüphesiz ki o Allah’tır.” *ḥaḳīḳatde ḥaḳḳa inanḡan kişi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Gerçekte Allah’a inanan kişi.”

Kıp. : *ḥaḳ* “Allah” (Toparlı vd., 2007: 89b) Kelime **GI**, **GT** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kōnilik ḥaḳ rızāsıdur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 24) “Doğruluk Allah(in) rızasıdır.”

ḥamīd : “övmeye layık, Allah”

< Ar. *ḥamīd* “övülen” (Steingass, 1998: 431b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ḥamīd* “övmeye layık, Allah” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 220b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *hidāyet bēriir ol ḥamīdün mecīd* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “O övgüye layık olan Allah hidayet verir.”

Kıp. : -

hatun : “hükümdarın eşi; tanrıça; hanımefendi”

< Soğd. *x’twn* “kraliçe” (Gharib, 2004: 431a), ayrıca bk. *hatun* “kralın eşi, hanım” (EDPT: 602b)

Orh. : -

Uyg. : *hatun* “hükümdarın eři; tanrıça; hanımefendi” (Wilkens, 2021: 279a; Caferoğlu, 1968: 171) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ōtrū ol üdün t(ä)ḡri kanı kormuzta t(ä)ḡri kamag t(ä)ḡrilär kuvragı birlä kaḡ ügüz hatunı ulatı alku ulug terin kuvragı birlä tükāl bilgä biliglig t(ä)ḡri t(ä)ḡrisi burhan* (AYS III) “Sonra o an tanrılar hanı İndra tanrı bütün tanrılar topluluğu ile Ganj ırmağı tanrıçası ve bütün ulu topluluğu ile tam bilge bilgili tanrılar tanrısı” (Ölmez, 1991: 23)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

hikmetlig : “hikmet sahibi (Allah)”

< Ar. *hikmet* “bilgelik” + Tü.+*lig* “hikmet sahibi”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hikmetlig* “hikmet sahibi (Allah)” (Üşenmez, 2010: 417) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *taķı erdi taķrı bilgen hikmetlig* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 271) “Allah (çokça) bilen, hikmet sahibiydi.”

Hr. : *hikmetlig* “hikmetli” (Sağol, 1993: 651) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *haķıķat üze sen sen yınģen hikmetlig* (HTKT) (Sağol, 1993: 431) “Şüphesiz ki sen galip, hikmetli olansın.”

Kıp. : -

hroşttag : “bir Tanrı adı”

< Part. *xrwştg* “ilahi çağrı” (Durkin-Meisterernst, 2004: 364b)

Orh. : -

Uyg. : *hroşttag* “bir Tanrı adı” (Wilkens, 2021: 282a) Kelime **Huas.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ymä beş t(ä)ņri y(a)rukın kuvrat(ı)glı friştılär hroşt(a)g p(a)dwah(a)g t(ä)ņri, t(ä)ņrigärü bardaķı boşuntaķı beş t(ä)ņri y(a)rukın biz(i)ņärü k(ä)lürdi ärsär* (Huas.) “Yine beş tanrı ışığı ile toplanmış melekler, Hroşttag ve Padvahtag tanrıları, göğe doğru beş tanrının ışığını yükseltip, serbest kalıp bize getirildiğinde.” (Özbay, 2014: 87)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

hudā : “Tanrı”

< Far. *hudā* “Allah, sahip” (Steingass, 1998: 448b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hudā* “Tanrı” (Borovkov, 2002: 130) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *hūdaya* (AT.) (Borovkov, 2002: 130) “Ey Allah’ım!”

Hr. : -; Kıp. : -

ırab : “Tanrı, Rab” → **rab(b)**

< Ar. *rabb* “Tanrı” (Steingass, 1998: 560 ve ayrıca krş. Ayazlı, 2016: 121)

Orh. : -

Uyg. : *ırab* “Tanrı” kelimesi tespit edilebildiği kadarıyla bir kez tanıklanmıştır: *ırab* “Allah” (Zieme, 2005b: 286)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ıdı ~ ędi ~ iye ~ eye: “sahip; Rab, Tanrı”

idi ~ igä / iyä “efendi, sahip; Tanrı” (EDPT: 41a)

Orh. : -

Uyg. : *igä* “bey; eş, koca; Tanrı, sahip” (Wilkins, 2021: 295b; Caferoğlu, 1968: 90) Kelime **BT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: (...) *yaşaru agzınta tançulap igäsi kirsär* (DKPAM) “(...) ... ağzında çiğneyerek sahibi girse.” (Wilkins, 2016: 346)

Krh. : *ıdı* ~ *eye* “sâhip, efendi; Rab, Tanrı” (Arat, 1979b: 187; Kaçalın, 2019: 181; Arat, 2006: XXVIIIb; Kök, 2004: 396; Borovkov, 2002: 118; Ata, 2004: 399; Üşenmez, 2010: 428) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu mundağ ıdımnı kalı sevmeyin* (KB) “Böyle rabbimi nasıl sevmem.” (Arat, 1979a: 479) *uzun tünle yatma ıdıke tapın sen* (KB) “Uzun geceleri yatmakla geçirme, Tanrı’ya ibadet et.” (Arat, 1979a: 647) *ędimiz yarlığı (sayyid, mawlā)* (DLT) “Rabbimizin buyruğı.” (Kaçalın, 2019: 181) *bu baylık çığaylık ıdı kısmeti* (At.) “Zenginlik ve fakirlik Tanrı’nın kısmetidir.” (Arat, 2006: 64) *tevazu ‘ kılığlını kötrür ıdı* (At.) “Tevazu göstereni Tanrı yükseltir.” (Arat, 2006: 63) *aydı ıdı biz bilgen miz anı kim siler bilmes siler* (TİEM) (Kök, 2004: 4) “Dedi ki: Ben kesinlikle sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim.” *aydı men ol turur men ıdıñ yalavaçıdın* (TİEM) (Kök, 2004: 221) “Dedi ki: Ben Allah’ın peygamberiyim.” *ol ev eyesi teñri turur men teve eyesimen tedi* (AT.) “O evin sahibi Tanrı’dır, ben develerin sahibiyim, dedi.” (Borovkov, 2002: 118) *arze kılğay ıdıñ üze* (AT.) “Senin efendinin (Tanrının) katında duracaklar...” (Borovkov, 2002: 135) *aydı kim ol sizin ıdıñiz ey mūsā* (JR) (Ata, 2004: 67) “Dedi ki: Ey Musa, Rabb’iniz kimdir?” *bolğay kim ıdıñiz örtgey sizdin yavuzlarıñıznu* (JR) (Ata, 2004: 155) “Sizin kusurlarınızı örtecek Rabb’iniz olacaktır.” *tilegil biziñ üçün ıdıñdin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 215) “Bizim için Rabb’inden dile!”

Hrz. : *ıdı* ~ *eye* “sahip; Tanrı, Allah” (Ata, 1997b: 262a; Ata, 2014: 182b; Sağol, 1993: 666; Toparlı ve Argunşah, 2014: 224b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ıdı ta ‘ālā haber bërür* (KE) (Ata, 1997a: 116) “Allahutaala haber verir.” *ıdı celle celāluhu saña selam bërdi* (NF) (Eckmann, 2014: 231) “Rabb’in (c.c) sana selam gönderdi.” *ıdıñiz bir ıdı* (HTKT) (Sağol, 1993: 19) “Rabb’iniz bir İlāh’tır.” *tut ıdı emrini* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Allah’ın emrini tut!”

Kıp. : *ıdı* ~ *iye* “Rabb, Allah; sahip, malik” (Toparlı vd., 2007: 117b) Kelime **BV**, **MG**, **TZ**, **KF**, **KFT**, **Kİ**, **DM** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ilāh : “Tanrı”

< Ar. *ilāh* “Tanrı” (Steingass, 1998: 96a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *ilāh* “Tanrı, İlāh” (Arat, 2006: XXIXa; Ata, 2004: 405) Kelime **At** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ilahi üküş hamd ayur men saña* (At.) “Tanrım (daima) sana çok hamdederim.” (Arat, 2006: 41) *ilāhi keçürgeñ ıdıñ sen keçür / nêçe me hatalıg kıl ersem saña* (At.) “Tanrım sen bağışlayan rabbimsin; senin karşında ne kadar günahkâr kul isem, beni affet.” (Arat, 2006: 44) *ol kim kıldı tanrı birle açın ilāh* (JR) (Ata, 2004: 142) “Ki Allah’ın yanında başka ilāh tutmuştur.” (Yazır, 2014: 518, 50/26) *ilāh yok meger ol* (JR) (Ata, 2004: 113) “(Ondan) başka İlāh yoktur.”

Hrz. : *ilāh* “Tanrı” (Ata, 1997b: 265b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ba ‘zılar ilāh tēdiler* (KE) (Ata, 1997a: 242) “Bazıları Allah dediler.”

Kıp. : *ilāh* “Allah” (Toparlı vd., 2007: 109a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yā ilāhī* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 177) “Ey Allah(ım).”

ilāhe : “kadın tanrı”

< Ar. *ilāha* “tanrı” (Steingass, 1998: 96a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hrz. : *ilāhe* “kadın tanrı” (Ata, 1997b: 265b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *anası ilāhe turur* (KE) (Ata, 1997a: 242) “Annesi tanrıdır.”

Kıp. : -

kız ~ **kiz** : “tanrıça, huri; kız, kız evlat”

kız “kız evlat; köle, cariye” (EDPT: 679b; DTS: 311a; Ayazlı, 2016: 153)

Orh. : -

Uyg. : *kız* “kız evlat” (Wilkins, 2021: 376a; Caferoğlu, 1968: 178) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *kök kalıg uğuşı darmatadu işvare atl(ı)g kız ürür* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 46) “Göksel semanın elementine Dharmadhātuişvarı adlı tanrıça denir.”

Krh. : -

Hrz. : *kız* “kız, kız çocuk; huri” (Ata, 2014: 240b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *uçmağ kızları birle keçgey* (NF) (Eckmann, 2014: 109) “Cennet(teki) hurilerle geçecek.”

Kıp. : -

ķoruğ : “koruyan, koruyucu, Tanrı”

< *ķori-ğ* “koruyucu, koruyan” (EDPT: 652b; 458b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ķoruğ* “koruyan, koruyucu, Tanrı” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 234b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ma ‘nī üçün til yarattı ķoruğ* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 132) “Allah bunun için dili yarattı.”

Kıp. : -

ma ‘būd : “ibadet olunan, tapınılan”

< Ar. *ma ‘būd* “tapınılan” (Steingass, 1998: 1268a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ma ‘būd* “ibadet olunan, tapınılan; tanrı” (Ata, 1997b: 415b; Sağol, 1993: 784) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meniğ ma ‘būdum* (KE) (Ata, 1997a: 278) “Benim taptığım.” *tanrı birle öjin ma ‘būdlar* (HTKT) (Sağol, 1993: 91) “Allah ile birlikte başka ilahlar.”

Kıp. : *ma ‘būd* “Tanrı, İlah” (Toparlı vd., 2007: 175a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *sever anı ma ‘būd* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 150) “Onu Allah sever.”

marika : “bir Tanrı kızının adı”

< Skt. **mārikā* “bir Tanrı kızının adı” (Wilkins, 2021: 470a)

Orh. : -

Uyg. : *marika* “bir Tanrı kızının adı” (Wilkins, 2021: 470a) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *marika t(ä)ñri kızlarıña yöläşi hatunların kunçuların hatunların altı tümän yinçkä kırkınların kodu ıdalap* (HamiZus.) (Klimkeit, 1988: 106) “Mārikā Tanrı kızlarına benzeyen hatunların, prenseslerin altmış bin sıradan cariyesini bırakarak, feda ederek”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

mevlā : “efendi, Allah”

< Ar. *mevlā* “Allah” (Steingass, 1998: 1347b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *mevlā* “Allah” (Toparlı vd., 2007: 183a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ķıla-dur şükr-i ni ‘met-i mevlā* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 158) “Allah nimeti şükür kılmaktadır.”

rab(b) : “Rab, Allah” → **ırab**

< Ar. *rabb* “Allah” (Steingass, 1998: 567b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *rab(b)* “Rab, Allah” (Ata, 1997b: 519a; Ata, 2014: 348a; Sağol, 1993: 852; Toparlı ve Argunşah, 2014: 249b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yā rabbi bular kim ol* (KE) (Ata, 1997a: 27) “Ya Rabb’i bunlar kimdir?” *rebbünğdin tilegil* (NF) (Ata, 2014: 236) “Rabb’inden iste.” *yā rab tēyü* (HTKT) (Sağol, 1993: 378) “Ya Rabb, diyerek.” *buyurmuşça rab* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 105) “Allah’ın buyurduğu gibi.”

Kıp. : *rabb* “Allah” (Toparlı vd., 2007: 217a) Kelime **BV**, **Gİ** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *āhıretniñ rabbi bolsañ tēp* (İM) (Toparlı, 2017: 25) “Ahiretin Rabb’i olsan, diyerek.”

şirikini : “bir Tanrıça’nın adı”

< Skt. **śrīkanyā* “bir Tanrıça’nın adı” (Wilkins, 2021: 653b)

Orh. : -

Uyg. : *şirikini* “bir Tanrıça’nın adı” (Wilkins, 2021: 653b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *şirikene kut t(ä)ñri t(ä)ñrisiniñ* (AYS VI) “Şrıkanyā baht Tanrısının” (Ayazlı, 2009: 179) *şirikene atl(ı)g kut t(ä)ñri hatunun okıp inçä tep* (AYS IX) “Şrıkanyā adlı mübarek tanrı hatununu çağırıp şöyle buyurdu.” (Uçar, 2009: 72)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tapunğu : “İlâh, Tanrı, put”

< *tap-un-ğu* “Tanrı, İlâh”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tapunğu* “İlâh, Tanrı; put” (Kök, 2004: 592; Üşenmez, 2010: 589) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydılar ay mūsā kılğıl biziñke tapunğu tañrı neteg kim olarnıñ tapunğu tañrıları* (TİEM) (Kök, 2004: 119) “Ey Musa dediler, bunların birçok ilahları olduğu gibi , sen de bize bir ilah yap!” (Yazır, 2014: 166, 7/138) *muñsuz kılmadı anlardın tapunğuları* (TİEM) (Kök, 2004: 165) “Onların İlâhları sıkıntıyı giderdi.” *tañrı yok tapunğu yok* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 239) “Allah, (ondan başka) İlâh yok.”

Hrz. : *tapunğu* “İlah, Tanrı” (Sağol, 1993: 916) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrıdın öñin mü isteyür men sizge tapunğu* (HTKT) (Sağol, 1993: 118) “Allah’tan başka bir İlâh mı isterim.”

Kıp. : -

teñri : “gök, gökyüzü; tanrı; efendi, majeste”

teñri “tanrı; gök, gökyüzü; efendi” (EDPT: 523b; OTWF: 231)

Orh. : *teñri* “gök, gökyüzü; tanrı; efendi, majeste” (EDPT: 523b) Kelimeye **KT** ve **BK** adlı runik harfli metinlerde rastlanılmıştır: *teñri yer bulgakin üçün yağı boltı* (KT K4) “Gökle yer arasında kargaşa çıkardığı için (birbirlerine) düşman oldular.” (Ölmez, 2015: 90) *teñri küç bértök üçün anta sançdım* (BK D32) “Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım.” (Ölmez, 2015: 142) *teñri yarlıkadok üçün elligig elsiretmiş* (KT D15, BK D13) “Tanrının buyruğuyla ülkesi olanı ülkesiz” (Ölmez, 2015: 86, 138)

Uyg. : *t(ä)ñri* “tanrı, ilah; gök, gökyüzü” (Wilkins, 2021: 695b; Caferoğlu, 1968: 242) Kelime **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan asankılıg yolta bodis(a)t(a)vlar yorigınta yorıyur* (DKPAM) “Tam bilge Tanrılar

Tanrısı Buddha sayısız yolda Bodhisattvaların yolunda yürürken” (Elmalı, 2009: 67) *t(ä)ŋri t(ä)ŋrisi burhannıŋ asıg tusu kılmakın* (HT VIII) “Tanrı tanrısı Buddha’nın fayda2 sağlamasıyla” (Röhrborn, 1991: 55)

Krh. : *teŋri ~ taŋrı* “Tanrı” (Arat, 1979b: 437; Kaçalın, 2019: 458; Arat, 2006: LXIIa; Kök, 2004: 580; Borovkov, 2002: 250; Ata, 2004: 647; Üşenmez, 2010: 583) Kelimeye **KB, DLT, TİEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ka muğ neŋke teŋri kılur ol sebep* (KB) “Tanrı her şeye bir sebep yaratır.” (Arat, 1979a: 166) *ayur miŋ senā ol uğan teŋrike* (KB) “O kadir Tanrı’ya bin sena olsun.” (Arat, 1979a: 393) *toyın tapuğsağ, teŋri sevinçsiz* (‘azza wa-calla) (DLT) “Keşiş, Allah’a tapar; ama Yüce Allah onun ameline razı olmaz.” (Kaçalın, 2019: 458) *sözlemesler biziŋke taŋrı* (TİEM) (Kök, 2004: 13) “Allah bizimle konuşsa.” *sınığay oğ silerni taŋrı* (TİEM) (Kök, 2004: 86) “Allah sizleri sınavacak.” *men neğr kıldım taŋrığa* (AT.) (Borovkov, 2002: 250) “Ben Allah’a adak adadım.” *ibrahim aydı ol neteg teŋri bolur* (AT.) (Borovkov, 2002: 262) “Hz. İbrahim şöyle söyledi: Onlar nasıl tanrıdırlar.” *bütünlükin taŋrı bir* (JR) (Ata, 2004: 19) “Şüphesiz ki Allah birdir.” *hüküm ol taŋrığa uluğ ol taŋrı* (JR) (Ata, 2004: 109) “Hüküm, O ulu, O büyük Allah’ın.” (Yazır, 2014: 467, 40/12) *sonra boldılar öfkege taŋrıdın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 215) “Sonra Allah’ın gazabına uğradılar.”

Hrz. : *teŋri ~ taŋrı* “Tanrı, Allah” (Ata, 1997b: 623a; Ata, 2014: 402b; Sağol, 1993: 914; Toparlı ve Argunşah, 2014: 261b; Argunşah ve Güner, 2015: 835) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teŋri turur* (KE) (Ata, 1997a: 60) “(O) Allah’tır.” *ol taŋrı birle* (NF) (Eckmann, 2014: 101) “O Allah ile.” *kaŋtur taŋrığa* (HTKT) (Sağol, 1993: 357) “Allah’a yönelir.” *çın oğ teŋrini* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Gerçek Tanrı’yı.”

Kıp. : *teŋri* “Allah, Tanrı” (Toparlı vd., 2007: 270a) Kelime **BM, BV, CC, DM, GT, İM, KF, KI, İN, MG** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teŋri ‘azābından ħalāş étkey* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 162) “Allah’ın azabından kurtulacak.” *teŋri resūli* (İM) (Toparlı, 2017: 215) “Allah’ın peygamberi.”

teŋrilik : “tanrılık, Tanrı için”

< *teŋri+lik* “tapınak” (OTWF: 128)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *teḡrilik* “tanrılık, yalnız Allah’ın bilgisinde olan, Tanrı için, Allah yolunda” (Arat, 1979b: 437; Ata, 2004: 671) Kelime **KB** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kanı kalmadı bir kişi teḡrilik* (KB) “Allah için iş gören tek bir insan kalmadı.” (Arat, 1979a: 639) *kanı teḡrilik iş yoriğlı kanı* (KB) “Hani Allah rızası için iş gören kim var.” (Arat, 1979a: 639) *anlar kim ev barkdın aḡrıldılar teḡrilik* (JR) (Ata, 2004: 52) “Onlar Allah yolunda evlerinden barklarından ayrıldılar.”

Hrz. : *teḡrilik* “tanrılık, Tanrı için, ilahi” (Ata, 1997b: 625a; Ata, 2014: 403) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teḡrilikğa yaramaz* (KE) (Ata, 1997a: 53) “Tanrılığa yakışmaz.” *tā ‘at tanrılık bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 284) “İbadet Allah için olsa.”

Kıp. : *teḡrilik* “Tanrılık” (Toparlı vd., 2007: 270a; Argunşah ve Güner, 2015: 837) Kelime **CC**, **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teḡrilik da vīsın kıldı* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 45) “Tanrılık davasını yaptı.” *biz kördük ‘isiden kulluk kılmaḡnı taḡı teḡrilik işini* (İM) (Toparlı, 2017: 42) “Biz Hz. İsa’dan kulluk yapma ve tanrılık işini gördük.”

uğan : “ilahi, Tanrı; Kadîr”

< *u-ğan* “muktedir, güçlü” (EDPT: 2a; OTWF: 383; DTS: 607a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 255)

Orh. : -

Uyg. : *ugan* “güçlü, kuvvetli; ilahi, tanrısal” (Wilkens, 2021: 787b; Caferoğlu, 1968: 263) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *on küçlüğ büğü biliglig ugan ärzilär* (BT XIII) (Zieme, 1985: 99) “On güçlü bilgisine sahip ilahi kâhinler” *ugan iş küdügläri üzä bütürü körüp bolarnı törötä nomta yaratḡalı* (HT IX) (Aydemir, 2013: 114) “Tanrı işleri₂ ile tamamen her yönünü görerek onları öğretide₂ ortaya koymak için”

Krh. : *uğan* “Kadîr, Tanrı, kudret sahibi” (Arat, 1979b: 489; Kaçalın, 2019: 516; Arat, 2006: LXVIb; Kök, 2004: 628; Borovkov, 2002: 284; Ata, 2004: 703) Kelime **KB**, **DLT**, **At.**, **TİEM**, **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ayur miḡ sena ol ugan teḡrike* (KB) “O kadir Tanrı’ya bin sena olsun.” (Arat, 1979a: 393) *küdezsü ugan teḡri imanımız* (KB) “Kadîr Tanrı imanımızı muhafaza etsin.” (Arat, 1979a: 641) *uğan teḡri (al-kādir)* (DLT) “Kadîr (olan) Allah.” (Kaçalın, 2019: 516) *uğan raḡmet ètsün bu*

sa 'at aña (At.) “Tanrı bu saatte ona rahmet etsin.” (Arat, 2006: 79) *yarattı ol uğan tünün kündüzün* (At.) “O Kadîr (Tanrı senin) geceni, gündüzünü yarattı.” (Arat, 2006: 42) *aygıl bütünlükün tañrı uğan turur* (TİEM) (Kök, 2004: 93) “De ki: Allah her şeye kadîrdir.” *bütünlükün tañrı bilgen turur uğan turur* (TİEM) (Kök, 2004: 196) “Her şeyi bilen Allah’tır; (O), kadîrdir.” *yaratğan uğanıñğa kılğıl tapuğ* (AT.) (Borovkov, 2002: 284) “Yaratan Allah’a hizmet et!” *uğan ol* (AT.) (Borovkov, 2002: 284) “(O) kudret sahibidir.” *ol tañrı kamuğ neñ üze uğan ol* (JR) (Ata, 2004: 21) “O Allah ki bütün her şeye kadîrdir.”

Hrz. : *uğan* “Allah, Kadîr” (Ata, 1997b: 666a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 266a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘isîni ‘alîm uğanıñ oğlı tédiler* (KE) (Ata, 1997a: 105) “Hz. İsa, bilge (olan) Allah’ın oğlu(dur), dediler.” *uğan zıkri birle* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Allah zikriyle.”

Kıp. : -

umay : “Umay, Umay Tanrı; son eş; tanrıça”

umay “umay, umay tanrı; son eş; tanrıça” (EDPT: 164b)

Orh. : *umay* “umay tanrı” (EDPT: 164b) Kelimeye **KT** ve **TII** adlı runik harfli metinlerde rastlanılmıştır: *umay teg ögüm katun k^uutıña inim kül tegin er at bultı* (KT D31) “Umay gibi sultan annemin talihiyle küçük kardeşim Kül Tegin erlik adını buldu.” (Ölmez, 2015: 88) *teñri umay idok yer suv basa berti* (TII B3) “Umay Tanrı kutsal yer-su (ruhları bize) yardım etti.” (Ölmez, 2015: 185)

Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

vasu : “bir tanrıçanın adı”

< Skt. *vasu* “mükemmel, iyi, faydalı; tanrılar sınıfı, tanrıça” (MW, 1899: 931a)

Orh. : -

Uyg. : *vasu* “bir tanrıçanın adı” (Wilkens, 2021: 841a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *vasu atl(ı)g kız körkin süñüşdäçilärig körsär siz* (AYS VII) (Çetin, 2013: 163) “Vasu adlı kız güzelliğiyle savaşanları görürsünüz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yaradıçı : “Yaratıcı, Allah”

< *yara-t-ıçı* “Yaratıcı, Allah”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *yaradıçı* “Yaratıcı, Allah” (Toparlı vd., 2007: 311a) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

yaratğan : “yaratan”

< *yara-t-ğan* “yaratan” (OTWF: 386)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yaratğan* “yaratan” (Kaçalın, 2019: 560; Üşenmez, 2010: 645) Kelime **DLT** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri ol yērig yaratğan (ħallāk)* (DLT) “Allah, yeri ve öbür bütün varlıkları yaratandır.” (Kaçalın, 2019: 560) *ol yahşırak sizge yaratğanıñız katında* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 214) “Yaratıcınız yanında sizin için daha hayırlıdır.” (Yazır, 2014: 7, 2/54)

Hrzs. : -

Kıp. : *yaratğan* “yaratan, yaratıcı, Allah” (Toparlı vd., 2007: 312a) Kelime **İM** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yaratğan yahşırak turur* (İM) (Toparlı, 2017: 54) “Yaratan daha güzeldir.”

y(a)zdan : “tanrılar, tanrı”

< Part. *yazd* “Tanrı” (Durkin-Meisterernst, 2004: 376b; ayrıca DTS: 251a)

Orh. : -

Uyg. : *y(a)zdan* “tanrılar, Tanrı” (Wilkens, 2021: 880a) Kelime **ÖzertMani.** adlı metinde tanıklanmıştır: *m(a)r w(a)hm(a)n hvary(a)zd* (ÖzertMani.) “Mar Wahman Hvaryazd” (Özertural, 2008: 72)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

2.3.5. Din Adamları, Melek, Peygamber ve Mutaassıp Kimseler

arhant : “aziz, ermiş; kurtuluş yolunun dördüncü aşamasında olan rahip”

< Skt. *arhat* “övülmüş, ermiş; daha kutsal; daha aydınlanmış” (MW, 1899: 93c; Edgerton, 1953: 67b ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 178a)

Orh. : -

Uyg. : *arhant* “aziz, ermiş; kurtuluş yolunun dördüncü aşamasında olan rahip” (Wilkens, 2021: 59a) Kelime **ETS** ve **HT** eserlerde tanıklanmıştır (ETS için krş. Özçelik, 2020: 64): *arhant kutın bultular* (ETS) “Ermış saadetini buldular.” (Arat, 1991: 52) *ulatı şānavaze arhant nirvanaka kirdükdā* (HT VII) “Ve Arhat Śāṇavāsa Nirvana’ya girdiğinde.” (Röhrborn, 1991: 171)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

arži ~ arji : “kâhin, keşiş” → **ärji / erji ~ arži**

< Skt. *ṛṣi* “kâhin, ermiş” (UW, 2015: 287)

Orh. : -

Uyg. : *arži* “kâhin, keşiş” (Wilkens, 2021: 71a) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *bo ärsär arzılar turguluk oron ol mäniṇ idi korkınçım ayınçım yok* (AYS X) “Burası evliyaların bulunduğu yerdir, benim hiç korkum₂ yok.” (Gulcalı, 2015: 78) *tümän ay t(ä)ṇrinin çoḡınta yalınınta utmış yigädmiş çoḡlug yalınlig bolur arjılar eligi* (DKPAM) “(O) Münzeviler hükümdarı, bin tane güneşin ve bin tane ayın parlaklığından daha üsütün parlaklığa ve nura sahip olurlar.” (Elmalı, 2009: 111)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

aşfiyā : “azizler, sofular”

< Ar. *aşfiyā* “saf, aziz, kutsal; adil” (Steingass, 1998: 69a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *aşfiyā* “azizler, sofular” (Ata, 1997b: 37a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *âdemdin kıyâmetka enbiyâ ve aşfiyâdın telimler ḥatun belâsıḡa ilindiler* (KE) (Ata, 1997a: 354) “Âdemden kıyamete (kadar) peygamber ve sofulardan pek çoḡu hatun belasına maruz kaldılar.”

Kıp. : -

‘azîz : “aziz, değerli kimse”

< Ar. *‘azîz* “mükemmel, harika” (Steingass, 1998: 848a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : ‘azīz “aziz, değerli kimse” (Ata, 2004: 245) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *bitig êndürmek tañrıdın ‘azīz bilgen* (JR) (Ata, 2004: 109) “(Her şeyi) bilen yüce Allah... Kur’ân-ı Kerim’in indirilişi...”

Hrz. : ‘azīz “aziz (kişi), ulu, yüce” (Ata, 1997b: 67a; Sağol, 1993: 548; Toparlı ve Argunşah, 2014: 202b) Kelime **KE**, **HTKT** ve **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ey ibrāhīm mevlī ‘azīz turur* (KE) (Ata, 1997a: 77) “Ey İbrahim, Allah (çok) yücedir.” ‘azīz taķı öğdülmiş tañrının yolına (HTKT) (Sağol, 1993: 323) “Yüce ve övülen Allah’ın yoluna.” *bu tevḫīk ‘azīz ol* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 140) “Bu Allah’ın yüceliğidir.”

Kıp. : ‘azīz “aziz, kutsal, saygın” (Toparlı vd., 2007: 20a; Argunşah ve Güner, 2015: 648) Kelime **CC**, **GT**, **İM**, **KF** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *her yêrde ‘azīz erür* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 105) “Her yerde azizdir.”

bālīga : “yetişkin (kadın); dinî bakımdan mükemmel olan”

< Ar. *bālīga* “olgun (kadın)” (Steingass, 1998: 151a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *bālīga* “yetişkin (kadın); dinî bakımdan mükemmel olan” (Ata, 1997b: 72b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *hikmet-i bālīga birle* (KE) (Ata, 1997a: 105) “(Allah’ın) mükemmel hikmetiyle.”

Kıp. : -

bapas : “Rum din reisi, papaz”

< Yun. *papas* “papaz” (Argunşah ve Güner, 2015: 433)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *bapas* “Rum din reisi, papaz” (Toparlı vd., 2007: 23b; Argunşah ve Güner, 2015: 433) Kelime **CC** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

başçı : “başrahip, manastır yöneticisi; rehber”

< *baş+çı* “baş, başlangıç, baş kısım” (DTS: 87b)

Orh. : -

Uyg. : *başçı* “gözetmen; yönetici, önder” (Wilkens, 2021: 148a; Caferoğlu, 1968: 35) Kelime **ETŞ** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 78):

bavag(a)r töplüg lokotadunun başçı edisiñä yükünürmân (ETŞ) “Bhavāgra’ya istinat eden Lokadhātu’nun lideri önünde hürmetle eğilirim.” (Arat, 1991: 96)

Krh. : *başçı* “imam, önder, kılavuzluk eden” (Kök, 2004: 295) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *aydı men kıldaçı men seni kişilerke başçı* (TIEM) (Kök, 2004: 13) “Seni halka önder yapacağım, dedim.” Ayrıca bk. *başlağlı* “halife” (TIEM) (Kök, 2004: 2959; *başlağuçı* “halife” (TIEM) (Kök, 2004: 295)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

baṭrīk : “patrik, din büyüğü”

< Rum. *baṭrīk* “patrik, din büyüğü” (Ata, 2014: 51b) Ayrıca bk., *patrik* “Ortodoks ve bazı Doğu kiliselerinin başkanı” (GTS)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *baṭrīk* “patrik, din büyüğü” (Ata, 2014: 51b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *baṭrīklarnıñ uluğı* (KE) (Eckmann, 2014: 59) “Patriklerin büyüğü”

Kıp. : -

bodis(a)t(a)v : “Buddha aday, Bodhisattva; Buddha olacak kişi”

< Soğd. *pwtystβ* (Gharib, 2004: 332b); Toh. A/B *bodhisātve/bodhisatvem* (Adams, 2013: 465; Poucha, 1955: 208) < Skt. *bodhisattva* “aydınlanma varlığı” (MW, 1899: 734c; Edgerton, 1953: 403a ve ayrıca bk., DTS: 107b)

Orh. : -

Uyg. : *bodis(a)t(a)v* “Buddha aday, Buddha olacak kişi” (Wilkens, 2021: 184a; Caferoğlu, 1968: 46) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *sav sözläşü bodis(a)t(a)vlar ç(a)hşap(u)tın alalım* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 125) “Söz söyleyerek Bodhisattvaların Şikşapādaslarını alalım.” *ançaginça bodis(a)t(a)v teginniñ uluğı eçisi yer täprämişin körüp* (AYS X) “Bu esnada Bodhisattva prensin büyük ağabeyi yerin titrediğini görüp.” (Gulcalı, 2015: 93) Ayrıca krş; *bodisatavlıg* “Bodhisattavlı” (Wilkens, 2021: 184a) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **ETŞ** adlı metinde tanıklanmıştır (krş. Özçelik, 2020: 90): *ardın gandahasti başlap bodisatavlıg*

arığ terin (ETŞ) “Ardın Gandhahastī başta olmak üzere, bütün Bodhisattvaların temiz topluluğu.” (Arat, 1991: 76)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

biraman : “Brahman” → **braman, bram(a)n**

< Skt. *brahman* “Brahman” (MW, 1899: 738a; Edgerton, 1953: 404a)

Orh. : -

Uyg. : *biraman* “Brahman” (Wilkens, 2021: 194b) Kelime *ĀgamFrag.* ve *UigTot.* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biramanlarta adın* (UigTot.) (Kara ve Zieme, 1978: 76; ayrıca bk. Aris, 2018: 94) “Brahmanlardan başka.” *braman ülüşi üzä öñräki söki yaşlıg karı üküş äşidmiş* (ĀgamFrag.) (Kudara ve Zieme, 1983: 292) “Brahman’ın payıyla önceki₂ yaşlı₂ çokça işitmiş.” Ayrıca krş; *brahmanlıg* “Brahma gibi, Brahma tarzında” Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *brahmanlıg öz eltinmäklig atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 264) “Brahma benzeri geçim kaynağı olan Buddha adlı tanrı kutsallığına secde ederiz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

braman, bram(a)n : “Brahman” → **biraman**

< Toh. A/B *brahme* (Poucha, 1955: 209; Adams, 2013: 466); Soğd. *pr’m’n* (Gharib, 2004: 279b) < Skt. *brāhmaṇa* “Brāhman” (MW, 1899: 741b; Edgerton, 1953: 404b ve ayrıca bk., DTS: 119a)

Orh. : -

Uyg. : *br(a)man* “Brahman” (Wilkens, 2021: 194b) Kelime **BT**, **HT** ve **Kuan.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *birök bram(a)nlar körkin körü kurtulgu tınl(ı)glar ärsär* (Kuan.) “Eğer Brahmānların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler.” (Özcan Devrez, 2020: 67) *ol oy śrīgupṭe bayagut t(ärs) br(a)manlar boşgutı üzä* (HT III) (Röhrborn ve Ölmez, 2001: 93) “Bu çukur Śreṣṭhi Śrīgupṭa’nın, kötü dinli Brahmanların öğretileri doğrultusunda.” Ayrıca krş; *bramanlıg* “Brahman’a ait olan, Brahman’a özgü” (Wilkens, 2021: 194b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bramanlıg otru[g] saçırayu* (BT XIII) (Zieme, 1985: 118) “Brahman oturduğu yerden sıçrayarak.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bud ~ but: “Buddha; put” → **büt**

< Soğd. *pwt* < *buddha* “Buddha” (Gharib, 1995: 332a) < Skt. *buddha* “Buddha” (MW, 1899: 733a ve ayrıca bk., EDPT: 297b; DTS: 119b)

Orh. : -

Uyg. : *bud ~ but* “Buddha” (Wilkins, 2021: 195a; Caferoğlu, 1968: 51) Kelime **BT**, **HT** ve **Kuan**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *namo bud namo darm namo saṅ* (BT III) (Tezcan, 1974: 27) “Buddha’ya, öğretiye, topluluğa ibadet et.”

Krh. : *but* “put” (Arat, 1979b: 118; Borovkov, 2002: 90; Ata, 2004: 301) Kelime **KB**, **At.**, **TIEM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nēgūke kılur sen tapuğka butuğ* (KB) “İbadet etmek için neden bir put ararsın.” (Arat, 1979a: 377) *bilig bilmegendin bir ança boḍun / öz elgin but etip idim bu tēdi* (At.) “Bilgisizlikten ne kadar halk kendi eli ile put yapıp: 'Rabbim budur!' dedi.” (Arat, 2006: 50) *anlardin beçinlerni toḡuzlarnı tapundı butka* (TIEM) (Kök, 2004: 82) “Onlardan maymunları, domuzları put olarak tapındı.” *lat...kim biziḡ but burhanımız turur* (AT.) “Lat...bizim putumuzdur.” (Borovkov, 2002: 90) *keldiler boḍun üze ulaṣu tērilmişler butlar* (JR) (Ata, 2004: 27) “Derken bir millete vardılar, toplanmışlar kendilerine özel birtakım putlara.” (Yazır, 2014, 166, 7138)

Hrz. : *but* “put” (Ata, 1997b: 145b; Ata, 2014: 89b; Sağol, 1993: 588) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *butlarıḡ başın kolların kesip pāre pare kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 55) “Putların başını, kollarını kesip parça parça etti.” *yā benim butumka secde kılıḡ* (NF) (Eckmann, 2014: 255) “Yahut benim putuma secde edin.” *kulluḡ kılsa miz butlarḡa* (HTKT) (Sağol, 1993: 186) “Putlara kutluk etsek.”

Kıp. : *put* “put” (Toparlı vd., 2007: 216b) Kelime **KFT** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

burhan : “Buddha, aydınlanmış kişi; put”

< Çin. 佛 *fo*+Tü. *han* < *bur+han* (Yıldız, 2020: 191) < Skt. *buddha* “Buddha, aydınlanmış kişi; peygamber” (MW, 1899: 733b; Edgerton, 1957: 400b ve ayrıca bk., DTS: 127a)

Orh. : -

Uyg. : *burhan* “Buddha, aydınlanmış kişi” (Wilkens, 2021: 200b; Caferoğlu, 1968: 53) Kelime **AYS**, **BT**, **HT**, **Kuan**. ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *t(ä)ñri şakimun(i) burhanka tutdı* (Kuan.) “Tanrı Şakyamuni Buddha’ya sundu.” (Özcan Devrez, 2020: 73) *buzulmaksız çolmaksız burhan kutın tiläyür m(ä)n* (AYS X) “Çürümez₂ Budalığı dilerim.” (Gulcalı, 2015: 89) Ayrıca krş; *burhanlıg* “Buddhalı, Buddhalı şey” (Wilkens, 2021: 202a) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *burhanlıg ärdini sögüt kedin änätkäk elintä köşit[il]mäktin* (HT VIII) (Röhrborn, 1996: 55) “Hindistan ülkesinde Buddha’nın mücevher ağacı gölge verdiğiinde.” *burhanlıg köz antag ol* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 36) “Buddha’nın gözü bunun gibidir.” *burhansız* “Buddhasız, Buddha’nın olmadığı” (Wilkens, 2021: 202b) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *burhansız üdtä yänä azkı(y)a ädgü kılınçım bar ärdi* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 144) “Buddha’nın olmadığı zamanda yine birazcık iyi davranışım vardı.”

Krh. : *burhan* “burkan, put, dikili taş” (Arat, 1979b: 116; Kök, 2004: 338; Borovkov, 2002: 89; Ata, 2004: 300) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *evin barkın örte sığıl burhanıñ* (KB) “Onların evini barkını yak, burkanını kır.” (Arat, 1979a: 545) **DLT**’de Ar. *şanam* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 129). *yıggıl meni taķı oğlumnı büt burhanka tapunmaķımızdın* (TİEM) (Kök, 2004: 185) “Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak bulundur.” *ibrahim atası azer burhan yonguçı erdi* (AT.) “İbrahim’in babası Azer put yontucu idi.” (Borovkov, 2002: 89) *ol kim boğuzlansa burhanlar üze* (JR) (Ata, 2004: 20) “Putlar üzerinde kurban edilenler.”

Hrz. : -; Kıp. : -

dentar ~ dendar: “dindar kişi; seçilmiş rahip”

< Soğd. *dynd*’r (Gharib, 2004: 149b) < Part. *dynd*’r *dēndār* “rahip, din adamı; seçkinler; ermişler” (Durkin-Meisterernst, 2004: 151b)

Orh. : -

Uyg. : *dentar* “dindar kişi; seçilmiş rahip” (Wilkens, 2021: 246b; Caferoğlu, 1968: 67; DTS: 160b) Kelime **HT**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *apam dintarka tuş bolsar anıñ tüşi ulug ol* (BT XIII) (Zieme, 1985: 107) “Şayet (bir) keşişle karşılaşırsa onun mükâfatı çok olur.” *kim kayu ärän äkälär siñillär kızlar analar dintar*

birlä yavaş iş işläp yazınsar (Maitri) “Erkekler, ablalar ve kız kardeşlerle; anneler ve kızları, rahipler ile kötü iş işleyip günahkâr olsalar.” (Tekin, 1960: 155)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

enbiyā : “peygamber, peygamberler”

< Ar. *anbiyā* ‘peygamberler’ (Steingass, 1998: 104b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *enbiyā* “peygamber, peygamberler” (Ata, 1997b: 190a; Ata, 2014: 123a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 216b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *[kör]seyür erdi cemālin enbiyā mürsel kamuğ* (KE) (Ata, 1997a: 258) “Bütün peygamberler₂ yüzünü görseydi.” *enbiyāların nūh peygāmbarka oḥşayur* (NF) (Eckmann, 2014: 83) “Peygamberlerden Nuh peygambere benzer.” *resūl enbiyālar* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 91) “Elçi ve peygamberler.”

Kıp. : *enbiyā* “nebiler, peygamberler” (Toparlı vd., 2007: 73b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *enbiyā mīrāsın taptum* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 81) “Peygamberler(in) mirasını elde ettim.”

ärji / erji ~ arži : “ermiş, aziz” → **arži** ~ **arjı**

< Skt. *r̥ṣi* “aziz, ermiş” (MW, 1899: 227a; Edgerton, 1953: 152a), bk. *arži* “keşiş, doğaüstü varlık; kâhin” (UW, 2015: 287)

Orh. : -

Uyg. : *ärji* “ermiş, aziz” (Caferoğlu, 1968: 76) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ol ärzi dintar ät’özi ärtginçä beş yüz kata tugum azunlar öñräki kenki ärtiñü uzun ırak üdlärtä* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 32) “O kâhin, din adamının vücudu cansız kalınca beş yüz kez doğum, varlığın şamsâradaki şekli evvelki ve sonraki ziyadesiyle uzun ve uzak zamanlarda.” *on küçlüg böğü biliglig ugan ‘ärzilär okşatguluksuz ädgülüğ umug inaglar (...)* (BT XIII) (Zieme, 1985: 99) “On güçlü büyü bilen güçlü kâhinler karşılıksız iyilik ve umutlar₂ (...)”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

evliyā : “evliya”

< Ar. *evliyā* ‘(Allah’ın) dostları, peygamberler, azizler’ (Steingass, 1998: 122a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *evliyā* “evliya” (Ata, 1997b: 215a; Ata, 2014: 141a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *enbīyā ve evliyā kamuğ kadğuluğ bolğaylar* (KE) (Ata, 1997a: 172) “Bütün peygamberler ve evliyalar kaygılı olacaklar.” *evliyālar taķı edğū kullar* (NF) (Eckmann, 2014: 39) “Evliyalar da iyi kullar(dandır).”

Kıp. : *evliyā* “veliler, ermişler, evliya” (Toparlı vd., 2007: 77b) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *evliyānuñ her seher yādı üçün* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 177) “Evliyayı her seher vakti anmak için.” *evliyālarınñ begi turur* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Ermişlerin beyidir.”

elçü ~ elçi : “elçi, peygamber”

< *el+çü* “büyükelçi” (EDPT: 129a; DTS: 169b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *elçü* “elçi, peygamber” (Borovkov, 2002: 105) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *elçü* (AT.) “Elçi, peygamber” (Borovkov, 2002: 105)

Hrz. : *elçi* “elçi” (Ata, 1997b: 184b; Ata, 2014: 119a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri elçisi destūr tileyür tēdi* (KE) (Ata, 1997a: 336) “Allah’ın elçisi müsaade ister, dedi.” *tañrınıñ elçisi turur* (NF) (Eckmann, 2014: 68) “Allah’ın elçisidir.” Ayrıca krş; *elçilik* “elçilik” (Ata, 2014: 119a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *elçilik kılmamış bolsun* (NF) (Eckmann, 2014: 93) “Elçilik yapmamış olsun.”

Kıp. : -

faķīh : “fıkıh âlimi”

< Ar. *faķīh* “dinin savunucusu, hoca” (Steingass, 1998: 935b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *faķīh* “fıkıh âlimi; din” (Ata, 1997b: 220a; Ata, 2014: 144a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bar erdi kamuğı ‘ālim, faķīh, ‘āķil* (KE) (Ata, 1997a: 192) “Alim, din savunucusu, akıllı olanların hepsi vardı.” *heç faķīhni kördün mü* (NF) (Eckmann, 2014: 160) “Hiç şeriat âlimi gördün mü?”

Kıp. : *faḳīh* “fıkıh âlimi” (Toparlı vd., 2007: 81a) Kelime **Ğİ, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger bir faḳīh talaşsa bir kişi* (İM) (Toparlı, 2017: 32) “Eğer bir fıkıh âlimi biriyle söz dalaşına girse.”

ferište ~ frişti ~ vrişti : “melek; haberci, elçi”

< Soğd. *fryšty* “melek; haberci” (Gharib, 2004: 157a, 3964; krş. 3963 ve 3968; DTS: 193b); Far. *firišta* “melek; haberci, postacı” (Steingass, 1998: 919a)

Orh. : -

Uyg. : *frište* “melek; haberci, elçi” (Wilkens, 2021: 269b; Caferoğlu, 1968: 79) Kelime **BT** ve **Huas.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ymä beş t(ä)ñri y(a)rukın kuvrat(ı)glı friştilär* (Huas.) “Yine beş tanrı ışığı ile toplanmış olan melekler” (Özbay, 2014: 87) *ymä alp küçlüg frišt(ä)lär uluglar tükäl ärdämlig yngui friştilär küç basut yegädmäk utmak berzünlär* (BT V) (Zieme, 1975: 54) “Yine cesur, güçlü elçiler kudretli, tamamiyle faziletli yärkii melekler yardım₂ ederek yensinler.”

Krh. : *ferište* “melek, ruh” (Kök, 2004: 378; Borovkov, 2002: 121; Ata, 2004: 358; Üşenmez, 2010: 399) Kelime **TİEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ëndirür feriştelerini cabrā’il birle* (TİEM) (Kök, 2004: 191) “Cebra’il ile meleklerini indirir.” *kim bolsa düşmen tañrıka taķı feriştelerine taķı yalavaçlarıña* (TİEM) (Kök, 2004: 11) “Allah’a, meleklerine ve peygamberlerine kim düşman olursa” *yël erklig ferištege sorgıl* (AT.) “Rüzgâra hâkim olan meleğe sor.” (Borovkov, 2002: 121) *azu törüttimiz mü feriştelerini tişiler olar tanuqlar mu ermiş* (JR) (Ata, 2004: 97) “Yoksa biz melekleri dişi yaratmışız da onlar şahit mi bulunuyorlarmış?” (Yazır, 2014: 450, 37/150) *ançada aydımız feriştelerke secde kılınğ ādemka* (Ata, 2004: 71) “Meleklerle şöyle söyledik: Hz. Adem’e secde edin!” *aydı seniñ idin feriştelerge haķıkat üze men kılğan men yërde halife* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 211) “Ve düşün ki, Rabbin meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yapacağım.’ dediği zaman.” (Yazır, 2014: 5, 2/30)

Hrz. : *ferište* “melek” (Ata, 1997b: 222; Ata, 2014: 146a; Sağol, 1993: 632) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlīdin ilk kat kök feriştelerine yarlıg keldi* (KE) (Ata, 1997a: 169) “Mevla’dan ilk kat(taki) gök meleklerine buyruk geldi.” *bir ferište nāzil kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 117) “(Gökten) bir melek indi.” *ķulak tutmaslar firişteler tapa* (HTKT) (Sağol, 1993: 337) “Meleklerle kulak vermezler.” Ayrıca krş; *feriştelik* “meleklik” (Ata, 1997b: 223a) Kelime **KE** adlı

metinde tanıklanmıştır: *anda keğin feriştelik atın andın keterdiler* (KE) (Ata, 1997a: 31) “Ondan sonra meleklik adını ondan aldılar.”

Kıp. : *ferište* “melek” (Toparlı vd., 2007: 82a; Argunşah ve Güner, 2015: 707) Kelime **BM, CC, DM, KK** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ḥabīb : “peygamber”

< Ar. *ḥabīb* “dost, aşık; Muhammed” (Steingass, 1998: 411a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḥabīb* “Peygamber” (Arat, 2006: XXIVb) Kelime **At.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ēšit ēmdi kaç söz ḥabīb faẓlındın* (At.) “Şimdi peygaberin fazlından birkaç söz dinle.” (Arat, 2006: 42)

Hrz. : *ḥabīb* “dost; peygamber” (Ata, 1997b: 230a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 219b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥabībim muḥammed muṣṭafānıñ nūrı turur* (KE) (Ata, 1997a: 25) “Resulüm Muhammed Mustafa’nın nurudur.” *ḥabīb ümmetina* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 147) “Peygamber ümmetine.” Ayrıca *ḥabīblik* “peygamberlik” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 219b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥabīblik revā* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 147) “Peygamberlik uygun(dur).”

Kıp. : *ḥabīb* “sevgili” (Toparlı vd., 2007: 89a) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥabībini muṣṭafānıñ izzeti-çün* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 80) “Sevgili Muhammed’in izzeti için.” *muḥibb ḥabīb birle* (İM) (Toparlı, 2017: 64) “Sevgili, dost ile.”

ḥācī : “hacı, hacca giden”

< Ar. *ḥācī* “Mekke’ye hac ziyareti yapan kimse” (Steingass, 1998: 407a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ḥācī* “hacı, hac vazifesini yerine getiren” (Ata, 1997b: 231a; Ata, 2014: 153b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol yügürmek bu küñ ḥācīlarğa sünnet qaldı* (KE) (Ata, 1997a: 67) “O koşuşturma bugün hacılara sünnet oldu.” *bugünke tegi ḥācīlarğa taş atmaq sünnet qaldı* (NF) (Eckmann, 2014: 147) “Bugüne kadar hacılara taşlama sünnet oldu.”

Kıp. : *ḥācī* “hacı, hacca giden” (Toparlı vd., 2007: 89a) Kelime **GT, İM** ve **KFT** adlı metinlerinde tanıklanmıştır: *bu niçük ḥācī bolur* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 41) “Bu nasıl hacı olur?” *eger ḥācī kişi saçın yülise* (İM) (Toparlı, 2017: 238) “Eğer hacı olan kişi saçını tıraş etse.”

ḥaṭīb : “hatib, hutbe veren”

< Ar. *ḥaṭīb* “vaiz, camide dua okuyan kişi” (Steingass, 1998: 467b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ḥaṭīb* “hatip, hutbe veren” (Ata, 2014: 164b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *minberde ḥaṭīblar minip cum’a kūn ḥuṭba aytur erdiler* (NF) (Eckmann, 2014: 80) “Hatipler minbere çıkarak cuma günü hutbe verirlerdi.”

Kıp. : *ḥaṭīb* “hutbe okuyan, hatip” (Toparlı vd., 2007: 93b) Kelime **Ğİ, GT, İM, KFT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ünli ḥaṭīb bar idi* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 109) “Ünlü bir hatip vardı.” *ḥaṭīb okısa* (İM) (Toparlı, 2017: 171) “Hatip (hutbe) verse.” Ayrıca krş; *ḥaṭīblik* “hatiplik” (Toparlı vd., 2007: 93b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

ḥicāzī : “Hicaz yolcusu, hacca giden”

< Ar. *ḥicāzī* “Hicaz’ın yerlisi” (Steingass, 1998: 412a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḥicāzī* “Hicaz yolcusu, hacca giden” (Toparlı vd., 2007: 97a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *susap ḥicāzīler* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 21) “Hac yolcuları susayıp.”

ḥoca : “efendi, sahip; bey; ihtiyar”

< Far. *ḥōca* “efendi, sahip” (Steingass, 1998: 479a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḥoca* “efendi, sahip; bey; ihtiyar” (Borovkov, 2002: 129) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *teḡri ḥocaḡuz turur* (AT.) (Borovkov, 2002: 129) “Allah sizin sahibinizdir.”

Hrz. : -

Kıp. : *hoca* “hoca; efendi; Tanrı” (Toparlı vd., 2007: 97b) Kelime **DM, Gİ, GT, İH, KF, KFT** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hocanın lutfın körün* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 3) “Allah’ın lütfunu görünüz.”

imām : “imam”

< Ar. *imām* “camide okuyan; önder, imam” (Steingass, 1998: 97b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *imām* “imam” (Üşenmez, 2010: 433) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *kılğan men kişilerge imān ya ‘nī uymakğa sezā kişi* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 220) “Ben seni bütün insanlara imām/önder kılacağım.” (Yazır, 2014: 18, 2/124)

Hrz. : *imām* “imam, hoca, önder, namazda kendisine uyulan kişi” (Ata, 1997b: 267b; Ata, 2014: 185a; Sağol, 1993: 672; Toparlı ve Argunşah, 2014: 225a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ey mü’minler imāmı* (KE) (Ata, 1997a: 114) “Ey Müslümanların hocası.” *imām ba’zı halifeler* (NF) (Eckmann, 2014: 68) “İmamlar bazı halifeler.” *kılduk anlarını imāmlar* (HTKT) (Sağol, 1993: 242) “Onları önder yaptık.” *imām birle ketrür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 111) “İmama yetişir.” Ayrıca krş; *imāmluk* “imamlık” (Ata, 2014: 185b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *sen imāmluk kılğul* (NF) (Eckmann, 2014: 39) “Sen imamlık et!”

Kıp. : *imām* “namazda kendisine uyulan kişi, din âlimi” (Toparlı vd., 2007: 110b) Kelime **BV, Gİ, İM, İN, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yā imāmğa uyup kılğay* (İM) (Toparlı, 2017: 123) “Yahut imama uyup kılacak.” Ayrıca krş; *imāmluk* “imamlık” (Toparlı vd., 2007: 110b) Kelime **Gİ** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *imāmluk kılmağ* (İM) (Toparlı, 2017: 59) “İmamlık yapmak.”

imāmet : “imamlık”

< Ar. *imāmat* “dini konularda öncü” (Steingass, 1998: 97b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *imāmet* “imamlık” (Ata, 1997b: 267b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *imamet ve imā<ne>t* (KE) (Ata, 1997a: 269) “İmamlık ve emanet” Ayrıca krş; *imāmetlik* “imamlık” (Ata, 1997b: 267b; Ata, 2014: 185b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘abdu’r-raḥmān imāmetlik kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 347)

“Abdurrahman imamlık yaptı.” ‘ömer razhu imāmetlikka keçti (NF) (Eckmann, 2014: 84) “Ömer (r.a) imamlığa geçti.”

Kıp. : *imāmet* “imamlık, namaz kıldırma” (Toparlı vd., 2007: 110b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu imāmet kılamak eşigi turur* (İM) (Toparlı, 2017: 137) “Bu imamlık yapma kapısıdır.” Ayrıca krş; *imāmetlik* “imamlık yapma” (Toparlı vd., 2007: 110b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kişilerniñ yahşaraq imāmatlık kılamakka* (İM) (Toparlı, 2017: 137) “İnsanları daha güzel namaz kıldırmaya.”

kanpo : “manastırın baş rahibi”

< Tib. *mkhan-po* “baş rahip” (Das, 1902: 179)

Orh. : -

Uyg. : *kanpo* “manastırın baş rahibi” (Wilkens, 2021: 330a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *kutlug koço uluşlug kanpo bişançup ırpal bahşı töpöt tilintin türk tilinçä aqtarmış* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 76) “Kutlu Koço ülkeli baş rahip İrpal üstat Tibet dilinden Türk diline çevirmiş.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

keşîş : “rahip, papaz”

< Far. *keşîş* “papaz” (Steingass, 1998: 1035b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *keşîş* “rahip, papaz” (Toparlı vd., 2007: 141a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

koştar ~ koştir ~ koştr : “Maniheist bir unvan”

< Soğd. *xwystr* “başkan; üstün “ (Gharib, 2004: 442a)

Orh. : -

Uyg. : *koştar* “Maniheist bir unvan” (Wilkens, 2021: 397a) Kelime **ÖzertMani** adlı metinde tanıklanmıştır: *ymä takı inçä k(a)ltı bitigäçi oğlan äñ ilki üküş ämgäk körür ken hweşte bolur* (ÖzertMani) (Özertural, 2008: 123) “Yine de bu şekilde yazıcı oğlan başta çok sıkıntı çeker, sonra din hocası olur.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

m(a)histak : “papaz, öğretmen”

< Part. *mhystg* “papaz” (Durkin-Meisterernst, 2004: 228b)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)histak* “papaz, öğretmen” (Wilkens, 2021: 464b) Kelime **ÖzertMani.** adlı metinde tanıklanmıştır: *w(a)hm[(a)n m(a)hi]stak üzä bulırlar ekinti griwin öz sınıl(ı)g ögdir* (ÖzertMani.) (Özertural, 2008: 60) “Wahman Manistak aracılığıyla (tanrıların) ikinci bedenleri₂ mükâfattır.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

m(a)sed(a)r : “papaz”

< Soğd. *msydr* (Gharib, 2004: 219b)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)sed(a)r* “papaz” (Wilkens, 2021: 470b) Kelime **Hrist.** adlı metinde tanıklanmıştır: *m(a)sid(a)rlarnıñ bir yol at[ın ?] taykaytakı yolçıka berzün* (Hrist.) (Zieme, 2015: 32) “Rahiplerin bir yol atını Taykay’daki yolcuya versin.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

meb’üş : “peygamber olarak gönderilmiş kimse”

< Ar. *meb’üş* “uyunmuş; gönderilen” (Steingass, 1998: 1151b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *meb’üş* “peygamber olarak gönderilmiş kimse” (Ata, 2014: 280a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *peygāamber ‘as meb’üş boldı erse* (NF) (Eckmann, 2014: 292) “Peygamber (a.s), peygamber olunca.”

Kıp. : -

mecīd : “şan ve şeref sahibi, yüce Allah”

< Ar. *mecīd* “yüce, Allah” (Steingass, 1998: 1180a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *mecīd* “şan ve şeref sahibi, yüce Allah” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 238b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *hidāyet bérür ol hamīdün mecīd* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Övgüye layık olan Allah hidayet verir.”

Kıp. : -

melāyik : “melekler”

< Ar. *melāyik* “melekler” (Steingass, 1998: 1305b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *melāyik* “melekler” (Toparlı vd., 2007: 180a) Kelime **Ğİ, GT, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *melāyik maḳāmından keḫkey idi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 143) “Melekler makamından geçecekti.” *melāyike anıḡ kibi ayıtsa* (İM) (Toparlı, 2017: 57) “Melekler onun gibi söylese.”

melek : “melek”

< Ar. *melek* “melek” (Steingass, 1998: 1310a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *melek* “melek” (Ata, 1997b: 421b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 239a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *melek süleymānğa müselleḡ boldı erse* (KE) (Ata, 1997a: 195) “Melek, Hz. Süleyman’a teslim olunca.” *inanmaḫ idige melek* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 93) “Allah’a, meleklerine inanmak.”

Kıp. : *melek* “melek” (Toparlı vd., 2007: 180a) Kelime **Ğİ, GT, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ay melek-şüret melik* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 6) “Ey melek yüzlü hükümdar!”

melekūt : “melekler”

< Ar. *malakūt* “melek, ruh; cennet mahkemesi, melekler salonu” (Steingass, 1998: 1310b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *melekūt* “melekler” (Kök, 2004: 492) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tünle melekūtnı körgit(t)i* (TIEM) (Kök, 2004: 202) “Geceleyin meleği gösterdi.”

Hrzs. : *melekūt* “ruhların ve meleklerin âlemi” (Ata, 1997b: 421b; Ata, 2014: 281a) Kelime **KE, NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḫamuḡ melekūtnı* (KE) (Ata, 1997a:

172) “Bütün melekleri.” *melekūt ālamudın* (NF) (Eckmann, 2014: 183) “Melekler âleminden.”

Kıp. : *melekūt* “ruhlar ve melekler âlemi” (Toparlı vd., 2007: 180a) Kelime **GI** adlı metinde tanıklanmıştır.

meşāyih : “şeyhler”

< Ar. *meşā`ih* “şeyhler” (Steingass, 1998: 239b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *meşāyih* “şeyhler” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 239b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *köp meşāyih bu yol sözleri* (MM) “Birçok şeyhin sözleri de böyledir.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 143)

Kıp. : *meşāyih* “şeyhler” (Toparlı vd., 2007: 182b) Kelime **GI, GT, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meşāyih kelāmı turur* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 106) “Şeyhlerin sözüdür.” *meşāyihlar ihtilaf kıldılar* (İM) (Toparlı, 2017: 34) “Şeyhler anlaşılamadılar.”

mollā : “molla, hoca, papaz”

< Ar. *mevlā* “Allah” (Steingass, 1998: 1347b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *mollā* “molla, hoca, papaz” (Toparlı vd., 2007: 185b) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

mukarreb : “Allah’a yakın olan, Allah’a yakın olan melek”

< Ar. *mukarreb* “Allah’a en yakın” (Steingass, 1998: 1292b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mukarreb* “Allah’a yakın olan, Allah’a yakın olan melek” (Ata, 1997b: 447b; Ata, 2014: 297b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *melek-i mukarreb* (KE) (Ata, 1997a: 307) “Allah’a yakın melek.” *mukarreb kullarnıy* (NF) (Eckmann, 2014: 182) “Allah’a yakın kulların.”

Kıp. : *mukarreb* “(Allah’ın) yakını, sevdiği” (Toparlı vd., 2007: 187b) Kelime **GI, GT, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hazret-i izzetnıy mukarrebleri* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 157) “Saygıya yaraşır olanın yakınları.” *tenri te ‘ālā bir kimerse*

muḥarreb melāyikelerden taḳı ādam oḡlanlarından (İM) (Toparlı, 2017: 50)
“Allahutaala(ya) meleklerden ve âdemoğullarından yakın bir kimse.”

muḳtedā : “kendisine uyulan (imam)”

< Ar. *muḳtadā* “uyulan, takip edilen” (Steingass, 1998: 1290b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *muḳtedā* “kendisine uyulan (imam)” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 241a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ekki biliḡ muḳtedā mühtedā* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 137) “Bu iki şeyi bilin: Kendisine uyulanı ve hidayete ereni.”

Kıp. : -

müctehid : “ayet ve hadislerden şer‘î hükümler çıkaran din âlimi”

< Ar. *müctehid* “doğru ve sağlam görüşler elde etmek için çabalayan kimse” (Steingass, 1998: 1176a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *müctehid* “ayet ve hadislerden şer‘î hükümler çıkaran din âlimi” (Ata, 2014: 301a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242a) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *müctehidke ḥaḳ te‘ālā eki ṣavāb berḡey* (NF) (Eckmann, 2014: 157) “Din âlimine Allahutaala iki sevap verecek.” *tarīḳat yolında çın-oḳ müctehid* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 148) “Tarikat yolında gerçek din âlimi.”

Kıp. : *müctehid* “Kur’ân-ı Kerim’den ve hadisten hüküm çıkarma kudretinde olan din âlimi” (Toparlı vd., 2007: 190b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *müctehidlerden erdi* (İM) (Toparlı, 2017: 65) “Din âlimlerindendi.”

müfessir : “Kur’ân’ın manasını şerh eden”

< Ar. *mufasssir* “yorumcu, şerh eden” (Steingass, 1998: 1286a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *müfessir* “Kur’ân’ın manasını şerh eden” (Ata, 1997b: 452a; Ata, 2014: 301a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *müfessirler ayturlar* (KE) (Ata, 1997a: 14) “Kur’ân’ı şerh edenler şöyle söyler.” *ba‘zı müfessirler aymışlar* (NF) (Eckmann, 2014: 13) “Bazı Kur’ân’ı şerh edenler şöyle söyler.”

Kıp. : *müfessir* “Kur’ân-ı Kerim’i yorumlayan din âlimi” (Toparlı vd., 2007: 191a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ayıttı müfessirler* (İM) (Toparlı, 2017: 60) “Din âlimi şöyle söyler.”

müftî : “müftü”

< Ar. *müftî* “Muhammed’in kanununun yorumcusu” (Steingass, 1998: 1285a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *müftî* “müftü” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 242a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yâ müftî yâ kâzî* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 125) “Ya müftü ya kadı.”

Kıp. : *müftî* “fetva veren, müftü” (Toparlı vd., 2007: 191a) Kelime **GI, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *müftî oruç tutğay* (İM) (Toparlı, 2017: 199) “Müftü oruç tutacak.”

mürîd : “mürit”

< Ar. *mürîd* “mürit, sufi” (Steingass, 1998: 1220b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mürîd* “mürit, bir şeyhe bağlanmış kimse” (Ata, 2014: 304a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mürîd boldı erse* (NF) (Eckmann, 2014: 170) “Mürit olunca.” *irâdet mürîddin tilek keterür* (MM) “İrade müritten dileği yok eder.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 132)

Kıp. : -

mürsel : “peygamber”

< Ar. *mürsel* “peygamber” (Steingass, 1998: 1214b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mürsel* “peygamber” (Ata, 2004: 528) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *bütünlükin erdi biziñ sözümüz mürsel kullarımızka* (JR) (Ata, 2004: 98) “Ant olsun ki, bizim sözümüz peygamber kullarına idi.” *râstka tuttı mürsellerni* (JR) (Ata, 2004: 94) “Peygamberleri tasdik etti.”

Hrz. : *mürsel* “peygamber” (Ata, 1997b: 455a; Ata, 2014: 304b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242b) Kelime **KE, NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ilyâs mürsel*

yalavaç turur (KE) (Ata, 1997a: 227) “İlyas peygamberdir₂.” *mürsel peygāmbār* (NF) (Eckmann, 2014: 1) “Peygamber₂.” *bu mürsel resūl* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 147) “Bu peygamber₂.”

Kıp. : *mürsel* “gönderilmiş, peygamber” (Toparlı vd., 2007: 192b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üç nerse turur mürsellerniñ hulklarından* (İM) (Toparlı, 2017: 203) “Peygamberlerin yaratılmışlarından üç nesnedir.”

mürşid : “doğru yolu gösteren”

< Ar. *mürşid* “doğru yolu gösteren kılavuz” (Steigass, 1998: 1215a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *mürşid* “doğru yolu gösteren” (Toparlı vd., 2007: 193a) Kelime **GI** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

nebī : “nebi, peygamber”

< Ar. *nabīy* “peygamber” (Steingass, 1998: 1386a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *nebī* “peygamber, nebi” (Arat, 2006: XLVIa) Kelime **At** adlı metinde tanıklanmıştır: *nebi na tında* (At.) “Peygamber (sav) vasfı beyânında” (Arat, 2006: 42)

Hr. : *nebī* “peygamber” (Ata, 1997b: 463a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *belgölük nebī* (KE) (Ata, 1997a: 225) “Peygamberlik alameti.”

Kıp. : *nebī* “peygamber, Hz. Muhammed” (Toparlı vd., 2007: 199a) Kelime **GI**, **GT**, **İM**, **İN**, **KF**, **KFT**, **MS** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir yıl nebī katında boldı* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 82) “Bir yıl (boyunca) peygamber huzurunda kaldı.” *ol nebī bolmasa erdi* (İM) (Toparlı, 2017: 26) “O peygamber olmasaydı.” Ayrıca *krş; nebīlik* “peygamberlik” (Toparlı vd., 2007: 199a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kimerse nebīlik da vā kılsa* (İM) (Toparlı, 2017: 31) “Herhangi bir kimse peygamberlik (için) bir iddiada bulunsa.”

nomçı : “din bilgini”

< *nom+çı* “din bilgini” (EDPT: 778a; OTWF: 113; DTS: 360b)

Orh. : -

Uyg. : *nomçı* “vaiz, dinî uzman, öğretmen” (Wilkens, 2021: 497b) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *atam nomçı bilgä küntük tayşı açarı* (BT XIII) (Zieme, 1985:167) “Babam din bilgini bilge Küntük Taişi Āçārya” *nomçı bahş[ılarda] (?) [no]mlug sav [āşidü tæg]inip* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 181) “Hocalardan₂ dinî söz işiterek (onlara) saygı göstererek” Ayrıca *krş*; *nomçısız* “vaizsiz” (Wilkens, 2021: 497b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **AYS**’de tanıklanmıştır: *burhan kutın bulmuş kşan üdki alku nomlarıg bahşısızın nomçısızın k(ä)ntün tıyunmuş kkirsiz arıg akıgsız bilgä bilig ärür* (AYS IV) “Buddha saadetini bulduğu anda₂ bütün öğretileri öğretmensiz₂ dharmāsız kendiliğinden aydınlanmış, kirsiz temiz akmayan bilgidir₂.” (Tokyürek, 2015: 284)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

nübüvvet : “peygamberlik”

< Ar. *nübüvvet* “kehanet” (Steingass, 1998: 1385b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *nübüvvet* “peygamberlik” (Ata, 1997b: 470b; Ata, 2014: 317b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nübüvvetde risāletde kabül kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 275) “Peygamberliği₂ de kabul etti.” *peygāmbar nübüvvet da ‘vā kılp* (NF) (Eckmann, 2014: 276) “Peygamber, peygamberlik davası güdüp.”

Kıp. : *nübüvvet* “peygamberlik” (Toparlı vd., 2007: 202b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *nübüvvet cihetinden turur* (İM) (Toparlı, 2017: 50) “Peygamberlik tarafındadır.”

pārsā : “sofu, dindar”

< Far. *pārsā* “saf, iffetli; dindar, kutsal” (Steingass, 1998: 230a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *pārsā* “sofu, dindar, takva sahibi, kötü amellerden sakınan” (Borovkov, 2002: 217; Ata, 2004: 590) Kelime **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *pārsā parhizkarlar* (AT.) “Dindar kullar.” (Borovkov, 2002: 217) *pārsālar zinā kıлмағуçılar* (JR) (Ata, 2004: 7) “Takva sahibi olanlar, zina işlemeyenler(dir).”

Hz. : *pārsā* “dindar, sofu” (Ata, 1997b: 516b; Ata, 2014: 343b; Sağol, 1993: 849) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *circīs atlıg pārsā müsülmān*

bar erdi (KE) (Ata, 1997a: 229) “Circis adlı dindar bir Müslüman vardı.” *bir pārsā zāhid bar erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 204) “Bir dindar, sofu vardı.” *sögerler pārsā tişilerge* (HTKT) (Sağol, 1993: 260) “Dindar kadınlara iftira atarlar.” Ayrıca krş; *pārsālīk* “dindarlık, sofuluk” (Ata, 2014: 344a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *işen pārsālīk birle ‘ömrini keçrür erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 215) “Çok sofulukla dinle ömrünü geçirdi.”

Kıp. : *pārsā* “dindar, sofu” (Toparlı vd., 2007: 215a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir pārsā erge sordı* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 48) “Bir dindar adama sordu.” Ayrıca krş; *pārsālīk* “zahitlik, sofuluk” (Toparlı vd., 2007: 215a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *pārsālīk tileseş* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 50) “Sofuluk dilesen.”

p(a)ryan : “rahip hücresi”

< Toh. A/B *paryām* (Poucha, 1955: 162; Adams, 2013: 383) < Skt. *paryāṇa* “devir” (MW, 1899: 608a)

Orh. : -

Uyg. : *p(a)ryan* “rahip hücresi” (Wilkens, 2021: 553a) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *paryan için büt[ürü] toşgurup* (HT X) (Mirsultan, 2010: 131) “Rahip çadırının içini tamamlayarak² tünlā *p(a)ryanka bartukda nom agtarur ārdi* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 89) “Geceleyin rahip çadırına var(ıl)dığında öğreti (çarkını) döndürüyordu.”

Krh. : -; **Hrz. :** -; **Kıp. :** -

p(a)tgamv(a)r : “havari”

< Soğd. *pty’mbry* (Gharib, 2004: 308a)

Orh. : -

Uyg. : *p(a)tgamv(a)r* “havari” (Wilkens, 2021: 554a) Kelime **Hrist.** adlı metinde tanıklanmıştır: *inçā yarlıkayur mate p(a)tgamv(a)r* (Hrist.) (Zieme, 2015: 122) “Bu şekilde Havari Matta peygamber”

Krh. : -; **Hrz. :** -; **Kıp. :** -

peygāmbēr : “elçi”

< Far. *paygāmbār* “elçi, peygamber, haberci” (Steingass, 1998: 268a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *peygāmbēr* “elçi, peygamber” (Kök, 2004: 540; Borovkov, 2002: 217; Ata, 2004: 592; Üşenmez, 2010: 546) Kelime **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *taķı öldürürler peygāmbērlēni ḥaķdın öñin birle* (TİEM) (Kök, 2004: 44) “(Allah’ın) peygamberlerini haksız bir şekilde öldürüyorlardı.” *taķı bolmadı peygāmbērķa kim ḥıyānet kılsa* (TİEM) (Kök, 2004: 49) “Peygambere ihanet eden de olmadı.” *yād kılğıl bitig içinde mūşānı kim ol erdi karşığsız erdi yalavaç paygāmbār* (AT.) “Kitapta Musa’yı da an, o samimi idi; bir elçi, bir peygamber idi.” (Borovkov, 2002: 217) *ıdtı bilig bilmes kişiler içre peygāmbērnı anlardın* (JR) (Ata, 2004: 150) “Cahil kişilerin içine peygamberlerden gönderdi.” *ol erür rāst peygāmbēr* (JR) (Ata, 2004: 62) “O gerçek peygamberdir.” *taķı bolmadı peygāmbērga kim ḥıyānet kılsa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “Bir peygamber için emanete hıyanet etmek olur şey değildir!” (Yazır, 2014: 70, 3/161)

Hrz. : *peygāmbēr* “peygamber” (Ata, 1997b: 517b; Ata, 2014: 344b; Sağol, 1993: 850) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *peygāmbērimiz muḥammedü’l-muşāfā* (KE) (Ata, 1997a: 23) “Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.)” *peygāmbērlardın ibrahīm peygāmbēre oḥşayur* (NF) (Eckmann, 2014: 82) “Peygamberlerden İbrahim peygambere benzer.” *peygāmbārga ḥilāf kılğan öğürler* (HTKT) (Sağol, 1993: 356) “Peygambere karşı çıkan topluluk.”

Kıp. : *peygāmbēr* “peygamber” (Toparlı vd., 2007: 216a; Argunşah ve Güner, 2015: 541) Kelime **BM**, **CC**, **GT**, **İM**, **İN**, **KFT** ve **KK** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *īsā peygāmbēre* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 94) “İsa peygambere.” *teñrige selām senıñ üze bolsun ey peygāmbēr* (İM) (Toparlı, 2017: 135) “Ey peygamber, Allah’ın selamı üzerine olsun.”

peygāmbērlik : “peygamberlik”

< Far. *paygāmbār* + Tü. +lık “peygamberlik”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *peygāmbērlik* “peygamberlik” (Kök, 2004: 541; Ata, 2004: 592; Üşenmez, 2010: 547) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim bērse aña tañrı kitābnı taķı ḥikmetni taķı peygāmbērlikñı* (TİEM) (Kök, 2004: 41) “Ona Allah’ın

kitabını, hikmetini, peygamberlerini verse.” *bütünlükin bərdimiz ya ‘kūb oğlanlarıka bitig hem hikmet hem peygāmbərlik* (JR) (Ata, 2004: 130) “Şüphesiz ki İsrailoğullarına kitap, hikmet ve peygamberlik vermiştik.” *bərdük (...) hūkmni taqı peygāmbərlikni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 310) “Peygamberliği, hükmü (...) verdik.”

Hrz. : *peygāmbərlik* “peygamberlik” (Ata, 1997b: 518a; Ata, 2014: 347b; Sağol, 1993: 850) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *peygāmbərlik tegürdi* (KE) (Ata, 1997a: 47) “Peygamberliği ulaştırdı.” *maña peygāmbərlik kelmışdin soñ* (NF) (Eckmann, 2014: 73) “Bana peygamberlik geldikten sonra.” *bərdük anlarğa kitābnı taqı hūkmni taqı peygāmbərlikni* (HTKT) (Sağol, 1993: 98) “Onlara kitabı, hükmü ve peygamberliği verdik.”

Kıp. : -

profet : “peygamber”

< Lat. *prophet* “peygamber” (Argunşah ve Güner, 2015: 800)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *profet* “peygamber” (Toparlı vd., 2007: 216b) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

purohit : “ev papazı”

< Toh. A/B *purohit* ~ *puruhit* ~ *purohite* (Poucha, 1955: 185; Adams, 2013: 420) < Skt. *purohita* “ev papazı” (MW, 1899: 635b)

Orh. : -

Uyg. : *purohit* “ev papazı” (Wilkens, 2021: 564b) Kelime **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *purohit bramanlar birlä purohitlär ärkin türkin ärdinilig ävlärin kodup* (Maitri) “Purohita brahma ile purohitalar kudret ve nüfuzu, mücevherli evlerini terkedip” (Tekin, 1960: 104)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

rāhib : “dindar”

< Ar. *rāhib* “dindar kişi, keşiş” (Steingass, 1998: 566a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *rāhib* “dindar” (Ata, 2004: 594) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *tuttular bilgelerini hem zāhid/rāhiblerini* (JR) (Ata, 2004: 39) “Hem bilge hem de dindar olanları tuttular.”

Hrz. : *rāhib* “rahib” (Ata, 1997b: 519b; Ata, 2014: 349a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *baḥīrā rāhibğa aydı* (KE) (Ata, 1997a: 265) “Bahira rahibine şöyle söyledi:” *ol rāhib aydı* (NF) (Eckmann, 2014: 104) “O rahib dedi ki:”

Kıp. : *rāhib* “Hristiyanlarda manastırda yaşayan ve evlenmeyen din adamı” (Toparlı vd., 2007: 217a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol rāhibler kim kişilerge karışmas* (İM) (Toparlı, 2017: 317) “İnsanlara karışmayan o rahipler.”

resül : “resul, elçi” → **rusül**

< Ar. *rasūl* “havari, peygamber” (Steingass, 1998: 576b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *resül* “resul, elçi, peygamber” (Arat, 2006: LIIIa; Kök, 2004: 542; Borovkov, 2002: 218; Ata, 2004: 597) Kelime **At.**, **TIEM**, **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biliglig yind usanma bil ol ḥaḥ resül / bilig çinde erse siz arḳaḳ tēdi* (At.) “Bilgiyi ara, usanma; bil ki o hak resul: ‘Bilgiyi Çin’de bile olsa arayınız.’ dedi.” (Arat, 2006: 48) *bolsa resül siler üze tanuḳ* (TIEM) (Kök, 2004: 15) “Sizlere peygamber şahit olsa.” *keldi rasūliḡ yavūḳıḡa taḳı aytdı* (AT.) (Borovkov, 2002: 218) “Peygamberin yakınına geldi ve şöyle söyledi:” *resūli ya ‘nī yalavaçıda* (JR) (Ata, 2004: 38) “Elçisi yani peygamberi de.” *resülḳa ḡilāḡḳılmaḳ birle* (JR) (Ata, 2004: 145) “Peygambere isyan etmesiyle.”

Hrz. : *resül* “resul, peygamber” (Ata, 1997b: 522a; Ata, 2014: 351a; Sağol, 1993: 858; Toparlı ve Argunşah, 2014: 250a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *resul ‘aleyhi’s-selāmniḡ ḳamuḡ sançışlarıda ferişteler kelür erdiler* (KE) (Ata, 1997a: 318) “Hz. Peygamberin bütün savaşlarına melekler gelirdi.” *menim resūlumğa* (NF) (Eckmann, 2014: 7) “Benim peygamberime.” *taḡrınıḡ resūli* (HTKT) (Sağol, 1993: 483) “Allah’ın resulü.” *üç yüz on üç bu mürsel resül ḳamuḡı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 147) “Üç yüz on üç peygamberin hepsi peygamber(di).”

Kıp. : *resül* “elçi, peygamber” (Toparlı vd., 2007: 218b) Kelime **BV**, **Gİ**, **GT**, **İM**, **İN**, **KF**, **KFT**, **MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir kūn resül ‘aleyhi’s-selām* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 82) “Birgün peygamber (a.s.)” *teḡriniḡ resūlini bilmes*

(İM) (Toparlı, 2017: 34) “Allah’ın peygamberini bilmez.” Ayrıca krş; *resüllik* “peygamberlik” (Toparlı vd., 2007: 218b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *muştafānı resülligine* (İM) (Toparlı, 2017: 356) “Hz. Muhammed’in peygamberliğine.”

risālet : “peygamberlik”

< Ar. *risālet* “peygamberlik” (Steingass, 1998: 574b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *risālet* “peygamberlik” (Ata, 1997b: 525b; Ata, 2014: 353a; Sağol, 1993: 859) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nūhka risālet kelmışde* (KE) (Ata, 1997a: 35) “Nuh’a peygamberlik geldiğinde.” *risālet tegürmek içinde şabur kılğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 7) “Peygamberliği ulaştırmada sabırlı davran.” *tegrür men sizge idimnün risāletlerini* (HTKT) (Sağol, 1993: 112) “Rabb’imin elçiliklerini size ulaştırırım.”

Kıp. : -

rusül : “peygamberler” → **resül**

< Ar. *rusül* “peygamberler” (Steingass, 1998: 576a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *rusül* “peygamberler” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 251a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *rusül enbiyā* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 93) “Peygamberlere₂.”

Kıp. : -

sangadaze : “bir rahibin adı”

< Toh. B *saṅkatāse* (Adams, 2013: 735) < Skt. *saṃghadāsa*: *saṃgha* “topluluk, cemaat” (MW, 1899: 1129c) + *dāsa* “şeytan” (MW, 1899: 477a)

Orh. : -

Uyg. : *sangadaze* “bir rahibin adı” (Wilkens, 2021: 583b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *sumele sangatazita ulatı toyınlar* (BT XIII) (Zieme, 1985: 78) “Sumedha rahipleri ve (diğer) başka rahipler”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

saṅastere : “manastır başrahibi”

< Toh. B *saṅkāstere* (Adams, 2013: 735) < Skt. *saṃhasthavira* (Wilkins, 2021: 583b)

Orh. : -

Uyg. : *saṅastere* “manastır başrahibi” (Wilkins, 2021: 583b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ötrü ulugı saṅgist(e)re toyın tört törlüg bögülänmək yügärü kılıp* (DKPAM) (Wilkins, 2016: 818) “Daha sonra yüce manastır başrahibi₂ dört tür büyü izhar ederek”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

savçı : “elçi, peygamber”

< *sav+çı* “ konuşma; mesaj iletme; haber” (EDPT: 782b; OTWF: 113; DTS: 492b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *savçı* “elçi, peygamber” (Arat, 1979b: 384; Kaçalın, 2019: 396; Kök, 2004: 548; Borovkov, 2002: 227; Ata, 2004: 608) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *habib savçı yolu mini yetteçi / ol oḳ savçı bolsu élig tuttaçı* (KB) “Sevgili resulun yolu beni selamete götürecektir; o resul bizzat bana şefaate etsin.” (Arat, 1979a: 53) *üküş miñ selamım sevüg sawçıka* (KB) “Sevgili resule binlerce selam.” (Arat, 1979a: 375) Kelime **DLT**’de Ar. *ar-rasûl min rusul allâh ta ‘âlâ* şeklinde tanıklanmıştır (Kaçalın, 2019: 396). *kıldı meni savçı* (TİEM) (Kök, 2004: 222) “Beni peygamber yaptı.” *tegme birini kıldukımız savçı* (AT.) “Her birini peygamber yaptık.” (Borovkov, 2002: 227) *yād kılğıl bitig içinde idrîsni kim ol erdi köni sözlüg savçı* (AT.) (Borovkov, 2002: 227) “Doğru sözlü peygamber olan İdris’i kitap içinde an!” *anasındın tuğa bitig bilmegli savçıka ol kim kértgünür tañrıka* (JR) (Ata, 2004: 29) “Allah’a ve Allah’ın bütün sözlerine iman eden o ümmi peygambere.” (Yazır, 2014: 169, 7158) Ayrıca krş; *savçılık* “peygamberlik” (Kök, 2004: 548) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bêrdimiz anlarķa bitigni tilek sürmek savçılıķnı* (TİEM) (Kök, 2004: 98) “Kur’ân’ı, hükmü ve peygamberi onlara verdik.”

Hrz. : *savçı* “elçi, peygamber, kitabı olmayan peygamber” (Ata, 1997b: 540a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ey savçılar* (KE) (Ata, 1997a: 302) “Ey peygamberler.”

Kıp. : *savçı* “peygamber” (Toparlı vd., 2007: 229a) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

şūfī : “sofu, derviş”

< Ar. *şūfī* “sufi tarikatı din adamı” (Steingass, 1998: 796a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *şūfī* “sofu, derviş” (Toparlı vd., 2007: 242b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır.

şabi : “öğrenci, acemi; yemin etmemiş rahip adayı”

< Çin. 沙彌 *sha mi* (Hirakawa, 1997: 710; SH, 1937: 242; Ayazlı, 2016: 214)

Orh. : -

Uyg. : *şabi* “öğrenci, acemi; yemin etmemiş rahip adayı” (Wilkens, 2021: 640b; Caferoğlu, 1968: 215) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *şabi (?) tua (?) bitidim* (BT III) (Tezcan, 1974: 26) “Şabi (?) tua (?) yazdım.” *şabılarım terinlärim kuvraglarım birlä* (BT XIII) (Zieme, 1985: 168) “Müritlerim, cemaatlerim₂ ile”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

ş(a)mnanç : “rahibe”

< Soğd. *šmn 'nch* (Gharib, 2004: 375a) < Skt. *śramaṇa* “bir Budist keşiş ya da dilenci” (MW, 1899: 1096b; Edgerton, 1953: 534b)

Orh. : -

Uyg. : *şamnanç* “rahibe” (Wilkens, 2021: 643b; Caferoğlu, 1968: 218) Kelime **AYS**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *sansız sakışsız toyınlar ş(a)mnançlar bo nomta nomlug közin tükäti açıldı* (AYS IV) “Sayısız₂ bhikşular (ve) bhikşuñlar bu öğretilde dharmalı gözü tamamıyla açıldı.” (Tokyürek, 2015: 461) *toyın ş(a)mnançlarka köñülin yerintürdäçilär* (Maitri) “Rahip ve rahibelere içten hareket edenler” (Tekin, 1960: 150)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

şarmiranç : “rahibe adayı

< Skt. *śrāmaṇerika* “Buddha öğrencisi” (MW, 1899: 1096b; Edgerton, 1953: 535a)

Orh. : -

Uyg. : *şarmiranç* “rahibe adayı” (Wilkens, 2021: 645a) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *şarmirançların yänä ymä küsäyü täginürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 19) “Müritlere de yine isteyerek saygı gösteririz.” *şarmirançlar üçün ärtmiş* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 182) “Müritler için gitmiş.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

şarmire : “rahibe adayı”

< Toh. B *şarmire* (Adams, 2013: 712) < Skt. *śrāmaṇera* “Buddha öğrencisi” (MW, 1899: 1096b; Edgerton, 1953: 534b)

Orh. : -

Uyg. : *şarmire* “rahip adayı” (Wilkens, 2021: 645a; Caferoğlu, 1968: 218) Kelime **BT**, **AltHand.**, **HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *upanandenin iki şarmireleri ärdi* (AltHand.) (Maue, 1996: 47) “Upanandanın iki rahibe adayları idi.” *şarmire kılınç kılıp arıg süzök suv alıp* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 144) “Rahip adayı (iyi) davranış göstererek temiz₂ su alıp”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

şeyh : “şeyh”

< Ar. *şeyh* “dervişlerin veya Muhammed keşişlerinin üstü” (Steingass, 1998: 772a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *şeyh* “şeyh, tarikat önderi” (Ata, 1997b: 583a; Ata, 2014: 389a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 258a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şeyhğa utru çıktı* (KE) (Ata, 1997a: 26) “Şeyhe karşı çıktı.” *şeyh cüneyd-i bağdādini tüşinde kördiler* (NF) (Eckmann, 2014: 222) “Şeyh Cüneyd-i Bağdadi’yi rüyasında gördü.” *selām şeyhdin ister* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 134) “Şeyhten selam ister.”

Kıp. : *şeyh* “bir tekke veya zaviyenin reisi ve müritleri olan kimse” (Toparlı vd., 2007: 252b) Kelime **GT**, **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir ulu şeyhğa sordular* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 71) “Bir yüce müride sordular.” *ayıttı şeyh* (İM) (Toparlı, 2017: 222) “Şeyh söyledi.”

şilavante : “kişi adının bir bölümü”

< Skt. *śīlavat* “ahlak, iyi bir huy ya da karaktere sahip” (MW, 1899: 1079b)

Orh. : -

Uyg. : *şilavante* “kişi adının bir bölümü” (Wilkins, 2021: 650b) Kelime **BT**, **VergiMuaf.** ve **ÖzertMani.** gibi metinlerde tanıklanmıştır: *şilavandilar bo yaŋta bışrunayın* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 66) “Rahipler (olarak) bu tarzda (meditasyonla) olgunlaşayım.” *şilavantilarka lab tutup* (VergiMuaf.) (Zieme, 1981: 244) “Rahiplere sadaka vererek”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tanışban : “Müslüman din adamı, bilge”

< Far. *dānişmand* “bilge, becerikli” (Steingass, 1998: 501a)

Orh. : -

Uyg. : *tanışban* “Müslüman din adamı, bilge” Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır (krş. Zieme, 2005b: 288): *yalavaç tanışban maŋanu (?) yerlärin tar bulup* (BT III) (Tezcan, 1974: 71) “Peygamber din adamı Manganu (?) yerlerini dar bularak”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tayın : “Uygurlarda dinî lider” → **toyın**

tayın “Uygurlarda dinî lider”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *tayın* “Uygurlarda dinî lider” (Toparlı vd., 2007: 266b) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

teŋriçi : “Tanrı’ya hizmet eden, Tanrı’nın hizmetkârı, rahip; vaiz, dinî uzman”

< *teŋri+çi* “Tanrı’nın hizmetkârı” (EDPT: 524b; OTWF: 113)

Orh. : -

Uyg. : *t(ä)ŋriçi* “Tanrı’ya hizmet eden, Tanrı’nın hizmetkârı, rahip; vaiz, dinî uzman” (Wilkins, 2021: 698a; Caferoğlu, 1968: 233) Kelime **Huas.** adlı metinde tanıklanmıştır: *arıg nomka t(ä)ŋriçi nomçı arıg dentarlarka* (Huas.) “Temiz öğretiyeye, tanrı ve öğretiyi anlatan temiz rahiplere” (Özbay, 2014: 91)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tildem ~ tıldam : “haberci; peygamber; iyi konuşan, hatip”

< *til+da-m / til+ta-m* “engellemek; tahrik etmek; bahane uydurmak; uyarmak”
(EDPT: 494b; OTWF: 456; DTS: 566b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tıldam* “iyi konuşan; hatip (Arat, 1979b: 441) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *neçe tıldam erse kişedi tilig* (KB) “Ne kadar hatip olursa olsun, dili kösteklidir.” (Arat, 1979a: 316) *negü tēr eşidgil kişi tildemi* (KB) “Dinle, Tanrı’dan insanlara haber getiren nebi ne der.” (Arat, 1979a: 561)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

toyın : “Budist rahip” → **tayın**

< Çin. 道人 *dao ren* (Hirakawa, 1997: 1160; ayrıca bk. EDPT: 569a; OTWF: 133)

Orh. : -

Uyg. : *toyın* “Budist rahip” (Wilkins, 2021: 735b; Caferoğlu, 1968: 248) Kelime **BT**, **UigTot.** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir sāṅrām ötrü bir toyın ulug ç(a)hşap(a)t* (HT III) (Ölmez ve Röhrborn, 2001: 51) “Bir manastır sonra, bir rahip (ve) yüce (dinî) talimatlar” *şakilıg toyın ulug bahşı dantira ärür* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 160) “Śākya soyundan gelen (bir) topluluk yüce hoca Tantra’dır.” Ayrıca *krş; toyınlıg* “rahip ve öğrenci topluluğu” (Wilkins, 2021: 736a) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *toyınlıg kuvragıg ulatı adın ymā t(ä)ḡri burhannıḡ* (BT XXV) (Wilkins, 2007: 102) “Cemaatin ve diğer tanrı Buddha’nın” Ayrıca *krş; toyınsız* “rahibi olmayan, rahipsiz (manastır)” (Wilkins, 2021: 736a) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır.

Krh. : *toyın* “keşiş, Müslüman olmayanların din büyüğü” (Kaçalın, 2019: 486) Kelime **DLT**’de Ar. *al-‘ilc min umma al-kufr* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 486).

Hrz. : -; **Kıp.** : -

uluḡı : “manastır başrahibi, bir manastırın en yaşlısı”

< *ul+luḡ+ı* “manastır başrahibi” (Wilkins, 2021: 797b)

Orh. : -

Uyg. : *ulugı* “bir manastırın başrahibi, bir manastırın en yaşlısı” (Wilkins, 2021: 797b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ötrü ulugı sangist(e)re toyın tört törlüg bögülänmäk yügärü kılıp* (DKPAM) (Wilkins, 2016: 818) “Daha sonra manastır başrahibi Saṅghasthavira dört tür büyü gücünü hazır hâle getirerek”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

upadyaye : “öğretmen”

< Toh. B *upādhyāye* (Adams, 2013: 75) < Skt. *upādhaya* “öğretmen” (MW, 1899: 213c)

Orh. : -

Uyg. : *upadyaye* “öğretmen” (Wilkins, 2021: 800b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bo upadyaye bahşımın aş aşanmışı* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 59) “Bu upādhaya üstadın yemeği”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

vā'iz : “vaiz, vaaz eden”

< Ar. *vā'iz* “vaiz” (Steingass, 1998: 1451b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *vā'iz* “vaiz, vaiz eden” (Ata, 2014: 458a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ulemālar vā'izler* (NF) (Eckmann, 2014: 46) “Âlimler, vaizler.”

Kıp. : *vā'iz* “vaaz veren, dinî nasihatte bulunan” (Toparlı vd., 2007: 301a) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vā'izlerniñ körkli ibāretiniñ eşeri* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 73) “Vaaz verenlerin güzel sözlerinin eseri(dir).” *ayıtsa bir vā'iz bir kâfirge* (İM) (Toparlı, 2017: 26) “Bir vaiz kâfire (şöyle) söylese.”

važanpat : “rahibin ataması”

< Toh. A/B *wasāmpāt* / *wasampāt* (Poucha, 1955: 290; Adams, 2013: 633) < Skt. *upasampadā* “keşiş Buddha düzenine girme eylemi” (MW, 1899: 209c)

Orh. : -

Uyg. : *važanpat* “rahip ataması” (Wilkins, 2021: 842b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *beş toyınlar birlä ävdin barkdın üntürüp toyın kıl[ıp vaj]ınpat kultı*

(DKPAM) “Beş rahiple evden₂ çıkarıp (onları) rahip yapıp (diğer) rahiplerin emrine verdi.” (Elmalı, 2009: 70)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

velī : “ermiş kişi, veli”

< Ar. *velī* “aziz, hayırsever” (Steingass, 1998: 1480b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : velī “ermiş kişi, veli” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 268b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *velī teg* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 136) “Ermiş gibi.”

Kıp. : velī “eren, ermiş, veli” (Toparlı vd., 2007: 302b) Kelime **GI, GT, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nebī ve velī* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 174) “Peygamber ve ermiş kişi.” *velīler erişmesler nebīler mertebesine* (İM) (Toparlı, 2017: 48) “Ermiş kişiler peygamberlerin mertebesine erişmezler.”

yalavaç : “haberci, ulak, elçi, peygamber”

< *yala-va+ç* “elçi, peygamber” (EDPT: 921a; DTS: 228a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 270)

Orh. : -

Uyg. : yalavaç “haberci, ulak, elçi, peygamber” (Wilkens, 2021: 856b; Caferoğlu, 1968: 281) Kelime **BT, HT, Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yaruk yaltrıglag yalavaçı k(ä)lti* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 138) “Parlayan₂ elçi geldi.” *y(a)ruk yalavaç kañım(i)z* (BT V) (Zieme, 1975: 51) “Işık peygamberi babamız”

Krh. : yalavaç “elçi, peygamber” (Arat, 1979b: 517; Kaçalın, 2019: 549; Kök, 2004: 654; Borovkov, 2002: 306; Ata, 2004: 740; Üşenmez, 2010: 640) Kelime **KB, DLT, TİEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bayat kullarında eñ üdründüsi / yalavaçlar erdi kişi edgüsi* (KB) “Tanrının kulları arasında en seçkinleri ve insanların en iyileri onun elçileri idi.” (Arat, 1979a: 273) *yalavaç tutuzmuş sözün sözlese / açığ bir tilin ög söz aydım kese* (KB) “Elçi kendisine emanet edilen sözü söyleyince, ona ihsanda bulun, onu methet; işte bu kadar.” (Arat, 1979a: 384) Kelime **DLT**’de Ar. *rasūl* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 549). *ay yalavaç tegürgil anı kim endürüldi saña idindin* (TİEM) (Kök, 2004: 83) “Ey peygamber, rabbinden (her) indirileni ulaştır!” *taķı öldürür kértgününler tañrıķa yalavaçıķa* (TİEM) (Kök, 2004: 121)

“Allah’a, peygambere inananları öldürür.” *yalavaç paygāmbar savçı erdi* (AT.) (Borovkov, 2002: 306) “O peygamber ve elçi idi.” *kim hilāf kılsa tañrıka hem yalavaçıña* (JR) (Ata, 2004: 34) “Kim Allah’a ve onun peygamberine isyan etse.” *tağı yalavaç ya kûb oğlanları* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 250) “Yakup peygamberin oğulları.”

Hrz. : *yalavaç* “peygamber” (Ata, 1997b: 697a; Ata, 2014: 466b; Sağol, 1993: 996) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *dāvūd yalavaçnı ıddı* (KE) (Ata, 1997a: 184) “Davud peygamberi gönderdi.” *hağ te ‘ālānıñ yalavaçları turur* (NF) (Eckmann, 2014: 159) “Allahutaala’nın peygamberleridir.” *tañrıga tağı yalavaçğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 85) “Allah’a ve peygambere.”

Kıp. : *yalavaç* “elçi, resul, peygamber” (Toparlı vd., 2007: 307b) Kelime **BM**, **DM**, **Kİ** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

yalavaçlık : “elçilik”

< *yala-va+ç+lık* “elçi, peygamber” (DTS: 228a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yalavaçlık* “elçilik, peygamberlik” (Arat, 1979b: 517; Taş, 2015: 65; Borovkov, 2002: 306) Kelime **KB** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *negü teg kerek bu yalavaçlık er / anar bütse begler qarılatsa yer* (KB) “Beylerin ona inanması ve onu yollaması için, bu elçiliğe nasıl bir insan lazımdır?” (Arat, 1979a: 272) *anı ıdşa bolğay yalavaçlığın* (KB) “Onu elçilikle gönderebilir.” (Arat, 1979a: 279) *davud yalavaçlık suleymānnı halife kıldı* (AT.) (Borovkov, 2002: 306) “Davud peygamber, Hz. Süleyman’ı halife yaptı.”

Hrz. : *yalavaçlık* “peygamberlik” (Ata, 1997b: 698a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yūnusnıñ yalavaçlığınğa ikrār kılduğ* (KE) (Ata, 1997a: 218) “Yunus’un peygamberliğini kabul ettik.” Ayrıca krş; *yalavaçsız* “peygambersiz” (Ata, 1997b: 698b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *meliksiz yalavaçsız kalmas erdiler* (KE) (Ata, 1997a: 185) “Allahsız, peygambersiz kalmaz idiler.”

Kıp. : -

yumış : “elçilik”

< **yum-ış* “dolaşan; vazife; melek” (EDPT: 938b; DTS: 280a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yumuş* “iki kişi vb. arasında elçilik” (Kaçalın, 2019: 608) Kelime **DLT**’de Ar. *risāla* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 608).

Hrz. : -; Kıp. : -

yumuşçı : “melek”

< **yum-uş+çı* “haberci” (EDPT: 939b; DTS: 280a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yumuşçı* “haberci, melek” (Kaçalın, 2019: 608; Kök, 2004: 688) Kelime **DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: **DLT**’de Ar. *malak* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 608). *ermes miz kınağlılar bir ıdğınça yumuşçı* (TİEM) (Kök, 2004: 203) “Biz bir peygamber gönderinceye kadar kimseye azap da etmeyiz.” (Yazır, 2014: 282, 17/15)

Hrz. : -; Kıp. : -

zāhid : “zahit”

< Ar. *zāhid* “dindar” (Steingass, 1998: 607b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *zāhid* “zahit, din adamı, ruhban, rahip” (Arat, 2006: LXXVIIb; Kök, 2004: 691; Ata, 2004: 797; Üşenmez, 2010: 675) Kelime **At.**, **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*amel koğdı ‘alim ve zāhid vera*’ (At.) “Âlim, ameli ve zahit, takvâyı bıraktı.” (Arat, 2006: 73) *tut(t)ular bilgenlerini zāhidlerini* (TİEM) (Kök, 2004: 136) “Bilginleri, din adamlarını tuttular.” *tuttular bilgelerini hem zāhid/rāhiblerini idileri* (JR) (Ata, 2004: 39) “Allah’ın bilgelerini ve rahiplerini tuttular.” *tağı zāhidler bar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 293) “(Burada) rahipler var(dı).”

Hrz. : *zāhid* “zahid, sofı, rahip” (Ata, 1997b: 754a; Ata, 2014: 495a; Sağol, 1993: 1050) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zāhidniñ şavma ‘asığa kirdi* (KE) (Ata, 1997a: 189) “Zahidin ibadethanesine girdi.” *tersā zāhidleridin bir ‘ibādet birle meşğül erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 11) “Hristiyan sofulardan biri ibadetle meşgul idi.” *dānişmendlerdin tağı zāhidlerdin* (HTKT) (Sağol, 1993: 136) “Âlimlerden ve rahiplerden.” Ayrıca krş; *zāhidlik* “dindarlık, sofuluk, ruhbanlık” (Ata, 2014: 495a; Sağol, 1993: 1050) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır:

bir er zāhidlik birle meşhūr bolğanlardın (NF) (Eckmann, 2014: 269) “Bir kişi sofulukla ünlü olanlardan.” *zāhidlikni* (HTKT) (Sağol, 1993: 4239 “Sofuluğu.”

Kıp. : *zāhid* “dinine bağlı, sofu” (Toparlı vd., 2007: 335a) Kelime **GT, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu zāhidniñ bir şāhib-vakt oğlu bar idi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 51) “Bu sofunun bir gönül sahibi oğlu vardı.” *zāhid bolmaķ kemāl bolmaķķa şart turur* (İM) (Toparlı, 2017: 68) “Zahit olmak kemale ermenin şartıdır.” Ayrıca krş; *zāhidlik* “dinî kurallara sıkı bağlılık” (Toparlı vd., 2007: 335a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *zāhidlikke berāber bolsalar* (İM) (Toparlı, 2017: 138) “Dinî kurallara sıkı bağlı olsalar.”

zāhide : “dindar kadın”

< Ar. *zāhide* “dindar kadın” (Ata, 1997b: 754a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zāhide* “dindar kadın” (Ata, 1997b: 754a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *arığ zāhide erdi* (KE) (Ata, 1997a: 216) “Temiz, dindar kadındı.”

Kıp. : -

zūhd : “zūhd, sofu”

< Ar. *zūhd* “dinî tatbikatlara verilme, bağlılık” (Steingass, 1998: 630a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zūhd* “zūhd, sofu, her türlü zevke karşı koyarak kendisini ibadete verme” (Ata, 1997b: 759a; Ata, 2014: 500b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 275b) Kelime **KE, NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zūhd ü ilm* (KE) (Ata, 1997a: 353) “Sofu ve ilim.” *zūhd üç türlü bolur* (NF) (Eckmann, 2014: 154) “Zūhd üç tür olur.” *zūhd ü takvā* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 144) “Zūht ve takva.”

Kıp. : *zūhd* “dinî görevlere sıkı bağlılık, sofuluk” (Toparlı vd., 2007: 338b) Kelime **Gİ, GT, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zūhd ü takvā* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 77) “Sofuluk ve takva.”

2.4. DİNÎ TUTUM, ALGI, DAVRANIŞ, EYLEM VE AMEL

Bu bölümde çalışma kapsamında tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen dinî tutum-algi ve davranışlara ilişkin genel ifadeler, saygı-hürmet ve hizmet etme, ant, gerçek-hakikat

ve ahlak, adak-kurban-sadaka bağışı ve sunu, zikir, amel ve faziletli davranış, beddua, sihir-büyü-doğaüstü güçler-batıl itikatlar ve icracıları, asilikler, hamt-şükür ve övgü, talih-saadet-şanssızlık ve uğursuzluk, imam-itikat ve vahdet, farz, dinî anlamda necaset, gaza-cihat ve gazilik-doğruluk ve hidayet, mahrem-mahremiyet ve nikâh konuları irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu başlık kendi içerisinde on sekiz kısımdan oluşmaktadır.

2.4.1. Dinî Tutum, Algı ve Davranışlara İlişkin Genel İfadeler

akruşlan- : “tavrını korumak, tavrını göstermek”

< *akru-ş+la-n* “tavrını korumak, tavrını göstermek”

Orh. : -

Uyg. : *akruşlanmak* “tavrını korumak, tavrını göstermek” (Wilkens, 2021: 26a)
Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *etinmiş yaratınmış etig yaratıglıg yükläri üzä akruşlanu nä yoriyu tapa barsar* (DKPAM) “Donatılmış² bezeli² yükleri ile tavrını göstererek ne tarafa yürüyeceğini bulsa.” (Wilkens, 2016: 218)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

çarit : “yaşam biçimi, ahlak bakımından hayat tarzı”

< Toh. B *carit** (Adams, 2013: 270) < Skt. *carita* “(dinî) tavır” (MW, 1899: 389c; Edgerton, 1953: 226a)

Orh. : -

Uyg. : *çarit* “yaşam biçimi, ahlak bakımından hayat tarzı” (Wilkens, 2021: 223b)
Kelime **BT** ve **ETŞ** adlı eserlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 103):
(...) *täg çaritlıg tınl(ı)glar ärsär, anı täg ök çaritiña aşanu aşlar ärsär* (BT XXXVIII)
(Kasai, 2017: 162) “(...) gibi davranış sergileyen canlılarsa, onun davrandığı şekilde yemek yerse” *çaritlar üzä basıldılmaklıg çalıg sışıkkä çalsıkmışlarka çamsız ögirgü suvıg bürtiğlig çak soka nomlug meñi berdäçi* (ETŞ) “Çaritlar ile bastırılmış olan arama şüphesine uğramışlara sessiz sevinme suyunu hisseden, tam zamanında töre huzurunu veren” (Arat, 1991: 92)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kılık : “davranış, huy, yaradılış”

< *kıl-ık* “davranış, karakter” (EDPT: 620b; OTWF: 237; DTS: 443b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kılık* “davranış, huy, yaradılış” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 232b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kılıklarda körklüg tevāzu erür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 149) “Huyların güzeli tevazudur.”

Kıp. : *kılık* “tabiat, yaradılış, huy” (Toparlı vd., 2007: 143b) Kelime **GT, İH, KI** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yaman kılıklı kişi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 163) “Kötü yapan kişi.”

necāt : “kurtulma, kurtuluş”

< Ar. *necāt* “kurtuluş” (Steingass, 1998: 1387b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *necāt* “kurtuluş, kurtulma” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 244a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tamuğdın necāt* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Cehennemden kurtuluş.”

Kıp. : -

nirvana : “huzur”

< Soğd. *nyrβ’n* (Gharib, 2004: 252a); Toh. A/B *nervām* (Poucha, 1955: 155; Adams, 2013: 364) < Skt. *nirvāṇa* “kurtuluş, ebedî huzur” (MW, 1899: 557c; ayrıca krş. DTS: 359b)

Orh. : -

Uyg. : *nirvana* “huzur” (Wilkens, 2021: 491b; Caferoğlu, 1968: 137) Kelime **AYS, BT, HT, TT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bo b(ä)lgü üzä burhan [kutunıñ] nirvanka kirmişin* (HT X) (Mirsultan, 2010: 140) “Bu alametle Buddha kutsallığının nirvāṇasına ulaştığını.” *nirvan balık kapıgın közüntürü körkitdim* (AYS V) “Ebedî nirvāṇa şehir kapısını ortaya çıkarıp gösterdim.” (Uçar, 2009: 200) Ayrıca krş; *nirvanlıg* “Nirvana’yla ilgili, Nirvanalı” (Wilkens, 2021: 491b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *nirvanlıg yolka kirip v(a)çraupam dyanlıg köñülkä irkläp köni tüz tuymak burhan kutın bulzunlar* (BT II) (Röhrborn, 1971:40)

“Nirvāṇalı yola girerek, elmasa benzer meditasyonlu gönüle adım atarak, doğru₂ his(le) Buddha kutsallığını bulsunlar.” *üstün t(ä)ñri yerintä altın yalañuk ät’özintä ulatı nirvanlıg orun bultaçı bolur* (Maitri) “Yukarıda tanrılar yerinde aşağıda insan vücudunda vb. Nirvāṇa yerini bulur.” (Tekin, 1960: 111)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

teñridem : “tanrısal, göksel, ilahi, semavi”

< *teñri*+*dem* “ilahi” (EDPT: 524b; OTWF: 68)

Orh. : -

Uyg. : *t(ä)ñridäm* “tanrısal, göksel, ilahi, semavi” (Wilkens, 2021: 698a; Caferoğlu, 1968: 233) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *t(ä)ñri elig han t(ä)ñridäm amranmakın biziñä ävirä y(a)rılıkap* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 73) “Hükümdar₂ ilahi sevgi(yi) bize yöneltip buyurarak” *t(ä)ñridäm tözün ät’özi köñli ädgümü* (BT V) (Zieme, 1975: 65) “Tanrısal soylu bedeni, gönlü iyi mi?”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

teñrilig ~ tañrılık : “Tanrılık”

< *teñri*+*lig* “Tanrılı, tanrıya sahip” (OTWF: 128)

Orh. : -

Uyg. : *t(ä)ñrilig* “tanrılara ait” (Wilkens, 2021: 699a; Caferoğlu, 1968: 234) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *on küçin işlätü y(a)rılıkamakı üzä t(ä)ñrilig (...)* (HT VIII) (Röhrborn, 1991: 83) “On gücünü kullanarak buyurması ile tanrılara ait (...)”

Krh. : *tañrılık* “Yalnız Allah’ın bilgisinde olan, uluhiyyet” (Kök, 2004: 590; Borovkov, 2002: 250) Kelime **TİEM** ve **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *katıgsız kıldılar dīnlerini tañrılık anlar kērtgünügliler birle* (TİEM) (Kök, 2004: 70) “Onların iman edenlerle birlikte Allah’a ait olan dinleri tertemiz oldu.” *yaratdım bularnı ayruķ işge meger kim iķrar bērsün tēyü tañrılıķımğa* (AT.) “Onları başka bir iş için değıl, sadece benim tanrılığımı tanısınlar diye yarattım...” (Borovkov, 2002: 250)

Hrz. : -; Kıp. : -

yanmak : “dönüş; kurtuluş”

< *yan-mak* “dönüş”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yanmak* “dönüş; kurtuluş” (Borovkov, 2002: 310) Kelime **AT**. adlı metinde tanıklanmıştır: *edgü işlerde yegreki idin katında şavab yanmak anda* (AT.) “Salih ameller içinde en iyisi Rabbinin katında, sevap ve kurtuluş da orada.” (Borovkov, 2002: 310)

Hrz. : -; Kıp. : -

2.4.2. Saygı, Hürmet ve Hizmet Etme

ağır : “saygı, şeref; mübarek; hürmet, derin saygı ile (dinî hislerle dolu olarak)”

< *aya-(i)r* “itibarlı, ağırbaşlı; mühim, ehemmiyetli” (EDPT: 88b; OTWF: 430; DTS: 18b ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 65b)

Orh. : -

Uyg. : *agır* “itibarlı, ağırbaşlı; mühim, ehemmiyetli” (Wilkens, 2021: 18a; Caferoğlu, 1968: 7) Kelime **Abitaki, AYS, BT, HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *t(ä)ñri burhannın kayu barınça terini kuvragı a(gır) ulug bodis(a)tv(a)larka körgäli* (Abitaki) “Tanrı Buddha’nın herhangi bir topluluğunu₂ saygın, yüce Bodhisattvaları görmek için.” (Karaayak, 2021: 89) *ulug törlüg törön tokun ağır ayag tapıg udug kıltilar* (AYS X) “Büyük (bir) tören₂ düzenleyip, saygı₂ ve hizmet₂ gösterdiler.” (Gulcalı, 2015: 107)

Krh. : *agır* “ağır; değerli, kıymetli” (Arat, 1979b: 9) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *agır tut negü erse yarlıgların / ağır kılğa teñri bu kün hem yarın* (KB) “Onun bütün emirlerine itaat et, Tanrı seni bugün de yarın da aziz eder.” (Arat, 1979a: 145)

Hrz. : -; Kıp. : -

ağırla- : “saymak, saygı göstermek, hürmet etmek, ağırlamak”

< *aya-(i)r+la-* “saymak, saygı göstermek, hürmet etmek, ağırlamak” (EDPT: 93a; OTWF: 430), ayrıca krş. *agır+la-* “ibadet etmek, saymak” (UW, 1977-1998: 67b)

Orh. : -

Uyg. : *ağırla-* “saymak, saygı göstermek, hürmet etmek, ağırlamak” (Wilkens, 2021: 19a; Caferoğlu, 1968: 7) Kelime **AYS, BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tözün yavaş bolmakıg ağırlayur* (HT III) “İyiliğe ve hoşgörüyeye saygı duyar.” (Ölmez ve

Röhrborn, 2001: 62) *nomug törüg kişi etär ağırlayur* (BT XXXIII) “Öğretiyi₂ kişi yapar (ve) saygı duyar.” (Oda, 2015: 124) Ve ayrıca krş; *ağırlaguluk* “ağırlayan, hürmet eden” Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *artokrak takı ayagulukda ağırlagulukın uz yerçiläyür uduzur ärdi* (HT VII) “Ve fazlaca takdire şayan (bir şekilde) saygı gösterdi₂” (Röhrborn, 1991: 1963) *üç (y)ertinçüdäkilärkä ayaguluk ağırlaguluk tetir* (HT IX) “Üç dünya sakinlerince saygı gösteren, denir.” (Aydemir, 2013: 150)

Krh. : *ağırla-* “ağırlamak, değer vermek, ikramda ve ihsanda bulunmak, yüceltmek” (Arat, 1979b: 9; Kaçalın, 2019: 61; Ata, 2004: 207) Kelime **KB**, **DLT** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bayat fazlı birle ağırlar kuluğ / bilig kapğı açlur oñarur yoluğ* (KB) “Tanrı kulunu fazıl ve inayeti ile yükseltir; ona bilgi kapısı açılır ve isteği rast gider.” (Arat, 1979a: 198) *teñri meni ağırladı (akrama)* (DLT) “Allah beni değerli kıldı.” (Kaçalın, 2019: 61) *bitse siz tañrıka hem yalavaçına uluğ tutuñ anı hem ağırlañ* (JR) (Ata, 2004: 137) “Ki böylece Allah’a ve elçisine iman edesiniz de, onu destekleyip, vakarlı bir şekilde saygı gösteresiniz ve O (Allah’ı) sabah akşam yüceltip tenzih edesiniz.” (Yazır, 2014: 510, 48/9)

Hrz. : *ağırla-* “ihsan ve lütufta bulunmak” (Sağol, 1993: 508) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *kimni ħorlasa tañrı yok aña ağırlağandım* (HTKT) (Sağol, 1993: 247) “Her kimi de Allah utanca boğarsa, artık ona ikram edecek yoktur.” (Yazır, 2014: 333, 22/18)

Kıp. : *ağırla-* “ağırlamak, hürmet etmek, ikramda bulunmak; kutsamak” (Toparlı vd., 2007: 4a; Argunşah ve Güner, 2015: 621; Özyetgin, 2001: 344) Kelime **CC**, **GT**, **İM**, **Kİ**, **KK** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ey teñri ağırlağıl meni* (İM) (Toparlı, 2017: 148) “Ey Allah(ım) beni kutsa.”

ağırlamak : “ağırlama, sayma, hürmet etme”

< *ağır+la-mak* “sayma, hürmet etme”

Orh. : -

Uyg. : *ağırlamak* “ağırlama, sayma, hürmet etme, tazim etmek” (Tekin, 1960: 345b; Caferoğlu, 1968: 7) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde geçmiştir: *kıltaçılar okıtur nomug ağırlamaknıñ kertüsin* (HT VII) “Uygulayıcılar dharmaya saygı göstermenin doğru olduğunu öğretir.” (Röhrborn, 1991: 127) *ayamak ağırlamak ünintä (...)* (Maitri) “Saygı gösterme₂ sesinde (...)” (Tekin, 1960: 92)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ağırlan- : “ağırlanmak, ikramda bulunmak”

< *aya-(ı)r+la-n-* “ihtiyatlı olmak, ağırbaşlı olmak” (EDPT: 94b; DTS: 20a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ağırlan-* “ağırlanmak, ikramda bulunmak” (Kaçalın, 2019: 61) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *er ağırlandı (ukrima)* (DLT) “Adam ağırlandı, ikram gördü.” (Kaçalın, 2019: 61)

Hz. : *ağırlan-* “hürmet ve itibar görmek” (Sağol, 1993: 508) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *kullar ağırlanmış* (HTKT) (Sağol, 1993: 239) “Kullar itibar görmüş.”

Kıp. : -

ağırlanmak : “sayılma, saygı gösterilme”

< *ağır+la-n-mak* “sayılma, saygı gösterilme”

Orh. : -

Uyg. : *ağırlanmak* “sayılma, saygı gösterilme” (Wilkens, 2021: 19a) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *ağırlanmakıg k[ün] t(ä)ñri y(a)rukı çusar buz ärüyür* (HT VIII) “Saygı gösterilen güneş ışığı buzı sertleştirir (ve) eritir.” (Röhrborn, 1996: 79)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ağırlat- : “saydırtmak, hürmet ettirmek”

< *ağır+la-t-* “saydırtmak, hürmet ettirmek; tapılmak” (OTWF: 761; DTS: 20a ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 68a)

Orh. : -

Uyg. : *ağırlat-* “saydırtmak, hürmet ettirmek” (Wilkens, 2021: 19a; Caferoğlu, 1968: 7) Kelime **AYS**, **HT** ve **TT** metinlerinde tanıklanmıştır: *anı tæg nomçı bilgäkä ymä ağırlatmış ärür siz* (HT VII) “Siz de böyle bir bilge ve üstat tarafından onurlandırılacaksınız.” (Röhrborn, 1991: 156) *törttin sıñar yer oronug iymış basmış, üküşkä ayatmış ağırlatmış* (AYS X) “Dört bir yanındaki yerleri₂ (kendine) tâbi kılmış, çoğunluğa (kendini) saydırtmış₂.” (Gulcalı, 2015: 76)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ağırlıg : “saygılı, hürmetli”

< *ağır+lıg* “saygılı, hürmetli” (EDPT: 93b; DTS: 20b; OTWF: 239 ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 68b)

Orh. : -

Uyg. : *ağırlık* “saygılı, hürmetli” (Wilkens, 2021: 19a; Caferoğlu, 1968: 7) Kelime **BT** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *ymä ädgü ay eliglä hanların ağırlıg ıdok savları, han yänä eşdimiş ärdi* (HT VII) “Yine iyi hükümdarların² saygın, hürmetli, kutsal sözlerini hanlar da işitmiş idi” (Röhrborn, 1991: 81)

Krh. : *ağırlıg* “hürmet, ikram, itibar, saygı; haram; kutsal, mübarek” (Arat, 1979b: 10; Kaçalın, 2019: 62; Ünlü, 2004: 295b; Ata, 2004: 207) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ukušun ağır ol biligin beğür / bu eki bile er ağırlıg körür* (KB) “İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür.” (Arat, 1979a: 44) *ağırlıg er (mukarram)* (DLT) “İnsanlar arasında saygı gören adam.” (Kaçalın, 2019: 62) *anlar kim tandılar yıgdılar silerni ağırlıg mezigitdin kurbānıñızlarını yıgmış erdiler tegmekindin orunuña* (TİEM) (Ünlü, 2004: 199) “Onlar, o inkâr edip de sizi Mescid-i Haram’dan ve, tutulmakta olan kurbanlıkları da yerine varmaktan engelleyen kimselerdir.” (Yazır, 2014: 513, 48/25) *olar yüz evrerler yıgarlar ağırlıg mezigitdin* (JR) (Ata, 2004: 36) “Onlar Mescid-i Haram’dan yüzlerini çevirirler, (onu) reddederler.”

Hz. : -

Kıp. : *ağırlıg* “kıymetli, değerli” (Toparlı vd., 2007: 4a) Kelime **BV** adlı metinde tanıklanmıştır.

hurmet : “kutsallık, saygı”

< Ar. *hurmat* “saygı” (Steingass, 1998: 417a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hurmet* “kutsallık, saygı” (Borovkov, 2002: 131) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *anın hurmeti andağ turur kim... mekke hurmeti kēbi* (AT.) “Onun kutsallığı Mekkenin kutsallığı gibidir.” (Borovkov, 2002: 131)

Hz. : -; Kıp. : -

‘izāz : “yüceltme, ululama”

< Ar. ‘izāz “büyütme, güçlendirme” (Steingass, 1998: 74b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : ‘izāz “yüceltme, ululama” (Ata, 1997b: 277b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu kün ‘izāz u ikrām birle* (KE) (Ata, 1997a: 128) “Bugün yüceltme ve hürmet ile.”

Kıp. : -

‘izzet : “izzet, değer, kıymet, saygı; yücelik”

< Ar. ‘izzet “büyük, değerli, yüce; saygı” (Steingass, 1998: 847a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : ‘izzet “izzet, değer, kıymet, saygı; yücelik” (Ata, 2014: 191b; Sağol, 1993: 687) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘izzetler kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 218) “(Allah beni) yüceltti.” *ḥaḳīḳat üze ‘izzet taḳrīḡa* (HTKT) (Sağol, 1993: 71) “Şüphesiz ki yücelik Allah’a(dır).”

Kıp. : ‘izzet “değer, şeref, yücelik, ululuk” (Toparlı vd., 2007: 118b) Kelime **BV, Gİ, GT, İM, KFT, MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *dīnniḡ ‘izzetin kiterür-sen* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 111) “Dinin değerini ortadan kaldırırsın.” *menim ‘izzetim* (İM) (Toparlı, 2017: 72) “Benim yüceliğim.”

ḳulluḳ : “(Tanrı’ya) hizmet”

< *ḳul+luk* “(Tanrı’ya) hizmet; kölelik” (EDPT: 620b; DTS: 465a)

Orh. : -

Uyg. : *kulluk* “kulluk, kul olarak; hizmet” (Wilkens, 2021: 421b; Caferoğlu, 1968: 185) Kelime **HamT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir koyn altı dört kızıl karska bay kullukı bir koyn altı üç kızıl bir yürüḡ karska* (HamT.) (Hamilton, 1986: 173) “Bir koyun, dört odalık kızıl yün kumaş parçası, zengin kölesi; bir koyun, üç odalık kızıl, bir beyaz yün parçasına.”

Krh. : *ḳulluk* “kulluk, itaat, hizmet; ibadet” (Arat, 1979b: 291; Kök, 2004: 481; Borovkov, 2002: 180; Ata, 2004: 500; Üşenmez, 2010: 489) Kelime **KB, TİEM, AT.,**

JR ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tapuğ kıl tapuğ tınma kulluk bu ol / tapuğka bağa kör me bekle bu yol* (KB) “İbadet, durmadan ibadet kıl, kulluk budur; ibadete dikkat et ve bu yoldan ayrılma.” (Arat, 1979a: 330) *menim idim tağı sizin idiniz kulluk kılıñ* (TİEM) (Kök, 2004: 39) “Allah benim de sizin de rabbinizdir, O’na kulluk edin!” *ermez kamuğ ol kim kökler içinde tağı yer içinde meger keligli turur tañrıka kulluk birle* (TİEM) (Kök, 2004: 226) “Göklerde ve yerde hiçkimse yoktur ki, o Rahman’a kul olarak gelecek olmasın.” (Yazır, 2014: 310, 9/93) *ol tañrıga kulluk kılıñ* (AT.) (Borovkov, 2002: 180) “Allah’a ibadet edin!” *kêçe benim kullukım birle maşgul bolğıl* (AT.) (Borovkov, 2002: 180) “Geceleyin bana ibadet ile meşgul olun!” *anlar kim boynağuluk kılurlar meniñ kulluğumdın* (JR) (Ata, 2004: 113) “Bana kulluk yapmaktan dolayı büyüklük taslayanlar.” *kulluk kıldı şeytāñga* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 290) “Şeytana kulluk etti.”

Hrz. : *kulluk* “kulluk, kölelik” (Ata, 1997b: 399a; Ata, 2014: 267b; Sağol, 1993: 768; Toparlı ve Argunşah, 2014: 236a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kurşanıñ kulluk kurını* (KE) (Ata, 1997a: 54) “Kulluk kuşağını bağlayıp.” *kulluk secdesi bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 192) “Kulluk secdesi olsa.” *kulluk kılmaqları birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 385) “İbadet yapımlarıyla.” *bu ins [ü] perī kulluğındın* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Bu insanın ve perinin kulluğundan.”

Kıp. : *kulluk* “kulluk, kölelik” (Toparlı vd., 2007: 162b; Argunşah ve Güner, 2015: 517) Kelime **CC**, **GT**, **İM**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hocalık dağı kulluk ortadan kitti* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 112) “Efendilik ve kulluk ortadan kayboldu.” *teñrige kulluk kılmağ* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Allah’a kulluk etmek.”

namo : “saygı, hürmet”

< Toh. A *namo* (Poucha, 1953: 141); Soğd. *nm ’w* (Gharib, 2004: 240a) < Skt. *namas* “eğilmek, saygıyla selamlamak” (MW, 1899: 528a; ayrıca krş. DTS: 355a)

Orh. : -

Uyg. : *namo* “saygı, hürmet” (Wilkins, 2021: 485a; Caferoğlu, 1968: 134) Kelime **ETŞ** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 179): *namo budaya namo darmaya namo sañgaya* (ETŞ) “Buddha’ya hürmet! Töreye hürmet! Cemaate hürmet! (Arat, 1991: 84)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

namo buday-a : “Buddha’ya saygı”

< Skt. *namo buddhāya*: *namas* “eğilmek, saygıyla selamlamak” (MW, 1899: 528a) + *buddha* “uyanmış” (MW, 1899: 733b; Edgerton, 1953: 400b)

Orh. : -

Uyg. : *namo buddhay-a* “Buddha’ya saygı” (Wilkins, 2021: 485a; Caferoğlu, 1968: 134) Kelime **ETŞ** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 179); *namo budaya namo darmaya namo saṅgaya* (ETŞ) “Buddha’ya hürmet! Töreye hürmet! Cemaate hürmet! (Arat, 1991: 84)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

namo d(a)rmay-a : “öğretiye saygı”

< Skt. *namo dharmāya*: *namas* “eğilmek, saygıyla selamlamak” (MW, 1899: 528a) + *dharma* “dinî öğreti” (MW, 1899: 510c; Edgerton, 1953: 277a)

Orh. : -

Uyg. : *namo d(a)rmay-a* “öğretiye saygı” (Wilkins, 2021: 485a; Caferoğlu, 1968: 135) Kelime **ETŞ** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 179); *namo budaya namo darmaya namo saṅgaya* (ETŞ) “Buddha’ya hürmet! Töreye hürmet! Cemaate hürmet! (Arat, 1991: 84)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

namo saṅgay-a : “cemaate saygı”

< Skt. *namo saṅgha*: *namas* “eğilmek, saygıyla selamlamak” (MW, 1899: 528a) + *saṅg* “kendini adama; dindarlık” (MW, 1899: 1132c)

Orh. : -

Uyg. : *namo saṅgay-a* “cemaate saygı” (Wilkins, 2021: 485b; Caferoğlu, 1968: 135) Kelime **ETŞ** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 179); *namo budaya namo darmaya namo saṅgaya* (ETŞ) “Buddha’ya hürmet! Töreye hürmet! Cemaate hürmet! (Arat, 1991: 84)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tap- : “(Tanrı’ya) tapmak, bulmak, kavuşmak; hizmet etmek

tap- “bulmak; ibadet, hizmet etmek” (EDPT: 435b; OTWF: 616; DTS: 533b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tap-* “(Tanrı’ya) tapmak, bulmak, kavuşmak; hizmet etmek” (Arat, 1979b: 422; Kaçalın, 2019: 440; Kök, 2004: 590; Ata, 2004: 654) Kelime **KB, DLT, TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *men êmdi bu qalmış tiriglig ıdıp / bayatım sevinçin tiler men tapıp* (KB) “Ben şimdi bu geri kalan günlerimi ibadetle ve Tanrımın rızasını taleple geçirmek istiyorum.” (Arat, 1979a: 381) *kul teŋrike tapdı* (‘abada) (DLT) “Kul Allah’a kulluk etti.” (Kaçalın, 2019: 440) *tapıñlar taŋrıqa* (TİEM) (Kök, 2004: 58) “Allah’a ibadet edin!” *fermānlanmadılar meger kim tapsalar bir taŋrıqa* (JR) (Ata, 2004: 39) “Halbuki hepsi ancak bir ilaha kullukla emr olunmuşlardır.” (Yazır, 2004: 190, 9/31) *men tapğanların evveli men* (JR) (Ata, 2004: 126) “Ben (Allah’a) ilk kulluk edenlerdenim.”

Hrz. : *tap-* “tapmak, ibadet etmek” (Ata, 1997b: 597a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *teŋriqa tapıñ* (KE) (Ata, 1997a: 228) “Allah’a ibadet edin.”

Kıp. : -

tapıĝ ~ tapuĝ : “saygı; hizmet; kurban”

< *tap-ıĝ* “hizmet, ibadet” (EDPT: 437a; OTWF: 205; DTS: 534a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 222)

Orh. : -

Uyg. : *tapıĝ* “hizmet, saygı, hürmet; ibadet etme; kurban, sadaka” (Wilkens, 2021: 674a; Caferoğlu, 1968: 224) Kelime **BT, HT, Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anta basa bali tapıĝ ärsär* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 44) “Ondan sonra kurban ibadeti ise” *tapıĝ udug kılmadın kertgünçlüĝ upasılarnıñ bermiş buşılarn tapınur ärdilär* (Maitri) “Kendiliklerinden saygı ve tapınma göstermeksizin inanmış müminlerin verdikleri sadaka ile tapınırlar.” (Tekin, 1960: 136)

Krh. : *tapuĝ* “hizmet, ibadet” (Arat, 1979b: 424; Kaçalın, 2019: 442; Kök, 2004: 592; Borovkov, 2002: 251; Ata, 2004: 657) Kelime **KB, DLT, TİEM, AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tapuĝ ta ‘atim tēp küvenme üküş / tapuĝ kıl bayatqa tapuĝluĝ küsüş* (KB) “İbadet ve taatte bulundum diye, fazla gurur getirme; ibadete devam et,

Tanrı'ya ibadet eden insan azizdir.” (Arat, 1979a: 330) *bayat tapğına tegse bolmas adaş* (KB) “Tanrı'ya ibadet ile meşgul olunamaz.” (Arat, 1979a: 480) *teñri tapuğı* (*tā'a*) (DLT) “Allah'a itaat.” (Kaçalın, 2019: 442) *tafnağı tapuğ kıldılar* (TİEM) (Kök, 2004: 78) “Kurban₂ sundular.” *öğretse anlarkā bitigni tapuğ yolın* (TİEM) (Kök, 2004: 14) “Onlara Kur'ân'ı, (Allah'a) hizmet yolunu öğretse.” *begler kamuğ künde eki kez kıılır erdi tapuğ* (AT.) (Borovkov, 2002: 251) “Bütün beyler günde iki kez ibadet ederdi.” *uluğıslık kılmazlar anıñ tapuğıdın* (JR) (Ata, 2004: 33) “(Allah'a) kulluk etmekten dolayı büyüklenmezler.”

Hrz. : *tapuğ* “hizmet, ibadet; bağlılık, itaat” (Ata, 1997b: 597b; Ata, 2014: 404b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ıdımgı yandım ol kapuğka tapuğ kılu* (KE) (Ata, 1997a: 153) “Rabb'ime dönerek o kapıya hizmet ederek.” *butlarınğa tapuğ kılmak üçün* (NF) (Eckmann, 2014: 70) “Putlarına tapmak için.”

Kıp. : -

tapıgçı : “hizmet eden, yumuşçu”

< *tap-ıg+çı* “hizmetçi” (EDPT: 438b; OTWF: 373; DTS: 534b)

Orh. : -

Uyg. : *tapıgçı* “hizmetçi” (Wilkens, 2021: 674a; Caferoğlu, 1968: 224) Kelime **HT** ve **Maitrsimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *şakimun burhan (şazanın)ta bursañ kuvrag tapıgçısı (...)* (Maitri) “Şākyamuni Buddha'nın (dininde) cemaate saygı (gösterdiler.)” (Tekin, 1960: 134)

Krh. : -

Hrz. : *tapuğçı* “hizmetçi” (Ata, 1997b: 597b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *cebrā'ıl aña tapuğçı* (KE) (Ata, 1997a: 345) “Cebrail (a.s) ona hizmetçi(dir).”

Kıp. : -

tapın- ~ tapun- : “tapınmak, hizmette bulunmak”

< *tap-in-* “(insanlara) hizmet etmek; (Tanrı'ya) ibadet etmek” (EDPT: 441b; OTWF: 616; DTS: 534b; ayrıca bk. Ayazlı, 1960: 222)

Orh. : -

Uyg. : *tapın-* “hizmet etmek, ağırlamak; saygı göstermek; kurban etmek” (Wilkins, 2021: 674b; Caferoğlu, 1968: 225) Kelime **AYS**, **HT**, **Maitrisimit** ve **UigTot**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *burhanlarka tapıngu ol* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 186) “Buddhalara (sunulan) kurbandır.” *tapınur udunur* (Maitri) “İbadet eder.” (Tekin, 1960: 166)

Krh. : *tapın- ~ tapun-* “tapınmak, ibadet etmek, kulluk etmek, hizmette bulunmak” (Arat, 1979b: 423; Kaçalın, 2019: 441; Kök, 2004: 592; Borovkov, 2002: 251; Ata, 2004: 657; Üşenmez, 2010: 589) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *könül til köni tut bayatka tapın* (KB) “Gönlünü ve dilini doğru tut, Allah’a kulluk et.” (Arat, 1979a: 145) *könül tüz özüñ süz bayatka tapın* (KB) “Halis gönül ve temiz kalple Tanrı’ya ibadet et.” (Arat, 1979a: 544) *men teñrike tapındım (ağa tullāh ta ‘ālā wa-lazimtu awāmīrahu)* (DLT) “Ben yüce Allah’a taptım ve emirlerine uydum.” (Kaçalın, 2019: 441) ayrıca *krş; tapındaçı* (DLT) “tapan”, *tapınguçı* (DLT) “tapan” (Kaçalın, 2019: 290) *meger tapunmanlar meger tañrıka* (TİEM) (Kök, 2004: 158) “Yalnız Allah’a ibadet etmeyenler.” *tapındı butka* (TİEM) (Kök, 2004: 82) “Put a tapındı.” *ol kim tapınurlar* (AT.) “(Tanrı’dan başka) tapındıklarına” (Borovkov, 2002: 251) ayrıca *krş; tüfü sizlerge ol tapungularıñız birle* (AT.) “Tüh sizlere ve putlarınıza (yazıklar olsun.)” (Borovkov, 2002: 252) *bu melik... butga tapunguçı mudabbir erdi* (AT.) “Bu hükümdür... puta tapan bir zalim idi.” (Borovkov, 2002: 252) *bizge tapunuğlılar* (AT.) (Borovkov, 2002: 252) “Bize ibadet edenler.” *kim tapnurlar añar tañrıda açın* (JR) (Ata, 2004: 62) “Allah’tan başkasına tapanlar.” *ermediler bizke tapnuğlılar* (JR) (Ata, 2004: 78) “Bize kulluk etmediler.” ayrıca *krş; yok tapunguluk idı meger* (JR) (Ata, 2004: 658) “Allah’tan başka tapınılacak yoktur.” *tapunur miz (...) idisiñe ibrahīm* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 221) “İbrahim (peygamberin) Rabb’ine ibadet ederiz.”

Hrz. : *tapun-* “tapınmak” (Ata, 1997b: 598a; Ata, 2014: 404b; Sağol, 1993: 916) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yaratğan teñriğa tapunur miz* (KE) (Ata, 1997a: 337) “Yaratan Allah’a ibadet ederiz.” *ümmeñlerim butga tapunmağaylar* (NF) (Eckmann, 2014: 281) “Ümmetlerim puta tapınmayacak.” *näge tapunur siz* (HTKT) (Sağol, 1993: 276) “Neye tapınıyorsunuz?”

Kıp. : *tapun-* “tapınmak, ibadet etmek; saygı göstermek” (Toparlı vd., 2007: 263a)
Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *hāçka tapunğanlar* (İM) (Toparlı, 2017: 317)
“Haca ibadet edenler.”

tapınmak : “saygı, hürmet, hizmet”

< *tap-ın-mak* “saygı, kurban sunma” (DTS: 534b)

Orh. : -

Uyg. : *tapınmak* “saygı, hürmet, hizmet” (Wilkens, 2021: 675a; Caferoğlu, 1968: 225)
Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ädgü ögli kuvragka tapınmak udunmakta ulatı* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 249) “İyi düşünceli toplulukta saygı ve kurban sunmak ve başka”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tapındur- : “taptırmak, hizmet ettirmek”

< *tap-ın-dur-* “tapınmak, hizmette bulunmak” (EDPT: 442a; OTWF: 823; DTS: 534b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tapındur-* “taptırmak, hizmet ettirmek” (Arat, 1979b: 423) Kelimeye **KB**’de tanıklanmıştır: *yakın tuttum özke tapındurmadın* (KB) “Hizmet ettirmeden seni kendime yakın tuttum.” (Arat, 1979a: 79) *ķayu erse begler tapuğçı ķulın / tapındurğu ötrü açınsa yolın* (KB) “Hangi kul olursa olsun önce ona hizmet gördürmeli; ondan sonra ihsanda bulunmalıdır.” (Arat, 1979a: 79)

Hrz. : -; Kıp. : -

udug : “saygı, hizmet, hürmet”

< *ud-ug* “hizmet; itaat, saygı” (EDPT: 47a; OTWF: 213; DTS: 605b; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 255)

Orh. : -

Uyg. : *udug* “hizmet, saygı, hürmet” (Wilkens, 2021: 786a; Caferoğlu, 1968: 262)
Kelime **AYS, BT, HT ve Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tapıg udug kılmadın kertgünçlük upasıların bermiş buşılarn tapınur ärdilär* (Maitri)
“Kendiliklerinden saygı ve tapınma göstermeksizin inanmış müminlerin verdikleri sadakalar ile tapınırlar.” (Tekin, 1960: 136) *anta basa tapıg udugl(a)rıg amırtı d(a)rni*

üzä arıtıp (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 51) “Daha sonra kurbanlarını₂ Amṛta Dhāraṇīsi ile temizleyerek”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

udugçı : “hizmetçi, hizmetkâr”

< *ud-ug+çı* “hizmetkâr” (EDPT: 48b; OTWF: 373)

Orh. : -

Uyg. : *udugçı* “hizmetçi, hizmetkâr” (Wilkens, 2021: 786a) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bursaṇ kuvrag tapıgçısı udugçısı ärdilär* (Maitri) (Tekin, 1980: 191) “Rahip topluluğu₂ hizmetkârı idiler.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

udun- : “hizmet etmek, saygı göstermek, hürmet etmek, ağırlamak”

< *ud-un-* “itaat etmek” (EDPT: 62a; OTWF: 623; DTS: 606a)

Orh. : -

Uyg. : *udun-* “hizmet etmek, saygı göstermek, hürmet etmek, ağırlamak” (Wilkens, 2021: 786b; Caferoğlu, 1968: 263) Kelime **BT**, **HT** ve **Fodingxin** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tapınu udunu yorıgalı y(a)rl(ı)gça kılı tägingäli tep* (HT V) (Dietz vd., 2015: 232) “(Buddha’ya) saygı göstererek₂ yaşamak (ve onun) emrine göre hareket etmek için, diyerek” *çın kertü köñülin tütsüg köyürüp hua çäçäk saçıp tapınıp udunup* (Fodingxin) (Kara ve Zieme, 1986: 329) “Hakikat₂ bilinciyle tütsü yakarak, çiçek saçıp saygı göstererek₂”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

udunmak : “saygı, hürmet”

< *ud-un-mak* “saygı”

Orh. : -

Uyg. : *udunmak* “saygı, hürmet” (Wilkens, 2021: 786b; Caferoğlu, 1968: 263) Kelime **Fodingxin** adlı makalede tanıklanmıştır: *tapınmak udunmaknıñ ädgüsin ädrämin näñ bolmaz* (Fodingxin) (Kara ve Zieme, 1986 : 331) “Saygının₂ iyisi, faziletlisi asla olmaz.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yumşan- : “boyun eğmek, itaat etmek”

< *yumuş+a-n- “itaat etmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yumşan-* “boyun eğmek, itaat etmek” (Ata, 2004: 791) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *kirgil idin yollarına yumşanmış* (JR) (Ata, 2004: 54) “Rabb’inin kolaylaştırdığı yollara koy(ul).” (Yazır, 2014: 273, 16/69)

Hz. : -; Kıp. : -

yükün- : “secde etmek”

< *yü-k-ün- “eğmek, eğilmek, secde etmek” (EDPT: 913b; OTWF: 631; DTS: 285b)

Orh. : -

Uyg. : *yükün-* “eğilmek, hürmet etmek” (Wilkens, 2021: 924a; Caferoğlu, 1968: 306) Kelime **AYS, BT, HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kop ajundaki ätözin yinçürü töpün yükünür men* (Maitri) “Bütün alemlerdeki vücutlarımla secde ederim.” (Tekin, 1960: 44) *ıdok ätözin kö[r]üp yüüz yügä[rü] yüküngäli bolalım* (DKPAM) “Kutsal vücudunu görüp yüzünü görebilir hâle geldiğimizde secde edelim.” (Karaayak, 2021: 97)

Krh. : *yükün-* “secde etmek, büyük önünde eğilmek, baş eğmek, tapınmak” (Arat, 1979b: 561; Kaçalın, 2019: 616; Kök, 2004: 689; Borovkov, 2002: 336; Ata, 2004: 793) Kelime **KB, DLT, TİEM, AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yana kıptı terkin töşektin turup / ma yundı yükündi köñül tüz urup* (KB) “Yatağından çabucak kalktı ve abdest alarak ihlas ile secdeye yöneldi.” *kul teñrike yükündi (sacada)* (DLT) “Kul [yani **tapan**] Allah’a secde etti.” (Kaçalın, 2019: 616); ayrıca krş: *yükündeçi* (DLT) “Boyun eğen”, *yüküngen* (DLT) “Boyun eğen”, *yüküngüçi* (DLT) “Boyun eğen” (Kaçalın, 2019: 290) *iblis bolmadı yüknüglilerdin* (TİEM) (Kök, 2004: 107) “Şeytan secde edenlerden olmadı.” *yükündi ferişterler kamuğları yumkıları* (TİEM) (Kök, 2004: 188) “Meleklerin bütün hepsi (Allah’a) secde etti.” *bu burhanlarını öz elkiñiz birle yonarsızlar evre anlarğa yükinürsizler* (AT.) (Borovkov, 2002: 336) “Bu putları kendiniz yapar ve onlara tapınırsınız.” *aydımız ferişterlerge yükinünler ademğa tēp yükindiler* (AT.) (Borovkov, 2002: 336) “Meleklerle, Hz. Adem’e secde edin, dedik

ve (onlar da) secde ettiler.” *kiriñ kapuğka yüknü* (JR) (Ata, 2004: 29) “Secde ederek kapıdan girin!”

Hz. : *yükün*- “diz çökmek, saygıyla eğilmek, secde etmek” (Ata, 1997b: 750b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu kün atdın enip yükünmek tiler* (KE) (Ata, 1997a: 105) “Bugün attan inerek secde etmeyi ister.”

Kıp. : *yükün*- “namaz kılmak, secde etmek” (Toparlı vd., 2007: 332a) Kelime **İH** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

yükünç : “saygı, önünde eğilme”

< *yük-ün-ç* “bir ibadet eylemi” (EDPT: 913a; OTWF: 279; DTS: 285b)

Orh. : -

Uyg. : *yükünç* “saygı, hürmet, eğilme” (Wilkens, 2021: 924a; Caferoğlu, 1968: 306) Kelime **BT**, **HT** ve **Hrist.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kulut bir azunda yükünç alkış kılmuşça* (Hrist.) “Köle dünyadasında secde, dua edercesine.” (Zieme, 2015: 86) *yükünç kılıp virhar tægzinür ärdi* (HT VII) “Secde edip manastır etrafında dönerdi.” (Röhrborn, 1991: 118)

Krh. : *yükünç* “namaz” (Kaçalın, 2019: 616) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *teñrike yükünç yükündi (şallā)* (DLT) “Allah’a secde etti.” (Kaçalın, 2019: 616)

Hz. : -

Kıp. : *yükünç* “namaz” (Toparlı vd., 2007: 332a) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.4.3. Ant

‘ahd : “yemin, verilmiş söz; anlaşma”

< Ar. *‘ahd* “yemin; anlaşma” (Steingass, 1998: 874a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *‘ahd* “yemin, verilmiş söz; anlaşma” (Kök, 2004: 241; Ata, 2004: 208; Üşenmez, 2010: 326) Kelime **TIEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meniñ ‘ahdimni tükel kılayın* (TIEM) (Kök, 2004: 4) “Benim yeminimi tamamen gerçekleştireyim.” *tutti mu yarlıkağan tañrı üskinde ‘ahd* (JR) (Ata, 2004: 63) “Allah

katında verilen sözü tuttu mu?” *anlar kim bozarlar tañrınıñ ‘ahdni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 210) “Onlar Allah’a verdikleri sözü bozanlar(dır).”

Hrz. : ‘ahd “and, yemin, verilmiş söz, anlaşma” (Ata, 1997b: 12a; Ata, 2014: 8b; Sağol, 1993: 509) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kamuğı ‘ahd kıldılar ve hañ bėrdiler* (KE) (Ata, 1997: 132) “Hepsi yemin ettiler ve ferman verdiler.” *anıñ ‘ahdını buzır bolsam* (NF) (Eckmann, 2014: 265) “Onun yeminini bozarsam.” *bozdılar ‘ahdlerini* (HTKT) (Sağol, 1993: 134) “Yeminlerini bozdular.”

Kıp. : ‘ahd “yemin, ant, söz” (Toparlı vd., 2007: 4b) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘ahd *kılmağ birle* (İM) (Toparlı, 2017: 344) “Yemin etmekle.” ‘ahdini *bozup-sen* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 171) “Sen yeminini bozmuşsun.”

and ~ ant : “yemin”

ant “ant, yemin” (EDPT: 176a; DTS: 44b ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 145b)

Orh. : -

Uyg. : *ant* “ant, yemin; adak” (Wilkens, 2021: 51b; Caferoğlu, 1968: 17) Kelime **BT** ve **Kuan.** adlı metinlerde geçmiştir: *bo sizin antıkmış antıñız bodis(a)t(a)vım* (BT XIII) (Zieme, 1985: 129) “Bu sizin (tarafınızdan) yemin edilen₂ Boddhisatva’m.” *ant antıkmış taloy ügüzdä tärinrāk ol* (Kuan.) “(Onları kurtarmak için) içtiği ant₂ denizlerden ırmaklardan daha derindir.” (Özcan Devrez, 2020: 74)

Krh. : *ant* “ant, yemin” (Arat, 1979b: 20; Kaçalın, 2019: 71; Borovkov, 2002: 51; Ata, 2004: 217; Üşenmez, 2010: 332; Kök, 2004: 250) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uķuş ol saña edgü antlığ adaş* (KB) “Akıl sana iyi ve yeminli bir dosttur.” (Arat, 1979a: 47) *andıķ (ihlif)* (DLT) “Yemin et!” (Kaçalın, 2019: 71) *tañrı tapa and ıdtımız* (TİEM) (Kök, 2004: 196) “Allah’a and içtik.” *uluğ ħinş tēdūki and içip ħılañ kılmuş bolur* (AT.) “Büyük günah denilen, andını bozmaktır.” (Borovkov, 2002: 51) *anlar kim badı andlarıñız* (JR) (Ata, 2004: 8) “Yeminlerinizi bağlayanlar.” *antlarıñızğa kim edgülık kılsañız* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 332) “Sözünüzde (dursanız), iyilik yapsanız.”

Hrz. : *and ~ ant* “ant, yemin” (Ata, 1997b: 29a; Ata, 2014: 17b; Sağol, 1993: 522; Toparlı ve Argunşah, 2014: 199b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ya kūb ant içti* (KE) (Ata, 1997a: 147) “Yakup peygamber yemin etti.”

andını rāst kılğay (NF) (Eckmann, 2014: 264) “Yeminini doğru edecek.” *ķaytarıl̥sa antlar antlarındın sonra* (HTKT) (Sağol, 1993: 88) “Yeminlerinden sonra yeminler geri çevrilse.” *tūşer ant* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 131) “Yemini tutar.”

Kıp. : *and* ~ *ant* “ant, yemin” (Toparlı vd., 2007: 8a-b; Argunşah ve Güner, 2015: 634) Kelime **Ġİ, İM, KF, TA, CC, GT, İN, KFT, Kİ** ve **KK** adlı metinlerde tanıklanmıştır. *antlar içip* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 165) “Antlar içerek.” *eger tilese ol êkisini ant bolmas* (İM) (Toparlı, 2017: 206) “Eğer o ikisini dilerse yemin olmaz.”

andğar- : “yemin ettirmek”

< *and*+*ğar*- “aynı kişiye yemin etmek” (EDPT: 180b; OTWF: 742; DTS: 44b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *andğar*- “yemin ettirmek” (Kaçalın, 2019: 72) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ol anı andğardı (ħallafa)* (DLT) “O, ona yemin ettirdi.” (Kaçalın, 2019: 72)

Hrz. : -; Kıp. : -

antık- : “yemin etmek”

< *ant*+*ık*- “yemin etmek” (EDPT: 180b; OTWF: 493; DTS: 44a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 157a)

Orh. : *antık*- “yemin etmek” (Ölmez, 2015: 343a) Kelime runik harfli metinde **O** adlı yazıtta tanıklanmıştır: *ülüg antıka işig küçüg bértim* (O11) “Kısmetin üzerine yemin ederek hizmet₂ ettim.” (Ölmez, 2015: 209)

Uyg. : *antık*- “yemin etmek, ant içmek, tövbe etmek” (Wilkens, 2021: 52b; Caferoğlu, 1968: 17) Kelime **BT, Huas.** ve **Kuan.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bo sizij antıkmış antıñız bodis(a)t(a)vım* (BT XIII) (Zieme, 1985: 129) “Bu sizin (tarafınızdan) yemin edilen₂ Boddhisatva’m.” *anť antıkmışı taloy ügüzdä täriñräk ol* (Kuan.) “(Onları kurtarmak için) içtiği ant₂ denizlerden ırmaklardan daha derindir.” (Özcan Devrez, 2020: 74)

Krh. : *andık*- “ant içmek, yemin etmek” (Kaçalın, 2019: 72; Ata, 2004: 218; Kök, 2004: 252) Kelime **DLT, TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *er andıktı (ħalafa)* (DLT) “Adam and içti.” (Kaçalın, 2019: 72) *êkkegüni namāzda keğin andıkarlar* (TİEM) (Kök, 2004: 87) “Her iki namazdan sonra yemin ederler.” *ol kün*

ķoparur olarnu taŗrı ķamuŗnu andıķarlar (JR) (Ata, 2004: 145) “Allah kıyameti kopardıŗı gün hepsi and i er.”

Hz. : *andıķ-* “yemin etmek” (Saŗol, 1993: 520) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıŗtır: *taŗrı tuta andıķar men* (HTKT) (Saŗol, 1993: 92) “Allah’a yemin ederim.”

Kıp. : -

ba ıŗ : “and, s zleŗme”

< *bı -ıŗ* “anlaŗma” (EDPT: 294a; DTS: 77a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ba ıŗ ~ bı ıŗ* “and, mukavele, s zleŗme; vaat, yemin” ( nl , 2004: 352; Borovkov, 2002: 67; Ata, 2004: 267) Kelime **T EM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıŗtır: *ba ıŗ  ılıŗdı anıŗ  ze taŗrı birle harayna tükel* (T EM) ( nl , 2004: 198) “Elbette tamamıyla Allah’ın üzerine yemin etti.” *ba ıŗ ya’n   eh det* (AT.) “Andlaŗma yani tanıklık.” (Borovkov, 2002: 67) *taŗrı tuttu ya’  b oŗlanlarının bı ıŗını* (JR) (Ata, 2004: 20) “ srailoŗulları Allah’a (verdikleri) sözü tuttu.”

Hz. : -; Kıp. : -

bütünlük : “yemin, and, s z”

< *b t- n+l k* “yemin” (OTWF: 307; DTS: 134b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bütünlük* “yemin, and, s z” (Ata, 2004: 303) Kelime **JR** dlı metinde tanıklanmıŗtır: *b rmegin  bir bütünlük taŗrıdın* (JR) (Ata, 2004: 44) “Allah’a yemin etmeyince.”

Hz. : -; Kıp. : -

ķasem : “yemin, ant”

< Ar. *ķasem* “yemin” (Steingass, 1998: 970a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *ķasem* “yemin, ant” (Ata, 1997b: 302a; Ata, 2014: 204a; Saŗol, 1993: 702) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıŗtır: *ķasem y d  lu yarlıķadı*

(KE) (Ata, 1997a: 246) “Yemin ederek buyurdu.” *kasem yād kılur men* (NF) (Eckmann, 2014: 57) “Yemin(i) zikrederim.” *kasem yād kılur men kıyāmet kūni birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 460) “Kıyamet gününde yemin(im) zikrederim.”

Kıp. : -

sındur- : “(yemin) bozmak, (sözden) dönmek”

< *sı-n-dur-* “(yemin) bozmak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sındur-* “(yemin) bozmak, (sözden) dönmek” (Ata, 2004: 620) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *yime sındurdılar bıçıglarını* (JR) (Ata, 2004: 21) “Yeminlerini₂ bozdular.”

Hrz. : -; Kıp. : -

şap : “beddua, lanet, yalvarış; yemin, ant, kutsama”

< Toh. A/B *şāp* (Poucha, 1955: 319; Adams, 2013: 682) < Skt. *śāpa* “lanet, küfür, yemin” (MW, 1899: 1065a)

Orh. : -

Uyg. : *şap* “beddua, lanet, yalvarış; yemin, ant, kutsama” (Wilkens, 2021: 644a) Kelime **BT** ve **Sitata.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: (...) *şap* (...) (DKPAM) (Wilkens, 2016: 818) “(...) yemin (...)” *ş(a)p alkış öz yaşta ulatıları bulmuşlarka yükünürm(ä)n* (Sitata.) “Şāpa ve dua (?) (ve) yaşamda₂ diğerlerini elde edenlere secde ederim.” (Kılıç Cengiz, 2018: 58)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tangarılgı : “adaklı”

< *tan(u)-k+ar-ıg+lıg* “yeminli” (krş. OTWF: 205/502)

Orh. : -

Uyg. : *tangarılgı* “adaklı” (Wilkens, 2021: 670a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *tankarılgıglar üzä tınl(ı)glar üzä yaraguluğ ärmäz* (BT 28) (Yakup, 2010: 34) “Adaklılar (ve) canlılar ile uygun (bir şekilde) meydana gelmez.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

2.4.4. Gerçek, Hakikat ve Ahlak

aḥlāk : “ahlak”

< Ar. *aḥlāk* “iyi nitelikler, ahlak” (Steingass, 1998: 26b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *aḥlāk* “ahlak” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 197b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu aḥlāk u ef‘āl* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 150) “Bu iyi nitelikler ve huylar.”

Kıp. : *aḥlāk* “ahlak” (Toparlı vd., 2007: 5a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *luṭf u aḥlākı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 6) “Kerem ve ahlakı.”

kértü : “yemin; gerçek, doğru”

kértü “dürüst; sadık; (Tanrı’ya) iman” (EDPT: 738b; OTWF: 282; DTS: 302a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *kértü* “yemin; gerçek, doğru; (Allah’a) iman” (Kaçalın, 2019: 256) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: Kelime **DLT**’de Ar. *yamīn* şeklinde karşılanmıştır: *ol kértü yērde-ol* (DLT) “O doğruluk yerindedir.” (Kaçalın, 2019: 256)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

kuşalap(a)kş : “ahlakın tarafı, iyi işler, ahlaklı davranış”

< Toh. A/B *kuśal* (Poucha, 1955: 81; Adams, 2013: 197) < Skt. *kuśala-pakṣa* “ahlâki davranış” (Edgerton, 1953: 188b)

Orh. : -

Uyg. : *kuşalap(a)kş* “ahlakın tarafı, iyi işler, ahlaklı davranış” (Wilkens, 2021: 428a) Kelime **Maitrisimit** serisinde tanıklanmıştır: *sakinçsız busuşsuz yam kuşalap(a)kş kılurlar ārdi* (Maitri) “Düşüncesiz ve kedersiz yoga işini işlerler ve iyi ahlak kurallarını yerine getirirler idi.” (Tekin, 1960: 135)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

paramart : “en yüksek hakikat, en büyük gerçek”

< Skt. *paramārtha* “en yüksek, gerçek hakikat” (MW, 1899: 588c)

Orh. : -

Uyg. : *paramart* “en yüksek hakikat, en büyük gerçek” (Wilkens, 2021: 551b) Kelime **SadDhar.** adlı metinde tanıklanmıştır: *p(a)ramart yeg yörüglüg bo nomnuṣ padakın ymä eşitü umatim* (SadDhar.) “Paramārtha en üstün manalı bu sutranın (bir) manasını bile işitmedim.” (Barutçu Özönder, 1987: 141)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

rāst : “doğru, gerçek, uygun; hak, mübarek”

< Far. *rāst* “gerçek doğru; güzel, içten” (Steingass, 1998: 562b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *rāst* “doğru, gerçek, uygun; hak, mübarek” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 249b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *rāst resūl ḥürmeti* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Mübarek peygamberin hürmeti.”

Kıp. : -

tokusuz : “ahlaksız”

< *toku*+*suz* “ahlaksız”

Orh. : -

Uyg. : *tokusuz* “ahlaksız” (Wilkens, 2021: 727b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *törüsüz tokusuz amranmak täginmäkin artukrak yiryük ol* (DKPAM) (Elmalı, 2009: 91) “Ahlaksız bir şekilde sevmek ona ulaşmak son derece çok kötüdür.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

törölüg ~ törülüg : “terbiyeli, edepli, ahlaki; kanuna uygun”

< *törü*+*lüg* “öğretiye uygun” (DTS: 582a)

Orh. : -

Uyg. : *törölüg ~ törülüg* “terbiyeli, edepli, ahlaki; kanuna uygun” (Wilkens, 2021: 739b; Caferoğlu, 1968: 250) Kelime **BT, HT, TT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *t(ä)ḥrim ol antag törölüg* (BT III) (Tezcan, 1974: 60) “Tanrım onun gibi ahlaklı” *nomlug törölüg hanlarta biraṃanlarta* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 76) “Öğretili₂ hükümdarlara, Brahmanlara”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

törösüz ~ törüsüz : “edepsiz, ahlaksız, yarasız”

< *törü+süz* “töresizlik, ahlaksızlık” (DTS: 582a)

Orh. : -

Uyg. : *törüsüz* “edepsiz, ahlaksız, yarasız” (Wilkens, 2021: 740a; Caferoğlu, 1968: 250) Kelime **Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nomsuz törüsüz ç(a)hşap(a)tsız* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 202) “Öğretisiz₂ dinî talimatlar” (...) *nomsuz törüsüz* (...) “(...) kanunsuz, nizamsız (...)” (Tekin, 1960: 97)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

tür : “din, âdet, gelenek, töre”

krş. *tör* “baş köşe” (EDPT: 528b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *tür* “din, âdet, gelenek, töre” (Toparlı vd., 2007: 287b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

vera ‘ : “takvâ”

< Ar. *vara* ‘ “Allah korkusu” (Steingass, 1998: 1463b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *vera* ‘ “takvâ” (Arat, 2006: LXXb) Kelime **At.** adlı metinde tanıklanmıştır: ‘*amel koddı alim ve zâhid vera* ‘ (At.) “Âlim, ameli ve zâhid, takvâyı bıraktı.” (Arat, 2006: 73)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

2.4.5. Adak, Kurban, Sadaka Bağışı ve Sunu

ançola- : “takdim etmek, sunmak, bağışlamak, ihsan etmek”

< Çin. 暗酬 *àn chóu* (değer, kıymet; hediye) + Tü. {+la-} “sunmak, bağışlamak, ihsan etmek” (Yıldız, 2020: 163 ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 135b)

Orh. : -

Uyg. : *ançola-* “takdim etmek, sunmak, bağışlamak, ihsan etmek” (Wilkens, 2021: 49b; Caferoğlu, 1968: 15) Kelime **BT**, **HT**, **TT** ve **UigTot.** adlı metinlerde

tanıklanmıştır: *ekinti bahşı başın üç ärdinilärkä mandal ançulayulug* (UigTot.) “İkinci, üstat başını üç mücevhre mandala (ritüel dairesi) takdim ederek.” (Zieme ve Kara, 1978: 164) *ançulayu ymä t(ä)ñri eligimiz kutı* (HT IX) (Aydemir, 2013: 74) “Yine kutsal tanrı devletimiz ihsan ederek.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

artuğluk : “iyilik, ihsan, bağış”

< *art-uğ+luk* “ortak mülkiyet” (EDPT: 211b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *artuğluk* ~ *artuqluk* “iyilik, ihsan, bağış, lütuf, fazilet” (Kök, 2004: 275; Üşenmez, 2010: 337) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tañrı artuğluķı edğülükindin kimniñ üze tilese qullarındın* (TİEM) (Kök, 2004: 10) “Allah, ihsanı iyi davranışta bulunan kullarından kimin üzerine dilerse.” *tañrı va ‘de qılur sizge yarlıqamakñı andın artuqluķñı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 242) “Allah size bağışlanmayı (ve) lütfu vaat eder.”

Hrz. : *artuqluk* “lütuf, kerem, inayet” (Sağol, 1993: 528) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *artuqluķ idisi kişiler üze* (HTKT) (Sağol, 1993: 29) “Kerem sahibi kişiler(in) üzerine.”

Kıp. : -

atan- : “adanmak, kurban etmek”

< *at+a-n-* (krş. EDPT: 61a; OTWF: 590; DTS: 66a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *atan-* “adanmak, kurban etmek” (Kök, 2004: 280) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *toñuz etini yme anı kim atandı* (TİEM) (Kök, 2004: 201) “Domuz etini de kurban etti.”

Hrz. : -; Kıp. : -

bağış : “hediye, bağış”

< Far. *bahş* “bağış, ihsan” (Steingass, 1998: 159b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *bağış* “hediye, bağış” (Toparlı vd., 2007: 21b; Argunşah ve Güner, 2015: 431)
Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

bağışlan- : “bağışlanmak, karşılıksız verilmek”

< *bağış+la-n-* “bağışlanmak, verilmek” (EDPT: 322a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *bağışlan-* “bağışlanmak, karşılıksız verilmek” (Toparlı vd., 2007: 21b) Kelime **Ğİ, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger bağışlansa ekisiniñ birisine* (İM) (Toparlı, 2017: 307) “Eğer ikisinden birine karşılıksız verilse.”

bahşiş : “bağış olarak verilen şey”

< Far. *bahşiş* “hediye” (Steingass, 1998: 159b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bahşiş* “bağış olarak verilen şey” (Üşenmez, 2010: 352) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥaḳīkat üze sen sen bahşiş kılğan* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 245) “Gerçekten sen bağış yapansın.”

Hrzs. : *bahşiş* “bağış, lütuf, ihsan” (Ata, 2014: 43a; Sağol, 1993: 551; Toparlı ve Argunşah, 2014: 203a) Kelime **NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger bahşiş kabül kılmasañ* (NF) (Eckmann, 2014: 153) “Eğer ihsan kabul etmezsen.” *körklüg bahşiş* (HTKT) (Sağol, 1993: 127) “Güzel lütuf.” *bu taḳşīr ya bahşiş* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 135) “Bu kusur yahut bağış(tır).”

Kıp. : *bahşiş* “bağış, bahşiş” (Toparlı vd., 2007: 21b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

bali : “kurban, kurban edilen şey; bağış”

< Skt. *bali* “kurban, adak” (MW, 1899: 723c; Edgerton, 1953: 398b)

Orh. : -

Uyg. : *bali* “kurban, kurban edilen şey; bağış” (Wilkens, 2021: 140b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bali öṭünmäklig tapıg bolar ärürlär* (BT VII) “Kurban zamanları hizmet ederler.” (Kara ve Zieme, 1976: 52)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

boğuzlağı : “kurban”

< *boğuz+la-ğu* “kurban”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *boğuzlağı* “kurban” (Kök, 2004: 328) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *boğuzlağı boğzıña nişān asılmış* (TİEM) (Kök, 2004: 74) “Kurban(nın) boğazına nişanesi asılmış.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

buşı : “sadaka”

< Çin. 布施 *bu shi puşı* “sadaka” (Yıldız, 2020: 48 ve ayrıca bk., DTS: 128a)

Orh. : -

Uyg. : *buşı* “sadaka” (Wilkens, 2021: 205b; Caferoğlu, 1968: 54) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *beş säkiz on kün tıdıgsız ulug buşı berür m(ä)n* (HT V) (Dietz vd., 2015: 127) “75 gün boyunca karşılıksız birçok sadaka veririm.” *buşı ulatı altı paramitka kataglanur ärti* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 148) “Sadaka ve altı mükemmele çabaları”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

buşıçı : “dilenci”

< Çin. *buşı* + Tü. +çı “dilenci” (EDPT: 378a)

Orh. : -

Uyg. : *buşıçı* “dilenci” (DTS: 128b; Caferoğlu, 1968: 55) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *um[ugsuz] buşıçı koltguçılarka buşı bermäk üzä* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 155) “Umutsuz dilencilere₂ sadaka vermekle.” *äd tavar äsirgänçsizin alku buşıçılarka buşı berdim* (Maitri) “Malım₂ esirgemedi hep sadaka toplayıcılara sadaka olarak verdim.” (Tekin, 1960: 56) Ayrıca *krş; buşılıg* “sadakalı, sadaka ile ilgili” (Wilkens, 2021: 206a) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *buşısı avutın torpak buşılıg aşoki han ärmöz mü* (BT XIII) (Zieme, 1985: 108) “Sadakası bir avuç topraktan (bir) sadaka Aśoka han olmaz mı?” *agır buşılıg tapıg uduğ ağır ayag kılğalı han* (HT VIII) (Röhrborn, 1996: 151) “Saygıdeğer sadaka sahibi ve saygıya₃ layık hükümdar.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

çodpa : “kurban”

< Tib. *gçod-pa* “kesmek; kurban etmek” (Das, 1902: 390a)

Orh. : -

Uyg. : *çodpa* “kurban” (Wilkens, 2021: 236b) Kelime **UigTot.** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim kayu burhan kuti küsüşlüg yogaçarılar şiri çakira sanbara bölükintä çodpa tapıg kılayın täsär* (UigTot.) (Zieme Kara, 1978: 182) “Kim Yogācāryalardan hangi Buddha kutsallığını dilerse Śri Cakrasaṃvara bölümünde kurban keseyim derse”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

çökle- : “kurban etmek”

< *çök+le-* “adamak, kurban etmek” (OTWF: 434)

Orh. : -

Uyg. : *çökle-* “adamak, kurban etmek” (Wilkens, 2021: 239a; Caferoğlu, 1968: 65) Kelime **Sitata.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ı tarıg aşıglar ootka çöklämişig yetäçilär nä nägü aşıglar ögüg köñülüg kundaçılar* (Sitata.) “Ekin₂ yiyiciler, yakılmış kurbanı yiyiciler, her şeyi yiyiciler, akıl ve düşünce hırsızları.” (Kılıç Cengiz, 2018: 99)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

dana : “sadaka”

< Skt. *dāna* “sadaka” (MW, 1899: 473c; Edgerton, 1953: 263b)

Orh. : -

Uyg. : *dana* “sadaka” (krş. Caferoğlu, 1968: 66) Kelime **AYS** adlı seride tanıklanmıştır: *anta yänä başdınkı oronta dana p(a)ramit tegmä buşi p(a)ramit içintä katıglanurlar* (AYS IV) “Orada yine birinci yerde dāna denilen sadaka pāramitāsı içinde gayret ederler.” (Tokyürek, 2015: 433)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

darmadan : “dharma, dharma sadakası”

< Skt. *dharmadāna* “sadaka” (MW, 1899: 511a)

Orh. : -

Uyg. : *darmadan* “dharma, dharma sadakası” (Wilkins, 2021: 244a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *aryasaṅ tözün bursaṅ kuvragıñı darmadanlıg aşın täginürsizlär* (BT XIII) (Zieme, 1985: 139) “Äryasaṅgha soylu rahipler topluluğunun sadaka yemeğine ulaşırsınız.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

fıtra : “fitır sadakası”

< Ar. *fıtra* “yaratıcının gücü” (Steingass, 1998: 933a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *fıtra* “fitır sadakası” (Toparlı vd., 2007: 82b) Kelime **Ğİ, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol kâfir kul fıtra ehinden degül* (İM) (Toparlı, 2017: 194) “O kâfir kişi fitır sadakası sahiplerinden değil(dir).”

fidā’ : “kurban; feda etme; fidyе”

< Ar. *fidā’* “fidye; kurban” (Steingass, 1998: 910a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *fidā’* “kurban; feda etme; fidyе” (Borovkov, 2002: 121) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *tenimi malımı fidā’ kılsam tedi* (AT.) “Kendi canımı ve malımı feda etseydim, dedi.” (Borovkov, 2002: 121)

Hr. : *fidā* “feda, kurban” (Ata, 1997b: 224a; Ata, 2014: 147b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cān fidā bolsun tedi* (KE) (Ata, 1997a: 70) “Can feda olsun, dedi.” *seniñ rızāñ üçün fidā kılgay erdük* (NF) (Eckmann, 2014: 284) “Senin rızan için feda edecektik.”

Kıp. : *fedā* “bir şey uğruna can verme” (Toparlı vd., 2007: 82a) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *fedā kıldım saña cān* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 117) “Sana can(ımı) feda ettim.” *yā fedā bergey* (İM) (Toparlı, 2017: 342) “Ya uğrunda can edecek.”

hom, hoom : “Homa kurbanı”

< Toh. B *hom* “adak” (Adams, 2013: 797) < Skt. *homa* “kurban” (MW, 1899: 1306a)

Orh. : -

Uyg. : *hom* “Homa kurbanı” (Wilkens, 2021: 281a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *küntämäk üç kata b[i]r sözlämiş kărgäk hoom ulatı nomlarıg kılmış* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 78) “Her gün yirmi üç kez söylemeli, Homa kurbanını ve öğretilerini yerine getirmiş.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ihsān : “ihsan, bağış”

< Ar. *ihsān* “iyilik, bağış” (Steingass, 1998: 21a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *ihsān* “ihsan, bağış, hayır, iyilik” (Ata, 1997b: 264b; Ata, 2014: 183a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 224b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yēti miñ edgülik ihsān bar* (KE) (Ata, 1997a: 167) “Yedi bin iyilik, bağış var.” *yetimlerke ihsān ve in ‘ām kılayın* (NF) (Eckmann, 2014: 144) “Yetimlere hayır ve iyilik edeyim.” *hayr u ihsān saçıp* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 132) “Hayır ve iyilik saçarak.”

Kıp. : *ihsān* “ihsan, bağış” (Toparlı vd., 2007: 107b) Kelime **GI**, **GT**, **İM**, **KF**, **MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ikrām ve ihsān kılıp* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 34) “İkram ve bağış yaparak.” *ihsān bolmak* (İM) (Toparlı, 2017: 300) “Bağış yapmak.”

ḳurbān : “kurban, kurbanlık hayvan”

< Ar. *kurbān* “adak, kurban” (Steingass, 1998: 963a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḳurbān* “kurban, kurbanlık hayvan” (Kök, 2004: 482; Ata, 2004: 501; Üşenmez, 2010: 490) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger yığılsa siler negü kim āsān kelse ıdğu ḳurbāndın* (TİEM) (Kök, 2004: 21) “Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin.” *rūzedin yā taḳı şadaḳadın yā taḳı ḳurbāndın* (TİEM) (Kök, 2004: 21) “Oruçtan, sadakadan veya kurbandan” *ḳurbān kıldılar ḳurbān kılmak pezirlemediler ekide birindin yime pezirlemedi taḳı birindin* (JR) (Ata, 2004: 22) “Hani ikisi, (Allah’a) birer yakınlık vesilesi kurban sundular da, birinden kabul edildi.” (Yazır, 2014: 111, 5/27) *bitmese miz yalavaḳça keldürmeginçe*

bir kurbān (JR) (Ata, 2004: 6) “Peygambere kurban gönderilmeyince inanmayacak mıyız?” *kurbānnı kabul kılındı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 296) “Kurbanı kabul oldu.”

Hrz. : *kurbān* “kurban, Allah’a yaklaşmak amacıyla hayvan kesme” (Ata, 1997b: 400a; Ata, 2014: 268a; Sağol, 1993: 769; Toparlı ve Argunşah, 2014: 236a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol kurbānnı köydürür erdi* (KE) (Ata, 1997a: 21) “O kurbanı yakardı.” *kurbānlar boğuzlağalıñ* (NF) (Eckmann, 2014: 29) “Kurbanları keselim.” *kurbān kılmağdın* (HTKT) (Sağol, 1993: 23) “Kurban kesmekten.” *koyun eçkü kurbān kılınsa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 120) “Koyun, keçi kurban edilse.” Ayrıca krş; *kurbānlık* “kurbanlık” (Ata, 1997b: 400b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *törtünçi çekürgeni kurbānlık bērdiñ* (KE) (Ata, 1997a: 205) “Dördüncü çekirgeyi kurbanlık olarak verdiniz.”

Kıp. : *kurbān* “kurban” (Toparlı vd., 2007: 163b; Argunşah ve Güner, 2015: 518) Kelime **CC, Gİ, GT, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kırk teve kurbān etip* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 87) “Kırk deve kurban ederek.” *kurbān küin* (İM) (Toparlı, 2017: 85) “Kurban gün(ü).” Ayrıca krş; *kurbānlık* “kurban edilen hayvan” (Toparlı vd., 2007: 163b) Kelime **Gİ, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sürse kurbānlıknı* (İM) (Toparlı, 2017: 269) “Kurbanlık (hayvanları önüne katıp) sürse.”

kurb(a)na : “Hristiyanların şaraplı ekmek yeme töreni, kurban verme”

< Ar. *kurb(a)na* “kurban” (Steingass, 1998: 963a ve ayrıca bk., Ayazlı, 2016: 168)

Orh. : -

Uyg. : *kurb(a)na* “Hristiyanların şaraplı ekmek yeme töreni, kurban verme” (Wilkens, 2021: 424b) *kurban* kelimesi tespit edilebildiği kadarıyla bir kez tanıklanmıştır: *kurban* “kurban” (Zieme, 2005b: 286)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

lab : “sadaka, bağış”

< Skt. *lābha* “elde etme, kazanç” (Edgerton, 1953: 897a)

Orh. : -

Uyg. : *lab* “sadaka, bağış” (Wilkens, 2021: 449b; Caferoğlu, 1968: 125) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *törttin sıñarkı bursañlarka madurug urmuş tözünlärniñ ad*

tavarın lab buşı bermiş (BT XIII) (Zieme, 1985: 96) “Dört taraftaki meclis için ikramlar kurulmuş; asiller, zenginler₂ sadaka₂ vermiş.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

müt‘a : “temettü hacca giden kimsenin kesmek zorunda olduğu kurban”

< Ar. *müt‘a* “temettü hacca giden kimsenin kesmek zorunda olduğu kurban” (Toparlı vd., 2007: 194b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *müt‘a* “temettü hacca giden kimsenin kesmek zorunda olduğu kurban” (Toparlı vd., 2007: 194b) (Toparlı vd., 2007: 194b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *müt‘a kurbānlık terisi birle* (İM) (Toparlı, 2017: 269) “Hacda kesilen kurbanlık derisiyle.”

nezr : “adak adama”

< Ar. *nezr* “Tanrı’ya adama” (Steingass, 1998: 1394b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *nezr* “adak” (Kök, 2004: 512; Ata, 2004: 536; Üşenmez, 2010: 521) Kelime **TİEM, JR, ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nezr kılsa siler bir nezrdin* (TİEM) (Kök, 2004: 31) “(Allah yolunda) her ne adak dilediyseniz.” *men nezr kıldım taḡrıka* (JR) (Ata, 2004: 60) “Ben Allah’a adak adadım.” *ḥarc kılsaḡız nafaḡadın yā nezr kılsaḡız* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 242) “Nafaka olarak verseniz yahut adak adasanız.”

Hz. : *nezr* “adak” (Ata, 1997b: 467a; Ata, 2014: 315a; Sağol, 1993: 811; Toparlı ve Argunşah, 2014: 245a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teḡri ‘azze ve celle birle nezr kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 68) “Allahutaala’ya adak adadı.” *niyyet kıldılar nezrleridin* (NF) (Eckmann, 2014: 99) “Adaklarını niyet ettiler.” *vefā kılsunlar nezrleriḡe* (HTKT) (Sağol, 1993: 248) “Adaklarına sadakat gösterebilirler.” *kaḡā nezr-i muḡlak* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 116) “Kaza ve adak orucu.”

Kıp. : *nezr* “adak, adak adama” (Toparlı vd., 2007: 201a) Kelime **Gİ, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nezr orucı* (İM) (Toparlı, 2017: 197) “Adak orucu.”

şadaḡa : “sadaka”

< Ar. *şadaḡa* “fedakârlık; kurban” (Steingass, 1998: 784b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şadaқа* “sadaka, bağış” (Arat, 2006: LIIIb; Kök, 2004: 543; Ata, 2004: 601; Üşenmez, 2010: 556) Kelime **At.**, **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şadaқа kılmak* (At.) “Sadaka vermek” (Arat, 2006: 75) *taқı arturur şadaқalarını* (TİEM) (Kök, 2004: 32) “Sadakayı bereketlendirir.” *bütünlükün şadaқalar çıғaylarқа yoksuzlarқа* (TİEM) (Kök, 2004: 139) “Kesinlikle sadakalar yoksullara, fakirlere (verilir).” *şadaқа бергеу ерdim болғай ерdim едгүлерdin* (JR) (Ata, 2004: 152) “İyilerden olacak idim, sadaka verecek idim.” *ol таңrı yanut бөрür şadaқа бергүçilerке/муянлық бергүçilerке* (JR) (Ata, 2004: 45) “Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.” *kim şadaқа қılsa аның birle өл өртген turur yazuқını аңа* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 299) “Kim bu hakkını ‘sadaka’sına sayarsa o, ona kefarete olur.” (Yazır, 2014: 114, 5/45)

Hrz. : *şadaқа* “sadaka” (Ata, 1997b: 529b; Ata, 2014: 356a; Sağol, 1993: 863) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şadaқа берdi* (KE) (Ata, 1997a: 62) “Sadaka verdi.” *şadaқanın feżāyiliniñ beyānı* (NF) (Eckmann, 2014: 172) “Sadakanın faziletlerinin açıklaması.” *таңrı cezā бөрür şadaқа қılғанларға* (HTKT) (Sağol, 1993: 176) “Allah sadaka verenlere ceza verir.”

Kıp. : *şadaқа* “sadaka” (Toparlı vd., 2007: 221b) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *başın şadaқası munuñ yazuқın bağışlağıl* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 33) “Başının sadakası (için) bunun günahını bağışla!” *şadaқа алғай andan* (İM) (Toparlı, 2017: 184) “Ondan sadaka alacak.”

şadaқāt : “sadakalar”

< Ar. *şadaқāt* “sadakalar” (Steingass, 1998: 784b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şadaқāt* “sadakalar” (Ata, 1997b: 529b; Ata, 2014: 356a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şadaқāt bere[kāt]* (KE) (Ata, 1997a: 305) “Sadakalar, bereketler...” *şadaқātını берse* (NF) (Eckmann, 2014: 70) “Sadakaları verse.”

Kıp. : *şadaқāt* “sadakalar” (Toparlı vd., 2007: 221b) Kelime **Gİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

tafnağı : “kurban”

< *tapın-ağu* “kurban” (Kök, 2004: 78)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tafnağu* “kurban” (Kök, 2004: 574) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tafnağu tapuğ kıldılar* (TİEM) (Kök, 2004: 78) “(Allah’a) kurban₂ sundular.”

Hrz. : -; Kıp. : -

tangarıg : “adak, yemin, dinî niyet”

< *tan(u)-k+ar-ıg* “yemin” (OTWF: 205/502)

Orh. : -

Uyg. : *tangarıg* “adak, yemin, dinî niyet” (Wilkens, 2021: 670a) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *munuñ adı tangarıg mudur* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 174) “Bunun adı yemin müdra(sıdır.)” *tangarıgka tükällig yogaçarılar* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 47) “Yemine sahip olan yoga sanatçıları(ı)”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

taşadduğ : “sadaka verme”

< *Ar. taşadduğ* “sadaka verme” (Steingass, 1998: 304b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *taşadduğ* “sadaka verme” (Ata, 2014: 405b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *taşadduğ kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 137) “Sadaka verdi.”

Kıp. : -

yağış : “kurban, içki dağıtımı; kurbanlık hayvan; tütsü araçları”

< *yağ+a-ş* “(Tanrı’ya) kurban” (EDPT: 908a; OTWF: 262; DTS: 224b ve ayrıca Ayazlı, 2016: 268 bk.)

Orh. : -

Uyg. : *yağış* “kurban, içki dağıtımı; kurbanlık hayvan; tütsü araçları” (Wilkens, 2021: 853a; Caferoğlu, 1968: 279) Kelime **BT**, **HT**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *(badarı)nıñ yağış yag* (Maitri) “(Badarı)nın kurban sunması” (Tekin, 1960: 62) *yula tütsüg yağış eltü [käl]dilär* (HT V) (Dietz vd., 2015: 217) “Ellerinde kandil ve tütsü araçlarıyla geldiler.” Ayrıca *krş; yağışlıg* “kurban, içki dağıtımı”

(Wilkins, 2021: 853b) Kelime **AYS**, **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *amti ol antag kutlug yağışlıg törü alkıntı* (Maitri) “Şimdi bu saâdet verici ‘kurban âdeti’ sona erdi.” (Tekin, 1960: 55) *bo yağışlıg tapıgımın alıp tãginip* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1977: 48) “Bu adaklı hizmetimi yerine getirerek”

Krh. : *yağış* “İslam’dan önce adak olarak veya tanrılara yakınlık elde etmek için kesilen kurban” (Kaçalın, 2019: 544) Kelime **DLT**’de Ar. ‘*atıra* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 544).

Hrz. : -; **Kıp.** : -

zebah : “kurban”

< Ar. *zebḥ* “kurban etme” (Steingass, 1998: 557a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *zebḥ* “kurban” (Ata, 1997b: 756a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol zebah* (KE) (Ata, 1997a: 65) “O kurban.”

Kıp. : -

zebīḥ : “kurban edilen”

< Ar. *zebīḥ* “kurban edilen” (Steingass, 1998: 557b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *zebīḥ* “kurban edilen” (Ata, 1997b: 756a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *kışsa-i zebīḥ ismā’īl ‘aleyhi’s-selām* (KE) (Ata, 1997a: 68) “İsmail (a.s)’ın kurban edilme hikâyesi.”

Kıp. : -

2.4.6. Zikir

aḡ : “zikretmek”

aḡ “zikretmek, hatırlamak” (EDPT: 168a; DTS: 174b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *aḡ* “zikretmek” (Sağol, 1993: 521) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *aḡdılar taḡrını* (HTKT) (Sağol, 1993: 48) “Rabblerini zikrettiler.”

Kıp. : -

evrād : “zikir, Allah’ı tesbih etmeler”

< Ar. *evrād* “sürekli övmeler ya da anmalar” (Steingass, 1998: 118b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *evrād* “zikir, Allah’ı tesbih etmeler” (Toparlı vd., 2007: 77b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *evrād ve ‘ibādet bilen* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 151) “(Allah’ı) tesbih ve (Allah’a) ibadet etmekle.”

üşkürgü : “zikir, anma; öğüt”

< *üşkür*- “hatırlamak” (EDPT: 261a; DTS: 628b) + Tü. -*gü* “anma”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *üşkürgü* “zikir, anma, anış” (Borovkov, 2002: 300) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *biz bērdimiz saña biziñ üskümüzdin üşkürgü ya ‘nī kur’ān* (AT.) “Biz sana katımızdan bir zikir yani Kur’ân-ı Kerim’i verdik.” (Borovkov, 2002: 300)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

üşkürmek : “zikir, anma, anış”

< *üşkür*-mek “zikir, anma”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *üşkürmek* “zikir, anma, anış” (Borovkov, 2002: 300) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu yād kılmağ üşkürmek* (AT.) (Borovkov, 2002: 300) “Bu zikir bir anıştır.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

2.4.7. Amel ve Faziletli Davranış

Bu kısmın yedinci başlığını içeren amel ve faziletli davranış bölümü kendi içerisinde fazilet-amel ve âmile ilişkin adlandırmalar, sevap ve iyi amel, günah-kötü amel ve küfre ilişkin terimleri ve bu terimlerin tasniflerini içermektedir.

2.4.7.1. Fazilet, Amel ve Âmile İlişkin Adlandırmalar

‘amel : “amel, iş”

< Ar. *‘amal* “iş, eylem” (Steingass, 1998: 867a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : ‘amel “amel, iş” (Arat, 2006: III; Kök, 2004: 246; Ata, 2004: 214; Üşenmez, 2010: 329) Kelime *At.*, *TİEM*, *JR* ve *ÖN* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uzun sanma sakınç üküş kıl* ‘amel (At.) “Düşünceyi uzun sanma, (daha) çok amel kıl.” (Arat, 2006: 64) *edgü* ‘amellerdin tükel bërür anlarķa şevāblarım (TİEM) (Kök, 2004: 39) “Onlara sevaplarım (olan) iyi amellerden tümüyle verir.” *bezendi olarķa* ‘amelleriniñ yavuzı (JR) (Ata, 2004: 40) “Onlar kötü amellerle bezendi.” *taķı kıldılar edgü* ‘amellerdin (ÖN) (Üşenmez, 2010: 210) “Ve iyi amellerden işlediler.”

Hrz. : ‘amel “iş, hareket, çalışma, davranış; dinî vecibelerin yerine getirilmesi” (Ata, 1997b: 24a; Ata, 2014: 15b; Sağol, 1993: 517; Toparlı ve Argunşah, 2014: 199a) Kelime *KE*, *NF*, *HTKT* ve *MM* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydı mende hîç* ‘amel-i şālîh yok erdi (KE) (Ata, 1997a: 245) “Bende hiç salih amel yoktu.” *ey muḥaddîş edgü* ‘amellerdin kayu biri afzal turur (NF) (Eckmann, 2014: 160) “Ey hadis ilmiyle uğraşan, iyi amellerden hangi biri daha iyidir.” *kılsun* ‘amel edgü (HTKT) (Sağol, 1993: 221) “İyi amel işlesin.” *kayu biri birle* ‘amel kılsa (MM) “Bunların herhangi birinin söylediğiyle amel etse.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 125) Ayrıca krş; ‘amellig “iş yapan, davranışta bulunan” (Ata, 2014: 16a) Kelime *NF* adlı metinde tanıklanmıştır: *bu kişiler ne* ‘amellig kişiler tururlar (NF) (Eckmann, 2014: 49) “Bu kişiler ne amel sahipli kişilerdir.”

Kıp. : ‘amel “iş, amel” (Toparlı vd., 2007: 8b) Kelime *Ğİ*, *GT*, *KF*, *İN*, *MG*, *MS* ve *RH* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eygü* ‘amel içinde (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 62) “İyi amel içinde.”

ef‘āl : “işler, ameller”

< Ar. *ef‘āl* “eylemler, davranışlar” (Steingass, 1998: 84a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ef‘āl* “işler, ameller” (Ata, 1997b: 178a; Ata, 2014: 114a) Kelime *KE* ve *NF* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ef‘ālķa sezā a mālķa cezā kūni kelsün* (KE) (Ata, 1997a: 362) “Amellere uygun davranışlar (için) ceza günü gelsin.” *ef‘āl-i hacnı tamām kılmışdın* (NF) (Eckmann, 2014: 27) “Hac işini tamamladıktan sonra.”

Kıp. : -

efzāl : “en faziletli, daha faziletli”

< Ar. *efzāl* “erdemler, faziletler” (Steingass, 1998: 84a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *efzāl* “en faziletli, daha faziletli” (Ata, 1997b: 178a; Ata, 2014: 114a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *efzāl-i a ‘māl-i enbiyā* (KE) (Ata, 1997a: 191) “Peygamberlerin amel faziletleri.” *edgü ‘amellerdin kayu biri efzāl turur* (NF) (Eckmann, 2014: 160) “İyi amellerden her biri faziletlidir.”

Kıp. : -

iş : “amel, davranış, iş”

iş “amel, davranış” (EDPT: 254a; DTS: 220b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *iş* “amel, davranış, iş” (Kök, 2004: 404; Ata, 2004: 412; Üşenmez, 2010: 438) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *taķı kıldılar edgü işlerini* (TİEM) (Kök, 2004: 32) “İyi amel işlediler.” *ne kim kērtgünse kılssa edgü iş* (TİEM) (Kök, 2004: 218) “Her kim iman edip iyi bir davranışta bulunursa.” *keçürmek üçün tanrı işni erür kılğuluk* (JR) (Ata, 2004: 37) “Allah’a iman edenler (iyi) ameller işlemek için.” *icabet kıldı anlarğa anlarnıñ idisi haķtķat üze men zāyi ‘ kılmas men işlegenıñ işini sizdin erkekdin yā tışidin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 438) “Rabbleri de dualarına şöyle karşılık verdi: ‘Kesinlikle ben içinizden, gerek erkek gerek kadın, hiçbir iyilik işleyenin işlediğini boşa çıkarmam.’ dedi. (Yazır, 2014: 75, 3/195)

Hrz. : *iş* “iş, amel, davranış” (Sağol, 1993: 682) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tanrı onarmaz fesād kılğanlarnıñ işini* (HTKT) (Sağol, 1993: 154) “Allah fesatlık edenlerin amelini düzeltmez.”

Kıp. : -

karmaploti : “Karma ipi (doğumların çemberindeki amellerin bağlantısı)”

< Toh. A *karmaploti* (Poucha, 1955: 53) < Skt. *karmaploti* “amel ipliği” (MW, 1899: 395b, krş. *ploti*)

Orh. : -

Uyg. : *karmapaloti* “Karma ipi (doğumların çemberindeki amellerin bağlantısı)” (Wilkens, 2021: 338b) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *k(a)rmapaloti atlag ulug törüg tokug* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 276) “Amel ipliği adlı yüce öğretiyi dokumayı”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

k(a)rmap(a)t ~ karmap(a)t ~ k(a)rmapat ~ k(a)rmaput ~ k(a)rm(a)put : “davranış, hareket, davranış biçimi”

< Toh. A/B *karmapath* (Poucha, 1955: 53; Adams, 2013: 152) < Skt. *karmapatha* “davranış, davranış biçimi” (MW, 1899: 259a; Edgerton, 1953: 170b)

Orh. : -

Uyg. : *karmap(a)t* “davranış, hareket, davranış biçimi” (Wilkens, 2021: 338b; Caferoğlu, 1968: 184) Kelime **AYS**, **BT** ve **TT** serilerinde tanıklanmıştır: *tüz karmap(a)tıg yakınkı karmap(a)tıg ärtmişlär* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 37) “Doğru davranışı, daha yakın davranışı geçmişler.” *anı üçün tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan beş çahşap(a)t on karmap(a)tılar içintä bo özlüglärig ölürmäkkä çahşap(a)tıg başta uru yarlıkadı* (AYS 1) (Zieme, 1996: 106) “Onun için tamamiyle Tanrı Buddha’nın mutlak bilge tanrısı, beş (dinî) emir ve on davranış içinde bu canlıların öldürülmesine karşı emri en üste koymaya çalıştı.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kılınç : “iş, davranış, amel”

< *kıl-in-ç* “davranmak” Kelime *edgü kılınç* “iyi iş; iyi amel; sevap” şeklinde ikileme olarak da kullanılır (EDPT: 623a; OTWF: 276; DTS: 443a)

Orh. : -

Uyg. : *kılınç* “iş, amel, davranış” (Wilkens, 2021: 370b; Caferoğlu, 1968: 174) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bo muntag yanlug körk körkiñip maña adın tınl(i)glarka oğgurak asıg tusu kılınç ärür* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 57) “Bu şekilde yanlış bir görüntü ortaya çıksa bile (bunun) bana ve diğer canlılara mutlaka faydalı₂ davranış olacaktır.” *bo buyan ädgü kılınç[i] ymä kamag tınl(i)g oglanıña, tugmak ölmäk ämgäktin birtäm ożup kutrulup tängäşisiz yeg tüş<kä> uñlı<ka> <t(ä)rk> käyä üdün tägmäkläri bolzun te[p] tedi* (AYS X) “Bu sevab₁₂ yine

bütün canlılara tevcih ederek, ‘(bütün canlıların) doğum ölüm ızdırabından tamamen kurtulup₂ emsalsiz mükemmel semereye₂ hızlıca ulaşmaları gerçekleşsin’ diye niyaz ederim.” diye konuştu.” (Gulcalı, 2015: 224)

Krh. : *kılınç* “iş, davranış, huy, ahlak” (Arat, 1979b: 249; Kaçalın, 2019: 260) Kelime **KB** ve **DLT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kamuğ edgüke mün bu edgü kılınç / kılınç edgü bolsa bolur miñ sevinç* (KB) “Bu iyi davranış bütün iyilikler için bir sermayedir; davranışı iyi olursa insan, bin türlü sevinçli olur.” (Arat, 1979a: 143) *kılınç ét yorık tüz özüñni küdez* (KB) “Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet.” (Arat, 1979a: 409) *edgü kılınç (huluk)* (DLT) “İyi ahlak.” (Kaçalın, 2019: 260)

Hz. : -; Kıp. : -

müsteḥab : “farz ve vacibin dışında sevabı olan amel”

< Ar. *müsteḥab* “beğenilen, sevilen” (Steingass, 1998: 1228b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *müsteḥab* “farz ve vacibin dışında sevabı olan amel” (Ata, 1997b: 455b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 243a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *müsteḥab vakti kalmadı* (KE) (Ata, 1997a: 198) “Amel (işlenecek) vakit kalmadı.” *taṭavvu ‘ edeb müsteḥab leşkeri* (MM) “Tatavvu edeptir, müsteḥab da onun askeridir.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 105)

Kıp. : *müsteḥab* “farz ve vacipten başka olarak sevap kazandıran iş” (Toparlı vd., 2007: 193b) Kelime **GI, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *müsteḥab ḥaddine kirmes* (İM) (Toparlı, 2017: 132) “Amel sınırına girmez.”

2.4.7.2. Sevap ve İyi Amel

bögtäg : “sevap, iyi iş, iyi amel”

< Soğd. *βwγtk* “kurtarıcı” (Gharib, 2004: 114b ve ayrıca bk., DTS: 116a)

Orh. : -

Uyg. : *bögtäg* “sevap, iyi iş, iyi amel” (Wilkens, 2021: 191a) Kelime sadece **BT** serilerinde tanıklanmıştır: *bögdäg ädgü kılınç yıgmış termiş kılmuş* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 133) “İyi amel₂ biriktirmiş, toplamış, yapmış.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

buyan : “sevap, iyi amel” → **muyan**

< Soğd. *pwny*’n (Gharib, 2004: 329b) < Skt. *punya* “iyilik, sevap” (MW, 1899: 632a ve ayrıca bk., EDPT: 386a)

Orh. : -

Uyg. : *buyan* “sevap, iyi amel” (Wilkens, 2021: 207b; Caferoğlu, 1968: 55) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ät’özüñüzni ıdalap, ämgäktin tartmaklıg buyanıñız yetinçsiz tetir* (AYS X) “Vücudunuzu feda edip, (canlıları) ızdıraptan kurtarma sevabınız ulaşılmazdır.” (Gulcalı, 2015: 92) *buyan ädgü kılınç kulturmakta tözüg tüpüg bädütdi* (HT IX) (Aydemir, 2013: 123) “İyi₂ davranış yapmaktaki esasını₂ temellendirdi.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

buyanla- : “iyilik etmek, yardımda bulunmak, hayır işinde bulunmak”

< *buyan+la-* “birine yardım etmek” (EDPT: 387a; OTWF: 434)

Orh. : -

Uyg. : *buyanla-* “iyilik etmek, yardımda bulunmak, hayır işinde bulunmak” (Wilkens, 2021: 209a; Caferoğlu, 1968: 55) Kelime **Kuan.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ulug y(a)rlıkançuçı kolulamak biligin mäni kolulayu buyanlayu y(a)rlıkazun* (Kuan.) “Çok lutfeden ant içme bilgisi ile, (Kuanşı im Pular beni kurtarmak için) ant içmek ve (bana) iyilik etmek lütfunda bulunsun.” (Özcan Devrez, 2020: 77)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

ecr : “karşılık, sevap”

< Ar. *ecr* “geri ödemek; ödül; bedel” (Steingass, 1998: 17b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ecr* “karşılık, sevap” (Ata, 1997b: 176b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *şadakanıñ ecrin mevlî ta’âlâ bérür* (KE) (Ata, 1997a: 143) “Sadakanın karşılığını Allahutaala verir.”

Kıp. : *ecr* “ahirete ait mükâfat, sevap” (Toparlı vd., 2007: 69b) Kelime **GI**, **GT**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köp ecr tapkay* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 60) “Çok sevap kazanacak.”

edgölüg / edgölük : “uygun, münasip; iyi davranış; iyilik”

< *edgü+lüg* “iyi hâl, iyi davranış” (UW 159; DTS: 163a; EDPT: 53b)

Orh. : -

Uyg. : *ädgölüg* “hayırlı, faydalı, şifa” (Wilkens, 2021: 99b; Caferoğlu, 1968: 68) Kelime **AltHand.**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ädgölüg yeg üstünki savlar könjülkä yaraşı ünlar (näçä) bar ärsärlär* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 60) “Hayırlı en üstün sözler, kalbe yaraşır sesler, daha nicesi vardır.” *kşanti atl(ı)g ädgölüg nomug ö[rit-] (...) –ni üçün bo kşanti atl(ı)g nomug (...) örirtsär* (AltHand.) (Maue, 1996: 183) “Kşanti adlı hayırlı öğretiyi meydana getirerek (...) için bu Kşanti adlı öğretiyi (...) meydana getirir.”

Krh. : -

Hrz. : *edgölüg* “iyilik” (Ata, 2014: 113b; Sağol, 1993: 614) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir edgölükke kışd kılsa* (NF) (Eckmann, 2014: 44) “Bir iyiliğe yeltenilse.” *ol edgölüg kılğan uluğ rahmetlig* (HTKT) (Sağol, 1993: 405) “O iyilik eden, yüce merhametli.”

Kıp. : *edgölüg / eygölüg* “iyilik” (Toparlı vd., 2007: 69b) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köp eygölük et* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 135) “Çokça iyilik et!” *eżgölük kılğay* (İM) (Toparlı, 2017: 43) “İyilik yapacak.”

evril- : “geri dönmek; kendini (bir şeye) vakfetmek”

< *ev(i)r-il* “döndürülmek” (OTWF: 659; EDPT: 14b; Taş, 2009: 180; DTS: 190b)

Orh. : -

Uyg. : *ävril-* “geri dönmek; kendini (bir şeye) vakfetmek” (Wilkens, 2021: 131a; Caferoğlu, 1968: 79) Kelime **AYS**, **BT**, **ETŞ** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 116): *tört törlüg tözünlar kızıgi nomlarta ävrilmäk üzä ädgü nomlarig bulgalı tapgalı katıglangaylar* (BT III) (Tezcan, 1974: 46) “Dört tür soylular sırası öğretileri değiştirerek iyi öğretileri bulmak₂ için çabalayacaklar.” *ürlüksüz sansarka korkınç örişip öz asıgınta ävrildäçi ülüş täñinça tıyunmuşlarig ürlüklüg mänikä tägürgäli* (ETŞ) “Geçici olan bu Samsāra’dan dehşete düşüp, kendi menfaati yolunda dönüp dolaşan kismetleri nispetinde nüfûz edenleri de ebedî huzura kavuşturmak için” (Arat, 1991: 86)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

evir- : “döndürmek, çevirmek; devretmek, yönetmek; tercüme etmek; doğru yola yöneltmek”

< *ev-/evi-(i)r-* “çevirmek, tercüme etmek” (EDPT: 14a; DTS: 189b ve ayrıca bk., Taş, 2009: 197)

Orh. : -

Uyg. : *ävir-* “döndürmek, çevirmek; devretmek, yönetmek; tercüme etmek; doğru yola yöneltmek” (Wilkens, 2021: 130a; Caferoğlu, 1968: 78) Kelime **AYS**, **BT**, **ETŞ** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 115): *yänä ymä bo buyanıg ävirürbiz* (BT XIII) (Zieme, 1985: 167) “Tekrar₂ bu sevabı tevcih ediyoruz.” *ädgü ärkä una aña alku işlärim ukşaszun tep uzatı bu buyanlarımın ävirürm(ä)n* (ETŞ) “İyi insana bütün yaptıklarım ona benzeşsin diye, işte uzun zamandan beri bu iyiliklerimi devam ettiriyorum.” (Arat, 1991: 166)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

ḥasanāt : “hayır, iyilik”

< Ar. *ḥasanāt* “güzellik, iyilik” (Steingass, 1998: 420a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḥasanāt* “hayır, iyilik” (Borovkov, 2002: 125) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥasanāt* (AT.) “Hayır, iyilik” (Borovkov, 2002: 125)

Hrzs. : *ḥasanāt* “hayırlı işler, iyilikler” (Ata, 2014: 163a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bizke ḥasanātlardın ıdımış* (NF) (Eckmann, 2014: 271) “Sevaplarından bize göndermiş.” (Aktan, 2017: 253)

Kıp. : *ḥasenāt* “iyilikler, iyi hâller, hayırlı işler” (Toparlı vd., 2007: 92b) Kelime **Ğİ** ve **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

ḥayr : “hayır, iyilik”

< Ar. *ḥayr* “iyilik; çok iyi ya da dindar bir adam” (Steingass, 1998: 491b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḥayr* “hayır, iyilik” (Ünlü, 2004: 445b; Borovkov, 2002: 126; Ata, 2004: 374; Üşenmez, 2010: 414) Kelime **TIEM**, **AT**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır:

hayrdın yıgıglı hadda kēçigli ũkũş yazukluğ (TİEM) (Ünlü, 2004: 242) “Hayırdan alıkoyan, haddi aşan, çok günahkâr.” *kamuğ hayrlar aña kelgey* (AT.) (Borovkov, 2002: 126) “Bütün hayır olan işler ona gelecek.” *yıgılğan hayrdın zalim şekke tüşgen* (AT.) “Hayırdan uzaklaşmış, küfre ve şüpheyeye düşmüş.” (Borovkov, 2002: 126) *eger bilir bolsa men örtüglügni ũkũş hayrını kılğatım tegmegeti maña yavuzluk* (JR) (Ata, 2004: 31) “Eğer ben bütün gaybi bilir olsaydım, daha çok hayır yapardım.” (Yazır, 2014: 174, 7/188) *eliñde hayr* (Üşenmez, 2010: 247) “Hayır yalnız senin elindedir.” (Yazır, 2014: 52, 3/26)

Hrz. : *hayr* “hayır, sevap” (Ata, 1997b: 242b; Ata, 2014: 167a; Sağol, 1993: 647; Toparlı ve Argunşah, 2014: 221b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sende ne hayr bar tēdi* (KE) (Ata, 1997a: 248) “Sende ne hayır var, dedi.” *bu işniñ sonı hayr bolğay* (NF) (Eckmann, 2014: 5) “Bu işin sonu hayrolacak.” *bolğay hayr anlarga* (HTKT) (Sağol, 1993: 140) “Onlara hayırlı olacak.” *oşol hayrdın yeg* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 142) “O hayırdan daha iyi.”

Kıp. : *hayr* “iyilik, iyi, hayır” (Toparlı vd., 2007: 94b) Kelime **BV**, **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF**, **MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hayrlı du ‘ā kılğıl* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 19) “Hayırlı dua et!” *oşbu hāl içinde hayr bolsa* (İM) (Toparlı, 2017: 216) “İşte bu hāl içerisinde hayrolsa.” Ayrıca krş; *hayrlık* “iyilik” (Toparlı vd., 2007: 94a) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

hayrāt : “sevap için yapılan işler”

< Ar. *hayrāt* “iyi bir şey” (Steingass, 1998: 491b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hayrāt* “sevap için yapılan işler, iyilik, hayırlı amel” (Kök, 2004: 383; Ata, 2004: 374) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *silerke uştmah tēp hayrāt bērildiñizler anı anı kim kılur erdiñizler* (TİEM) (Kök, 2004: 110) “Sizler yapıp ettiklerinizle cennete mirasçı kıldınız.” *ozuşuñ hayrātlar içinde* (JR) (Ata, 2004: 24) “Hayır işlerinde yarışın!”

Hrz. : *hayrāt* “hayırlı iş, sevap için yapılan işler” (Ata, 1997b: 242b; Ata, 2014: 167a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu meniñ tē ‘atim turur hayrātım turur* (KE) (Ata, 1997a: 26) “Bu benim ibadetim, hayırlı işimdir.” *hayrāt ve ihsān kıldıñ erse* (NF) (Eckmann, 2014: 283) “Hayır ve bağış yapınca.”

Kıp. : *ḥayrāt* “hayırlar” (Toparlı vd., 2007: 94b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *barça ḥayrātlarını* (İM) (Toparlı, 2017: 35) “Bütün hayırlarını.”

hidāyet : “hak yolunu arama, doğru yola girme”

< Ar. *hidāyat* “birini doğru yola sokmak” (Steingass, 1998: 1491b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *hidāyet* “hak yolunu arama, doğru yola girme” (Ata, 1997b: 248a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 222b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kāfirler mübârek tişlerini sındurğanlarğa hidāyet tiledi* (KE) (Ata, 1997a: 283) “Kâfirler(den) mübârek dişlerini kıranlara hidayet diledi.” *hidāyet kuşu* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 100) “Hidayet kuşu.”

Kıp. : *hidāyet* “Hak yolunu gösterme, Hak yolunda olma” (Toparlı vd., 2007: 97a) Kelime **Gİ, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hidāyet yaratılmış turur tēp* (İM) (Toparlı, 2017: 257) “Hak yolunda yaratılmıştır, diyerek.”

inābet : “günahlara tövbe edip hak yoluna dönme”

< Ar. *inābet* “Allah’a yönelme” (Steingass, 1998: 103a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *inābet* “günahlara tövbe edip hak yoluna dönme” (Ata, 2014: 186a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 225b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tevbe ve inābet birle* (NF) (Eckmann, 2014: 161) “Tövbe ve Hakk’a yönelmeyle.” *inābet irādet tēyü bilmegil* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 134) “Tövbe ve istekte bulunma.”

Kıp. : *inābet* “günahlara tövbe edip Allah’a yönelme” (Toparlı vd., 2007: 111a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *inābet elini icābet ümīdi üçün kötürse* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 3) “Tövbe elini bir çağrıya uyma ümidiyle kaldırsa.”

kuşalap(a)kş : “iyi işler, ahlaklı davranış”

< Toh. A / B *kuşalapākş* (Poucha, 1955: 81; Adams, 2013: 197) < Skt. *kuśala-pakṣa* “iyi ahlak” (Edgerton, 1953: 188b)

Orh. : -

Uyg. : *kuşalap(a)kş* “iyi işler, ahlaklı davranış” (Wilkens, 2021: 428a) Kelime **VergiMuaf.** adlı metinde tanıklanmıştır: *murutluk aryadanta täprämādin turup yay kış*

b(a)kçan olurup niyam kuşalap(a)kş kılıp (VergiMuaf.) (Zieme, 1981: 254)
“Manastıra₂ doğru yönelmeden durarak, yaz kış yağmur mevsimi inzivasına oturarak, meditasyon işleriyle uğraşarak”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ma‘ruf : “iyi amel”

< Ar. *ma‘rūf* “tanınan, ünlü; uygun; Tanrı’ya itaat” (Steingass, 1998: 1272a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ma‘ruf* “iyi amel” (Arat, 2006: XLIIIa) Kelime **At.** adlı metinde tanıklanmıştır:
kanı emr-ü ma‘ruf kıllur edgü er (At.) “Hani emr-i mârûf, hani iyi adam.” (Arat, 2006: 73)

Hz. : -; Kıp. : -

muyan : “sevap” → **buyan**

< Skt. *punya* “hayırlı, iyi, doğru, sevap; erdem; değerli işler” (MW, 1899: 632a; EDPT: 386a)

Orh. : -

Uyg. : → *buyan*

Krh. : *muyan* “sevap” (Arat, 1979b: 321; Kaçalın, 2019: 331; Kök, 2004: 506) Kelime **KB**, **DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bilig birle ta‘at muyanı tümen / biligsiz tapuğ kılsa bulmaz muyan* (KB) “Bilgi ile yapılan ibadetin sevabı çoktur; bilgisiz kimse ibadet ederse sevap kazanamaz.” (Arat, 1979a: 328) *seringil muyan ur şeker bolsu kand* (KB) “Sabret, (o) sevaba nail olursun; şekerin kand olur.” (Arat, 1979a: 625) Kelime **DLT**’de Ar. *şawāb* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 331). *bergey miz añar uluğ bir muyan* (TİEM) (Kök, 2004: 67) “Ona büyük bir sevap vereceğiz.” *turur örtmek uluğ ter muyan* (TİEM) (Kök, 2004: 76) “Onlara bağışlama ve büyük mükâfat vardır.”

Hz. : -; Kıp. : -

sevāb : “sevap”

< Ar. *şawāb* “iyi davranış; ödül” (Steingass, 1998: 347b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şevab* “sevap, hayır, mükâfat, karşılık” (Arat, 2006: LVla; Kök, 2004: 553; Borovkov, 2002: 226) Kelime **At.**, **TİEM** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kalur şabr idisi şevabın yüdüp* (At.) “Sabır sahibi sevap kazanmakla kalır.” (Arat, 2006: 69) *bêrür anıñ üskinden uluğ şevāb* (TİEM) (Kök, 2004: 59) “(Allah), katından büyük sevap verir.” *bêrür tañrı mü’minlerke uluğ şevāb* (TİEM) (Kök, 2004: 70) “Allah iman edenlere büyük sevaplar verir.” *bu sûreni okıganga ança teñlig savāb bergey* (AT.) (Borovkov, 2002: 226) “Bu sureyi okuyana birçok sevap verilecek(tir).”

Hrz. : *şevāb* “sevap” (Ata, 1997b: 553a; Ata, 2014: 370a; Sağol, 1993: 877; Toparlı ve Argunşah, 2014: 254b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mü[sī]niñ şevābları yahşırak* (KE) (Ata, 1997a: 175) “Musa’nın sevapları daha iyi(dir).” *şevābum üküş bolğay erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 226) “Sevabım çok olacaktı.” *tañrı şevāb bergey* (HTKT) (Sağol, 1993: 438) “Allah (çokça) sevap veren(dir).” *namāznıñ şevābınga* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 108) “Namazın sevabına.”

Kıp. : *şevāb* “hayırlı iş, sevap, mükâfat” (Toparlı vd., 2007: 233a) Kelime **Ğİ**, **İM**, **İN**, **KF**, **MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rāstı vācib bolur şevāb* (İM) (Toparlı, 2017: 39) “Doğrusu sevap vacip olur.”

şila : “ahlak, ahlaklılık, doğru davranış”

< Skt. *śīla* “ahlak, karakter, davranış” (MW, 1899: 1079a)

Orh. : -

Uyg. : *şila* “ahlak, ahlaklılık, doğru davranış” (Wilkens, 2021: 650a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ekinti orunka şila p(a)ramit tegmā ç(a)hşap(u)t p(a)ramit içintä katıglanurlar* (AYS IV) “İkinci yerde śīla-pāramitā denilen śiksapāda pāramitāsı içinde gayret ederler.” (Tokyürek, 2015: 433)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tevır- : “çevirmek, döndürmek, (sevap) tevcih etmek, yöneltmek”

tevır- “döndürmek, dharmanın tekerleğini döndürmek” (EDPT: 443b; OTWF: 676)

Orh. : -

Uyg. : *tävır-* “çevirmek, döndürmek, (sevap) tevcih etmek, yöneltmek” (Wilkens, 2021: 706a; Caferoğlu, 1968: 235) Kelime **Maitrisimit** ve **TT** adlı metinlerde

tanıklanmıştır: *arşivadan sâñrâmdä tilgän tävirdi* (Maitri) “Rşivadana manastırında din tekerleğini döndürdü.” (Tekin, 1960: 63) *burhan kutın bulup nom tilgänin tävirär* (TT VII) (Rachmati, 1937: 144) “Buddha kutsallığına ulaşarak öğreti çarkını çevirir.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

2.4.7.3. Günah, Kötü Amel ve Küfür

abiçaruk : “bir Tantra ritüelin adı”

< Skt. *ābhicāruka* “kötü amel, kötü davranış” (Edgerton, 1953: 99a)

Orh. : -

Uyg. : *abiçaruk* “bir Tantra ritüelin adı” (Wilkens, 2021: 1b) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *amtı abiçaruk atl(ı)g nom ayu berälim* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 72) “Şimdi Abiçaruk adlı öğretiyi sunalım.” *abiçaruknuñ kara öñlüg ärip tärk tavrak bartaçı yeg osuglug ärür* (BT 07) (Kara ve Zieme, 1976: 43) “Abiçarugun kara rengi mevcut olup çabucak₂ varacak (şekilde) çok daha iyi gibidir.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

akužal : “kötü iş; günah”

< Toh. B *akušal* (Adams, 2013: 2) < Skt. *akuśala* “kötü, kötü iş; günah” (MW, 1899: 2b; Edgerton, 1953: 2a ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 83b)

Orh. : -

Uyg. : *akužal* “kötü iş; günah” (Wilkens, 2021: 26b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ekinti akužal ayıg: üçünç avyakirt yarlıksız* (DKPAM) “İkincisi kötü iş₂ üçüncüsü araf, bağışlayıcı olmayan.” (Wilkens, 2016: 280)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

apakşal : “günah, suç, kusur”

< Skt. *apakṣāla* “günah, suç, kusur” (Edgerton, 1953: 42b)

Orh. : -

Uyg. : *apakşal* “günah, suç, kusur” (Wilkens, 2021: 55b) Kelime taranan eserler içerisinde tespit edilememiştir.

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

‘ayb : “günah; suç, kusur, eksiklik”

< Ar. ‘ayb “hata, kusur; suç” (Steingass, 1998: 875a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : ‘ayb “günah; suç, kusur, eksiklik” (Kök, 2004: 287) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlar kim füsüs tutarlar ‘ayb kılurlar* (TİEM) (Kök, 2004: 141) “Onlar ki alay eder, günah işlerler.”

Hrz. : ‘ayb “ayıp; günah, suç (Ata, 1997b: 61a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ammā munuḡ üç ‘aybı bar* (KE) (Ata, 1997a: 101) “Lakin bunun üç günahı var.”

Kıp. : -

ayıg : “günah; kirlilik”

ayıg “günah, kötülük, günahkârlık” (UW, 2015: 82)

Orh. : -

Uyg. : *ayıg* “günah; kirlilik” (Wilkens, 2021: 88a; Caferoğlu, 1968: 27) Kelime **ETS**, **HT** ve **Kuan**. adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETS için krş. Özçelik, 2020: 73): *birök kim ayıg kılınçl(ı)g kararıg biligsiz köküzlüg ärsär* (Kuan.) “Eğer (bir canlı varlık) kötü amelli, günahlı (olur ve) gönlü kararıp bilgisiz olursa.” (Özcan Devrez, 2020: 57) *ayıg kılınçlıglarıg suyurkayu erinçkâyü yarlıkatuñız* (ETS) “Günahlıları₂ tükürmüş gibi fırlattınız.” (Arat, 1991: 50)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

érinçü : “günah, suç, hata, yanlış” → **erüglüg**

< *ér-inçü* “inlemek; üzgün olmak” (UW, 2015: 27; EDPT: 235a; DTS: 178a)

Orh. : -

Uyg. : *erinçü* “günah, suç” (Wilkens, 2021: 261a; Caferoğlu, 1968: 96) Kelime **BT** ve **TT** serilerinde tanıklanmıştır: *nä törlüg tsuy erinçü bolsar üç törlüg kılınçlartın bolur* (BT 28) (Yakup, 2010: 240) “Ne tür günah₂ işlerse üç tür (iyi) amelden gerçekleşir.” *e[r]inçü anıg kılınçım[ı]z arızun dezit kşanti bolzun* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 183) “Günah, kötü davranışımız temizlensin, tövbe₂ edilsin.”

Krh. : *ërinçü* “günah; yer, mekân; cennet” (Kaçalın, 2019: 202; Borovkov, 2002: 111) Kelime **DLT** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: **DLT**’de Ar. *ışm* şeklinde karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 202). *uştimah turguluş erinçü aşar anış altından arışlar...* (AT.) “Cennet ebedî bir mekândır, onun altından nehirler akar.” (Borovkov, 2002: 111)

Hrz. : -

Kıp. : -

ërinti / erinti : “günah, suç”

Zieme sözcüğü *irinti* şeklinde okur ve belki de [*y*]irinti “nefret edilen” şeklinde de okunabileceğini belirtir. Bu noktada KB 5327 numaralı beyitle karşılaştırılmasını söyler (Zieme, 1985: 96, dipnot 13.60).

Orh. : -

Uyg. : *erinti* “günah, suç” (Wilkins, 2021: 261b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: (...) *erinti mün kadag (...) yavlag kılınç (...)* (BT XIII) (Zieme, 1985: 95) “(...) kusur₃ (...) kötü davranış (...)”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

fāsıklık : “sapkınlık, Allah’ın emirlerini tanımamak, kötülük etmek”

< Ar. *fāsık* “günahkâr; sapkın” + Tü. *+lık* “sapkınlık”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *fāsıklık* “sapkınlık, Allah’ın emirlerini tanımamak, kötülük etmek, yoldan çıkma, azgınlık” (Ünlü, 2004: 437b; Borovkov, 2002: 121) Kelime **TIEM** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *neme yavuz at ol fāsıklık imānda keğin* (TIEM) (Ünlü, 2004: 201) “İmandan sonra sapkınlık ne kötü bir isimdir.” *mekruh kıldı sizge küfrni ve fāsıklıķnı* (AT.) “Size küfür ve azgınlığı, mekruh kıldı.” (Borovkov, 2002: 121)

Hrz. : -

Kıp. : *fāsıklık* “günahkârlık” (Toparlı vd., 2007: 81b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anış fāsıklıķınıř delīli turur* (İM) (Toparlı, 2017: 29) “Onun günahkârlığının işaretidir.”

fışık : “hak yolundan çıkma, Allah’a isyan etme, dinsizlik”

< Ar. *fışk* “isyan; Allah’ın emirlerini küçümseme” (Steingass, 1998: 929a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : fışk “hak yolundan çıkma, Allah’a isyan etme, dinsizlik” (Ata, 2014: 148b)

Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *yezīdniñ fışkı* (NF) (Eckmann, 2014: 126)
“Yezid’in isyanı.”

Kıp. : -

fücür : “günahkârlık, ahlaka aykırı durum”

< Ar. *fücür* “zina yapan; çok kötü” (Steingass, 1998: 908b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : fücür “günahkârlık, ahlaka aykırı durum” (Ata, 2014: 148b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *fışk u fücür* (NF) (Eckmann, 2014: 49) “İsyân ve günahkârlık.”

Kıp. : fücür “ahlaksızca sefahat” (Toparlı vd., 2007: 83b) Kelime **GT** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *fışk ve fücür kıлмаğa başladı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 141) “Ahlaka aykırı işler yapmaya başladı.”

füsûk : “fasıklık, günahkârlık”

< Ar. *füsûk* “Allah’ın emirlerinden uzaklaşmak” (Steingass, 1998: 929b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : füsûk “fasıklık, günahkârlık” (Ata, 2004: 360) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *nême yavuz füsûk at imânda keğin* (JR) (Ata, 2004: 140) “İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir.” (Yazır, 2014: 515, 49/11)

Hrz. : -

Kıp. : füsûk “ahlaksızlık, azgınlık” (Toparlı vd., 2007: 83b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *füsûk ve cidâl dādın bērdiler* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 146)
“Ahlaksızlık ve kavga hakkını verdiler.”

ğavurlik : “kâfirlik”

< Ar. *kāfir* “Allah’ı inkâr eden” + Tü. +*lik* “kâfirlik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ğavurlik* “kâfirlik” (Toparlı vd., 2007: 86a) Kelime **KK** adlı metinde tanıklanmıştır.

günāh : “günah”

< Far. *günāh* “suç, hata; cezalandırma” (Steingass, 1998: 1097b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *günāh* “günah” (Ata, 1997b: 228b; Ata, 2014: 151b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *günāhlarıñızñı kēçürdüm* (KE) (Ata, 1997a: 138) “Günahlarınızı affettim.” *mendīn ne günāh keldi* (NF) (Eckmann, 2014: 153) “Benim ne günahım var.”

Kıp. : *günāh* “günah” (Toparlı vd., 2007: 88b) Kelime **GI** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ḥadd : “din hükümlerine göre verilen ceza”

< Ar. *ḥadd* “ceza” (Steingass, 1998: 413a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *ḥadd* “din hükümlerine göre verilen ceza” (Toparlı vd., 2007: 89b) Kelime **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *lāzım bolur aḡar ḥadd urmaḡ* (İM) (Toparlı, 2017: 295) “Ona ceza vermek gerekli olmuştur.”

ḥaṭā : “hata, yanlış; günah”

< Ar. *ḥaṭā* “kusur, hata, suç” (Steingass, 1998: 466b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ḥaṭā* “hata, yanlış; günah” (Ata, 1997b: 239b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ceḡāların ḥaṭāların yarlıḡap* (KE) (Ata, 1997a: 304) “Cefalarını, günahlarını bağışlayıp.”

Kıp. : -

huan : “günah”

< Soğd. *huan* γw’n “günah; kusur” (Gharib, 2004: 171b)

Orh. : -

Uyg. : *huan* “günah” Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: (...) *huan ökünürm(ä)n* (...) (BT V) (Zieme, 1975: 28) “(...) günah (işlemekten dolayı) pişmanlık duyarım.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

igide- : “yanlış davranmak, günah işlemek”

< *igid+e-* “yalan uydurmak, (Tanrı hakkında) yalanlar söylemek) (UW, 2015: 113; OTWF: 420; EDPT: 104b)

Orh. : -

Uyg. : *igidä-* “yanlış davranmak, günah işlemek” (Wilkens, 2021: 296b) Kelime **BT** ve **Huas.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *näçä igid igidäd(i)m(i)z ärsär ymä näçä igidäyü ant(ı)kd(ı)m(ı)z ärsär* (Huas.) “Ne kadar yalan söylediysek; dahası ne kadar yalan (yere) yemin ettiysek.” (Özbay, 2014: 83)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

ışm : “suç, günah”

< Ar. *ışm* “günah, suç” (Steingass, 1998: 16b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *ışm* “günah, suç” (Toparlı vd., 2007: 114b) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

kadag : “günah, suç; günahkârlık”

kadag “hata” (EDPT: 597b)

Orh. : -

Uyg. : *kadag* “günah, suç; günahkârlık” (Wilkens, 2021: 317b; Caferoğlu, 1968: 160) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol tamuluglarıg körüp samantavrkiş yazıdaki kuvramış kuvrag anşız korkup ayınıp sansarlag meñi toñanañ bärksizin mänüsüzin münin kadagin sakınıp inçä tep teyürlär* (Maitri) “Bu cehennemlikleri görüp Samantavrka adlı ovada toplanmış olan cemâat, pek korkup, ürküp dünyanın saâdetinin ve kudretinin çürüklüğünü, geçiciliğini, suçunu, günahını idrak ederek şöyle der:” (Tekin, 1960: 128) *köñülin s[an]sarnıñ münin kadagin körüp bahşıñıñ inçä tep ötünti* (DKPAM) “Gönlünü Samsâra’nın günahını₂ görüp hocasına saygıyla şöyle dedi.” (Elmalı, 2009: 60)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kâfirlik : “kâfirlik, küfir”

< Ar. *kâfir* “Allah’ı inkâr eden” + Tü.+*lık* “kâfirlik”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kâfirlik* “kâfirlik, küfir, imansızlık” (Ata, 2004: 419; Üşenmez, 2010: 443) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim tansa anıñ üze turur kâfirlikı* (JR) (Ata, 2004: 89) “Kim inkâr ederse inkârı kendi zararınadır.” (Yazır, 2014: 434, 35/39) *anlarnı kâfirlikğa ol kün yakınrağ anlardın bitmegke* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “O gün onlar imandan çok küfre daha yakın(dılar).”

Hz. : *kâfirlik* “kâfirlik, inkâr” (Ata, 1997b: 286b; Ata, 2014: 196b; Sağol, 1993: 691) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kâfirler kâfirlikları birle* (KE) (Ata, 1997a: 126) “Kâfirler kâfirlikleriyle.” *butğa secde kılmaklık kâfirlik turur* (NF) (Eckmann, 2014: 254) “Putı secde etmek kâfirliktir.” *haddin keçmek tağı kâfirlik* (HTKT) (Sağol, 1993: 83) “Haddini aşmak da kâfirliktir.”

Kıp. : *kâfirlik* “Allah’a inanmama” (Toparlı vd., 2007: 123a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kâfirlikınıñ delili bolmas* (İM) (Toparlı, 2017: 29) “Kâfirliğin delili olmaz.”

kebire : “büyük (günah)”

< Ar. *kebire* “büyük günah” (Steingass, 1998: 1013b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *kebire* “büyük (günah)” (Ata, 1997b: 310a; Ata, 2014: 211a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kebire yazuk bolğay* (KE) (Ata, 1997a: 205) “Büyük günah₂ olacak.” *anıñ katında uluğ kebire turur* (NF) (Eckmann, 2014: 270) “Onun katında büyük günah₂tır.”

Kıp. : *kebire* “büyük, ulu” (Toparlı vd., 2007: 135b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

küfr : “Allah’a inanmama, inkâr etme, dinsizlik, küfür”

< Ar. *kufr* “dinsiz, inançsız” (Steingass, 1998: 1038a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *küfr* “Allah’a inanmama, inkâr etme, dinsizlik, kâfirlik, küfür” (Kök, 2004: 485; Ata, 2004: 509; Üşenmez, 2010: 494) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *buyrur mu sizke küfr birle ol vaktın soñra kim siz boyun sügenler* (TİEM) (Kök, 2004: 41) “Sizler boyun eğdikten sonra hiç inançsızlıkla emrederler mi?” *aygıl anlarķa kim küfr ketürdiler yeñilgey-siz* (TİEM) (Kök, 2004: 34) “De ki: (Ey) inkâr edenler, yenileceksiniz.” *yıratı olarnı tañrı küfrleri birle* (JR) (Ata, 2004: 9) “Allah onları kâfirlerle (birlikte) yarattı.” *eger yığılsalar küfrdin yarlıkatur olar anlarnı* (JR) (Ata, 2004: 36) “Şayet ki onlara gûnahtan sakınmayı emreder.” *kim tegşürse küfrni imân birle azdı yolnuñ kõnisindin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 218) “İman ile inançsızlığı değışirse doğıru yoldan ayrılır.”

Hrz. : *küfr* “küfür, imansızlık, Allah’ın birliğine inanmama” (Ata, 1997b: 406a; Ata, 2014: 270b; Sağol, 1993: 777; Toparlı ve Argunşah, 2014: 236b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger helâl kördi tēse miz küfr bolur* (KE) (Ata, 1997a: 97) “Eğer helal baktı dersek (bu) küfr olur.” *küfri taķı fıskı üküş bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 122) “İnançsızlık ve dinsizlik çok olsa.” *buyrur mu sizge küfr birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 43) “Size imansızlığı emreder mi?” *ısyān küfürge barur* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 102) “İsyân küfre götürür.”

Kıp. : *küfr* “küfür” (Toparlı vd., 2007: 167b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *küfr içinde şekk yokdur* (İM) (Toparlı, 2017: 54) “Küfürde şüphe yoktur.” Ayrıca krş; *küfrlük* “Allah’a inanmama” (Toparlı vd., 2007: 167b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *[küfürlük] bolğay* (İM) (Toparlı, 2017: 62) “Allah’a inanmayacak.”

menāhī : “yasaklanmış şeyler, haram, günah”

< Ar. *menāhī* “yasaklanmış şeyler, suçlar, günahlar” (Steingass, 1998: 1320a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *menāhī* “yasaklanmış şeyler, haram, günah” (Toparlı vd., 2007: 180b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *menāhīge yaķın kilgeyler* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 153) “Harama yakın olacaklar.”

me‘şem : “günah, kabahat, suç”

< Ar. *me‘şem* “günah, kabahat, suç” (Toparlı vd., 2007: 182a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *me ʕem* “günah, kabahat, suç” (Toparlı vd., 2007: 182a) Kelime **GI** adlı metinde tanıklanmıştır.

murtadlık : “İslam dininden dönme”

< Ar. *murtad* “mürtet, dönek” (Steingass, 1998: 1209b) + Tü. +*lık* “İslam dininden dönme”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *murtadlık* “İslam dininden dönme” (Toparlı vd., 2007: 188b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *murtadlık hâlinde* (İM) (Toparlı, 2017: 319) “İslam dininden dönmesi hâlinde.”

mün : “suç, kabahat, hata, yanlış; günah”

mün “hata, kusur, günah” (DTS: 352b)

Orh. : -

Uyg. : *mün* “günah, suç, hata” (Wilkens, 2021: 482b; Caferoğlu, 1968: 133) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *[ba]sa basa amranmak nı[z]vanınıñ m[ün] kadagın çınkaru sakınıp* (DKPAM) “Sürekli şehvet ihtirasının günahını² etraflıca düşünüp” (Elmalı, 2009: 85) *kuvrag aırsız korkup ayınıp sansarlag mäjñ toñanañ bärksizin mäjüsüzin münin kadagın sıkınıp inçä tep teyürlär* (Maitri) “Cemaat, pek korkup, ürküp dünyanın saâdetinin ve kudretinin çürüklüğünü, geçiciliğini, suçunu, günahını idrak ederek şöyle der:” (Tekin, 1960: 128)

Krh. : *mün* “sermaye; kusur” (Tezcan, 1981: 53) Semih Tezcan’a göre; Uygurcada bu sözcük *bın* biçimindedir ve Çince *pên*’den ödünçlenmedir (Tezcan, 1981: 53). Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *bu ay toldı ay maña yas kılur / münüm yok velikin kişiler ayur* (KB) “Ay Toldı şöyle cevap verdi: ‘Bana iftira ederler; kusurum yokken kusurum olduğunu söylerler.’ dedi.” (Arat 1979: 85) *yavā kılma ěmdi bu kalmış künüñ / özünñdin arıtğıl yazukıñ münüñ* (KB) “Kalan ömrünü artık boşa geçirme; kendini günah ve kusurlardan temizle.” (Arat 1979: 161)

Hrzs. : -; Kıp. : -

müne- : “günah işlemek, kınamak, ayıplamak, kötülük yapmak”

< *mün*+e- “günah işlemek, yanlış yapmak” (EDPT: 767a; OTWF: 418; DTS: 353a)

Orh. :

Uyg. : *münä*- “azarlamak, hor görmek, küçümsemek; günaha girmek, günah işlemek” (Wilkins, 2021: 482b; Caferoğlu, 1968: 134) Kelime **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nomçı açari siz [u]zatı yerär münäyür ärdiniz* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 156) “Siz din bilginleri ve üstatlar (onları) sürekli azarladınız₂.” *bilgä biliglig t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan üküş törlügin erä münäyü yarlıkadı* (BT III) (Tezcan, 1974: 51) “Bilgelik tanrılar Tanrısı Buddha (onun) çeşitli şekillerde azarlanmasını emretti.”

Krh. : *müne*- “kendi kusurunu bilmek, kendi ayıbından utanmak” (Tezcan, 1981: 53) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *könülçe yorıǵlı ay teltük müne / ayıtǵay seniñdin bayat bir küne* (KB) “Ey kendi arzusunı göre hareket eden günahkâr ve mââyûp insan, birgün Tanrı senden bunun hesabını soracaktır.” (Arat 1979: 525)

Hrz. : -; Kıp. : -

suç : “suç, günah”

suç “hata, günah” (EDPT: 794b; DTS: 512b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *suç* “suç, günah” (Toparlı vd., 2007: 242a) Kelime **BM** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

şer(r) : “şer, hayırlı olmayan, kötü”

< Ar. *şarr* “kötü huylu olmak” (Steingass, 1998: 739a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şer(r)* “şer, hayırlı olmayan, kötü” (Ata, 1997b: 583a; Ata, 2014: 388b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri ta ‘ālā olarnıñ şerrindin küdezgey* (KE) (Ata, 1997a: 46) “Allahutaala onların şerrinden koruyacak.” *bu zālimler şerridin* (NF) (Eckmann, 2014: 114) “Bu zalimlerin şerrinden.”

Kıp. : *şer* “kötülük, fenalık” (Toparlı vd., 2007: 251b) Kelime **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *körgüzüp şer* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 146) “Kötülük gösterip.” *hayr taķı şerr* (İM) (Toparlı, 2017: 39) “Hayır ve şer.”

tan- ~ ten- : “inkâr etmek”

tan- “inkâr etmek, reddetmek” (EDPT: 513b; OTWF: 567; DTS: 531b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tan-* “inkâr etmek, reddetmek, iman etmemek” (Ünlü, 2004: 651a; Borovkov, 2002: 249; Ata, 2004: 645; Üşenmez, 2010: 582) Kelime **TIEM**, **AT**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anlarnıñ tapuğlarıña tanığlılar* (TIEM) (Ünlü, 2004: 190) “Onların ibadetlerini inkâr edenler.” *mundağok azdurur tañrı tanığlılar* (TIEM) (Ünlü, 2004: 169) “Böylece Allah inkâr edenleri şaşırtır.” *dñnindin tanmadı* (AT.) (Borovkov, 2002: 249) “Dinini inkâr etmedi.” *azu sizler mu añar tanarsızler* (AT.) “Yoksa sizler onu inkâr mı ediyorsunuz?” (Borovkov, 2002: 249) *kim tilese kértünsün yana kim tilese tensün* (AT.) “Dileyen inansın, dileyen kâfir olsun.” (Borovkov, 2002: 261) *anlar kim tandılar tañrınıñ nişānlarıña* (JR) (Ata, 2004: 107) “Allah’ın alametlerine inanmayanlar.” *umınçsız bolmas tañrı rahmetindin meger tanığlı boğunlar* (JR) (Ata, 2004: 45) “Allah’ın rahmetini inkâr eden kavimler umutsuz olmaz.” *hakīkat üze anlar kim tandılar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 225) “Şüphesiz ki onlar inkâr edenlerdir.”

Hrz. : *tan-* “inkâr etmek” (Ata, 1997b: 594a; Ata, 2014: 402b; Sağol, 1993: 912) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ilāhī bu it seniñ yalavaçıñğa yalğan sözleyür yana tanar* (KE) (Ata, 1997a: 36) “Allah’ım bu köpek senin peygamberine yalan söyler ve yine inkâr eder.” *kāfirler tandılar* (NF) (Eckmann, 2014: 189) “Kâfirler inkâr ettiler.” *anlar kim tandılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 52) “Onlar inkâr edenler(dir).”

Kıp. : *tan-* “inkâr etmek, yalan söylemek” (Toparlı vd., 2007: 261a; Argunşah ve Güner, 2015: 564) Kelime **CC**, **İM** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mağat tandı* (İM) (Toparlı, 2017: 28) “Mutlak inkâr etti.”

tan(ı)l- “inkâr edilmek”

< *tan-(ı)l-* “inkâr edilmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tan(ı)l-* “inkâr edilmek” (Ata, 2004: 647) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *kaçan kim eşitse siz tañrınıñ āyetlerini tanlur* (JR) (Ata, 2004: 17) “Allah’ın ayetlerini inkâr ettiğinizi işittiği zaman.”

Hrz. : -; Kıp. : -

tanmağ : “inkâr”

< *tan-mağ* “inkâr”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tanmağ* “inkâr” (Ünlü, 2004: 652b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *art(t)urmas kâfirlarğa tanmağları meger ziyân* (TİEM) (Ünlü, 2004: 139) “Kâfirlerin inkârları zarardan başka bir şey getirmez.” *kağguluğ kılmasun seni anıñ tanmağı* (TİEM) (Ünlü, 2004: 118) “Onun inkârı seni kaygılandırmasın.”

Hrz. : -; Kıp. : -

tanmağlılık ~ tenmeklik : “inkâr”

< *tan-mağ+lılık* “inkâr”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tanmağlılık* “inkâr, inançsızlık, azgınlık” (Ünlü, 2004: 653a; Borovkov, 2002: 262) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *taplamas kullarıña tanmağlılığını* (TİEM) (Ünlü, 2004: 157) “(Allah) kulları adına inkârdan hoşnut olmaz.” (Yazır, 2014: 458, 39/7) *korğutımız yaşığa yétse farmânlağay ol êkigü boynağuluk tenmeklik* (AT.) “Onun ergin yaşa gelince her ikisini de azgınlık ve küfür yoluna saptırmasından korktuk.” (Borovkov, 2002: 262)

Hrz. : -; Kıp. : -

tāvān : “suç, günah”

< Far. *tāvān* “suç, günah” (Steingass, 1998: 277b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tāvān* “suç, günah” (Ata, 2014: 406b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *tāvān kılğay miz* (NF) (Eckmann, 2014: 53) “Günah işleyeceğiz.”

Kıp. : -

tsuy : “günah, suç, kabahat”

< Çin. 罪 *zui* (Hirakawa, 1997: 944; ayrıca bk. Yıldız, 2020: 188; EDPT: 558a; OTWF: 256; DTS: 583b)

Orh. : -

Uyg. : *tsui* “günah, suç, kabahat” (Wilkens, 2021: 751a; Caferoğlu, 1968: 251) Kelime **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *m(ä)n küentsonuy tsuyum üküş ayıg kılınçım* (HT IX) (Aydemir, 2013: 206) “Ben Xuanzang’nın günahıyım, çok kötü amellerim” *tsuy irinçüläri arımakı bolzun* (BT V) (Zieme, 1975: 23) “Günah (işleyen) zavallıları temizlesin.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tsuyurkançig : “acınacak, zavallı”

< Çin. *tsuy* + Tü. +*urka-nçig* “günah”

Orh. : -

Uyg. : *tsuyurkançig* “acınacak, zavallı” (Wilkens, 2021: 752a) Kelime **AYS** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *erinçkänçig tsuyurkançig yorumışların körürlär* (AYS IV) “Acıyarak, merhamet ederek uyguladıklarını” (Tokyürek, 2015: 388) *çın kertü tsuyurkançig ärmäz mu* (HT IX) (Aydemir, 2013: 217) “Gerçekten₂ acınası değil mi?”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

vebäl : “vebal, günah”

< Ar. *vebäl* “günah, suç, kusur” (Steingass, 1998: 1454b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *vebäl* “vebal, günah” (Ata, 2014: 461a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 268b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıñ vebäli* (NF) (Eckmann, 2014: 265) “Onun günahı.” *‘amelsiz bilig hem erür bil vebäl* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 114) “Bil ki; amelsiz bilgi de hem günahdır.”

Kıp. : -

vesvese : “günaha sebep şey, ayartma”

< Ar. *vasvasa* “içgüdü; korku, endişe” (Steingass, 1998: 1468a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *vesvese* “günaha sebep şey, ayartma” (Borovkov, 2002: 303) Kelime **AT**. adlı metinde tanıklanmıştır: *yol urdı anlar üze şaytän vesvese birle* (AT.) (Borovkov, 2002: 303) “Vesvese ile şeytan onları yoldan çıkardı.”

Hz. : vesvese “vesvese, kuruntu, şüphe” (Ata, 1997b: 691a; Ata, 2014: 462a; Sağol, 1993: 989) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vesvese birle uçmağdın çıkarmakğa oğradı* (KE) (Ata, 1997a: 16) “Vesveseyle cennetten çıkarmaya niyetlendi.” *şeytân vesvesesini kodğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 7) “Şeytan vesvesesini bırak!” *iblisler vesvese kılurlar* (HTKT) (Sağol, 1993: 101) “Şeytanlar vesvese verir.”

Kıp. : vesvese “kuruntu, şüphe” (Toparlı vd., 2007: 303a) Kelime **Ğİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şeytân vesvese kılsa* (İM) (Toparlı, 2017: 148) “Şeytan vesvese verse.”

vesāvis : “kuruntular, vesveseler”

< Ar. *vesāvis* “baştan çıkarmalar” (Steingass, 1998: 1467b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *vesāvis* “kuruntular, vesveseler” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 269a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *çıkarur bu hātır vesāvislerin* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 145) “Bu gönlü vesvelerden kurtarır.”

Kıp. : -

yaman : “kötü, fena, yanlış, hata; haram, günahkâr, asi (kişi)”

yaman “kötü, fena” (EDPT: 937a; OTWF: 388; DTS: 231a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *yaman* “kötü, fena, yanlış, hata; haram, günahkâr, asi (kişi)” (Ata, 2014: 467b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *yamanlarnı helāk kılsañ* (NF) (Eckmann, 2014: 212) “Günahkârları yok etsen.” Ayrıca krş; *yamanlık* “kötülük, fenalık, günahkârlık” (Ata, 2014: 468a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *yamanlıqlarnı yarlıkağan sen* (NF) (Eckmann, 2014: 82) “Günahlarını bağışlayansın.”

Kıp. : -

yañıl- : “yanlış yönlendirmek, yanılmak; günah işlemek”

< *yañ-ıl-* “hata yapmak” (EDPT: 951a; OTWF: 674; DTS: 234a)

Orh. : -

Uyg. : *yañıl-* “yanılmak, aldanmak, hataya düşmek” (Wilkins, 2021: 863b; Caferoğlu, 1968: 283) Kelime **AYS**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *burhanlarka*

yazmış yañılmış tınl(ı)glar (Maitri) “Buddhalara karşı günah işlemiş₂ yaratıklar” (Tekin, 1960: 150)

Krh. : *yañıl-* “yanılmak, hata yapmak, günah işlemek” (Kök, 2004: 659) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yarlıkatu kılı bērgil biziñke yazuklarımızı biz erdimiz yañlıglılar* (TİEM) (Kök, 2004: 175) “Bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile; bizler gerçekten büyük günahlar işlemiştik.” (Yazır, 2014: 246, 12/97)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yañılmak : “yanılma, yanlış”

< *yañ-ıl-mak* “hata, yanlış” (DTS: 234a)

Orh. : -

Uyg. : *yañılmak* “yanılma, yanlış” (Wilkens, 2021: 863b) Kelime **BT** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *nägölüg muntag yañılmak üzä tıdıltıñız* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 182) “Nasıl bu gibi yanlış (içerisinde) kendinize hakim oldunuz.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

yañluk : “suç, günah”

< *yañ-(ı)l-uk* “hata, kusur, günah” (EDPT: 950b; OTWF: 254; DTS: 234b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *yañluk* “suç, günah” (Kök, 2004: 659) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *örtgey miz silerniñ yañluklarıñızını* (TİEM) (Kök, 2004: 6) “Sizin kusurlarınızı örteceğiz.” *kim kazğansa yañluknı azu yazuknı* (TİEM) (Kök, 2004: 67) “Hata yapsalar veya günah işleseler”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yaz- : “hata işlemek, yanılmak”

yaz- “hata işlemek veya ihmal sonucu dâhil etmemek” (EDPT: 923b; OTWF: 296; DTS: 250b; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 279)

Orh. : *yaz-* “yolunu kaybetmek; suç işlemek, günah işlemek” (EDPT: 923b) Kelime runik harfli metinlerde tek bir yerde tanıklanabilmiştir: *yazmayın tēdi* (MÇ B5) “Hata yapmayayım, dedi.” (Ölmez, 2015: 301)

Uyg. : yaz- “yanılmak, hata yapmak, günah işlemek” (Wilkens, 2021: 880a; Caferoğlu, 1968: 292) Kelime **BT**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *burhanlarka yazmış yañılmış tınl(ı)glar* (Maitri) “Buddhalara karşı günah işlemiş yaratıklar” (Tekin, 1960: 150) *anaka ataka yazmışniñ ayıg kılınçlarımıznı sakınıp* (BT XIII) (Zieme, 1985: 79) “Anneye babaya (karşı işlediğimiz) günahları, kötü amellerimizi düşünerek”

Krh. : yaz- “isyan etmek, baş kaldırmak, günah işlemek, yanılmak” (Üşenmez, 2010: 654) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *yazdınız mundın soñra kim körkizdi sizge* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 262) “Allah size gösterdikten sonra, isyan ettiniz.” (Yazır, 2014: 68, 3/152)

Hrz. : yaz- “günah işlemek, suç işlemek; doğru yoldan çıkmak” (Ata, 1997b: 719a; Sağol, 1993: 1019) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazdım meni kınadı* (KE) (Ata, 1997a: 205) “Günah işledim, beni kınadı.” *yazdılar taķı erdiler ħaddin keçerler* (HTKT) (Sağol, 1993: 46) “Aşırıya kaçtılar ve günah işlediler.” ayrıca; *yazğan* “günahkâr, asi” (Sağol, 1993: 1019) *erdi tañrığa yazğan* (HTKT) (Sağol, 1993: 224) “Allah’a isyan etti.”

Kıp. : -

yazın- : “günah işlemek, suç işlemek”

< yaz-ın- “günah işlemek, hata yapmak” (EDPT: 988a; OTWF: 628; DTS: 251a)

Orh. : -

Uyg. : yazın- “günah işlemek, suç işlemek” (Wilkens, 2021: 880b; Caferoğlu, 1968: 292) Kelime **BT** ve **Huas.** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *üçünç adın uzun tonluglarka yazınmaz* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 90) “Üçüncüsü başka kadınlara₂ günah işlemez.” *br(a)ħmadatı elig tişi bars birlä yazınmışda* (DKPAM) “Hükümdar Brahmadatta dişi pars ile işlediği gūnahtan sonra” (Elmalı, 2009: 102)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yazınmak : “kusur, kabahat”

< yaz-ın-mak “suç, hata”

Orh. : -

Uyg. : *yazınmak* “kusur, kabahat” (Wilkens, 2021: 880b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *yazınmak tıltagınta (...)* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 844) “Hata sebebinde (...)”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

yazmak : “suç”

< *yaz-mak* “suç”

Orh. : -

Uyg. : *yazmak* “yanılma, günah işleme” (Wilkens, 2021: 881a; Caferoğlu, 1968: 292) Kelime **BT**, **Maitrisimit** ve **TT** serisinde tanıklanmıştır: *üç törlüg ugurın yazmak yañılmaksızın tilätgäli istätgäli üdürür* (BT III) (Tezcan, 1974: 50) “Üç türlü sebeple suç(lu ve) günahsız aratmak için2 ayırırlar.” *kürlüg yazmak ürtgüçi ärsär* (Maitri) (Tekin, 1980: 207) “Aldatıcı günahı saklamak ise”

Krh. : -

Hrz. : *yazmak* “azma, sapma, karşı gelme, isyan” (Sağol, 1993: 1019) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *buyruğdın çıkmaknı takı yazmak* (HTKT) (Sağol, 1993: 396) “(Allah’ın) emrinden çıkmayı ve isyan etmeyi.”

Kıp. : -

yazuk : “günah, suç, kabahat, kusur”

< *yaz-uk* “günah; kusur, suç” (EDPT: 985b; OTWF: 256; DTS: 251b; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 280)

Orh. : -

Uyg. : *yazuk* “suç, günah, kusur, hata” (krş. *yazok*, Wilkens, 2021: 881a; Caferoğlu, 1968: 292) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *toyınlar yazuk kılsar* (HT IX) (Aydemir, 2013: 146) “Rahipler günah işlerse” *inçip kamag yazuk [yal]ñuz bir kişitâ ärdi* (HT V) (Dietz vd., 2015: 117) “Şöyle ki bütün günah(lar) sadece bir kişide mevcuttu.”

Krh. : *yazuk* “günah, suç, kusur” (Arat, 1979b: 534; Kaçalın, 2019: 579; Arat, 2006: LXXIIb; Kök, 2004: 669; Borovkov, 2002: 321; Ata, 2004: 768; Üşenmez, 2010: 654)

Kelime **KB, DLT, At., TİEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bayat tapğı birle özin emgetür / tapuğ birle yazuk igin emletür* (KB) “Tanrıya ibadet ederek kendisinin zahmete veriyor ve ibadetle günah hastalığını tedavi ediyor.” (Arat, 1979a: 321) *üküş kıldım emdi saña men yazuk / seniñ rahmetiñde bu yazuk az ok* (KB) “Ben sana karşı günah işledim; senin rahmetin kapısında bu günah çok azdır.” (Arat, 1979a: 379) *öt tütünsüz bolmas, yigit yāzuksuz bolmas (zanb)* (DLT) “Ateş tütünsüz, genç günahsız olmaz.” (Kaçalın, 2019: 579) *yazuqluğ kişiniñ yazukın kęçür* (At.) “(Allah’ım) kusurlu adamın kusurunu affet.” (Arat, 2006: 67) *bütünlükün anlar kazğanurlar yazuknı* (TİEM) (Kök, 2004: 101) “Onlar kesin bir şekilde günah kazanırlar.” *kim yazuk kęçrü bağışlayı kolsa* (TİEM) (Kök, 2004: 64) “Günahı affedecek olan.” *soldaki ferişte yazukın bitir* (AT.) (Borovkov, 2002: 321) “Soldaki melek günahını yazar.” *yazuk kęçrü kılmağ* (AT.) “Günahların affını dilemek.” (Borovkov, 2002: 315) *ayğıl sorulmaz sizler andın kim yazuk kıldımız* (JR) (Ata, 2004: 85) “De ki: Günahlarınızdan dolayı hesap sorulmaz.” *haqıkat üze tañrı süvmes ol kimersenı kim hıyānet kılğan yazuk kılğan* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 284) “Şüphesiz ki Allah ihanet edeni, günah işleyeni sevmez.”

Hrz. : *yazuk* “günah, suç” (Ata, 1997b: 720a; Ata, 2014: 476b; Sağol, 1993: 1020; Toparlı ve Argunşah, 2014: 270b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazuqlarımıznı bizdin keçürgil* (KE) (Ata, 1997a: 164) “Günahlarımızdan dolayı bizleri bağışla.” *yazuqlarınıñnı yarlıkap turur* (NF) (Eckmann, 2014: 218) “Günahlarınızı bağışlamıştır.” *yazuk kıldılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 475) “Günah işlediler.” *töklür bu yazuk* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 134) “Bu günah(lar) dökülür.”

Kıp. : *yazuk* “günah, suç” (Toparlı vd., 2007: 317a) Kelime **BM, CC, DM, Gİ, GT, İM, KF, KFT, Kİ, MS** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıñ yazukun bağışladı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 42) “Onun günahını bağışladı.” *anıñ üze yazuk yazulmas tęp* (İM) (Toparlı, 2017: 329) “Ona günah yazılmaz, diyerek.”

yazuqla- : “günah işlemek”

< *yaz-uk+la-* “günah işlemek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *yazuḵla-* “günah işlemek” (Toparlı vd., 2007: 317a; Özyetgin, 2001: 735)
Kelime **CC** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

yük : “yük, günah yükü”

< **yü-k* “yük” (EDPT: 910b; OTWF: 258; DTS: 285a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yük* “yük, günah yükü” (Ata, 2004: 791) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır:
cāvidānele anıḡ içinde yavuz olarḵa ḵopmaḵ kūninde yük (JR) (Ata, 2004: 70)
“Sonsuza kadar o günah yükünün altında (kalacaklar), onlara o kıyamet günü ne kötü (bir gündür).”

Hrz. : *yük* “yük, günah” (Sağol, 1993: 1045) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *kötürmez yük kötürgen* (HTKT) (Sağol, 1993: 106) “Günah yükü yüklenmez.”

Kıp. : -

2.4.8. Beddua

arḵa- : “lanetlemek, karalamak”

arḵa- “lanetlemek, kötülükleri söylemek” (EDPT: 217a; DTS: 54a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arḵa-* “karalamak, lanet okumak” (Kaçalın, 2019: 77) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ol anı ḵarḡadı arḵadı (la‘ana va-ḡakara masa‘at)* (DLT) “O, onu karadı, ona lanet okudu, karaladı; kötülüklerini sayıp döktü.” (Kaçalın, 2019: 77)

Hrz. : -; Kıp. : -

ilen- : “biri hakkında kötü söylemek, kötülüğüne dua etmek”

ilen- “suçlamak, sitem etmek” (EDPT: 148a; OTWF: 599; DTS: 207b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ilen-* “biri hakkında kötü söylemek, kötülüğüne dua etmek” (Toparlı vd., 2007: 109a) Kelime **BV** ve **İH** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ilenç : “beddua, kargış”

< *ilen-ç* “beddua” (EDPT: 147b; DTS: 207b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *ilenç* “beddua, kargış” (Toparlı vd., 2007: 109a) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

ğarga- : “kargamak, beddua etmek”

ğarga- “beddua etmek” (EDPT: 655a; OTWF: 603; DTS: 426a)

Orh. : -

Uyg. : *karga-* “küfretmek, beddua etmek, lanet etmek” (Wilkens, 2021: 336a; Caferoğlu, 1968: 168) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *tävlig kürlüg sakınçın köni sözlämäyük tıtagınta alku tınl(ı)glar yerip yarsıp uzatı kargayurlar* (DKPAM) “Sahtekârlık niyetiyle doğru söylemediğinden dolayı bütün canlılar iğrenerek sürekli (onu) hor görürler.” (Elmalı, 2009: 117) *kim tapınmasar udunmasar ayıgılasar övkiäyür anı kargayur* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 74) “Kim saygı göstermezse2 kötülük yaparsa öfkelenir, ona beddua eder.”

Krh. : *ğarga-* “lanet etmek” (Kaçalın, 2019: 222, Kök, 2004: 413; Ata, 2004: 424) Kelime **DLT**, **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teyri anı ğargadı (la’ana)* (DLT) “Allah ona lanet etti.” (Kaçalın, 2019: 222) *anlar la’net kıılır anlarını taıırı yme ğargar olarnı* (TİEM) (Kök, 2004: 17) “Onlar beddua eder; Allah da onları lanetler.” *taıırınığ ğargamağı küç kıılığlılar üze* (TİEM) (Kök, 2004: 111) “Allah’ın laneti o zalimler üstüne olsun.” (Yazır, 2014: 155, 7/44) *ğargadı olarnı* (JR) (Ata, 2004: 137) “Onları lanetledi.”

Hr. : *ğarga-* “lanet etmek, beddua etmek” (Ata, 1997b: 298b; Ata, 2014: 201b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anlarğa ğargadı* (KE) (Ata, 1997a: 26) “Onlara lanet etti.” *bu kâfırlarkâ ğargagıl* (NF) (Eckmann, 2014: 9) “Bu kâfirlere beddua et.”

Kıp. : *ğarga-* “lanetlemek, beddua etmek” (Toparlı vd., 2007: 128a; Argunşah ve Güner, 2015: 727; Özyetgin, 2001: 496) Kelime **CC**, **İH** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ğargağ : “lanet”

< *ğarga-ğ* “lanet” (EDPT: 653b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķarġaġ* “lanet” (Kaçalın, 2019: 222) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *teġri ķarġaġiņa ilinme (la ‘n)* (DLT) “Allah’ın lanetine uğrama.” (Kaçalın, 2019: 222)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķarġal- : “lanetlenmek”

< *ķarġa-l* “lanetlenmek” (EDPT: 655b; DTS: 426a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķarġal*- “lanetlenmek” (Kaçalın, 2019: 223; Ünlü, 2004: 483b) Kelime **DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yēķ ķarġaldı (lu ‘ina)* (DLT) “Şeytan vb. lanetlendi.” (Kaçalın, 2019: 223) *ķarġaldıdar dūnyā iķinde āķiret iķinde* (TİEM) (Ünlü, 2004: 67) “Hem dünyada hem de ahirette lanetlendiler.”

Hrz. : -; Kıp. : -

ķarġan- : “lanet etmek, lanet okumak”

< *ķarġa-n*- “lanetlemek” (OTWF: 603; EDPT: 655b, DTS: 426a)

Orh. : -

Uyg. : *kargan*- “küfretmek, beddua etmek, lanet etmek” (Wilkens, 2021: 336a) Kelime **ÖzertMani** adlı metinde tanıklanmıştır: *bo kargantukın alkantukın kākṛāštūkin yūntüštūkin bilmāz* (ÖzertMani) (Özertural, 2008: 83) “Bu beddua etmeyi, övmeyi, öfkenlenmeyi, kavga etmeyi bilmez.”

Krh. : *ķarġan*- “lanet etmek” (Kaçalın, 2019: 223) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *er ōzin ķarġandı (la ‘ana)* (DLT) “Adam bir pişmanlık yüzünden kendisine lanet etti.” (Kaçalın, 2019: 223)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķarġaş- : “lanetleşmek”

< *ķarġa-ş*- “lanetleşmek” (EDPT: 656a; OTWF: 603; DTS: 426a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķarġaŝ*- “lanetleşmek” (Kaçalın, 2019: 223) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *olar êkki ķarġaŝdı (talā ‘anā)* (DLT) “İkisi birbirine lanet etti, lanetleŝtiler.” (Kaçalın, 2019: 223)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķarġat- : “lanetletmek”

< *ķarġa-t*- “lanetletmek” (EDPT: 655b; DTS: 426a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķarġat*- “lanetletmek” (Kaçalın, 2019: 223) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *oy yēkni ķarġattı (al ‘ana)* (DLT) “O, şeytanı vb. lanetletti.” (Kaçalın, 2019: 223)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķarġiŝ : “lanet, beddua”

< *ķarġa-ŝ* “ķargama, beddua etme, lanet etme” (EDPT: 654b; OTWF: 262; DTS: 426a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķarġiŝ* “lanet, beddua” (Arat, 1979b: 224; Kaçalın, 2019: 223; Kōk, 2004: 413; Ata, 2004: 424) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *atıķmıŝ isiz ôlse ķarġiŝ bolur* (KB) “Adı kötüye çıķmıŝ kimse ôlünce beddua alır.” (Arat, 1979a: 40) *isiz ķılġa atıŋ ôze ķarġıŝın* (KB) “(Senin) adını kötüler, sana beddua ederler.” (Arat, 1979a: 341) *teŋri ķarġıŝı anıŋ üze (la ‘na)* (DLT) “Allah’ın laneti üzerine olsun.” (Kaçalın, 2019: 223) *ķarġiŝ kişi (mal ‘ün)* (DLT) “Melun, lanetli kişi” (Kaçalın, 2019: 223) *çın seniŋ üzele ķarġiŝ urulmıŝ vaķtķa tegi* (TİEM) (Kōk, 2004: 188) “Ve bu lanet ceza gününe kadar üzerindedir.” (Yazır, 2014: 263, 15/35) *taŋrınuŋ ķarġıŝı taŋıġlılar üze* (TİEM) (Kōk, 2004: 10) “Allah’ın laneti inkâr edenlerin üzerinedir.”

Hrz. : *ķarġiŝ* “beddua” (Ata, 1997b: 298b; Ata, 2014: 202a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *olarġa ķarġiŝ du ‘ası ķıldı* (KE) (Ata, 1997a: 241) “Onlara beddua etti.” *anıŋ ķarġıŝı* (NF) (Eckmann, 2014: 11) “Onun bedduası.”

Kıp. : *ķarġiŝ* “ķarġiŝ, kötü dua, beddua” (Toparlı vd., 2007: 128a) Kelime **DM**, **KK** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır. Ayrıca *ķarġiŝlu* “lanetli, lanetlenmiş” (Toparlı

vd., 2007: 128a; Argunşah ve Güner, 2015: 727) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

ķarķışla- : “beddua etmek, lanetlemek”

< *ķarķa-ş+la-* “lanetlemek”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *ķarķışla-* “beddua etmek, lanetlemek” (Toparlı vd., 2007: 128a) Kelime **DM** adlı metinde tanıklanmıştır.

la‘ın : “lanetlenmiş, melun”

< Ar. *la‘ın* “iğrenç; şeytan; korkuluk” (Steingass, 1998: 1124b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *la‘ın* “lanetlenmiş olan, melun” (Ata, 1997b: 413a; Ata, 2014: 274a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *iblis-i la‘ın* (KE) (Ata, 1997a: 14) “Melun şeytan.” *şeytān-i la‘inni taş birle attı* (NF) (Eckmann, 2014: 147) “Lanetlenmiş şeytana taş attı.”

Kıp. : -

la‘net : “beddua”

< Ar. *la‘nat* “beddua; küfr; aforoz” (Steingass, 1998: 1124b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *la‘net* “beddua, lanet” (Kök, 2004: 489; Ata, 2004: 513; Üşenmez, 2010: 497) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *la‘net kıılır anlarını taırı* (TİEM) (Kök, 2004: 17) “Allah onları lanetler.” *taı kıılalıı taırınıı la‘neti yalğancılar üze* (TİEM) (Kök, 2004: 39) “Allah’ın laneti yalan söyleyenlerin üzerine olsun!” *la‘net kııldı olarka taırı* (JR) (Ata, 2004: 81) “Allah onlara lanet etti.” *la‘net kıılındı yalğancılar* (JR) (Ata, 2004: 143) “Yalancılar lanetlendi.” *la‘net kıılğancılar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 225) “Lanet edenler.”

Hrz. : *la‘net* “lanet, beddua” (Ata, 1997b: 413b; Ata, 2014: 274a; Sağol, 1993: 782; Toparlı ve Argunşah, 2014: 237a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bizni la‘netdin küdersün* (KE) (Ata, 1997a: 12) “(Allah) bizi lanetten korusun.” *haķ te‘ālānıı la‘neti aıar kelsün* (NF) (Eckmann, 2014: 101)

“Allahutaala’nın laneti ona gelsin.” *la’net kılındılar dünyāda* (HTKT) (Sağol, 1993: 782) “Dünyada lanetlendiler.” *anıñ üzre ekki cihān la’neti* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 128) “Onun üzerine iki cihanda da laneti (olsun).”

Kıp. : *la’net* “beddua, kargış” (Toparlı vd., 2007: 171b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *şeytān şerrinden kim ol la’net birle* (İM) (Toparlı, 2017: 113) “O lanetlenmiş olan şeytanın şerrinden.”

mel’ün : “melun, lanetlenmiş”

< Ar. *mal’ün* “lanetli” (Steingass, 1998: 1309a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mel’ün* “melun, lanetlenmiş” (Ata, 2004: 516) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *ançada aydımız ferişterke secde kılıñ ādemka secde kıldılar meger mel’ün unamadı* (JR) (Ata, 2004: 71) “Meleklerle şöyle söyledik: Hz. Adem’e secde edin; ancak lanetlenmiş (şeytan bunu) kabul etmedi.”

Hrz. : *mel’ün* “melun, lanet edilmiş” (Ata, 1997b: 423b; Ata, 2014: 281b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *iblis mel’ün boldı erse* (KE) (Ata, 1997a: 16) “Şeytan lanetlenince.” *ol mel’ün eline bıçaķ alıp* (NF) (Eckmann, 2014: 84) “O lanetlenmiş olan eline bıçak alarak.”

Kıp. : *mel’ün* “lanetlenmiş” (Toparlı vd., 2007: 180b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *manzar-ı mel’ün* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 118) “Lanetli görünüş.”

mel’üne : “(kadın için) lanetlenmiş”

< Ar. *mal’ūna* “lanetlenmiş kadın” (Steingass, 1998: 1309a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mel’üne* “(kadın için) lanetlenmiş” (Ata, 1997b: 423b; Ata, 2014: 281b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu mel’üne seni öldürmesün tēp* (KE) (Ata, 1997a: 226) “Bu lanetlenmiş kadın seni öldürmesin, diyerek.” *ol mel’üne hātūn eşitti* (NF) (Eckmann, 2014: 106) “O lanetlenmiş kadın işitti.”

Kıp. : -

sökünç : “lanet, bela, felaket”

< **sök-ün-ç* “suiistimal” (EDPT: 821b; DTS: 510b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *sökünç* “lanet, bela, felaket” (Ata, 1997b: 566b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *sökünç emgek içre kalmadı* (KE) (Ata, 1997a: 32) “Bela, sıkıntı içinde kalmadı.”

Kıp. : -

sür- : “sürmek, işlemek; lanetlemek”

sür- “lekelemek” (EDPT: 844a; DTS: 517b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sür-* “sürmek, işlemek; lanetlemek” (Üşenmez, 2010: 573) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim sürdi anlarını tanrı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 276) “Allah onları lanetledi.”

Hrz. : -; Kıp. : -

sürük- : “lanetlenmek, aşağılanmak”

< *sür-ük-* “lanetlenmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sürük-* “lanetlenmek, aşağılanmak” (Üşenmez, 2010: 573) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *ayduğ anlarğa boluñ biçinler sürükmişler* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 215) “Onlara şöyle söyledik: ‘Lanetlenmiş maymunlar olun!’”

Hrz. : -; Kıp. : -

yıra- : “kovulma, aşağılanmak, lanetlenmek”

< (*y*)*ıra-* “uzak durmak” (EDPT: 198a; OTWF: 233)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yıra-* “kovulma, aşağılanmak, lanetlenmek” (Ata, 2004: 778) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *aydımız olarkâ boluñlar biçinler yıramışlar* (JR) (Ata, 2004: 30) “Onlara aşağılanmış maymunlar olun, dedik.”

Hrz. : -; Kıp. : -

yırat- : “lanetlemek”

< (y)ıra-t- “lanetlemek” (OTWF: 233; DTS: 262b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yırat-* “lanetlemek” (Ata, 2004: 778) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *yime sindurdılar bıçıglarını yıratımız olarnı* (JR) (Ata, 2004: 21) “Yeminlerinizi bozdular ve biz onları lanetledik.” *yıratğıl olarnı* (JR) (Ata, 2004: 82) “Onları lanetle!”

Hrz. : -; Kıp. : -

yıratıl- : “sürülmek, kovulmak”

< (y)ıra-t-ıl- “kovulmak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yıratıl-* “sürülmek, kovulmak” (Ata, 2004: 778) Kelime **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *la'net kıpmağ küninde olar yıratılmışlardın* (JR) (Ata, 2004: 76) “Lanetli (gün olan) kıyamet gününde onlar lanetlenmişlerden(dir).”

Hrz. : -; Kıp. : -

2.4.9. Sihir, Büyü, Doğüstü Güçler, Batıl İtikadlar ve İcracıları

arsık- : “sihir yapmak, büyülenmek; aldatmak, kandırmak”

< *ar-sık-* “aldatılmak, kandırılmak” (EDPT: 328b; OTWF: 702, DTS: 55a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 76)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arsık-* “sihir yapmak, büyülenmek; aldatmak, kandırmak” (Ünlü, 2004: 334a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ayğıl <kayu> arsıkar siler* (TİEM) (Ünlü, 2004: 62) “De ki: Hepiniz büyülenmişsiniz.”

Hrz. : -; Kıp. : -

arva- : “sihirlemek; büyü yapmak”

arva- “sihir, büyü; büyü yapmak” (OTWF: 271 ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 216b)

Orh. : -

Uyg. : *arva-* “sihir, büyü, büyü yapmak” (Wilkens, 2021: 69a) Kelime **AYS** ve **BT** serilerinde tanıklanmıştır: *arığ suv yok bir otuz kata arvap törttdin yıñak saçsun* (AYS VII) “Temiz olmayan suya yirmi kez büyüülü sözler okuyarak (ve dolaşarak) suyu dört yöne döksün.” (Çetin, 2012: 139)

Krh. : *arva-* “efsun yapmak” (Kaçalın, 2019: 81) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *kam arviş arvadı (rakā ... rukya)* (DLT) “Kâhin afsun yaptı.” (Kaçalın, 2019: 81)

Hrz. : -; Kıp. : -

arvaş- : “birlikte büyüülü sözler söylemek”

< *arva-ş-* “birlikte büyüülü sözler söylemek” (EDPT: 199b; OTWF: 262; DTS: 58b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arvaş-* “cin çarpmasına karşı büyüülü sözler söylemek” (Kaçalın, 2019: 81) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ķāmlar ķamuğ arvaşdı (haynamat ... bi-kalām)* (DLT) “(Bütün) kamlar -kâhinler- birtakım sözler mırıldandılar.” (Kaçalın, 2019: 81)

Hrz. : -; Kıp. : -

arviş : “büyü, sihir, büyücülük, büyü sözü”

< *arva-ş* “sihir, büyü, büyücülük” (EDPT: 199a; OTWF: 271; DTS: 58b ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 217a)

Orh. : -

Uyg. : *arviş* “büyü, sihir, büyücülük, büyü sözü” (Wilkens, 2021: 69b; Caferoğlu, 1968: 21) Kelime **BT**, **HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *amtı ymā t(ä)ñrim yarlıkasar darni arvişimizni ötünälim* (BT XXXIII) (Oda, 2014: 2010) “Şimdi yine Tanrı’m buyurursa büyü sözlerimizi arz edelim.” *darni arviş tutdaçılarig kütäçi küz ädçilär* (BT II) (Röhrborn, 1971: 54) “Büyü2 sözlerini gözetenleri koruyacaklardır.” Ayrıca krş; *arvişlig* “büyü formüllü” (Wilkens, 2021: 69b) Kelime **Sitata.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol dyanıg öritdüktä ök atı kötrülmüşniñ uşnir l(a)kşan otrasıntın bo arvişlig p(a)daklar üntilär* (Sitata.) “O meditasyonu ortaya çıkarır çıkarmaz adı yüceltilmişin (Bhagavat) uşñša-lakşana(sının) ortasından bu büyüülü ayetler yükseldiler.” (Kılıç Cengiz, 2018: 55)

Krh. : *arviş* → **arva-**

Hrz. : -; Kıp. : -

arvışçı : “büyücü, sihirbaz”

< *arva-ş+çı* “büyücü, sihirbaz, büyü gücü olan” (UW, 1977-1998: 218a)

Orh. : -

Uyg. : *arvışçı* “büyücü, sihirbaz” (Wilkens, 2021: 69b; Caferoğlu, 1968: 21) Kelime **BT** ve **TT** serilerinde tanıklanmıştır: *arvışçı körüşüp köñülüntäki boşuğu darnisin ayu berti* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 79) “Büyücüler görüşerek gönlünde olanı söyledi.” *v(a)runı t(ä)ñri inçä tep tedi arvışçılar bägi tözün kım(a)rakk(ı)ya* (DKPAM) “Varuñah Tanrı şöyle dedi: (Ey) Sihirbazlar beyi Kāmarakta!” (Elmalı, 2009: 187)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

bāṭıl : “batıl; boş, beyhude”

< Ar. *bāṭıl* “boş, geçersiz; yanlış” (Steingass, 1998: 147b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *bāṭıl* “batıl, boş, beyhude” (Ata, 1997b: 83b; Ata, 2014: 51a; Sağol, 1993: 555) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu butlar bāṭıl tururlar* (KE) (Ata, 1997a:56) “Bu putlar batıldır.” *bāṭıl dīnler helāk boldı* (NF) (Eckmann, 2014: 37) “Batıl dinler yok oldu.” *bāṭıl boldı* (HTKT) (Sağol, 1993: 117) “Batıl oldu.”

Kıp. : *bāṭıl* “yanlış, batıl” (Toparlı vd., 2007: 25b) Kelime **Gİ**, **GT**, **İH**, **İM**, **KF**, **KFT**, **MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu hayāl-i bāṭıl söz bilen* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 74) “Bu boş, hayalî söz ile.” *barçası bāṭıl bolur* (Toparlı, 2017: 30) “Hepsi batıl olur.” Ayrıca *krş*; *bāṭıllık* “batıllık” (Toparlı vd., 2007: 25b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

bögü : “sihirli güç, büyü; büyü uzmanı” → **bügi**

bögü “büyülü; büyü uzmanı” (EDPT: 324b; DTS: 116a)

Orh. : -

Uyg. : *bögü* “büyülü, sihirli güç; büyü uzmanı” (Wilkens, 2021: 211b; Caferoğlu, 1968: 49) Kelime **BT**, **HT**, **Kuan.** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bilgä bilig kazganç ärtiñü üküş kazganmış üçün bögülüğ ärdämkä tıdıg(ı)z ärür* (Kuan.) “Bilgelikleri₂ pek fazla olduğundan dolayı tabiatüstü gücünün sınırı yoktur.” (Özcan

Devrez, 2020: 76) *bögü biliglig burhanlar üzä* (BT III) (Tezcan, 1974: 28) “Büyü gücüne sahip bilge Buddhalar ile.” Ayrıca krş; *bögülüg* “sihirli, büyü” (Wilkens, 2021: 212a) Kelime **BT** ve **Kuan.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bögülüg ärdämkä tıdıgs(ı)z ärür* (Kuan.) “Tabiatüstü gücünün sınırı yoktur.” (Özcan Devrez, 2020: 76)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bögüle- : “büyü yapmak; bilgece konuşmak”

< *bögü+le-* “büyü yapmak” (EDPT: 327b; OTWF: 434; DTS: 116b)

Orh. : -

Uyg. : *bögüle-* “büyü yapmak; bilgece konuşmak” (Wilkens, 2021: 211b) Kelime **BT** ve **SadDhar.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *alkınçsız tükätiñçsiz samadi dyanlarıg bulug ulug bögülämäk* (SadDhar.) “Tükenmez₂ Samādhi Dhāranaları bulup ulu büyülemek.” (Barutçu, 1987: 95)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bögülen- : “bilgece bilmek, anlamak; tabiatüstü güç göstermek” → **bügilen-**

< *bögü+le-n-* “bilgece bilmek, anlamak” (DTS: 116b; EDPT: 327b)

Orh. : -

Uyg. : *bögülen-* “bilgece bilmek, anlamak; tabiatüstü güç göstermek” (Wilkens, 2021: 211b; Caferoğlu, 1968: 49) Kelime **Kuan.** adlı metinde tanıklanmıştır: *kuanşi im pusar bögü biligin alkunı körür* (Kuan.) “Kuanşi im Pusar tabiatüstü bilgisi₂ ile her şeyi görür.” (Özcan Devrez, 2020: 78)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bögülenmek : “büyü gücü, büyü” çalışma”

< *bögü+le-n-mek* “büyü gücü, büyü” çalışma” (DTS: 116b)

Orh. : -

Uyg. : *bögülenmek* “büyü gücü, büyü” çalışma” (Wilkens, 2021: 211b) Kelime **BT**, **UigTot.**, **HT** ve **Kuan.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *taşdıki bälğüdä beş bögülänmäk ädrämlär tugar ünär* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 144) “Dışarıda (tek bir) işaret ile beş doğaüstü yetenek ortaya çıkar₂.” *altı törlüg bögülänmäk ädrämlärdä* (BT II) (Röhrborn, 1971: 19) “Altı tür doğaüstü yetenek.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

bügi : “büyücü” → **böğü**

büğü “sihirbaz”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Kıp. : *bügi* “büyücü” (Toparlı vd., 2007: 39b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

bügilen- : “büyülenmiş” → **bögülen-**

< *büğü+le-n-* “mistik bilgeliğe sahip olmak” (EDPT: 327b; OTWF: 597)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bügilen-* “büyülenmiş” (Ünlü, 2004: 401b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *uğu barmazlar meger erke бүгilenmiş* (TİEM) (Ünlü, 2004: 73) “Ancak büyülenmiş bir adama tabi olmazlar.”

Hz. : -; Kıp. : -

cādū : “büyücü, sihirbaz”

< Far. *cādū* “çağrı, büyücü” (Steingass, 1998: 349a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cādū* “büyücü, sihirbaz, üfürükçü” (Kök, 2004: 342; Borovkov, 2002: 92; Ata, 2004: 305) Kelime **TİEM**, **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cādūlar yükügliler* (TİEM) (Kök, 2004: 117) “Secdeye kapanan büyücüler.” *aydı kâfirler çın bu cādū turur belgölüg* (TİEM) (Kök, 2004: 147) “Dedi ki: Ey kâfirler, bu açıkça gerçek bir büyücüdür.” *cādūmı otğa atmağ tilersen* (AT.) (Borovkov, 2002: 92) “Sen büyücüyü ateşe atmak istersen.” *ayurlar ermez bu meger cādū belgölüg* (JR) (Ata, 2004: 93) “Bu bir sihirbazlık alameti değildir, derler.” *aydılar eki cādūlar belgürdiler* (JR) (Ata, 2004: 77) “Dediler ki: Bu iki büyücüyü açığa çıkardılar.”

Hz. : *cādū* “cadı, büyücü” (Ata, 1997b: 149a; Ata, 2014: 92a; Sağol, 1993: 591) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cādūların kemişdiler* (KE) (Ata, 1997a: 157) “Büyücüleri topladılar.” *peygāंबरқа cādū tédiler* (NF) (Eckmann, 2014: 26) “Peygambere büyücü dediler.” *keldi cādūlar fır'avnқа* (HTKT) (Sağol, 1993: 116) “Büyücüler firavuna geldi.”

Kıp. : *cādi* “büyücü, sihirbaz” (Toparlı vd., 2007: 41a) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

cādūcı : “kâhin, büyücü”

< Far. *cādū* “cadı” + Tü.+çl “büyücü”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cādūcı* “kâhin, büyücü” (Borovkov, 2002: 92) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *cādūcı* (AT.) “Kâhin, büyücü” (Borovkov, 2002: 92)

Hrz. : -; Kıp. : -

cādūluk : “büyücülük, sihirbazlık”

< Far. *cādū* + Tü.+luk “sihirbazlık”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cādūluk* “büyücülük, sihirbazlık” (Kök, 2004: 342; Borovkov, 2002: 92; Ata, 2004: 305) Kelime **TIEM**, **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *keltürdiler uluğ cādūluk* (TIEM) (Kök, 2004: 117) “Büyük büyücüleri getirdiler.” *cādūluk* (AT.) “Büyücülük, sihirbazlık” (Borovkov, 2002: 92) *aydılar nēni kim keldürse sen anı bizke nişāndın cādūluk kılmağ üçün* (JR) (Ata, 2004: 27) “Dediler ki: Sen bizi büyülemek için, her ne ayet/her ne mucize getirsen.” (Yazır, 2014: 165, 7/132)

Hrz. : *cādūluk* “büyücülük, sihirbazlık” (Ata, 1997b: 149b; Sağol, 1993: 591) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biziñ cādūlıklarımız bu erdi* (KE) (Ata, 1997a: 231) “Bizim sihirbazlığımız buydu.” *keldiler uluğ cādūluk birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 117) “Büyük sihirbazlıklarıyla geldiler.”

Kıp. : -

erke- : “ortaya çıkarmak, vücuda getirmek”

< *erk+e-* “üretmek, meydana getirmek” (UW, 2015: 432a)

Orh. : -

Uyg. : *ärkä-* “ortaya çıkarmak, vücuda getirmek” (Wilkens, 2021: 116a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *iglig körkin körkitmiş ärkemiş çın kertü bolmuş* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 42) “Hastalıklı görünüşünü göstermiş, ortaya çıkarmış, gerçek2 olmuş.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

fālçı : “falcı”

< Ar. *fāl* “bir alamet, kehanet” + Tü.+çl “falcı”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *fālçı* “falcı” (Ata, 1997b: 220a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu tişi fālçı erdi* (KE) (Ata, 1997a: 328) “Bu bir kadın falcıydı.”

Kıp. : -

fu ~ vuu : “muska, tılsım”

< Çin. 符 *fu* (Hirakawa, 1997: 915)

Orh. : -

Uyg. : *fu* “muska, tılsım” (Wilkins, 2021: 270a) Kelime **BT**, **ÖzertMani.** ve **Fodingxin** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bo d(a)rni nomug vuuşi birlä* (Fodingxin) (Kara ve Zieme, 1986: 336) “Bu darma öğretisini muska ile” *tapınıp udunup vuusın ät’özintä tutmuş k(ä)rgäk* (BT XIII) (Zieme, 1985: 134) “Saygı göstererek muskayı vücudunda tutmalı”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

füsüs : “büyü, sihir; azarlama, alay etme, aldatma”

< Ar. *fisūs* “şaka; suçlama” (Steingass, 1998: 929b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *füsüs* “büyü, sihir; azarlama, alay etme, aldatma” (Ata, 1997b: 225b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yigitleri arıgsızları ol işge füsüs kıldılar* (KE) (Ata, 1997a: 164) “Cesurları, suçluları o işe büyülediler.”

Kıp. : -

ham : “büyücü, rahip” → **kam**

ham “büyücü”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ham* “büyücü, rahip” (Borovkov, 2002: 124) Kelime **AT**. adlı metinde tanıklanmıştır: *kahin ya nī ham degül sen* (AT.) (Borovkov, 2002: 124) “Sen kâhin yani büyücü değilsin.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

ırk : “falcılık, kâhinlik”

ırk “zar, kehanet” (EDPT: 213a; DTS: 212a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *ırk* “falcılık, kâhinlik, bir kimsenin içinden geçeni bilmek” (Kaçalın, 2019: 195) Kelime **DLT**’de Ar. *kahāna, fa’l, iḥrāc aḍ-ḍamīr* şeklinde karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 194).

Hrz. : -; **Kıp.** : -

ırkıl : “uğursuz”

< *ırk+ıl* “uğursuz”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *ırkıl* “uğursuz” (Toparlı vd., 2007: 102a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

ırkla- : “kehanette bulunmak”

< *ırk+la-* “kehanetlere danışmak” (EDPT: 217b; OTWF: 437)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *ırkla-* “kehanette bulunmak” (Kaçalın, 2019: 194) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *kam ırkladı (takahhana ... mutafa’ il fī şay)* (DLT) “Kam kehanette bulundu, fal baktı” (Kaçalın, 2019: 194)

Hrz. : -

Kıp. : *ırkla-* “fal bakmak, gelecekle ilgili söz söylemek, tahminle sonuç çıkarmak” (Toparlı vd., 2007: 102a) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

kâhin : “kâhin”

< Ar. *kāhin* “kâhin” (Steingass, 1998: 1011a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hz. : *kâhin* “kâhin” (Ata, 2014: 197a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *kâhin tağı sâhir bar erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 60) “Kâhin ve büyücü vardı.”

Kıp. : -

kam : “şaman, büyücü; falcı” → **ham**

kam “büyücü, kâhin, şaman” (EDPT: 625a; DTS: 413b; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 132)

Orh. : -

Uyg. : *kam* “büyücü, şaman, ruh çağırıcı” (Wilkens, 2021: 324b; Caferoğlu, 1968: 163) Kelime **BT, HT, ÖzertMani** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *t(a)kî k(a)mag kamlar ter(i)lâp nâñ tîrgürmâgây* (ÖzertMani) (Özertural, 2008: 86) “Ayrıca tüm şamanlar (büyücüler) bir araya geldiklerinde asla (onu) diriltemeyecekler.”

Krh. : *kam* “kâhin, şaman” (Arat, 1979b: 218; Kaçalın, 2019: 215; Ünlü, 2004: 481a) Kelime **KB, DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu sukluk ig ol bir otı yok emi / anı emleyümez bu dünya kamı* (KB) “Açgözlülük, ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır; onu bütün dünya kâhinleri bir araya gelse yine tedavi edemezler.” (Arat, 1979a: 218) *kerek tut otaçı kerek erse kam / ölüglige hergiz asığ kılmaz em* (KB) “İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiçbir ilaç fayda vermez.” (Arat, 1979a: 124) **DLT**’de Ar. *kâhin* şeklinde karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 215). *sen idîñ ni ‘meti birle kam azu telve* (TİEM) (Ünlü, 2004: 209) “Rabbinin nimetine yemin olsun ki; ne kâhinsin ne de deli...” (Yazır, 2014: 523, 52/29)

Hz. : *kam* “kâhin” (Sağol, 1993: 693) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tağı ermez kam sözi* (HTKT) (Sağol, 1993: 449) “Bir kâhin sözü de değildir.”

Kıp. : *kam* “şaman; sihirbaz” (Toparlı vd., 2007: 124b; Argunşah ve Güner, 2015: 490) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

kamluk : “kamlık, kâhinlik, şamanlık”

< *kam+luk* “kamlık”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *kamluk* “kamlık, kâhinlik, şamanlık” (Ata, 2014: 198b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir kavmğa kamluk kıldım erse* (NF) (Eckmann, 2014: 204) “Bir kavme kâhinlik yaptığımda.”

Kıp. : *ḵamlıḵ* “falcılık, kehanette bulunma, büyüculük” (Toparlı vd., 2007: 125a; Argunşah ve Güner, 2015: 490) Kelime **CC** ve **İH** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

kerāmet : “keramet, velilerin lüzumu anında gösterdikleri olağanüstü hâl”

< Ar. *kerāmet* “kutsal adamlar tarafından gerçekleştirilen mucize, Allah tarafından peygamberler aracılığıyla yapılan mucize” (Steingass, 1998: 1020b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kerāmet* “keramet, velilerin lüzumu anında gösterdikleri olağanüstü hâl” (Ata, 1997b: 327b; Ata, 2014: 220a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 230a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *işhāḵğa bir kerāmet bērdiḡ* (KE) (Ata, 1997a: 74) “Hz. İshak’a keramet verdiniz.” *ṣāhib-kerāmet bolmuşdın* (NF) (Eckmann, 2014: 163) “Keramet sahibi olduktan.” *velāyet kerāmet ‘ibādetleri* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 148) “Ermişlikleri, kerametleri, ibadetleri.” Ayrıca *krṣ; kerāmetliḡ* “kerameti olan” (Ata, 1997b: 328a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mundaḡ kerāmetliḡ muḥammedni kökge aşurup* (KE) (Ata, 1997a: 302) “Böyle keramet sahibi olan Muhammed’i göğe yükseltip.”

Kıp. : *kerāmet* “bağış, ihsan, ikram” (Toparlı vd., 2007: 139a) Kelime **GI**, **GT**, **İM**, **İN** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıḡ kerāmeti zāhir boldı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 60) “Onun olağanüstü durumu belli oldu.” *velīler kerāmeti* (İM) (Toparlı, 2017: 48) “Ermişlerin kerameti.”

ḵovuz : “cin çarpmasına karşı afsun, muska”

< *ḵovuz* “muska” (EDPT: 581b; DTS: 462a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḵovuz* “cin çarpmasına karşı afsun, muska” (Kaçalın, 2019: 281) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *yēl ḵovuz bitigi* (‘awza al-cinn wa’s-sa’fa) (DLT) “Cin çarpmasına karşı afsun, muska.” (Kaçalın, 2019: 281)

Hrz. : -; Kıp. : -

kömen : “büyü görünüşlü, büyü, sihir, hayal, aldanma”

kömen “hile” (EDPT: 723a; DTS: 314b)

Orh. : -

Uyg. : *kömān* “büyü görünüşlü, büyü, sihir, hayal, aldanma” (Wilkens, 2021: 402b; Caferoğlu, 1968: 115) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **SadDhar**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ançulayu ok tınl(i)g yaşagların yilvi kömān tül tğin alku nomlarıg munı tğ kolulasar sän* (SadDhar.) “Aynı şekilde canlı mahlukâtın büyü ve aldatma, düş gibi olduğunu fark ederek tefekkür et!” (Barutçu Özönder, 1987: 78) *taşın sıyarkı törülär barça yelvi kömān tğ ärür* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 36) “Dışarı taraftaki merasimlerin hepsi sihir₂ gibidir.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

mantira : “büyü formülü”

< Toh. A *mantrā* (Poucha, 1955: 213) < Skt. *mantra* “büyü formülü” (MW, 1899: 786a)

Orh. : -

Uyg. : *mantira* “büyü formülü” (Wilkens, 2021: 467b; Caferoğlu, 1968: 128) Kelime **BT** ve **TT** serisinde tanıklanmıştır: *harty-a atl(i)g mantira arvışıg kop köñülin äşidisärläri (!) tınlamışları kărgäk* (BT III) (Tezcan, 1974: 56) “Xarty-a adlı büyü formülü₂ tüm kalbiyle duymuş olmalı.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

mayaçal : “büyü ağı, sihir ağı”

< Skt. *māyājāla* : *māyā* “bilgelik; olağanüstü veya sıradışı bir güç; büyücülük büyüsü” (MW, 1899: 811a; Edgerton, 1953: 430a) + *jāla* “(hayvanları yakalamaya yarayan) tuzak; ağ” (MW, 1899: 419c; Edgerton, 1953: 242a)

Orh. :

Uyg. : *mayaçal* “büyü ağı, sihir ağı” (Wilkens, 2021: 471a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *mayaçal yelvi kömān toorka yükünürm(ä)n* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 112) “Büyü₃ ağına₂ secde ederim.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

mogoç : “kutsal üç kraldan biri”

mogoç “büyücü” (DTS: 346a)

Orh. : -

Uyg. : *mogoç* “kutsal üç kraldan biri” (Wilkens, 2021: 477b; Caferoğlu, 1968: 131) Kelime **Hrist.** adlı metinde tanıklanmıştır: *bālgü körüp mogoçlar aňlap bilip korkup töpön tüşüp yüküntilär* (Hrist.) (Zieme, 2015: 51) “İşareti görünce büyücüler anla(dılar), bil(diler); korkarak başlarını aşağı (doğru) eğerek secde ettiler.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

mu‘cizāt : “mucize, mucizeler”

< Ar. *mu‘cizāt* “mucizeler” (Steingass, 1998: 1269b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mu‘cizāt* “mucize, mucizeler” (Ata, 2014: 296a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *peygāmbar ‘as’nuň mu‘cizāti üküş turur* (NF) (Eckmann, 2014: 26) “Hz. Peygamberin mucizeleri çoktur.”

Kıp. : *mu‘cizāt* “mucizeler” (Toparlı vd., 2007: 186a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir kişi andan mu‘cizāt izlese* (İM) (Toparlı, 2017: 31) “Bir kişi ondan mucizeler istese.”

mu‘cize : “mucize”

< Ar. *mu‘cize* “mucize” (Steingass, 1998: 1269b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mu‘cize* “mucize, peygamberlere mahsus olan olağanüstü hâl veya durum” (Ata, 2014: 296a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 240b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *munuň teg mu‘cize peygāmbarlardın özgede bolmaz* (NF) (Eckmann, 2014: 17) “Bunun gibi mucize peygamberlerden başka kimsede olmaz.” *resülğa idî bërdi miň mu‘cize* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 96) “Allah Hz. Muhammed’e bin mucize verdi.”

Kıp. : -

ovsun : “efsun, büyü”

< Far. *efsūn* “büyü” (Steingass, 1998: 83b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *ovsun* “efsun, büyü” (Toparlı vd., 2007: 207a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

ovsunla- : “efsunlamak”

< Far. *efsūn* “büyü” + Tü. +*la-* “efsunlamak”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ovsunla-* “efsunlamak” (Toparlı vd., 2007: 207a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

pañcabintñe : “beş doğaüstü yeteneğe sahip olan”

< Skt. *pañcābhijñā* (Röhrborn, 1976: 96 ve ayrıca bk. 97)

Orh. : -

Uyg. : *pañcabintñe* “beş doğaüstü yeteneğe sahip olan” (Wilkens, 2021: 550a) Kelime **DhārSūtra**. adlı metinde tanıklanmıştır: *pañcabintñe ārżilar lö hanları alku barça küsāmiş* (DhārSūtra.) (Röhrborn, 1976: 96) “Pañcābhijñā kâhinleri lö hanları bütün hepsini arzu etmiş.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

rakş : “koruma büyü”

< Soğd. *rkş* (Gharib, 2004: 342a) < Skt. *rakṣā* “koruma; nöbet; birtakım büyü formülleri” (MW, 1899: 860a; Edgerton, 1953: 449a)

Orh. : -

Uyg. : *rakş* “koruma büyü” (Wilkens, 2021: 567b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *rakş aṭ maṇal bolgulg savlar sözläyü y(a)rlıkadı* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 566) “Koruma büyü saadeti(ni)₂ bulan sözler söyleyerek buyurdu.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

rançlık : “kehanette bulunma”

< *raml* “?” + Tü. *çıl+lık* “kehanet, fal” (Argunşah ve Güner, 2015: 541)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *rançlık* “kehanette bulunma” (Toparlı vd., 2007: 217b) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

riddi : “büyü gücü”

< Toh. A/B **rāddhi* ~ *raddhi* (Poucha, 1955: 257; Adams, 2013:571) < Skt. *ṛddhi* “olağanüstü; büyü, büyü gücü” (MW, 1899: 226b; Edgerton, 1953: 151b)

Orh. : -

Uyg. : *riddi* “büyü gücü” (Wilkens, 2021: 569b) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *kut kolunmaklıg ridi küü kälīg ādrāmlīg bo eki törlüg küç küşün üzä* (AYS IV) “Saadet isteme ve ṛddhi derin erdem(den oluşan) iki türlü güç₂ ile” (Tokyürek, 2015: 328) *manoçap ridi altun öñlüg y(a)ruklar* (BT XIII) (Zieme, 1985: 185) “Tasavvur büyü gücü (ile) altın renkli ışıklar” Ayrıca krş; *riddilīg* “büyü, sihir, büyü gücü” (Wilkens, 2021: 570a) Kelime **BT** ve **Fodingxin** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *artokrak ulug ridilīg sidi ol ärür* (Fodingxin) (Kara ve Zieme, 1986: 332) “Bununla birlikte yüce büyü gücüdür₂.” *ridilīg adaglıg küç küsünkä tükällīg ärür* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 107) “Büyü gücü₂ kuvveti (ile) donatılmıştır.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

saḥāre : “büyücüler”

< Ar. *saḥāre* “büyülü” (Steingass, 1998: 659a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *saḥāre* “büyücüler” (Ata, 1997b: 531a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *fīr‘avn saḥāresi birle kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 344) “Fıravun büyücülerıyla yaptı.”

Kıp. : -

sāḥir : “sihirbaz, büyücü”

< Ar. *sāḥir* “büyücü” (Steingass, 1998: 638b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sāḥir* “sihirbaz, büyücü” (Borovkov, 2002: 222) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *aydılar bu eki yalğançılar sāḥirlar* (AT.) (Borovkov, 2002: 222) “Dediler ki: Bu iki büyücü₂(dürler).”

Hr. : *sāḥir* “büyücü, sihirbaz” (Ata, 2014: 358a; Sağol, 1993: 866) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *katıg sāḥir turur* (NF) (Eckmann, 2014: 25) “Güçlü (bir) büyücüdür.” *ol vaḳtın kim keldi sāḥir* (HTKT) (Sağol, 1993: 154) “O vakit büyücü geldi.”

Kıp. : *sāḥir* “büyücü” (Toparlı vd., 2007: 223b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *fir ‘avnnıḡ sāḥirleri nēçe kim siḥr kılurlar erdi* (İM) (Toparlı, 2017: 64) “Nice sihir yapan firavunun büyücüleri.”

sidi : “mükemmellik, (sihir açısından) kemale erme, büyü gücü”

< Skt. *siddhi* “büyü gücü; başarı, performans, yerine getirme” (MW, 1899: 1216c)

Orh. : -

Uyg. : *sidi* “mükemmellik, (sihir açısından) kemale erme, büyü gücü” (Wilkens, 2021: 612b; Caferoğlu, 1968: 205) Kelime **BT**, **TT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yeg üstünki sidinilarıḡ bārü y(a)rılıkazunlar* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 60) “En iyi ve en üstün büyü güçlerinden itibaren emretsinler.” *sākiz törlüg ulug sidil(ä)r tört tüş ät’özlär ärür* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 142) “Sekiz tür yüce büyü güçleri dört mükâfat vücutlarıdır.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

siḥr : “sihir, büyü”

< Ar. *siḥr* “büyü” (Steingass, 1998: 659a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *siḥr* “sihir, büyü” (Ata, 2004: 621; Üşenmez, 2010: 568) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ermez bu meger siḥr erür belgülüg* (JR) (Ata, 2004: 86) “Bu büyü alameti değildir.” *ançada yipleri hem tayaḡları ḡayāl körnür anar siḥrlerinden kim her āyine ol yüḡrür* (JR) (Ata, 2004: 68) “Ne görsün onların ipleri ve sopaları, sihirlerinden dolayı ona öyle hayal ettiriliyor ki, sanki gerçekten koşuyorlar.” (Yazır, 2014: 315, 20/66) *iblis kāfir boldılar öḡretürler kişilerge siḥrni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 217) “Şeytan kâfir olan kişilere büyü (yapmayı) öğretir.”

Hz. : *siḥr* “sihir, büyü” (Ata, 1997b: 558b; Ata, 2014: 373a; Sağol, 1993: 884) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *siḥr okın seniḡ tapa ıḡḡay men* (KE) (Ata, 1997a: 139) “Büyü okunu sana doğru göndereceğim.” *bizlerke muḡammed siḥr kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 23) “Bizlere Muhammed sihir yaptı.” *siḥr kılsaḡ bizge anıḡ birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 118) “Onunla bize büyü yapsan.”

Kıp. : *sihr* “sihir, büyü” (Toparlı vd., 2007: 236b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *fir ‘avnnıñ sâhirleri nêçe kim sihr kılurlar erdi* (İM) (Toparlı, 2017: 64) “Firavunun büyücülerini çokça sihir yaparlardı.”

sîn : “doğal büyü”

< Ar. *sîn* “doğal büyü” (Steingass, 1998: 718b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *sîn* “doğal büyü” (Ata II, 1998: 559a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *sîn zümürriid birle* (KE) (Ata, 1997a: 300) “Doğal büyü(sü olan) zümrüt ile.”

Kıp. : -

tılsım : “bir hazineyi koruduğuna inanılan büyü, tılsım”

< Ar. *tilism* “büyü, tılsım; belirli bir burcun altında” (Steingass, 1998: 818a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *tılsım* “bir hazineyi koruduğuna inanılan büyü, tılsım” (Toparlı vd., 2007: 260a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yâ tılsım içinde ölmek turur* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 27) “Ya da büyülü bir şekilde ölmektir.”

tañış : “mucize”

< *tañ* “merak, sürpriz” (EDPT: 510b; DTS: 532b) + *ış* “mucize”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *tañış* “mucize” (Toparlı vd., 2007: 262a; Argunşah ve Güner, 2015: 828) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

ta ‘vîz : “muska”

< Ar. *ta ‘vîz* “korunmak için dua etme” (Steingass, 1998: 310b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ta ‘vîz* “muska” (Ata, 2014: 407a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *du ‘â birle ta ‘vîz kılur erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 116) “Dua ile muska yapardı.”

Kıp. : -

tutuğ : “bağlama, büyü, afsun”

< *tut-uğ* “kötü bir ruh tarafından sahip olunan” (EDPT: 452b; DTS: 592b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tutuğ* “bağlama, büyü, afsun” (Kaçalın, 2019: 499) Kelime **DLT** adlı metinde tanıklanmıştır: *anıñ tutuğı bār (bihi sa ʿfa)* (DLT) “Ona sihir yapılmış, bağlanmış.” (Kaçalın, 2019: 499)

Hz. : -; Kıp. : -

uçın- : “cinlenmiş olmak, büyülenmiş olmak, şeytana tutulmuş olmak”

< *uç-in-* “büyülenmiş olmak” (OTWF: 623; DTS: 604a)

Orh. : -

Uyg. : *uçın-* “cinlenmiş olmak, büyülenmiş olmak, şeytana tutulmuş olmak” (Wilkins, 2021: 783a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *uçık yelpik üzä uçınmaguluk* (AYS VII) “Büyüye₂ maruz bırakmayacak.” (Çetin, 2013: 133)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

vişşamarg : “olağanüstülüğün yolu”

< Skt. *vişşamārga*: *vişeṣa* “mükemmellik, üstünlük” (MW, 1899: 990c) + *mārga* “yol” (MW, 1899: 812b; Edgerton, 1953: 431a)

Orh. : -

Uyg. : *vişşamarg* “olağanüstülüğün yolu” (Wilkins, 2021: 847b) Kelime **AltHand.** adlı metinde tanıklanmıştır: *vişşamargıg y[ügärü] k[ı]lup (...) dyan t(ä)ñri yerläriñä* (AltHand.) (Maue, 1996: 139) “Vişşamārga’yı yukarı doğru götürüp (...) öğretiyi tanrı yerlerine”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yalğançı : “sihirbaz, büyücü”

< **yal-ğa+n* “güvenilir olmayan, yalancı” (EDPT: 926b; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 271)

< **yal-ğa+n+çı* “büyücü, sihirbaz”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yalğançı* “sihirbaz, büyücü, yalancı, sahtekâr” (Kök, 2004: 655; Borovkov, 2002: 306) Kelime **TİEM** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydı fir‘avn*

keldürünler maña tegme yalğançını (TİEM) (Kök, 2004: 154) “Fıravun, “Bana her bir büyücüyü getirin!” dedi.” *yalğançılar secde kılı* (TİEM) (Kök, 2004: 230) “Sihirbazlar secdeye kapanarak.” *aydılar bu eki yalğançılar sāhirlar* (AT.) “Bu ikisi yalancı ve sihirbazdırlar, dediler.” (Borovkov, 2002: 306) *yalğançılar* (AT.) “Büyücüler, sihirbazlar” (Borovkov, 2002: 307)

Hrz. : -; Kıp. : -

yalğançılık : “sihirbazlık, büyücülük”

< **yal-ğa+n+çı+lık* “büyücülük”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yalğançılık* “sihirbazlık, büyücülük, yalancılık” (Kök, 2004: 655; Borovkov, 2002: 307) Kelime **TİEM** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim çıkarsalar silerni yeriñizlerdin yalğançılıkları birle* (TİEM) (Kök, 2004: 229) “Sizleri sihirbazlarla birlikte yurtlarınızdan çıkaranlar.” *kurtulmas yalğançılar ya’nī bügüçiler* (TİEM) (Kök, 2004: 153) “Cadılardan yani sihirbazlardan kurtulamazlar.” *keldiñ mu bizge çıkargalı bizni yerimizdin yalğançılığın birle* (AT.) “Büyücülük yaparak bizi kendi yerimizden çıkarmaya mı geldin?” (Borovkov, 2002: 307)

Hrz. : -; Kıp. : -

yat : “büyü”

yat “yağmur büyü, büyü taşı” (EDPT: 883a; DTS: 247b)

Orh. : -

Uyg. : *yat* “büyücülük; yağmur taşı” (Wilkens, 2021: 876b) Kelime **Regenstein** adlı metinde tanıklanmıştır: *ymä yat taşların sürtüp* (Regenstein) (Zieme, 1994: 148) “Yine büyü taşlarını (birbirine) sürterek”

Krh. : *yat* “kehanet” (Kaçalın, 2019: 569) Kelime **DLT**’de Ar. *kahāna* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 569).

Hrz. : -; Kıp. : -

yatçı : “yağmur taşı ile büyü yapan kişi, yadacı, yada taşıyla büyü yapan kişi”

< *yat+çı* “yağmur taşı ile büyü yapan sihirbaz” (EDPT: 886b; DTS: 247b)

Orh. : -

Uyg. : *yatçı* “yadacı, yada taşıyla büyü yapan kişi” Kelime **Regenstein** adlı metinde tanıklanmıştır: *yatçı är taşıg otug uçuz tutgu ärmâz* (Regenstein) (Zieme, 1994: 149) “Yadacı kişi, taşı ve ateşi değersiz saymayacaktır.”

Krh. : *yatçı* “kâhin, kam” (Kaçalın, 2019: 569) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *yatçı* (DLT) “kâhin, kam” (Kaçalın, 2019: 569)

Hrz. : -; Kıp. : -

yatla- : “kehanette bulunmak”

< *yat+la-* “kehanette bulunmak, büyü yapmak” (EDPT: 890b; OTWF: 450; DTS: 248a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yatla-* “kehanette bulunmak” (Kaçalın, 2019: 570) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *yâtçı yatladı (takahhana)* (DLT) “Kâhin, bulut ve yağmur için taşlarla kehanette bulundu.” (Kaçalın, 2019: 570)

Hrz. : -; Kıp. : -

yatlamak : “kehanette bulunma (?)”

< *yat+la-mak* “yağmur taşı ile sihirli törenler yapmak”

Orh. : -

Uyg. : *yatlamak* “kehanette bulunma (?)” (Wilkens, 2021: 876b; Caferoğlu, 1968: 290) Kelime **Regenstein** adlı metinde tanıklanmıştır: *at arkasında atlamak yanga boyunta yatlamak* (Regenstein) (Zieme, 1994: 149) “Atın arkasına binmek, fil boynunda büyü yapmak”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yatlan- : “büyü, sihir yapmak”

< *yat+lan-* “sihirli törenler yapmak” (OTWF: 516; DTS: 248a)

Orh. :

Uyg. : *yatlan-* “büyü, sihir yapmak” (Wilkens, 2021: 876b) Kelime **Regenstein** adlı metinde tanıklanmıştır: *yat yatlayın tesär* (Regenstein) (Zieme, 1994: 148) “Yada taşıyla büyü yapın denirse.”

Krh. : -; Hrз. : -; Kıp. : -

yatlat- : “büyü yaptırmak, kehanette bulundurmak”

< *yat+la-t-* “büyü yaptırmak” (EDPT: 891a; DTS: 248a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yatlat-* “kehanette bulundurmak” (Kaçalın, 2019: 570) Kelime **DLT**’te tanıklanmıştır: *beg yatlatı emretti (amara ’l-kāhin hattā yatakahhana wa-cā’a bi’r-rīḥ wa’l-amṭār)* (DLT) “Bey kâhine kehanetle rüzgâr estirip yağmur yağdırmasını emretti.” (Kaçalın, 2019: 570)

Hrз. : -; Kıp. : -

yatlığ : “kâhinlik, yada taşıyla yapılan bir tür kamlık”

< *yat+lığ* “kâhinlik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrз. : *yatlığ* “kâhinlik, yada taşıyla yapılan bir tür kamlık” (Ata, 1997b: 717a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yatlığ allāhın turur* (KE) (Ata, 1997a: 124) “Kâhinlik Allah’ındır.”

Kıp. : -

yêlpin- : “cin çarpmak”

< *yêl+pi-n-* “cin çarpmak” (EDPT: 920b; OTWF: 217; DTS: 255a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yêlpin-* “cin çarpmak” (Kaçalın, 2019: 582) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *oğlan yêlpindi (sa fa)* (DLT) “Çocuğu cin çarptı.” (Kaçalın, 2019: 582) *er yêlpindi (aşāba ’r-racul sa fa min al-cinn)* (DLT) “Adamı cin çarptı.” (Kaçalın, 2019: 581)

Hrз. : -; Kıp. : -

yêlvi : “sihir, efsun, büyü; hayal”

yêlvi “büyücülük” (EDPT: 919b; OTWF: 336; DTS: 255a)

Orh. : -

Uyg. : *yelvi* “sihir, büyü; hayal, aldatıcı görünüş” (Wilkens, 2021: 887a; Caferoğlu, 1968: 296) Kelime **AYS**, **BT**, **Huas.**, **Fodingxin** ve **HT** gibi metinlerde tanıklanmıştır: *y(a)vlaktın yelvitin kömentin* (Fodingxin) (Kara ve Zieme, 1986: 330) “Kötü büyüden²” *yelvi kömen tül täg* (HT IX) (Aydemir, 2013: 98) “Büyü₂ rüya gibi”

Krh. : *yélvi* “büyü” (Kaçalın, 2019: 582) Kelime **DLT**’de Ar. *sihr* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 582).

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yélviçi : “büyücü, sihirbaz”

< *yélvi+çi* “büyücü” (EDPT: 921b; OTWF: 111; DTS: 255a)

Orh. : -

Uyg. : *yelviçi* “büyücü, sihirbaz, hayalci” (Wilkens, 2021: 887b) Kelime **AYS** ve **BT** serilerinde tanıklanmıştır: *birök yelviçi y[el]vin kömânin bir mini tæg kız b(ä)lgürtsär* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 152) “Şayet ki büyücü hafif büyüünü bir küçük kız gibi meydana getirirse” *yelviçilärig vişvak(a)rme t(ä)ñri tæg* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 222) “Büyücüleri Vişvakarma tanısı gibi”

Krh. : *yélviçi* “büyücü” (Kaçalın, 2019: 582) Kelime **DLT**’de Ar. *sāhir* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 582). Ayrıca krş; *yélviçilig* “büyü, sihir” (Kök, 2004: 672) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim tandılar ermes bu meger yelviçilig belgülüg* (TİEM) (Kök, 2004: 90) “Bu aşikâr (olan) büyüü inkâr etmezlerse.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yélvik- : “büyülenmek, büyüye maruz kalmak”

< *yelvi+k-* “büyülenmek, büyüden etkilenmek” (EDPT: 920b; OTWF: 497; DTS: 255a)

Orh. : -

Uyg. : *yelvik-* “şeytana tutulmuş olmak, cinlenmiş olmak, büyülenmiş olmak, büyülenmek” (Wilkens, 2021: 887b) Kelime **AYS** ve **Kuan.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölüm yelpikmāk agukmak yaşın tüşmäktä* (AYS VII) (Çetin, 2012: 128) “Ölüm, cin çarpması, zehirlenme ve yıldırım düşmesi” *yelvikip agukup ölürgäli*

sakınsar (Kuan.) (Özcan Devrez, 2020: 75) “(Bir kişi canlı varlıkları) büyüleyip, (onları) zehirleyerek öldürmeyi düşünse”

Krh. : *yêlvik-* “büyülenmek” (Kök, 2004: 672) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlarkâ aydı añar fir‘avn men sêznür men seni ay mûsâ yêlvikmiş* (TİEM) (Kök, 2004: 672) “Firavun ‘Ey Musa ben seni büyülenmiş görüyorum.’ dedi.”

Hrz. : -; Kıp. : -

yêlvile- : “sihir, büyü yapmak”

< *yêlvi+le-* “sihirlemek, büyücülük yapmak” (OTWF: 451; DTS: 255a)

Orh. : -

Uyg. : *yelville-* “sihir, büyü yapmak” (Wilkens, 2021: 887b; Caferoğlu, 1968: 296) Kelime **Huas.** adlı metinde tanıklanmıştır: *nâçâ yelvi yelvilâd(i)m(i)z ârsâr* (Huas.) “Ne kadar kötü büyü yaptıysak” (Özbay, 2014: 163)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yêlvilen- : “büyülenmek”

< *yêlvi+le-n-* “büyülenmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yêlvilen-* “büyülenmek” (Kök, 2004: 672) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *biz boğunlar miz yêlvilenmişler* (TİEM) (Kök, 2004: 187) “Biz büyülenmiş halkız.”

Hrz. : -; Kıp. : -

yor- : “fal tutmak”

yor- “yorumlamak, açıklamak” (EDPT: 955b; DTS: 274a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *yor-* “fal tutmak” (Toparlı vd., 2007: 327a; Özyetgin, 2001: 747) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

yura : “fal, falcılık”

yura “fal, falcılık” (Toparlı vd., 2007: 330b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *yura* “fal, falcılık” (Toparlı vd., 2007: 330b) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.4.10. Asilik

‘āsīlık : “asilik, isyankârlık”

< Ar. ‘*āṣī* “günahkâr; isyan eden” + Tü.+*lık* “asilik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : ‘*āsīlık* “asilik, isyankârlık” (Ata, 2014: 23a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim maṇa ‘āsīlık kılsa* (NF) (Eckmann, 2014: 82) “Kim bana asilik ederse.”

Kıp. : -

ma ‘āṣī : “günahlar, asilikler”

< Ar. *ma ‘āṣīyat* “asilik, itaatsizlik; günah” (Steingass, 1998: 1273a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ma ‘āṣī* “günahlar, asilikler” (Toparlı vd., 2007: 175a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ma ‘āṣī ve münkerden nime kalmadı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 141) “Günahlar ve inkâr olunanlardan bir şey kalmadı.”

ma ‘ṣīyet : “isyankârlık, asilik; suç, günah”

< Ar. *ma ‘ṣīyet* “isyankârlık, itaatsizlik; günah” (Steingass, 1998: 1273a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *ma ‘ṣīyet* “isyankârlık, asilik; suç, günah” (Ata, 1997b: 419b; Ata, 2014: 279a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 238a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazuk ma ‘ṣīyet üküṣ kıldılar* (KE) (Ata, 1997a: 7) “Çok günah₂ işlediler.” *ma ‘ṣīyetka bulaşmadı[lar]* (NF) (Eckmann, 2014: 40) “Günaha bulaşmadılar.” *ma ‘ṣīyet köp toğar* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 99) “Günah çok işlenir.”

Kıp. : *ma ‘ṣīyet* “günah, asilik, isyankârlık” (Toparlı vd., 2007: 178a) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kılmaḵ ma ‘ṣīyet* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019:

168) “Asilik yapmak.” *teñri te ‘āla ħükm kılsa añar ma ‘şiyet birle qarşu* (İM) (Toparlı, 2017: 39) “Allahutaala isyankârlığa karşı ona emir verse.”

2.4.11. Hamt, Şükür ve Övgü

aymak : “hamdetme, övme; hamt, övgü”

< ay- “konuşmak, söylemek” (EDPT: 266a; OTWF: 228; DTS: 16b) -*mak* “hamt, övme; övgü”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *aymak* “hamdetme, övme; hamt, övgü” (Ünlü, 2004: 347) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim aymak üçün benim idim* (TIEM) (Ünlü, 2004: 165) “Rabb’ime hamdetmek için.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

aymaklık : “hamt getirme”

< ay- “konuşmak, söylemek” (EDPT: 266a; OTWF: 228; DTS: 16b) + -*mak+lık* “hamt getirme”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *aymaklık* “hamt getirme” (Kök, 2004: 288) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ögdi aymaklık tañrıka ajunluğlar idisi* (TIEM) (Kök, 2004: 148) “Bu dünya ve öte dünyanın sahibi olan Allah’a hamt olsun.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

hamd : “hamt, senâ”

< Ar. *hamd* “övme; Allah’a teşekkür” (Steingass, 1998: 430b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *hamd* “hamt, senâ” (Arat, 2006: XXVa; Ata, 2004: 370) Kelime **At** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ilahi üküş ħamd ayur men saña* (At.) “Tanrım, daima sana çok hamdederim.” (Arat, 2006: 41) *ħamd aytu taparlar* (JR) (Ata, 2004: 109) “Hamdederek tapınırlar.”

Hrz. : *hamd* “hamt, şükür, Allah’ın yüceliğini söyleyerek teşekkür etme” (Ata, 1997b: 237a; Ata, 2014: 161a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 220b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı

metinlerde tanıklanmıştır: *bir uğanga hamd ayurda* (KE) (Ata, 1997a: 185) “Allah’a hamdetmede.” *haq te ‘ālānıñ hamdı* (NF) (Eckmann, 2014: 27) “Allahutaala’nın hamdı.” *şükür hamd ilāhī* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 91) “Allah’ım hamt ve şükürler (olsun).”

Kıp. : *hamd* “Allah’a olan şükran, hamt” (Toparlı vd., 2007: 91a) Kelime **BV, GT, İM** ve **İN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hamd okup bülbul seher vaktında hoş* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 63) “Bülbul seher vaktinde hoşça hamdederek.” *tenrige hamd ayutgay* (İM) (Toparlı, 2017: 137) “Allah’a şükredecek.”

meşkūr : “şükredilmiş”

< Ar. *meşkūr* “minnettar, şükredilmiş” (Steingass, 1998: 1248a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *meşkūr* “şükredilmiş” (Toparlı vd., 2007: 182b) Kelime **İN** adlı metinde tanıklanmıştır.

na ‘t : “methetme”

< Ar. *na ‘t* (Steingass, 1998: 1411a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *na ‘t* “medh-ü senâ” (Arat, 2006: XLVIa) Kelime **At.** adlı metinde tanıklanmıştır: *nebi na ‘tında* (At.) “Peygamber (sav) vasfı beyânında” (Arat, 2006: 42)

Hrz. : -; **Kıp. :** -

ög- “övmek, hamdetmek, tesbih etmek”

ög- “övmek” (EDPT: 100a; OTWF: 241; DTS: 379a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *ög-* “övmek, hamdetmek, tesbih etmek” (Kök, 2004: 531) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *şükr ü sipās ögdi tañrıқа* (TIEM) (Kök, 2004: 1) “Allah’a hamt ü sena olsun.” *ayurlar tesbīh kılğıl idin ögdüsi kün tuğmazda aşnu* (TIEM) (Kök, 2004: 234) “Derler ki: Rabbini gün doğmadan önce tesbih et!”

Hrz. : *ög-* “övmek, methetmek” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 247b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ins ü melek cin ne kim ögdiler* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 91) “Bu insan, melek, cin (seni) övdüler.”

Kıp. : *ög-* “övmek, methetmek” (Toparlı vd., 2007: 209a; Argunşah ve Güner, 2015: 792) Kelime **CC**, **Gİ** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ögmek teŋrike* (İM) (Toparlı, 2017: 44) “Allah’ı methetmek.”

ögdî ~ ögdü : “övgü, hamdetme, tesbih etme”

< *ög-di* “övgü” (EDPT: 102b; OTWF: 339; DTS: 379b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ögdî* “övmek, hamdetmek, tesbih etmek; hamt” (Ünlü, 2004: 607b; Borovkov, 2002: 207; Ata, 2004: 575) Kelime **TIEM**, **AT** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ögdî sipās taŋrıka* (TIEM) (Ünlü, 2004: 130) “Allah’a hamt ü sena olsun.” *ögdî alkış esenlik bolsun benim üze ol kün kim toğdum* (AT.) “Alkış, övgü ve esenlik bana olsun o gün ki, doğdum.” (Borovkov, 2002: 207) *ögdî teŋrike yok kim üküşrekleri bilmesler* (JR) (Ata, 2004: 54) “Bütün hamt Allah’ındır; fakat çokları bilmezler.” (Yazır, 2014: 274, 16/75) Ayrıca *krş; ögdilik* “övgüye değer” (Ata, 2004: 575) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *hem bērdimiz biz olarka rahmetimizdin hem kıldımız olarnı key ögdilik yüksek* (JR) (Ata, 2004: 62) “Ve bunlara rahmetimizden lütuflar verdik ve hepsine, dillerde yüksek bir doğruluk şöhreti verdik.” (Yazır, 2014: 307, 19/50)

Hrz. : *ögdü* “övgü” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 247b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *senā hamd şükürdin nēçe ögdüler* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 91) “Nice sena, hamt, şükürle övgüler.”

Kıp. : -

ögdül : “hamt, övgü”

< *ög-dü+l* (?) “hamt getirme”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ögdül* “hamt, övgü” (Borovkov, 2002: 208) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *taŋı aŋa turur ögdül* (AT.) (Borovkov, 2002: 208) “Ve hamt onadır.” *‘aziz teŋrige ögdül* (AT.) (Borovkov, 2002: 208) “Yüce Allah’a hamt ü sena (olsun).”

Hrz. : -; Kıp. : -

ögdül- : “övmek”

< *ög-dü+l-* (?) “övmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ögdül*- “övmek” (Ata, 2004: 575) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrı muñsuz ögdülmiş* (JR) (Ata, 2004: 16) “Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah övülmüştür.”

Hrz. : -; Kıp. : -

ögül- : “övmek”

< *ög-ül*- “övmek” (EDPT: 106b; DTS: 381b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ögül*- “övmek” (Sağol, 1993: 834) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *haķķat üze ol ögülmiş* (HTKT) (Sağol, 1993: 163) “Şüphesiz ki o övülmüş(tür).”

Kıp. : -

övdü : “övgü”

< *ög-di* “övgü” (EDPT: 102b; OTWF: 339; DTS: 379b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *övdü* “övgü, alkış” (Toparlı vd., 2007: 213b; Argunşah ve Güner, 2015: 797) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

rızvān : “hayır dua, şükran”

< Ar. *rızvān* “nimet, şükran” (Steingass, 1998: 579a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *rızvān* “hayır dua, şükran” (Ata, 2014: 352b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *rızvān aydı* (NF) (Eckmann, 2014: 90) “Hayır dua etti.”

Kıp. : -

senā : “övgü, övüş”

< Ar. *senā* “övgü, methiye” (Steingass, 1998: 347a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *senā* “övgü, övüş” (Ata, 1997b: 552a; Ata, 2014: 368b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 254a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hamd u senā*

aydılar (KE) (Ata, 1997a: 162) “Şükür ve övgü dile getirdiler.” *hamd u senā kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 88) “Şükür ve övgü sundular.” *hamd u senāğa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 93) “Şükre ve övgüye.”

Kıp. : *senā* “övgü” (Toparlı vd., 2007: 231b) Kelime **BV**, **Gİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri üze senā ayıtğay* (İM) (Toparlı, 2017: 137) “Allah üzerine övgü dileyecek.”

sipās : “şükür”

< Far. *sipās* “lütuf, iyilik; teşekkür” (Steingass, 1998: 650b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sipās* “şükür; iyilik, lütuf” (Ünlü, 2004: 637a; Ata, 2004: 621) Kelime **TIEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ögdi sipās tañrıka* (TIEM) (Ünlü, 2004: 130) “Allah’a hamt ü sena (olsun).” *sipās urdı tañrı biziñ üze* (JR) (Ata, 2004: 45) “Allah bize lütufta bulundu.”

Hrz. : *sipās* “dua etme” (Ata, 2014: 373b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *şükr ü sipās* (NF) (Eckmann, 2014: 37) “Hamt ve şükür.”

Kıp. : -

şākir : “şükreden, iyiliği unutmayan”

< Ar. *şākir* “minnettar olma, teşekkür etme; Allah’ın isimlerinden” (Steingass, 1998: 724a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *şākir* “şükreden, iyiliği unutmayan” (Toparlı vd., 2007: 249b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *anıñ bigin şākirleri bar* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 157) “Onun gibi şükredenler var.”

şükr : “hamt, şükür”

< Ar. *şükr* (Allah’a) teşekkür” (Steingass, 1998: 752a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şükr* “hamt, şükür” (Kök, 2004: 573; Ata, 2004: 639; Üşenmez, 2010: 577) Kelime **TIEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şükr kılıñlar maña nū-sipāslık kılmañlar maña* (TIEM) (Kök, 2004: 16) “Bana nankörlük etmeyiniz, şükrediniz!”

ayğaylar ögdi şükr ü sipās tañrıka (TİEM) (Kök, 2004: 110) “Allah’a hamdedecekler.” *yanut bérür miz tañrı şükr kılğanlarkā* (JR) (Ata, 2004: 4) “Allah şükredenleri mükâfatlandırır.” *bolğıl şükr öteglilerdin* (JR) (Ata, 2004: 28) “Şükredenlerden ol!” *haķīkat üze tañrı şükr kılğan* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 225) “Şüphesiz ki Allah şükürün karşılığını veren(dir).”

Hrz. : *şükr* “şükür” (Ata, 1997b: 584b; Ata, 2014: 390b; Sağol, 1993: 903; Toparlı ve Argunşah, 2014: 258a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlī ta ‘ālāğa şükr secdesin keltürdiler* (KE) (Ata, 1997a: 149) “Allahuataala’ya şükür secdesini getirdiler.” *sen bizke şükür kılğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 46) “Sen bize şükret.” *az kullarımdın şükr kılğan* (HTKT) (Sağol, 1993: 323) “Kullarımdan şükreden az(dır).” *şükürler keşir* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 137) “Çokça şükürler (olsun).”

Kıp. : *şükr* “şükür, şükretme” (Toparlı vd., 2007: 255) Kelime **BV**, **DM**, **Gİ**, **GT**, **İM**, **İN**, **KF**, **MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şükürler kıldım* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 89) “Şükürler ettim.” *anı şükr kılmak birle* (İM) (Toparlı, 2017: 39) “Onu şükretmekle.” Ayrıca krş; *şükürlü* “memnunluk, minnettarlık” (Toparlı vd., 2007: 255) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

şükrāne : “şükran alameti, iyilik bilme”

< Ar. *şükrāne* “minnettarlık, şükran günü” (Steingass, 1998: 752a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şükrāne* “şükran alameti, iyilik bilme” (Ata, 1997b: 584b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *uyılar soyup şükrāne bērdiler* (KE) (Ata, 1997a: 186) “Sığırları kesip şükranlarını sundular.”

Kıp. : *şükrāne* “şükran alameti, adak” (Toparlı vd., 2007: 255) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *faķırlarğa şükrāne bolsun* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 144) “Fakirlere adak olsun.”

şükrlen- : “şükredilmek”

< Ar. *şükr* (Allah’a teşekkür) + Tü. +len- “şükredilmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *şükrlen-* “şükredilmek” (Toparlı vd., 2007: 255) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır.

taḥmīd : “Allah’a hamdetme”

< Ar. *taḥmīd* “Allah’a şükretme” (Steingass, 1998: 286a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *taḥmīd* “Allah’a hamdetme” (Toparlı vd., 2007: 258b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *taḥmīd turur* (İM) (Toparlı, 2017: 173) “Allah’a hamdeder.”

2.4.12. Talih, Saadet, Şanssızlık ve Uğursuzluk

baḥt : “baht, talih”

< Far. *baḥt* “talih, şans, mutluluk, refah” (Steingass, 1998: 158b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *baḥt* “baht, talih” (Borovkov, 2002: 69) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *baḥt devleti kavi bolğay* (AT.) “Onun talihi güçlü olacak.” (Borovkov, 2002: 69)

Hrzs. : *baḥt* “baht, şans, talih, kader, yazı” (Ata, 1997b: 70a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 203a) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meniḡ baḥtım üçün idrīsni tirgüzgil* (KE) (Ata, 1997a: 29) “Benim talihim için Hz. İdris’i dirilt!” *baḥt sa ‘ādet* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 149) “Talih, saadet.” Ayrıca krş; *baḥtliḡ* “kısmetli, nasipli, bahtlı” (Sağol, 1993: 551) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḡakīkat üze uluḡ baḥtliḡ* (HTKT) (Sağol, 1993: 296) “Şüphesiz ki yüce bahtlı.” *baḥtsiz* “bahtsız, bedbaht” (Sağol, 1993: 551) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bolmasam idimge kulluḡ kılmaḡ birle baḥtsiz* (HTKT) (Sağol, 1993: 225) “Rabb’ime kulluk etmekle bahtsız olmasam.”

Kıp. : *baḥt* “baht, talih, şans” (Toparlı vd., 2007: 22a; Argunşah ve Güner, 2015: 649) Kelime **CC** ve **GT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *beyük baḥtın uyaḡ devletiḡ yārī kıldı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 132) “Uyanık ikbalin büyük talihiyle yardım etti.” Ayrıca krş; *baḥtli* “bahtlı, şanslı, talihli” (Toparlı vd., 2007: 22a; Argunşah ve Güner, 2015: 649) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

bedbaḥt : “kötü bahtlı, talihi kötü olan”

< Far. *bedbaḥt* “talihsiz” (Steingass, 1998: 161b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *bedbaht* “kötü bahtlı, talihi kötü olan” (Ata, 1997b: 84b; Sağol, 1993: 557; Toparlı ve Argunşah, 2014: 204b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim bedbaht erse cānı katıgılık birle çıkar* (KE) (Ata, 1997a: 10) “Kim kötü bahtlı ise canı güçlülükle çıkar.” *vāy bolsun ol bedbahtka* (NF) (Eckmann, 2014: 253) “Vay olsun o kötü talihli!” *anlardin bedbaht* (HTKT) (Sağol, 1993: 166) “Onlardan kötü talihli.” *bu êkkisini kıldı bed-baht hased* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 99) “Bu ikisini kötü talihli, kıskanç yaptı.”

Kıp. : *bedbaht* “bahtsız, kötü talihli” (Toparlı vd., 2007: 26b; Argunşah ve Güner, 2015: 430) Kelime **İM** ve **CC** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bilgil rāstı yahşı kişi bedbaht bolur* (İM) (Toparlı, 2017: 49) “Bil ki, doğrusu güzel kişi bahtsız olur.” Ayrıca *krş; bedbahtlık* “bahtsızlık” (Toparlı vd., 2007: 26b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bedbahtlık birle* (İM) (Toparlı, 2017: 49) “Bahtsızlıkla.”

berekāt, bereket : “nimetler, bolluklar”

< Ar. *berekāt* “bolluk, nimetler” (Steingass, 1998: 177a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bereket ~ berekāt* “nimetler, bolluklar, bereket” (Ünlü, 2004: 364a; Ata, 2004: 263; Üşenmez, 2010: 357) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bereket kıldımız anıñ içinde kamuğ ciḥānka* (TİEM) (Ünlü, 2004: 45) “Tüm cihanda onu bereketli kıldık.” *bereket bergeñ tañrı ‘ālemluğlar idisi* (JR) (Ata, 2004: 113) “Bolluklar veren âlemlerin sahibi olan Allah.” *berekātın kiterür tañrı ribānıñ arturur şadağalarnı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 243) “Allah ribayı yok eder de sadakaları bereketlendirir/artırır. (Yazır, 2014: 46, 2/276)

Hrz. : *berekāt* “bereket, bereketler, bolluk” (Ata, 1997b: 95a; Ata, 2014: 58b; Sağol, 1993: 561) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri yılkı karalarınızğa berekāt bērsün* (KE) (Ata, 1997a: 68) “Allah hayvan sürülerinize bereket versin.” *ferişteler maña berekāt birle du ‘ā kıldılar* (NF) (Eckmann, 2014: 41) “Melekler bana bereketle dua etsinler.” *berekāt koydı anıñ içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 364) “Onun içine bolluk koydu.” Ayrıca *krş; bereketsiz* “bereketsiz” (Ata, 1997b: 95b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘amelleri yulğun üçün bereketsiz turur* (KE) (Ata, 1997a: 25) “Amelleri kötü olduğu için bereketsizdir.”

Kıp. : *berekāt* “bereketler, bolluklar” (Toparlı vd., 2007: 28a; Argunşah ve Güner, 2015: 433) Kelime **GI, GT, CC, İM, KF, İN** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *siziñ bereketiñizden müstefid* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 68) “Sizin bereketinizden faydalanan.” *teñri raħmeti taķı berekātı seniñ üze bolsun* (İM) (Toparlı, 2017: 116) “Allah’ın rahmeti ve bereketleri senin üzerine olsun.”

bereketlig : “bereketli”

< Ar. *bereket* “bolluk, nimetler” + Tü. + *lig* “bereketli”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bereketlig* “bereketli, kutlu, mübarek, hayırlı, yüce” (Ünlü, 2004: 364b; Borovkov, 2002: 76; Ata, 2004: 263; Üşenmez, 2010: 357) Kelime **TİEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bereketlig turur seniñ idiñ atı uluğluķ idisi taķı ağırlıģ idisi* (TİEM) (Ünlü, 2004: 218) “Yüce çok yüce Rabbinin adı. O’nun o yücelik, O’nun o ikram.” (Yazır, 2014: 533, 55/78) *ķutluğ bereketlig ķayda kim bolsa men* (AT.) (Borovkov, 2002: 76) “Her nerede olursam olayım beni mübarek, kutlu (kıldı).” *berekātliğ ol añar kökler meliki* (JR) (Ata, 2004: 126) “Göğün sultanı (çok) yücedir.” *bereketlig taķı kōni yol ‘ālemlerģa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 256) “Bereketli, doğru âlemlere.”

Hrz. : *bereketlig* “bereketli” (Sağol, 1993: 561) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bereketlig taķı kōni yol* (HTKT) (Sağol, 1993: 44) “Bereketli ve doğru yol.”

Kıp. : -

bogta : “kutsal; mübarek”

< Moğ. *bogda* “ilahî; mübarek” (Lessing, 1960: 111)

Orh. : -

Uyg. : *bogta* “kutsal; mübarek” (Zieme, 1985: 207b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *biliglig orta törömiş hanımıza bogta bogur bodunlug* (BT XIII) (Zieme, 1985: 154) “Bilge han ortada doğdu, kutsal halkımız.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bögüdem ~ бүgüdem : “kutsal”

< *böğü+dem* “kutsal”

Orh. : -

Uyg. : *bügüdem* “kutsal” (Wilkens, 2021: 211b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bilgä bilig bögüdäm ulug kişiniñ üzä tutsar* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 66) “Bilgili₂ mukaddes, yüce kişinin üzerinde tutsa.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

bölnek : “kısmet, nasip, pay”

< *böl-(ü)n-ek* “kısmet, pay” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 55)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *bölnek* “kısmet, nasip, pay” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 210b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bolur bölneki sekkiz uçmañ cinān* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 133) “Sekiz cennet₂ nasibi olur.”

Kıp. : -

çarh : “felek, baht”

< Far. *çarh* “baht, şans” (Steingass, 1998: 390b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *çarh* “felek, baht” (Toparlı vd., 2007: 46b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu çarh u baht* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 31) “Bu felek ve talih.”

dād : “kısmet, nasip”

< Far. *dād* “hediye” (Steingass, 1998: 494b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *dād* “kısmet, nasip” (Toparlı vd., 2007: 55a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *alsun tana ‘um birle dād* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 6) “Nimetlerle nasiplensin.”

devlet : “devlet, baht, saadet, uğur, talih”

< Ar. *devlet* “iktidar, güç; iyi şans” (Steingass, 1998: 546b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *devlet* “devlet; baht, saadet, uğur, talih” (Ata, 1997b: 169b; Ata, 2014: 109b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 214a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *devlet kimde boldı* (KE) (Ata, 1997a: 318) “Şans kimden yana oldu?” *menim devletim takı sa ‘ādetim bolğay* (NF) (Eckmann, 2014: 240) “Benim bahtım ve saadetim olacak.” *artar êkki cihān devleti* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 122) “İki cihan(da da) saadet artar.” Ayrıca krş; *devletliğ* “devletli, kutlu” (Ata, 1997b: 169b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *hürmetliğ devletliğ boldılar* (KE) (Ata, 1997b: 177) “Hürmetli, kutlu oldular.”

Kıp. : *devlet* “saadet, yüce bahtlılık” (Toparlı vd., 2007: 60b) Kelime **BV**, **CC**, **GT**, **MG** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir şāhib-devlet* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 4) “Bir baht sahibi.” Ayrıca krş; *devletli* “ikbal sahibi, bahtlı” (Toparlı vd., 2007: 60b) Kelime **GT** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *devletliler burun keçken* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 175) “Evvel geçen ikbal sahipleri(i).” *devletsiz* “bahtsız, talihsiz” (Toparlı vd., 2007: 60b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yēdürdi ammā devletsiz* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 158) “Ancak talihsiz olan yedirdi.”

eymen : “talihli, kutlu”

< Ar. *eyman* “şanslı, talihli” (Steingass, 1998: 132a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *eymen* “talihli, kutlu” (Ata, 2014: 143a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *men neteg eyman bolur men* (NF) (Eckmann, 2014: 261) “Ben nasıl talihli olurum.” Ayrıca krş; *eymenlig* “kutlu, talihli, hayırlı” (Ata, 1997b: 219a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *eymenligler ebhā tēyürler* (KE) (Ata, 1997a: 287) “Talihliler güzel yüzlü derler.”

Kıp. : -

fāl : “fal, uğur, talih, ganimet”

< Ar. *fāl* “bir alamet, kehanet” (Steingass, 1998: 905a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *fāl* “fal, uğur, talih, ganimet” (Kök, 2004: 377) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger tegse anlarkā eşizlik fāl tokır erdiler* (TİEM) (Kök, 2004: 118)

“Eğer onlara bir kötülük dokunursa“ *aygıl fállar tanrıka ol yalavaçka ol* (TİEM) (Kök, 2004: 126) “De ki: Talih Allah’a, peygamberedir.”

Hz. : *fāl* “fal; uğur, talih” (Ata, 1997b: 220a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ne fāl boldı tēp* (KE) (Ata, 1997a: 328) “Bu nasıl bir talihti, diyerek.”

Kıp. : *fāl* “uğur” (Toparlı vd., 2007: 81a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol küneş yüzge mübārek fāl erür* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 121) “O güneş yüze kutsal uğur getirir.”

hayırlı : “hayırlı, iyi olan”

< Ar. *ḥayr* “iyilik; çok iyi ya da dindar bir adam” + Tü. *+lı* “hayırlı”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *hayırlı* “hayırlı, iyi olan” (Toparlı vd., 2007: 94a) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

ıdok ~ ıduḫ : “Kutsal, mübarek”

< *ıd-* “(bir kişiye, bir yere kervan vasıtasıyla) göndermek; (hediye olarak) göndermek; serbest bırakmak, akıtmak; izin vermek” (UW, 2015: 70), *ıd-ok* “giden, kendini adanmış; Tanrı’ya; kutsal” (EDPT: 46a; OTWF: 233)

Orh. : *ıdok* “kutsal, mübarek; şahadet etmek, doğru yola geçmek” (OTWF: 233) Kelime **KT, BK, Tar. ve TII** adlı runik harfli metinlerde tanıklanmıştır: *ıdok yēr suv basa bērti erinç* (TII B3) “Kutsal yer-su (runları bize) yardım etti, şüphesiz.” (Ölmez, 2015: 185) *ıdok baş kēdininte yayladım* (Tar B2) “Kutsal tepenin batısında yazı geçirdim.” *ıdok ötüken yış bodun bardıḡ* (KT D23, BK D19) “Kutsal Ötüken toprakları halkı, (buraları bırakıp) gittiniz.” (Ölmez, 2015: 87, 139)

Uyg. : *ıdok* “kutsal, mukaddes; kutsal kişi” (Wilkens, 2021: 286b; Caferoğlu, 1968: 85) Kelime **AYS, BT, HT, TT ve UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ıdoklar izi kut[lug] yer oronlarka ulatı āşidü tągındım* (HT V) (Dietz vd., 2015: 53) “Aziz kişilerin izini kutlu yerde₂ (görerek ve onları) işiterek (yanlarına) vardım.” *ymä ıdok bodi tözüḡ tanuklamaknıḡ ugrayu çın kertü tıtaḡı b(ä)lgülärtin öḡi üdrülmäk ärür* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 39) “Yine kutsal *bodhi* esasını tanıqlamanın özellikle gerçek₂ nedeni alametlerden ayrılır.”

Krh. : *ıduķ* “kutlu ve mübârek olan, mukaddes, aziz” (Arat, 1979b: 182; Kaçalın, 2019: 192) Kelime **KB** ve **DLT** tanıklanmıştır: *ıduķ kut teze* (KB) “Mübârek saadet (ondan) uzaklaşır.” (Arat, 1979a: 49) *ıduķ ol bu beglik arıĝlık tiler* (KB) “Bu beylik mukaddestir, temizlik ister.” (Arat, 1979a: 214) Kelime **DLT**’de Ar. *mubâraķ* şeklinde tanıklanmıştır (Kaçalın, 2019: 192).

Hrz. : -; Kıp. : -

ķademliĝ : “uĝurlu”

< Ar. *ķadem* “çok deĝerli” + Tü.+*lıĝ* “uĝurlu”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ķademliĝ* “uĝurlu” (Ata, 1997b: 284a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ķademliĝ* (KE) (Ata, 1997a: 257) “Uĝurlu.”

Kıp. : -

ķader : “kader, alın yazısı, yazĝı”

< Ar. *ķader* “Allah tarafından emrolunan” (Steingass, 1998: 957a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ķader* “kader, alın yazısı, yazĝı” (Toparlı vd., 2007: 122b) Kelime **GI** adlı metinde tanıklanmıştır.

ķadersiz : “kadersiz, bedbaht”

< Ar. *ķader* “Allah tarafından emrolunan” + Tü.+*siz* “kadersiz”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ķadersiz* “kadersiz, bedbaht” (Ata, 2014: 195a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *biri ķadersiz turur* (NF) (Eckmann, 2014: 159) “Biri kadersizdir.”

Kıp. : -

ķıvlıĝ : “devletli, kutlu, bahtlı”

< *ķıv*+*lıĝ* “kutlu, bahtlı” (EDPT: 584b; DTS: 449b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kıvılg* “devletli, kutlu, bahtlı” (Kök, 2004: 448) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kutluğ kıvılg idî ajunluğlar idîsi* (TİEM) (Kök, 2004: 112) “Alemlerin rabbi olan Allah çok yüce(dir)₂.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

ko : “uğursuz”

ko “uğursuz” (Toparlı vd., 2007: 151b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *ko* “uğursuz” (Toparlı vd., 2007: 151b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

ğuds : “kutluluk”

< Ar. *ğuds* “kutsallık; cennet” (Steingass, 1998: 958a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *ğuds* “kutluluk” (Toparlı vd., 2007: 161b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

kut : “kutsal; kut, talih, baht, şans”

kut “kutsal; kut, talih, baht, şans” (EDPT: 594a; DTS: 471b; Ayazlı, 2016: 170)

Orh. : *kut* “kutsal; kut, talih, baht, şans” (EDPT: 594a). Kelime runik harfli metinlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır: **BK**, **KT** ve **MÇ** adlı runik harfli metinlerde tanıklanmıştır: *teñri yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug turgürü igidtim* (BK D23) “Tanrı lütfettiği için, talihim ve kısmetim olduğu için ölecek olan halkı diriltip besledim.” (Ölmez, 2015: 140) *ögüm katun kutıña inim Kül Tegin er at bultı* (KT D31) “Annem sultanın talihiyle küçük kardeşim Kül Tegin erlik adını buldu.” (Ölmez, 2015: 88) *kutıña yazmayın tedi* (MÇ B5) “Kutsallığına karşı günah işlemeyeyim, dedi.” (Ölmez, 2015: 301)

Uyg. : *kut* “sağlık, hayır, kurtuluş; şans, talih, mutluluk; sevap, adak, dinî niyet” (Wilkens, 2021: 428b; Caferoğlu, 1968: 188) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **Huas.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *y(a)ruk t(ä)ñrilärkä nom kutıña arıg dentarlarka suyda yazokda boşunu ötünür biz* (Huas.) “Aydınlık tanrılara, dinî mutluluğa (kutlu dinimize), temiz rahiplere (karşı işlediğimiz) günahlarımızdan₂ arınmayı dileriz.”

(Özbay, 2014: 91) *ol nomug eşidip alku nızvanıların tarkarıp arhant kutına tegdi* (DKPAM) “O öğretiyi işitip, bütün ihtiraslarını uzaklaştırıp, aziz kutsallığına erişti.” (Elmalı, 2009: 153)

Krh. : *kut* “kut, mutluluk, devlet, talih açıklığı” (Arat, 1979b: 293; Borovkov, 2002: 182) Kelime **KB**, **DLT**, **At**. ve **AT**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *biligsizke devlet kelür erse kut* (KB) “Bilgisiz devlet ve saadet gelirse” (Arat, 1979a: 195) *elig ked yaşasu kutadsu kutun* (KB) “Hükümdar çok yaşasın, saadeti ve kudreti daim olsun.” (Arat, 1979a: 620) *kut(ıg) kıvıg bërse edim kuliña / künde ışı yügsepen yök(k)ar ağar* (dawla, cadd) (DLT) “Allah, bir kulunu bahtlı kılsa onun işi her gün biraz daha yükselir.” (Kaçalın, 2019: 307) *eliglerde kutluğ bërighi elig* (At.) “Ellerin en kutlusu veren eldir.” (Arat, 2006: 60) *ol ol halk talusı kişi kutluğ* (At.) “O yaradılanların (en) seçkini ve insanların (en) kutlusudur.” (Arat, 2006: 43) *aña ‘azim kut bërmiş erdi* (AT.) “Ona büyük baht vermiş.” (Borovkov, 2002: 182) *kılmadı meni boyun kirighi kutsuz* (AT.) “Beni inatçı ve bahtsız yapmadı.” (Borovkov, 2002: 182)

Hrz. : -

Kıp. : *kut* “bereket, saadet” (Toparlı vd., 2007: 165b) Kelime **İH**, **Kİ** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

kutad- : “kutlu olmak, saadetli olmak , devletli olmak”

< *kut+ad-* “kut, mutluluk, devlet” (Taş, 2015: 91) “birisi için nimet olmak; ilahi iyiliğin ve şansın tadını çıkarmak; kutsanmış olmak” (OTWF: 488; EDPT: 597a: DTS: 472b)

Orh. : -

Uyg. : *kutad-* “şansla kutlu olmak, kutlu kılmak, şansla sevindirmek; büyümek, ilerlemek” (Wilkens, 2021: 430a; Caferoğlu, 1968: 189) Kelime **AYS**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *d(a)r(a)nılar küçi üzä kutaddaçı otllar kuvragı üzä ki suvka kirgülik törüsün ötünü teginäyin* (AYS VII) “Dharaniler gücüyle kutlu kılacak (olan) bitkiler (ve ilaçlar) demetiyle yıkanma törenini arz edeyim.” (Çetin, 2012: 134) *kop kamag dıntarlarda kutadmış t(ä)ñri t(ä)ñrisi burkan yarlıkar* (Maitri) “Bütün rahipler tarafından taziz edilmiş Tanrılar Tanrısı burkan buyurur.” (Tekin, 1960: 73)

Krh. : *kutad*- “kutlu olmak, saadetli olmak, mutlu olmak” (Arat, 1979b: 294) Kelime **KB** ve **DLT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kutadğay saña iki ajun ulaş* (KB) “Saadete kavuşarak iki dünyada mutlu olursun.” (Arat, 1979a: 437) *kut ol beg boğunka kutadğu kerek / kutadsa boğun karnı toğğu kerek* (KB) “Bey halkı için bir saadettir, halk mesud olmalıdır; halkın mesud olması için karnının doyması gerektir.” (Arat, 1979a: 532) *er kutadtı (cadd, dawla, baht)* (DLT) “Adam kutlu, bahtiyar oldu.” (Kaçalın, 2019: 307)

Hrz. : -; Kıp. : -

kutadmak : “mutlu olma, sevinme, şanslı olma”

< *kut+ad-mak* “mutlu olma, şanslı olma” (DTS: 472b)

Orh. : -

Uyg. : *kutadmak* “mutlu olma, sevinme, sevinç” (Wilkens, 2021: 430a) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nom pr(a)sdankların üzä ymä kutadmak kıvadmak bolzun* (ÖzertMani) “Ve dinin yöneticilerine sevinç ve mutluluk (kısmet) olsun!” (Özertural, 2008: 73) *kop kamag dıntarlarda kutadmuş t(ä)ñri t(ä)ñrиси burhan yarlıkar* (Maitri) “Bütün rahipler tarafından taziz edilmiş Tanrılar Tanrısı Buddha buyuru.” (Tekin, 1960: 73)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kutadmağlıg : “selametle, mutlulukla”

< *kut+ad-mak+lıg* “mutluluk verici”

Orh. : -

Uyg. : *kutadmağlıg* “selametle, mutlulukla” (Wilkens, 2021: 430a) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu muntag törlüg iki kırk törlüg kutadmaklag b(ä)lgüläri bäkiz b(ä)lgülüg közünü tururlar* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 156) “Bu şekilde 32 tür mutluluk işaretleri açık seçik biçimde görünürler.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kutadmış : “kutsanmış, kutsal, bahtiyar

< *kut+ad-mış* “kutsal, bahtiyar” (DTS: 472b)

Orh. : -

Uyg. : *kutadmiş* “kutsanmış, kutsal, bahtiyar” (Wilkins, 2021: 430a; Caferoğlu, 1968: 189) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *bökünki kutadmiş kutlug ulug yañı küntä t(ä)ñri yerintä ymä ulug elig t(ä)ñri hanı äzrua t(ä)ñri kamag t(ä)ñrilär birlä* (BT V) (Zieme, 1975: 49) “Bugünkü kutsanmış, bahtlı, büyük, yeni günde tanrı yerinde yine büyük hükümdar tanrı hanı Azrua Tanrı bütün tanrılar ile”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kutadtur- : bir kişiyi kutsamak, bir kişiyi mutlu etmek”

< *kut+ad-tur-* “mutluluk vermek” (OTWF: 808)

Orh. : -

Uyg. : *kutadtur-* “mutlu etmek, kutsamak” (Wilkins, 2021: 430b) Kelime **BT, HT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anta basa barçanıñ kañılışmışın sakınu tormanı kutadturmuş tæg kutadturup* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 52) “Ondan sonra tamamının karışmışlığını düşünerek kurbanı kutsamış gibi kutsayarak” *andirabavta yaruk yaşuk nomlug ät’öz tuyungu üçün kutadturu yarlıkazun tep* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 68; ayrıca bk. Aris, 2018: 108) “Antarābhava aydınlık, Dharma’ya uygun öğretili bedeni hissetmek için, kutsamak için emretsin diyerek”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kutadturmak : “kutsama”

< *kut+ad-tur-mak* “kutsama”

Orh. : -

Uyg. : *kutadturmak* “kutsama, takdis etme” (Wilkins, 2021: 430b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: (...) *kılu kutadturmaklıg köñül bolar ärsär* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 31) “(...) yaparak kutsanmış gönül olursa.” *mançuşiri bilgä bilig ät’özlügnüñ ulug asıglıg adın külämäkig kutadturmak kıltaçıg ig agrıgıg yokadturtaçıg s(ä)n inçip mintirdin bir uçlug köñülin äşidgäli kınmakıñ ädgü ärür* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 95) “Hikmet sahibi olan Mañjuşri bedeninin büyük, faydalı (ve) eşsiz övgüsünü takdis etmeyi, hastalığı yok etmeyi böylece benden bir uçlu gönlünü işterek arzu etmeyi istemesi iyidir.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ḡutal- : “bahtlı, şanslı olmak”

< *ḡuta-l- “bahtlı, şanslı olmak” (EDPT: 601b; DTS: 473a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : ḡutal- “mesut olmak” (Kaçalın, 2019: 307) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ḡutaldı er (ṣāra ... macdūd)* (DLT) “Adam mesut oldu.” (Kaçalın, 2019: 307)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

ḡutılıḡ : “haşmet, yücelik”

< ḡut+ı+lıḡ “kutlu” (DTS: 473a)

Orh. : -

Uyg. : *ḡutılıḡ* “-nın haşmeti, -nın yüceliḡi” (Wilkens, 2021: 430b) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *burhan ḡutılıḡ köñülüḡ bir kṣan üdtä sıyu y(a)rılıkadı* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 133) “Buddha’nın yüce gönlü bir anda₂ herkesi emretti.” *bodis(a)t(a)vlar bo köñül küçi üzä sansarlıḡ öñ kürtüküḡ ärtip burhan ḡutılıḡ oturugka täggüläri üçün al altagta uzanmaknuḡ yegin adrokin tuyunup* (AYS IV) “Bodhisattvalar bu gönül sayesinde saṃsāralı çöl ve karı aşır Buddha saadetli tahta ulaşmaları için (çeşitli) yöntemlerle₂ maharetin en üstününü, fırsatını anlayıp” (Tokyürek, 2015: 274)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

ḡutluḡ : “bahtlı, şanslı, talihli, kutlu”

< ḡut+luḡ “baht, şans, kut” (OTWF: 139; DTS: 473a; EDPT: 601a; Ayazlı, 2016: 170)

Orh. : *ḡutluḡ* “bahtlı, şanslı, talihli, kutlu” (EDPT: 601a) Kelime bu dönemde bazen de unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime **Tar** ve **S** adlı runik harfli metinlerde tanıklanmıştır: *ḡutluḡı isig yēr ḡutluḡı ...* (Tar K3) “Saadeti sıcak yer saadeti” (Ölmez, 2015: 280)

Uyg. : *ḡutluḡ* “kutlu, kutsal, bahtlı, şanslı, mutlu, mübarek, saadetli” (Wilkens, 2021: 430b; Caferoḡlu, 1968: 189) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** gibi metinlerde tanıklanmıştır: *kopka kutadur ḡutluḡ kıvlıḡ ädrämlig tugar* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 204) “Hepsini kutsar; bahtlı₂ faziletli doğar.” *ol ulug ḡutluḡ ṣiravast atl(ı)ḡ kănt uluṣka pinvat buṣi*

Krh. : *ķutluę* “kutlu; bereketli olan her Őey, mŭbarek” (Arat, 1979b: 294; Kaķalin, 2019: 308; Kŭk, 2004: 4831; Borovkov, 2002: 182; Ata, 2004: 503) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ne ķutluę ķut ol erke edęŭ atı* (KB) “İyi ad insan iķin ne kadar mŭbarek bir saadettir.” (Arat, 1979a: 59) *ķiři ķutluęınıy bolur belęŭsi* (KB) “İnsanlar arasında saadete nail olan kişinin işareti olur.” (Arat, 1979a: 471) *ķutluę nēę (mubāarak)* “Bereketli olan her Őey.” (Kaķalin, 2019: 308) *yana anlar kim ķutluę boldılar* (TİEM) (Kŭk, 2004: 166) “Onlar kutlu olanlardır.” *taķı ķıldı meni ķutluę ķanda kim bolsa men* (TİEM) (Kŭk, 2004: 222) “Nerede olursam olayım, O beni mŭbāerek kıldı.” (Yazır, 2014: 306, 19/31) *ķıldı meņe ķutluę bereketlig* (AT.) “Benim iķin mukaddes bir nimet verdi.” (Borovkov, 2002: 182) *davud yalavaķ aydı bu ķutlię orun ermiş munda bir mezigit ķılęu kerek* (AT.) (Borovkov, 2002: 182) “Davud peygamber bu kutlu yerde bir mescit yapmak gerek, dedi.” *mŭbāerek orun iķinde/ķutluę orun iķinde* (JR) (Ata, 2004: 76) “Mŭbarek, kutlu yerde.” *hem ķıldı meni ķutluę namāzlı zekātlı* (JR) (Ata, 2004: 61) “Beni namaz ve zekāt (ile) mŭbarek kıldı.” Ayrıca krř; *ķutluęluķ* “kutluluk” (Kŭk, 2004: 483) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *aytıldı ay nŭh ķudı ingil esenlik birle bizdin ķutluęluķlar seniņ űeze taķı űmmetleriņ űze* (TİEM) (Kŭk, 2004: 161) “Denildi ki: Ey Nuh, sana ve seninle beraber olan űmmetlere selām ve bereketlerle (gemiden) in!” (Yazır, 2014: 226, 11/48)

Kıp. : *ķutluġ* ~ *ķutlu* “kutlu, mübarek” (Toparlı vd., 2007: 165b; Argunşah ve Güner, 2015: 766) Kelime **BM**, **CC**, **GT**, **Kİ**, **RH** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ķutlu yüzün* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 6) “Mübarek yüzün.”

nägülik kertgünür sizlär (DKPAM) “Bu bedbaht canlının sözüne nasıl inanırsınız?” (Elmalı, 2009: 117) *bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan tapa barıp inçä tep ötüg ötün sizin tä öñi üdrülüp yalañuklar yeri kutsuz ülgüsüz osuglug boltı (...)* (Maitri) “Hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkan’a doğru gidip şöyle bir dilekte bulunun: ‘Sizden ayrıldıktan sonra insanlar aleminin sanki kutsuz, nasipsiz oldu.’ (Tekin, 1960: 165)

Krh. : *ķutsuz* “bahtsız, şanssız, talihsiz, işleri ters giden” (Kaçalın, 2019: 308; Kök, 2004: 483) Kelime **DLT**, **At.** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: **DLT**’de kelime Ar. *al-mudbir fi’l-umūr* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 308). *azu ķutsuz ajun ķarıpmu munar* (At.) “Yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı ?” (Arat, 2006: 76) *alıp bērmegen ol elig ķutsuzı* (At.) “Alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur.” (Arat, 2006: 60) *ķutsuz boldılar ot içinde* (TİEM) (Kök, 2004: 166) “Ateşin içinde olanlar talihsizlerdir.” Ayrıca krş; *ķutsuzluk* “uğursuzluk” (Ünlü, 2004: 557a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *aydılar ķutsuzluķunızlar silerniñ birle ķamuğ ıdıǵıñ birle* (TİEM) (Ünlü, 2004: 141) “Dediler ki: Sizin uğursuzluğunuz yanınızdadır.” (Yazır, 2014: 440, 36/19)

Hrz. : -

Kıp. : *ķutsuz* “kutsuz, uğursuz” (Toparlı vd., 2007: 165b) Kelime **TA** adlı metinde tanıklanmıştır.

meşşüm : “uğursuz, mel’un”

< Ar. *meşşüm* “şanssız, uğursuz” (Steingass, 1998: 1362b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *meşşüm* “uğursuz, mel’un” (Toparlı vd., 2007: 183a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *seniñ teg yüzi ķara meşşüm* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 118) “Senin gibi yüzü kara, lanetli (kişi).”

mübārek : “mübarek”

< Ar. *mübārek* “mübarek; şanslı” (Steingass, 1998: 1148b)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *mübārek* “mübarek” (Ata, 2004: 525) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *biz endürdimiz mübārek tün içinde* (JR) (Ata, 2004: 127) “Biz mübarek gecede (onu) indirdik.”

Hz. : *mübârek* “mübarek; kutlu, uğurlu, bereketli” (Ata, 1997b: 451a; Ata, 2014: 300b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mübârek kademîga saçtılar* (KE) (Ata, 1997a: 275) “Mübarek ayağına saçtılar.” *mübârek bolsun* (NF) (Eckmann, 2014: 79) “Mübarek olsun.” *mübârek nefesdin* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 148) “Mübarek nefesten.”

Kıp. : *mübârek* “bereketli, feyizli” (Toparlı vd., 2007: 190a) Kelime **GI**, **GT** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mübârekdür* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 50) “Mübarektir.”

müteberrik : “mübarek sayılan, uğurlu”

< Ar. *müteberrik* “kutsallaştırılmış, şanslı” (Steingass, 1998: 1154a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *müteberrik* “mübarek sayılan, uğurlu” (Ata, 2014: 305b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *müteberrik arığ hürmetlig* (NF) (Eckmann, 2014: 28) “Kutlu, temiz, hürmetli”

Kıp. : -

naḥs : “uğursuz”

< Ar. *naḥs* “talihsiz, şanssız” (Steingass, 1998: 1390a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *naḥs* “uğursuz” (Sağol, 1993: 806) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bolğan naḥs kün içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 411) “Uğursuz günde olan.”

Kıp. : -

nîk-baḥt : “iyi talihli”

< Far. *nîk-baḥt* “şans, iyi niyetli” (Steingass, 1998: 1443a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *nîk-baḥt* “iyi talihli” (Sağol, 1993: 813) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlardin bed-baḥt taḳı nîk-baḥt* (HTKT) (Sağol, 1993: 166) “Onlardan kötü ve iyi talihli (olanlar).”

Kıp. : -

oŋ : “hayır; kısmet”

oŋ “sağ; doğru” (EDPT: 166b; DTS: 367b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *oŋ* “hayır; kısmet” (Arat, 2006: XLIXb) Kelime **At.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ķamuğ türlüg işte biligsiz oŋı / ökünç ol aŋar yok oŋ anda açın* (At.) “Her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır ve ona bundan başka bir kısmet yoktur.” (Arat, 2006: 49) *seniŋ raķmetiŋdin umar men oŋa* (At.) “(Daima) senin rahmetinden hayır umarım.” (Arat, 2006: 41)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

oroz : “talih, baht, kader”

< Far. *rōz* “talih, baht” (Steingass, 1998: 592b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *oroz* “talih, baht, kader” (Toparlı vd., 2007: 205b; Argunşah ve Güner, 2015: 534) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

rūzgār : “talih”

< Far. *rūzgār* “talih, şans” (Steingass, 1998: 593b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *rūzgār* “talih” (Toparlı vd., 2007: 219b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *rūzgārına şefķatı bar idi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 113) “Talihinde şefkat vardı.”

sa‘ādet : “saadet, mutluluk”

< Ar. *sa‘ādet* “mutluluk, iyi şans; refah” (Steingass, 1998: 682a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *sa‘ādet* “saadet, mutluluk” (Ata, 1997b: 528a; Ata, 2014: 355a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 251b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ey sa‘ādet tamğası* (KE) (Ata, 1997a: 107) “Ey saadet damgası!” *bu uluğ sa‘ādet turur* (NF) (Eckmann, 2014: 239) “Bu büyük bir saadettir.” *sa‘ādet küdezmek bu sünnet haķın* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 109) “Sünnetin hakkını korumak

mutluluk(tur).” Ayrıca krş; *sa’ādetliĝ* “saadetli” (Ata, 1997b: 528a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *sa’ādetliĝ* (KE) (Ata, 1997a: 3) “Saadetli.”

Kıp. : *sa’ādet* “ikbal, talih, saadet, mutluluk” (Toparlı vd., 221a) Kelime **GI, GT, İM, KF, MG** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bérgey saña él bu sa’ādet* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 49) “Devlet sana bu ikbali verecek.” *sa’ādet birle çıkmakını tilegey* (İM) (Toparlı, 2017: 137) “Saadetle çıkmayı dileycek.”

sa’d : “kutluluk, uğur”

< Ar. *sa’d* “uğurlu, mutluluk” (Steingass, 1998: 682b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *sa’d* “kutluluk, uğur” (Ata, 1997b: 529b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *sa’d ma künenç turur* (KE) (Ata, 1997a: 133) “Şans da kıskanç(lık)tır.”

Kıp. : -

sa’id : “mutlu, uğurlu (kimse)”

< Ar. *sa’id* “şanslı, mutlu” (Steingass, 1998: 683a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *sa’id* “mutlu, uğurlu (kimse)” (Ata, 2014: 358b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *saña sa’id mü tēp ündegeyler* (NF) (Eckmann, 2014: 302) “Sana hayırlı, uğurlu (kişi) mi diye seslenecekler?”

Kıp. : -

samala : “talihsizlik”

< Rus. *smola* “zift” (Argunşah ve Güner, 2015: 547)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *samala* “talihsizlik” (Toparlı vd., 2007: 225b; Argunşah ve Güner, 2015: 547) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

şekāvet : “bedbahtlık, kutsuzluk, talihsizlik”

< Ar. *şekāvet* “şanssızlık; sefalet” (Steingass, 1998: 750a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *şekāvet* “bedbahtlık, kutsuzluk, talihsizlik” (Ata, 2014: 388a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *mü'minlarnı şekāvetdin keremün birle saklağıl* (NF) (Eckmann, 2014: 257) “Müminleri kutsuzluktan lütfunla koru!”

Kıp. : *şekāvet*³ “bahtsızlık, kutsuzluk” (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır.

şūm ~ şom : “uğursuz”

< Far. *şūm* “talihsizlik” (Steingass, 1998: 767a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *şūm ~ şom* “uğursuzluk” (Ata, 1997b: 584b; Sağol, 1993: 902) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol şūmlar şāmka eltiler* (KE) (Ata, 1997a: 362) “O uğursuzlar Şam’a ulaştılar.” *şom fālınız siziñ birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 333) “Uğursuzluğunuz ile.”

Kıp. : *şom* “uğursuz” (Toparlı vd., 2007: 254a) Kelime **RH** adlı metinde tanıklanmıştır.

şūmluḡ ~ şomluḡ : “uğursuzluk”

< Far. *şūm* “talihsizlik” + Tü. + *luḡ* “uğursuzluk”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *şūmluḡ* “uğursuzluk, kötülük” (Ata, 1997b: 584b; Ata, 2014: 390a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıñ şūmluḡındın cühūdlar anda üküş boldı* (KE) (Ata, 1997a: 19) “Onun uğursuzluğundan dolayı Yahudiler orada fazlalaştı.” *öldiler bu yalğan sözlemek şūmluḡındın* (NF) (Eckmann, 2014: 266) “Yalan söyleme uğursuzluğundan öldüler.”

Kıp. : *şomluḡ* “uğursuzluk” (Toparlı vd., 2007: 254b) Kelime **RH** adlı metinde tanıklanmıştır.

ṭāli‘ : “talih, kısmet”

< Ar. *ṭāli‘* “baht, talih, şans” (Steingass, 1998: 807a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

³*şekāvet* kelimesi ilgili metinde geçmemektedir.

Kıp. : *ṭāli* ‘“talih, kismet” (Toparlı vd., 2007: 260a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ṭāli* ‘siz *ṣayyād teñizde balık tuta bilmes* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 93) “Talihsiz avc₁₂ denizde balık tutamaz.”

teberrük : “bereket, uğur sayma”

< Ar. *teberrük* “nimet, kutsama” (Steingass, 1998: 279b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *teberrük* “bereket, uğur sayma” (Ata, 2014: 416a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *yüzleriñe sürterler teberrük kıılır erdiler* (NF) (Eckmann, 2014: 32) “Yüzlerine sürerler, uğurlu sayarlardı.”

Kıp. : *teberrük* “uğur sayma” (Toparlı vd., 2007: 267a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *teberrük için* (İM) (Toparlı, 2017: 195) “Uğur için.”

teḳaddüs : “mübarek ve muhterem olma”

< Ar. *teḳaddüs* “kutsal olma” (Steingass, 1998: 315b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *teḳaddüs* “mübarek ve muhterem olma” (Ata, 1997b: 620a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *tehlil ü teḳaddüs kılganlardın* (KE) (Ata, 1997a: 8) “Tevhid (edenlerden) ve mübarek olanlardan.”

Kıp. : -

ülüglüg : “mutlu; kutsal, kutsanmış, kismetli, kutlu”

< *üle-g+lüg* “hisseli; kader” (EDPT: 144a; OTWF: 344; DTS: 625a)

Orh. : -

Uyg. : *ülüglüg* “mutlu; kutsal, kutsanmış, kismetli, kutlu” (Wilkens, 2021: 824a) Kelime **BT** ve **Fodingxin** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kutlug ülüglüg ogul [sılı]g kı[z tugurur]* (Fodingxin) (Kara ve Zieme, 1986: 327) “Kutlu₂ iyi huylu kız (evlat) doğurur.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ülügsüz : “şanssız, talihsiz, kismetsiz, kutsuz”

< *üle-g+süz* “şanssız” (EDPT: 144b; DTS: 625a)

Orh. : -

Uyg. : ülügsüz “şanssız, talihsiz, kısmetsiz, kutsuz” (Wilkens, 2021: 824a) Kelime **BT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tınl(ı)glar kutsuz kovı ülügsüz ärürlär* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 116) “Canlılar talihsizdirler³.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

yol : “yol, çare; âdet, töre, usül; talih, baht”

yol “(Allah) yolu” (EDPT: 917a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : yol “yol, çare; âdet, töre, usül; talih, baht” (Ata, 1997b: 742b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *katında maña yol bolğay mu* (KE) (Ata, 1997a: 220) “Huzurunda bana talih çıkacak mı?”

Kıp. : -

yolluğ : “doğru yolda bulunan, bahtlı, kısmetli”

< *yol+luğ* “bahtlı, kısmetli” (DTS: 271b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : yolluğ “doğru yolda bulunan, bahtlı, kısmetli” (Kök, 2004: 685) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kimni köni yolğa köndürse tañrı ol köni yolluğ ol* (TİEM) (Kök, 2004: 209) “Kim yolunu Allah yoluna çevirirse o yol doğrudur.” Ayrıca *krş; yolluğluk* “kısmetli, talihli, bahtlı” (Kök, 2004: 685) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *köni yolluğluk bëriñler anlarğa tavarlarını* (TİEM) (Kök, 2004: 54) “Onlara mallarını doğru şekilde verin.”

Hr. : yolluğ “bahtlı, kısmetli” (Ata, 1997b: 744b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu kişi mundağ yolluğ turur* (KE) (Ata, 1997a: 57)

Kıp. : -

yümlü : “mübarek, uğurlu”

< *yüm+lü* “mübarek, uğurlu”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *yümlü* “mübarek, uğurlu” (Toparlı vd., 2007: 332b) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.4.13. İman, İtikat ve Vahdet

barla- : “Allah’ın varlığını kabul etmek”

< *bar+la-* “Allah’ın varlığını kabul etmek” (DTS: 84a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *barla-* “Allah’ın varlığını kabul etmek” (Ata, 1997b: 79b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ilāhī bu kūn yēr yüzinde seni birlegen barlağan yalguz ibrahīm turur* (KE) (Ata, 1997a: 58) “(Ey) Rabb, bugün yeryüzünde senin varlığını ve birliğini kabul eden yalnız İbrahim’dir.”

Kıp. : -

birle- : “birlemek, (Tanrı’yı) tevhid etmek”

< *bir+le-* “birlemek” (DTS: 102b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *birle-* “birlemek, (Tanrı’yı) tevhid etmek” (Kök, 2004: 320) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *seni birlep saña tapunur miz* (TİEM) (Kök, 2004: 1) “Seni tevhid ederek sana ibadet ederiz.”

Hrz. : *birle-* “Allah’ın birliğini kabul etmek, tevhid etmek” (Ata, 1997b: 114b; Ata, 2014: 70b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ya kūb yalavaç uruğundın seni birlegen hīç kimerse kalmadı* (KE) (Ata, 1997a: 166) “Yakup peygamberin soyundan Allah’ın birliğini kabul eden hiç kimse kalmadı.” *tañrı te ‘ālānı birleñ* (NF) (Eckmann, 2014: 12) “Allahutaala’nın birliğini kabul edin!”

Kıp. : *birle-* “birlemek, tevhit etmek” (Toparlı vd., 2007: 32a) Kelime **GI, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teyrini birlegey* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Allah’ın birliğini kabul edecek.”

birlik : “birlik; vahdet”

< *bir* “1; tek; biri” krş. *DLT*’de *bīr* “1”, Trkm. *bīr* “ay”; *bīrik-* birleşmek”, Yak. *bīr* “1” (Taş, 2015: 59; DTS: 102b) +*lik*

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *birlik* “birlik, vahdet” (Arat, 1979b: 93) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *sakışka katılmaz senin birliğin* (KB) “Senin birliğin hesaba gelmez.” (Arat, 1979a: 18)

Hrz. : *birlik* “vahdet, birlik, teklik; toplanma, topluluk” (Ata, 1997b: 115a; Ata, 2014: 70b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 208a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydı hüdāyā senin birliğin yünusnıñ yalavaçlığıña ikrār kıldıq* (KE) (Ata, 1997a: 218) “Dedi ki: Ey Allah(ım) senin birliğine (inandık); Yunus’un peygamberliğini kabul ettik.” *haq te ‘ālānıñ birliğini taqı barlığını bilmek farīza turur* (NF) (Eckmann, 2014: 158) “Allahutaala’nın birliğini ve varlığını bilmek farzdır.” *ıdı birliğin inandım aña* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 95) “Ona, Allah’ın birliğine inandım.”

Kıp. : -

bit- : “inanmak, iman etmek” → **büt-**

büt- “tamamlamak, bitirmek, gerçekleştirmek” (EDPT: 298b; OTWF: 176; DTS: 133b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bit-* “inanmak, iman etmek” (Kök, 2004: 321; Ata, 2004: 279; Üşenmez, 2010: 364) Kelime **TIEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tañrı zāyi ‘ kılmaz bitgenlerniñ şevābını* (TIEM) (Kök, 2004: 50) “Allah iman edenlerin sevabını karşılıksız bırakmaz.” *bitiñler tañrığa* (JR) (Ata, 2004: 52) “Allah’a iman ediniz.” *biter mü siz kitābnıñ pāresiñe* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 320) “Siz kitabın bir parçasına inanıyor musunuz?” ayrıca krş; *bitgen* “iman eden” (Üşenmez, 2010: 364) *minnet kıldı tañrı bitgenler* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “Allah iman edenlere lütufta bulundu.”

Hrz. : *bit-* “inanmak, tapınmak, iman etmek” (Ata, 1997b: 115b; Ata, 2014: 71a; Sağol, 1993: 575) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mūsī aydı emdi bildiñiz mü bitdiñiz mü* (KE) (Ata, 1997a: 169) “Musa şöyle söyledi: Şimdi anladınız mı, inandınız mı?” *haq te ‘ālānıñ resülü tēp bittük* (NF) (Eckmann, 2014: 19) “Allahutaala’nın resulü diye inandık.” *eger biter erseler tañrığa* (HTKT) (Sağol, 1993: 26) “Eğer Allah’a iman etseler.”

Kıp. : -

bitit- : “iman etmek”

< *biti-t-* “yazmış olmak” (EDPT: 301a; DTS: 104a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bitit-* “iman etmek” (Üşenmez, 2010: 365) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *bititmes tañrığa taķı kıyāmet kūnge* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 241) “Kıyamet gününe ve Allah’a iman etmez.”

Hrz. : -; Kıp. : -

bitmek : “iman”

< *bit-mek* “iman” (Kök, 2004: 321; Üşenmez, 2010: 365)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bitmek* “iman” (Kök, 2004: 321; Üşenmez, 2010: 365) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anlar kāfirlikka ol kūn yakınraķ anlardan bitmekke* (TİEM) (Kök, 2004: 49) “Onlar o gün kâfirliğe iman edenlerden daha yakındı.” *ol kūn yakınraķ anlardan bitmekge* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 265) “O gün onlardan imana daha yakın (olanlar vardı).”

Hrz. : *bitmek* “inanmak, iman” (Sağol, 1993: 575) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *arturđı anlarğa bitmek* (HTKT) (Sağol, 1993: 145) “Onlarda iman fazlalaştı.”

Kıp. : -

büt- : “inanmak, ikrar etmek” → **bit-**

büt- “tam olmak, bitirmek, sonlanmak” (EDPT: 298b; OTWF: 347; DTS: 133b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *büt-* “inanmak, ikrar etmek” (Ünlü, 2004: 402a; Borovkov, 2002: 91; Ata, 2004: 302) Kelime **TİEM**, **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *eger ortaķ kılsa aņar bütüñizler* (TİEM) (Ünlü, 2004: 164) Eğer (Allah’a) ibadet ederseniz.” *sen bizni ne kılsa kılğıl biz seņe bütgü ermez miz* (AT.) “Sen bize ne istersen yap, biz sana inanmayız.” (Borovkov, 2002: 91) *andağ ermez kim anlar bütmezler āhiretka* (JR) (Ata, 2004: 83) “Onun gibi onlar ahiret hayatına inanmaz değillerdir.”

Hrz. : *büt-* “inanmak” (Ata, 1997b: 148a; Sağol, 1993: 590; Toparlı ve Argunşah, 2014: 212a) Kelime **KE**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ıçı ‘azze ve*

celle birlikiñe bütüñ (KE) (Ata, 1997a: 48) “Allahutaala’nın vahdetine inanın.”
bütgenlerge saķış kopar küninde (HTKT) (Sağol, 1993: 187) “Hesap gününde iman edenlere.” *büter munça birle bu niyyet işi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 167) “Bu niyet işiyle inanır.”

Kıp. : -

bütmeklik : “iman”

< *büt*- “tam olmak, bitirmek, sonlanmak” (EDPT: 298b; OTWF: 347; DTS: 133b) + -
mek+lik “iman”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bütmeklik* “iman” (Kök, 2004: 340) Kelime ***TİEM*** adlı metinde tanıklanmıştır:
arturdi anar bu bütmeklik (TİEM) (Kök, 2004: 146) “İmanını artırdı.”

Hrz. : -; Kıp. : -

huccet : “delil, şehadet”

< Ar. *huccāt* “delil, kanıt” (Steingass, 1998: 412a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *huccet* ~ *hüccet* “delil, şehadet” (Kök, 2004: 386; Borovkov, 2002: 130; Ata, 2004: 387; Üşenmez, 2010: 420) Kelime ***TİEM***, ***AT.***, ***JR*** ve ***ÖN*** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tandılar tañrınıñ açuķ hüccetleriñe* (TİEM) (Kök, 2004: 34) “Allah’ın apaçık ayetlerini inkâr ettiler.” *açuķ hüccet* (AT.) (Borovkov, 2002: 130) “(Sizlere) apaçık bir delil.” *bu ögür kamuğ kıldımız sizke olar üze hüccet belgülüg* (JR) (Ata, 2004: 12) “Bütün bu topluluk üzerine apaçık deliller (gönderdik).” *ayğıl keldürüñ hüccetiñizni eger erdiñiz erse rāst ayğanlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 218) “Doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, dedi.”

Hrz. : -; Kıp. : -

mağ : “sığınak, dayanak, yardım”

< **ma*- “güvenmek” + -ğ “güven, umut” (EDPT: 182b)

Orh. : -

Uyg. : *mag* “sığınak, dayanak, yardım” (Wilkens, 2021: 288a; Caferoğlu, 1968: 86)
Kelime ***AYS***, ***HT***, ***Maitrisimit*** ve ***UigTot.*** adlı metinlerde tanıklanmıştır (UigTot. için

ayrıca bk. Aris, 2018: 99): *alku maytri badis(a)t(a)vka amramakın üç inag tutmak (...)* *ogul kişi kodup toyın [dıntar boltı]lar* (Maitri) “Maitri Bodhisattva’ya karşı besledikleri sevgiden dolayı üç sığınmayı tutarak (...) oğlunu ve karısını bırakıp rahip (oldu)lar.” (Tekin, 1960: 67)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

inan- ~ inan- : “inanmak, güvenmek”

< **ina-* → *inan-* “(dinî anlamda) inanmak, güvenmek; (Buddha’ya) inanmak; sığınmak; (dinî olmayan anlamda) güvenmek” (UW, 2015: 88; OTWF: 188)

Orh. : -

Uyg. : *inan-* “(bir şeyden) çare aramak; inanmak, güvenmek” (Wilkens, 2021: 288b) Kelime **HT**, **Maitrisimit** ve **UigTot**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu nom kutıya inanur men* (Maitri) “Bu din asâletine inanıyorum.” (Tekin, 1960: 65)

Krh. : *inan-* “inanmak, güvenmek” (Arat, 1979b: 182; Kaçalın, 2019: 193; Borovkov, 2002: 132) Kelime **KB**, **DLT** ve **AT**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kamuğ edgü isiz bayat hıkmı bil / bayatka inanğıl anıy tapğı kıl* (KB) “Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil; Tanrı’ya inan ve ona kulluk et.” (Arat, 1979a: 145) *kayu kıl bayatka inansa turup / bela kadğu kapğın öziñe tudı* (KB) “Hangi kul Tanrı’ya inanırsa, kendisine bela ve kaygı kapılarını kapatmış olur.” (Arat, 1979a: 144) *men anar inandım (i’tamadtu)* (DLT) “Ben ona inandım, güvendim.” (Kaçalın, 2019: 193) *ey anlar kim inandılar...* (AT.) (Borovkov, 2002: 132) “Ey iman edenler.”

Hrz. : *inan-* “inanmak” (Ata, 2014: 177b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 223b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tañrı te’ālānı bir ü bar turur tēp inanduk* (NF) (Eckmann, 2014: 19) “Allahutaala birdir ve vardır diye inandık.” *haqqā inanğan kişi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Allah’a inanan kişi.”

Kıp. : *inan-* “inanmak, iman etmek, güvenmek” (Toparlı vd., 2007: 101b; Argunşah ve Güner, 2015: 716) Kelime **CC**, **GT**, **MG**, **MS** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *inanman hattā ma’āyine körmeyinçe* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 128) “Gözle görmeyince inanmam.”

ışan- : “güvenmek, inanmak, tevekkül etmek”

ışen- “güvenmek, inanmak” (EDPT: 264a; DTS: 214b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ısan-* “güvenmek, inanmak, tevekkül etmek” (Toparlı vd., 2007: 102b; Argunşah ve Güner, 2015: 482) Kelime **CC** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ısanmak : “inanç, iman, inanış”

< *ısan-mak* “inanç, iman, inanış”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ısanmak* “inanç, iman, inanış, güven” (Toparlı vd., 2007: 102b; Argunşah ve Güner, 2015: 482) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

īmān : “Allah’a inanma, iman etme”

< Ar. *īmān* “inanma, inanç, din” (Steingass, 1998: 132a; ayrıca DTS: 209a bk.)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *īmān* “Allah’a inanma, iman etme” (Kök, 2004: 401; Ata, 2004: 406; Üşenmez, 1998: 433) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *arturdi anlarka īmānnı* (TİEM) (Kök, 2004: 50) “Onlara (karşı) imanı arttı.” *kim tansa īmānka yok yodun boldı ok anıy işi* (TİEM) (Kök, 2004: 75) “Kim imanı inkâr ederse, onun işi de bozulur.” *ol tañrı bilgen ol īmānıñızın* (JR) (Ata, 2004: 7) “Allah imanlarınızı bilendir.” *neme yavuz füsük at īmānda keğin* (JR) (Ata, 2004: 140) “İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir.” (Yazır, 2014: 515, 49/11) *taķı ermedi tañrı žāyi ‘ kılmaķ üçün īmānıñızın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 223) “Allah imanınızı boşa çıkarmaz.”

Hrzs. : *īmān* “iman, İslam dinini kabul etme” (Ata, 1997b: 267b; Ata, 2014: 185b; Sağol, 1993: 672; Toparlı ve Argunşah, 2014: 225b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *īmān birle bardılar* (KE) (Ata, 1997a: 232) “İmanla vardılar.” *īmānı tamām boldı* (NF) “İmanı tamdı.” *īmān ketürgen tişini* (HTKT) (Sağol, 1993: 320) “İman eden kadını.” *ketürgil imān* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 93) “İman getir!”

Kıp. : *īmān* “iman, inanma” (Toparlı vd., 2007: 110b) Kelime **Gİ, GT, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *īmān ehlin karanğulukdan çıkarıp* (GT)

(Karamanlioğlu, 2019: 74) “İman ehlini karanlıktan çıkarıp.” *īmān keltürgey melāyikelerge* (İM) (Toparlı, 2017: 23) “Meleklerle iman edecek.”

inanç : “inanç”

< *inan-ç* “güven” (OTWF: 286; DTS: 218b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *inanç* “inanç” (Ata, 1997b: 270a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ey ümmetler inançı* (KE) (Ata, 1997a: 344) “Ey inancı (olan) ümmetler!”

Kıp. : *inanç* “düzenlik, emniyet, güvenç” (Toparlı vd., 2007: 111b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

inanıl- : “inanılmak, güvenilmek”

< *inan-ıl-* “inanılmak, güvenilmek”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *inanıl-* “inanılmak, güvenilmek” (Toparlı vd., 2007: 111b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

i’tikād : “inanç, inanma”

< Ar. *i’tikād* “güven, inanç” (Steingass, 1998: 73b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *i’tikād* “inanç, inanma; gönülden bağlanma” (Ata, 1997b: 277b; Ata, 2014: 190b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 226a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *i’tikādlarınız yarıtıñ* (KE) (Ata, 1997a: 108) “İmanınızı aydınlatın.” *barçalarınñ i’tikādları andağ erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 52) “Hepsinin inançı öyleydi.” *arığ i’tikād körklü ādāb bile* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 134) “Temiz inanç, güzel adapla.”

Kıp. : *i’tikād* “inanma, gönülden tasdik ederek inanma” (Toparlı vd., 2007: 117a) Kelime **GI**, **GT**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol i’tikād bilen* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 108) “O inanmayı bilen.” *i’tikād kılsa kāfir bolmaqlıqqa* (İM) (Toparlı, 2017: 23) “Kâfir olmaya gönülden inansa.”

kértün- : “inanmak, iman etmek” → **kértün-**

< *kértü+n-* “inanmak” (EDPT: 739b; OTWF: 282; DTS: 301b)

Orh. : -

Uyg. : *kertgün-* “inanmak ve saygı göstermek” (Wilkens, 2021: 365b; Caferoğlu, 1968: 112) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bo d(a)r(a)nı nomug eşidip boşgunsarlar tutsarlar okısarlar sözläsärlär kertgünsärlär uksarlar* (AYS VII) “Bu *dharani* öğretiyi işiterek, öğrenip akılda tutsalar, okuyup söyleseler (ve) doğruluğuna inanıp (bütünüyle) anlasalar” (Çetin, 2012: 112) *tetsesi başın bo kamag [n]omçı açarılar barça kertgünür biz* (HT V) (Dietz vd., 2015: 86) “(Onun) müridine, bu bütün öğretici *Āçāryalar*ın hepsine inanırız.”

Krh. : *kértgün-* “inanmak, iman etmek; ikrar etmek, doğrulamak” (Kaçalın, 2019: 255; Kök, 2004: 426; Ata, 2004: 468) Kelime **DLT**, **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kul teŋrike kértgün (aķarra)* (DLT) “Kul, yüce Allah’ın birliğini ikrar etti.” (Kaçalın, 2019: 255) *teŋrike kértgün (āmin)* (DLT) “Allah’a inan.” (Kaçalın, 2019: 255) *kértgünürler taŋrıķa* (TİEM) (Kök, 2004: 142) “Allah’a iman ederler.” *eger kértgünse siler taŋrıķa ne kim endürdimiz kulumız üze adırmak küinde ol* (TİEM) (Kök, 2004: 129) “Eğer siz Allah’a ve o ayırım gününde kulumuzun üzerine indirilene inanmış iseniz.” *biz kértgündümüz idimizke yarlıkamak üçün bizni haķālarımıznı* (JR) (Ata, 2004: 69) “Bizim günahlarımızı bağışlaması için Rabb’imize iman ettik.” *kim tansa taŋrıķa kértgünmişde keğin* (JR) (Ata, 2004: 57) “Her kim iman ettikten sonra (Allah’ı) inkâr ederse.” Ayrıca *krş; kértgüngen* (JR) “iman eden”, *kértgünmiş* (JR) “iman etmiş”, *kértgünügli* (JR) “iman etmiş” (Ata, 2004: 468)

Hrz. : *kértgün-* “inanmak” (Ata, 1997b: 363a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *saŋa kértgüngenler evveli men* (KE) (Ata, 1997a: 170) “Sana inananların ilkiyim.”

Kıp. : -

kértgüngülük : “inanılır”

< *kértgün-gülük* “inanılır, güvenilir”

Orh. : -

Uyg. : *kertgüngülük* “inanılır, güvenilir” (Wilkens, 2021: 366b) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *t(ä)ŋri baŋşım(ı)z tükäl bilgä burhanıŋ sukançıg tatıglıg nomlug y(a)rl(ı)gın kertgüngülük ol munı köñüldä ornatguluk ol munı tep munçulayu*

sözlädi (HT VIII) (Röhrborn, 1996: 66) “Tanrı üstadımız tamamiyle bilge Buddha’nın sevimli, tatlı, öğretili emrini (onun) güvenilir olduğunu söyleyerek gönülden yerine getirdiğini bu şekilde söyledi.” *ança ymä kertgün[gülü]k tæg sav sözlädiñ* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 422) “Bu şekilde yine inanmış gibi söz söyledin.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kértgünmek : “inanç, inanma, iman etme”

< *kèrgün-mek* “inanç, inanma” (DTS: 301b)

Orh. : -

Uyg. : *kertgünmāk* “inanç, inanma” (Wilkens, 2021: 366b) Kelime **HT, Huas.** ve **Kuan.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tapıg udug ayamak çiltämāk atamak [kert]günmākdā ulatı tægürgäli ämgāk ämgänsär ol ämgäki <tölüki> yoksuz bolmaz* (Kuan.) “Kuanşi im Puser’a saygı ve hürmet₂ ile tapmak, (ona) saygı göstermek, (onu) anmak, (ona) inanmak₂ (gibi daha başka şeylerde) kulluk etmek için gayret gösterse, sıkıntı çekse bu sıkıntısı ızdırabı, boşa gitmek.” (Özcan Devrez, 2020: 59) *äzrua t(ä)ñri tamgası ekinti kerkünmāk kün ay t(ä)ñri tamg(a)sı üçünç korkmak beş t(ä)ñri tamgası törtünç bilgä bilig burhanlar tamgası* (Huas.) “Ezrua tanrının nişanı; ikincisi inanç, Güneş ve Ay tanrılar nişanı; üçüncüsü korku, beş tanrının nişanı; dördüncüsü erdem, peygamberlerin nişan(dır).” (Özbay, 2014: 86)

Krh. : *kértgünmek* “iman” (Ata, 2004: 468) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrı sevdürdi sizke kértgünmeki* (JR) (Ata, 2004: 139) “Allah size imanı sevdirdi.”

Hrz. : -; Kıp. : -

kértgüntür- : “inandırılmak, inanca teşvik etmek”

< *kértgün-tür-* “inanmasını sağlamak” (OTWF: 821)

Orh. : -

Uyg. : *kertgüntür-* “inanmasını sağlamak, inandırmak” (Wilkens, 2021: 366b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *yäkkä içkääkkä kertgüntü[rmälim] kişilärniñ ädgü[sin] yavızın ülgüläp tä[nläp] sözlämälim* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 286) “Şeytana₂ inanmamasını sağlayalım. Kişilerin iyisini kötüsünü mukayese ederek₂ söylemeyelim.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

kértgür- : “inanmak, iman etmek”

< *kértü+gür-* “inanmak, iman etmek”

Orh. : -

Uyg. : *kértgür-* “inanmak, iman etmek” (Caferoğlu, 1968: 112) Kelime **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *burhanlar yertinçüdä bälgürdi tep temiş savag kértgürür mu ärki (...)* (Maitri) “Burkanlar dünyada belirdi diye söylenen söze acaba inanılır mı ? (...)” (Tekin, 1960: 54)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

kértün- : (Allah’a) inanmak → **kértgün-**

< *kértü+n-* “inanmak” (EDPT: 739b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kértün-* “(Allah’a) inanmak, iman etmek” (Kaçalın, 2019: 256; Kök, 2004: 429; Borovkov, 2002: 159) Kelime **DLT**, **TİEM** ve **AT**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol teŋrike kértündi (āmana)* (DLT) “O, Allah’a inandı, peygamberlerini doğruladı.” (Kaçalın, 2019: 256) *kim kértündi erse taŋrıka keğinki künke* (TİEM) (Kök, 2004: 7) “Kim ahiret günü Allah’a inanırsa.” *kaçan aytılsa anlarğa kértününler neteg kim kértgündi kişiler* (TİEM) (Kök, 2004: 2) “Siz de insanların inandığı gibi inanın, denildiği zaman.” (Yazır, 2014: 2, 2/13) *anlar kim kértündiler* (AT.) (Borovkov, 2002: 159) “İman etmiş olanlar.” *fir’avn aydı sizler musağa büt(t)ünüzler mu kértündinizler mu* (AT.) (Borovkov, 2002: 159) “Fıravun: Sizler Musa’ya iman₂ ettiniz mi? diye sordu.”

Hrzs. : *kértün-* “inanmak” (Ata, 1997b: 363a; Ata, 2014: 251a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ilāhī kértündüm* (KE) (Ata, 1997a: 75) “Rabb’ime inandım.” *uçmaḥқа kértünse* (NF) (Eckmann, 2014: 70) “Cennete inansa.”

Kıp. : -

ma’rifet : “(tasavvufta) Allah’ın birliğini tanıma ve bilme zevki”

< Ar. *ma’rifet* “bilme, öğrenme” (Steingass, 1998: 1271a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *ma'rifet* “(tasavvufta) Allah’ın birliğini tanıma ve bilme zevki” (Toparlı vd., 2007: 178a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tileseñ ma'rifet nûrın körege* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 61) “Allah’ın nurunu dilerseñ gördüğünde.”

murākibe : “Allah’a bağlanma”

< Ar. *murākibe* “koruma, gözlem” (Steingass, 1998: 1207b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *murākibe* “Allah’a bağlanma” (Ata, 2014: 298b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *murākibe ne bolur* (NF) (Eckmann, 2014: 297) “Allah’a bağlanana ne olur?”

Kıp. : -

sağ(ı)n- : “sakınmak, takva sahibi olmak”

< *sağ-ın-* “düşünmek, hayal etmek” (EDPT: 812b; OTWF: 612; DTS: 486b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sağın-* “sakınmak, takva sahibi olmak, Allah’tan korkmak; sanmak, zannetmek” (Ünlü, 2004: 620b; Borovkov, 2002: 222; Ata, 2004: 603; Üşenmez, 2010: 558) Kelime **TIEM**, **AT**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tañrı anlarını çıkarlar silerdin sağnu* (TIEM) (Ünlü, 2004: 71) “Allah onları biliyor ve siz O’ndan sakının!” *sağınıñ üküş gumāndin haqikatda ba'zi gumān yavuz turur* (AT.) “Çoğu zandan sakının, bazı zanlar günahtır.” (Borovkov, 2002: 222) *yazuk keçürmek idinizke bolğay kim sağınğaylar* (JR) (Ata, 2004: 30) “Allah’a karşı günah işlemekten sakınacaklar.” *kırtğardımız anlarını kim taptılar sağnur erdiler* (JR) (Ata, 2004: 116) “Allah’tan korkanları ve ona ibadet edenleri kurtardık.” *tağı sağınıñ tañrıdın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 234) “Allah’tan sakının!”

Hr. : *sağın-* “sakınmak, çekinmek, takva sahibi olmak” (Sağol, 1993: 867) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrı sağınğanlar birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 136) “Allah takva sahipleriyle.”

Kıp. : -

sığın- : “bir yere veya bir kişiye sığınmak”

< *sıġ-in-* “tesir etmek; dokunmak; istemek, dilemek” (EDPT: 813b; OTWF: 613)

Orh. : -

Uyg. : *sıġın-* “(bir şeyden) çare aramak, sığınmak” (Wilkens, 2021: 606a; Caferoğlu, 1968: 203) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *t(ā)ḥri burhannıñ köligäsiñä sıġıntı* (Maitri) “Tanrı Buddha’nın gölgesine sığındı.” (Tekin, 1960: 48)

Krh. : *sıġın-* “sığınmak” (Arat, 1979b: 396; Kök, 2004: 555; Borovkov, 2002: 231; Ata, 2004: 618) Kelime **KB**, **TİEM**, **AT** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köñül til köni tut bayatka sıġın* (KB) “Gönül ve dilini doğru tut, Allah’a sığın.” (Arat, 1979a: 231) *bayatka sıġıñıl kamuğdın üzül* (KB) “Her şeyi terk et, Allah’a sığın.” (Arat, 1979a: 619) *sıġıñıl tañrıka* (TİEM) (Kök, 2004: 199) “Allah’a sığın!” *aydı sıġınur men tañrıka kim bolsa men bilgisizlerdin* (TİEM) (Kök, 2004: 7) “Dedi ki: Ben cahil olanlardan rabbime sığınırım.” *olar aydılar biziñ dīnimiz üze teñrige sıġıñıl erdiler tēp* (AT.) “Onlar, bizim dinimize göre Tanrı’ya sığınmışlardı, dediler.” (Borovkov, 2002: 231) *men sıġındım idimke* (JR) (Ata, 2004: 110) “Ben Rabb’ime sığındım.” *sıġıñıl tañrıka ol eşitgen bilgen ol* (JR) (Ata, 2004: 32) “O (her şeyi) işiten, bilen Allah’a sığın!”

Hrz. : *sıġın-* “sığınmak” (Ata, 1997b: 556a; Ata, 2014: 372a; Sağol, 1993: 880) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri ‘azze ve cellege sıġınur men* (KE) (Ata, 1997a: 113) “Allahutaala’ya sığınırım.” *ey bār ḥudāyā saña sıġınur men* (NF) (Eckmann, 2014: 138) “Ey Allah’ım₂ sana sığınırım.” *men sıġınur men saña* (HTKT) (Sağol, 1993: 161) “Ben sana sığınırım.”

Kıp. : *sıġın-* “sığınmak” (Toparlı vd., 2007: 234a; Argunşah ve Güner, 2015: 811) Kelime **CC**, **Gİ**, **İM**, **KF**, **MG**, **MS** **TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ey teñri men sıġınur men saña necīden* (İM) (Toparlı, 2017: 113) “Ey Allah’ım pislikten sana sığınırım.”

sıġınçu : “sığınak, sığınacak yer”

< *sıġ-in-çu* “sığınak” (OTWF: 289)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sığınçu* “sığınak, sığınacak yer” (Ata, 2004: 619) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrıdın yoķ sizke sığınçu ol kūn* (JR) (Ata, 2004: 121) “O gün Allah’tan başka sığınacağımız olmayacak.”

Hrz. : -

Kıp. : *sığınçı* “kendine sığınılan” (Toparlı vd., 2007: 234a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *teñri sığınğanlarnıñ sığınçısı turur* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Allah sığınanların sığınılanıdır.”

şehadet : “Allah’ın birliğini ve Allah’tan başka Allah olmadığını söyleme”

< Ar. *şahādat* “tanıklık; tanıklık etmek” (Steingass, 1998: 768b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *şehadet* “Allah’ın birliğini ve Allah’tan başka Allah olmadığını söyleme” (Ünlü, 2004: 645b) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kıldı anı ya ‘nī şehadet kelimesi* (TIEM) (Ünlü, 2004: 181) “Kelime-i şehadet getirdi.” *vācib kıldı anlarkā şehadet kelimesini* (TIEM) (Ünlü, 2004: 199) “Onlara Kelime-i şehadeti gerekli kıldı.”

Hrz. : *şehadet* “şehadet, bilinen bir şeyi ifade ve ikrar etme” (Ata, 1997b: 581b; Ata, 2014: 387a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kelime-i şehadetni koydılar mu* (KE) (Ata, 1997a: 252) “Kelime-i şehadeti getirdiler mi?” *kelime-i şehadet aydı* (NF) (Eckmann, 2014: 234) “Kelime-i şehadet getirdi.”

Kıp. : *şehadet* “Allah’ın birliğine şehadet etme; şahitlik, tanıklık” (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **GI, İM, İN, KF, KFT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şehāde(t) kelimesi* (İM) (Toparlı, 2017: 188) “Şehadet kelimesi.”

tanuķ : “tanık, şahit”

< *tanu-ķ* “tanık, şahit” (EDPT: 518b; OTWF: 244; DTS: 532a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *tanuķ* “tanık, şahit” (Ata, 1997b: 595b; Ata, 2014: 404a; Sağol, 1993: 915) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu taş tanuķ turur* (KE) (Ata, 1997a: 217) “Bu taş şahittir.” *tañrı te ‘ālanıñ kelāımı taķı tanuķ turur* (NF) (Eckmann, 2014: 241) “Allahutaala’nın sözü(ne) de şahittir.” *tanuķ bolğul* (HTKT) (Sağol, 1993: 88) “Şahitlik et.”

Kıp. : *tanuḵ* “tanık, şahit” (Toparlı vd., 2007: 262b; Argunşah ve Güner, 2015: 566) Kelime **CC, DM, Gİ, İM, KF, KFT** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim tanuḵ bërdi* (İM) (Toparlı, 2017: 161) “Öyle ki şahit oldu.”

tanuḵluk : “tanıklık, şahitlik”

< *tanu-ḵ+luḵ* “tanıklık, şahitlik” (EDPT: 519b; OTWF: DTS: 532a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tanuḵluk* “tanıklık, şahitlik” (Ata, 1997b: 595b; Ata, 2014: 404a; Sağol, 1993: 915) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tanuḵluk bërür mü sen* (KE) (Ata, 1997a: 217) “Şahitlik eder misin?” *peygāmbarlıḵıña tanuḵluk bërse* (NF) (Eckmann, 2014: 26) “Peygamberliğine şahitlik etse.” *ferişteler tanuḵluk bërürler* (HTKT) (Sağol, 1993: 73) “Melekler şahitlik eder.”

Kıp. : *tanuḵluk* “tanıklık, şahitlik” (Toparlı vd., 2007: 262b; Argunşah ve Güner, 2015: 566) Kelime **BV, CC, DM, İM, İN, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tanuḵluk bergey ol kişilerge* (İM) (Toparlı, 2017: 46) “O kişilere şahitlik edecek.”

taşavvuf : “gönlünü Allah yoluna bağlama, tasavvuf”

< Ar. *taşavvuf* “misticizm, tasavvuf” (Steingass, 1998: 305b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *taşavvuf* “gönlünü Allah yoluna bağlama, tasavvuf” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 260a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *taşavvuf içinde* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 144) “Tasavvufta.”

Kıp. : *taşavvuf* “tasavvuf” (Toparlı vd., 2007: 264b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *taşavvufnıñ ḥaḳīḳatı ne turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 71) “Tasavvufun gerçeği nedir?”

tevhīd : “tevhit, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmak”

< Ar. *tevhīd* “Allah’ın varlığına ve birliğine inanmak” (Steingass, 1998: 334a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tevhīd* “tevhit, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmak” (Ata, 1997b: 630a; Ata, 2014: 424b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *resūl kelime-i tevhīd*

kıldı (KE) (Ata, 1997a: 280) “Peygamber kelime-i tevhid getirdi.” *imānıñni taķı tevhīdiñni* (NF) (Eckmann, 2014: 225) “İmanın ve birliğini.”

Kıp. : *tevhīd* “Allah’ın birliğine inanma” (Toparlı vd., 2007: 272b) Kelime **GT, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tevhīd ve tevekkül* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 79) “Allah’ın birliğine inanma ve ona tevekkül (etme).” *ma’rifetten taķı tevhīdden* (İM) (Toparlı, 2017: 357) “Marifetten ve Allah’ın birliğinden.”

2.4.14. Farz

bitil- : “yazılmak, farz kılınmak”

< *biti-l-* “yazılmak” (EDPT: 305a; OTWF: 656; DTS: 104a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bitil-* “yazılmak, farz kılınmak” (Üşenmez, 2010: 365) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *bitildi taķrınıñ üze toķuş ol nāñōş körülmiş turur sizge* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 233) “Savaşmak üzerinize farz kılındı; gerçi o size hoş gelmez.” (Yazır, 2014: 33, 2216)

Hrz. : -; Kıp. : -

bitin- : “farz kılınmak”

< *biti-n-* “yazılmak” (EDPT: 307a; DTS: 104a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bitin-* “farz kılınmak” (Üşenmez, 2010: 365) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *bitindi siziñ üze kışāş öldürülmişler içinde* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 227) “Öldürülenler içinde öldürme cezası sizin üzerinize farz kılındı.”

Hrz. : -; Kıp. : -

farā’iz : “farzlar”

< Ar. *farā’iz* “ilahi emirler” (Steingass, 1998: 915a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *farā’iz* “farzlar” (Toparlı vd., 2007: 81a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kāmil kıldı dīnni ferāyiz birle* (İM) (Toparlı, 2017: 62) “Dinî farzlarla eksiksiz oldu.”

farīza : “farz”

< Ar. *farīzat* “Allah’ın buyruğu, dinî görev” (Steingass, 1998: 927b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *farīza* “farz, dinen yapılması şart olan” (Ünlü, 2004: 437b; Ata, 2004: 357; Üşenmez, 2010: 398) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yok yalavaçlar üze tarlıkdın anıñ içinde kim farīza kıldı añar tañrı sünneti anlar içinde* (TİEM) (Ünlü, 2004: 127) “Peygambere Allah’ın takdir ettiği, mübah kıldığı şeyde bir darlık bir sakınca yoktur.” (Yazır, 2014: 422, 33/38) *bütünlükün namāz erür mü’ minler üze farīza vaqtlıg* (JR) (Ata, 2004: 14) “Namaz, müminler üzerine belirlenmiş vakitlerle yazılmış bir farzdır.” (Yazır, 2014: 94, 4/103) *farīza kıldı tañrı añar* (JR) (Ata, 2004: 80) “Allah ona farz kıldı.” *üküş boldı ülüş farīza kılınmış* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 270) “Farz kılınmış pay çoktur.”

Hrz. : *farīza* “farz” (Ata, 1997b: 220b; Ata, 2014: 144b; Sağol, 1993: 629; Toparlı ve Argunşah, 2014: 218b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bizge farīza boldı* (KE) (Ata, 1997a: 222) “Bize farz oldu.” *zekātnı farīza tēp bilmek kerek* (NF) (Eckmann, 2014: 173) “Zekâtı farz diye bilmek gerek.” *farīza kılduğ anlar üze* (HTKT) (Sağol, 1993: 320) “Onların üzerine farz kıldık.” *farīzanı koyma* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 109) “Farzını bırakma.”

Kıp. : *farīza* “farz” (Toparlı vd., 2007: 81a) Kelime **İM** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *farīza turur* (İM) (Toparlı, 2017: 166) “Farzdır.”

farz : “farz”

< Ar. *farz* “zorunlu; emir” (Steingass, 1998: 919b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *farz* “farz” (Ata, 1997b: 221a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 218b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ümmeṭka sünnet ve farz öğrettiñ* (KE) (Ata, 1997a: 342) “Ümmete sünnet(i) ve farzı öğrettin.” *bolur farz* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 104) “Farz olur.”

Kıp. : *farz* “farz” (Toparlı vd., 2007: 81a) Kelime **GI**, **İM**, **İN**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rāstı kesb kılmak farz bolur* (İM) (Toparlı, 2017: 55) “Doğrusu kazanç (elde) etmek farzdır.”

farzlık : “farz, emir, mecburiyet”

< Ar. *farz* “emir, dinî yükümlülük” + Tü.+*lık* “farz, emir”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *farzlık* “farz, emir, mecburiyet” (Borovkov, 2002: 120) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger tün namazınun farzlığı bakı bolsa erdi* (AT.) “Eğer gece namazının farzı yerine getirilmemiş olursa.” (Borovkov, 2002: 120)

Hrz. : -

Kıp. : *farzlık* “farz olma” (Toparlı vd., 2007: 81b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bilgülü bolur anıñ farzlığı* (İM) (Toparlı, 2017: 129) “Onun farz olduğu bilinir.”

2.4.15. Dinî Anlamda Necaset

cenâbet : “gusülü gerektiren durum”

< Ar. *canâbat* “kirlilik” (Steingass, 1998: 372b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *canâbat* “gusülü gerektiren durum” (Ata, 1997b: 152; Toparlı ve Argunşah, 2014: 212b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cenâbetdin gusl kılmaknı koydılar mu* (KE) (Ata, 1997a: 252) “Gusl2 almayı bıraktılar mı?” *kılıñ cenâbetğa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 107) “Gusl alın.”

Kıp. : *cenâbet* “yıkınmayı gerektiren durum, cünüplük” (Toparlı vd., 2007: 42a) Kelime **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yüvünmek kibi cenâbetden* (İM) (Toparlı, 2017: 24) “Cünüplük hâlden yıkanmak gibi.”

cenâbetliğ : “cenabet, dinen temiz olmama durumu”

< Ar. *canâbat* “kirlilik” (Steingass, 1998: 372b) + Tü.+*lığ* “dinen temiz olmama durumu”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *cenâbetliğ* “cenabet, dinen temiz olmama durumu” (Üşenmez, 2010: 375) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger bolsañız cenâbetliğlar arınıñ* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 312) “Eğer temiz değilseniz gusül abdesti alın.”

Hrz. : *cenābetliġ* “cünüp, dinen temiz sayılmayan, henüz gusletmemiş kimse” (Saġol, 1993: 594) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger bolsañız cenābetliġ* (HTKT) (Saġol, 1993: 76) “Henüz cünüp durumunda iseniz.”

Kıp. : -

cünüb : “kirlenmiş, ibadet yapamayacak durumda olma”

< Ar. *cunub* “kirli, kirletilmiş” (Steingass, 1998: 373a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cünüb* “kirlenmiş, ibadet yapamayacak durumda olma” (Ata, 1997b: 155b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 213b) Kelime **KE** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sizler kamuġ cünübler siz* (KE) (Ata, 1997a: 317) “Siz hepiniz kirlenmişsiniz.” *cünüb hatnesiz* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 127) “Cünüp hâlde (ve) sünnetsiz.”

Kıp. : *cünüb* “yıkanmayı gerektiren durum” (Toparlı vd., 2007: 44) Kelime **Ğİ, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kerekse cünüb bolsun* (İM) (Toparlı, 2017: 234) “Gerekirse cünüp (hâlde) olsun.”

cünüblük : “dinen temiz sayılmama durumu, cünüplük”

< Ar. *cunub* “kirli, kirtetilmiş” + Tü.+*lük* “cünüplük”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cünüblük* “dinen temiz sayılmama durumu, cünüplük” (Saġol, 1993: 598) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *cünüblüküñüz hālda* (HTKT) (Saġol, 1993: 60) “Cünüplük hâlinizle.”

Kıp. : *cünüblük* “yıkanmak durumunda olma” (Toparlı vd., 2007: 44) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *cünüblük hālda andan soñra* (İM) (Toparlı, 2017: 256) “Cünüplük hâlinde sonra.”

2.4.16. Gaza, Cihat ve Gazilik

cihād : “din uğruna yapılan savaş”

< Ar. *cihād* “savaş” (Steingass, 1998: 380a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cihād* “din uğruna yapılan savaş” (Ata, 2014: 95b; Sağol, 1993: 596) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cihād kılğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 181) “Cihat et!” *cihād kılğıl tağrı içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 252) “Allah yolunda savaşın!”

Kıp. : -

ğazāt : “Allah yolunda savaş, cihad”

< Ar. *ğazāt* “savaş; kâfirlere karşı savaş” (Steingass, 1998: 887a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ğazāt* “Allah yolunda savaş, cihad” (Ünlü, 2004: 440b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *siler ğazāt kılı menim yolumda* (TİEM) (Ünlü, 2004: 229) “Sizler benim yolumda savaşarak.”

Hrz. : *ğazāt* “din uğruna yapılan savaş” (Ata, 2014: 150b; Sağol, 1993: 635) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tağrı te ‘ālā rızāsı içinde ğazāt kılmağğa* (NF) (Eckmann, 2014: 88) “Allah rızası için gaza etmeye.” *ğazāt kılğanlar* (HTKT) (Sağol, 1993: 50) “Gaza edenler.”

Kıp. : *ğazā* “din, vatan, millet uğrunda yapılan savaş” (Toparlı vd., 2007: 86a) Kelime **KF** ve **İN** adlı metinlerde tanıklanmıştır. Ayrıca krş; *ğazālık* “kutsal savaş” (Toparlı vd., 2007: 86a) Kelime **Gİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ğāzī : “gazi”

< Ar. *ğāzī* “fatih, kahraman, cesur asker” (Steingass, 1998: 878a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ğāzī* “gazi” (Ata, 2014: 150b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ğāzīniñ ağı sürçti* (NF) (Eckmann, 2014: 207) “Bu gazinin atı tökezledi.” Ayrıca krş; *ğāzīlık* “gazilik” (Ata, 2014: 151a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ğāzīlık sevābı hāşıl kılсан* (NF) (Eckmann, 2014: 207) “Gazilik sevabı alsanız.”

Kıp. : *ğāzī* “gazaya katılan, gazi” (Toparlı vd., 2007: 86a) Kelime **Gİ, GT, KF, KFT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nefsin öltürgen er bolur ğāzī* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 149) “Nefsini öldüren kişi gazi olur.” Ayrıca krş; *ğāzīlık* “gazilik” (Toparlı vd., 2007: 86b) Kelime **İN** ve **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *biri*

tenri yolında g  z  l   kesilmiş bolğay (  M) (Toparlı, 2017: 191) “Biri Allah yolunda sava  mı  2 olacak.”

man   r : “(Allah’ın yardımıyla) galip gelmiş”

< Ar. *man   r* “(Allah tarafından) korunan” (Steingass, 1998: 1329a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

K  p. : *man   r* “(Allah’ın yardımıyla) galip gelmiş” (Toparlı vd., 2007: 177b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *leşker man   r bolup* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 17) “Asker (Allah’ın yardımıyla) galip gelerek.”

  abırlu   : “din uğruna canını feda etme”

< Ar. *  abr* “sabır, tolerans” + T  . +*lu  * “din uğruna canını feda etme”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

K  p. : *  abırlu  * “din uğruna canını feda etme; sabırlı, haddini bilme” (Toparlı vd., 2007: 221a; Argunşah ve Güner, 2015: 802) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

  eh  det : “  ehitlik”

< Ar. *  eh  det* “  ehitlik” (Steingass, 1998: 768b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *  eh  det* “  ehitlik” (Ata, 1997b: 581b; Ata, 2014: 387a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *  ehadet bolsa* (KE) (Ata, 1997a: 327) “  ehidlik olsa.” *  l  m  n  z   eh  det birle boldı* (NF) (Eckmann, 2014: 84) “  l  m  n  z   ehitlikle oldu.”

K  p. : *  eh  det* “  ehitlik” (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **  M** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *  ı  armas anı   eh  det h  kminden* (  M) (Toparlı, 2017: 180) “Onu   ehitlik mertebesinde çıkarmaz.”

  eh  d : “  ehit”

< Ar. *  eh  d* “  ehit” (Steingass, 1998: 771a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *  eh  d* “  ehit; tanık, şahit” (  nl  , 2004: 645b; Ata, 2004: 636;    enmez, 2010: 576) Kelime **T  EM**, **JR** ve **  N** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anı   üskinde turur   eh  dler turşu y  ri* (T  EM) (  nl  , 2004: 210) “  ehitlerin yeri onun huzurundadır.” *ke  *

çın sözleğliler hem şehīdler (JR) (Ata, 2004: 10) “Ve doğru sözlü olan şehitler.”
tutunsun üçün sizdin tanuqlar yā şehīdler (ÖN) (Üşenmez, 2010: 261) “(Allah) sizden
şehitler ya da şahitler tutsun.”

Hrz. : *şehīd* “şehit” (Ata, 1997b: 581b; Ata, 2014: 387b; Sağol, 1993: 900) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şīrāne sançıştı şehīd boldı* (KE) (Ata, 1997a: 359) “Şirane savaştı, şehit oldu.” *şehīdler şevābını hāşıl kılsam* (NF) (Eckmann, 2014: 200) “Şehitler sevabına nail olsam.” *rāst sözlüğlerdin taqı şehīdlerdin* (HTKT) (Sağol, 1993: 63) “Doğru sözlülerden, şehitlerden.” Ayrıca krş; *şehīdlik* “şehitlik” (Ata, 2014: 387b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *şehīdlik maḳāmı* (NF) (Eckmann, 2014: 85) “Şehitlik makamı.”

Kıp. : *şehīd* “şehit” (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **Gİ**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir şehīd ölmüş kişi* (İM) (Toparlı, 2017: 112) “Bir şehit (olarak) ölmüş kişi.” Ayrıca krş; *şehīdlik* “şehitlik” (Toparlı vd., 2007: 251a) Kelime **Gİ** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *çıkarmas anı şehīdlik hükminden* (İM) (Toparlı, 2017: 180) “Onu şehitlik mertebesinden çıkarmaz.”

2.4.17. Doğruluk ve Hidayet

könilik : “hidayet”

< *köni+lik* “dürüstlük” (EDPT: 737b; DTS: 315b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *könilik* “hidayet” (Üşenmez, 2010: 481) Kelime **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *belgölüg boldı könilik azğunluḳdın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 240) “Doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.” (Yazır, 2014: 41, 2/256)

Hrz. : *könilik* “hidayet, doğruluk” (Sağol, 1993: 757) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *anıḳ içinde könilik taqı yaruḳluḳ* (HTKT) (Sağol, 1993: 80) “Onun içinde hidayet ve aydınlık (vardı).”

Kıp. : -

könül- : “doğru yolu bulmak, hidayete erdirilmek”

könül- “doğru yolu bulmak” (DTS: 315b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *könül*- “doğru yolu bulmak, hidayete erdirilmek” (Üşenmez, 2010: 481) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *bolğay kim sizler könülgey siz* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 2149 “Sizler hidayete ereceksiniz.” ayrıca krş; *könülgen* “hidayete eren” (Üşenmez, 2010: 481) *hakikat üze biz eger tilese tanrı könülgenler biz* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 216) “Şüphesiz ki Allah isterse hidayete ereceğiz.”

Hrz. : *könül*- “doğru yolu bulmak, hidayete ermek” (Sağol, 1993: 757) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *erse kim könülmez* (HTKT) (Sağol, 1993: 150) “Kim doğru yolu bulamazsa.”

Kıp. : *könül*- “doğru yola girmek, yönelmek” (Toparlı vd., 2007: 158a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *añar mağat könüldiler* (İM) (Toparlı, 2017: 57) “Ona mutlaka hidayete erme vardır.”

2.4.18. Mahrem, Mahremiyet ve Nikâh

maḥrem : “dinen kadının erkekten kaçmadığı erkek”

< Ar. *maḥram* “yasaklanmış” (Steingass, 1998: 1185b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *maḥrem* “dinen kadının erkekten kaçmadığı erkek” (Toparlı vd., 2007: 176a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *maḥrem kişi fāsık bolsa* (İM) (Toparlı, 2017: 210) “Mahrem kişi günahkâr olsa.”

maḥremiyyet : “mahremlik, gizlilik”

< Ar. *maḥramiyyat* “güven, yakınlık” (Steingass, 1998: 1186a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *maḥremiyyet* “mahremlik, gizlilik” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 237b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *maḥremiyyet buluban* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 145) “Mahrem bularak.”

Kıp. : -

nā-maḥrem : “namahrem”

< Ar. *nā-maḥrem* “kadınların (bedensel) dairelerine girilmesine izin verilmemesi” (Steingass, 1998: 1378b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *nā-maḥrem* “namahrem” (Ata, 1997b: 458b; Ata, 2014: 307b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nā-maḥremka baḡan közlerni* (KE) (Ata, 1997a: 363) “Namahreme bakan gözleri.” *ol nā-maḥremler taḡı anıḡ saḡını körüp* (NF) (Eckmann, 2014: 50) “O namahremler de onun saḡını görünce.”

Kıp. : -

2.5. İNANÇLI VE İNANÇSIZ KİMSELER

Bu bölümde çalışma kapsamındaki tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen inançlı ve mütedeyyin kimseler, inançsız kimseler-sapkınlar-kâfirler ve günahkârlar konusu irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu başlık kendi içerisinde iki kısımdan oluşmaktadır.

2.5.1. İnançlı ve Mütedeyyin Kimseler

‘ābid : “ibadet eden, tapan, tapınan”

< Ar. *‘ābid* “tapan veya Tanrı’nın hizmetkârı” (Steingass, 1998: 828a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hz. : *‘ābid* “ibadet eden, tapan, tapınan” (Ata, 1997b: 1a; Ata, 2014: 3a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *andın soḡ yana bir ‘ābidni kördi* (KE) (Ata, 1997a: 221) “Ondan sonra döndü (ve) tapınan birini gördü.” *iblis ‘ābidni basdı* (NF) (Eckmann, 2014: 286) “Şeytan ibadet eden kişiyi alt etti.”

Kıp. : *‘ābid* “kul, ibadet eden” (Toparlı vd., 2007: 1a) Kelime **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yolda bir ‘ābid bu faḡırlar ḡāline münkir bolup* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 63) “Tapınan biri yolda bu fakirlerin hâline inanmayıp.” *‘ābidler namāzı ol* (İM) (Toparlı, 2017: 122) “İbadet edenler(in) namazıdır.”

arav : “arî, temiz, pak; günahsız” → **arîḡ**

< *arî-ḡ* “temiz, saf” (EDPT: 213b; OTWF: 244; DTS: 51b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hz. :** -

Kıp. : *arav* “arî, temiz, pak; günahsız” (Toparlı vd., 2007: 10b) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

arîḡ : “temiz, saf; günahsız” → **arav**

< arı-ğ “temiz, saf” (EDPT: 213b; OTWF: 244; DTS: 51b ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 232)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : arığ “temiz, saf; günahsız, mukaddes; helal” (Kök, 2004: 273; Borovkov, 2002: 54; Ata, 2004: 221; Üşenmez, 2010: 333) Kelime **TİEM**, **AT**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yêr içinde helâl arığ udu barmanlar* (TİEM) (Kök, 2004: 18) “Dünyada helal, temiz (rızkı) tabii olanlar.” *ağakındağı na ‘liñni suçulğıl kim sen bu arığ artılmış orunda sen kim anıñ atı tova turur* (AT.) “Ayağından ayakkabılarını çıkar, çünkü sen Tûvâ denilen bu mukaddes yerdesin.” (Borovkov, 2002: 54) *yênler arığlardan rûzî kim rûzî bêrdimiz sizlerke* (JR) (Ata, 2004: 29) “Sizlere verdiğimiz helal rızıklardan yiyiniz.” *ey kavmum kiriñ arığ kılınmış yerge* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 295) “Ey kavmim, (şimdi o) kutsal toprak(lara) girin.”

Hrz. : arığ “temiz, arı; masum, suçsuz, günahsız; parlak, güzel, hoş” (Ata, 1997b: 31a; Ata, 2014: 20a; Sağol, 1993: 525; Toparlı ve Argunşah, 2014: 200a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yusûf aydı men arığ-men yazukım yok* (KE) (Ata, 1997a: 116) “Yusuf şöyle söyledi: Ben masumum, günahım yok.” *ey arığ kullarım* (NF) (Eckmann, 2014: 191) “Ey günahsız kullarım!” *sizge arığ nerselerdin* (HTKT) (Sağol, 1993: 361) “Size helal yiyeceklerden.” *arığ pāk kelām* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 91) “Temiz, saf söz.”

Kıp. : arığ “kutsal, mübarek” (Toparlı vd., 2007: 11a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *andan sonra kelgey arığ kabırka* (İM) (Toparlı 2017: 272) “Ondan sonra mübarek kabre gelecek.”

bögtägçi : “hayır dileyen; kurtuluşa ulaştıran; kurtarıcı; sevaplı kişi”

< bögtäg+çi “kurtarıcı; kurtuluşa ulaştıran” (DTS: 116a)

Orh. : -

Uyg. : bögtägçi “hayır dileyen; kurtuluşa ulaştıran; kurtarıcı; sevaplı kişi” (Wilkins, 2021: 191a; krş. Caferoğlu, 1968: 50) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *buyançı bögtäçi* (BT V) (Zieme, 1975: 38) “Kurtarıcı₂.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

butperest : “puta tapan”

< *but* (< Soğd. *pwt* < Skt. *buddha*) “Buddha” + Far. *perest* “tapan”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *butperest* “puta tapan” (Ata, 2014: 90a) Kelime *NF* adlı metinde tanıklanmıştır: *ibrāhīm peygāmbēr vaktında kāfirler butperest erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 148) “İbrahim peygamber zamanında kâfirler putperestti.”

Kıp. : -

buyançı : “iyiliksever kişi, iyilik eden; sevaplı”

< *buyan+çı* (EDPT: 387a)

Orh. : -

Uyg. : *buyançı* “iyiliksever kişi, iyilik eden; sevaplı” (Wilkins, 2021: 208b; Caferoğlu, 1968: 55) Kelime *BT* ve *Maitrisimit* adlı eserlerde tanıklanmıştır: *kamağ nomug buyançılar üküş türlüğ igdä munça ämgäkdä boşuñ* (BT V) (Zieme, 1975: 37) “Bütün iyilikseverler öğretiyi her türlü günahdan bunca hastalıktan kurtul!” *ämgäklärintä auu tesär arıçı muñ tesär buyançı bolmazlar* (Maitri) “İzdırapları yüzünden vayy, deseler; iyiliksever olmazlar.” (Tekin, 1960: 141)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

buyanlığ : “kutsal; hayırlı, sevaplı kişi”

< *buyan+lığ* “kutsal; hayırlı, sevaplı kişi”

Orh. : -

Uyg. : *buyanlığ* “kutsal; hayırlı, sevaplı kişi” (Wilkins, 2021: 209a; Caferoğlu, 1968: 55) Kelime *AYS*, *BT*, *HT* ve *TT* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üküş buyanlığ ärsär* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 180) “Fazla fazilet sahibiyseñiz.” *luu bavanınta buyanlığ kılı y(a)rılıkadı* (HT VIII) (Röhrborn, 1996: 154) “Ejderha sarayında sevap işlemeyi buyurdu.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bütük : “iman eden, inanan, sofu”

< *büt-ük* “iman eden” (OTWF: 176)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *bütük* “iman eden, inanan, sofu” (Ata II, 1977: 148b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bütük mazlüm mü`min āh tēp* (KE) (Ata, 1997a: 283) “İman eden mazlum mümin ah ederek.”

Kıp. : -

cān-fezā : “can bağışlayan, gönüle ferahlık veren, cana can katan”

< Far. *cān-fezā* “ruhu genişletmek, canlandırmak” (Steingass, 1998: 353b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *cān-fezā* “can bağışlayan, gönüle ferahlık veren, cana can katan” (Toparlı vd., 2007: 41a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *cān-fezāy(i)* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 98) “Can bağışlayanı.”

çakravart : “hükümdar, yeryüzünün hükümdarı; (Buddha’nın öğretisinin) tekerleğini çeviren”

< Toh. B *cakravārt* (Adams, 2013: 267) < Skt. *cakravartin* “kâinatın hakimi, hükümdar; (Buddha’nın öğretisinin) tekerleğini çeviren” (MW, 1899: 381b; Edgerton, 1953: 221a)

Orh. : -

Uyg. : *çakravart* “hükümdar, yeryüzünün hükümdarı; (Buddha’nın öğretisinin) tekerleğini çeviren” (Wilkens, 2021: 218b) Kelime **AYS, BT, HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *erkäk ät’özin tapladaçılarta bar antag tınl(i)glar altun tilgänlig çakravart elig han bolgalı tapladaçı* (AYS IV) “Erkek vücudunu sevenlerden de var olan canlılar altın tekerlekli Cakravartin hükümdar olmaya sevecekler(dir.)” (Tokyürek, 2015: 343) *ol ogurka şanki ç(a)kr(a)v(a)rt elig han bizni kodup ıdalap toyın bolıtı* (Maitri) “Bu sebepten dünya hükümdarı Şankha bizi terk edip rahip oldu.” (Tekin, 1960: 106)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

çaritlğ : “(iyi ahlâk bakımından) hayat tarzlı”

< *çarit* (< Toh. B *carit* < Skt. *carita*) + Tü. +*lğ* “(iyi ahlâk bakımından) hayat tarzlı” (Wilkens, 2021: 223b)

Orh. : -

Uyg. : *çaritlıg* “(iyi ahlâk bakımından) hayat tarzlı” (Wilkens, 2021: 223b) Kelime **Abitaki** ve **BT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *çaritlıg ärip abita burhan ul[uşinta]* (...) *küsäp otuz şık kara burçak üzä* (Abitaki) “Davranışına sahip olup Amitābha Buddha ülkesinde (...) isteyip otuz şık kara fasülye ile” (Karaayak, 2017: 124) (...) *täg çaritlıg tınl(ı)glar ärsär, anı täg ök çarıtına aşanu aşlar ärsär* (BT XXXVIII) (Kasai, 2017: 162) “(...) gibi davranış sergileyen canlılarsa, onun davrandığı şekilde yemek yerse”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

dā’ī : “dua eden, duacı”

< Ar. *dā’ī* “dua eden” (Steingass, 1998: 498a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *dā’ī* “dua eden, duacı” (Ata, 1997b: 166b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *haqqā dā’ī halkқа* (KE) (Ata, 1997a: 74) “Allah’a dua eden halka.”

Kıp. : -

dīndaş : “aynı dinden olan”

< Ar. *dīn* “din, inanç” + Tü. +*daş* “aynı dinden olan”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *dīndaş* “aynı dinden olan” (Toparlı vd., 2007: 62a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anıñ dīndaşına bērilür* (İM) (Toparlı, 2017: 179) “Onun dindaşına verilir.”

dīnlıg : “dinli”

< Ar. *dīn* “din, inanç” + Tü. +*lıg* “dinli”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *dīnlıg* “dinli” (Ata, 1997b: 170b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *cevān-merd dīnlıg* (KE) (Ata, 1997a: 283) “Mert, dinli kişi.”

Kıp. : *dīnli* “dindar” (Toparlı vd., 2007: 62a) Kelime **KK** adlı metinde tanıklanmıştır.

du’açı : “duacı, dua eden”

< Ar. *du’a* + Tü. +*çı* “Allah’a yalvarma, niyaz” (Taş, 2015: 29)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *du 'açı* “duacı, dua eden” (Arat, 1979b: 135) Kelime **KB**’de geçmektedir: *du 'açı bolayın şaḡa edgüke* (KB) “Senin iyiliğin için duacı olayım.” (Arat, 1979a: 371) *du 'açı tururlar şaḡa ay kadaş* (KB) “Ey kardeş, sana duacıdırılar.” (Arat, 1979a: 449)

Hrz. : -

Kıp. : *du 'açı* “duacı, dua eden” (Toparlı vd., 2007: 65a) Kelime **MG** adlı metinde tanıklanmıştır.

ebrār : “hayır ve takva sahipleri, iyiler”

< Ar. *ebrār* “kutsal, dindar; saygılı” (Steingass, 1998: 6b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *ebrār* “hayır ve takva sahipleri, iyiler” (Toparlı vd., 2007: 69a) Kelime **GT** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ebrār hırkasın kiygeyer* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 151) “Takva hırkasını giyecekler.”

edgüçi : hayırsever”

< *edgü* “ahlâkî açıdan iyi; iyi” *edgü+çi* “iyiliksever, hayırsever” (EDPT: 51b; DTS: 163a ve ayrıca bk., UW 153)

Orh. : -

Uyg. : *ädgüçi* “iyiliksever, hayırsever” (Wilkens, 2021: 99a) Kelime taranan eserlerde tanıklanmamıştır.

Krh. : -; **Hrz. :** -; **Kıp. :** -

ḡayrātlḡ : “hayırlı, sevap işler yapan”

< Ar. *ḡayrāt* “iyi bir şey” + Tü.+*lḡ* “hayırlı”

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hrz. : *ḡayrātlḡ* “hayırlı, sevap işler yapan” (Ata, 2014: 167a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *üküş ḡayrātlḡ* (NF) (Eckmann, 2014: 228) “Çok hayırlı.”

Kıp. : -

hidāyetlḡ : “hidayetli”

< *hidāyat* “birini doğru yola sokmak” + Tü.+*lḡ* “hidayetli”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *hidāyetliġ* “hidayetli” (Ata, 1997b: 248a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *hidāyetliġ* (KE) (Ata, 1997a: 3) “Hidayetli”

Kıp. : -

himmetliġ : “himmeti olan”

< Ar. *himmat* “eġilim, arzu, niyet” + Tü. + *liġ* “himmeti olan”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *himmetliġ* “himmeti olan” (Ata, 1997b: 249b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *himmetliġ men* (KE) (Ata, 1997a: 297) “Himmet sahibiyim.”

Kıp. : -

huluku : “yaratılışlı, güzel huylu”

< Ar. *hulk* “yaratma, yaradılış” + Tü. + *lu* “yaratılışlı”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *huluku* “yaratılışlı, güzel huylu” (Toparlı vd., 2007: 99a) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

‘ibādetliġ : “ibadet eden”

< Ar. *‘ibādat* “ilahi ibadet, hizmet” + Tü. + *liġ* “ibadet eden”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *‘ibādetliġ* “ibadet eden” (Ata, 1997b: 258a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘ibādetliġ* (KE) (Ata, 1997a: 3) “İbadet eden”

Kıp. : -

īmānliġ : “iman sahibi, iman eden”

< Ar. *īmān* “inanma, inanç, din” + Tü. + *liġ* “iman sahibi”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *īmānliġ* “iman sahibi, iman eden” (Ata, 1997b: 268a; Ata, 2014: 186a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *altmış kişi īmānliġ erdiler* (KE) (Ata, 1997a:

51) “Altmış kişi imanlı idi.” *imānliġ ħatūnlarnıñ begi bolsañ* (NF) (Eckmann, 2014: 109) “İmanlı hatunların beyi olsanız.”

Kıp. : -

işlig : “işli, amelli, davranışlı”

< *iş+lig* “işli, amelli” (EDPT: 262a; DTS: 221a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *işlig* “işli, amelli, davranışlı” (Kök, 2004: 406) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *men artaķ işlig* (TIEM) (Kök, 2004: 221) “Ben kötü amelli(yim).”

Hrz. : *işlig* “işli, amelli” (Ata, 1997b: 277a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *köni işlig* (KE) (Ata, 1997a: 125) “Doğru amelli.”

Kıp. : -

i‘tikādliġ : “itikatlı, inançlı”

< Ar. *i‘tikād* “güven, inanç” + Tü.+*liġ* “itikatlı, inançlı”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *i‘tikādliġ* “itikatlı, inançlı” (Ata, 1997b: 277b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *arıġ i‘tikādliġ erdi* (KE) (Ata, 1997a: 355) “Temiz inançlı idi.”

Kıp. : -

kadagsız : “günahsız”

< *kadag+sız* “hatasız, günahsız”

Orh. : -

Uyg. : *kadagsız* “günahsız” (Wilkens, 2021: 317b) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *münsüz kadagsız atl(i)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 32) “Günahsız₂ adlı Buddha kutsallığına secde ederiz.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kèrtgünç : “inanç, din, güven”

< *kèrtgün-ç* “inanç” (EDPT: 739a; DTS: 301b; OTWF: 282)

Orh. : -

Uyg. : *kertgünç* “inanç, din, güven” (Wilkens, 2021: 366a; Caferoğlu, 1968: 111) Kelime **AYS, BT, HT, TT** ve **UigTot.** gibi metinlerde tanıklanmıştır: *ol kişi tıyınmış etinmiş köñüllüg kertgünç ög ıltızı tıgsar* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 27) “O kişinin aydınlanmış, donanmış, gönül sahibi, inançlı öz cevheri doğsa.” *ol basutçılıg süzök kertgünç köñül tugmış* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 136; ayrıca bk. Aris, 2018: 103) “O yardım sahibi saf, inançlı, gönül sahibi (olarak) doğmuş.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kèrtgüngüçi : “inanan, iman eden”

< *kèrtgün-güçi* “iman eden”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kèrtgüngüçi* “inanan, iman eden” (Ünlü, 2004: 500a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *silerde tanğuçı silerde kèrtgüngüçi* (TİEM) (Ünlü, 2004: 235) “Sizlerden (Allah’ı) inkâr eden ya da (Allah’a) iman eden.”

Hrz. : -; Kıp. : -

kèrtgünçlög : “inançlı, dindar; din, inanç”

< *kèrtgün-ç+lög* “inançlı” (EDPT: 740b; DTS: 301b)

Orh. : -

Uyg. : *kertgünçlög* “inançlı, dindar; din, inanç” (Wilkens, 2021: 366a; Caferoğlu, 1968: 111) Kelime **AYS, BT, HT, TT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tapıg udug kılmadın kertgünçlög upasılarnan bermiş buşılarn tapınur ärdilär* (Maitri) “Kendiliklerinden saygı ve tapınma göstermeksizin inanmış müminlerin verdikleri sadakalar ile tapınırlar, saygı gösterirler.” (Tekin, 1960; 136) *köni kertgünçlög sav üzä tınl(ı)glarıg [oom törtünç tokuz otuz] ögirtdürüp yıña[k bilgä] biligig bilmäk ärür* (AYS IV) “Doğru, imanlı söz ile canlıları sevindirme yönü (olan) bilgiyi₂ bilmektir.” (Tokyürek, 2015: 339)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kèrtgünmeklig : “inançlı, inanan”

< *kèrtgün-mek+lig* “inançlı”

Orh. : -

Uyg. : *kertgünmäklig* “inançlı, inanan” (Wilkens, 2021: 366b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *öglüg köñüllügin bir ekintikâ umunmak kertgünmäklig nom kapıgıña [kirü] tükätmä[lä]ri üzä* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 98) “Akılyla2 bir ikincisine inanmak, inanç öğreti hizmetine girerek tamamlamalarıyla”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kértügli : “iman eden”

< **kértü-gli* (?) “inançlı, iman eden”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kértügli* “iman eden” (Borovkov, 2002: 159) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *anıñ atası anası kértügliler* (AT.) (Borovkov, 2002: 159) “Onun annesi ve babası iman edenlerdendi.”

Hrz. : -; Kıp. : -

kértülüg : inançlı; gerçek, samimi”

< *kértü+lüg* “samimi, hakiki” (Uçar, 2009: 419)

Orh. : -

Uyg. : *kertülüg* “inançlı; gerçek, gerçekli” (Wilkens, 2021: 367a; Caferoğlu, 1968: 112) Kelime **AYS, BT, HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *tözün bursañ kuvrag ärd(i)ni kutıña m(ä)n kertülüg upası (bo)z bay tirek yidlek birlä elgimizni kavısurup* (Maitri) “Asıl cemaat cevheri huzûrunda ben gerçek mümin Boz Bay Tirek, Yidlek ile ellerimizi kavuşturup” (Tekin, 1960: 43) *amtı m(ä)n kertülüg ätözüm tilim köñ[ülüm] üzä yükünürm(ä)n* (AYS V) (Uçar, 2009: 44) “Şimdi ben imanlı vücudum, dilim, gönlüm ile secde ederim.”

Krh. : *kértülüg* “hakikat, gerçek” (Borovkov, 2002: 159) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *yok kim üküşrekleri bilmesler köni kértülig anlar yüz evürmiş* (AT.) “Fakat onlardan birçoğu gerçek hakkı bilmezler, yüz çevirmişlerdir.” (Borovkov, 2002: 159)

Hrz. : -; Kıp. : -

kılınçlıg : “davranışlı; günahkâr”

< *kılınç+lıg* (EDPT: 624a; DTS: 443b)

Orh. : -

Uyg. : *kılınçlıg* “davranışlı; günahkâr” (Wilkins, 2021: 371a; Caferoğlu, 1968: 175) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** gibi metinlerde tanıklanmıştır: *yertinçüg erinçkäp kamag tınl(ı)glarig buyan ädgü kılınçlıg ulug asıgka tögürgäliir üçün anın munçulayu ärtinju k(ä)rgäklig ötüg ötünür s(ä)n* (AYS III) “Dünyaya acıyarak bütün canlıları iyi davranışlı¹³ ulu yarara ulaştırmak için böylesi son derece gerekli dilek diliyorsun.” (Ölmez, 1991: 25) *ayıg kılınçl(ı)g ärip ät’öz kodsar ymä tamuka barmışı k(ä)rgäk* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 146) “Günah işleyip bedeni terk edecek olursa da cehenneme gitmeli.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kirām : “kerem sahipleri”

< Ar. *kirām* “cömert” (Steingass, 1998: 1020a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *kirām* “kerem sahipleri” (Ata, 1997b: 363a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ervāḥ-ı kirām* (KE) (Ata, 1997a: 269) “Kerem sahipleri.”

Kıp. : -

ķorkğan : “dindar, mümin”

< *ķork-ğan* “dindar”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķorkğan* “dindar, mümin” (Borovkov, 2002: 172) Kelime **AT** adlı metinde tanıklanmıştır: *...ķorkğanlar uştimaḥlar içinde...* (AT.) (Borovkov, 2002: 172) “... Müminler cennette(dirler.)”

Hz. : -; Kıp. : -

ķul : “kul, köle; Allah’a insan”

ķul “köle; Allah’ın kölesi” (EDPT: 615a; OTWF: 79; DTS: 464b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kul* “kul, köle; Allah’a insan” (Ata, 2014: 266a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *teyri te’ālāka kul boluŋ* (NF) (Eckmann, 2014: 270) “Allahutaala’ya köle olun.”

Kıp. : -

ma’şūm : “günahsız, suçsuz, masum”

< Ar. *ma’şūm* “korunan” (Steingass, 1998: 1273a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *ma’şūm* “günahsız, suçsuz, masum” (Toparlı vd., 2007: 178a) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yā bir ma’şūmnı perdesi yırtılmış* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 152) “Yahut bir masumun perdesi yırtılmış.” *yā yazuŋdan ma’şūm bolmaŋ* (İM) (Toparlı, 2017: 68) “Yahut gūnahtan masum olmak.”

meczūb : “Allah sevgisinden dolayı cezbe tutularak kendisinden geçmiş kimse”

< Ar. *meczūb* “ilahi lütuf tarafından cezbedilmiş ve tüm dünyevi kaygılardan vazgeçmiş kişi” (Steingass, 1998: 1176b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hrz. : *meczūb* “Allah sevgisinden dolayı cezbe tutularak kendisinden geçmiş kimse” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 238b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *munuŋ atı meczūb bēildi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 137) “Bunun adı meczup oldu.”

Kıp. : -

muḥarrar : “Allah’a adanmış olan”

< Ar. *muḥarrar* “Tanrı tarafından kutsanmış” (Steingass, 1998: 1185b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hrz. : *muḥarrar* “Allah’a adanmış olan” (Ata, 1997b: 446b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *muḥarrar kılğay men* (KE) (Ata, 1997a: 237) “(Kendimi) Allah’a adanmış olacağım.”

Kıp. : -

muḥşın : “haramdan kaçınan” → **muḥsin**

< Ar. *muḥşin* “iffetli” (Steingass, 1998: 1187a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *muḥşin* “iffetli” (Toparlı vd., 2007: 187a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger muḥşin bolmasa* (İM) (Toparlı, 2017: 295) “Ancak iffetli olmasa.”

muḥşin : “iyilik eden, ihsan eden” → **muḥşin**

< Ar. *muḥsin* “hayırsever, iyilik yapan” (Steingass, 1998: 1186b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *muḥsin* “iyilik eden, ihsan eden” (Ata, 1997b: 447a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *anı muḥsin tēyü ögerler* (KE) (Ata, 1997a: 123) “Onu ihsan eden (biri) diyerek överler.”

Kıp. : *muḥsin* “iyilikte, bağışta bulunan” (Toparlı vd., 2007: 187a) Kelime **Gİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

muḥşına : “haramdan kaçınan kadın”

< Ar. *muḥşana* “iffetli (kadın)” (Steingass, 1998: 1187a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *muḥşına* “haramdan kaçınan kadın” (Toparlı vd., 2007: 187a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *muḥşına bolsa* (İM) (Toparlı, 2017: 301) “Haramdan sakınan kadın olsa.”

muḥtedī : “imama uyan, imamın arkasında namaz kılan”

< Ar. *muḥtedī* “takip eden, taklitçi” (Steingass, 1998: 1290b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *muḥtedī* “imama uyan, imamın arkasında namaz kılan” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 241b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *dürüst muḥtedīniḡ namāz kılmıḡı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 111) “İmama uyan kişinin namaz kılması.”

Kıp. : -

murābīḡ : “ibadete bağlı kişi”

< Ar. *murābīḡ* “kararlı ve sabırlı kişi” (Steingass, 1998: 1206a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *murābı* “ibadete bağlı kişi” (Toparlı vd., 2007: 188b) Kelime **MG** adlı metinde tanıklanmıştır.

mu‘tekif : “bir ibadethaneye çekilip namaz, niyaz ve ibadetle meşgul olan”

< Ar. *mu‘tekif* “devamlı olarak ibadethanede dua eden kişi” (Steingass, 1998: 1269a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *mu‘tekif* “bir ibadethaneye çekilip namaz, niyaz ve ibadetle meşgul olan” (Ata, 2014: 299b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *mescidde mu‘tekif bolğıl* (NF) (Eckmann, 2014: 181) “Mescitte ibadet et.”

Kıp. : *mu‘tekif* “bir ibadethaneye çekilip ibadetle meşgul olan kimse” (Toparlı vd., 2007: 189a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yahyī ‘aleyhi’s-selām türbesinde mu‘tekif idim* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 18) “Yahya (a.s)’ın mezarında ibadetle meşguldüm.”

muṭī‘ : “itaatli, boyun eğen, Allah’ın emirlerini yerine getiren”

< Ar. *muṭī‘* “boyun eğen” (Steingass, 1998: 1262b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *muṭī‘* “boyun eğen, Allah’ın emirlerini yerine getiren” (Ata, 2014: 299b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *muṭī‘lardin helāk kıılur men* (NF) (Eckmann, 2014: 212) “Allah’ın emirlerine uyanları helak ederim.”

Kıp. : *muṭī‘* “itaat eden, boyun eğen” (Toparlı vd., 2007: 189b) Kelime **GI, GT, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *melik buyruğına muṭī‘ bolmayın* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 90) “Padişah emrine boyun eğmeden.” *muṭī‘ kişige tāt kıılmağı* (İM) (Toparlı, 2017: 49) “Boyun eğen kişiye itaat etmeyi.”

muttaḳī : “takva sahibi”

< Ar. *muttaḳī* “Allah korkusu” (Steingass, 1998: 1165b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *muttaḳī* “takva sahibi” (Ata, 2004: 525) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *biliñler ol tañrı muttaḳīler/saḳnuḳlar birle* (JR) (Ata, 2004: 39) “Biliniz ki: Allah takva sahipleriyle (beraberdır.)”

Hz. : *muttaḳī* “takva sahibi, günah ve haramdan sakınan, Allah’tan korkan” (Ata, 1997b: 451a; Ata, 2014: 299b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *muttaḳī er erdi* (KE) (Ata, 1997a: 236) “Takva sahibi bir adamdı.” *muttaḳīların kuvvati sen* (NF) (Eckmann, 2014: 103) “Takva sahiplerinin güçsün.” *muttaḳī* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 107) “(Ey) takva sabihi.”

Kıp. : *muttaḳī* “takva sahibi, Allah’tan korkan” (Toparlı vd., 2007: 195a) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

muvaḥḥid : “Allah’ın birliğine inanan”

< Ar. *muvaḥḥid* “Allah’ın birliğine inanan” (Steingass, 1998: 1342a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *muvaḥḥid* “Allah’ın birliğine inanan, Müslüman” (Ata, 1997b: 451a; Ata, 2014: 300a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ey mü’min muvaḥḥid* (KE) (Ata, 1997a: 140) “Ey Müslüman₂.” *mu’min ve muvaḥḥid bir namāz vaktında* (NF) (Eckmann, 2014: 32) “Mümin ve Allah’ın birliğine inanan (kişiler) bir namaz vaktinde.” *mü’min muvaḥḥid* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 123) “(Ey) Müslüman₂.”

Kıp. : *muvaḥḥid* “Allah’ın birliğine inanan” (Toparlı vd., 2007: 189b) Kelime **MG** adlı metinde tanıklanmıştır.

mühtedā : “hidayete eren, İslam’ı kabul eden”

< Ar. *mühtedā* “doğru yönlendirilen” (Steingass, 1998: 1352a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *mühtedā* “hidayete eren, İslam’ı kabul eden” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 242a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu êkki biliḡ muḳtedā mühtedā* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 137) “Bu iki şeyi bilin: Kendisine uyulan ve hidayete eren.”

Kıp. : -

mü’min : “mümin”

< Ar. *mü’min* “inançlı, inanan” (Steingass, 1998: 1349a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mü'min* “mü'min, iman eden, inanan” (Arat, 2006: XLVb; Kök, 2004: 506; Ata, 2004: 527; Üşenmez, 2010: 514) Kelime **At**, **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mü'minlik nişanı tevazu' erür* (At.) “Mü'minlik nişânı tevâzûdur.” (Arat, 2006: 62) *eger mü'min ersey tevazu' kılın / tevazu' kılığını kötrür idi* (At.) “Eğer mü'min isen mütevâzî ol; tevâzû göstereni Tanrı yükseltir.” (Arat, 2006: 62) *mü'minlerka kâfir malın helâl kıldı* (TİEM) (Kök, 2004: 126) “Mü'minlere kâfirin malını helal kıldı.” *bolmas kerekmez kærtgünüglıke öldürmek mü'minni* (TİEM) (Kök, 2004: 64) “Bir mü'mini öldürmek kabul edilir şey değildir.” *bütünlükün anıı içinde belgü mü'minler ya'nı bitiglilerke* (JR) (Ata, 2004: 79) “Müminler yani iman edenler için bunun içinde bir delil vardır.” *biter tayıka hem biter mü'minlerka* (JR) (Ata, 2004: 41) “Allah'a ve müminlere inanır.” *tağı müjde bérgil mü'minlerga* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 234) “Müminlere müjde ver.”

Hrz. : *mü'min* “mümin, iman eden” (Ata, 1997b: 453a; Ata, 2014: 302a; Sağol, 1993: 796; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mü'min me kirürmiş* (KE) (Ata, 1997a: 162) “Mümin de girermiş.” *mü'minler musulmānlar bar* (NF) (Eckmann, 2014: 19) “Müminler, Müslümanlar var.” *āzārlaturlar mü'min erenlerni* (HTKT) (Sağol, 1993: 547) “İman eden erkekleri incitirler.” *mü'min bolur bu kişi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 93) “Bu kişi Müslüman olur.”

Kıp. : *mü'min* “iman etmiş, inanmış, Müslüman” (Toparlı vd., 2007: 192a) Kelime **Gİ**, **İM**, **İN**, **KF**, **KFT**, **MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *men mü'min men* (İM) (Toparlı, 2017: 34) “Ben müminim.”

mü'minat : “müminler”

< Ar. *mü'minat* “inançlı (kadın)” (Steingass, 1998: 1349a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mü'minat* “müminler” (Ata, 1997b: 453b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mü'minat cevāb aydılar* (KE) (Ata, 1997a: 74) “Müminler cevap verdiler.”

Kıp. : -

mü'mine : “ıman eden, inanan (kadın)” (krş. Steingass, 1998: 1349a)

< Ar. *mü'mine* “ınanan (kadın)”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *mü'mine* “ıman eden, inanan (kadın)” (Kök, 2004: 506) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *üd urdı tanrı mü'minlerka mü'mine urağutlarka* (TIEM) (Kök, 2004: 141) “Allah, mü'minlere ve kadın mü'minelere zaman verdi.”

Hrz. : *mü'mine* “kadın mümin” (Ata, 1997b: 453b; Ata, 2014: 302b; Sağol, 1993: 797) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol şerī'atda mü'mine nikāhı kâfir birle revā erdi* (KE) (Ata, 1997a: 84) “O şeriatte kadın müminin nikāhı kâfirle uygundu.” *mü'mine hātūnlar* (NF) (Eckmann, 2014: 211) “Mümin kadınlar.” *mü'min erenlerni takı mü'mine hātūnlarnı* (HTKT) (Sağol, 1993: 421) “Mümin erkekleri ve kadınları.”

Kıp. : *mü'mine* “ıman etmiş, inanmış, Müslüman kadın” (Toparlı vd., 2007: 192a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *mü'mine hatunlarga* (İM) (Toparlı, 2017: 274) “Mümin kadınlara.”

münsüz : “günahsız, suçsuz”

< *mün+süz* “günahsız, suçsuz” (DTS: 353b)

Orh. : -

Uyg. : *münsüz* “günahsız, suçsuz; kusursuz, hatasız” (Wilkens, 2021: 483a; Caferoğlu, 1968: 134) **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *münsüzi takı kayuta muḥadguluḡ bolmagay* (BT XIII) (Zieme, 1985:116) “(Onun) günahsızlığı da nasıl hayret edilecek şey olmayacak.” *münsüz kadagsız atl(i)ḡ t(ā)ḡri burhan kutıḡa yükünürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 32) “Günahsız (olan) Tanrı Buddha kutsallığına secde ederiz.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

müte'abbid : “ıbadet eden, kulluk vazifesini yerine getiren”

< Ar. *müte'abbid* “dindar; hizmetini yerine getiren” (Steingass, 1998: 1162a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *müte'abbid* “ibadet eden, kulluk vazifesini yerine getiren” (Toparlı vd., 2007: 194b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *müte'abbid yayağ menzil aldı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 172) “Kulluk vazifesini yerine getiren kişi yayan yol aldı.”

mütevekkil : “tevakkül eden”

< Ar. *mütevekkil* “Allah’a güvenen, kaderine boyun eğen” (Steingass, 1998: 1171a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mütevekkil* “tevekkül eden” (Ata, 2014: 306b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *mütevekkillerdin erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 186) “Tevekkül edenlerdendi.”

Kıp. : -

nomdaş : “aynı dinî cemaatin mensubu, din kardeşi, dindaş”

< *nom+daş* “din kardeşi, aynı dinden olan” (OTWF: 119; DTS: 361a)

Orh. : -

Uyg. : *nomdaş* “aynı dinî cemaatin mensubu, din kardeşi, dindaş” (Wilkens, 2021: 498a) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nomdaşlıg yagız yer yüüzintä alku yertinçükä asıglıg alp äränlärneñ tıngsızı amranmak uguşlug bo oronuñuz* (BT XIII) (Zieme, 1985:117) “Din kardeşi kara yeryüzünde, bütün dünyaya faydalı, cesur adamların dinlenme yeri sevgi dolu kökenli bu mevkiniz” *nomdaş kadaşı öskintä olgurtıp özindä barın buşı berip* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 68; ayrıca bk. Aris, 2018: 110) “Din kardeşi₂ karşısında oturarak özüne varmasıyla sadaka vererek”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

perhizlig : “takva sahibi”

< Far. *parhez* “ıffet; hoşgörü; mesafe” + Tü. *+lig* “takva sahibi”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *perhizlig* “takva sahibi” (Ata, 2014: 344a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *perhizlig bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 160) “Takva sahibi olsa.”

Kıp. : -

sağ(ı)nuğ : “takva sahibi”

< *sağ-ın-uk*: *sağ-* “düşünmek; özlemle düşünmek; arzulamak; endişelenmek”, *sağın-* “düşünmek; hayal etmek; planlamak” (EDPT: 812b; OTWF: 612)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sağınuk* “takva sahibi, inançlı, mümin” (Arat, 1979b: 379; Kök, 2004: 545; Borovkov, 2002: 223) Kelime **KB**, **TİEM** ve **AT**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *negü tēr eşidgil sağınuk kişi / sağınuk kişi ol ajunda başı* (KB) “Takva sahibi ne der, dinle; dünyada takva sahibi olanlar muvaffak olurlar.” (Arat, 1979a: 161) *bu yanlıg bolur kör sağınuk yolu* (6270) “Takva sahibi olan insan bu yoldan yürür.” (Arat, 1979a: 621) *keğin erdi pend sağnuğlarğa* (TİEM) (Kök, 2004: 7) “Sonra takva sahiplerine öğüt verdik.” *edgülik birle yaraşı ol sağnuğlar üze* (TİEM) (Kök, 2004: 19) “O takva sahiplerinin üzerine münasip bir şekilde iyilik” *eger erse sen sağınuk* (AT.) (Borovkov, 2002: 223) “Eğer sen takva sahibi isen.” *yana kırtarğaymız ol kişileri sağınuk kıldılar* (AT.) “Ve inançlı olan o kişileri kurtaracağız.”

Hz. : -; Kıp. : -

sağ(ı)nuğluk : “sakınma, çekinme, takva sahibi olma”

< *sağ-ın-uk+luk* “takva sahibi olan”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sağ(ı)nuğluk* “sakınma, çekinme, takva sahibi olma” (Kök, 2004: 545) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrı küsüş turur bütün işlig sağnuğluk üze* (TİEM) (Kök, 2004: 27) “Allah bütün işlerde çok yüce ve takva sahibi olandır.” *tañrı sever sağnuğluklarını* (TİEM) (Kök, 2004: 134) “Allah takva sahibi olanları sever.”

Hz. : -; Kıp. : -

sağnuğ : “takva sahibi, Allah’tan korkan”

< *sağ-(ı)n-uk* “takva sahibi”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sağnuğ* “takva sahibi, Allah’tan korkan, müttaki” (Ata, 2004: 605; Üşenmez, 2010: 560) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydı bütünliğin pezirleyür tañrı sağnuğlardın* (JR) (Ata, 2004: 22) “Şüphesiz ki Allah takva sahibi

olanlardan ister.” *tanrı saknuqların dōstı turur* (JR) (Ata, 2004: 130) “Allah takva sahiplerinin dostudur.” *bu açmak kişilere takı kōni yol takı ögüt saknuqlarğa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 261) “Bu, işte bütün insanlar için bir açıklama ve özellikle korunacak muttakiler için, bir ögüt ve yol göstermedir.” (Yazır, 2014: 66, 3/138)

Hrz. : *saknuq* “takva sahibi, sakınan, çekinen” (Ata, 2014: 360a; Sağol, 1993: 869) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *saknuq erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 153) “Takva sahibiydi.” *tanrı saknuqlar birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 145) “Allah takva sahipleriyle.”

Kıp. : -

saknuqluk : “takva, takva sahibi olma”

< *sak-(ı)n-uq+luq* “takva”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *saknuqluk* “takva, takva sahibi olma, korkma, çekinme, sakınma” (Ata, 2004: 605; Üşenmez, 2010: 560) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ayıldı anlarğa kim saknuqluk kıldılar* (JR) (Ata, 2004: 51) “Onlara şöyle söyledi: (Onlar) günahıtan kaçındılar.” *arıttı tanrı köñüllerini saknuqluqğa* (JR) (Ata, 2004: 139) “Allah kalplerini takva ile temizledi.” *tağı kim ‘afv kılsağız yavukrak saknuqluqğa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 237) “Takvaya daha yakın (olan) sizin affınızdır.”

Hrz. : *saknuqluk* “çekinme, sakınma” (Sağol, 1993: 870) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yakınrak saknuqluk üze* (HTKT) (Sağol, 1993: 76) “Takvaya en yakın olan odur.”

Kıp. : -

şāliha : “(kadın için) dinin emrettiği kaidelere uygun hareket eden”

< Ar. *şāliha* “iffetli kadın” (Steingass, 1998: 779b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şāliha* “(kadın için) dinin emrettiği kaidelere uygun hareket eden” (Ata, 1997b: 535b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *şāliha urağut bar erdi* (KE) (Ata, 1997a: 245) “Dinin emrini yerine getiren kadın₂ vardı.”

Kıp. : -

şevābluğ : “sevaba giren”

< Ar. *şavāb* “iyi davranış; ödül” + Tü.+*luğ* “sevaba giren”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *şevābluğ* “sevaba giren” (Ata, 2014: 370b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: ‘*amelin üküş şevābluğ bolsun* (NF) (Eckmann, 2014: 190) “Amelim çok sevaplı olsun.”

Kıp. : -

taqvā : “Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden sakınma”

< Ar. *taqvā* “Allah korkusu” (Steingass, 1998: 317a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *taqvā* “Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden sakınma” (Ata, 2014: 401a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 259a) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*ömrini taqvā perhîz birle keçürür erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 151) “Hayatını Allah korkusuyla₂ geçirirdi.” *harāmdın ırak tursa taqvā erür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 139) “Haramdan uzak dursa (bu) takvadır.”

Kıp. : *taqvā* “Allah’tan korkarak dinin yasaklarından kaçınma” (Toparlı vd., 2007: 259b) Kelime **GI**, **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zühd ve taqvāğa köñül bağlap* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 52) “Sofuluk ve takvaya gönül bağlayıp.” *taqvā tiler biz (İM)* (Toparlı, 2017: 217) “Takva dileriz.”

tapuğsağ : “sadık hizmetkâr, ibadet eden”

< *tap-uğ+sa+k* “hizmet eden, ibadet eden” (EDPT: 438b; OTWF: 244; DTS: 535b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *tapuğsağ* “sadık hizmetkâr, ibadet eden” (Ata, 1997b: 597b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *teñrimizğa çın tapuğsağ* (KE) (Ata, 1997a: 258) “Rabb’imize doğru ibadet eden.”

Kıp. : -

uçmañlığ : “cennete girecek olan, cennetlik; cennette olanlar”

< Soğd. *wštm* ‘x *uštmañ* “cennet” + Tü.+*lığ* “cennete girecek olan”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *uçmaḥlıḡ* “cennete girecek olan, cennetlik; cennette olanlar” (Ata, 1997b: 665b; Ata, 2014: 445a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uçmaḥlıḡ er çıkar* (KE) (Ata, 1997a: 287) “Cennete girecek bir adam çıkar.” *uçmaḥlıḡ bolḡay tēdi erse* (NF) (Eckmann, 2014: 287) “Cennete girenlerden olacak diyince.”

Kıp. : -

uçmaḥlıḡ : “cennetlik”

< Soğd. *wštm* 'x *uštmaḥ* “cennet” + Tü.+*lık* “cennetlik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *uçmaḥlıḡ* “cennetlik” (Ata, 1997b: 665b; Ata, 2014: 445a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *uçmaḥlıḡ bolur* (KE) (Ata, 1997a: 327) “Cennetlik olur.” *uçmaḥlıḡ turur sen* (NF) (Eckmann, 2014: 141) “Cennetliksin.”

Kıp. : -

uçmaḥlıḡ : “cennette yaşayan”

< *uç-maḥ+lıḡ* “cennetli, cennette yaşayan”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *uçmaḥlıḡ* “cennette yaşayan” (Sağol, 1993: 961) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol cihānda uçmaḥlıḡlardın* (HTKT) (Sağol, 1993: 202) “Dünyada cennetlilerdendir.”

Kıp. : *uçmaḥlı* “cennetli, cennette bulunan” (Toparlı vd., 2007: 291a; Argunşah ve Güner, 2015: 860) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

uštmaḥçı : “cennet ehli”

< Soğd. *wštm* 'x *uštmaḥ* “cennet” + Tü.+*çı* “cennet ehli”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *uštmaḥçı* “cennet ehli” (Ünlü, 2004: 707b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ayḡıl ol mu yegrek azu mengü uštmaḥçı* (TİEM) (Ünlü, 2004: 73) “De ki: O ebedî cennet ehli daha mı iyi?”

Hrz. : -; Kıp. : -

uştimahlık : “cennetlik”

< Soğd. *wştm’x uştmah* “cennet” + Tü.+lık “cennetlik”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *uştimahlık* “cennetlik” (Borovkov, 2002: 293) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *her neçe kim uştimahlık takı tamuğluk bolası turur...* (AT.) “Kim cennetlik ya da cehennemlik olacaksa (kalem onu yazar).” (Borovkov, 2002: 293)

Hrz. : -; Kıp. : -

yalvarınçığ : “yalvarıcı”

< *yalvar-ınçığ* “yalvarıcı” (OTWF: 365)

Orh. : -

Uyg. : *yalvarınçığ* “yalvarıcı” (krş. *yalbarınçığ*, Wilkens, 2021: 856b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *yalvarınçığ savımın öşünür m(ä)n* (BT XIII) (Zieme, 1985: 143) “Yakaran sözümü arz ederim.”

Krh. : -

Hrz. : -; Kıp. : -

yalvarmaklığ : “yalvarmalı”

< *yalvar-mak+lığ* “yalvarmaklı” (DTS: 228a)

Orh. : -

Uyg. : *yalvarmaklığ* “yalvarmalı” (Wilkens, 2021: 859a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *ökünmäk yalvarmaklığ kşanti kılmaklığ* (AYS III) “Pişman, yalvarmaklı, af dilemekli” (Ölmez, 1991: 38)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

yazuķsuz : “günahsız, kabahatsız”

< *yaz-uķ+suz* “günahsız, masum” (EDPT: 986a; OTWF: 260; DTS: 252a)

Orh. : -

Uyg. : *yazuksuz* “suçsuz, günahsız, kabahatsız” (krş. *yazoksuz*, Wilkens, 2021: 881a; Caferoğlu, 1968: 292) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *kamag adın b(ä)k bukagulugta yazuksuz b(u)tadı* (BT II) (Röhrborn, 1971: 49) “Bütün diğer zincirde günahsız ve faydasız.” *yazuksuzın kişiläriğ ölürürlär* (BT III) (Tezcan, 1974: 41) “Günahsız kişileri öldürürler.”

Krh. : *yazuksuz* “günahsız, suçsuz” (Kaçalın, 2019: 579; Ünlü, 2004: 751b) Kelime **DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazuksuz* (DLT) “Günahsız” (Kaçalın, 2019: 579) *êşitmezler anıñ içinde oyun söz ap yazuksuz* (TİEM) (Ünlü, 2004: 219) “Orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler.” (Yazır, 2014: 534, 56/25)

Hrz. : *yazuksuz* “günahsız, suçsuz” (Ata, 1997b: 720b; Ata, 2014: 477b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu yazuksız oğlanı* (KE) (Ata, 1997a: 183) “Bu günahsız çocuğu.” *anadın tuğmış teg yazuksuz bolur* (NF) (Eckmann, 2014: 168) “Anadan doğmuş gibi günahsız olur.”

Kıp. : *yazuksuz* “günahsız, suçsuz” (Toparlı vd., 2007: 317a) Kelime **CC**, **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazuksuz kan tökülünçe* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 32) “Günahsız kan dökülünce.” *yā mü ’min çıkar yazuksuz yā mü ’min çıkar yazuklı* (İM) (Toparlı, 2017: 51) “Mümin ya günahlı ya günahsız olur.”

zākir : “anan, zikreden”

< Ar. *zākir* “Allah’ı zikreden” (Steingass, 1998: 557a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zākir* “anan, zikreden” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 274a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *zākir huzūrğa teger* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 145) “Allah’ı zikreden huzura ulaşır.” Ayrıca krş; *zākirlik* “anan kişi olma durumu” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 274a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *zākirlik müdām* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 145) “Sürekli zikir hâlde bulunma.”

Kıp. : -

2.5.2. İnançsız Kimseler, Sapkınlık, Kâfirler ve Günahkârlar

‘ādī : “günah işleyen”

< Ar. *‘ādī* “kötü, zavallı, düşman; bağımlı” (Steingass, 1998: 829a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ādī* “günah işleyen” (Ata, 1997b: 7a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘arab tiliñçe ādī öte keçgen bolur* (KE) (Ata, 1997a: 43) “Arap dilinde adi, günah işleyendir.”

Kıp. : -

arığsızlık : “ahlâksız”

< *arı-ğ+sız+lık* “kirlilik” (EDPT: 219b; DTS: 52b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arığsızlık* “ahlâksız” (Borovkov, 2004: 55) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *arığsızlık kılığlılar* (AT.) “Sefihler, ahlâksızlar.” (Borovkov, 2002: 55)

Hrz. : -; Kıp. : -

‘āsī : “karşı çıkan, isyan eden; günahkâr”

< Ar. *‘āṣī* “günahkâr; isyan eden” (Steingass, 1998: 830a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *‘āṣī* “karşı çıkan, isyan eden, günahkâr” (Kök, 2004: 278) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *mihrbān kim ‘āṣīlerniñ yazuqların örter* (TIEM) (Kök, 2004: 106) “Merhametli (olan Allah) isyan eden (kullarının) günahlarını bağışlar.”

Hrz. : *‘āṣī* “asi, günahkâr” (Ata, 1997b: 37a; Ata, 2014: 23a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘āṣīlerdin bolğay men* (KE) (Ata, 1997a: 121) “Günahkârlardan olacağım.” *muṭīler taqı bolğay ‘āṣīler taqı bolğay* (NF) (Eckmann, 2014: 192) “Allah’ın emirlerini yerine getirenler de olacak ve günahkârlar da olacak.”

Kıp. : *‘āṣī* “asi, isyankâr” (Toparlı vd., 2007: 13b) Kelime **GI, GT, İM, İN, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kılurlar tevbe ‘āṣī* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 48) “Günahkâr (kullar) tövbe ederler.” *ādam ‘āṣī boldı* (İM) (Toparlı, 2017: 38) “Hz. Âdem asi oldu.”

azğan : “kâfir, sapık”

< *az-ğan* “yoldan çıkan, sapık” (EDPT: 283b; OTWF: 86; DTS: 72b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *azğan* “kâfir, sapık” (Toparlı vd., 2007: 19b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol kişi azğan turur* (İM) (Toparlı, 2017: 36) “O kişi kâfirdir.”

azıǵlıǵ : “azmış, doğru (din) yolundan sapmış olan”

< *az-ıǵ+lıǵ* “azmış”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *azıǵlıǵ* “azmış, doğru (din) yolundan sapmış olan” (Ata, 1997b: 67a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *açın azıǵlıǵlar birle yaǵı boldı* (KE) (Ata, 1997a: 19) “Diğer yoldan sapmış kişilerle düşman oldu.”

Kıp. : -

buyansız : “kutsuz; sevapsız, iyi amelsiz”

< *buyan+sız* “kutsuz; sevapsız, iyi amelsiz”

Orh. : -

Uyg. : *buyansız* “kutsuz; sevapsız, iyi amelsiz” (Wilkens, 2021: 210a; Caferoğlu, 1968: 55) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *kutsuz buyansız kuvı tınl(ı)glarıǵ ozgurgalı kutgargalı* (BT XX) (Zieme, 2000: 78) “Kutsuz₂, talihsiz canlıları kurtarmak₂ için.” *aju(нта) buyansız bolmak adası artar* (Maitri) “Dünyada nasipsiz olma tehlikesi artar.” (Tekin, 1960: 168)

Krh. : -; Hrз. : -; Kıp. : -

dīnsiz : “dinsiz”

< Ar. *dīn* “din, inanç” + Tü. *+siz* “dinsiz”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrз. : -

Kıp. : *dīnsiz* “dinsiz, kâfir” (Toparlı vd., 2007: 62a) Kelime **GT**, **KK** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir dīnsiz* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 106) “Bir dinsiz.”

erınçülüg / erınçülüg : “günahlı, günah olan, kusurlu”

< *er-inçü+lüg* “inlemek; üzgün olmak” (EDPT: 235a; DTS: 178b ve ayrıca bk., UW, 2015: 27)

Orh. : -

Uyg. : *erinçülüg* “günahlı, günah olan, kusurlu” (Wilkins, 2021: 261a; Caferoğlu, 1968: 96) Kelime **BT** adlı metinde tanıklanmıştır: *üktüş törlüg törösüz tsuylug erinçülüg anıg kılınçl[ı]g iş işläyürlär* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 200) “Çok tür öğretisiz, günahlı₂ kötü davranışlı iş yaparlar.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

erintilig : “azarlanmayı hak etmiş, tiksindirici”

< *erinti+lig* “günahlı” → **erinti**

Orh. : -

Uyg. : *erintilig* “azarlanmayı hak etmiş, tiksindirici” (Wilkins, 2021: 261b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bo erintilig yavız tişi [ät'ö]zümin täğşürsärm(ä)n* (BT XXXIII) (Zieme, 2005a: 168) “Bu günahkâr, kötü, dışı vücudumu değiştirirsem”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

fâcir : “günahkâr”

< Ar. *fâcir* “günahkâr, yalancı” (Steingass, 1998: 902b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *fâcir* “günahkâr” (Ata, 2014: 144a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger bu kimerse fâcirlardın bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 306) “Eğer bu kimse günahkârlardan olursa.”

Kıp. : *fâcir* “günahkâr” (Toparlı vd., 2007: 81a) Kelime **GI, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır. Kelime **İM** adlı eserin dizininde tanıklanmasına karşın belirtilen sayfada geçmemektedir.

fâhiş : “ahlâksız, kötü, çirkin”

< Ar. *fâhiş* “utanç verici, sahtekâr” (Steingass, 1998: 902b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *fâhiş* “ahlâksız, kötü, çirkin” (Ata, 2014: 144a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *fâhiş işke kaçd kılğay sen* (NF) (Eckmann, 2014: 253) “Ahlâksızlığa kastedecek olursan.”

Kıp. : -

fāhişe : “ayıp, günah; günah işleyen”

< Ar. *fāhişa* “zina, fahişelik” (Steingass, 2014: 902b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *fāhişe* “ayıp, günah; günah işleyen” (Ata, 2014: 144a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *seni fāhişe kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 231) “Seni fahişe yaptı.”

Kıp. : -

fāsık : “ahlâksız, günahkâr; Allah’ın emirlerini tanımayan, sapkın, günah işleyen, fesatçı, kötülük yapan”

< Ar. *fāsık* “değersiz; günahkâr, sapkın” (Steingass, 1998: 903b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *fāsık* “ahlâksız, günahkâr” (Borovkov, 2002: 120; Ünlü, 2004: 437b; Ata, 2004: 357) Kelime **AT**, **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir neçeler ayturlar fāsık ma’nisi yalğançı temek bolur bir neçeler aytur fāsık kâfir bolur bir neçeler aytur fāsık ol bolur yazuk aşkare kılur* (AT.) “Bazıları, fasık (sözünün) manası yalancı demektir, der; bazıları, fasık, ahlâksız demektir, der; bazıları, fasık, günahı açıktan işleyendir, der.” (Borovkov, 2002: 120) *tanrı yarlığı birle yme helāk kılgu için fāsıklarnı* (TİEM) (Ünlü, 2004: 227) “Allah’ın emriyle günahkârlar helāk olduğu için.” *ökünmegil fāsık boğunlar üze* (JR) (Ata, 2004: 22) “Sapkınlık yapan toplumları bağışlama!” *ol tanrı köndürmez fāsık boğunlarnı* (JR) (Ata, 2004: 43) “Allah günah işleyen toplumları hidayete erdirmez.”

Hrz. : *fāsık* “Allah’ın emirlerini tanımayan, dinsiz; günahkâr” (Ata, 1997b: 221a; Ata, 2014: 144b; Sağol, 1993: 629; Toparlı ve Argunşah, 2014: 218b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu fāsıklardın bizni kurtkargıl* (KE) (Ata, 1997a: 165) “(Allah’ım) bu günahlardan bizi kurtar.” *fāsık turur* (NF) (Eckmann, 2014: 126) “Dinsizdir.” *yā kılur mu biz sakınganlarnı fāsıklar menizlig* (HTKT) (Sağol, 1993: 346) “Veya o korunan müttakileri arsız çapkınlar yapar mıyız?” (Yazır, 2014: 454, 38/28) *köp fāsık* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 98) “Çok günahkâr.”

Kıp. : *fāsık* “günahkâr; sapık” (Toparlı vd., 2007: 81b) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *fāsıklarga saḥāvet kılmaḵ* (GT) (Karamanlıoğlu,

2019: 168) “Günahkârlara cömert olmak.” *maḥrem kişi fāsık bolsa* (İM) (Toparlı, 2017: 210) “Mahrem kişi günahkâr olsa.”

fāsıka : “(kadın için) fasık”

< Ar. *fāsıka* “iffetsiz kadın, fahişe” (Steingass, 1998: 904a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *fāsıka* “(kadın için) fasık” (Ata, 1997b: 221a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ey fāsıka maña sendin düşmenrak kişi yok* (KE) (Ata, 1997a: 226) “Ey iffetsiz kadın, bana senden daha düşman kimse yok.”

Kıp. : -

ğavur : “Müslüman olmayan” → **kāfir, qāvir**

< Ar. *kāfir* “Allah’ı inkâr eden” (Steingass, 1998: 1006b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *ğavur* “Müslüman olmayan” (Toparlı vd., 2007: 85b) Kelime **DM** ve **KK** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

īmānsız : “imansız, kâfir”

< Ar. *īmān* “inanma, inanç, din” + Tü.+*sız* “imansız”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *īmānsız* “imansız, kâfir” (Ata, 1997b: 268a; Ata, 2014: 186a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *īmānsız bardı* (KE) (Ata, 1997a: 34) “İmansız gitti.” *īmānsız çıkkanım* (NF) (Eckmann, 2014: 14) “İmansız gidenim.”

Kıp. : *īmānsız* “inanmayan” (Toparlı vd., 2007: 110b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *teḡrige īmānsız* (İM) (Toparlı, 2017: 65) “Allah’a inanmayan(lar).”

irtidād : “İslam dinini terk ederek başka bir dine girme”

< Ar. *irtidād* “geri dönen, reddeden” (Steingass, 1998: 34a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *irtidād* “İslam dinini terk ederek başka bir dine girme” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 225b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *atıp irtidād* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 126) “Başka dine geçip.”

Kıp. : -

islāmsız : “kâfir”

< Ar. *islām* “Muhammed’in dinini benimsemek” + Tü.+*sız* “kâfir”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *islāmsız* “kâfir” (Ata, 1997b: 272b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *süleymān sövmişdin islāmsız almış erdi* (KE) (Ata, 1997a: 201) “Süleyman sevdikten sonra kâfirleri almıştı.”

Kıp. : -

i‘tikādsız : “itikatsız, inançsız, imansız”

< Ar. *i‘tikād* “güven, inanç” + Tü.+*sız* “inançsız, imansız”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *i‘tikādsız* “itikatsız, inançsız, imansız” (Ata, 1997b: 277b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *i‘tikādsız bolur* (KE) (Ata, 1997a: 160) “İmansız olur.”

Kıp. : -

kadaglıg : “günahlı, günahkâr”

< *kadag+lıg* “suçlu, günahlı”

Orh. : -

Uyg. : *kadaglıg* “günahlı, günahkâr” (Wilkens, 2021: 317b) Kelime **BT** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *bo munta[g münlüg] kadaglıg ayıg yavız k[örüm]lärig ät’özümün ıratu tägingäym(ä)n* (BT XX) (Zieme, 2000: 136) “Böylesi günahkâr₂ kötü₂ bakışları bedenimden uzaklaştırarak (ona) ulaşacağım.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

qaderī : “kul yaptığı işlerin yaratıcısıdır inancında olan, sapık mezhebe bağlı olan kimse”

< Ar. *qaderī* “özgür irade doktrinini sürdüren kimse” (Steingass, 1998: 957b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḳaderî* “kul yaptığı işlerin yaratıcısıdır inancında olan, sapık mezhebe bağlı olan kimse” (Toparlı vd., 2007: 122b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḳaderîlerden turur* (İM) (Toparlı, 2017: 54) “Kaderîlerdendir.”

ḳaderîyye : “kul yaptığı işlerin yaratıcısıdır diyen sapık mezhep”

< Ar. *ḳaderîyya* “özgür irade doktrinine sahip bir mezhep adı” (Steingass, 1998: 957b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḳaderîyye* “kul yaptığı işlerin yaratıcısıdır diyen sapık mezhep” (Toparlı vd., 2007: 122b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḳaderîyye üze ceberîyye üze* (İM) (Toparlı, 2017: 39) “Kaderî ve Ceberî mezhepleri üzerine.”

kâfir : “Hakkı tanımayan, bilmeyen, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan” → **ḡavur**, **ḳāvur**

< Ar. *kāfir* “Allah’ı inkâr eden” (Steingass, 1998: 1006b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kāfir* “Hakkı tanımayan, bilmeyen, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan, iman etmeyen” (Ünlü, 2004: 479b; Ata, 2004: 419; Üşenmez, 2010: 442) Kelime **TIEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *öldürüldi kişiler ya ‘nî ‘utebe ne kāfir kıldı anı* (TIEM) (Ünlü, 2004: 264) “Allah’ı inkâr edenler cehennem ‘Utebe katında öldürüldü.” *aygıl erijlengil kāfirlikıñ* (TIEM) (Ünlü, 2004: 158) “De ki: İnançsızlıkla eğlen!” *ol törütti sizni sizlerdin kāfir sizlerdin bitigli* (JR) (Ata, 2004: 152) “Sizlerden kâfir ve imanlı olanları yarattı.” *yana tuttum anlarını kim kāfir boldılar* (JR) (Ata, 2004: 88) “Kâfir olanları tekrar tuttum.” *kim kāfir bolsa şeytāñga taķı bitse tañrıga* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 240) “Allah’a iman ve şeytanı inkâr edenler.”

Hrzs. : *kāfir* “kâfir, iman etmeyen, Allah’ın birliğine inanmayan” (Ata, 1997b: 285a; Ata, 2014: 196a; Sağol, 1993: 691; Toparlı ve Argunşah, 2014: 227a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *resûl ‘arab kāfirlarıga mevlî yarlıkın tegürdi* (KE) (Ata, 1997a: 289) “Peygamber Arap kâfirlerine Allah’ın buyruğunu ulaştırdı.” *kāfir bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 233) “Kâfir olsa.” *kāfir boldılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 31) “Kâfir oldular.” *biliñ kökdin ilk kāfir iblîs* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 98) “Bilin ki gökteki ilk kâfir şeytan(dır).”

Kıp. : *kāfir* “kâfir, Allah’ı inkâr eden” (Toparlı vd., 2007: 123a) Kelime **GI**, **GT**, **İM**, **İN**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tevaḳḳu ‘ korkusundan cümle kāfir kaçıp* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 73) “Dilenme korkusundan bütün kâfirler kaçarak.” *kāfir bolur* (İM) (Toparlı, 2017: 23) “Kâfir olur.”

kāfire : “kadın kâfir”

< Ar. *kāfire* “kadın kâfir” (Ata, 1997b: 286a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kāfire* “kadın kâfir” (Ata, 1997b: 286a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *süleymān ḥātūnı butğa tapunsa kāfire bolğay erdi* (KE) (Ata, 1997a: 205) “Süleyman’ın karısı puta tapınsa kâfir olacaktı.”

Kıp. : *kāfire* “Allah’ı inkâr eden kadın” (Toparlı vd., 2007: 123a) Kelime **GI** ve **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *men kāfire men* (İM) (Toparlı, 2017: 33) “Ben kâfir kadını.”

ḳātil : “öldüren”

< Ar. *ḳātil* “katil, öldüren” (Steingass, 1998: 946a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḳātil* “öldüren” (Toparlı vd., 2007: 131b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *zehr-i ḳātil idi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 57) “Öldürücü zehirdi.”

ḳāvur : “kâfir, Müslüman olmayan” → **kāfir**, **ḡavur**

ḳāvur “kâfir, Müslüman olmayan” (Ata, 1997b: 306a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ḳāvur* “kâfir, Müslüman olmayan” (Ata, 1997b: 306a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol ḳāvur erdi* (KE) (Ata, 1997a: 183) “O kâfirdi.”

Kıp. : *ḳāvur* “kâfir, gavur” (Toparlı vd., 2007: 132b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

kefūr : “nimete küfran eden, onu inkâr eden”

< Ar. *kefūr* “dinsiz olma” (Steingass, 1998: 1039a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *kefûr* “nimete küfran eden, onu inkâr eden” (Toparlı vd., 2007: 136b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *kefûrları dağı bar* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 157) “Nimeti inkâr edenler de var.”

kêrtgünçsüz : “dinsiz, inançsızlık, inanmayan”

< *kêrtgün-ç+süz* “inançsız” (EDPT: 740b; DTS: 301b)

Orh. : -

Uyg. : *kertgünçsüz* “dinsiz, inançsızlık, inanmayan” (Wilkens, 2021: 366a; Caferoğlu, 1968: 111) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *tınl(ı)glar ança ol k(a)ltı tırnak üzâki toprakça yänä kertgünçsüz köjüli yok* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 202) “Canlılar ancak bu şekilde tırnakları ile toz gibi yine imansız gönlü yok.” *kertgünçsüz yalaşoklarını busuşlug bulıtları ürtüldi* (BT III) (Tezcan, 1974: 45) “İnançsız insanların kaygılı bulutları gizlendi.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

küffâr : “kâfirler”

< Ar. *küffâr* “kâfirler, inanmaz” (Steingass, 1998: 1037a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *küffâr* “kâfirler” (Ata, 1997b: 406a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *küffâr çerigiñe kirdi* (KE) (Ata, 1997a: 330) “Kâfirlerin ordusuna girdi.”

Kıp. : -

ma ‘şiyetlîğ : “günahkâr”

< Ar. *ma ‘şiyet* “isyanlık, itaatsizlik; günah” + Tü.+*lîğ* “günahkâr”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *ma ‘şiyetlîğ* “günahkâr” (Ata, 1997b: 419b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu kün ma ‘şiyetlîğ bir ovuç bulğanuk ümmetiñni* (KE) (Ata, 1997a: 345) “Bugün günahkâr, bir avuç yoldan çıkmış ümmetini.”

Kıp. : -

mu ‘tezile : “kaderi inkâr eden mezhep ve bu mezhebin başlısı”

< Ar. *mu ‘tezile* “Kaderiye mezhebini seçen” (Steingass, 1998: 1268b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *mu'tezile* “kaderi inkâr eden mezhep ve bu mezhebin bağılısı” (Toparlı vd., 2007: 189b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *cehmiyyeler takı mu'tezileler* (İM) (Toparlı, 2017: 42) “Cehmiyyeler ve Mutezileler.”

mu'tezilî : “kaderi inkâr eden, mutezile mezhebine bağlı olan”

< Ar. *mu'tezilî* “kâfir, ateist; ayrılıkçı” (Steingass, 1998: 189b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *mu'tezilî* “kaderi inkâr eden, mutezile mezhebine bağlı olan” (Toparlı vd., 2007: 189b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mu'tezilîler katında* (İM) (Toparlı, 2017: 24) “Kaderi inkâr edenlerin huzurunda.”

mücrim : “suçlu, günahkâr”

< Ar. *mücrim* “suçlu, günahkâr” (Steingass, 1998: 1177a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mücrim* “suçlu, günahkâr” (Ata, 2004: 525) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *biz andağuk kılur miz mücrim/yazuqluqlarnı* (JR) (Ata, 2004: 93) “Biz öylece günahkârız.”

Hrzs. : -; Kıp. : -

mülhid : “dinsiz”

< Ar. *mülhid* “dinsiz, pagan” (Steingass, 1998: 1307b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *mülhid* “dinsiz” (Toparlı vd., 2007: 191b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir mu'teber âlim birle bir mülhid arasında* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 106) “Bir itibarlı bilgin ile dinsiz arasında.”

münâfık : “münafık”

< Ar. *münâfık* “ikiyüzlü; Tanrıtanımaz” (Steingass, 1998: 1319b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *münāfīk* “münafık” (Üşenmez, 2010: 516) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *ne turur sizge münāfīklar içinde eki ögür* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 281) “O halde siz niçin münafıklar hakkında iki grup oluyorsunuz?” (Yazır, 2014: 91, 4/88)

Hrz. : *münāfīk* “münafık, ikiyüzlülük eden, Müslüman görünüp de küfürde sabit kalan” (Ata, 1997b: 454a; Ata, 2014: 303b; Sağol, 1993: 803; Toparlı ve Argunşah, 2014: 242b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *seni düşmen tutkan münāfīk turur* (KE) (Ata, 1997a: 288) “Seni düşman gören münafıktır.” *münāfīk turur* (NF) (Eckmann, 2014: 261) “Münafıktır.” *eger yığılmasa münāfīklar* (HTKT) (Sağol, 1993: 321) “Eğer Münafıklar bir araya gelmese.” *münāfīk nişānı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 100) “Münafık belirtisi.”

Kıp. : *münāfīk* “münafık, ikiyüzlü” (Toparlı vd., 2007: 192a) Kelime **GI**, **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yā münāfīk bolup kirürler otğa meñü kalurlar* (İM) (Toparlı, 2017: 51) “Yahut münafık olup cehenneme girer orada ebedî kalırlar.

münāfīklık: “münafıklık”

< Ar. *münāfīk* “ikiyüzlü; Tanrıtanımaz” + Tü.+lık “münafıklık”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *münāfīklık* “münafıklık” (Ata, 2014: 303b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *münāfīklıkdın bezārılık hañtı bērilgey* (NF) (Eckmann, 2014: 166) “Münafıklıktan (dolayı duyulan) rahatsızlık fermanı verilecek.”

Kıp. : *münāfīklık* “ikiyüzlülük, münafıklık” (Toparlı vd., 2007: 192a) Kelime **GI** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

münlüg : “günahlı”

< *mün*+lüg “günahkâr” (DTS: 353b)

Orh. :

Uyg. : *münlüg* “günahlı” (Wilkens, 2021: 483a) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *bo munta[g münlüg] kadaglıg ayıg yavız k[örümlär]ig ät’özümün ıratu tägingäym(ä)n* (BT XX) (Zieme, 2000: 136) “Bunun gibi günahlı2 kötü2 görünüşleri vücudumdan uzaklaştırarak (saygıyla) yerine getireceğim.” *yanturu yänä ag[ır münlüg] k[a]d[a]g[l]ıg bol[ga]y män* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 96) “Bundan başka da ziyadesiyle günahlı2 olacağım.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

münkir : “inkâr eden, inanmayan”

< Ar. *münkir* “reddeden, inanmayan” (Steingass, 1998: 1334a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *münkir* “inkâr eden, inanmayan” (Toparlı vd., 2007: 192b) Kelime **GT** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *münkir bolup* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 63) “İnkâr edenlerden olup.”

mürted : “dinden çıkan”

< Ar. *mürted* “mürtet, dönek” (Steingass, 1998: 1209b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *mürted* “dinden çıkan” (Toparlı vd., 2007: 193a) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mürted kayıtsa* (İM) (Toparlı, 2017: 320) “İslam dininden dönse.”

mürtede : “dinden çıkan kadın” → **murtadlık**

< Ar. *mürtede* “dinden çıkan kadın” (Toparlı vd., 2007: 193a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *mürtede* “dinden çıkan kadın” (Toparlı vd., 2007: 193a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *mürtede hatun* (İM) (Toparlı, 2017: 320) “Dininden dönen kadın.” Ayrıca krş; *murtadlık* “İslam dininden dönme” (Toparlı vd., 2007: 188b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *murtadlık hâlinde* (İM) (Toparlı, 2017: 319) “İslam dininden dönmesi hâlinde.”

müşrik : “müşrik, Allah’a ortak koşan”

< Ar. *müşrik* “ortaklığı kabul eden” (Steingass, 1998: 1246a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *müşrik* “müşrik, Allah’a ortak koşan” (Ata, 2004: 529) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *ahd kıldımız olar birle müşriklerdin* (JR) (Ata, 2004: 37) “Müşriklerle yaptığımız antlaşma.”

Hz. : *müşrik* “Allah’a ortak koşan, kâfir” (Ata, 1997b: 456b; Ata, 2014: 305b; Sağol, 1993: 804) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*arab müşrikleri kelip aydılar* (KE) (Ata, 1997a: 246) “Arap müşrikleri gelip şöyle dediler:” *müşrikler ervâhı turur* (NF) (Eckmann, 2014: 39) “Müşrikler(in) ruhudur.” *nêçeme yigrense müşrikler* (HTKT) (Sağol, 1993: 136) “Ne kadar müşrikler hoşlanmasa.”

Kıp. : *müşrik* “Allah’a eş koşan” (Toparlı vd., 2007: 194a) Kelime **Gİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri te’âlâ bezertür müşrikler taķı teñri resûli* (İM) (Toparlı, 2017: 160) “Allahutaala müşrikleri ve Allah resulünü yorar.”

nâ-pāk : “günahkâr”

< Far. *nâ-pāk* “saf olmayan; kirli” (Steingass, 1998: 1366b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *nâ-pāk* “günahkâr” (Ata, 1997b: 460a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *nâ-pâklar yığılıp iblîsge keldiler* (KE) (Ata, 1997a: 261) “Günahkârlar toplanıp şeytana geldiler.”

Kıp. : -

nifāk : “nifak, münafıklık”

< Ar. *nafāk* “ikiyüzlülük” (Steingass, 1998: 1414b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *nifāk* “nifak, münafıklık” (Ata, 1997b: 468a; Sağol, 1993: 812; Toparlı ve Argunşah, 2014: 245a) Kelime **KE**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kimerse nifāk köñlümdin çıksun tèse* (KE) (Ata, 1997a: 92) “Kim gönlümden fesatlık çıksın derse.” *nifāk kıldılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 51) “Anlaşmazlık çıkardılar.” *nifāk kîne birle* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 94) “Münafıklık kiniyle.”

Kıp. : -

ortak : “ortak, müşrik”

< *ortu+k* “ortak” (EDPT: 205a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *ortak* “ortak, müşrik” (Ata, 2014: 332a; Sağol, 1993: 827) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ortakların ortaklıkındın* (NF) (Eckmann, 2014: 279)

“Müşriklerin ortaklığından.” *siz ortak koşar siz* (HTKT) (Sağol, 1993: 96) “Siz ortak koşarsınız.”

Kıp. : -

şerik : “ortak koşma” → **şirk**

< Ar. *şerik* “ortak” (Steingass, 1998: 743b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şerik* “ortak koşma” (Ata, 1997b: 583a; Ata, 2014: 388b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mülki içinde şerik yok* (KE) (Ata, 1997a: 100) “(Allah’ın) mülkünde ortak koşma yok.” *añar şerik ortak yok turur* (NF) (Eckmann, 2014: 58) “Ona ortak₂ koşma yoktur.”

Kıp. : *şerik* “ortak” (Toparlı vd., 2007: 252a) Kelime **GI** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

şirk : “müşriklik, Allah’a ortak koşma” → **şerik**

< Ar. *şirk* “Allah’a ortak koşma” (Steingass, 1998: 742a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şirk* “müşriklik, Allah’a ortak koşma” (Ata, 1997b: 584a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *könüllerişe sirk kirdi* (KE) (Ata, 1997a: 320) “Gönüllerine müşriklik girdi.”

Kıp. : *şirk* “Allah’a eş koşma” (Toparlı vd., 2007: 253b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şirk birle kılğan ‘amālğa* (İM) (Toparlı, 2017: 70) “Şirk ile yapılan amele.”

tamuğluğ ~ tamuluğ : “cehennem sakini”

< *tamu+luğ* “cehennem sakini” (EDPT: 506b; OTWF; 144; DTS: 531a)

Orh. : -

Uyg. : *tamulug* “cehennemlik, cehennemde yaşayan” (Wilkens, 2021: 669a; Caferoğlu, 1968: 223) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *tamulug oruntın ozgalı* (BT II) (Röhrborn, 1971: 24) “Cehennem yerinden kurtulmak için” *arvış tamuluglarnıñ ämgäkin arkasız kılıp sakındı* (BT XIII) (Zieme, 1985: 47) “Büyük cehennemlerinin ıstırabı ve çaresizliği içinde kalarak düşündü.”

Krh. : *tamuluğ* “cehennemli” (Arat, 1979b: 420) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *maḥar tegdi mundağ biliglig sözi / tamudın yırar tēp tamuluğ özi* (KB) “Bilgili bir insanın onun hakkında şöyle dediğini duydum: Kendisi cehennemlik iken cehennem azabından kurtuldu.” (Arat, 1979a: 44)

Hrz. : *tamuğluğ* “cehennemli, cehenneme girecek olan” (Ata, 1997b: 593b; Ata, 2014: 402b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uçmaḥdın tamuğluğları körerler* (KE) (Ata, 1997a: 142) “Cennetten cehennemlikleri görürler.” *tamuğluğlarğa ayğaymen* (NF) (Eckmann, 2014: 126) “Cehennemliklere söyleyeceğim.”

Kıp. : *tamuğlı* “cehenneme girecek olan, cehennemlik” (Toparlı vd., 2007: 261a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol ḳavm kim tamuğlılardan bolğay* (İM) (Toparlı, 2017: 65) “Cehennemliklerden olacak olan o kavim.”

tamuğluk : “cehennemlik”

< *tamuğ+luk* “cehennemlik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tamuğluk* “cehennemlik” (Ata, 1997b: 593b; Ata, 2014: 402b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *atalarınız ḳamuğ tamuğluk tēyür* (KE) (Ata, 1997a: 336) “Atalarınız bütün cehennemlikleri söyler.” *ebedī tamuğluk boldum* (NF) (Eckmann, 2014: 96) “Ebedî cehennemlik oldum.”

Kıp. : -

tanğuçı : “kâfir, inkâr eden”

< *tan-ğuçı* “inkâr eden”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tanğuçı* “kâfir, inkâr eden, imansız” (Ünlü, 2004: 652b; Borovkov, 2002: 261) Kelime **TİEM** ve **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol idi turur yarat(t)ı silerni silerde tanğuçı silerde kērtgüngüçi* (TİEM) (Ünlü, 2004: 235) “Allah hem kâfirleri hem de iman edenleri yarattı.” Ayrıca *krş; tenigli* “iman etmeyen” *biz ıdıkdımız yeklerni tenigliler üze* (AT.) (Borovkov, 2002: 261) “Biz iman etmeyenlerin üzerine şeytanları gönderdik.”

Hrz. : -; Kıp. : -

tanırlık : “kâfir, inkârcı”

< *tan-ıg+lık* “inkârcı”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tanırlık* “kâfir, inkârcı” (Ünlü, 2004: 652b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tanırlıklar üze âsân ermez* (TİEM) (Ünlü, 2004: 2549 “Kâfirler için kolaylık yoktur.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

tapuğsuz : “ibadetsiz”

< *tap-uğ+suz* “hizmitsiz, ibadetsiz” (EDPT: 438b; DTS: 535b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *tapuğsuz* “ibadetsiz” (Ata, 1997b: 598a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *eyesiz tapuğsuz* (KE) (Ata, 1997a: 53) “Sahipsiz, ibadetsiz.”

Kıp. : -

teltük : “günahkâr”

< *teltük* ‘günahkâr’ (DTS: 551a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *teltük* “günahkâr” (Arat, 1979b: 435) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *könülçe yorıglı ay teltük müne* (KB) “Ey kendi arzusunca göre hareket eden günahkâr, mââyûp insan” (Arat, 1979a: 525)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

tsuyluğ : “günahlı”

< Çin. *tsuy* + Tü. *luğ* “günahlı” (EDPT: 558a; DTS: 583b)

Orh. : -

Uyg. : *tsuyluğ* “günahlı” (Caferoğlu, 1968: 251) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı seride tanıklanmıştır: *ol tsuyluğ tamuluglar taşkaru üngâli kılınıp* (DKPAM) “O günahkâr cehennemlikler dışarı çıkmak için yeltenip” (Elmalı, 2009: 80) *örtlög tamuluglar ağır tsuyluğ yazuklug tınl(ı)glarig* (Maitri) “Alevli cehennem ve ağır günah işlemiş olan yaratıklara” (Tekin, 1960: 150)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

yamanlı : “günahkâr, günahlı”

< *yaman+lı* “günahkâr, günahlı”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *yamanlı* “günahkâr, günahlı” (Toparlı vd., 2007: 309a; Argunşah ve Güner, 2015: 874) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

yanılmaklıg : “hatalı, yanlış”

< *yan-ıl-mak+lıg* “hatalı”

Orh. : -

Uyg. : *yanılmaklıg* “hatalı, yanlış” (Wilkins, 2021: 863b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *yanılmaklıg t[oord]a ...*] (BT XXV) (Wilkins, 2007: 116) “Hata ağında”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

yazukluğ : “günahkâr, suçlu, kabahatli”

< *yaz-uk+luğ* “günahkâr, suçlu” (EDPT: 986a; OTWF: 260; DTS: 252a)

Orh. : -

Uyg. : *yazuklug* “günahkâr, günahlı” (krş. *yazoklug*, Wilkins, 2021: 881a; Caferoğlu, 1968: 292) Kelime **BT, HT, TT** ve **Huas.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazuklug alp yavalturgulug tınl(ı)glarig al(ı)ğadturayın* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 72) “Günahkâr, cesur, sakın canlıları güçten düşüreyim.” *t(ä)ñrim ägsüklüg yazoklug biz ötäğçi berimçi biz* “Tanrım biz hatalı, günahkâr burçlularız₂.” (Özbay, 2014: 90)

Krh. : *yazukluğ* “günahkâr, suçlu” (Kaçalın, 2019: 579; Kök, 2004: 670; Borovkov, 2002: 321; Üşenmez, 2010: 655) Kelime **DLT, TİEM, AT.** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: **DLT**’de Ar. *muznib* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 579). *yanut bérür miz yazukluğ boğunlarğa* (TİEM) (Kök, 2004: 148) “Günahkâr halka yanıt verdik.” *anlar erür yazukluğlar* (TİEM) (Kök, 2004: 140) “Onlar günahkârdır.” *yazukluğlar* (AT.) (Borovkov, 2002: 321) “Günahkârlar” *tañrı süvmez tegme bir kâfir bolğannı yazukluğnı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 243) “Allah kâfiri, günahkâr olanı sevmez.”

Hz. : *yazukluğ ~ yazuklu* “günahkâr, suçlu” (Ata, 1997b: 720b; Ata, 2014: 477b; Sağol, 1993: 1021; Toparlı ve Argunşah, 2014: 270b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yazukluğ kul* (KE) (Ata, 1997a: 214) “Günahkâr kul.” *yazukluğ kimerseler* (NF) (Eckmann, 2014: 28) “Günahkâr kişiler.” *biz yazukluğlarğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 338) “Biz günahkârlara.” *yazuklu tep* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 134) “Suçlu diyerek.”

Kıp. : *yazuklu* “günahkâr” (Toparlı vd., 2007: 317a) Kelime **CC** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölse yazuklu bolur* (İM) (Toparlı, 2017: 328) “Ölürse günahkâr olur.”

yazukluk : “günahkâr”

< *yaz-uk+luk* “günahkâr” (EDPT: 986a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *yazukluk* “günah işlemeye meyilli” (Ata, 1997b: 720b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *cāfi yazukluk* (KE) (Ata, 1997a: 314) “Cefa eden günah işlemeye meyilli kişiler.”

Kıp. : -

yolsuz : “doğru yoldan çıkmış, azmış”

< *yol+suz* “yoldan çıkmak” (EDPT: 932b; DTS: 271b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *yolsuz* “doğru yoldan çıkmış, azmış” (Ata, 1997b: 744b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yavlaq yolsuz kâfir* (KE) (Ata, 1997a: 51) “Kötü, doğru yoldan çıkmış (olan) kâfir.”

Kıp. : -

2.6. DİNİ KAİDE VE İLKELER

Bu bölümde çalışma kapsamındaki tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen helal, haram ve mekruh, dinî emir-buyruk-akait ve şariat konusu irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu başlık kendi içerisinde üç kısımdan oluşmaktadır.

2.6.1. Helal

açukluğ : “helal”

< *açuk+luğ* “iyi, temiz” (EDPT: 24a; DTS: 7a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *açukluğ* “helal” (Ata, 2004: 200) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *rūzī bērdi sizlerke tañrı açukluğ arığ* (JR) (Ata, 2004: 57) “Allah sizlere helal, temiz rızıklar verdi.”

Hrz. : -; Kıp. : -

halāl ~ helāl : “helal”

< Ar. *halāl* “yasal, meşru; dinî yönden onaylanmış” (Steingass, 1998: 427b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *halāl ~ helāl* “helal, dinen yasak olmayan” (Arat, 2006: XXIVb; Kök, 2004: 384; Borovkov, 2002: 123; Ata, 2004: 376; Üşenmez, 2010: 414) Kelime **At.**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *halāl kendü kayda bu tün kanı kim / haramnı yeyürde harām tēp yēdi* (At.) “Bugün helâlin kendisi nerede, hani, kim harâmı yerken harâm diye yiyiyor.” (Arat, 2006: 74) *hisab ol eger bolsa malıñ halāl* (At.) “Eğer malın helal ise (onun da) hesabı sorulur.” (Arat, 2006: 74) *yēñler anıñdın kim rūzī kıldı silerke helāl arığlardın* (TİEM) (Kök, 2004: 85) “Sizlere verilen helal rızıklardan yiyiniz.” (TİEM) (Kök, 2004: 85) *yülimenler başlarıñızñı tēg(g)inçeke tegi ıdğu kurbān helāl bolğu* (TİEM) (Kök, 2004: 21) “Gönderilen kurbanlar helal oluncaya kadar başlarıñızñı tıraş etmeyin!” *herçe ne kim alkine kelgenin yerler sormazlar kim halāl ya harām mu tēyü...* (AT.) “Ellerine ne geçerse yerler, helal mi yoksa haram mı diye sormazlar.” (Borovkov, 2002: 123) *bu kün helāl sizke arığlar anlarıñıñ ta ‘āmı kim bērildiler* (JR) (Ata, 2004: 20) “Bugün temiz yiyecekler size helal (oldu).” *taķı helāl kıldı tañrı satıǵñı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 243) “Allah alışverişi helal kıldı.”

Hrz. : *helāl* “helal, dinî bakımdan yasak ve günah olmayan şey, caiz” (Ata, 1997b: 244b; Ata, 2014: 170a; Sağol, 1993: 649; Toparlı ve Argunşah, 2014: 221b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sekizinçi ganīmetni saña helāl kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 277) “Sekizinci ganimeti sana helal etti.” *muḥammed ummatinga ganīmet helāl boldı* (NF) (Eckmann, 2014: 83) “Muhammed’in ümmetine

ganimetler helal oldu.” *helāl boldı sizge* (HTKT) (Sağol, 1993: 55) “Size helal oldu.” *müslümān helāl lokma yēr* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 91) “Müslüman helal lokma yer.”

Kıp. : *helāl* “kullanılması caiz olan, kanuna uygun” (Toparlı vd., 2007: 95a; Argunşah ve Güner, 2015: 477) Kelime **CC**, **GI**, **GT**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vakf étmekî halāl mı turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 72) “Bağış yapması helal midir?” *fülān kişiniñ mālî helāl turur* (İM) (Toparlı, 2017: 26) “Fılan kişinin malı helaldir.”

halāllaş- : “helalleşmek”

< Ar. *halāl* “yasal, meşru; dinî yönden onaylanmış” + Tü. +*laş-* “helalleşmek”

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *halāllaş-* “helalleşmek” (Toparlı vd., 2007: 90a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol ekisi helāllaşkay* (İM) (Toparlı, 2017: 333) “O ikisi helalleşecek.”

meşrū : “dinen yapılmasına izin verilen”

< Ar. *meşrū* “yasal; dinen izin verilen” (Steingass, 1998: 1246a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *meşrū* “dinen yapılmasına izin verilen” (Toparlı vd., 2007: 182b) Kelime **GI**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meşrū boldı işāret birle* (İM) (Toparlı, 2017: 164) “İşaretle izin verildi.”

perhîz : “dinin yasaklarından uzak durma, sakınma”

< Far. *parhez* “iffet; hoşgörü; mesafe” (Steingass, 1998: 246b)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *perhîz* “dinin yasaklarından uzak durma, sakınma” (Üşenmez, 2010: 546) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *perhîz kılğanlargā* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 299) “Allah’tan sakınanlara.”

Hrz. : *perhîz* “dince yasak edilen şeylerden uzak kalma” (Ata, 2014: 344a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *perhîz birle tiriliñ* (NF) (Eckmann, 2014: 64) “Takva ile yaşayınız.” (Aktan, 2017: 76)

Kıp. : -

saḳlat- : “haramdan kaçındırmak”

< *saḳ+la-t-* (krş. EDPT: 812b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *saḳlat-* “haramdan kaçındırmak” (Toparlı vd., 2007: 224b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.6.2. Haram ve Mekruh

arıḡsız : “kirli, pis; dinen yasaklanmış, haram”

< *arı-ḡ+sız* “kirli, saf olmayan” (EDPT: 219a; OTWF: 138; DTS: 52a ve ayrıca bk., 245)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *arıḡsız* “kirli, pis; dinen yasaklanmış, haram” (Kök, 2004: 274; Borovkov, 2002: 55) Kelime **TIEM** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥarām kılur anlar üze arıḡsızlarını* (TIEM) (Kök, 2004: 121) “Yasaklanmış olan şeyler onlara haramdır.” *taḳı yılḡıl arıḡsızdın barça ḡunāhdın kıyraḳ bolḡıl* (AT.) “Kötü şeylerden kaç, tüm günahlardan uzak ol.” (Borovkov, 2002: 55)

Hrzs. : -; Kıp. : -

ḥarām : “haram”

< Ar. *ḥarām* “yasa dışı, gayrimeşru; yasaklanmış” (Steingass, 1998: 414b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḥarām* “haram, dinen yasaklanmış olan” (Arat, 2006: XXVa; Kök, 2004: 382; Borovkov, 2002: 125; Ata, 2004: 371; Üşenmez, 2010: 408) Kelime **At.**, **TIEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥarām erse malıḡ ‘aḡab ol soḡı* (At.) “Malın harām ise sonu azaptır.” (Arat, 2006: 74) *baḡıl tērdi zer sim ḥarāmdın üküş* (At.) “Hasis, harām ile çok altın ve gümüş topladı.” (Arat, 2006: 59) *taḡrı silerke rūzīdın kıldınızlar andın ḥarāmını ḥelālını* (TIEM) (Kök, 2004: 152) “Allah tarafından haram ve helal olan şeylerle rızıklandınız.” ...*ḥalāl ve ḥarām ve ḡayr ve şerr ḡamḡıl ḡaber kıldı* (AT.) “İyilik ve kötülük, helal ve haram her şey hakkında bilgi verdi.” (Borovkov, 2002: 125) *ḥarām kılur olar üze arıḡsızlarını* (JR) (Ata, 2004: 29) “Onlara temiz olmayan şeyleri haram etmiştir.” *aydı taḡrı ḥarām kılınmış erür olar üze kırḡ yılını* (JR)

(Ata, 2004: 22) “Allah şöyle söyledi: Onlara kırk yıl haram kılınmıştır.” *taķı  ar am kıldı rib anı* ( N) (   enmez, 2010: 243) “(Allah) ribayı haram kıldı.”

Hrz. : * ar am* “haram, dince yasaklanan şey” (Ata, 1997b: 238a; Ata, 2014: 162a; Sa ol, 1993: 644; Toparlı ve Argunşah, 2014: 220b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yalavaçlar eti s n ki y rge  ar am turur* (KE) (Ata, 1997a: 151) “Peygamberler(in) eti, kemiği yeryüzüne haramdır.” * ar am lukma birle m lev   bolup* (NF) (Eckmann, 2014: 206) “Haram lokmayla kirlenerek.” * ar am kılındı sizni   ze* (HTKT) (Sağol, 1993: 58) “Sizin üzerinize haram kılındı.” * ar amdın ıra  tursa* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 139) “Haramdan uzak dursa.”

Kıp. : * ar am* “haram, din  bakımdan yasak olan şeyler; K be” (Toparlı vd., 2007: 92a; Argunşah ve Güner, 2015: 710) Kelime **CC**, **GI**, **GT**, ** M**, ** N**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde * ar am*  eklinde tanıklanmıştır: * al ldan  ar am a t  gey* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 170) “Helalden harama düşecek.” * ar am kıldı* ( M) (Toparlı, 2017: 69) “Haram etti.”

 ar amlu  : “haram olacak şey”

< Ar. * ar am* “yasa dışı, gayrimeşru; yasaklanmış” + T . + *lu * “haram olan şey”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : * ar amlu * “haram olacak şey” (Ata, 2014: 162b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 221a) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: * ar amlu  birle bolursa* (NF) (Eckmann, 2014: 141) “Haram yolla olursa.” *f t  h   ar amlu  yanındın kelür* (MM) “(Bununla i  yapılmasının) haram olması da bu sebeptedir. (Toparlı ve Argunşah, 2014: 128)

Kıp. : * ar amlı * “haram olma” (Toparlı vd., 2007: 92a) Kelime ** M** adlı metinde tanıklanmıştır: *anı   ar amlı ı  a kırdan eks k-turur* ( M) (Toparlı, 2017: 303) “Onun haram olması i kiden eksiktir.”

mekr h : “dince yapılması hoş görülmeyen”

< Ar. *makr h* “onaylanmayan bir davranış (Muhammed tarafından)” (Steingass, 1998: 1300b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *mekrūh* “dince yapılması hoş görülmeven” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 238b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañ atmışda keğin taťavvu ‘ namāz şerī ‘atda mekrūh* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 115) “Tan yeri ağardıktan sonra nafile namazı (kılmak) dinde mekruh(tur).”

Kıp. : -

muħrim : “haram eden”

< Ar. *muħrim* “haram eden” (krş. Steingass, 1998: 1185b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *muħrim* “haram eden” (Toparlı vd., 2007: 187a) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

murdār : “haram”

< Ar. *murdār* “kirli, müstehcen” (Steingass, 1998: 1212a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *murdār* “haram” (Toparlı vd., 2007: 188b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

münker : “dinen caiz olmayan”

< Ar. *münker* “reddedilen, kabul edilmeyen” (Steingass, 1998: 1334a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *münker* “dinen caiz olmayan” (Toparlı vd., 2007: 192b) Kelime **GT** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ma ‘āşī ve münkerden nime kalmadı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 141) “Günahlar ve inkârlardan bir şey kalmadı.”

2.6.3. Dinî Emir, Buyruk, Akait ve Şeriat

buyruk : “emir, buyruk”

< *buy(u)r-uķ* “emir” (EDPT: 387a; OTWF: 231; DTS: 121a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *buyruk* “emir, buyruk” (Kök, 2004: 339; Ata, 2004: 301; Üşenmez, 2010: 372) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anlarķa tañrı buyruķı ürün bulut köligeleri içinde ferişterler hüküm kılındı iş* (TİEM) (Kök, 2004: 22) “Meleklerle

Allah'ın emriyle beyaz bulut gölgeleri içinde amel kararı verildi.” *buyruk tanrıdın* (JR) (Ata, 2004: 41) “Emir Allah’tan(dır).” *munuñ birle kim buyrukdın çıkar erdiler* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 214) “Bununla hak yolundan çıkardılar.”

Hrz. : *buyruk* “buyruk, emir” (Ata, 1997b: 146b; Ata, 2014: 90a; Sağol, 1993: 589; Toparlı ve Argunşah, 2014: 212a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *buyruk yatlıg allāhnıñ turur* (KE) (Ata, 1997a: 124) “Buyruk, kâhinlik (yalnız) Allah’ındır.” *haq te ‘ālānıñ buyruķını osal tutsañ* (NF) (Eckmann, 2014: 258) “Allahutaala’nın buyruğunu ihmal edersen.” *buyrukdın çıkğan erenler arasında* (HTKT) (Sağol, 1993: 78) “Buyruktan çıkan kişiler arasında.” *buyruķın tut yörü* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 139) “(Allah’ın) buyruğunu tut ve yürü.”

Kıp. : *buyruk* “emir, buyruk, hüküm” (Toparlı vd., 2007: 39a) Kelime **BM, BV, DM, Gİ, GT, İM, İN, KF, KFT, Kİ, KK, MG, MS** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *menim buyruķıma i ‘timādları* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 17) “Benim emrime güvençleri.” *teñriniñ buyruķlarına* (İM) (Toparlı, 2017: 70) “Allah’ın emirlerine.”

buyrunıl- : “buyrulmak, emredilmek”

< *buy(u)r-un-ıl-* “buyrulmak, emredilmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *buyrunıl-* “buyrulmak, emredilmek” (Toparlı vd., 2007: 39a) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

buyur- : “buyurmak, emretmek”

buyur- “buyurmak, emretmek” (EDPT: 387b, OTWF: 231; DTS: 121b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *buyur-* “buyurmak, emretmek” (Kök, 2004: 339; Ata, 2004: 301; Üşenmez, 2010: 373) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *buyurdı maña namāznı zekātı* (TİEM) (Kök, 2004: 222) “Bana namazı, zekâtı emretti.” *tañrı buyrur dād bėrmek* (JR) (Ata, 2004: 56) “Allah adaletli davranmayı emrederdi.” *tañrı buyurdı anıñ birle* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 210) “Allah onunla buyurdu.”

Hrz. : *buyur-* “buyurmak, emretmek” (Ata, 1997b: 146b; Ata, 2014: 90a; Sağol, 1993: 589; Toparlı ve Argunşah, 2014: 212a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *dīv perī kamuğ tınığlarğa buyurdı* (KE) (Ata, 1997a: 195) “(Allah) dev(e), peri(ye) bütün canlılara emretti.” *taķı ferīşteleringe buyurdı* (NF) (Eckmann, 2014: 7) “(Allah) meleklerine emretti.” *buyurdı taņrı* (HTKT) (Sağol, 1993: 263) “Allah emretti.” *biri başlamaklık buyurmuşça rab* (MM) “Bunlardan biri Allah’ın buyurduğu gibi.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 105)

Kıp. : *buyur-* “buyurmak, emretmek” (Toparlı vd., 2007: 39a; Argunşah ve Güner, 2015: 676; Özyetgin, 2001: 419) Kelime **BM**, **CC**, **Gİ**, **GT**, **İM**, **İN**, **KF**, **KFT**, **Kİ**, **KK**, **MG**, **MS**, **TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: ‘*amelni ‘aql iyesine buyurgıl* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 160) “İşi akıl sahibine buyur!” *kim buyurdı aņar teņri* (İM) (Toparlı, 2017: 27) “Öyle ki Allah ona buyurdu.”

buyurul- ~ buyrul- : “emretmek, buyurmak”

< *buyur-ul-* “emredilmek, buyrulmak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *buyurul- ~ buyrul-* “emretmek, buyurmak” (Ünlü, 2004: 401b; Ata, 2004: 301; Üşenmez, 2010: 373) Kelime **TIEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol buyrulur* (TIEM) (Ünlü, 2004: A66) “O emreder.” *bēriņler olarka terlerini buyrulmuş* (JR) (Ata, 2004: 7) “Onlara mihirleri veriniz ki (o mihirler) farzdır.” *kılıņ kim buyrulursuz* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 216) “Haydi emrolunduğunuz işi yapın.” (Yazır, 2014: 9, 2/68)

Hrz. : -

Kıp. : *buyrul-* “emredilmek, buyrulmak” (Toparlı vd., 2007: 39a) Kelime **KF**, **KFT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *buyrulur aņar nikāhını yaņılamak* (İM) (Toparlı, 2017: 30) “Ona nikâhını yenilemek emredilir.”

ç(a)hşap(a)t : “dinî kanunlar, emir; ahlâklılık”

< Soğd. *cxş ’pδ* (Gharib, 2004: 131a); Toh. A/B *şikşāpat* (Poucha, 1955: 323; Adams, 2013: 688) < Skt. *şikşāpada* “dinî talimat” (MW, 1899: 1070a; Edgerton, 1953: 527b)

Orh. : -

Uyg. : $\zeta(a)h\dot{s}ap(a)t$ “dinî kanunlar, emir; ahlâklılık” (Wilkens, 2021: 216a; Caferoğlu, 1968: 58) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *çın kertü ayagka tägimlig köni tüz tuyuglı bilgä bilig $\zeta(a)h\dot{s}ap(u)tka$ tükällig ädgün barmış* (AYS V) “Gerçek₂ saygıdeğer, doğru₂ aydınlanmış, bilgi₂ akidelerine kâmilten sahip, iyi gitmiş” (Uçar, 2009: 242) *evig barkag kodup toyın dentar bolsar baçağ olursar arıg $\zeta(a)h\dot{s}ap(a)t$ (...)* (Maitri) “Evi barkı terk edip rahip olsalar, oruç tutsalar, saf ahlâk kaideleri (...)” (Tekin, 1960: 109)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

$\zeta(a)h\dot{s}ap(a)tlig$: “ahlâklılığa dikkat eden kişi”

< $\zeta(a)h\dot{s}ap(a)t$ + Tü. +*lig* “ahlâklılığa dikkat eden kişi” (Wilkens, 2021: 217a)

Orh. : -

Uyg. : $\zeta(a)h\dot{s}ap(a)tlig$ “ahlâklılığa dikkat eden kişi” (Wilkens, 2021: 217a) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kayu $\zeta(a)h\dot{s}ap(u)tlig$ y(a)rlıgıñız ärti ärsär äñ muntın birkiyä ymä $\zeta(a)h\dot{s}ap(u)tlig$ y(a)rlıkañızñı ärt(mädin) arıg küzätdim* (DKPAM) “Ne kadar buyruğunuz var ise, bu buyruklarınızın bir taneceğini bile atlamadan muhafaza ettim.” (Elmalı, 2009: 150) *bursañ kuvraglartın üç inag almış $\zeta(a)h\dot{s}ap(a)tlig$ sanvarta turmış* (AYS III) “Rahip topluluklarından üç dayanak almış, ahlâka uygun gerekçede bulunmuş.” (Ölmez, 1991: 55)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. :

$\zeta(a)h\dot{s}ap(u)tsuz$: “disiplinsiz, ahlâksız”

< $\zeta(a)h\dot{s}ap(u)t$ + Tü. +*suz* “disiplinsiz, ahlâksız” (Wilkens, 2021: 217a)

Orh. : -

Uyg. : $\zeta(a)h\dot{s}ap(u)tsuz$ “disiplinsiz, ahlâksız” (Wilkens, 2021: 217a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *$\zeta(a)h\dot{s}ap(u)tsuzlarıg$ (...) olurup k(ä)ntü (...)* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 172) “Akidesizleri (...) oturarak kendi (...)”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

emir ~ emr : “emir, buyruk”

< Ar. *amr* “(Allah’ın, Muhammed’in) emri, buyruk” (Steingass, 1998: 99b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *emir* ~ *emr* “emir, buyruk” (Ata, 2014: 122a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 216b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *emir keldi erse* (NF) (Eckmann, 2014: 3) “Emir gelince.” *anıñ emri tēju* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 145) “Onun emri diyerek.”

Kıp. : *emr* “emir, buyruk” (Toparlı vd., 2007: 73a) Kelime **GI**, **GT** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ta’ālā emri birle* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 57) “Allahutaala’nın emriyle.”

evāmīr : “emirler, buyruklar”

< Ar. *evāmīr* “emirler, buyruklar” (Steingass, 1998: 117b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *evāmīr* “emirler, buyruklar” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 218a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *evāmīr anıñ emri tēju tutup* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 145) “Emirleri onun emri diyerek tutup.”

Kıp. : -

fermān : “ferman, emir, buyruk”

< Far. *farmān* “yetki, emir” (Steingass, 1998: 921b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *fermān* ~ *farmān* “ferman, emir, buyruk” (Kök, 2004: 378; Borovkov, 2002: 120; Ata, 2004: 358; Üşenmez, 2010: 399) Kelime **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydı mūsā bođunıña bütünlükün tañrı fārmānı silerke* (TİEM) (Kök, 2004: 7) “Hz. Musa halkına şüphesiz ki Tanrı’nın buyruğunu söyledi.” *boyun bəriñler menim farmānımka* (AT.) “Benim buyruğuma itaat edin.” (Borovkov, 2002: 120) *farmān kılmağılı* (AT.) (Borovkov, 2002: 120) “İtaat etmeyen” *belgürdi tañrınıñ fermānı* (JR) (Ata, 2004: 40) “Allah’ın emri üstün geldi.” (Yazır, 2014: 194, 948) *tañrı fermānındın çıķğanlar* (JR) (Ata, 2004: 147) “Allah’ın emrinden çıkanlar.” *tañrı bu öğüd fermān tutmağanlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 299) “Allah’ın bu buyruğuna uymayanlar.”

Hrz. : *fermān* “ferman, emir” (Ata, 1997b: 223a; Ata, 2014: 146b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 219a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *idrīs du’ā kıldı fermān keldi* (KE) (Ata, 1997a: 31) “Hz. İdris dua etti, (Allah’tan) emir

geldi.” *fermān keldi erse* (NF) (Eckmann, 2014: 73) “(Allah’tan) emir gelince.” *idi fermānı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 122) “Allah’ın buyruğu.”

Kıp. : *fermān* “ferman, emir” (Toparlı vd., 2007: 82a) Kelime **BM**, **MG** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

fermānla- : “emretmek, buyurmak”

< Far. *fermān* + Tü. +*la-* “emretmek, buyurmak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *fermānla-* ~ *farmānla-* “emretmek, buyurmak, yükümlü kılmak” (Kök, 2004: 378; Borovkov, 2002: 120; Ata, 2004: 359) Kelime **TİEM**, **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıñ üze atalarımıznı tañrı fermanladı biziñke* (TİEM) (Kök, 2004: 109) “Allah onunla bize ceddimizi buyurdu.” *fermanlağıl evüñ bođunuña namāznı* (TİEM) (Kök, 2004: 234) “Evin halkına namazı buyur!” *cebra ’ilğa farmānladı* (AT.) (Borovkov, 2002: 120) “Cebrail’e buyurdu.” *farmānlağıl evniñ bođunuña* (AT.) “Kendi ailene (namazı) emret.” (Borovkov, 2002: 120) *ol tañrı fermānlayur sizke kim öteñler emānetlerni idisiñe* (JR) (Ata, 2004: 10) “Allah size şöyle buyurur: Emanetleri sahiplerine verin!” *fermānlayur erdi bođniķa namāznı hem zekātı* (JR) (Ata, 2004: 62) “(Allah) halkına namazı ve zekâtı buyururdu.”

Hrz. : *fermānla-* “buyurmak, emretmek” (Ata, 1997b: 223b; Ata, 2014: 147a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlī ta ’ālā sūlaymāñga kâfir birle sançışmaķ fermānladı* (KE) (Ata, 1997a: 206) “Allahutaala Hz. Süleyman’a kâfirle savaşmayı emretti.” *haķ te ’ālādın fermān keldi* (NF) (Eckmann, 2014: 192) “Allahutaala’dan emir geldi.”

Kıp. : -

fermānlan- : “emrolunmak, buyrulmak”

< *fermān* + *la-n-* “buyrulmak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *fermānlan-* “emrolunmak, buyrulmak” (Kök, 2004: 379; Ata, 2004: 359) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ayğıl men fermānlandım* (TİEM) (Kök, 2004: 181) “De ki: Ben (Allah tarafından) emrolundum.” *fermānlanmadılar meger kim tapsalar bir tañrıķa* (JR) (Ata, 2004: 39) “Yalnız Allah’a ibadet edenlere

emrolunmadı.” *kılurlar nè fermānlansalar* (JR) (Ata, 2004: 155) “Neye emrolundularsa yaparlar.”

Hrz. : -; Kıp. : -

şer‘ : “dinî kaide”

< Ar. *şer‘* “kötülük” (Steingass, 1998: 739a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şer‘* “dinî kaide; kötülük” (Sağol, 1993: 901; Toparlı ve Argunşah, 2014: 257b) Kelime **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şer‘ kıldı sizge dīndin* (HTKT) (Sağol, 1993: 369) “İslam dinini size dinî kaide kıldı.” *hayır şer* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 133) “Hayır, şer.”

Kıp. : *şer‘* “şeriat, dinin kuralları” (Toparlı vd., 2007: 251b) Kelime **Ğİ, GT, KF** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şer‘ ta vīli bilen öltürgil* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 33) “Şeriata uygun olarak öldür.”

şer‘an : “dine uygun olan”

< Ar. *şer‘an* “adli, yasal olarak” (Steingass, 1998: 741b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *şer‘an* “dine uygun olan” (Toparlı vd., 2007: 251b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *destūr bērilmiş turur şer‘an* (İM) (Toparlı, 2017: 323) “Dine uygun olarak izin verilmiştir.”

şer‘ī : “dinle ilgili”

< Ar. *şer‘ī* “yasal” (Steingass, 1998: 741b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *şer‘ī* “dinle ilgili” (Toparlı vd., 2007: 252a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *şer‘ī bolğay* (İM) (Toparlı, 2017: 29) “Dinle ilgili olacak.”

şerī‘at : “şeriat”

< Ar. *şarī‘at* “Allah’ın hukuku, Muhammed tarafından verilen ek kanunlar” (Steingass, 1998: 743b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şerī‘at* “şeriat, din yolu, dinin hükümleri” (Kök, 2004: 573; Üşenmez, 2010: 577) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *taķı öğretür aña kitābnı taķı şerī‘atnı* (TİEM) (Kök, 2004: 38) “Ona kutsal kitabı ve şeriatı öğretir.” *yana kıldımız şerī‘at üze işdin* (JR) (Ata, 2004: 130) “Sonra (din) emri konusunda bir şeriat üzere seni görevlendirdik.” (Yazır, 2014: 499, 45/18) *öğretür anlarğa kur’ānnı taķı şerī‘atnı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 221) “Onlara Kur’ân’ı ve şeriatı öğretir.”

Hrz. : *şerī‘at* “şeriat, din kaideleri, Allah’ın emirleri” (Ata, 1997b: 582b; Ata, 2014: 388b; Sağol, 1993: 901; Toparlı ve Argunşah, 2014: 257b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şerī‘at ilmini öğretü bērdiñ* (KE) (Ata, 1997a: 154) “Şeriat ilmini öğretiverdin.” *şerī‘atta anıñ kanı helāl bolur* (NF) (Eckmann, 2014: 233) “Şeriatte onun kanı helaldir.” *andın soñ kılduķ sini şerī‘at üze işdin* (HTKT) (Sağol, 1993: 383) “Ondan sonra seni şeriat üzere kıldık.” *şerī‘at yükin tart* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 139) “Şeriat yükünü çek.”

Kıp. : *şerī‘at* “din kuralları” (Toparlı vd., 2007: 252a) Kelime **Ğİ, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol vaķt sen menden akķa alğanda şerī‘at kayda erdi* (İM) (Toparlı, 2017: 32) “O zaman sen benden akçe aldığında şeriat neredeydi?”

şerī‘atlık : “dine uygun davranış”

< Ar. *şarī‘at* “Allah’ın hukuku, Muhammed tarafından verilen ek kanunlar” + Tü. + *lik* “dine uygun davranış”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *şerī‘atlık* “dine uygun davranış” (Toparlı vd., 2007: 252a) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

toku : “kanun, örf; süs, güzellik”

toku “(geleneksel) hukuk, töre” (EDPT: 466b)

Orh. : -

Uyg. : *toku* “kanun, örf; süs, güzellik” (Wilkens, 2021: 727b; Caferoğlu, 1968: 245) Kelime **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *ādgü törü toku taplayu tāginür mән* (Maitri) “İyi düzeni, töreyi ben (de) hürmetle değerlendiririm.” (Tekin, 1960: 65)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yarlıg : “ferman, emir; vaaz, ders, öğreti”

yarlıg “bazen bir üstten alta bir emir, bazen de üstten astta bir lütuf bağışı” (krş. Moğolca *carlıg*, EDPT: 966b; DTS: 242a)

Orh. : -

Uyg. : *yarlıg* “emir, buyruk, ferman; vaaz, konuşma, öğreti” (Wilkens, 2021: 869a; Caferoğlu, 1968: 287) Kelime **BT**, **HT**, **TT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *t(ä)ñri t(ä)ñrısı burhan yarlıgın ögüp* (Maitri) “Tanrılar tanrısı Buddha’nın vaazını övüp” (Tekin, 1960: 77)

Krh. : *yarlıg* ~ *yarlık* “emir, ferman, buyruk, talimat” (Kök, 2004: 663; Borovkov, 2002: 314; Ata, 2004: 759) Kelime **TİEM**, **AT** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aydı küdezigli yok bükün tañrı yarlıgındın* (TİEM) (Kök, 2004: 160) “Bugün insanı Allah’ın emrinden koruyacak hiçbir şey yoktur.” (Yazır, 2014: 225, 11/43) *biz yarlıg ıdtımız* (TİEM) (Kök, 2004: 72) “Biz vahiy gönderdik.” *meger rehmetdin navmid bolmış şaytān erdi perīdin çıkdı ıdı yarlıgdın...* (AT.) “Yalnızca, rahmetten ümidi kesilmiş şeytan, cinlere katıldı, Tanrı’nın emrinden çıktı...” (Borovkov, 2002: 314) *evdünüzler mi ıdınız yarlıkıña* (JR) (Ata, 2004: 28) “Rabb’inizin emrine acele mi ettiniz?”

Hz. : *yarlıg* ~ *yarlık* “buyruk, ferman” (Ata, 1997b: 710b; Ata, 2014: 472b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yarlıg keldi* (KE) (Ata, 1997a: 304) “Buyruk geldi.” *rek’ātlarını kırā’at birle tamām kılsunlar tēp yarlıg keldi* (NF) (Eckmann, 2014: 30) “Rekâtlarını kıraat ile tamamlasınlar diyince emir geldi.”

Kıp. : -

yarlıglıg : “vaazlı, konuşmalı, sözlü, emirli”

< *yarlıg* + *lıg* “vaazlı; emirli”

Orh. : -

Uyg. : *yarlıglıg* “vaazlı, konuşmalı, sözlü, emirli” (Wilkens, 2021: 869b) Kelime **Abhidharma** adlı metinde tanıklanmıştır: *y(a)rlyglıg ärip adınları üçär törlüg bolur* (Abhidharma) (Shōgaito, 2014: 74) “... vaazlı olarak başkaları üçer tür olur.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

yarlıgsız : “öğretisiz; tarafsız”

< *yarlıg*+*sız* “buyruksuz, emirsiz”

Orh. : -

Uyg. : *yarlıgsız* “öğretisiz; tarafsız” (Wilkens, 2021: 869b) Kelime **AYS** ve **Abhidharma** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir antag tınl(ı)glar y(a)rlıgsız köñültä yoritaçı* (AYS IV) “Var olan canlılar tarafsız gönülle hareket edecek.” (Tokyürek, 2015: 346) *alku y(a)rlıgsız nomlar (...) bolur* (Abhidharma) (Shōgaito, 2014: 118) “Bütün öğretisiz vaazlar (...) olur.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

yarlıka- : “(tanrı) buyurmak, esirgemek, lutfetmek”

< **yarlıg*+*ka-* “emretmek” (EDPT: 968a) *OTWF*’de bu kelime için *1 yarlıgka-* ve *2 yarlıka-* şeklinde iki görüş arasında kalınmıştır. *Yarlık* kelimesi için birinci anlam olarak “yoksul, fakir, acınacak hâlde olan” şeklinde tanım yapılırken ikinci anlam olarak “emir” anlamı verilmiştir (OTWF: 462; ayrıca bk. DTS: 242a).

Orh. : *yarlıka-* “esirgemek, lutfetmek, buyurmak” (Ölmez, 2015: 365b) Kelime **BK**, **O** ve **TII** adlı runik harfli metinlerde tanıklanmıştır: *teñri yarlıkadok üçün (...) şad olortum* (BK D14) “Tanrı lütfettiği için (...) Şad olarak geçtim.” (Ölmez, 2015: 138) *teñrikenke işig bërtiñ tēyin yarlıkamiş* (O 6) “Efendimize hizmet ettin, diye buyurup” (Ölmez, 2015: 208) *teñri yarlıkadok üçün üküş tēyin k^oorkmadımız* (TII B5) “Tanrı lütfettiği için (onlar) çok diye korkmadık” (Ölmez, 2015: 185)

Uyg. : *yarlıka-* “buyurmak, emir vermek; vaaz vermek” (Wilkens, 2021: 869b; Caferoğlu, 1968: 287) Kelime **BT**, **HT**, **TT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tep nomlayu yarlıkadı* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 31) “Diyerek vaaz etmeyi buyurdu.” *antag törlüg titrüm (täriñ) nom nomlayu yarlıkadı* (Maitri) “Bunca türlü derin (anlaşılması güç) dini haşmetle vaaz etti.” (Tekin, 1960: 73)

Krh. : *yarlıka-* “buyurmak, emretmek; affetmek, bağışlamak” (Arat, 1979b: 526; Kök, 2004: 664; Borovkov, 2002: 314; Ata, 2004: 759; Üşenmez, 2010: 647) Kelime **KB**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aya menü munşuz idim sen uluğ / sen ök yarlıkağıl bu munluğ kuluğ* (KB) “Ey ebedî ve ihtiyaçtan yoksun rabbim, sen

büyüksün bu muhtaç kulunun günahlarını sen bağışla.” (Arat, 1979a: 642) *küremiş kul erdim yazuğum telim / yazuğ yarlıkağıl sen ök sen idim* (KB) “Ben yolunu kaybetmiş bir kul idim, günahım çoktur; günahlarımı affet, sen benim rabbimsin.” (Arat, 1979a: 642) *aydılar idimiz yarlıkağıl bizke yazuğlarımızı* (TİEM) (Kök, 2004: 47) “Rabb’imiz günahlarımızı bağışla, dediler.” *bolmağay tañrı yarlıkasa anlarını ap yme köndürse olarnı yolka* (TİEM) (Kök, 2004: 70) “Allah onları bağışlayacak da değil, doğru yola çıkaracak da değil.” (Yazır, 2014: 99, 4/137) *biziñ kılmuş yazuğlarımızı yarlıkağay* (AT.) (Borovkov, 2002: 314) “İşlediğimiz günahlarımızı bağışlayacak.” ayrıca krş; *sen yarlıkağılarda yarlıkağıraksan* (AT.) “Sen bağışlayıcılar içinde en merhametli olansın.” (Borovkov, 2002: 314) *örte bérğil yazuğımızdı yarlıkağıl bizni sen* (JR) (Ata, 2004: 29) “(Allah’ım) sen bizi bağışla ve günahlarımızı ört!” ayrıca krş; *yarlıkağıl* “merhamet edici” (JR) *yarlıkağan* “merhametli” (JR) (Ata, 2004: 760) *yarlıkağay miz sizge yazuğlarınızı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 214) “Günahlarınızı bağışlayacağız.”

Hrz. : *yarlıka-* “buyurmak, emretmek; affetmek, bağışlamak” (Ata, 1997b: 712a; Ata, 2014: 472b; Sağol, 1993: 1009) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rahım kılğıl yarlıkağıl* (KE) (Ata, 1997a: 138) “Merhamet et, bağışla.” *hecci kabul bolğanlarğa bağışladım* (NF) (Eckmann, 2014: 188) “Haccı kabul edilenlere bağışladım.” *yarlıkar kimni tilese* (HTKT) (Sağol, 1993: 78) “Kimi istese bağışlar.” ayrıca; *yarlıkağan* “bağışlayan” (Sağol, 1993: 1009) *yarlıkağan tañrığa* (HTKT) (Sağol, 1993: 359) “Bağışlayan Allah’a.”

Kıp. : *yarlıka-* “acımak, merhamet etmek, affetmek” (Toparlı vd., 2007: 313a; Özyetgin, 2001: 726) Kelime **CC**, **GT**, **KFT**, **Kİ**, **TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *étip yazuğlarını yarlığa* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 177) “Günahlarını bağışlayıp.” Ayrıca krş; *yarlığan* “rahim, merhamet eden, Allah” (Toparlı vd., 313a) Kelime **TA** adlı metinde tanıklanmıştır.

yarlıkamak : “buyurma, lütfetme; acıma”

< *yarlığ+ka-mak* “buyurma, lütfetme” (DTS: 242b)

Orh. : -

Uyg. : *yarlıkamak* “buyurma; ilan etme, beyan etme” (Wilkins, 2021: 869b) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *öçürmək bölüküğ nomlayı*

y(a)r(lı)kama(k)nıñ küçi küsüni ädgüsi ädräminin irüsi b(ä)lgüsi (AYS III) “Yok etmek (adlı) bölümü açıklayıp yerine getirmenin gücü kuvveti, iyiliği (ve) erdeminin belirtisi” (Ölmez, 1991: 67)

Krh. : *yarlıkamaq* “acıma, merhamet, mağfiret” (Borovkov, 2002: 314; Üşenmez, 2010: 647) Kelime **AT.** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yarlıkamaq idisi ol* (AT.) (Borovkov, 2002: 314) “O bağışlayıcıdır.” *bağışladımız anlarğa biziñ yarlıkamaqımızdın...* (AT.) (Borovkov, 2002: 314) “Onlara bizim merhametimizden ihsan ettik.” *tañrı ündeyür uçmağğa tağı yarlıkamağğa äsän kılmağı birle* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 234) “Allah ise izniyle cennete ve mağfirete davet ediyor.” (Yazır, 2014: 34, 2/221)

Hz. : *yarlıkamaq* “bağışlama” (Sağol, 1993: 1010) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yarlıkamaq tileñ andın* (HTKT) (Sağol, 1993: 363) “Ondan bağışlamayı dile!”

Kıp. : -

yığığ : “buyruk, Allah’ın sözleri, söylemleri”

< *yığ-ıg* “?” (OTWF: 346)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yığığ* “buyruk, Allah’ın sözleri, söylemleri; sınır, hudut; Allah’ın emir ve yasaklar bütünü” (Üşenmez, 2010: 659) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *bilmeseler tañrının yığığlarını* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 235) “Allah’ın emir ve yasaklarını bilmeseler.”

Hz. : -; Kıp. : -

2.7. YARADILIŞ, SONSUZLUK VE SOYUT KAVRAMLAR

Bu bölümde çalışma kapsamındaki tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen yaratma-yaradılış-hilkat ve haşrolunma, ara devir-sonsuz ve sonsuzluk, ışı-aydınlanma ve ilahi uyanış gibi soyut kavramlar konusu irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu başlık kendi içerisinde üç kısımdan oluşmaktadır.

2.7.1. Yaratma, Yaradılış, Hilkat ve Haşrolunma

bitiş : “yaradılış”

< *bit-iş* “bitiş, son” (EDPT: 309b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *bitiş* “yaradılış” (Toparlı vd., 2007: 33a) Kelime **GT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bitişi yamān* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 13) “Yaradılışı zor.”

fıṭrat : “yaradılış”

< Ar. *fıṭrat* “yaradılış” (Steingass, 1998: 933a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *fıṭrat* “yaradılış” (Toparlı vd., 2007: 83a) Kelime **Gİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

ḥalk : “yaratma, yaratış”

< Ar. *ḥalk* “yaratma” (Steingass, 1998: 472a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ḥalk* “yaratma, yaratış” (Üşenmez, 2010: 407) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *aynatğaylar taḥrınıḡ ḥalkın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 285) “Allah’ın yarattığını değiştirecekler.”

Hrzs. : -; Kıp. : -

ḥilḳat : “yaradılış”

< Ar. *ḥilḳat* “yaradılış” (Steingass, 1998: 472a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḥilḳat* “yaradılış” (Toparlı vd., 2007: 97a) Kelime **BV** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḥilḳati saḡ kibi, kōz ḳulak kibi ol oğlan turur* (İM) (Toparlı, 2017: 106) “Saç, göz, kulak gibi yaradılışı oğlandır.”

ḥulḳ : “yaradılış, huy”

< Ar. *ḥulḳ* “yaratma, yaradılış” (Steingass, 1998: 471a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḥulḳ* “yaradılış” (Toparlı vd., 2007: 98b) Kelime **BV**, **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḳirkin ḥulḳlı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 140) “Çirkin yaradılışlı.” *‘azīm ḥulḳı bar erdi* (İM) (Toparlı, 2017: 50) “Yüce yaradılışı vardı.”

kop- : “kopmak, ayağa kalkmak, meydana gelmek”

kop- “kopmak, ayağa kalkmak” (DTS: 456b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kop-* “kopmak, ayağa kalkmak, haşrolmak, haşrolmak, meydana gelmek” (Ünlü, 2004: 534a; Borovkov, 2002: 171; Ata, 2004: 473; Üşenmez, 2010: 473) Kelime **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anlar koparılurlar uluğ künke* (TİEM) (Ünlü, 2004: 268) “Onlar o büyük günde ayağa kalkarlar.” *kopmak küni* (AT.) (Borovkov, 2002: 171) “Kıyamet günü.” *gürdın kopğu künke tegi* (JR) (Ata, 2004: 96) “Mezardan kalkılacak güne kadar.” *kim aysa sizler kopmak küninde biz erdimiz mundın gāfiller çın tutmağhlar* (JR) (Ata, 2004: 30) “Kıyamet günü, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu.’ demeyeceksiniz.” *kopuñ tañrığa ta ‘āt kılğan hālde* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 237) “Allah’a boyun eğecek şekilde ayağa kalkın!” ayrıca *krş; kopğan* “ayağa kalkan, ayakta duran” (Üşenmez, 2010: 474) *ey anlar kim bittiler boluñ kopğanlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 287) “Ey iman edenler, ayağa kalkın!”

Hrz. : -

Kıp. : *kop-* “yeniden dirilmek, hortlamak” (Toparlı vd., 2007: 153b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *rāstı kopmak ölgenden soñra haq turur* (İM) (Toparlı, 2017: 58) “Doğrusu öldükten sonra dirilmek gerçektir.”

kopar- : “ayağa kalkmak, kıyam etmek, diriltmek, haşretmek”

< *kop-ur-* ”yükseltmek, meydana gelmesine sebep olmak” (EDPT: 586a; OTWF: 717; DTS: 457a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kopar-* “ayağa kalkmak, kıyam etmek, diriltmek, haşretmek” (Ünlü, 2004: 534b; Borovkov, 2002: 171; Ata, 2004: 474) Kelime **TİEM**, **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tañrı koparur gūrlar içindekini* (TİEM) (Ünlü, 2004: 49) “Allah mezardakileri diriltir.” *ol kün koparur anlarını tañrı kamuğnı* (TİEM) (Ünlü, 2004: 225) “Allah o gün onların hepsini ayağa kaldırır.” *kopargaymız gerlerindin anlar üze bilsünler tēyü...* (AT.) “Mezarlarından kaldırırız (?), bilsinler diye...” (Borovkov, 2002: 171) *andağok kopardımız anlarını aytsalar olarlı ara* (AT.) “Ve işte biz böyle dirilttik ki, kendi aralarında konuşsunlar.” (Borovkov, 2002: 171) *kim tandılar kim hēc*

ķoparmaġaylar anlarnı (JR) (Ata, 2004: 152) “Hiç haşredilmeyeceklerini inkâr edenler.” *ķoparġay miz anı kıyāmet kūn ķaraġu* (JR) (Ata, 2004: 72) “Kıyamet günü kör olarak diriltiriz.”

Hrz. : -

Kıp. : *ķopar-* “yeniden dirilmek” (Toparlı vd., 2007: 154a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *teŋri te’ālā ķoparur* (İM) (Toparlı, 2017: 58) “Allahutaala yeniden diriltir.”

ķoparġu : “kalkma, meydana gelme, dirilme”

< *ķop-ar-ġu* “kalkma, meydana gelme”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķoparġu* “kalkma, meydana gelme, dirilme” (Ünlü, 2004: 534b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu turur ķoparġu kūn* (TİEM) (Ünlü, 2004: 116) “Bu dirilme günüdür.”

Hrz. : - ; Kıp. : -

ķoparıl- : “diriltilmek, haşredilmek”

< *ķop-ar-ıl-* “diriltilmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķoparıl-* “diriltilmek, haşredilmek” (Ünlü, 2004: 534b; Borovkov, 2002: 171; Ata, 2004: 475) Kelime **TİEM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yana siler ķopmak kūninde ķoparılur siler* (TİEM) (Ünlü, 2004: 58) “Sizler tekrar kıyamet gününde diriltileceksiniz.” *ol kūn kim ölür yana ol kūn kim ķoparılur tirig* (AT.) (Borovkov, 2002: 171) “O gün ölecekler ve tekrar kıyamet günü dirileceklerdir.” *aydı ey idim kūdġil maŋa ol kūnge tegi kim ķoparılurlar* (JR) (Ata, 2004: 48) “Dedi ki: Ey Rabb’im, bana diriltileceğim güne kadar mühlet ver.” *ol kūn kim ķoparılur men* (JR) (Ata, 2004: 61) “O gün (tekrar) diriltileceğiz.” Ayrıca krş; *ķoparılġuluk* “dirilmek” (Ünlü, 2004: 535a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ayġıl yok meniġ idim ġaķķı ķoparılġuluk siler* (TİEM) (Ünlü, 2004: 236) “De ki: Hayır, Rabbime yemin olsun ki tekrar dirileceksiniz.” (Yazır, 2014: 555, 64/7)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķoparılķu : “diriltılme, haşredılme”

< *ķop-ar-ıl-ķu* “diriltılme”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķoparılķu* “diriltılme, haşredılme” (Ünlü, 2004: 534b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlarnıñ arķalarında ğūr ol adaķın ķoparılķularıķa tegi* (TİEM) (Ünlü, 2004: 63) “Ötelerinde ise, tâ dirilecekleri ğüne kadar bir ‘berzah’ (yani Ahiret öncesi bir ara âlem) vardır.” (Yazır, 2014: 347, 23/100) *bu ajunda ölür miz taķı tirlür miz ermez biz ķoparılķular* (TİEM) (Ünlü, 2004: 59) “Dünya hayatında yaşar ve ölürüz; ancak diriltilmeyiz.”

Hrz. : -; Kıp. : -

ķoparmak : “diriltmek, zuhur etmek, meydana getirmek”

< *ķop-ar-mak* “meydana getirmek, diriltmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķoparmak* “diriltmek, zuhur etmek, meydana getirmek” (Ünlü, 2004: 535a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *sizlerni yaratmak ap yme sizlerni ķoparmak meger bir et’öz teg* (TİEM) (Ünlü, 2004: 119) “Sizin yaratılmanız da, diriltilmeniz de, ancak tek bir can gibidir.” (Yazır, 2014: 412, 31/28)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķopġar- : “çıkarmak, diriltmek; yükseltmek”

< *ķop-ġar-* “diriltmek, çıkartmak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķopġar-* “çıkarmak, diriltmek, haşretmek; yükseltmek” (Ünlü, 2004: 535b; Üşenmez, 2010: 475) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı *metinlerde* tanıklanmıştır: *ayġaylar ay vāy bizke kim ķopġardı bizni bu uđıġu yerimizdin* (TİEM) (Ünlü, 2004: 143) “Eyvah, bizi uyuduġumuz yerden kaldıran kimdir, diye söyleyecekler.” *andın soġ ķopġarduk sizni ölimiñizdin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 2149 “Sizi ölümden sonra dirilttik.”

Hrz. : -; Kıp. : -

ķopġur- : “haşretmek, diriltip kaldırmak” → **ķopur-**

< *kop-gur-* “diriltmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kopgur-* “haşretmek, diriltip kaldırmak” (Ata, 2004: 475) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim kopgurdı bizni yatğu yerimizdin* (JR) (Ata, 2004: 91) “Bizi yattığımız yerden kaldıran kimdir?”

Hrz. : -; Kıp. : -

kopmak : “kopmak, kalkmak, meydana gelmek, zuhur gelmek”

< *kop-mak* “kopmak, kalkmak, meydana gelmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kopmak* “kopmak, kalkmak, meydana gelmek, zuhur gelmek” (Ünlü, 2004: 535a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ay kişiler eger erse siler sèzik içinde kopmağdın* (TİEM) (Ünlü, 2004: 49) “Ey insanlar, eğer sizler dirilme hususunda bir şüphe içinde iseniz.” *ol kün kopar kopmak uluğ kün umınçsız bolur yazukluğlar* (TİEM) (Ünlü, 2004: 112) “O büyük gün (herkes yerinden) kalkar ve günahkârlar ümitsizliğe kapılır.”

Hrz. : -; Kıp. : -

kopmaklık : “öldükten sonra dirilme”

< *kop-mak+lık* “öldükten sonra dirilme”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *kopmaklık* “öldükten sonra dirilme” (Toparlı vd., 2007: 154a; Argunşah ve Güner, 2015: 751) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

kopur- : “diriltmek” → **kopgur-**

< *kop-ur-* “yükselmek, yükselmesine sebep olmak” (EDPT: 586a; OTWF: 717; DTS: 457a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kopur-* “diriltmek” (Ata, 2004: 475) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *kopurmas tağrı anı kim ölse* (JR) (Ata, 2004: 52) “Allah ölen kişiyi diriltmez.”

kıyāmetdin kaçan ol anıñ ap kopurmakı (JR) (Ata, 2004: 31) “Onun kıyamet (günü) haşredildiği vakit.”

Hrz. : -; Kıp. : -

kopurmak : “diriltme, zuhur etme, meydana getirme”

< *kop-ur-mak* “diriltme, meydana getirme”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kopurmak* “diriltmek, zuhur etmek, meydana getirmek” (Ünlü, 2004: 535a) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *añar turur kopurmak* (TIEM) (Ünlü, 2004: 241) “O’nadır fakat sonunda kalkış ve varış.” (Yazır, 2014: 562, 67/15)

Hrz. : -; Kıp. : -

kulamkule : “(kurtulaşa kadar) farklı ailelerde yeniden doğacak biri”

< Toh. B *kulamkule* (Adams, 2013: 196) < Skt. *kulamkula* “farklı, yeniden doğacak biri” (Edgerton, 1953: 188a)

Orh. : -

Uyg. : *kulamkule* “(kurtulaşa kadar) farklı ailelerde yeniden doğacak biri” (Wilkens, 2021: 421a) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *kul(a)nkule tep atanur* (HamiZus.) (Klimkeit, 1988: 42) “Kulamkula olarak adlandırılır.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

mevcūdāt : “yaratıklar, yaratılmışlar, mevcut olanlar”

< Ar. *mevcūdāt* “varlıklar, yaratıklar” (Steingass, 1998: 1342a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mevcūdāt* “yaratıklar, yaratılmışlar, mevcut olanlar” (Ata, 1997b: 436a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mevcūdātnı seniñ üçün yarattım* (KE) (Ata, 1997a: 299) “Canlıları senin için yarattım.”

Kıp. : *mevcūdāt* “varlıklar, yaratıklar” (Toparlı vd., 2007: 183a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ezell-i mevcūdāt* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 173) “En aşağıdaki yaratıklar.”

tirgür- : “diriltmek; hayat vermek, can vermek, canlandırmak” → **tirgüz-**

< *tir-gür- “canlandırmak” (EDPT: 545b; OTWF: 753; DTS: 562a)

Orh. : -

Uyg. : *tirgür-* “diriltmek, canlandırmak, hayat vermek” (Wilkens, 2021: 721a; Caferoğlu, 1968: 240) Kelime **AYS**, **BT**, **Hrist** ve **ÖzertMani**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölügüg tirgürügli bağ ay t(ä)ñriçä* (ÖzertMani.) “Ölüyü diriltten (ölüyü canlandıran) bey, Ay Tanrı gibi (görünürler.) (Özertural, 2005: 87) *tirgürgüçi tirig* (Hrist.) (Zieme, 2015: 132) “Dirilen canlı”

Krh. : *tirgür-* “diriltmek, canlandırmak” (Arat, 1979b: 451; Kaçalın, 2019: 475; Kök, 2004: 608; Ata, 2004: 680; Üşenmez, 2010: 601) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kanı ol ölüg tirgürügli kişi / ölümke tutuğ boldı ahır işi* (KB) “Ölüleri diriltten insan nerede; o da nihayet ölümün esiri olmuştur.” (Arat, 1979a: 472) *teñri ölüg tirgürdi (ahyā)* (DLT) “Allah ölüyü diriltti.” (Kaçalın, 2019: 475) *yana tirgürdi olarnı* (TİEM) (Kök, 2004: 27) “(Allah ölüleri) tekrar diriltti.” *tirgürdi anıñ birle yèrni ölmüşde* (TİEM) (Kök, 2004: 17) “Kuru toprağı ölmüşken diriltti.” (Yazır, 2014: 24, 2/164) *küçlüg uğan tirgürmek üze ölüglerni* (JR) (Ata, 2004: 133) “Allah’ın ölüleri diriltmedeki gücü.” *tirgüzür hem öldürür* (JR) (Ata, 2004: 29) “(Allah) diriltir ve öldürür.” *tirgürür tañrı ölüglerni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 216) “Allah ölüleri diriltir.”

Hrz. : *tirgür-* “diriltmek, canlandırmak, hayat vermek” (Sağol, 1993: 938) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tirgürdük anıñ birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 328) “Onunla dirilttik.”

Kıp. : -

tirgürül- : “diriltmek”

< *tir-gür-ül- “diriltmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tirgürül-* “diriltmek” (Ünlü, 2004: 684a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kaçan yalavaç tirgürülse* (TİEM) (Ünlü, 2004: 259) “Ve o elçiler belirtilen vakitlerine erdirildiği zaman.” (Yazır, 2014: 579, 76/11)

Hrz. : -; Kıp. : -

tirgüz- : “diriltmek” → **tirgür-**

< **tir-güz-* “canlandırmak” (EDPT: 545b; DTS: 562a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tirgüz-* “diriltmek, canlandırmak” (Arat, 2006: LXIIIb. Kök, 2004: 608; Borovkov, 2002: 267; Üşenmez, 2010: 602) Kelime **At**, **TİEM**, **AT** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bayat bêrdi erse saña sen me bêr* (At.) “Tanrı sana verdi ise sen de ver.” (Arat, 2006: 60) *taķı taŗrı tirgüzür taķı öldürür* (TİEM) (Kök, 2004: 48) “Allah canlandırır ve öldürür.” *ölüg tirgüzdimiz* (TİEM) (Kök, 2004: 101) “Ölüyü dirilttik.” *anlar kimersen tirgüzürler mu ya kimersen öldürürler mu* (AT.) (Borovkov, 2002: 267) “Onlar bir kimseyi diriltebilir ya da öldürebilirler mi?” *tirgüzdi anıŗ birle yêrni ölmüşindin soŗra* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 225) “Kuru topraŗı ölmüşken diriltmesinde.” (Yazır, 2014: 24, 2/164)

Hrz. : *tirgüz-* “diriltmek, canlandırmak” (Ata, 1997b: 636b; Ata, 2014: 427b; Sağol, 1993: 938) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlî ta ‘âlâ yana tirgüzgey* (KE) (Ata, 1997a: 230) “Allahutaala tekrar diriltecek.” *haķ te ‘âlâ cümlesini tirgüzsün* (NF) (Eckmann, 2014: 232) “Allahutaala hepsini diriltsin.” *tirgüzduk anı taķı çıkarduk* (HTKT) (Sağol, 1993: 334) “Çıkarttık ve onu dirilttik.”

Kıp. : *tirgüz-* “diriltmek, canlandırmak” (Toparlı vd., 2007: 277a; Argunşah ve Güner, 2015: 844) Kelime **CC**, **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kimerse tirgize bilmes* (GT) (Karamanlıoŗlu, 2019: 168) “Kimse dirilemez.” *ey teŗri kimni kim tirgüzür sen* (İM) (Toparlı, 2017: 178) “Ey Allah’ım kimi diriltirsen.” Ayrıca *krş; tirkizgen* “diriltten, can veren” (Toparlı vd., 2007: 277a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

tirgüzmek : “diriltme”

< **tir-güz-mek* “diriltme”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tirgüzmek* “diriltmek, canlandırmak” (Ünlü, 2004: 684a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlarını törütmeķ uŗan tirgüzmeķ üzele ölüglerni* (TİEM) (Ünlü, 2004: 193) “Allah’ın onları yaratması ve ölüleri diriltmesiyle.”

Hz. : *tirgüzmek* “diriltme, canlandırma, hayat verme” (Sağol, 1993: 938) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *erdiler ümenmesler tirgüzmekni* (HTKT) (Sağol, 1993: 270) “Dirilmeyi ümit etmezlerdi.”

Kıp. : -

toğ- : “yaratılmak”

toğ “doğmak, ortaya çıkmak; yaratılmak” (EDPT: 465a; OTWF: 377; DTS: 570b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hz. :** -

Kıp. : *toğ-* “yaratılmak” (Toparlı vd., 2007: 278b; Argunşah ve Güner, 2015: 846) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

törü- : “yaratılmak; ortaya çıkmak”

< *töre-* / *döre-* “yaratılmak”; *törü-* “var olmak” (EDPT: 533a; OTWF: 324; DTS: 581b)

Orh. : *törö-* “yaratılmak” (Ölmez, 2015: 362a) Kelime **KT** adlı runik harfli metinde tanıklanmıştır: *kişi oğlu k^oop ölgeli törömiş* (KT K10) “İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmış.” (Ölmez, 2015: 91)

Uyg. : *törü-* “doğmak, türemek, oluşmak, meydana gelmek” (Wilkens, 2021: 745b) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bodi köñül törüyür* (BT XIII) (Zieme, 1985: 107) “Bodhi zihniyeti (ile) oluşur.”

Krh. : *törü-* ~ *töri-* “yaratılmak, türemek, meydana gelmek” (Arat, 1979b: 463; Taş, 2015: 113; Kaçalın, 2019: 489) Kelime **KB** ve **DLT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *törütgen barıña törütmiş tanuķ / törümiş eki bir tanuķı anuķ* (KB) “Yaratıcı varlığına yaratılmış olanlar şahittir; yaratılan iki birin hazır şahididir.” (Arat, 1979a: 18) *törütülmüş erdiñ törügli ölür / törügli ölür ol törütgen ƙalur* (KB) “Sen yaratılmış idin, her yaratılan ölür; yaratılan ölür ama yaratan kalır.” (Arat, 1979a: 141) *yalıuķ törödi (inƙalaķa)* (DLT) “İnsan türedir.” (Kaçalın, 2019: 489)

Hz. : -; **Kıp. :** -

törüt- : “yaratmak”

< *törü-t-* “yaratmak; var olmak” (EDPT: 536a; OTWF: 790; DTS: 582b)

Orh. : -

Uyg. : *törüt-* “yaratmak, meydana getirmek, (meditasyon) meydana getirmek” (Wilkins, 2021: 746a; Caferoğlu, 1968: 250) Kelime **BT** ve **TT** adlı seride tanıklanmıştır: *t(ä)ñri ogulanların alkamış törütmiş* (BT V) (Zieme, 1975: 31) “Tanrı çocuklarını övmüş, yaratmış.” *käntü özüg törütü sakınmak ärür* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 37) “Kendini₂ meydana getirme düşüncesidir.”

Krh. : *törüt-* “yaratmak, var etmek” (Arat III, 1991: 463; Taş, 2015: 219; Kaçalin, 2019: 489; Arat, 2006: LXIVb; Kök, 2004: 612; Borovkov, 2002: 273; Ata, 2004: 686) Kelime **KB**, **DLT**, **At.**, **TİEM**, **AT.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *törütü üdürdi seçü yalñukuğ* (KB) “Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti.” (Arat, 1979a: 31) *törütmezde aşnu bayat bu ‘alem / törütü yorıttı bu levh-u kalem* (KB) “Tanrı bu alemini yaratmadan önce, levh ile kalemi yaratmıştır.” (Arat, 1979a: 238) *teñri yalñuğ törötti (halağa)* (DLT) “Allah, Adem’i vb. yarattı.” (Kaçalin, 2019: 489) *törütmişte yok bil aña tuş teñe* (At.) “Bil ki, yaratılanlar arasında onun eşi ve dengi yoktur.” (Arat, 2006: 43) *bilig birle bilnür törütgen idi / bilgisizlik içre kanı hayr yedi* (At.) “Yaradan Tanrı bilgi ile bilinir; bilgisizlikten hayır gören var mı?” (Arat, 2006: 50) *körmes-mü sen kim tañrı törüt(t)i köklerni yèrni* (TİEM) (Kök, 2004: 183) “Gökleri ve yeri yaratan Rabb’i görmez misin?” *ol idi atı birle kim törüt(t)i* (TİEM) (Kök, 2004: 186) “Yaratan Rabb’in adıyla.” *seni törütmedi mu yok erdüñ bar kılmadı mu* (AT.) (Borovkov, 2002: 273) “O seni yoktan var etmedi mi?” *bütünlükün törüttüm seni anda burun kim ermediñ nerse* (JR) (Ata, 2004: 60) “Bundan önce seni yarattım; halbuki hiçbir şey değildin!” (Yazır, 2014: 304, 19/9) *törütgen bar mu tañrıda adın* (JR) (Ata, 2004: 87) “Allah’tan başka yaratıcı var mı?”

Hrz. : *törüt-* “yaratmak” (Ata, 2014: 432a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘ālamnı yaratğan törütgen bir u bar tañrığa* (NF) (Eckmann, 2014: 149) “Âlemleri yaratan₂ bir ve tek olan Allah’a.”

Kıp. : *dürüt-* “yaratmak” (Toparlı vd., 2007: 67b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

törütdeçi : “yaratıcı”

< *törü-t-deçi* “yaratıcı”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *törütdeçi* “yaratıcı” (Borovkov, 2002: 273) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *törüteçiñ yaratıçıñ men* (AT.) “Ben seni türetenim, yaratanım.” (Borovkov, 2002: 273)

Hrz. : -; Kıp. : -

törütül- ~ törütül- : “yaratılmak”

< *törü-t-ül-* “yaratılmak” (EDPT: 537b; DTS: 582b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *törütül-* “yaratılmak” (Arat III, 1991: 464; Kök, 2004: 612; Ata, 2004: 687) Kelime **KB**, **TIEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kamuğ barça muñluğ törütülmişi* (KB) “Ey kuvvetli, kadir, ebedî ve müstağni olan Tanrı” (Arat, 1979a: 17) *törütülmiş erdiñ törügli ölür* (KB) “Sen yaratan idin, her yaratılan ölür.” (Arat, 1979a: 141) *törüt(t)i köklerni yèrni könilik birle* (TIEM) (Kök, 2004: 191) “(Allah) gökleri ve yeri doğrulukla yarattı.” *ortak mu katarlar anı kim törütmez nerseni olar törütülürler* (JR) (Ata, 2004: 32) “O’na, o hiçbir şey yaratamayan ve kendileri yaratılıp durmakta bulunan yaratılmışları mı ortak koşuyorlar?” (Yazır, 2014: 174, 7/191)

Hrz. : -; Kıp. : -

törütmek : “yaratma”

< *törü-t-mek* “yaratma”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *törütmek* “yaratmak” (Ünlü, 2004: 689a) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *aygıl tirgürür anı ol kim törüt(t)i anı ilki yolu ol tegme törütmekdin bilgen* (TIEM) (Ünlü, 2004: 144) “De ki: Onları ilk defa yaratan diriltir ve O, her yaratmayı bilir.” (Yazır, 2014: 444, 36/79)

Hrz. : -; Kıp. : -

törütüg : “yaratık, mahluk”

< *törü-t-üg* “yaratık”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *törütüg* “yaratık, mahluk” (Ünlü, 2004: 689b) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *korquñlar ol ididin yarat(t)ı silerni ozaqılarnıñ törütigini* (TIEM)

(Ünlü, 2004: 88) “O sizleri ve sizden önceki nesilleri yaratan yaratıcıdan korkun.”
(Yazır, 2014: 374, 26/184) *tanrı törütür keğinki törütügni* (TİEM) (Ünlü, 2004: 108)
“Allah sonraki yaratıklarını da yaratır.”

Hz. : -; Kıp. : -

yarat- : “yaratmak”

< *yara-t-* “yaratmak, meydana getirmek” (EDPT: 959b; OTWF: 34; DTS: 240a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 275)

Orh. : yarat- “yapmak, yaratmak; düzenlemek, örgütlemek” (Ölmez, 2015: 365a)
Kelime **KT, BK** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teñri teg teñri yaratmış türk bilge kagan* (BK G13) “İlahî göğün yarattığı Türk Bilge Kağan” (Ölmez, 2015: 145)

Uyg. : -

Krh. : yarat- “yaratmak, vücuda getirmek” (Arat, 1979b: 525; Kaçalın, 2019: 560; Arat, 2006: LXXIIa; Kök, 2004: 662; Ata, 2004: 755; Üşenmez, 2010: 645) Kelime **KB, DLT, At., TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yarattı kör evren tuçı evrilür / anıñ birle tezginç yeme tezginür* (KB) “Bak (Allah) feleği yarattı, durmadan döner; onunla birlikte hayatta durmadan devreder.” (Arat, 1979a: 29) *yaşıl kök yarattı yaruttı kiün ay / kara tiün yaruğ kiün sağışlığ yıl ay* (KB) “Mavi göğü yarattı, güneş ve ayı aydınlattı; karanlık gece ve aydın gün yıl ve ay hesabını bulmak içindir.” (Arat, 1979a: 326) *teñri yalñuğ yarattı (halağa)* (DLT) “Allah, Adem’i (öbür varlıkları) yarattı.” (Kaçalın, 2019: 560) *yarattı ol uğan tünüñ kündüzüñ* (At.) “O Kadîr (Tanrı senin) geceni ve gündüzünü yarattı.” (Arat, 2006: 42) *yok erdim yarattıñ yana yok kılıp / êkinç bar kılur sen muķir men muña* (At.) “Yok idim yarattın, yine yok edip tekrar var edersin; bunu ikrâr ederim.” (Arat, 2006: 41) *yarat(t)ı silerni balçıkđın* (TİEM) (Kök, 2004: 90) “(Allah) sizleri balçıktan yarattı.” *seniñ idıñ ol turur yaratğan bilgen* (TİEM) (Kök, 2004: 190) “Yaratan, (her şeyi) bilen senin Rabb’indir.” *ol tanrı törütgen yaratğan şüret kılğan* (JR) (Ata, 2004: 148) “O Allah ki ortaya çıkaran, yaratan ve şekil verendir.” *aydı anıñ meñizlig yaratur neni kim tilese* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 250) “(Allah) neyi isterse onu yaratır, dedi.”

Hz. : yarat- “yaratmak” (Ata, 1997b: 708a; Ata, 2014: 471b; Sağol, 1993: 1006; Toparlı ve Argunşah, 2014: 270a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yaratğan idimge yandım* (KE) (Ata, 1997a: 153) “Yaratan Rabb’ime

döndüm.” *ḥavvā anamızdın yarattı* (NF) (Eckmann, 2014: 37) “Havva annemizden yarattı.” ayrıca; *yaratğan* “yaratan” (Sağol, 1993: 1006) *ol tanrı yaratğan takdîr kılğan* (HTKT) (Sağol, 1993: 429) “Yaratan, şekil veren Allah’tır.” *yaratğan uğanım* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Yaratan Rabb’im.”

Kıp. : *yarat-* “yaratmak” (Toparlı vd., 2007: 312a; Özyetgin, 2001: 725) Kelime **BV, CC, Gİ, GT, İM, KF, KFT, Kİ, KK, MG, MS, TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *türli ağaç yaratıp turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 175) “Türlü ağaç yaratmıştır.” *men yaratmadı dīvni* (İM) (Toparlı, 2017: 23) “Ben devî yaratmadım.”

yaratıĝ : “yaradılış”

< *yara-t-ıĝ* “yaradılış” (EDPT: 961b; OTWF: 216; DTS: 240b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yaratıĝ* “yaradılış” (Ata, 2004: 755) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol kimerse kim uzun ‘ömr bérür miz aña koğı evrer miz anı yaratıĝ içinde* (JR) (Ata, 2004: 92) “Bununla beraber kimin ömrünü uzatıyorsak, yaradılışta onu tersine çeviriyoruz.” (Yazır, 2014: 443, 36/68)

Hrz. : *yaratıĝ* “yaradılış” (Sağol, 1993: 1006) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *burunķı yaratıĝ eyelerini* (HTKT) (Sağol, 1993: 280) “Önceki yaratılanlar.”

Kıp. : -

yaratıl- : “yaratılmak”

< *yarat-ıl-* “yaratılmak” (EDPT: 962a; OTWF: 684; DTS: 240b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yaratıl-* “yaratılmak” (Kök, 2004: 662; Ata, 2004: 755) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yaratıldı kişiler kevrek* (TİEM) (Kök, 2004: 57) “Zavallı, aciz insanlar yaratıldı.” *yarıtıldı ādemī küçsüz* (JR) (Ata, 2004: 7) “İnsan güçsüz yaratılmıştır.”

Hrz. : *yaratıl-* “yaratılmak” (Ata, 1997b: 709a; Ata, 2014: 472a; Sağol, 1993: 1007; Toparlı ve Argunşah, 2014: 270a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yaratılğanlardın āĝāz kılduk* (KE) (Ata, 1997a: 5) “Yaratılanlardan

başladık.” *men murdār suvdın yaratıldım* (NF) (Eckmann, 2014: 260) “Ben kirli sudan yaratıldım.” *anlar yaratılurlar* (HTKT) (Sağol, 1993: 124) “Onlar yaratılırlar.” *bu eflāk yaratılmaķına sebep* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 92) “Bu feleklerin yaratılmasına sebep.”

Kıp. : *yaratıl-* “yaratılmak” (Toparlı vd., 2007: 312a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *hulk üze yaratıldıñ* (İM) (Toparlı, 2017: 50) “Yaratılmışların üzerine yaratıldın.”

yaratmak : “yaratma”

< *yarat-mak* “yaratma”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yaratmak* “yaratma, yaratılma” (Ünlü, 2004: 741a; Üşenmez, 2010: 645) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sıgıñıl tañrıķa, ol ol turur eşitgen körgen köklerni yaratmak* (TIEM) (Ünlü, 2004: 167) “Her şeyi işiten, gören, göğü yaratan Allah’a sığın!” *köklerniñ yaratmaķı içinde* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 267) “Gökleri yaratması içinde.”

Hrz. : -; Kıp. : -

2.7.2. Ara Devir, Sonsuz ve Sonsuzluk

antrabav : “ölüm ve yeni doğum arasındaki durum, ara durumda olan varlık”

< Toh. B *antarābhav* (Adams, 2013: 15) < Skt. *antarābhava* “ölüm ve yeni doğum arasındaki durum; ara durumda olan varlık” (MW, 1899: 44a; Edgerton, 1953: 39a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 158a)

Orh. : -

Uyg. : *antrabav* “ölüm ve yeni doğum arasındaki durum; ara durumda olan varlık” (Wilkens, 2021: 53a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *antrabav üz’üt at’özläri ożup kutrulup* (BT XIII) (Zieme, 1985: 188) “Antrabav ruh bedeni kurtularak₂” *antirabav bolsar tınl(ı)g bolur, antirabav bolmasar tınl(ı)g bütmez* (BT XXXVIII) (Kasai, 2017: 34) “Ara durum mevcut olduğunda canlı varlık mevcuttur; canlı durum yoksa canlı mükemmel olmaz.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

antr(a)k(a)lp : “ara dönem”

< Toh. A/B *antarakalp* (Poucha, 1955: 6; Adams, 2013: 15) < Skt. *antara-kalpa* “ara devir, ara zaman” (Edgerton, 1953: 38a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 159b)

Orh. : -

Uyg. : *antr(a)k(a)lp* “ara dönem” (Wilkens, 2021: 52b) Kelime **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *sarasvati brhasvati ulatı t(ä)ñridām bilgälär k(a)lp üdün sözlöp alkinçsız asıg tusulug ädgüsin öp sakınıp* (Maitri) “Saravatī, Brhaspati ve diğer ilahi bilgeler sayısız devirler boyunca söyleyip eksilmeyen hizmet etme₂ iyiliğini düşünür, tasavvur ederler.” (Tekin, 1960: 49)

Krh. : - ; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

apamu : “sonsuz, ebedî”

apamu, aparı “sonsuz, ebedî” (UW, 1977-1998: 167b)

Orh. : -

Uyg. : *apamu* “sonsuz, ebedî” (Wilkens, 2021: 55b) Kelime **BT** ve **HT** serilerinde tanıklanmıştır: *y(ı)ltızsızın apamukatägi b(ä)k tep* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 21) “Köksüz (sürecek olan) sonsuzluğa kadar.” *bodunug k(a)rag apamukatägi adasızın tudasızın küyü küzätü* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 270) “Halkın₂ sonsuzluğa kadar güvenli bir şekilde₂ koruyarak₂”

Krh. : - ; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

apamuluk : “sonsuzluk, ebedî, daimî”

< *apamu+luk* “başlangıcı ve sonu olmayan, sonsuzca; sonsuzluk, ebedî” (UW, 1977-1998: 167b)

Orh. : -

Uyg. : *apumuluk* “sonsuzluk, ebedî, daimî” (Wilkens, 2021: 55b) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üzäliksiz üstünki yeg apamuluk mänjü nirvanig tilägülük* (AYS X) “En üstteki₂ daha iyi olanı sonsuz₂ Nirvana’yı istemeli.” (Gulcalı, 2015: 87) *apamuluk b(ä)lgü tamga bolgay ärdi tep* (HT IX) (Aydemir, 2013: 72) “Sonsuzluk için işaret₂ olacaktı diyerek.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

baley : “ebedî, sonsuz”

baley “ebedî, sonsuz” (Argunşah ve Güner, 2015: 650)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *baley* “ebedî, sonsuz” (Toparlı vd., 2007: 23a) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

beḳā : “beka, bakilik, ebediyet”

< Ar. *beḳā* “kalıcılık, sonsuzluk” (Steingass, 1998: 193b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *beḳā* “beka, bakilik, ebediyet, sonsuzluk” (Ata, 1997b: 85b; Ata, 2014: 53a) Kelime **KE**, **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *islām üçün tutdı beḳā* (KE) (Ata, 1997a: 4) “İslam dini için bekayı tuttu.” *dāru’l beḳāka riḥlat kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 309) “Darü’l-beka’ya göçtü.”

Kıp. : *beḳā* “bakilik, sonsuzluk” (Toparlı vd., 2007: 27a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ömr beḳası keḫti* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 40) “Ömür bekası geçti.”

bī-nihāyet : “sonsuz”

< Far. *bī-nihāyat* “sonsuz” (Steingass, 1998: 226b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *bī-nihāyet* “sonsuz” (Ata, 2014: 54a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *rahmeti bī-nihāyet turur* (NF) (Eckmann, 2014: 43) “(Allahutaala’nın) rahmeti sonsuzdur.”

Kıp. : -

cāvidāne : “sonsuz, ebedî”

< Far. *cāvidāna* “sonsuz” (Steingass, 1998: 354a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *cāvidāne* “sonsuz, ebedî” (Ünlü, 2004: 404b; Borovkov, 2002: 92; Ata, 2004: 306; Üşenmez, 2010: 375) Kelime **TIEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tatıqlar cāvidāne kını* (TIEM) (Ünlü, 2004: 121) “Ebedî azabı tadın!”

...cāvidāne meñü bolğay (AT.) (Borovkov, 2002: 92) “Ebedî₂ olacak.” *añar tamuğ otı, cāvidāne anın içinde* (JR) (Ata, 2004: 42) “Ona ebedî cehennem ateşi (var.)” *taķı anlar anıñ içinde cāvidāneler* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 210) “Onlar ebediyyet içinde(dirler).”

Hrz. : *cāvidāne* “daimî, ebedî” (Ata, 1997b: 151a; Sağol, 1993: 592) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uķbi cāvidāne turur* (Ata, 1997a: 31) “Ahiret ebedîdir.” *cāvidāneler anıñ içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 221) “Ebedî olanlar onun içinde.”

Kıp. : *cāvidān* “sonsuz, ebedî” (Toparlı vd., 2007: 41b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *atıñ kalğay cehānda cāvidān* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 29) “Adın sonsuza kadar dünyada kalacak.”

cāvidānelik : “ebedîlik”

< Far. *cāvidāna* “sonsuz” + Tü.+ *lık* “ebedîlik”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cāvidānelik* “ebedîlik” (Ata, 2004: 306; Üşenmez, 2010: 375) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *olarķa anıñ içinde cāvidānelik sarāy* (JR) (Ata, 2004: 116) “Onun içinde onlara ebedî bir mekân (vardır.)” *cāvidānelik hālinde anıñ içinde* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 225) “Onun ebedîlik hâli içerisinde.”

Hrz. : *cāvidānelik* “ebedîlik, sonsuzluk” (Sağol, 1993: 592) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tatıñ cāvidānelik kınını* (HTKT) (Sağol, 1993: 152) “Tadın sonsuzluk azabını.”

Kıp. : -

ebed : “ebet, sonsuzluk”

< Ar. *ebed* “sonsuzluk” (Steingass, 1998: 5b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ebed* “ebet, sonsuzluk” (Toparlı vd., 2007: 69a) Kelime **GT** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ebed atı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 80) “Sonsuzluk adı.”

ebedî : “ebedî, sonsuz”

< Ar. *ebedî* “sonsuz, sonsuza dek” (Steingass, 1998: 6a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *ebedî* “ebedî, sonsuz” (Ata, 2014: 113a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ebedî tamuğluğ bolğay men* (NF) (Eckmann, 2014: 106) “Sonsuza dek cehennemli olacağım.”

Kıp. : *ebedî* “sonsuz, sonu olmayan gelecek zaman” (Toparlı vd., 2007: 69a) Kelime **Gİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

meñü ~ meñigü ~ meñgü : “ebedî, sonsuz”

beñü~ meñü ~ meñigü “sonsuz, ebedî” (EDPT: 350b; OTWF: 164; DTS: 341b ve ayrıca bk., Ayazlı, 2016: 179)

Orh. :

Uyg. : *meñü ~ meñigü* “sonsuz, ebedî; sonsuz Tanrı” (Wilkens, 2021: 473a / b; Caferoğlu, 1968: 129) Kelime **AYS, BT, HamT.** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yintām tözlüki üzä çın kertü mänü ol* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 42) “Yalnız özüyle gerçek₂ (ve) ebedîdir.” *mäñigü ävinlig ulug tüp tüz ögitmiş* (HamT.) (Hamilton, 1986: 39) “Sonsuz meyveleri, büyük, eşit (bir şekilde) övmüş.” Ayrıca krş; *mäñüsüz* “geçici, ölümlü, fânî” (Wilkens, 2021: 474a) Kelime **BT, HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *kuvrag añsız korkup ayınıp sansarlag mänji toñanañ bärksizin mäñgüsüzün münin kadagın sakınıp inçä tep teyürlär* (Maitri) “Cemaat pek korkup, ürküp dünyanın saâdetinin ve kudretinin çürüklüğünü, geçiciliğini, suçunu, günahını idrak ederek şöyle der:” (Tekin, 1960: 128) *t(ä)ñrim birlä ätöz [ärtimligin äd tavar] mäñüsizin çıngaru (...)* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 164) “Tanrı’m ile bedenimi geçici₂ (olan) malı mülkü temelden (...)”

Krh. : *meñgü* “sonsuz, ebedî; ebedîlik” (Arat, 1979b: 313; Kaçalın, 2019: 327; Kök, 2004: 496; Borovkov, 2002: 189; Ata, 2004: 518; Üşenmez, 2010: 502) Kelime **KB, DLT, TİEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köni bolsa yalñuñ küni edğü ol / küni edğü bolsa qutı meñü ol* (KB) “İnsan doğru olursa, günü iyi olur; günü iyi olursa, ebedî saadete kavuşur.” (Arat, 1979a: 288) *neteg tapnuğay men bu ol çın sözüüm / aya meñü muñsuz bu muñluğ özüüm* (KB) “Ey ebedî ve gani Tanrım, doğrusunu söylüyorum, benim bu âciz varlığım sana nasıl layıkı ile kulluk edebilir.” (Arat, 1979a: 314) Kelime **DLT**’de Ar. *hālīd* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 327). *anlar anıñ içinde meñgü qalğaylar* (TİEM) (Kök, 2004: 3) “Onlar orada sonsuza kadar kalacaklar.” *yana ayıldı anlarkā küç kıldılar tatıñlar meñgü kınını* (TİEM) (Kök, 2004:

151) “Onlara denildi ki: Tadın bakalım ebedî cehennem azabını.” (Yazır, 2014: 213, 10/52) *meñü kalıglı anıñ içinde* (AT.) (Borovkov, 2002: 189) “Onun içinde sonsuza kadar kalacaklar.” *kiriñler tamuğ kapuğlarındın meñü kalıglılar anıñ içinde* (JR) (Ata, 2004: 51) “Onun içinde sonsuza kadar kalacaklar cehennem kapılarından içeri giriniz.” *taķı anlar ot eyeleri anlar anıñ içinde meñü kalıglılar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 233) “Cehennemlikler onun içinde ebediyyen kalacak olanlar(dır).”

Hrz. : *meñü* “bengü, ebedî, sonsuz” (Ata, 1997b: 434a; Ata, 2014: 288b; Sağol, 1993: 790; Toparlı ve Argunşah, 2014: 239a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meñü tamuğda kalsun* (KE) (Ata, 1997a: 179) “Ebedî cehennemde kalsın.” *uçtmañ içinde meñü kalğaysen* (NF) (Eckmann, 2014: 224) “Cennette ebedî kalacaksın.” *anıñ içinde meñü kalğanlar* (HTKT) (Sağol, 1993: 25) “Onun içinde ebediyyen kalanlar.” *meñi şehvet otı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 103) “Ebedî şehvet ateşi.”

Kıp. : *meñü* “ebedî, sürekli” (Toparlı vd., 2007: 181a; Argunşah ve Güner, 2015: 776) Kelime **İM**, **CC** ve **İH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *meñü bolsun* (İM) (Toparlı, 2017: 39) “Ebedî olsun.”

meñülüg : “sonsuz, ebedî”

< *meñü+lüg* “sonsuz, ebedî (DTS: 342a)

Orh. : -

Uyg. : *meñülüg* “sonsuz, ebedî olan” (Wilkens, 2021: 474a; Caferoğlu, 1968: 129) Kelime **AYS**, **BT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *täggäli, mänjülüg kertü yeg oronka birtäm öñi üdrülgäy siz* (AYS X) “(Siz) muhakkak ulaşacaksınız ebedî, doğru, mükemmel makama; ebediyyen aşacaksınız.” (Gulcalı, 2015: 92) *artamaksız mänjülüg nomug artamaksız mänjülüg asıgıg birtämläti tanuklayu y(a)rlıkadı* (AYS III) “Bozulmasız, sonsuz öğretiyi; bozulmasız, sonsuz yararı bütünüyle tanıklatıp buyurdu.” (Ölmez, 1991: 58)

Krh. : *meñülüg* “ebedî, sonsuzluk” (Taş, 2015: 52; Kök, 2004: 497; Borovkov, 2002: 189) Kelime **KB**, **TİEM** ve **AT.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ékide biri boldı şeksiz ülüg / tērildi ölümsüz uzun meñülüg* (KB) “Şüphesiz ona ikisinden biri nasip olur; o ölümsüz, uzun, ebedî bir hayat sürmeye başlar.” (Arat, 1979: 170) *yolçılayın mu seni meñgülüg yıgaçı üze erklilig üze* (TİEM) (Kök, 2004: 233) “Seni ölümsüzlük ağacı

üzerine öncü edeyim mi?” *arzu kılğaylar kendü özleri anı içre meñülüg* (AT.) (Borovkov, 2002: 189) “Kendileri onun içinde ebediyyen kalmak isteyecekler.”

Hrz. : -

Kıp. : *meñülüg* “ebedîlik” (Toparlı vd., 2007: 181a; Argunşah ve Güner, 2015: 776) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

meñülük : “sonsuzluk, ebedîlik

< *meñü+lük* “sonsuzluk, ebedîlik” (Taş, 2015: 62)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *meñülük* “sonsuzluk, ebedîlik” (Arat, 1979b: 314) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *saña edgü bolğay açu meñülüg* (KB) “Sen ebedî iyilik bulursun.” (Arat, 1979a: 523) *du’a birle uçmak bulur meñülük* (KB) “Dua ile ebedî cennete kavuşur.” (Arat, 1979a: 578)

Hrz. : -; Kıp. : -

noş : “iksir, nektar”

< Soğd. *nwş* (Gharib, 2004: 246b)

Orh. : -

Uyg. : *noş* “iksir, nektar” (Wilkens, 2021: 500a; Caferoğlu, 1968: 137) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *burhannıñ noş tæg tatağlıg yıparlıg aş yep asıg tusu bolmışı bo ärür* (BT XX) (Zieme, 2000: 114) “Buddha’nın ölümsüz iksiri gibi hoş, güzel kokulu yemek yiyerek fayda sağlayanı budur.” *korkmuş kişi noş rasa[yan ...]*(DKPAM) “Korkmuş kişi, ölümsüzlük iksiri” (Elmalı, 2009: 211)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

2.7.3. Soyut Kavramlar: Işık, Aydınlanma ve İlahî Uyanış

bodi : “aydınlanma, uyanma, erme”

< Soğd. *pwd’y*’ (Gharib, 2004: 328b); Toh. A/B *bodhi/bodhe* (Adams, 2013: 465; Poucha, 1955: 207) < Skt. *bodhi* “aydınlanma” (MW, 1899: 1178a; Edgerton, 1953: 402a ve ayrıca bk., DTS: 107a)

Orh. : -

Uyg. : *bodi* “aydınlanma, uyanma, erme” (Wilkens, 2021: 183a; Caferoğlu, 1968: 45) Kelime **AYS**, **BT**, **HT**, **Maitrisimit** ve **UigTot**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *burhan kuti küsüşlög boz bulıtıg örtülü buşılıg yagmurug yagıdsar bodi köñül töröyür* (BT XIII) (Zieme, 1985: 107) “Eğer (gökyüzü) Buddhalık arzusunun gri bulutlarıyla kaplanmışsa ve sadaka yağmuru yağarsa Bodhi duygusu yükselir.” *bodi sögüt tüpintä mäñi mäñilädi* (Maitri) “Bodi ağacı altında erdi.” (Tekin, 1960: 63) Ayrıca krş; *bodilıg* “Bodhi; Bodhi’nin en yüksek hayat tarzı” (Wilkens, 2021: 183b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *anı äşidmişçä t(ä)ñrilär arıtur köñülüg ävlärin alkuka bodilıg kızlarıg anunup küdä tururlar* (BT XIII) (Zieme, 1985: 118) “Bunu duyduğunuz anda tanrılar duyularınızı temizleyecek ve herkes Bodhi kızlarının hazırlanmasını bekleyecekler.” *budıkı avaduti içindä sançılıp turmakındın bodilıg tigli aldırtı akar* (UigTot.) (Kara ve Zieme, 1978: 98; ayrıca bk. Aris, 2018: 95) “Dallar Avdhuti’de alçalır ve böylece bodhi aşığı doğru düşer.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

bodiçit : “aydınlanma düşüncesi”

< Skt. *bodhicitta* “aydınlanma düşüncesi” (MW, 1899: 734c; Edgerton, 1953: 402a)

Orh. : -

Uyg. : *bodiçit* “aydınlanma düşüncesi” (Wilkens, 2021: 183b) Kelime **BT** ve **ETŞ** adlı eserlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 90): *bodiçit tükäl köñül öritip maitri burhantın burhan kutıña täggülük* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 170) “Bodiçit duygusunu tamamen Buddha Maitreya’dan çıkarmak (ve) Buddha kutsallığına erişmek için.” *bodisatav bolayın tep bodiçit algu ärür* (ETŞ) “Buddha olayım demek bodhicitta olmaktır.” (Arat, 1991: 142)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

devalıg ~ divalıg : “ilahi”

< Skt. *deva* + Tü. *+lıg* “ilahi” (MW, 1899: 492c; Edgerton, 1953: 270a)

Orh. : -

Uyg. : *devalıg* “ilahi” Kelime **BT** ve **SadDhar.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tuli törlüg uvşak ärdinilär üzä tıvalıg bandilıg ärür* (SadDhar.) “Türlü türlü sır hâline getirilmiş kıymetli taşlarla cilalı ve kaplamalıdır.” (Barutçu Özönder, 1987: 83)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

divi : “Tanrı; ilahi”

< Skt. *deva* “Tanrı; ilahi” (MW, 1899: 492c; Edgerton, 1953: 270a)

Orh. : -

Uyg. : *divi* “Tanrı; ilahi” (Wilkens, 2021: 247b) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anta basa ulalu kälmiş bahşılarka div’i t(ä)ñrikä burhanlarka bodis(a)t(a)vlarka tözüin şiraklarka* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 52) “Ondan sonra peşi sıra gelmiş olan üstadlara, tanrılara² Buddhalara² asil Śrāvakaşlara” *ög kañ amranmış üdtä bahşını öz dvay t(ä)ñri sakınıp bışurungu ol* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 72) “Anne baba sevdiği zamanda üstadını kendi ilahisini düşünerek ve talim ederek.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

diyānet : “dindarlık”

< Ar. *diyānet* “dine bağlılık; vicdan, dürüstlük” (Steingass, 1998: 550b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *diyānet* “dindarlık, din duygusu” (Ata, 1997b: 171a; Ata, 2014: 110a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *emāneti bar diyāneti bar* (KE) (Ata, 1997a: 273) “Emaneti var, dine bağlılığı var.” *hem diyāneti bar* (NF) (Eckmann, 2014: 82) “Hem dindarlığı var.”

Kıp. : *diyānet* “dindarlık, dine bağlılık” (Toparlı vd., 2007: 63a) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *diyānetden çıkar* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 163) “Dindarlıktan ayrılır.” *kavlı diyānet içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 199) “Sözlü dinler içerisinde.”

egrig : “(ruhî) bağlantı”

< *egir*- bağlamak” < *egir-(i)g* “bağ” (DTS: 166b; OTWF: 186, EDPT: 112b ve ayrıca bk., UW, 171)

Orh. : -

Uyg. : *āgrig* “bağlantı” (Wilkins, 2021: 101a; Caferoğlu, 1968: 70) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *āgrig nizvan[ılar] (...) [b]irtām öñi ü[drül]* (BT XX) (Zieme, 2000: 68) “(Ruhî) bağı kirlettiler. (...) bütün benzersiz (olandan) ayrılarak”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

envār : “nurlar, ışıklar”

< Ar. *envār* “ışıklar, nurlar” (Steingass, 1998: 116a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *envār* “ışıklar, nurlar” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 216b) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *alıp andın envār* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 140) “Ondan nurlar(ı) alıp.”

Kıp. : -

hikmet : “hikmet”

< Ar. *hikmet* “bilgelik” (Steingass, 1998: 427a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *hikmet* “hikmet” (Üşenmez, 2010: 416) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *hakikat üze tañrı yinen hikmet birle iş kılğan* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 233) “Şüphesiz ki Allah aziz ve adalet sahibidir.”

Hr. : *hikmet* “hikmet” (Ata, 1997b: 248b; Ata, 2014: 172b; Sağol, 1993: 651) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mevlî ‘azze ve celle aña ‘ilm ve hikmet tüş ta ‘bırini yanut bërü yarlıkadı* (KE) (Ata, 1997a: 110) “Allahutaala ona ilim, hikmet ve rüya tabirine cevap vererek buyurdu.” *ne hikmet erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 303) “Ne hikmetti?” *yitiz hikmet bar* (HTKT) (Sağol, 1993: 410) “Mükemmel hikmet var.”

Kıp. : *hikmet* “hikmet” (Toparlı vd., 2007: 97a) Kelime **BV**, **GI**, **GT**, **İN**, **KF** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anıñ hikmetlerine ‘aql erişmes* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 46) “Onun hikmetlerine akıl ermez.”

ilāhī : “ilahi”

< Ar. *ilāhī* “ilahi” (Steingass, 1998: 96a)

Orh. : -

Uyg. : *ilahi* “ilahi” (Wilkens, 2021: 303a) Kelime **Antiislamisch** adlı çalışmada tanıklanmıştır: *ilahi t(ä)ñriniñ öz bodın içtinki taşdınkı tüz ornın iç kim ärsär* (Antiislamisch) (Tezcan ve Zieme, 1990: 150) “Tanrılar tanrısını kendi şeklini, biçimini (onun) hakikî iç ve dış ikamet yerini hiçkimse görmedi.”

Krh. : *ilahî* “Rabbim, Ey Allah’ım, Ey Rabbim” (Arat, 1979b: 193) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *kıyamette körkit tolun teg yüzün / èlig tuttaçı kıl ilahi özin* (KB) “Kıyamette dolun ay gibi yüzünü göster; ey Tanrı’m kendisini bana şefaatchi kıl.” (Arat, 1979a: 22) *ilahi bilür sen bu ‘acizlikim / sañar oķ açar men muñum hem taķım* (KB) “Ey rabbim, benim bu aczimi bilirsin; her sıkıntı ve müşkülümü ben sana açarım.” (Arat, 1979a: 53)

Hrz. : *ilāhî* “Allah’ım” (Ata, 1997b: 265b; Ata, 2014: 183b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 225a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ilāhî meni yarlıķadıñ* (KE) (Ata, 1997a: 192) “Allah’ım beni affedin.” *ilāhî körer sen* (NF) (Eckmann, 2014: 127) “Allah’ım görüyorsun.” *tégürgil ilāhî arıg rūñıña* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Allah’ım temiz ruhuna ulaştır.”

Kıp. : *ilāhî* “Ey Allah’ım” (Toparlı vd., 2007: 109a) Kelime **MS** adlı metinde tanıklanmıştır.

ķurbet : “(Allah’a) yakınlık”

< Ar. *ķurbet* “akraba; yakınlık” (Steingass, 1998: 963a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *ķurbet* “(Allah’a) yakınlık” (Toparlı vd., 2007: 163b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ĩā`at ķılmaķ sebab-i ķurbet turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 1) “İbadet etmenin sebebi Allah’a yakın olmaktır.”

muķarrer : “(Allah tarafından) kararlaştırılmış”

< Ar. *muķarrar* “doğrulanmış, kararlaştırılmış” (Steingass, 1998: 1292b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *muķarrer* “(Allah tarafından) kararlaştırılmış; (mülk, memleket) nasip olmak” (Toparlı vd., 2007: 187b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *aña memleket muķarrer boldı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 15) “Ona memleket, mülk nasip oldu.”

mükāşefet : “(tasavvufta) ilahi sırların görünmesi”

< Ar. *mükāşafat* “Allah’ın tefekkürü” (Toparlı vd., 2007: 1298a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *mükāşefet* “(tasavvufta) ilahi sırların görünmesi” (Toparlı vd., 2007: 191b)

Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *mükāşefet bahrine müstağrağ bolup turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 6) “İlahi sırların denizine dalmıştır.”

münevver : “ışıklı, nurlu, aydınlanmış”

< Ar. *munavvar* “ışıklı, nurlu, parlak” (Steingass, 1998: 1335a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *münevver* “ışıklı, nurlu, aydınlanmış” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 242b)

Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *zikir nûrı birle münevver bolup* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 145) “Zikrin nuruyla aydınlanmış olup.”

Kıp. : -

nūr : “nur”

< Ar. *nūr* “parlaklık” (Steingass, 1998: 1432b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *nūr* “ışık, aydınlık, nur” (Ata, 1997b: 469b; Ata, 2014: 316b; Sağol, 1993: 816; Toparlı ve Argunşah, 2014: 245b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol nūrğa kötrü bērdi* (KE) (Ata, 1997a: 11) “O nura götürüverdi.” *kapuğ üzesinde nūr bolğay* (NF) (Eckmann, 2014: 213) “Kapı üzerinde nur olacak.” *tañrınuñ nūrunı* (HTKT) (Sağol, 1993: 136) “Allah’ın nurunu.” *zekāt bērse artar köñül nūrları* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 120) “Zekât verirse gönül nurları artar.” Ayrıca krş; *nūrluğ* “nurlu” (Ata, 2014: 317a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ēkki nūrluğ tēmek bolur* (NF) (Eckmann, 2014: 89) “İki nurlu demek olur.”

Kıp. : *nūr* “nur, aydınlık, parlaklık” (Toparlı vd., 2007: 202b) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tileseñ ma’rifet nūrın* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 61) “Marifet nurunu dilesen.” *islāmı nūr kıldı* (İM) (Toparlı, 2017: 77) “İslam’ı ışık yaptı.” Ayrıca krş; *nūrlu* “aydınlık, parlak” (Toparlı vd., 2007: 202b) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

nūrānī : “nurlu”

< Ar. *nūrānī* “sakinlik; parlaklık” (Steingass, 1998: 1432b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *nūrānī* “nurlu” (Ata, 1997b: 470a; Ata, 2014: 316b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köz kaşı kamuğ nūrānī* (KE) (Ata, 1997a: 266) “Gözü, kaşı hep nurlu(ydu).” *bu êkki nūrānī kimerseler kimler turur* (NF) (Eckmann, 2014: 74) “Bu iki nurlu kimseler kimlerdir?”

Kıp. : -

nūrlandur- : “aydınlatmak”

< Ar. *nūr* “parlaklık” + Tü. +*lan-dur-* “aydınlatmak”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *nūrlandur-* “aydınlatmak” (Toparlı vd., 2007: 202b) Kelime **Gİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır. *teñri te ‘ālānıñ nūrlandurmaķı turur* (İM) (Toparlı, 2017: 358) “Allahutaala’nın nurlandırmasıdır.”

prabañkari : “aydınlatan, aydınlatıcı”

< Skt. *prabhaṅkara* “aydınlatan” (Edgerton, 1953: 382a)

Orh. : -

Uyg. : *prabañkari* “aydınlatan, aydınlatıcı” (Wilkens, 2021: 559a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *üçünç prabañkari y(a)ruṭdaçı yaşıutdaçı atl(ı)g oron ol* (AYS IV) “Üçüncüsü prabhākarī parlatacak aydınlatacak adlı yerdir.” (Tokyürek, 2015: 424)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

roşan : “ışık, aydınlık; Roşan tanrı”

< Soğd. *rwšn* (Gharib, 2004: 346a) < Part. *rōšn* (Durkin Meisterernst, 2004: 300a)

Orh. : -

Uyg. : *roşan* “ışık, aydınlık; Roşan tanrı” (Wilkens, 2021: 570b) Kelime **ÖzertMani.** adlı metinde tanıklanmıştır: *k(ä)nig roşan t(ä)ñri ymä ekinti ölügüg tırgürügli* (ÖzertMani.) “Känig Roşan Tanrı olan ikinci ölüyü diriltten” (Özertural, 2005: 57)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** :

tuy- : “anlamak, algılamak, idrak etmek, sezmek”

tuy- “(Buddha) aydınlanmak; fark etmek, anlamak” (EDPT: 567b; OTWF: 621; DTS: 584b)

Orh. : -

Uyg. : *tuy-* “anlamak, algılamak, idrak etmek, sezmek” (Wilkens, 2021: 766b; Caferoğlu, 1968: 256) Kelime **BT**, **HT**, **TT** ve **UigTot**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *köni tüşüni tuymuş burhan üzä nomlayu* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 78; ayrıca bk. Aris, 2018: 127) “Doğru zamanda aydınlanmış Buddha ile vaaz vererek” *ažunun tuyumın unıtmuş bramanlar* (BT III) (Tezcan, 1974: 36) “Yeniden doğumla aydınlanmayı unutmuş Bramanlar”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

tuyğu : “aydınlanma”

< *tuy-ğu* “aydınlanma”

Orh. : -

Uyg. : *tuygu* “aydınlanma” Kelime **AYS** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *alp tuygulukug tuygu üçün nomlug ätözüg tanukladım* (AYS V) “Zor aydınlanmada aydınlanmak için, saf emir gözettim.” (Uçar, 2009: 202) *täriñ yinçgä yörügin tuyguluk bolzun* (HT IX) (Aydemir, 2013: 99) “Derin ve ince yorumuyla aydınlansın.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

tuymak : “aydınlanma, bilgi; ilham, anlayış”

< *tuy-mak* “aydınlanma; hissetme” (OTWF: 184, DTS: 585a)

Orh. : -

Uyg. : *tuymak* “aydınlanma, bilgi; ilham, anlayış” (Wilkens, 2021: 766b) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *tüzü köni tuymak burhan kutın bulgusın* (Maitri) (Tekin, 1960: 173) “Gerçek aydınlanma için Buddha kutsallığını bulmasını” *ulug tuymakka täggülük yörüg taplagınıñ töz käreğäkligi ärür* (HT VII) (Röhrborn, 1991: 59) “Yüce anlayışa erişen yorum onayının esas(ı için) gereklidir.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

tuymaqlıg : “idrak, anlayışlı, aydınlanmalı”

< *tuy-mak+lıg* “anlayışlı”

Orh. : -

Uyg. : *tuymaklıg* “idrak, anlayışlı, aydınlanmalı” (Wilkens, 2021: 767a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *tuymakl(ı)g tugsar tüzükä tusulur* (BT XIII) (Zieme, 1985: 113) “Aydınlanmış (bir şekilde) doğarsa oldukça faydalı olur.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tuymaksız : “anlayışsız”

< *tuy-mak+sız* “anlayışsız”

Orh. : -

Uyg. : *tuymaksız* “anlayışsız” (Wilkens, 2021: 767a) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *tuymaksız bilmäksizlär* (HT VIII) (Röhrborn, 1991: 767a) “Anlayışsızlar²”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tuyul- : “aydınlanmak”

< *tuy-ul-* “aydınlanmak”

Orh. : -

Uyg. : *tuyul-* “aydınlanmak” Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *burhanlarnıñ közi üzä tuyulmış ärürlär* (BT 28) (Yakup, 2010: 32) “Buddhaların bakışıyla aydınlanırlar.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tuyun- : “uyanmak, aydınlatılmak, aydınlanmaya karar vermek”

< *tuy-un-* “algılamak, farkında olmak” (EDPT: 569b; OTWF: 621; DTS: 585a)

Orh. : -

Uyg. : *tuyun-* “uyanmak, aydınlatılmak, aydınlanmaya karar vermek” (Wilkens, 2021: 767a; Caferoğlu, 1968: 256) Kelime **BT**, **HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nom äşidip täriñ tuyuntı ikiläyü takı bo yertinçüdä tugmaz* (HT X) (Mirsultan, 2010: 147) “Vaaz işiterek derin uyanıştan ikinci kez yine bu dünyada doğmaz.” *k(ä)ntü özi inçip yänä kämişgäy tuyunmasar* (HT V) (Dietz vd., 2015: 45) “Kendisi² buna rağmen derhal uyanmazsa”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

tuyunmak : “aydınlanma, kavrama, anlayış”

< *tuy-un-mak* “anlayışlı” (DTS: 585a)

Orh. : -

Uyg. : *tuyunmak* “aydınlanma, kavrama, anlayış” (Wilkens, 2021: 767b) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *yeti kırk törlüg tuyunmaklardan tugar* (BT XX) (Zieme, 2000: 86) “Otuz yedi tür anlayıştan meydana gelir.” *bodi tägmä tuyunmak yolug yarutmakın yarutdaçı* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 29) “Bodhi denen aydınlanma yolunun parlamasıyla aydınlanacak olan”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

tuyunmaklıg : “Bodhi”

< *tuy-un+mak+līg* “aydınlanmış”

Orh. : -

Uyg. : *tuyunmaklıg* “Bodhi” (Wilkens, 2021: 768a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *burhan kutın bulmağınça tägi tuyunmaklıg küsüşümin tuta tägünmāz biz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 54) “Buddha kutsallığını bulamayınca kadar Bodhi arzumuzu özveriyle gerçekleştiriyoruz.” *tuyunmakl(ı)g täriñ (...)* (BT XIII) (Zieme, 1985: 113) “Anlayışlı derin (...)”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

tuyunmaksız : “aydınlanmasız, idraksiz”

< *tuy-un+mak+sız* “anlayışsız”

Orh. : -

Uyg. : *tuyunmaksız* “aydınlanmasız, idraksiz” (Wilkens, 2021: 768a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *tuyunmaksız täriñ tamtu teyür* (BT XIII) (Zieme, 1985: 114) “Aydınlanma olmadan gizli bir yangın(dır), denir.”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

tuyunmamak : “aydınlanmama”

< *tuy-un-ma-mak* “aydınlanmama”

Orh. : -

Uyg. : *tuyunmamak* “aydınlanmama” (Wilkens, 2021: 768a) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *bodī tegmā tuyunmak ymā öñi tetir, tuyunmamak ymā öñi tetir* (AYS V) “Bodhi denilen aydınlanma da farklıdır, aydınlanmama da farklıdır.” (Uçar, 2009: 228)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tuyunmuş : “anlama”

< *tuy-un-mış* “anlama”

Orh. : -

Uyg. : *tuyunmuş* “anlama” Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *tuyunmuş odunmuş atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yükünürbiz* (BT II) (Röhrborn, 1971: 18) “Uyanmış₂ (olan) tanrı Buddha’ya secde ederiz.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tuyuntur- : “aydınlatmak”

< *tuy-un-tur-* “aydınlatmak”

Orh. : -

Uyg. : *tuyuntur-* “aydınlatmak” (Wilkens, 2021: 768a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *tınl(ı)glarığ alkunı barça tuyunturu odunturu y(a)rılıkazunlar* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 82) “Canlıların hepsini₂ uyandırmay₁₂ lutfetsinler.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

uduntur- : “dalgınlıktan kurtarmak, uyandırmak”

< *ud-un-tur-* “dalgınlıktan kurtarmak, uyandırmak”

Orh. : -

Uyg. : *uduntur-* “ayılmak, dalgınlıktan kurtarmak, uyandırmak” (Wilkens, 2021: 502b; Caferoğlu, 1968: 263) Kelime **BT** ve **TT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tapıntururlar uduntururlar* (BT XXXIII) (Oda, 2015: 182) “Saygı gösterirler₂”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yaruk : “nur, ışık”

< *yaruk*-*k* “ışık, aydınlık, nur” (EDPT: 905b; OTWF: 254; DTS: 244a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yaruk* “nur, ışık” (Üşenmez, 2010: 648) Kelime **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yaruk kitāb birle* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 267) “Nur(lu) kitap ile”

Hrz. : *yaruk* “parlak, aydınlık, ışık, nur” (Ata, 2014: 473b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ey közüüm yaruḳı* (NF) (Eckmann, 2014: 64) “Ey gözüm(ün) nuru!”

Kıp. : -

yarukluk : “nur, aydınlık”

< *yaruk*-*k*+*luk* “parlaklık” (EDPT: 904b; OTWF: 258; DTS: 244a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yarukluk* “nur, aydınlık” (Ata, 2004: 763; Üşenmez, 2010: 649) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bitig endürdimiz anı saña çıkarsa sen boḡunni karanḡkuluḡlardan [yaruk-]luḡka idi fermānı birle* (JR) (Ata, 2004: 46) “Allah’ın izniyle sana Kur’ân-ı Kerim’i indirdiğimizde karanlıktan aydınlığa çıkarsın.” *ḡaḡḡat üze biz endürdük tevrātın anıḡ içinde köni yol taḡı yaruḡluk* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 298) “Şüphesiz ki biz hakikat yolunu aydınlatsın diye Tevrat’ı indirdik.”

Hrz. : *yarukluk* “nur, ışık” (Saḡol, 1993: 1011) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *yarukluk üze idisindin* (HTKT) (Saḡol, 1993: 351) “Rabb’inden bir nur.”

Kıp. : *yarukluk* “nur, parlaklık” (Toparlı vd., 2007: 313b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yarukluk kirür anıḡ içine* (İM) (Toparlı, 2017: 62) “Onun içine aydınlık girer.”

2.8. MERASİMLER VE DİNİ TÖRENLER

Bu bölümde çalışma kapsamındaki tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen cenaze ve cenazeye ilişkin kavramlar konusu irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu kısım iki başlıktan oluşmaktadır.

2.8.1. Cenaze ve Cenazeye İlişkin Kavramlar

apsa : “tabut”

apsa “tabut” (Toparlı vd., 2007: 10a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *apsa* “tabut” (Toparlı vd., 2007: 10a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

basan : “ölü gömüldükten sonra yenen yemek”

basan “merhum için hazırlanan yemek, yas için sağlanan cenaze yemeği” (EDPT: 373b; DTS: 85b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *basan* “ölü gömüldükten sonra yenen yemek” (Kaçalın, 2019: 99) Kelime **DLT**’de Ar. *ṭa ‘ām* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 99).

Hr. : -; Kıp. : -

bekle- : “kilitlemek, kapakmak; gömmek, defn etmek; saklamak, muhafaza etmek”

< *bek+le-* “kilitlemek, kapakmak; gömmek, defn etmek; saklamak, muhafaza etmek” (EDPT: 326b; OTWF: 433; DTS: 92b)

Orh. : -

Uyg. : *bäklä-* “kilitlemek, kapakmak; gömmek, defn etmek; saklamak, muhafaza etmek” (Wilkens, 2021: 157a; Caferoğlu, 1968: 38) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *žij-čah-šah atl(ı)g tagka eltip yärdä bäklänlär* (HT X) “Žij Čah Šah adlı dağa götürerek toprağa gömün!” (Mirsultan, 2010: 109)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

beklen- : “kapanmak, kilitlenmek; gömülmek”

< *bekle-n-* “kapatmak, saklamak, muhafaza etme; gömmek, defn etmek” (EDPT: 327a; OTWF: 593; DTS: 92b)

Orh. : -

Uyg. : *bäklän-* “kapanmak, kilitlenmek; gömülmek” (Wilkens, 2021: 157a) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ol kün üzä bäkläniş orunka tägürtäçi yüz tümän kişi yadıldı* (HT X) (Mirsultan, 2010: 160) “O gün defn yapılan yerde on binlerce insan (etrafa) dağıldı.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

bitik : “kefen”

< *biti-k* “kitap, mektup; kefen” (EDPT: 303a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *bitik* “kefen” (Toparlı vd., 2007: 33a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

cenāze : “cenaze”

< Far. *cenāze* “cenaze” (Steingass, 1998: 372b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *cenāze* “cenaze” (Ata, 1997b: 152a; Ata, 2014: 94b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cenāzemni ‘avratlar edermesünler* (KE) (Ata, 1997a: 347) “Cenazemi kadınlar izlemesin.” *cenāzemni peygāmbar ‘as hıdmetingā èletgey siz* (NF) (Eckmann, 2014: 75) “Cenazemi peygamber (a.s)’ın huzuruna ulaştıracaksınız.”

Kıp. : *cenāze* “cenaze, insan ölüsü” (Toparlı vd., 2007: 42a) Kelime **GI**, **KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

defn : “gömme, mezara koyma”

< Ar. *defn* “yer altına saklanma, gömme” (Steingass, 1998: 529a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *defn* “gömme, mezara koyma” (Ata, 1997b: 167a; Ata, 2014: 107a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kaçan meni defn kıldılar* (KE) (Ata, 1997a: 16) “Ne zamanki beni gömdüler...” *eger meni āşkāra defn kıılır bolsañız* (NF) (Eckmann, 2014: 107) “Eğer beni apaçık bir yere gömerseniz.”

Kıp. : *defn* “gömme, gömülme” (Toparlı vd., 2007: 57b) Kelime **GI** adlı metinde tanıklanmıştır.

kapız : “küçük sandık, tabut”

< *kapız* “küçük sandık, tabut” (Wilkens, 2021: 332b) Muhtemel bir **kap-* veya *kapa-* fiili ile ilişkili olmalıdır.

Orh. : -

Uyg. : *kapız* “küçük sandık, tabut” (Wilkens, 2021: 332b) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *altun kapız kümüş kapız şal söğütlär ulatı beş yüz törlüg öñi öñi ätigig yaratıgıg taştın kayda bältirdä (...)* *turgurdılar* (HT X) (Mirsultan, 2010: 157) “Altın

tabut, gümüş tabut, şalâ ağacı ve beş yüzden fazla muhtelif dekorasyon parçalarını dışarıdaki hangi dörtyol ağzına (...) yerleştirdiler.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

kapurçağ : “kap, sandık, tabut”

< *kabır+çağ* “kutu, tabut” (EDPT: 587a; OTWF: 47; DTS: 399b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kapurçağ* “kap, sandık, (ölü) tabutu” (Kaçalın, 2019: 220) Kelime **DLT**’de Ar. *tābūt al-mayyit* şeklinde karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 220).

Hrz. : -; Kıp. : -

kefen : “kefen”

< Ar. *kefen* “mezar elbisesi” (Steingass, 1998: 1038b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kefen* “kefen” (Ata, 1997b: 314a; Ata, 2014: 213a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 229b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kefenge yörgedi* (KE) (Ata, 1997a: 27) “Kefene sardı.” *kefenni çulğandı* (NF) (Eckmann, 2014: 115) “Kefeni sardı.” *sarıp solça destār kıyinsız kefen* (MM) “Kenarsız kefeni sarınıp.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 183) Ayrıca krş; *kefenlig* “kefene sarılmış” (Ata, 1997b: 314a) Kelime **KE** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tizin çöküp kefenlig yüzlerin eligleriñe alıp* (KE) (Ata, 1997a: 179) “Diz çökerek kefenli yüzünü eline alıp.”

Kıp. : *kefen* “kefen, ölü sarılan bez” (Toparlı vd., 2007: 136b) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kefenden özgesin koydı ve kitti* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 79) “Kefenden başkasını koydu ve gitti.” *kefen kılınur er kişiğe üç kat ton içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 176) “Bir erkek üç kat elbiseyle kefenlenir.”

kefenle- : “kefene sarmak”

< Ar. *kefen* “mezar elbisesi” + Tü.+le- “kefene sarmak”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kefenle-* “kefene sarmak” (Ata, 2014: 213b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *kefenlediler takı namāz kıldılar* (NF) (Eckmann, 2014: 93) “Kefenlediler ve namaz kıldılar.”

Kıp. : *kefenle-* “kefenlemek, kefene sarmak” (Toparlı vd., 2007: 136b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

kefenlik : “kefenlik”

< Ar. *kefen* “mezar elbisesi” + Tü.+*lik* “kefenlik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kefenlik* “kefenlik” (Ata, 1997b: 314a; Ata, 2014: 213b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *resūl ‘aleyhi ‘s-selām kefenlik tiledi* (KE) (Ata, 1997a: 322) “Resul (a.s) kefenlik istedi.” *kefenlik böz çıkardı* (NF) (Eckmann, 2014: 93) “Kefenlik bez çıkardı.”

Kıp. : -

köli- : “gölgeli olmak; gömmek”

köli- “gölgeli olmak; gömmek” (EDPT: 716a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : “(ölüyü) gömmek” (Kaçalın, 2019: 286) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ölüg kölidi (dafana)* (DLT) “Ölüyü vb. gömdü.” (Kaçalın, 2019: 286)

Hrz. : -; Kıp. : -

köliş- : “gömüde yardım etmek”

< *köli-ş-* “gömüde yardım etmek” (EDPT: 720b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *köliş-* “gömüde yardım etmek” (Kaçalın, 2019: 286) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ol maña ölüg kölişdi (dafn)* (DLT) “O, bana ölü gömmekte yardım etti.” (Kaçalın, 2019: 286)

Hrz. : -; Kıp. : -

kölit- : “(ölüyü) gömdürmek”

< *köli-t-* “(ölüyü) gömdürmek” (EDPT: 716b; OTWF: 378; DTS: 314a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kölit-* “(ölüyü) gömdürmek” (Kaçalın, 2019: 286) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ol ölügni kölitti (adfan)* (DLT) “O, ölüyü vb. gömdürdü.” (Kaçalın, 2019: 286)

Hrz. : -; Kıp. : -

köm- : “(ölüyü) gömmek”

köm- “gömmek” (OTWF: 319; EDPT: 721b; DTS: 314a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *köm-* “kazmak,gömmek, saklamak, gömerek saklamak” (Arat, 1979b: 275; Kaçalın, 2019: 287; Kök, 2004: 472; Borovkov, 2002: 174) Kelime **KB, DLT, TİEM** ve **AT**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tümen miñ külüg çavlıg ersiglerig / tişiler anı yerke kömdi tirig* (KB) “Bu kadınlar binlerce namlı ve şöhretli kahramanları diri diri yere gömmüşlerdir.” (Arat, 1979a: 454) *nêçe kür kögüzlüg küvenür erig / ölüm yerke kömdi eşüdi yerig* (KB) “Nice cesur, mağrur ve kibirli insanları ölüm yere gömdü ve üzerlerini toprak ile örttü.” (Arat, 1979a: 519) *ol ölügni kömdi (dafana)* (DLT) “O, ölüyü vb. gömdü.” (Kaçalın, 2019: 287) *kömerler miz oq añar boğunni* (TİEM) (Kök, 2004: 98) “Biz bedeni oraya gömdük.” *şabad oğlu atasın kömdi* (AT.) (Borovkov, 2002: 174) “Şabad’ın oğlu babasını gömdü.”

Hrz. : *köm-* “gömmek” (Ata, 1997b: 379b; Ata, 2014: 259a; Sağol, 1993: 754) Kelime **KE, NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yerde kömdiler seni* (KE) (Ata, 1997a: 100) “Seni yere gömdüler.” *namāz kıldılar taķı kömdiler* (NF) (Eckmann, 2014: 2439) “Namaz kıldılar ve gömdüler.” *kömer mü anı topraķ içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 197) “Onu toprağın içine gömer mi?”

Kıp. : *köm-* “gömmek” (Toparlı vd., 2007: 157b; Argunşah ve Güner, 2015: 511; Özyetgin, 2001: 554) Kelime **BM, CC, KF, Kİ, KK, MG, TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

kömgü : “gömmek, gömme”

< *köm-gü* “gömmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kömgü* “gömmek, gömme” (Kök, 2004: 472) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ıdıtı tanrı bir karga üşeyür yer içinde kömgü üçün ölügni neteg kömer*

kaḏaṣının uvutnı (TİEM) (Kök, 2004: 79) “Allah bir karga gönderdi, o yeri eşeliyordu ki ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstereyin.” (Yazır, 2014: 111, 5/31)

Hz. : -; Kıp. : -

kömüglüg : “gömülü”

< *köm-üg+lüg* “gömülü”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *kömüglüg* “gömülü” (Ata, 1997b: 380a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *on yēti kiṣi anda kömüglüg turur* (KE) (Ata, 1997a: 231) “On yedi kişi orada gömülüdür.”

Kıp. : -

kömül- : “gömülmek”

< *köm-ül-* “gömülmek” (OTWF: 665; EDPT: 722b; DTS: 314b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kömül-* “gömülmek” (Arat, 1979b: 276; Ünlü, 2004: 541b) Kelime **KB** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *küreg men idimdin küremiş otun / kamuğ öz yazukka kömüldi bütün* (KB) “Ben bir kaçağım, rabbimden kaçmış bir asiyim; bütün varlığım boyunca günaha batmıştır.” (Arat, 1979a: 567) *kaçan tirigle kömülmüş kız ‘ayāllar* (TİEM) (Ünlü, 2004: 266) “Kız çocukları diri diri toprağa gömüldüğü zaman.”

Hz. : *kömül-* “gömülmek, saplanmak” (Ata, 2014: 259a; Sağol, 1993: 754) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ēmdi hēc kimerse kömülmedin* (NF) (Eckmann, 2014: 274) “Şimdi hiç kimse gömülmeden.” *ol vaqtın tirigle kömülmüşler soruldı* (HTKT) (Sağol, 1993: 472) “O diri diri gömülenler sorulduğu zaman.”

Kıp. : *kömül-* “gömülmek” (Toparlı vd., 2007: 157b; Argunşah ve Güner, 2015: 756) Kelime **CC**, **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rāstı kömüldi anlardan* (İM) (Toparlı, 2017: 276) “Doğrusu onlardan (bazı kişiler) gömüldü.”

kömtür- ~ kömdür- : “defnettirmek, gömdürmek”

< *köm-tür-* “gömdürmek” (EDPT: 722b; DTS: 314b)

Orh. : -

Uyg. : *kömtür*- “gömdürmek” (Wilkins, 2021: 402b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bo ı[tıg (...) yer]dä kömtürgäli aygıl* (DKPAM) (Wilkins, 2016: 732) “Bu köpeği (...) yerde gömdürülmesini söyle.”

Krh. : *kömtür*- “gömdürmek” (Kaçalın, 2019: 287) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ol yēde nēḡ kömtürdi (adfana)* (DLT) “O, ona bir şeyi yere gömdürdü.” (Kaçalın, 2019: 287)

Hrz. : *kömdür*- “gömdürmek” (Sağol, 1993: 754) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *kömdürmek buyurdi aḡa* (HTKT) (Sağol, 1993: 470) “Ona gömdürmeyi emretti.”

Kıp. : -

muşallā : “cenazenin konulduğu taş”

< Ar. *muşallā* “üzerinde dua edilen halı” (Steingass, 1998: 1254b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *muşallā* “cenazenin konulduğu taş; seccade” (Ata, 1997b: 450a; Ata, 2014: 299a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ibrāhīm muşallā üze namāzğa turuḡdı* (KE) (Ata, 1997a: 58) “Hz. İbrahim mussalla taşı üzerinde namaza durdu.” *muşallā üze tikildi* (NF) (Eckmann, 2014: 220) “Seccade üzerinde durdu.”

Kıp. : *muşallā* “cenaze namazı kılınırken tabutun üzerine konduğu taş, mezar taşı; cenaze namazı kılmaya mahsus açık yer” (Toparlı vd., 2007: 188b) Kelime **Ğİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nāfile namāzın kılmaḡay muşallāda* (İM) (Toparlı, 2017: 172) “Nafile namazını musalla taşında kılmayacak.”

mülket : “lahit yapılmayan adi mezar çukuru”

< Ar. (?) *mülket* (Toparlı vd., 2007: 191b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *mülket* “lahit yapılmayan adi mezar çukuru” (Toparlı vd., 2007: 191b) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

semekle- : “gömmek, defnetmek”

< *simek+le-* “(ölüyü) gömmek” (EDPT: 820a; OTWF: 445; DTS: 495a)

Orh. : -

Uyg. : *semekle-* “gömmek, defnetmek” (Wilkens, 2021: 597a; Caferoğlu, 1968: 200) Kelime sadece **AYS** adlı seride tanıklanmıştır: *yığıt sıgıt kılıp ölügüg sāmāklägāli* (AYS I) (Zieme, 1996: 82) “Ağıt₂ yakarak ölüyü defnetmek için”

Krh. : -; **Hrz. :** -; **Kıp. :** -

tābūt : “sandık”

< Ar. *tābūt* “tabut” (Steingass, 1998: 272a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *tābūt* “sandık, tabut” (Kök, 2004: 573; Üşenmez, 2010: 578) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kemişgil anı tābūt içinde* (TIEM) (Kök, 2004: 228) “Onu tabutun içine yerleştir!” *ḥaḳīḳat üze mülkiniñ nişānı kim kelse sizge tābūt* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 238) “Haberiniz olsun, onun komutanlığının göstergesi, size o ‘Tabut’un gelmesi olacaktır.” (Yazır, 2014: 39, 2/248)

Hrz. : *tābūt* “tabut; sandık, Hz. Musa’ya nazil olan sandık” (Ata, 1997b: 586b; Ata, 2014: 393a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol tābūtnı çıkarıp ilgerü koyup du ‘ā kılsalar* (KE) (Ata, 1997a: 185) “O tabutu çıkararak, ileri koyup dua etseler.” *otdın tābūt içinde koymuşlar* (NF) (Eckmann, 2014: 50) “Ateşten (bir) tabut içine koymuşlar.”

Kıp. : *tābūt* “ölü konulan sandık” (Toparlı vd., 2007: 257b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tābūt içinde tapuldu* (İM) (Toparlı, 2017: 179) “Tabutun içine koyuldu.”

tegür- : “ulaştırmak, eriştirmek, yakınlaştırmak”

< *teg-ür-* “iletmek, götürmek” (EDPT: 485b; OTWF: 722; DTS: 549b; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 230)

Orh. : -

Uyg. : *tägür-* “ulaştırmak, eriştirmek, yakınlaştırmak” (Wilkens, 2021: 691a) Kelime **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *iki yegirmi nayut sanı t(ä)ñri kuvragı birlä anası katunug kutka tägürü yarlıkar* (Maitri) “Oniki nayuta sayısınca tanrılar cemaati ile anası ‘hanımı’ Nirvāna’ya ulaştırır.” (Tekin, 1960: 165)

Krh. : -; **Hrz. :** -; **Kıp. :** -

telkîn : “ölü gömüldükten sonra mezarı başında söylenen sözler veya okunan dua”

< Ar. *telkîn* “dua etme ve ölüyü gömme” (Steingass, 1998: 322a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *telkîn* “ölü gömüldükten sonra mezarı başında söylenen sözler veya okunan dua” (Toparlı vd., 2007: 269a) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *êki şehādatnı anar telkîn kılğaylar* (İM) (Toparlı, 2017: 176) “İki şahit ona dua edecek.”

ükek : “tabut, sandık”

ükek “kutu” (EDPT: 105a; DTS: 623b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *ükek* “tabut, sandık” (Kaçalın, 2019: 534) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: Kelime **DLT**’de Ar. *tābūt*, *şundūk* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 534).

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yat- : “yatmak, kalmak; defnedilmek, gömülmek”

yat- “yatmak” (EDPT: 884a; DTS: 247b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *yat-* “yatmak, kalmak; defnedilmek, gömülmek” (Ata, 2014: 474b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *gūrda yatmak üçün* (NF) (Eckmann, 2014: 294) “Mezarda yatmak için.”

Kıp. : -

yoğ : “cenaze töreni”

yoğ “cenaze töreni” (EDPT: 895a)

Orh. : *yoğ* “cenaze töreni” Kelimeye **BK** ve **O** adlı runik harfli metinlerde rastlanılmıştır: *yog yıparıg kelürüp tike berti* (BK G11) “Cenaze için tütsü getirip dikti.” (Ölmez, 2015: 144) *bilge ataçım yoğuş koruguşnı* (O G12) “Bilge babacığının cenaze törenini yaptırıp” (Ölmez, 2015: 209)

Uyg. : -

Krh. : *yoğ* “yas, matem; ölüyü defnedip dönen insanlara [yani ölünün ailesine] üç veya yedi güne kadar hazırlanıp getirilen yemek” (Arat, 1979b: 549; Kaçalın, 2019: 598) Kelime **KB** ve **DLT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu ay toldının kıldı oğlu yoğı / çığayka üledi kümüş hem ağı* (KB) “Oğlu, Ay Toldı için ölüm aşısı yaptı; fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı.” (Arat, 1979a: 173) *yoğ aşısı bolur ya ölüğ atına / ya ol at bolup aş bërür yatına* (KB) “Yahut bir ölü için yapılan matem aşısı olur yahut biri bir rütbe alınca başkalarına ziyafet çeker.” (Arat, 1979a: 459) Kelime **DLT**’de Ar. *ta ‘ām* ile karşılaşmıştır (Kaçalın, 2019: 598).

Hrz. : -; **Kıp. :** -

2.8.2. Yas, Matem ve Yakarış

açuv : “yas, matem, üzüntü”

açuv “yas, matem” (Toparlı vd., 2007: 2b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *açuv* “yas, matem, üzüntü” (Toparlı vd., 2007: 2b; Argunşah ve Güner, 2015: 620) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

mātem : “yas, matem”

< Far. *mātem* “kadın yas tutanlar meclisi” (Steingass, 1998: 1137a)

Orh.: -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *mātem* “yas, matem” (Toparlı vd., 2007: 178a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *mātem-i hüsnim üçün kara keymiş* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 118) “İyi bir yas için siyah giymiş.”

sıgıt : “feryat, ağıt”

< **sıgıt*+*t* “ağıt” (EDPT: 806b)

Orh. : *sıgıt* “yas, matem, ağıt, ağlama” (Tekin, 2016: 83) Kelime **KT** ve **KT KAP4** adlı runik harfli metinlerde tanıklanmıştır: *könjülte sıgıt kelser yanturu sakıntım katıgdi sakıntım* (KT K11) “İçimden haykırmak geçtiğinde (ağıtımı) bastırdım. Düşündüm. İyice düşündüm.” (Ölmez, 2015: 91) *sıgıtımın basdım (...)* (KT KAP4) “Ağıtımı durdurdum.” (Ölmez, 2015: 93)

Uyg. : *sıgıt* “feryat, inilti, yakınma, cenaze töreni” (Wilkens, 2021: 606a; Caferoğlu, 1968: 202) Kelime **HamT.** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kadaşta ulatılarnıñ yığıt sıgıtların tarkarıp* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 68; ayrıca bk. Aris, 2018: 118) “Akraba ve daha başka (kişilerin) feryatlarını2 uzaklaştırarak” *sıgıtka öntümüz yazır* (HamT.) (Hamilton, 1986: 110) “Feryatlara boğulduk.” Ayrıca krş; *sıgıtsız* “feryatsız, yakınmasız” (Wilkens, 2021: 606a) Kelime sadece **M III**’te adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sıgıtsız boltumuz* (M III) “Ağıtsız olduk.” (Le Coq, 1922: 36)

Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *sıgıt* “matem, yas” (Toparlı vd., 2007: 234a; Argunşah ve Güner, 2015: 811) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

sıgıtçı : “yasçı, ağıtçı”

< *sıgıt+çı* “yasçı, ağıtçı” (EDPT: 807b; OTWF: 111)

Orh. : *sıgıtçı* “yas tutucu, ağlayıcı” (Tekin, 2016: 80) Kelime runik harfli metinlerde **KT D4**, **BT D5** ve **KT K11** metinlerde tanıklanmıştır: *yogçı sıgıtçı öñre k^üün tugsıkda* (KT D4) (Ölmez, 2015: 84) “Ağıtçı₁₂ doğuda gün doğusunda” *yogçı sıgıtçı kıtan tatavı bodun başlayu* (KT K11) “Matem tutup ağıt yakmaya başta Kıtany, Tatavı halkı olmak üzere” (Ölmez, 2015: 91)

Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sıgta- : “haykırmak, feryat etmek”

< *sıg(t)t+a-* “ağıt yakmak” (EDPT: 807a; OTWF: 423; DTS: 503a)

Orh. : *sıgta-* “yas tutmak; ağlamak” (Tekin, 2016: 84) Kelime runik harfli metinlerden **KT D4** ve **BK D5** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sıgtamış yoglamış antag külüg kagan ermiş* (KT D4) “Ağlayıp, yas tutmuş. O kadar ünlü bir hakanmış.” (Ölmez, 2015: 84)

Uyg. : *sıgta-* “inlemek, sızlamak, ağlamak” (Wilkens, 2021: 606a; Caferoğlu, 1968: 202) Kelime **AYS**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *otın örtänü yala ulıyü möñ[räyü] yıglavı sıktayü kälirlär* (Maitri) “Alevler içinde yana yana, bağırp inleyerek, ağlaya ağlaya gelirler.” (Tekin, 1960: 131) *sıgtayü bo [savıg] sözlädi* (HT X) (Mirsultan, 2010: 164) “Ağıt yakarak bu sözleri söyledi.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sıgtamak : “inleme, ağlama”

< *sıġ(ı)t+a-mak* “ağlama”

Orh. : -

Uyg. : *sıgtamak* “inleme, ağlama” (Wilkens, 2021: 606a) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *yıġlamak sıgtamak kurç közüñü tåg tärin yörüġlär* (HT VIII) (Röhrborn, 1996: 174) “Ağlama₂ sert ayna gibi derin (ve) tefsirler” Ayrıca krş; *sıgtamaklıġ* “inlemeli, sızlamalı” (Wilkens, 2021: 606a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bütün balık uluş ulımak sıgtamaklı(ı)g [...]* (DKPAM) “Bütün şehir halkı ağlamaklı sızlamaklı (olmuş).” (Elmalı, 2009: 107) *tamudakı ulımak sıgtamaklıġ ämgäklig ünlärig barça ır takşut ünlärig äşidtürürlär* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 146) “Cehennemdeki ağlamaklı sızlamaklı, dert çeken sesleri, bütün çalgı₂ seslerini işitirler.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

sıġtaş- : “birlikte inlemek, karşılıklı ağlamak”

< *sıġ(ı)t+a-ş-* “birlikte ağıt yakmak” (EDPT: 807b; OTWF: 566; DTS: 505a)

Orh. : -

Uyg. : *sıġtaş-* “birlikte inlemek, karşılıklı ağlamak” (Wilkens, 2021: 606a; Caferoğlu, 1968: 202) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yıġlaştukda sıġtaştukda ol öltäçi kişi ürküp korkup* (BT II) (Röhrborn, 1971: 44) “Karşılıklı ağlayınca ölecek kişi korkarak₂”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

ta'ziyet : “taziye, baş sağlığı dileme”

< Ar. *ta'ziyet* “teselli, ölümler için yas tutma” (Steingass, 1998: 308b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ta'ziyet* “taziye, baş sağlığı dileme” (Ata, 2014: 407b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *mundın uluġrak mu ta'ziyet bolġay* (NF) (Eckmann, 2014: 167) “Bundan daha büyük taziye mi olacak?”

Kıp. : -

yoġçı : “yas tutan, yasçı”

< *yoğ+çl* “yas tutan, yasçı” (EDPT: 895a)

Orh. : *yoğçl* “yasçı” Kelime runik harfli metinlerde üç yerde tanıklanmıştır: *yoğçl sığıtçl (...)* *sığtamış* (KT D4, BK D5) “Yasçı₁₂ (...) yas tutmuş.” (Ölmez, 2015: 84, 136.) *yoğçl sığıtçl (...)* *kelti* (KT K11) “Yasçı₁₂ (...) geldi.” (Ölmez, 2015: 91)

Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yoğla- : “yas tutmak“

< *yoğ+la-* “yas tutmak” (OTWF: 452; EDPT: 902b)

Orh. : *yoğla-* “yas tutmak” Kelime **KT**, **BK** ve **KÇ** adlı runik harfli metinlerde tanıklanmıştır: *yoğlamış* (KT D4, BK D5) “Yas tutmuş.” (Ölmez, 2015: 84, 136.) *bonça bodun kuvurap yoğladı* (KÇ 27) “Bu kadar insan toplanarak cenazeyi kaldırdı.” (Ölmez, 2015: 220)

Uyg. : -

Krh. : *yoğla-* “cenaze yemeği vermek” (Kaçalın, 2019: 598) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *ol ölügke yoğladı (ittihaza da ‘wa)* (DLT) “O, cenaze için yemek verdi.” (Kaçalın, 2019: 598)

Hrz. : -; Kıp. : -

yoğlat- : “cenaze töreni yaptırmak”

< *yoğ+la-t* “cenaze töreni yaptırmak, cenaze töreni düzenlemek/düzenletmek, defin merasimini yaptırmak” (EDPT: 895a)

Orh. : *yoğlat-* “cenaze töreni yaptırmak, cenaze töreni düzenlemek/düzenletmek, defin merasimini yaptırmak” (Ölmez, 2015: 367a) Kelimeye **TI**, **KÇ** ve **O** adlı runik harfli metinlerde tanıklanmıştır: *anı yoglatayin tēdi* (TI K7) “Onun cenaze törenini yaptırayım, dedi.” (Ölmez, 2015: 184) *ışvara bilge küli çoruğ yoglattı* (KÇ 24) “Işvara Bilge Küli Çor’un cenazesini kaldırdı.” (Ölmez, 2015: 219)

Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

zārī : “ağlayıp inleme, yalvarıp yakarma”

< Far. *zārī* “ağıt; yardım isteme” (Steingass, 1998: 606a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *zārī* “ağlayıp inleme, yalvarıp yakarma” (Sağol, 1993: 1053) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *zārī kıldılar* (HTKT) (Sağol, 1993: 94) “Yalvarıp yakardılar.” Ayrıca *krş; : zārīlık* “ağlayıp inleme, yalvarıp yakarma” (Sağol, 1993: 1053) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *idileriye takı zārīlık kılmazlar* (HTKT) (Sağol, 1993: 257) “Rabblarına yakarmazlar.”

Kıp. : -

2.9. MUKADDES ZAMANLAR

Bu bölümde çalışma kapsamındaki tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen günler, aylar ve çağlar, dinî bayramlar konusu irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu kısım kendi içerisinde üç kısımdan oluşmaktadır.

2.9.1. Günler

adına : “cuma günü” → **ayna, āzīne**

< Soğd. ”*dyn’(h) adina* “cuma” (Gharib, 2004: 3a; DTS: 11a ve ayrıca bk. UW, 1977-1998: 57a); Far. *ādīna* “cuma günü, [kün]” (Bläsing, 2011: 138; Steingass, 1998: 30a)

Orh. : -

Uyg. : *adina* “cuma” (Wilkens, 2021: 12b; Caferoğlu, 1968: 4) Kelime **TT** dizisinde tanıklanmıştır: *kävsäç [eki]gü ikindi ävdä, adina....* (TT VII) “Sakalsız ikisi birlikte ikinci evde Cuma günü.” (Rachmati, 1972: 329)

Krh. : *ādīna* “cuma günü, [kün]” (Arat, 1979b: 6; Borovkov, 2002: 42; Ata, 2004: 200) Kelime **KB, AT. ve JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *çığaylar hacı kıl adına namāz* (KB) “Fakirler haccı olan Cuma namazlarını kıl.” (Arat, 1979a: 329) *her ādīne tün okısa* (AT.) (Borovkov, 2002: 42) “Her cuma gecesi okusa.” *kaçan ündense namāzka ādīne kündin* (JR) (Ata, 2004: 151) “Cuma günü namaza çağrıldığı vakit.”

Hrz. : *ādīne* “cuma günü” (Ata, 1997b: 7b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *tegme yēti künde ādīne namāzı öteyürler* (KE) (Ata, 1997a: 308) “Her yedi günde bir cuma namazını kılarlar.”

Kıp. : -

‘**aşūr ~ ‘aşūra :** “Muharrem ayının onuncu günü”

< Ar. ‘*aşūra* “Muharrem ayının onuncu günü” (Steingass, 1998: 850b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : ‘aşūr “Muharrem ayının onuncu günü” (Ata, 1997b: 40b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol kün ‘aşūr küni erdi* (KE) (Ata, 1997a: 20) “O gün aşure günüydü.”

Kıp. : ‘aşūra “Muharrem ayının onuncu günü” (Toparlı vd., 2007: 15a) Kelime **Gİ** ve **İM** adlı metinlerde ‘aşūra şeklinde tanıklanmıştır: ‘aşūra kecesi (Gİ) (Toparlı, 2017: 122) “Muharrem ayının onuncu günü gecesi.”

ayna : “cuma günü” → **adına, āzīne**

< Far. āzīne “cuma” (Steingass, 1998: 30a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : ayna “cuma günü” (Ata, 2014: 36b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *her ayna bir hatūnnı nikāh kılar* (NF) (Eckmann, 2014: 297) “Her cuma bir kadının nikāhı kıyılır.”

Kıp. : ayna “cuma” (Toparlı vd., 2007: 18b; Toparlı ve Güner, 2015: 429) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

āzīne : “cuma” → **adına, ayna**

< Far. āzīne “cuma” (Steingass, 1998: 30a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : āzīne “cuma” (Ünlü, 2004: 350a) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kaçan ündenilse namāzka āzīne kün içinde* (TIEM) (Ünlü, 2004: 233) “Ne zamanki cuma günü namaza çağrılrsa.”

Hrz. : āzīne “cuma günü” (Sağol, 1993: 548) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *nidā kılandı namāzga āzīne kün* (HTKT) (Sağol, 1993: 435) “Cuma günü namaza çağrıldı.”

Kıp. : -

bilmek küni : “Zu’l-hicce ayının dokuzuncu günü”

bilmek küni “arefe günü” (Ata, 2014: 64b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *bilmek küni* “Zu’l-hicce ayının dokuzuncu günü” (Ata, 2014: 64b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘arab tilinçe yavmu ‘arefe bilmek küni têmek bolur* (NF) (Eckmann, 2014: 146) “Arap dilince arefe günü, bilme günü demektir.”

Kıp. : -

cum ‘a : “cuma günü”

< Ar. *cum ‘a* “cuma günü, Müslümanların ibadet ettikleri gün” (Steingass, 1998: 371b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cum ‘a* “cuma günü” (Ata, 2014: 96a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 213a) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kirdiler cum ‘a namāzı kılmak üçün* (NF) (Eckmann, 2014: 18) “Cuma namazı kılmak için (camiye) girdiler.” *cum ‘a iḥrām taḳı êkki ‘iyd* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 104) “Cuma günü ihram ve iki bayram.”

Kıp. : *cum ‘a* “cuma günü” (Toparlı vd., 2007: 44) Kelime **BV, Gİ, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cum ‘a namāzında* (İM) (Toparlı, 2017: 124) “Cuma namazında.”

şenbe : “Yahudilerce mukaddes olan cumartesi günü”

< Far. *şamba* “gün” (Steingass, 1998: 762b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *şenbe* “Yahudilerce mukaddes olan cumartesi günü” (Kök, 2004: 573) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *teṇde keçmeṇler şenbe kūn içinde* (TİEM) (Kök, 2004: 71) “Cumartesi günü haddi aşmayınız!”

Hrz. : -

Kıp. : *şenbeh* “cumartesi” (Toparlı vd., 2007: 251b) Kelime **BM** adlı metinde tanıklanmıştır.

2.9.2. Aylar ve Çağlar

mahakalp : “büyük bir çağ”

< Toh. A *mahākalp* (Poucha, 1955: 215) < Skt. *mahākalpa* “büyük devir” (MW, 1899: 795a; Edgerton, 1953: 422a)

Orh. : -

Uyg. : *mahakalp* “büyük bir çağ” (Wilkens, 2021: 460a) Kelime **AYS**, **BT** ve **Maitrisimit** adlı serilerde tanıklanmıştır: *bodis(a)t(a)ılar üç asanke yüz m(a)hakalplar içintä buşıçı koltguçılarka başların bıçturu karakların oyıuru tärilärin soyıuru süñüklärin sııuru* (AYS IV) “Bodhisattvalar üç Asaṃkhyeya yüz mahākālpa içinde (bu) istekte bulunanlara₂ başlarını kestirip, gözlerini oydurup, derilerini soydurup, kemiklerini kırdırıp” (Tokyürek, 2015: 308) *bu t(ä)ıri burhanınıı üç asaıı yüz m(a)hak(a)lpta kataglanmııın tujit t(ä)ıri yerintin kodı inip* (Maitri) “Bu Tanrı Burkan’ın üç Asaṃkhyeya ve yüz Mahākālpa müddetince cehdettiğini, Tuşıta adlı tanrılar diyarından aşağıya inip” (Tekin, 1960: 39)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

muḥarrem : “kamer takviminin birinci ayı; haram olan, yasaklanmış”

< Ar. *muḥarrem* “yasaklanmış” (Steingass, 1998: 1185b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *muḥarrem* “kamer takviminin birinci ayı; haram olan, yasaklanmış” (Ata, 1997b: 446b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *muḥarrem ayınıı evveli erdi* (KE) (Ata, 1997a: 357) “Muharrem ayının öncesiydi.”

Kıp. : -

ramazān : “ramazan ayı”

< Ar. *ramazān* “Muhammed yılının dokuzuncu ayı; o ay içerisinde tutulan oruç” (Steingass, 1998: 587a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ramazān* “ramazan, oruç ayı” (Borovkov, 2002: 218; Üşenmez, 2010: 550) Kelime **AT**. ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ramazān ayı oruç tutdı* (AT.) (Borovkov, 2002: 218) “Ramazan ayında oruç tuttu.” *ramazān ayı ol kim endürildi anıı içinde kūr’ān* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 228) “Kur’ân-ı Kerim Ramazan ayında indirildi.”

Hrz. : *ramazān* “ramazan” (Ata, 1997b: 520b; Ata, 2014: 349b; Sağol, 1993: 854) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ramazān ayı* (KE) (Ata,

1997a: 305) “Ramazan ayı.” *ramazānda taķı rŭze tuttu* (NF) (Eckmann, 2014: 166) “Ramazanda oruĉ tuttu.” *ramazān ayı* (HTKT) (Saĝol, 1993: 21) “Ramazan ayı.”

Kıp. : *ramazān* “ramazan ayı” (Toparlı vd., 2007: 217b) Kelime **Ġİ**, **GT**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ramazān ayı* (GT) (Karamanlıoĝlu, 2019: 47) “Ramazan ayı.” *ramazān ayı kelginĉe* (İM) (Toparlı, 2017: 31) “Ramazan ayı gelince.”

recep : “ay takviminin yedinci ayı”

< Ar. *recep* “ibadet; ay takviminin yedinci ayı” (Steingass, 1998: 570a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *recep* “ay takviminin yedinci ayı” (Ata, 2014: 350b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *recep ayının yetinĉ kŭn cum’a tŭninde* (NF) (Eckmann, 2014: 3) “Recep ayının yedinci gŭnŭ cuma gecesinde.”

Kıp. : *recep* “Arabî ayların yedincisi” (Toparlı vd., 2007: 218a) Kelime **Ġİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır:

2.9.3. Dinî Bayramlar

‘arefe : “arefe, dinî bayramlardan bi önceki gŭn”

< Ar. *‘arafa* “nŭbet; uyanış” (Steingass, 1998: 844b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *‘arefe* “arefe, dinî bayramlardan bire önceki gŭn” (Ata, 1997b: 30b; Ata, 2014: 20a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘arefe kŭni yarındası kurbān kŭni tevrît ěndi* (KE) (Ata, 1997a: 170) “Arefe gŭnŭnden sonraki gŭn (olan) Kurban Bayramı gŭnŭ Tevrat indi.” *‘arafa kŭn cŭmle hācīlar ‘arafāt taĝında vukŭf kılmışında* (NF) (Eckmann, 2014: 62) “Arefe gŭnŭ bŭtŭn hacılar Arafat daĝında durduĝunda.”

Kıp. : *‘arefe* “dinî bayramlardan birer önceki gŭn” (Toparlı vd., 2007: 10b) Kelime **Ġİ** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

bayram : “bayram”

baĝram “neçe, bayram” (EDPT: 308a; DTS: 79b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *bayram* “bayram” (Sağol, 1993: 557) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bolsun bizge bayram* (HTKT) (Sağol, 1993: 88) “Bize bayram olsun.”

Kıp. : *bayram* “bayram” (Toparlı vd., 2007: 26a; Arguḥşah ve Güner, 2015: 436) Kelime **BM, CC, Gİ, GT, İM, KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ḡurbān bayramında* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 41) “Kurban bayramında.” *vācib bolur bayram namāzı* (İM) (Toparlı, 2017: 172) “Bayram namazı vacip olur.”

bayramla- : “bayram etmek”

< *bayram+la-* “bayram etmek”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hz.** : -

Kıp. : *bayramla-* “bayram etmek” (Toparlı vd., 2007: 26a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

‘īd ~ ‘īyd : “bayram”

< Ar. *‘īd* “bayram, festival” (Steingass, 1998: 875b)

Orh. : -; **Uyg.** : -**Krh.** : -

Hz. : *‘īd ~ ‘īyd* “bayram” (Ata, 1997b: 262a; Ata, 2014: 182a; Sağol, 1993: 666; Toparlı ve Arguḥşah, 2014: 226b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *süleymān çıkıp ‘īd namāzın kıldı* (KE) (Ata, 1997a: 202) “Hz. Süleyman (dışarı) çıkıp bayram namazını kıldı.” *ḡaçan kim ‘īd kūnleri keldi erdi erse* (NF) (Eckmann, 2014: 79) “Ne zamanki bayram günleri geldiyse.” *bezek kūni ya ‘nī ‘īd kūn* (HTKT) (Sağol, 1993: 232) “Süs günü yani bayram gün(ü).” *‘īyd namāzında* (MM) (Toparlı ve Arguḥşah, 2014: 107) “Bayram namazında.”

Kıp. : -

2.10. MUKADDES YAPILAR, MEKÂNLAR VE CANLILAR

Bu bölümde çalışma kapsamındaki tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen mukaddes yapılar ve yapı unsurları, cennet, cehennem, orta evren, ibadet alanları ve mahrem mekânlar, mukaddes canlılar, mezar-mezarlık ve kabristan konuları irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu başlık kendi içerisinde yedi kısımdan oluşmaktadır.

2.10.1. Mukaddes Yapılar ve Yapı Unsurları

altar : “mihrap”

altar “tapınaklarda üzerinde kurban kesilen, dini tören yapılan taş masa” (Argunşah ve Güner, 2015: 626)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *altar* “mihrap; tapınaklarda üzerinde kurban kesilen, dini tören yapılan taş masa” (Toparlı vd., 2007: 8a; Argunşah ve Güner, 2015: 626) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

günbed : “kubbe, kümbet”

< Far. *gumbad* “kule, kubbe” (Steingass, 1998: 1098a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *günbed* “kubbe, kümbet” (Toparlı vd., 2007: 88b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *günbed üstünde koz koymaktır* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 12) “Kümbet üstüne ceviz koymaktır.”

köşene : “kubbe”

köşene “kubbe”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *köşene* “kubbe” (Toparlı vd., 2007: 160a) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

maḥfil : “camilerde müezzinler için ayrılmış biraz yüksekçe yer”

< Ar. *maḥfil* “toplantı yeri ya da zamanı; meclis” (Steingass, 1998: 1188a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *maḥfil* “camilerde müezzinler için ayrılmış biraz yüksekçe yer” (Ata, 1997b: 416a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *kamuğ muḥriler maḥfilde* (KE) (Ata, 1997a: 114) “Bütün Kur’ân okuyanlar mahfilde.”

Kıp. -

menāre ~ münāre : “minare”

< Ar. *manāra* “insanların namaza çağrıldığı yüksek yer” (Steingass, 1998: 1319b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *menāre* ~ *münāre* “minare; fener kulesi” (Ata, 1997b: 434a; Ata, 2014: 303b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nemrūd bir menāre kıpardı* (KE) (Ata, 1997a: 57) “Nemrut bir minareye kıktı.” *münāreden tüşüp* (NF) (Eckmann, 2014: 253) “Minareden düşüp.”

Kıp. : *menāre* “minare” (Toparlı vd., 2007: 180b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *menāreniñ şavma’ası içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 116) “Minarenin ibadet edilen yerinde.”

mihrāb : “mihrap, mabed”

< Ar. *mihrāb* “cami” (Steingass, 1998: 1185a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mihrāb* “mihrap” (Kök, 2004: 499; Ata, 2004: 521) Kelime **TIEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kirdi anıñ üze zekeriyyā mihrābқа* (TIEM) (Kök, 2004: 37) “Zekeriyya (a.s) mihraba kıktı.” *ançada ağıdılar mihrabқа* (JR) (Ata, 2004: 99) “Ondan sonra mihraba kıktılar.”

Hz. : *mihrāb* “mihrab; yay şeklinde çizilmiş nakış süsleme” (Ata, 1997b: 440a; Ata, 2014: 291b; Sağol, 1993: 793) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kamuğ imāmlar mihrābda* (KE) (Ata, 1997a: 114) “Bütün imamlar mihrabda.” *mihrābğa keçti* (NF) (Eckmann, 2014: 172) “Mihraba geçti.” *namāz kıılır mihrābda* (HTKT) (Sağol, 1993: 39) “Mihrabda namaz kıılar.”

Kıp. : *mihrāb* “camilerde, mescitlerde imama ayrılmış girintili yer” (Toparlı vd., 2007: 184a) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mihrāb içinde bolğay* (İM) (Toparlı, 2017: 142) “Mihrab(ın) içinde olacak.”

minber : “minber”

< Ar. *minber* “minber, yüksek sandalye” (Steingass, 1998: 1320b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *minber* “minber” (Ata, 1997b: 441a; Ata, 2014: 292a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kamuğ ‘ālimler minberde* (KE) (Ata, 1997a: 114) “Bütün bilginler minberde.” *minberke barsam* (NF) (Eckmann, 2014: 121) “Minbere varsam.”

Kıp. : *minber* “camilerde imamın hutbe okuduğu yer” (Toparlı vd., 2007: 184b) Kelime **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mü‘ezzinler maḡ bergey minber ileyinden (İM)* (Toparlı, 2017: 171) “Müezzinler minber tarafından ezan okuyacak.”

şerefe : “minarede ezan okunan yer”

< Ar. *şerefe* “yüksek yer” (Steingass, 1998: 741b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *şerefe* “minarede ezan okunan yer” (Toparlı vd., 2007: 251b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *aḡar şerefe dërler (İM)* (Toparlı, 2017: 220) “Ona ‘şerefe’ derler.”

ṭāḡ : “kubbe, kümbet”

< Ar. *ṭāḡ* “kemerli bina, kubbe” (Steingass, 1998: 806b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *ṭāḡ* “kubbe, kümbet” (Ata, 2014: 394a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ṭāḡ êkki pāra bolup yığıldı (NF)* (Eckmann, 2014: 60) “Bu kubbe iki parça olup yığıldı.”

Kıp. : -

2.10.2. Cennet

‘adn : “yerleşme, sükûnet bulma; cennet”

< Ar. *‘adn* “yerleşim; cennet bahçesi” (Steingass, 1998: 839b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *‘adn* “yerleşme, sükûnet bulma; cennet” (Kök, 2004: 239) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *anıḡ içinde orunlar ḡoş ‘adn būstānlar içinde (TİEM)* (Kök, 2004: 141) “Onun içerisinde hoş yerler, cennet bahçeleri (vardı).”

Hr. : *‘adn* “cennet” (Ata, 1997b: 7b; Sağol, 1993: 506) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cennāt-ı ‘adndin tapuḡ kılḡalı keldük (KE)* (Ata, 1997a: 260) “Adn cennetine hizmet etmek için geldik.” *‘adnnuḡ būstānları içinde (HTKT)* (Sağol, 1993: 140) “Adn cennetleri içinde.”

Kıp. : ‘*adn* “bir cennet adı” (Toparlı vd., 2007: 3a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: ‘*adn uçmağı içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 47) “Adn cenneti içerisinde.”

anoşagan ~ anuşagan: “ölümsüz, ölümsüzlük; cennet”

< Part. *anōşag* “ölümsüz” (Durkin-Meisterernst, 2004: 49a), ayrıca krş. “ölümsüz, ölümsüzlük, cennet” (UW, 1977-1998: 135b)

Orh. : -

Uyg. : *anoşagan* “ölümsüz, ölümsüzlük; cennet” (Wilkens, 2021: 51a) Kelime **ETŞ** serisinde tanıklanmıştır (krş. Özçelik, 2020: 62): *anoşagan orduta toggu üçün* (ETŞ) “Ölümsüzler sarayında doğmak için.” (Arat, 1991: 54)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

behişt : “cennet”

< Far. *behişt* “cennet” (Steingass, 1998: 211b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *behişt* “cennet” (Ata, 1997b: 85b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *pençşenbe kün behişt dūzahñı ve ‘azāb ferīştelerini yaratdı* (KE) (Ata, 1997a: 6) “Perşembe günü cennet (ile) cehennemi ve azap meleklerini yarattı.”

Kıp. : -

bustān : “bağ, bahçe; cennet”

< Far. *bustān* “bahçe” (Steingass, 1998: 185b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *bustān* “bağ, bahçe; cennet” (Kök, 2004: 338; Ata, 2004: 300; Üşenmez, 2010: 372) Kelime **TİEM, JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *körklüg bustānlar kirgeyler* (TİEM) (Kök, 2004: 179) “Güzel cennetlere girecekler.” va *‘de kıldı tanrı mü’minlerka mü’min urağutlarka bustānlar kim aķar astında arıķlar* (JR) “Allah mü’minlerin erkeğine, dışisine, altından ırmaklar akan cennetler vaad buyurdu.” (Yazır, 2014: 197, 9/72) *būstānlar aķar astındın arıķlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 210) “Cennetin altından ırmaklar akar.”

Hrz. : *bustān* “bağ, bahçe; cennet” (Sağol, 1993: 588) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *müjde bërür anlarğa (...)bustānlar birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 135) “Onlara cennetlerle (...) müjde verir.”

Kıp. : -

cennāt : “cennetler”

< Ar. *cennāt* “cennetler” (Steingass, 1998: 372b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *cennāt* “cennetler” (Toparlı vd., 2007: 42a) Kelime **MS** adlı metinde tanıklanmıştır.

cennet : “cennet”

< Ar. *cennet* “bahçe; cennet” (Steingass, 1998: 373b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cennet* “cennet” (Ata, 1997b: 152b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *şubān-ı ehlü’l-cenneti* (KE) (Ata, 1997a: 4) “Cennet sahibinin çobanı.”

Kıp. : *cennet* “cennet” (Toparlı vd., 2007: 42a) Kelime **GI, GT, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cennet tiler sen* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 92) “Cennet dilersin.”

cinān : “cennetler”

< Ar. *canān* “cennet” (Steingass, 1998: 373a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cinān* “cennetler, cennet bahçeleri ” (Ata, 2014: 95b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 213a) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şadr-i cinānda sen orun bërgil* (NF) (Eckmann, 2014: 308) “Cennetin en yüksek yerinde sen yer ver.” *mü`min ornı cinān* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 94) “Müminin yeri cennetler(dir).”

Kıp. : *cinān* “cennetler” (Toparlı vd., 2007: 43b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu gülistān-ı cinān* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 6) “Bu cennet bahçeleri”

erüglüg : “yer, mekân; cennet” → **ërinçü**

< *erüg+lüg* “mekân; cennet”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *erüglüg* “yer, mekân; cennet” (Borovkov, 2002: 113) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *anlar ol kim anlarğa bostānlar erüglük aķar anıñ altındın arıķlar* (AT.) “Onlara altından nehirler akan Adn cennetleri var.” (Borovkov, 2002: 113) *bostānlar erüglük ol kim ıa ‘desini kıldı* (AT.) “Vaat ettiğı Adn cennetleri.” (Borovkov, 2002: 113)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

firdevs : “cennet”

< Ar. *firdevs* “bahçe; cennet” (Steingass, 1998: 917b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *firdevs* “cennet” (Ata, 2014: 148a; Sağol, 1993: 632) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *firdevs atlığ uçtmañını* (NF) (Eckmann, 2014: 184) “Firdevs adlı cenneti.” *erdi anlarğa firdevs bustānları* (HTKT) (Sağol, 1993: 221) “Onlara Firdevs cennetleri vardı.”

Kıp. : *firdevs* “cennet” (Toparlı vd., 2007: 83a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir firdevs bāğı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 68) “Bir cennet bahçesi.”

‘illiyyīn : “cennetin ve gökyüzünün en kutsal, en yüksek tabakası; yüksek yer, üst kat”

< Ar. *‘illiyyūn* “yüksek, yüce; cennetin en yüksek tabakası” (Steingass, 1998: 865b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *‘illiyyīn* “cennetin ve gökyüzünün en kutsal, en yüksek tabakası; yüksek yer, üst kat” (Ünlü, 2004: 470b) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *edgüler bitigi ‘illiyyīn bolğay* (TİEM) (Ünlü, 2004: 268) “İyi insanların yazısı cennetin en üst tabakası olacaktır.”

Hrz. : *‘illiyyīn* “gökyüzünün ve cennetin en yüksek, en kutsal tabakası” (Ata, 2014: 184b; Sağol, 1993: 671) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘illiyyīn atlığ yërde ķoduñ* (NF) (Eckmann, 2014: 280) “İliyyin adı verilen yere koyun.”

yığılsunlar hakikat üze edgüleriñ kitābı ‘illiyyīn içinde (HTKT) (Sağol, 1993: 475)
“İyilerin kaydı/yazısı ‘illiyyīn’dedir.” (Yazır, 2014: 587, 83/18)

Kıp. : -

ni‘metlig ~ ni‘metliġ : “nimet (cennet)”

< Ar. *ni‘mat* + Tü. + *lig* “nimet”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : ni‘metlig “nimet (cennet)” (Kök, 2004: 512) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *erür anlarķa kamuġ türlüġ ni‘metlig būstānlar tüşnek* (TİEM) (Kök, 2004: 220) “Onlara türlü cennet bahçeleri ev olmuştur.”

Hrz. : ni‘metliġ “nimetli” (Ata, 1997b: 469a; Ata, 2014: 316a; Sağol, 1993: 813) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *du ‘ā birle ni‘metliġ kıldıñ* (KE) (Ata, 1997a: 343) “Duayla nimetlendiniz.” *üküş ni‘metliġ bolġaysız* (NF) (Eckmann, 2014: 224) “Çok nimetli olacaksınız.” *ni‘metliġ kıldıñız anıñ içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 239) “Onun içinde nimetlendirildiniz.”

Kıp. : ni‘metlü “nimet sahibi” (Toparlı vd., 2007: 201b) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

ravza : “bahçe; Hz. Muhammed’in kabri”

< Ar. *ravzat* “bahçe; cennet; mezar” (Steingass, 1998: 595b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : ravza “bahçe; Hz. Muhammed’in kabri, mezarlık” (Ata, 1997b: 521a; Ata, 2014: 350a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *resül ravzasında maña bir yer kazıñ* (KE) (Ata, 1997a: 285) “Hz. Peygamberin kabrinde bana bir yer kazın.” *ravzasıdın āvāz keldi* (NF) (Eckmann, 2014: 75) “Mezarlıktan ses geldi.”

Kıp. : -

sevāk : “cennette bir makam”

< Ar. *sevāk* “uzun bacaklı” (Steingass, 1998: 706a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *sevāk* “cennette bir makam” (Ünlü, 2004: 628a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim korksa sevāk maḳāmında turmaḳka aḳar ēkki būstān* (TİEM) (Ünlü, 2004: 216) “Rabbinin makamından korkan kimseye, bedava iki Cennet vardır.” (Yazır, 2014: 532, 55/46)

Hrz. : -; Kıp. : -

sukavati : “cennetler, batı cenneti”

< Soğd. *swk’βty* (Wilkens, 2021: 629a) < Skt. *sukhāvātī* “cennet” (MW, 1899: 1221c; Edgerton, 1953: 597a)

Orh. : -

Uyg. : *sukavati* ‘Buddha Amitābha’nın batıdaki cenneti” (Wilkens, 2021: 629a; Caferoğlu, 1968: 211) Kelime **BT** ve **Fodingxin** gibi metinlerde tanıklanmıştır: *sukavati uluṣta yānā ymā k(ä)ntü özüüm arıṣ arıḡ ädgü nomka* (BT XIII) (Zieme, 1985: 165) “Sukhāvātī ülkesinde yine kendim₂ saf₂ iyi öğretiye” *sukavati atl(i)g yertinçüdā* (Fodingxin) (Kara ve Zieme, 1986: 329) “Sukhāvātī adlı dünyada”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tayanġu orun : “cennet”

< *tayan-ġu orun* “cennet”

Orh. : -, Uyg. : -

Krh. : *tayanġu orun* “cennet” (Kök, 2004: 595) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *taḳı nēme körklüg tayanġu orun ol* (TİEM) (Kök, 2004: 214) “Ne kadar güzel cennettir.”

Hrz. : - ; Kıp. : -

turġuluk : “kalma yeri, cennet”

< *tur-ġuluk* “kalma yeri”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *turġuluk* “kalma yeri, cennet” (Kök, 2004: 618) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *turġuluk uṣtmaḡ* (TİEM) (Kök, 2004: 230) “Adn cennetleri.” (Yazır, 2014: 315, 20/76)

Hrz. : -; Kıp. : -

uçmaḥ ~ uşmaḥ : “cennet” → uçmaḥ, uşmaḥ

< Soğd. *wštm’x uştmāx* (Gharib, 1995: 415a; ayrıca bk. EDPT: 257b; Ayazlı, 2016: 259)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *uçmaḥ ~ uşmaḥ* “cennet” (Kök, 2004: 626; Borovkov, 2002: 292; Ata, 2004: 701; Üşenmez, 2010: 616) Kelime **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *çıkarımasun oḵ silerni uçmaḥdın* (TİEM) (Kök, 2004: 233) “Sizleri cennetten çıkarımasın.” *tēp taḡrı yarlıḵamaḵ birle kirinler uşmaḥḵa* (TİEM) (Kök, 2004: 111) “Allah’ın buyruḡuyla cennete girin, diyerek.” *ol aḡaḥ tübinde uştimāḥ ırmaḵları aḵar* (AT.) (Borovkov, 2002: 292) “O aḡacın altından cennet ırmaḵları akar.” *kigürgü üçün mü’minlerni hem mü’minelerni uçmaḥlarkā* (JR) (Ata, 2004: 136) “Kadın ve erkek müminler cennete girecekler.” *kivürgey men anlarını uçmaḥlarkā* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 268) “Onları cennete koydum.”

Hrz. : *uçmaḥ ~ uşmaḥ* “cennet” (Ata, 1997b: 665b; Ata, 2014: 444a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uçmaḥda erdi* (Ata, 1997a: 15) “Cennetteydi.” *bu uçmaḥ içinde tört arıḵ var* (NF) (Eckmann, 2014: 47) “Cennette dört nehir var.”

Kıp. : -

uçmaḥ : “cennet” → uşmaḥ

< *uç-maḥ* “cennet” (EDPT: 257b; DTS: 604a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *uçmaḥ* “cennet” (Arat, 1979b: 487; Kaçalın, 2019: 514; Borovkov, 2002: 283; Üşenmez, 2010: 616) Kelime **KB**, **DLT**, **TİEM**, **AT.** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tileḵ uçmaḥ içre bolur ḵut yülek* (KB) “Dilek, arzu ve saadet cennet içinde bulunur.” (Arat, 1979a: 353) *biligsizke uçmaḥ turur bu aḵun* (KB) “Bilgisiz için bu dünya cennettir.” (Arat, 1979a: 631) *türlüg çeçek yazıldı / barḥın yaḍım kerildi / uçmaḥ yeri körüldi / tumlıḡ yana kelgüstüz (al-canna)* (DLT) “Çeşit çeşit çiçekler açıldı, âdeta ipek yayḡı serildi de cennetin yeri görüldü. Böylece soḡuk bir daha hiç gelmeyecek gibi hava ılındı.” (Kaçalın, 2019: 514) *kim yırak ḵılsa otdın kigrülse uçmaḥḵa* (TİEM) (Kök, 2004: 52) “Cennete girseler ve ateşten kurtulsalar.” *cebra’il*

uçmak binisi münmiş erdi (AT.) “Cebrail cennet kısırağına binmişti.” (Borovkov, 2002: 283) *anlarğa uçmaklık sarāyı anlarını iğisi katında* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 305) “Rabblerinin katında onlara cennet köşkleri (vardır).”

Hrz. : *uçmak* “cennet” (Sağol, 1993: 961) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *mīrās alurlar uçmaknı* (HTKT) (Sağol, 1993: 253) “Cenneti miras alırlar.”

Kıp. : *uçmak* “cennet” (Toparlı vd., 2007: 291a; Argunşah ve Güner, 2015: 860) Kelime **BM, CC, İM, İN, KFT, Kİ, MS, TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kıyāmet küininde takı uçmak içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 24) “Kıyamet gününde cennette.”

uşmah ~ uştmaḥ : “cennet” → **uçmak**

< Soğd. *wštm* ‘x *uštmax* “cennet” (Gharib, 1995: 415a; ayrıca bk. EDPT: 257b; Ayazlı, 2016: 259)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *uşmah ~ uştmaḥ* “cennet” (Ata, 1997b: 674a; Ata, 2014: 449b; Sağol, 1993: 971; Toparlı ve Argunşah, 2014: 266b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uşmahnıñ oñ kolında turguzdı* (KE) (Ata, 1997a: 15) “Cennetin sağ kolundan yükseldi.” *bularnı uşmahқа елетіңлер* (NF) (Eckmann, 2014: 283) “Bunları cennete ulaştırın.” *uştmaḥ içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 166) “Cennette.” *velī ‘ārif uştmaḥқа бақmaz* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 141) “Ermiş kişiler, arifler cennete bakmazlar.”

Kıp. : -

2.10.3. Cehennem

asipatravan : “kılıç yaprakları ormanı (cehennem)”

< Toh. A **asipatravan* (Poucha, 1955: 13) < Skt. *asipattra* (MW, 1899: 120c; Edgerton, 1953: 84a ve ayrıca bk., UW, 2015: 302)

Orh. : -

Uyg. : *asipatravan* “kılıç yaprakları ormanı (cehennem)” (Wilkens, 2021: 73b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *sākiz y(e)g(i)rmi örtlög tamulardaki asipatravan arıglıg tamudaki ootlug* (BT II) (Röhrborn, 1971: 27) “18 alevli

cehennemdeki Asipattravana ormanı cehennemindeki ateş.” *asipattravan atl(ı)g aragka kirürlär; täpmiş adakları bıçılur osulur* (DKPAM) “Asipattravana adlı ormana girerler; (yere) bastıkları ayakları kırılır, parçalanır.” (Elmalı, 2009: 76)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

aviş : sekizinci büyük cehennem”

< Toh. A/B *aviş* / *awiş* (Poucha, 1955: 11; Adams, 2013: 32) < Skt. *avīci* “en aşağı cehennem adlı” (MW, 1899: 110c; Edgerton, 1953: 78b; DTS: 69b ve ayrıca bk., UW, 2015: 55)

Orh. : -

Uyg. : *aviş* “sekizinci büyük cehennem” (Wilkens, 2021: 83b; Caferoğlu, 1968: 26) Kelime **BT**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *aviş tamu otı taşgaru önüp* (Maitri) “Avīci cehenneminin ateşi dışarı çıkıp.” (Tekin, 1960: 114) *körksüz yavız arakşazları kötürüp aviş tamuka baturgıl* (BT XIII) (Zieme, 1985: 144) “Çirkin, kötü şeytanları götürerek Avīci cehenneme at.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

cahīm : “cehennem”

< Ar. *cahīm* “cehennem” (Steingass, 1998: 356b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *cahīm* “cehennem” (Toparlı vd., 2007: 41a) *cahīm* sözcüğü **İM** adlı metnin dizin kısmında geçmiş; ancak belirtilen sayfada tanıklanamamıştır.

cehennem : “cehennem”

< Ar. *cehennem* “cehennem, cehennem ateşi” (Steingass, 1998: 382a)

Orh. : -, Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *cehennem* “cehennem” (Ata, 2014: 93b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol yérniñ atı cehennem turur* (NF) (Eckmann, 2014: 10) “O yerin adı cehennemdir.”

Kıp. : *cehennem* “cehennem” (Toparlı vd., 2007: 41b) Kelime **GI**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinde tanıklanmıştır: *anıñ şuhbeti cehennemdür* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 67)

“Onun arkadaşı cehennemdir.” *kıldım nefsimni cehennemge tèse kâfir bolmas* (İM)
(Toparlı, 2017: 29) “Nefsime cehenneme verdim, derse kâfir olmaz.”

dūzah : “cehennem”

< Far. *dūzah* “cehennem” (Steingass, 1998: 543b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *dūzah* “cehennem” (Ata, 1997b: 173b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır:
penç-şenbe kün behişt dūzahı ve ‘azāb feriştelerni yaratdı (KE) (Ata, 1997a: 6)
“Allahutaala (bir) perşembe günü cennet ile cehennem ve azap meleklerini yarattı.”

Kıp. : -

ğayy : “azap, cehennem”

< Ar. *ğayy* “cehennemdeki nehir veya vadinin adı” (Steingass, 1998: 899b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *ğayy* “azap, cehennem; cehennemde bir vadi” (Kök, 2004: 380; Ata, 2004: 365)
Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim körgeyler ğayy tamusuğa*
(TİEM) (Kök, 2004: 224) “Öyle ki gayya kuyusuna bakacaklar.” *keğin tüşerler yā*
körgeyler ğayy atlığ tamuğka (JR) (Ata, 2004: 62) “Gayya adlı cehennemi görecekler
ve sonra (onun içine) düşecekler.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

hāviye : “cehennemin yedinci katı, en şiddetlisi”

< Ar. *hāviya* “cehennem” (Steingass, 1998: 1487a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *hāviye* “cehennemin yedinci katı, en şiddetlisi” (Ünlü, 2004: 445a) Kelime
TİEM adlı metinde tanıklanmıştır: *anıñ anası ya ‘nī yanıñ hāviye turur ne bildürgey*
saña ne ol ol ot turur isig (TİEM) (Ünlü, 2004: 283) “O zaman onun anası ‘Hāviye’dir.
Bilir misin nedir ‘Hāviye’? Kızıışmış bir ateştir, bir cehennem uçurumudur.” (Yazır,
2014: 600, 101/9-11)

Hrz. : *hāviye* “cehennemin yedinci katı” (Ata, 2014: 166) Kelime **NF** adlı metinde
tanıklanmıştır: *cümlesini hāviyeke kemişti* (NF) (Eckmann, 2014: 275) “Hepsini
cehemmenim yedinci katına attı.”

Kıp. : -

ḥuṭame : “cehennemnin beşinci katı”

< Ar. *ḥuṭama* “cehennemnin dördüncü katı” (Steingass, 1998: 423a)

Orh. : -, Uyg. : -

Krh. : *ḥuṭame* “cehennemnin beşinci katı” (Ünlü, 2004: 449a) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kemşilgey ḥuṭame tamuğı içre* (TİEM) (Ünlü, 2004: 284) “Hutame cehennemine atılacak.”

Hrz. : -; Kıp. : -

katasutur : “bir cehennemnin adı”

< Skt. *kālasūtra* “cehennem” (MW, 1899: 279a; Edgerton, 1953: 180b)

Orh. : -

Uyg. : *katasutur* “bir cehennemnin adı” (Wilkens, 2021: 343b) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *amtı katasutur tamuda toğmış tınl(ı)glarnıñ ämgäklärin sözläyin* (DKPAM) “Şimdi Kālasūtra (isimli) cehennemde doğmuş canlıların (çektiği) acıları anlatayım. (Elmalı, 2009: 77)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

m(a)haurap : “bir cehennemnin adı”

< Skt. *mahāraurava* “bir cehennemnin adı” (MW, 1899: 799c; Edgerton, 1953: 425b)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)haurap* “bir cehennemnin adı” (Wilkens, 2021: 462a; Caferoğlu, 1968: 127) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *birök ölüççi tınl(ı)g m(a)haurap tamuda tuğsa[r anta] tamu ärkliğläri örtlüg kızartmış tāmirlig yertä tüpin yatgururlar* (DKPAM) “Eğer katil birisi Mahāraurava (adlı) cehennemde doğarsa, oradaki cehennem zebanileri korlaşmış demirden (oluşan) yerin en dibine (onları) yatırırılar.” (Elmalı, 2009: 79)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

me‘āṭib : “cehennemdeki azap yeri”

< Ar. *ma 'ātib* “tehlikeli yer; tehlike” (Steingass, 1998: 1265b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *me 'ātib* “cehennemdeki azap yeri” (Ata, 1997b: 420b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *özge me 'āṭi[b]* (KE) (Ata, 1997a: 286) “Diğer cehennem azab(ı)”

Kıp. : -

nant ~ nanti : “cehennemdeki bir kazanın adı”

< Skt. *nanda* “bir Nāga’nın adı” (MW, 1899: 526c; Edgerton, 1953: 289b ; ayrıca krş. DTS: 355a)

Orh. : -

Uyg. : *nant* “cehennemdeki bir kazanın adı” (Wilkens, 2021: 486a) Kelime **BT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir n(a)nd atlag ekinti upan(a)nd atlag n(a)nd atlag isiç elig birä kiñ ol upan(a)nda isiçniñ keñi elig bir birä ol* (DKPAM) “Birisinin adı Nanda diğerinin adı Upalananda’dır. Nanda isimli kazan elli mil genişliğindedir. Upalananda (adlı) kazanın genişliği de elli bir mil’dir.” (Elmalı, 2009: 82)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

nara : “bir cehennem”

< Toh. *A ñare* (Poucha, 1955: 108) < Skt. *niraya* “cehennem” (MW, 1899: 553a; ayrıca krş. DTS: 355a)

Orh. : -

Uyg. : *nara* “cehennem” (Wilkens, 2021: 486b; Caferoğlu, 1968: 135) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *amarıları örtlüg yalınlg kızıl bakırlag naralar içintä bāklänmiş amarıları ikin ikin örtänür* (Maitri) “Bazıları kızgın, alevli, kızıl bakırlı cehennemler içinde bağlanmış, bazıları tekrar tekrar yanar.” (Tekin, 1960: 128) *naraka bölükilärniñ rakşazlarınñ boşumadın keñürü idmadın* (BT II) (Röhrborn, 1971:44) “Cehennem grubu (ve) şeytanlarının izni olmadan, her yere göndermeden” Ayrıca krş; *naralığ* “cehennemli” (Wilkens, 2021: 486b) Kelime tespit edilebildiği kadarıyla **Maitrisimit** adlı eserde tanıklanmıştır: *naralığ kınlg içintä* (Maitri) (Tekin, 1980: 184) “Cehennem ve zindan içinde”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

narakapaliki : “cehennem zebanisi”

< Skt. *nārapālaka*: *naraka* “cehennem” (MW, 1899: 529c) + < *pālaka* “koruyucu” (MW, 1899: 623a; Edgerton, 1953: 344a)

Orh. :

Uyg. : *narakapaliki* “cehennem zebanisi” (Wilkens, 2021: 486b) Kelime **BT** ve **UigTot.** metinlerinde tanıklanmıştır: *antirabavın narakapalikilar sokup öñi öñi aşunınça* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 182) “Ara durumda olan varlığı cehennem zebanileri ezerek, küçük küçük parçalara ayırınca” *narakapalakelarnıñ rakşazlarını boşumadın keñürü idmadın turmışları közünür* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 232) “Cehennem zebanilerinin (ve) şeytanlarının izni olmadan, uzak bölgelere göndermeden mevcut olanları görünür.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

nirabud : “soğuk bir cehennemin adı”

< Skt. *nirarbuda* “soğuk bir cehennem” (MW, 1899: 539c; Edgerton, 1953: 299a)

Orh. : -

Uyg. : *nirabud* “soğuk bir cehennemin adı” (Wilkens, 2021: 491a) Kelime taranan eserlerde tanıklanmamıştır.

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

ot : “ateş, cehennem ateşi”

ot “ateş” (EDPT: 34b; OTWF: 156; DTS: 372b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *ot* “ateş, cehennem ateşi” (Ata, 2004: 572; Üşenmez, 2010: 535) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *añar turur tamuğ otı* (JR) (Ata, 2004: 69) “Ona cehennem ateşi vardır.” *tap ol tamuğ yakılmış ot* (JR) (Ata, 2004: 9) “O yanan cehennem ateşi kâfidir.” *sağlağıl bizni ot kınındın anlar* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 231) “(Allah’ım), bizi cehennem ateşinin azabından koru!”

Hrz. : -

Kıp. : ot “ateş” (Toparlı vd., 2007: 206a) Kelime **BM, CC, DM, İM, İN, Kİ** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ebedü’l-edeb kalur ot içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 40) “Sonsuza kadar cehennemde kalır.”

pratapan : “bir cehennemin adı”

< Toh. A *pratāpan* (Poucha, 1955: 196) < Skt. *pratāpana* “bir cehennem” (MW, 1899: 661a; Edgerton, 1953: 361a)

Orh. : -

Uyg. : *pratapan* “bir cehennemin adı” (Wilkens, 2021: 560a; Caferoğlu, 1968: 158) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *par(a)tapan atlag tamuda togmuş tınl(ı)glarnıñ ämgäkläri nätäg ärki* (DKPAM) “Acaba, Prātapana adlı cehennemde doğan canlıların (çekeceği) ıstıraplar nasıl olur?” (Elmalı, 2009: 82)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

pratikanarak : “küçük cehennem”

< Skt. *pratyekanaraka* “cezaların çok az olduğu yer” (Edgerton, 1953: 378b)

Orh. : -

Uyg. : *pratikanarak* “küçük cehennem” (Wilkens, 2021: 560b) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu pratyak(anarak) kiçig tamularda togdumuz* (Maitri) “Bu cehennemlerden bu küçük cehennemlerde doğduk.” (Tekin, 1960: 120)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

raurap : “bir cehennemin adı”

< Toh. A *Raurap* (Poucha, 1955: 262) < Skt. *raurava* “cehennemlerden biri” (MW, 1899: 891b; Edgerton, 1953: 458b)

Orh. : -

Uyg. : *raurap* “bir cehennemin adı” (Wilkens, 2021: 569a) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *tsuylug yazuklug tınl(ı)glar alku raurap tamuda togarlar* (Maitri) “Günahkâr₂ yaratıklar hep Raurava cehenneminde doğarlar.” (Tekin, 1960: 153)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sa'ir : “cehennem”

< Ar. *sa'ir* “alev, ateş; cehennemin bir bölümü” (Steingass, 1998: 683a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *sa'ir* “cehennem” (Ata, 1997b: 531b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir uluğ sa'ir teg bolup* (KE) (Ata, 1997a: 163) “Bir büyük cehennem gibi olup.”

Kıp. : -

sağar : “cehennem” → **şakr**

< Ar. *sağar* “cehennem” (Steingass, 1998: 686b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *sağar* “cehennem” (Toparlı vd., 2007: 224a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *sağar ehline* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 17) “Cehennem sahiplerine.”

şakr : “Sakr cehennemi” → **sağar**

< Ar. *şakr* “(sıcaklığın) yoğun olması” (Steingass, 1998: 790b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *şakr* “Sakr cehennemi” (Ünlü, 2004: 622a) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kigürgey miz anı şakr atlıg tamuğka* (TIEM) (Ünlü, 2004: 254) “Onu Sakr adlı cehenneme koyduk.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

sañçip ~ **sañçiv** : “bir cehennemin adı”

< Toh. A *sañjip* (Poucha, 1955: 358) < Skt. *sañjīva* “cehennem” (Edgerton, 1953: 551b)

Orh. : -

Uyg. : *sañçip* “bir cehennemin adı” (Wilkens, 2021: 580a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *sañçip tamuda tugmuş tınl(ı)glarını bo montag [alp] ämgäkläri ärmış* (DKPAM) “Sañjip cehenneminde doğmuş canlılar böyle eziyetlere maruz kalıyorlarmış.” (Elmalı, 2009: 77) *sañçiv tamudakı kara kumlug tamudakı* (BT II) (Röhrborn, 1971: 33) “Sañjip cehennemindeki kara kumlu cehennemindeki”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

sangat : “bir cehennemnin adı”

< Skt. *saṃghāta* “bir cehennemnin adı” (Edgerton, 1953: 549b)

Orh. : -

Uyg. : *sangat* “bir cehennemnin adı” (Wilkins, 2021: 580b) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *sangat ot* (Maitri) “Cehennem ateş(i)” (Tekin, 1960: 256)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

siccîn : “cehennemde bir vadi”

< Ar. *siccîn* “cehennem vadisi ya da cehennem vadisi” (Steingass, 1998: 658b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *siccîn* “cehennemde bir vadi” (Ata, 1997b: 558b; Ata, 2014: 373a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *arığsız cānı siccînka ulandı* (KE) (Ata, 1997a: 362) “Günahkâr canı cehennem vadisine kavuştu.” *siccîn atlıg yerde* (NF) (Eckmann, 2014: 280) “Siccin adlı yerde.”

Kıp. : -

tamduḡ : “kuvvetli ateş”

< *tam-duḡ* “alev, kuvvetli ateş” (EDPT: 504a; OTWF: 333; DTS: 530a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tamduḡ* “kuvvetli ateş, yakıt, tutuşturucu; cehennem” (Kök, 2004: 578; Üşenmez, 2010: 581) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *siler korkunlar ol otdın kim anıñ tamduḡı kişiler taşlar anutuldı tanığılarkça* (TİEM) (Kök, 2004: 3) “Yakıtı, insanlarla o taşlar olan o ateşten sakının!” (Yazır, 2014: 3, 2/24) *taḡı anlar otnuñ tamduḡı* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 245) “Onlar cehennem ateşini.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

tamdurul- : “tutuşturmak, yaktırılmak”

< *tam-dur-ul-* “tutuşturmak”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tamdurul-* “tutuşturmak, yaktırılmak” (Kök, 2004: 578) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim yüz evürdi andın tap tamuğ tamdurulmuş* (TİEM) (Kök, 2004: 60) “O’ndan yüz çevirenlere cehennem ateşi yeter.”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

tamu : “cehennem”

< Soğd. *tm-* (Gharib, 2004: 387b), *tamu* “cehennem” (EDPT: 503a; DTS: 531a)

Orh. : -

Uyg. : *tamu* “cehennem” (Wilkens, 2021: 668b; Caferoğlu, 1968: 223) Kelime **BT** ve **TT** serisinde tanıklanmıştır: *uçsuz kırıksız terinlärintä kuvraglarınta ulatı tamularda* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 208) “Sınırsız₂ topluluklarda₂ ve başka cehennemlerde” *tamudakı açığ ämgäklär közintä tetrü közünlär* (DKPAM) “Cehennemdeki ıstıraplar gözüne tam olarak görünürler.” (Elmalı, 2009: 74)

Krh. : *tamu* “cehennem” (Arat, 1979b: 420; Kaçalın, 2019: 437; Kök, 2004: 578) Kelime **KB**, **DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *haramka katılma küdez öz katıg / haram yigli ornı tamu ol batıg* (KB) “Harama el uzatma, kendini iyi gözet; haram yiyenin yeri cehennem dibidir.” (Arat, 1979a: 524) *yana aydı ay toldı oğlum eşit / özüñ edgü birle tamudın köşit* (KB) “Ay Toldı tekrar söyledi: “Oğlum dinle! Cehennem azabına karşı iyiliği kendine siper edin dedi.” (Arat, 1979a: 147) *tamu kapgın açar tavar (nār)* (DLT) “Rüşvet, cehennem kapısının bile açar.” (Kaçalın, 2019: 437) *tap ol añar tamu* (TİEM) (Kök, 2004: 22) “Ona cehennem (azabı) yeterdir.” *körgeyler gayy tamusıña* (TİEM) (Kök, 2004: 224) “Cehennem kuyusunu görecekler.”

Hrz. : -

Kıp. : *tamu* “cehennem” (Toparlı vd., 2007: 260b; Argunşah ve Güner, 2015: 827) Kelime **CC**, **KFT**, **TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

tamuğ : “cehennem”

< *tam-uğ* “cehennem” (EDPT: 503a; DTS: 531a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tamuğ* “cehennem” (Arat, 1979b: 420; Kök, 2004: 578; Borovkov, 2002: 249; Ata, 2004: 644; Üşenmez, 2010: 581) Kelime **KB**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı

metinlerde tanıklanmıştır: *tamuğka ya uçmak begi bolğuka / ağırlık için ya uçuz kılğuka* (KB) “O ya cehennemde yanmak veya cennette bey olarak sefa sürmek için yahut bu dünyada itibarlı veya itibarsız olmak için yaratılmıştır.” (Arat, 1979a: 485) *kılğay miz anlarnı tegresinde tamuğnuñ kamuğın* (TİEM) (Kök, 2004: 224) “Onların hepsini cehennemin çevresinde toplayacağız.” *tamuğka kigürgeyler* (TİEM) (Kök, 2004: 184) “Cehenneme girecekler.” *kopmaqlık kün kireler tamuğka* (AT.) (Borovkov, 2002: 249) “Onlar kıyamet günü cehenneme girerler.” *añar turur tamuğ otı* (JR) (Ata, 2004: 69) “Ona cehennem ateşi vardır.” *bir ögür uşmañ içinde bir ögür tamuğ içinde* (JR) (Ata, 2004: 118) “Bir grup cennette bir diğer grup cehennemde(dir).” *taķı anıñ sıgıñgu yeri tamuğ* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 264) “Onun sığındığı yer cehennem(dir).”

Hrz. : *tamuğ* “cehennem” (Ata, 1997b: 593a; Ata, 2014: 402a; Sağol, 1993: 911; Toparlı ve Argunşah, 2014: 259b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tamuğ ‘azābıñga giriftār bolmasun* (KE) (Ata, 1997a: 103) “Cehennem azabına tutulmuş olmasın.” *ħaķ te ‘ālā anı tamuğdın ħalāş kılsa* (NF) (Eckmann, 2014: 309) “Allahutaala onu cehennemden kurtarsa.” *anlarğa tamuğ kını* (HTKT) (Sağol, 1993: 477) “Onlara cehennem azabı.” *tamuğka çıkar* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 98) “Cehenneme çıkar.”

Kıp. : *tamuğ* “cehennem” (Toparlı vd., 2007: 261a) Kelime **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tamuğğa kirdi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 56) “Cehenneme girdi.” *uçmak taķı tamuğ* (İM) (Toparlı, 2017: 36) “Cennet ve cehennem.”

tapan : “bir cehennem adı”

< Skt. *tapana* “ısınma, yanma” (MW, 1899: 437a; Edgerton, 1953: 249b)

Orh. : -

Uyg. : *tapan* “bir cehennemin adı” (Wilkens, 2021: 673b; Caferoğlu, 1968: 224) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tapan atl(i)g tamuda togmıñ tınl(i)glarınıñ ämgäklärin sözläyü beräyin* (DKPAM) “Tapana adlı cehennemde doğmuş canlıların (çekeceği) ıstırapları anlatıvereyim.” (Elmalı, 2009: 81) *bu munça törlüg tınl(i)glar alku tap(a)n tamuda togarlar* (Maitri) “Bütün bu yaratıklar hep Tapana cehenneminde doğar.” (Tekin, 1960: 156)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

tozaḳ : “cehennem”

< *tozaḳ* “cehennem” (Toparlı vd., 2007: 281b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *tozaḳ* “cehennem” (Toparlı vd., 2007: 281b) Kelime **BM** adlı metinde tanıklanmıştır.

tutḳın : “cehennem”

< *tut-ḳın* “cehennem”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *tutḳın* “uçurum, boşluk; cehennem” (Toparlı vd., 2007: 285b; Argunşah ve Güner, 2015: 855) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

upan(a)nt : “cehennemdeki bir kazanın adı”

< Toh. B *upanande* (Adams, 2013: 75) < Skt. *upananda* “keşiş” (MW, 1899: 200b; Edgerton, 1953: 136a)

Orh. : -

Uyg. : *upan(a)nt* “cehennemdeki bir kazanın adı” (Wilkens, 2021: 801a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *upan(a)nd atlag n(a)nd atlag isiḳ elig birä kiḡ ol* (DKPAM) “Upananda (adlı) kazanın genişliği de elli bir mil’dir.” (Elmalı, 2009: 82)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

2.10.4. Orta Evren

a’rāf : “cennet ve cehennem arasında tasavvur olunan yer”

< Ar. *a’rāf* “cennet ve cehennem arasındaki sınır” (Steingass, 1998: 74b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *a’rāf* “cennet ve cehennem arasında tasavvur olunan yer” (Toparlı vd., 2007: 10a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *a’rāf erür cennet bāḡı* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 17) “Cennet ile cehennem arasında tasavvur olunan yerdir.”

‘araṣāt : “mahşer yeri”

< Ar. 'arāṣāt "alan, yer" (Steingass, 1998: 843a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : 'arāṣāt "mahşer yeri" (Kök, 2004: 272) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol idi atı birle kim halknı kıyāmet kün 'arāṣātka tere yarlıkadi* (TİEM) (Kök, 2004: 191) "O Allah'ın adıyla halkını kıyamet gününde mahşer yerinde toplanmayı emretti."

Hrz. : 'arāṣāt "mahşer yeri" (Ata, 1997b: 30b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *kaçan kıyāmet küni bolsa meni 'arāṣāt yerinde* (KE) (Ata, 1997a: 352) "Kıyamet günü ne zamanki mahşer yerinde olursam."

Kıp. : -

br(a)hmalok : "(Budist kozmolojide) bir gök katının adı"

< Toh. A/B *brahmalok* (Poucha, 1955: 209; Adams, 2013: 466) < Skt. *brahmaloka* "Brahma cenneti ya da dünyası" (MW, 1899: 739c)

Orh. : -

Uyg. : *brahmalok* "(Budist kozmolojide) bir gök katının adı" (Wilkens, 2021: 193b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *br(a)hmalok t(ä)ñri yerintäki* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 208) "Brahma dünyasındaki2."

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

kevneyn : "iki âlem, maddi ve manevi âlem"

< Ar. *kevneyn* "her iki âlem" (Steingass, 1998: 1064b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kevneyn* "iki âlem, maddi ve manevi âlem" (Ata, 1997b: 330b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *kevneyn içinde* (KE) (Ata, 1997a: 269) "Her iki âlemde."

Kıp. : -

maḥşer : "mahşer, kıyamette ölülerin dirilip toplanacakları yer"

< Ar. *maḥşer* "toplanma yeri" (Steingass, 1998: 1186b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *maḥṣer* “mahşer, kıyamette ölümlerin dirilip toplanacakları yer” (Ata, 1997b: 416a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *maḥṣer kūnide* (KE) (Ata, 1997a: 303) “Mahşer gününde.”

Kıp. : *maḥṣer* “mahşer, kıyamet” (Toparlı vd., 2007: 176a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ger kılsa ḥitāb qahrın ol maḥṣerde* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 174) “Eğer o mahşerde gazabını dile getirirse.”

2.10.5. İbadet Alanları ve Mahrem Mekânlar

aranyadan : “manastır, kutsal yerler; inziva yeri”

< Toh. B *āranyāyataṃ* (Adams, 2013: 51) < Skr. **āranya-āyatana* “manastır; inziva yeri” (DTS: 53a ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 176a)

Orh. : -

Uyg. : *aranyadan* “manastır, kutsal yerler; inziva yeri” (Wilkens, 2021: 57b) Kelime **BT** ve **SadDhar.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aranyadan orunta turur ārkān kōk kalıkta inçā tep ün eşitildi* (SadDhar.) “Manastır çevresinde durur iken gökyüzünde₂ şöyle (bir) ses işitildi.” (Barutçu, 1987: 123) *arayadan oronta bahuşurudi bilgä käd* (BT III) (Tezcan, 1974: 73) “Manastır çevresinde Bahuşruta (adlı) bilge aziz rahip.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

bodimant : “Buddha’nın aydınlandığı yerin adı”

< Skt. *bodhimaṇḍa* “bilgelik koltuğu; Buddha’nın aydınlandığı yerin adı” (MW, 1899: 734c; Edgerton, 1953: 402b ve ayrıca bk., DTS: 107a)

Orh. : -

Uyg. : *bodimant* “Buddha’nın aydınlandığı yerin adı” (Wilkens, 2021: 184a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *amtita inaru ulatı bodimanta olurup* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 124) “Şimdiden sonra ve Bodhimaṇḍa’da oturarak.” [Kelime iki kere **BT** 25’te tanıklanmıştır; ancak ikisinde de kelime nâşir tarafından tamamlanmamıştır.]

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

buthana : “puthane”

< Soğd. *pwt* “put” + Far. *ḥāne* “ev”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *buthāna* “puthane” (Borovkov, 2002: 90) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *buthānanıñ hadimleri buthāna kapuǵını berklediler* (AT.) “Puthane hizmetkârları puthanenin kapısının kapattılar.” (Borovkov, 2002: 90)

Hrz. : *buthāne* “puthane” (Ata, 1997b: 146b; Ata, 2014:) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ibrāhīm bir balta aldı but-ḥāneǵa kirdi* (KE) (Ata, 1997a: 55) “İbrahim peygamber bir balta aldı, puthaneye girdi.” *kāfirleriñ buthānasıǵa kirdi* (NF) (Eckmann, 2014: 70) “Kâfirlerin puthanesine girdi.”

Kıp. : -

cāmi : “cami”

< Ar. *cāmi* “toplama, kavrama; katedral cami” (Steingass, 1998: 351a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *cāmi* “cami” (Ata, 2014: 92a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir cum’a namāzını cāmi’de imām birle kılar bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 166) “Bir cuma namazını camide imam ile kılar.”

Kıp. : *cāmi* “namaz kılınan yer, cami” (Toparlı vd., 2007: 41a) Kelime **GI, GT, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cāmi’ içinde bir kimersenı kördüm* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 89) “Cami içerisinde bir kimseyi gördüm.” *bolsa cāmi’ içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 144) “Cami içinde olsa.”

çaydan : “dinî tören ya da oruç için kullınılan salon; sahanlık; tapınak, mabet”

< Çin. 齋壇 *chai tan* “dinî tören ya da oruç için kullınılan salon; sahanlık; tapınak, mabet” (Yıldız, 2020: 55)

Orh. : -

Uyg. : *çaydan* “dinî tören ya da oruç için kullanılan salon; sahanlık; tapınak, mabet” Kelime **Huas.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ymä çaydanta y(i)mki olorup baçak baçap, t(ä)ñri burhanka bir biligin köñültä b(ä)rü bir yılkı yazokumuznı boşunu ötünmäk k(ä)rgäk ärti* (Huas.) “Dahası tören yerinde yimki töreni yapıp, oruç tutarak tanrıya ve peygambere , inançlı olduğumuzdan bu yana, bir yıllık günahımız için affedilmeyi dilememiz gerekirdi.” (Özbay, 2014: 89)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

çetavan : “Śrāvastī şehrindeki bir Hint manastırının adı”

< Toh. A/B *jetavaṃ* (Poucha, 1955: 108; Adams, 2013: 280) < Skt. < *Jetavana* “bir manastır adı” (Edgerton, 1953: 244a)

Orh. : -

Uyg. : *çetavan* “Śrāvastī şehrindeki bir Hint manastırının adı” (Wilkens, 2021: 227a; Caferoğlu, 1968: 64) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *bramanlar şaravast kăntin ünüp sundari kıznuṃ çedavan sāṃrāmtin kălmāyökin bilip* (BT III) (Tezcan, 1974: 36) “Bramanlar Śrāvastī kentinden çıkarak Sundari’nin Jetavana manastırından henüz gelmediğini öğrendi.” *anın çetavan sāṃrāmdāki kumaru y(a)rılıgı ārdinilig böğüsiṃä tayanturup üküşrāk örü kötürü y(a)rılıkadı* (HT IX) (Aydemir, 2013: 68) “Bu sebeple manastırdaki₂ vasiyeti, buyruğu mücevherli büyüüne güvenerek daha fazla yüceltip buyurdu.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

ev : “ev; Allah’ın evi, Kâbe”

ev “göksel konak” (EDPT: 3b; DTS: 189a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *ev* “ev; Allah’ın evi, Kâbe” (Üşenmez, 2010: 396) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *taṃrıḡa kişiler üze evnüṃ hac kılmakı ol kimerse kim yaraḡı yetse anıṃ tapa yolḡa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 256) “Onun yoluna gücü yeten her kimsenin o evi hacetmesi de insan üzerine Allah’ın bir hakkıdır.” (Yazır, 2014: 61, 3/97)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

fugsi : “bir manastırın adı”

< Çin. 福寺 fu si “huṃfugtsi 弘福寺 kelimesinde yer alan *fugsi* 福寺 olmalıdır. Eski

Uygurcada *huṃ* Çincece *hong* 弘 şeklindedir (Karaayak, 2017: 409)

Orh. : -

Uyg. : *fugsi* “bir manastırın adı” (Wilkens, 2021: 270a) Kelime **Abitaki** adlı metinde tanıklanmıştır: *han y(a)rılıgı üzä sintao b[ahşı] (...) fugsi atl(i)ḡ sāṃrāmtä turgurup*

ked[in] (...) *keñürti* (Abitaki) “Han buyruğu ile Santao üstat (...) Fugsi adlı tapınağa yerleştirip Batı (...) genişletti.” (Karaayak, 2017: 91)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

Gao Lenhua : “bir tapınağın adı”

< Çin. 僧騰揅 *gao lian hua* “bir tapınağın adı”

Orh. : -

Uyg. : *kau lenhwa* “bir tapınağın adı” (Wilkens, 2021: 346b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *kedini gao lenhuata köp yanşamaklıg boduğın kök kalıgıg küçäyü bädizägäli umunmışın körgü bitidim* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 233) “Gao Lenhua tapınağında çok fazla göz kamaştırıcı rengiyle gökyüzünü₂ zorlayarak süsleyip umudu gözeterек yazdım.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

hānqāh : “tekke”

< Ar. *hāngāh* “bir manastır sofisi ya da derviş” (Steingass, 1998: 443b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *hānqāh* “tekke, dergāh” (Ata, 2014: 162a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 220b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hānqāhda musāfirler bar tēdi* (NF) (Eckmann, 2014: 174) “Tekkede misafirler var, dedi.” *mürīd kirse mescīd yā hānqāhka ol* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 136) “Mürit mescide ya da dergāha girse.”

Kıp. : *hānqāh* “tekke, hankah” (Toparlı vd., 2007: 91b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *hānqāh zāhidlerin terk ētip* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 75) “Tekke zahitlerini terk ederek.”

harem : “(kutsal) yer”

< Ar. *harem* “yasaklanmış, gizli” (Steingass, 1998: 417a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *harem* “(kutsal) yer” (Ata, 2004: 372) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *ornatmadımız mu olarnı harem yēriñe qorquñsuz* (JR) (Ata, 2004: 78) “Onları korkusuzca Mekke-i Mükerreme’ye yerleştirmediniz mi?”

Hrz. : *hare*m “herkesin girmesine müsaade edilmeyen saygıdeğer ve kutsal yer, Mekke ve civarı” (Ata, 2014: 162b; Sağol, 1993: 645) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ka’beni*ğ *hareminde tursa* (NF) (Eckmann, 2014: 126) “Kâbe’nin hareminde bulunsa.” *orun kılu bërmedük mü anlarğa haremini amānlig* (HTKT) (Sağol, 1993: 295) “Güvenlik yurdu saygın bir yeri mekân kılmadık mı?” (Yazır, 2014: 391, 28/57)

Kıp. : *hare*m “hac mevsiminde ihrama girilen yerden itibaren Kâbe’ye doğru olan kısım” (Toparlı vd., 2007: 92a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *saç yülimek turur hare*m içinde (İM) (Toparlı, 2017: 245) “Kâbe’ye doğru olan kısımda saç(ını) tıraş eder.”

hualimsi : “bir tapınağın adı”

< Çin. 華林寺 *hualinsi* “bir tapınağın adı” (Yakup, 2010: 207)

Orh. : -

Uyg. : *hualimsi* “bir tapınağın adı” Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *kutlug hualimsi sāñrāmdäki (...) yörülmädük* (BT 28) (Yakup, 2010: 207) “Kutlu Hualimsi tapınağındaki₂ (...) açıklayamadık.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ihrām : “ihram”

< Ar. *ihrām* “haram, yasaklı (yer); Mekke’nin gizli alanlarına girmek” (Steingass, 1998: 21a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ihrām* “ihram, hacıların hac görevi sırasında giyindikleri dikişsiz elbise” (Ata, 1997b: 264b; Ata, 2014: 183a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 224b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hac ve ihrām* (KE) (Ata, 1997a: 269) “Hac ve ihram.” *ihrām keğdiler* (NF) (Eckmann, 2014: 29) “İhram giydiler.” *ihrām tağı êkki ‘iyd* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 104) “İhram ve iki bayram.”

Kıp. : *ihrām* “hacıların örtündükleri dikişsiz bürgü” (Toparlı vd., 2007: 107b) Kelime **Gİ**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ihrām keygende yüvünmek turur* (İM) (Toparlı, 2017: 84) “İhram giyerken de yıkanmak gerekir.”

ka'be : “Müslümanların namaza yöneldikleri taraf”

< Ar. *ka'ba* “Mekke'nin kutsal alanı” (Steingass, 1998: 1036a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *ka'be* “Müslümanların namaza yöneldikleri taraf, Kâbe, Beytullah” (Ünlü, 2004: 476a; Üşenmez, 2010: 445) Kelime **TIEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭavāf kılsunlar erkli evke ya'nī ka'beke* (TIEM) (Ünlü, 2004: 52) “Güçlü evi yani Ka'beyi tavaf etsinler.” *taḳı uğrağanlarını ka'beḳa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 319) “Kâbe'yi ziyaret edenleri.”

Hrz. : *ka'be* “Kabe” (Ata, 2014: 522a; Sağol, 1993: 688) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ka'beḳa ziyāret kılu bardı* (NF) (Eckmann, 2014: 137) “Kâbe'yi ziyaret ediverdi.” *kılduḳ ka'beni ḳaytḡu yēr* (HTKT) (Sağol, 1993: 15) “Dönülecek yer(i) Kâbe yaptık.”

Kıp. : *ka'be* “Kâbe” (Toparlı vd., 2007: 121a) Kelime **BV**, **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ka'be yolında* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 55) “Kâbe yolunda.” *ka'be yarı bolsa aḡar yüzüm çevünmeḡey men* (İM) (Toparlı, 2017: 27) “Kâbe tarafında olsa ona yüzümü çevirmeyeceğim.”

kalandakanivape : “bir manastır adı”

< Skt. *kalandakanivāpe* “bir manastır adı” (Edgerton, 1953: 171b)

Orh. : -

Uyg. : *kalandakanivape* “bir manastırın adı” (Wilkens, 2021: 321a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *kalandakanivape atl(i)ḡ saḡız[gan] (...) sāḡrāmtā y(a)rılıḡayur* (BT XXV) “Kalandakanivape adlı saksğan (...) manastırda emreder.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

kelise : “kilise” → **kenise**

kelise “kilise” (Borovkov, 2002: 156)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *kelise* “kilise” (Borovkov, 2002: 156) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir kelise bina kıldum kim hēḡ pādṣāhda anıḡ kebi yoḡ tēdi* (AT.) “Bir kilise yaptırdım ki, hiçbir padişahda onun gibisi yoktur, dedi.” (Borovkov, 2002: 156)

Hrz. : -; Kıp. : -

kenīse : “namaz, dua; Yahudilerin ibadet ettikleri yer” → **kelise**

< Ar. *kanīsa* “tapınak, kilise” (Steingass, 1998: 1057a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kenīse* “namaz, dua; Yahudilerin ibadet ettikleri yer” (Ünlü, 2004: 496b)

Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kilisiyeleri cühūdlar kenīseleri mü'minler mezgiti* (TİEM) (Ünlü, 2004: 53) “Yahudilerin kiliseleri² Müslümanların mescitleri.”

Hrz. : *kenīse* “kilise” (Ata, 1997b: 327a; Sağol, 1993: 716) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kenīse bar tēp* (KE) (Ata, 1997a: 269) “Kilise var diyerek.” *cühūdlarnıñ kenīseleri* (HTKT) (Sağol, 1993: 249) “Yahudilerin kiliseleri.”

Kıp. : *kenīse* “kilise” (Toparlı vd., 2007: 138b) Kelime **Gİ, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kenīse içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 322) “Kilise içerisinde.”

kevşer : “cennetteki havuzun adı, kevser”

< Ar. *kevşer* “cennette bir nehir” (Steingass, 1998: 1059a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *kevşer* “cennetteki havuzun adı, kevser” (Ata, 1997b: 330b; Ata, 2014: 223b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *havz-ı kevşer kırağında turgıl* (KE) (Ata, 1997a: 288) “Kevser havuzunun kenarında dur.” *biz saña kevşer havzını bērdük* (NF) (Eckmann, 2014: 46) “Biz sana kevser havuzunu verdik.”

Kıp. : -

kıble : “kıble, secde edilen yer, yön, Kâbe”

< Ar. *kıbla* “insanların dualarını yönlendirdiği kısım, Kâbe'nin yönü” (Steingass, 1998: 953a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kıble* “kıble, secde edilen yer, yön, Kâbe” (Kök, 2004: 431; Üşenmez, 2010: 460) Kelime **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tegme gürühka yüzleñü kıble bar ol* (TİEM) (Kök, 2004: 16) “Her bir topluluğun yüzlerini çevirdiği bir kıble vardır.” *yarlıkadı bağırsağ kim kullarıña kâ'beni kıble kulu* (TİEM) (Kök, 2004: 181)

“Kâbe’yi kible tayin eden kullarına şefkâtle buyurdu.” *neḡ evürdi munlarnı kıblelerindin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 223) “Bunları kiblelerinden çeviren şey.”

Hrz. : *kible* “kible, secde edilen yer, yön” (Ata, 1997b: 332a; Ata, 2014: 224a; Sağol, 1993: 722; Toparlı ve Argunşah, 2014: 231a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kible kılayın tēp* (KE) (Ata, 1997a: 105) “Kibleye döneyim, diyerek.” *yüzüni kıbleka çevürdi* (NF) (Eckmann, 2014: 75) “Yüzünü kibleye çevirdi.” *kılıḡ evlerinizni kıble* (HTKT) (Sağol, 1993: 155) “Evlerinizi kibleye (doğru) yapın.” *kün ay kıble* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 106) “Güneş, ay, kible.”

Kıp. : *kible* “kible” (Toparlı vd., 2007: 143a) Kelime **GI**, **GT**, **İM**, **KF**, **KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *közümniḡ kıblesi anıḡ cemāli* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 123) “Gözümün kıblesi onun yüzü(dür).” *kıblaḡa bakıp* (İM) (Toparlı, 2017: 118) “Kibleye dönerek.”

kıblegāh : “kıblenin bulunduğu yer”

< Ar. *kıbla* “insanların dualarını yönlendirdiği kısım, Kâbe’nin yönü” + Far. *gāh* “namaza durulan herhangi bir yer” (Steingass, 1998: 953b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *kıblegāh* “kıblenin bulunduğu yer” (Toparlı vd., 2007: 143a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *boluptur ka’be ḡacet kıblegāhi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 29) “Kâbe ihtiyaç olunan yer olmuştur.”

kumra : “manastır”

< Soğd. *gwmr* “manastır” (Gharib, 2004: 174a)

Orh. : -

Uyg. : *kumra* “manastır” (Wilkens, 2021: 275b) Kelime **Hrist.** adlı metinde tanıklanmıştır: *yana humrada tütüşüp gudya tonumın yırdı kulut ymā sugvardın kettim* (Hrist.) (Zieme, 2015: 85) “Yine manastırda kavga çıkınca elbisem yırtıldı, köle (ve) de keşişten uzaklaştım.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

ma’bed : “mabet, ibadet edilen yer”

< Ar. *ma’bed* “tapınak, cami, ibadet edilen yer” (Steingass, 1998: 1268a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : ma 'bed “mabet, ibadet edilen yer” (Ata, 1997b: 415b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *cühūdlar ma 'bediḡe é[ltti]* (KE) (Ata, 1997a: 269) “Yahudi mabedine ulaştı.”

Kıp. : -

manistan : “manastır”

< Soğd. *m 'nyst 'n* (Gharib, 2004: 207b) “manistan” (DTS: 336b)

Orh. : -

Uyg. : manistan “manastır” (Wilkens, 2021: 467a; Caferoğlu, 1968: 128) Kelime **BT** ve **ÖzertMani.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sukavadi uluşnuḡ okıdıḡı una manistan özäntä on uyḡur el uluşnuḡ uḡrayu soka basruḡı una bo ništa aryadan kısılta on küçlüḡ burhan bolguka uḡrayu* (BT XIII) (Zieme, 1985: 189) “Sukhāvatī imparatorluğunun yakarışı şimdi manastır içinde on Uygur imparatorluğunun tam olarak₂ desteḡi (olan) bu olaḡanüstü manastırda₂ on güçlü Buddha sevabı tam olarak.” *arıḡ turuḡ süzök manistanlar içintä ymä [kara b]odunı kutluḡ ötmiş* (ÖzertMani.) “Arı duru, tertemiz, pırıl pırıl manastırlar içinde ve (onun) halkı kutlu, alim (olan), başarılı olmuş.” (Özertural, 2008: 71)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

medīne : “Medine”

< Ar. *medīne* “Arabistan’da bulunan Medine şehri” (Steingass, 1998: 1203b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : medīne “Medine” (Ata, 2014: 525a; Sağol, 1993: 787) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *medīneke yavūḡ keldük* (NF) (Eckmann, 2014: 288) “Medine’ye yakın geldik.” *kemişgenler medīne içinde* (HTKT) (Sağol, 1993: 787) “Medine’ye gönderilenler içinde.”

Kıp. : medīne “Arabistan’da bulunan Medine şehiri” (Toparlı vd., 2007: 179b) Kelime **İM**, **İN** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *medīneniḡ 'ālimi turur* (İM) (Toparlı, 2017: 276) “Medine’nin âlimidir.”

mekke : “Mekke”

< Ar. *mekke* “Muhammed’in doğduğu yer; Arabistan’da bulunan şehir” (Steingass, 1998: 1299a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *mekke* “Mekke” (Ata, 2014: 525b; Sağol, 1993: 787) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mekkeke bardı* (NF) (Eckmann, 2014: 153) “Mekke’ye vardı.” *mekke iliye* (HTKT) (Sağol, 1993: 368) “Mekke şehrine.”

Kıp. : *mekke* “Arabistan’da bulunan Mekke şehri” (Toparlı vd., 2007: 180a) Kelime **GT** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mekkeni ziyâret kılp* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 26) “Mekke’yi ziyaret edip.” *sonra köçkey andan mekkege* (İM) (Toparlı, 2017: 222) “Sonra ordan Mekke’ye göçecek.”

mesâcid : “mescitler”

< Ar. *mesâcid* “ibadet edilen yerler, camiler” (Steingass, 1998: 1225a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *mesâcid* “mescitler” (Toparlı vd., 2007: 182a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *mesâcid secde kılğan yerler turur* (İM) (Toparlı, 2017: 176) “Mescitler secde edilen yerlerdir.”

mescid : “mescit” → **mezgıt**

< Ar. *masjid* ~ *masjad* “ibadet edilen yer” (Steingass, 1998: 1236a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *mescid* “mescit, namaz kılınan yer” (Arat, 2006: XLIIIb; Kök, 2004: 498; Ata, 2004: 519; Üşenmez, 2010: 505) Kelime **At.**, **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *harab boldı mescid bodun bi-nemaz* (At.) (Arat, 2006: 72) “Mescit harap oldu ve halk namazsız kaldı.” *életi kılını bir tünle ağırığ mesciddin* (TİEM) (Kök, 2004: 202) “Kulunu geceleyin Kâbe’den yürüttü.” *anlar kim tut(t)ılar bir mescid ziyânlık tanmak* (TİEM) (Kök, 2004: 144) “Mescide zarar vermek için tutulan onlardır.” *könilik birle kirür sizler mescid-i harāmka* (JR) (Ata, 2004: 138) “Mescid-i Haram’a doğrulukla girersiniz.” *anlar kim tandılar yıgdılar sizni mescid-i harāmdın* (JR) (Ata, 2004: 138) “İnkâr edenleri Mescid-i Haram’dan uzak tuttular.” *evürgül*

yüzüne üze mescid mescid-i mekke (ÖN) (Üşenmez, 2010: 224) “Yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir.”

Hrz. : *mescid* “mescit, cami, namaz kılınan yer” (Ata, 1997b: 435b; Ata, 2014: 289a; Sağol, 1993: 791; Toparlı ve Argunşah, 2014: 239b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir kün bir mescidde âdem şüretini buldılar* (KE) (Ata, 1997a: 27) “Birgün mescitte Hz. Âdem’in suretini buldular.” *adına mescidinde minberke mindi* (NF) (Eckmann, 2014: 126) “Cuma mescidinde minbere çıktı.” *evürgil yüzünü mescid-i harām sınar* (HTKT) (Sağol, 1993: 18) “Mescid-i Haram’a taraf yüzünü çevir!” *mürîd kirse mescîd* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 136) “Mürit camiye girse.”

Kıp. : *mescid* “mescit, ibadet edilen yer” (Toparlı vd., 2007: 182a) Kelime **Ğİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mescid eşikinde oturup* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 111) “Mescit kapısında oturup.” *revā bolmas anlarğa mescidge kirmek* (İM) (Toparlı, 2017: 87) “Onların mescide girme(si) uygun olmaz.”

mescūd : “secde edilen yer”

< Ar. *mescūd* “tapınılan” (Steingass, 1998: 1236a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mescūd* “secde edilen yer” (Ata, 1997b: 435b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *mescūd bolsun sizler sâcid boluñ* (KE) (Ata, 1997a: 13) “Secde edilecek yer olsun sizler de (o yerde) secde edin.”

Kıp. : -

mezgît : “namaz kılınan yer, mescit” → **mescit**

< Far. *mazgît* “mescit” (Steingass, 1998: 1223a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mezgît* “namaz kılınan yer, mescit” (Kök, 2004: 498; Borovkov, 2002: 190; Ata, 2004: 521) Kelime **TİEM**, **AT** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *etgey miz anlar üze bir mezgît* (TİEM) (Kök, 2004: 213) “Onların üzerine bir mescit yapacağız.” *kim âbdân kılsalar tañrı mezgîtlerini* (TİEM) (Kök, 2004: 135) “Allah’ın mescitlerini imar etseler.” *tîn dimişķ mezgidi turur* (AT.) “İncir, Şam mescidini temsil eder.” (Borovkov, 2002: 190) *kerekmez ortaķ kātğanlarķa kim âbādān kılsalar tañrınıñ*

mezzitlerini (JR) (Ata, 2004: 38) “Allah’ın camilerini imar edenler ortak koşanlardan değildir.”

Hz. : -; Kıp. : -

mīkāt : “Mekke yolu üzerinde hacıların ihrama girdikleri yer”

< Ar. *mīkāt* “hacıların Mekke’deki törenlerini gerçekleştirmek için toplandıkları yer” (Steingass, 1998: 1363a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *mīkāt* “Mekke yolu üzerinde hacıların ihrama girdikleri yer” (Toparlı vd., 2007: 184a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *kim kim mīkātdan içkerü bolsa* (İM) (Toparlı, 2017: 211) “Öyle ki mikattan içeri girse.”

mīnā : “Mekke’de bir yer adı, Arafat ile Kâbe arasında hacıların şeytan taşladıkları yer”

< Ar. *mīnā* “Mina” (krş. Steingass, 1998: 1864b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *mīnā* “Mekke’de bir yer adı, Arafat ile Kâbe arasında hacıların şeytan taşladıkları yer” (Toparlı vd., 2007: 184b) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

murut : “Murut manastırı”

murut “bir manastırın adı” (DTS: 352a)

Orh. : -

Uyg. : *murut* “Murut manastırı” (Wilkens, 2021: 482a) Kelime **AltHand.** adlı metinde tanıklanmıştır: *kapittha m(u)rutnuñ (...)* (AltHand.) (Maue, 1996: 121) “Kapittha manastırının” Ayrıca krş; *murutlug* “bir manastırın adı” (Wilkens, 2021: 482a) Kelime **VergiMuaf.** adlı metinde tanıklanmıştır: *bo küntä inaru murutlug aryadanta turguçı şilavantılarnıñ kiçigläri säliläri kuvragtın eltin boduntın işkä küçkä tartmagu kıluru y(a)rl(i)k(a)d(i)mız* (VergiMuaf.) (Zieme, 1981: 244) “Bu günden itibaren manastırda₂ duran Şilavantıların gençleri, hocaları dinî topluluktan, devletten, milletten hizmete çekerek, (hizmet) yaptırmayı buyurduk.”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

muyanlık : “imarethane”

< Skt. *punya* “sevap” (MW, 1899: 632a) + Tü. *+lık* “imarethane” (EDPT: 386a; Taş, 2015: 62)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *muyanlık* “imarethane, yollarda gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan hayrat; sadaka” (Arat, 1979b: 322; Kök, 2004: 506; Ata, 2004: 525) Kelime **KB, DLT, TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *muṇaḍṭi muyanlıkta tūṣṭi barip* (KB) “Canı sıkıldı imarethaneye varıp, oraya indi.” (Arat, 1979a: 63) Kelime **DLT**’de Ar. *saḳāya* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 331). *yana kim muyanlık kılsa anıḡ birle ol yazuk yüñülmeki* (TİEM) (Kök, 2004: 80) “Küçük günahlar için sadaka verseler.” *yanut bérür muyanlık bériglilerke* (TİEM) (Kök, 2004: 174) “Sadaka verenlere cevap verir.” *ol taḡrı yanut bérür şadaka bérğüçilerke/muyunlık bérğüçilerke* (JR) (Ata, 2004: 45) “Allah sadaka verenlere mükâfatını verir.”

Hrz. : -; Kıp. : -

nayrayan : “Buddha’nın aydınlandığı nehirlerden biri”

< Skt. *nairāṇjanā* “Magadha’da bir nehir” (MW, 1899: 570a; Edgerton, 1953: 312a)

Orh. : -

Uyg. : *nayrayan* “Buddha’nın aydınlandığı nehirlerden biri” Kelime sadece **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *adın adın aḡunlarıḡ tapladaçılarta bar antaḡ tınl(ı)glar nayrayan supraṭiṣṭitta ulatı yaḡalar eligi bolḡalı tapladaçı* (AYS IV) “Başka başka hayat şekillerini kabul ettiklerinde var olan canlılar nairāṇjanāsupraṭiṣṭhita ve filler hükümdarı olmayı kabul edecekler.” (Tokyürek, 2015: 344)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

pukoosi : “bir manastırın adı”

< Çin. 普光寺 *puguangsi* “bir manastırın adı” (krş. Wilkens, 2021: 563a)

Orh. : -

Uyg. : *pukoosi* “bir manastırın adı” (Wilkens, 2021: 563a) Kelime **Fodingxin** adlı makalede tanıklanmıştır: *pukoosi atl(ı)ḡ saḡramdäki saḡḡik baḡırta yüz kın baḡır kolup* (Fodingxin) (Kara ve Zieme, 1986: 335) “Pukoosi adlı manastırdaki topluluḡa ait ruhtan yüz, beniz ve ruh dilenerek”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

samantapuṣp : “bir manastırın adı”

< Skt. *samantapuṣpa*: *samanta* “bitişik; evrensel; tüm, bütün; bir Bodhisattva adı” (MW, 1899: 1155a; Edgerton, 1953: 562a) + *puṣpa* “çiçek” (MW, 1899: 639b; Edgerton, 1953: 349b)

Orh. : -

Uyg. : *samantapuṣp* “bir manastırın adı” (Wilkens, 2021: 577b) Kelime *Maitrisimit* adlı eserde tanıklanmıştır: *samantapuṣp sāṅrāmkā kālī (y)arlıkar* (Maitri) “Samantapuṣpa manastırına haşmetle gelir.” (Tekin, 1960: 110)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

saṅram ~ seṅrem : “manastır”

< Soğd. *snkr*’m (Gharib, 2004: 357b); Toh. A/B *saṅkrām* (Poucha, 1955: 358; Adams, 2013: 735) < Skt. *saṃghārāma* (MW, 1899: 1130a)

Orh. : -

Uyg. : *seṅrem* “manastır” (Wilkens, 2021: 598a; Caferoğlu, 1968: 196) Kelime *BT*, *HT* ve *UigTot*. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *saṅramta ulatılarta kirip yaşar* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 64; ayrıca bk. Aris, 2018: 118) “Manastırda ve daha başka (yerlerde) girip yaşar.” *öñräki täg saṅrakkä ötrü (...)* (BT XIII) (Zieme, 1985: 65) “Önceki gibi manastıra sonra (...)”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

şavma‘a : “ibadethane, tekke, zaviye”

< Ar. *şavma‘a* “manastır, hücre, inziva yeri” (Steingass, 1998: 796b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *şavma‘a* “ibadethane, tekke, zaviye, manastır” (Ata, 1997b: 540a; Ata, 2014: 362b; Sağol, 1993: 874) Kelime *KE*, *NF* ve *HTKT* adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir zāhidniñ şavma‘asınğa kirdi* (KE) (Ata, 1997a: 189) “Bir zahidin ibadethanesine girdi.” *tag başında bir şavma‘a bar erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 11) “Dağ başında bir

ibadethane vardı.” *yıkılğay erdi şavma’alar* (HTKT) (Sağol, 1993: 249) “Manastırlar yıkılacaktı.”

Kıp. : *şavma’a* “ibadet yeri, tapınak” (Toparlı vd., 2007: 229a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *mināreniñ şavma’ası içinde kökçek turur* (İM) (Toparlı, 2017: 116) “Minarenin ibadet edilen yerinde güzeldir.”

sirkep : “bir manastır adı”

< Çin. 七級 *qi ji* (Hirakawa, 1997: 17; SH, 1937: 10)

Orh. : -

Uyg. : *sirkep* “bir manastır adı” (Wilkens, 2021: 616b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *likçiu balıktaki sirkap atl(ı)g sañram* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 64) “Likçiu şehrindeki Sirkap adlı manastır”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

şönsdik-si : “bir manastırın adı”

< Çin. 禪寂寺 *chan ji si* (JEBD, 1979: 335a/372; Hirakawa, 1997: 898)

Orh. : -

Uyg. : *şönsdik-si* “bir manastırın adı” (Wilkens, 2021: 655b) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *sönsdik-si atl(ı)g sañramta tapışıp ötrü* (AYS I) (Zieme, 1996: 100) “Şönsdik-si adlı manastırda karşılaşp sonra”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

şudavas : “(Budist kozmolojide) bir gök katının ve bir tanrı sınıfının adı”

< Toh. A/B *śuddhavās* (Poucha, 1955: 325; Adams, 2013: 693) < Skt. *śuddhāvāsa* “beşinci cennet, tanrıların oturduğu yer” (MW, 1899: 1082b; Edgerton, 1953: 530b)

Orh. : -

Uyg. : *şudavas* “(Budist kozmolojide) bir gök katının ve bir tanrı sınıfının adı” (Wilkens, 2021: 656b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şutavas t(ä)ñri yerintäki t(ä)ñrilär tüzü tükäti ukıtdılar* (Maitri) “Śuddhāvāsa adlı tanrılar yerindeki tanrıların hepsine (tamamıyla) öğretiler.” (Tekin, 1960: 54) *şudavas*

t(ä)ñri yerintäki t(ä)ñrilär azrua t(ä)ñrikä ukıtmış (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1988: 96)
“Śuddhāvāsa tanrı yerindeki tanrılar Azrua Tanrı’ya öğretmiş.”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

tavço : “aydınlanma yeri, (meditasyon) uygulama yeri”

< Çin. 道場 *dao chang* (JEBD, 1979: 47b/52; Hirakawa, 1997: 1160)

Orh. : -

Uyg. : *tavço* “aydınlanma yeri, (meditasyon) uygulama yeri” (Wilkens, 2021: 684b)
Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *muni tæg tavço nomlug orunug turgurup* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 162) “Bunun gibi aydınlanma yeri (olan) dharmalı yerde uyanarak”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

tekye : “tekke”

< Ar. *tekye* “dinlenme yeri” (Steingass, 1998: 319b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kp. : *tekye* “tekke” (Toparlı vd., 2007: 269a) Kelime **BV** adlı metinde tanıklanmıştır.

terme : “kutsallık; mabet”

< Moğ. *term-e* “çadır” (Lessing vd., 1960: 806a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kp. : *terme* “kutsallık; çadır; mabet, kilise” (Toparlı vd., 2007: 271b; Argunşah ve Güner, 2015: 838) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

tsi-en-si : “bir manastırın adı”

< Çin. 慈恩寺 *ci en si* (JEBD, 1979: 138a/152)

Orh. : -

Uyg. : *tsi-en-si* “bir manastırın adı” (Wilkens, 2021: 750b) Kelime **HT** serisinde tanıklanmıştır: *tsi-en-si säñrämdä yığzun* (Hüen X) (Mirsultan, 2010: 153) “Tsi-en-si manastırında toplansın.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

uçadvaç : “Tuşita göğündeki bir sarayın adı”

< Skt. *uccadhvaja* “Tuşita cennetinde bir yer adı” (MW, 1899: 172c; Edgerton, 1953: 118a)

Orh. : -

Uyg. : *uçadvaç* “Tuşita göğündeki bir sarayın adı” (Wilkens, 2021: 782b) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tuşida t(ä)ñri yerindä uçidavaç atl(ı)g iç ordo içintä oluru* (BT III) (Tezcan, 1974: 58) “Tuşita (adlı) tanrı yerinde uccadhvaja adlı saray içinde oturarak” *tujit t(ä)ñri yerintäki uçadivaç atl(ı)g karşıda oluru yarlıkar* (Maitri) “Tuşita adlı ilâhlar yerindeki Uccadhvaja adlı sarayda haşmetle oturur.” (Tekin, 1960: 44)

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

vaiçayanta : “bir gökyüzü sarayının adı”

< Toh. B *Vaijayanto* (Adams, 2013: 622) < Skt. *vaijayanta* “İndra’nın sarayı” (MW, 1899: 1021a; Edgerton, 1953: 510a)

Orh. : -

Uyg. : *vaiçayanta* “bir gökyüzü sarayının adı” (Wilkens, 2021: 837b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *[vaiçayan]ta sudaram şal töpüsintä ädgülüğ* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 718) “Vaijayanto sudharmāśālā tepesindeki faziletli”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

venuvan : “bir korunun ve manastırın adı”

< Toh. B *veṇuvaṃ* (Wilkens, 2021: 844a) < Skt. *veṇuvana* “Buddha’nın sık sık kaldığı Rājagṛha’da bulunan bir koru” (MW, 1899: 1014c; Edgerton, 1953: 508a)

Orh. : -

Uyg. : *venuvan* “bir korunun ve manastırın adı” (Wilkens, 2021: 844a) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *arçagarah kânttä venuvan sāñrāmtä kılı y(a)rılıkadı* (BT III) (Tezcan, 1974: 45) “Rājagṛha şehrinde bulunan Veṇuvana manastırında buyurdu.”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

viman : “göksel saray, semavi saray”

< Toh. A/B *vimā / vimāṃ* (Poucha, 1955: 282; Adams, 2013: 621) < Skt. *vimāna* “tanrı taşıtı” (MW, 1899: 980a; Edgerton, 1953: 496b)

Orh. : -

Uyg. : *viman* “göksel saray, semavi saray” (Wilkens, 2021: 845b; Caferoğlu, 1968: 277) Kelime **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *öz tilin ağızlığı vimanıntın ündürü y(a)rlıkap* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 95) “Kendi diliyle Vimāna Sarayı’ndan seslenip buyurdu.” *viman içintä (...)* (Maitri) “Tanrılar arabası içinde” (Tekin, 1960: 86)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

v(i)rhar : “manastır”

< Soğd. *βry’r* (Gharib, 2004: 108b) < Skt. *vihāra* “manastır ya da tapınak” (MW, 1899: 1003c; Edgerton, 1953: 505a; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 267)

Orh. : -

Uyg. : *v(i)rhar* “manastır” (Wilkens, 2021: 846b; Caferoğlu, 1968: 277) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **Sitata**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *v(i)harta sāṃrāmtä aranyada[nta är]sār* (Sitata.) “Vihārada (manastır), saṃghārāmada (manastır bahçesi) ve aranyātanada (inziva yeri/ orman) iseler” (Cengiz Kılıç, 2018: 113) *vihar saṃram astupka sanlıg ädig tavarıg* (AYS III) “Manastır, tapınak, Stûpa’ya ait malı” (Ölmez, 1991: 29)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

2.10.6. Mukaddes Canlılar

avşata : “şifalı bir bitki”

< Skt. *aśvattha* “kutsal incir ağacı” (MW, 1899: 115c ve ayrıca bk., UW, 2015: 56)

Orh. : -

Uyg. : *avşata* “şifalı bir bitki” (Wilkens, 2021: 84). Kelime **UigTot**. adlı eserde tanıklanmıştır: *avşata oot* (UigTot.) “*aśvattha* otu” (Zieme ve Kara, 1978: 56)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

m(a)ha-mandarik : “mercan ağacı”

< Skt. **mahāmandāraka* “mercan ağacı” (Wilkens, 2021: 460b)

Orh. : -

Uyg. : *m(a)hamandarik* “mercan ağacı” (Wilkens, 2021: 460b) Kelime **SadDhar.** adlı metinde tanıklanmıştır: *m(a)hamantarik hua çäçäklärig nom nomlaguluk asan orunka saçdılar* (SadDhar.) “Mahā mandāraka çiçeği sūtra va’z etme āsana tahtına saçtılar.” (Barutçu Özönder, 1987: 143)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

mandarak : “mercan ağacı”

< Toh. A **mantārak* (Poucha, 1955: 213) < Skt. *mandāraka* ~ *mandarava* “bir cennet ağacı” (MW, 1899: 788b; Edgerton, 1953: 419a; ayrıca krş. DTS: 336a)

Orh. : -

Uyg. : *mandarak* “mercan ağacı” (Wilkens, 2021: 466b) Kelime **AYS, BT** ve **SadDhar.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *adruk adruk t(ä)ñridäm körklä mantarik m(a)hamantariktä ulatı t(ä)ñri yerindäki hua çäçäklärig t(ä)nri t(ä)ñrisi burhan üzä birgärü saçdılar* (AYS III) “Ayrı ayrı tanrısal güzellikteki Mandāraka, Mahāmandāraka çiçeklerinden başka, tanrı yerindeki çiçeklerini de tanrılar tanrısı Buddha üzerine hep birlikte saçtılar.” (Ölmez, 1991: 66) *üç miñ sarıg t(ä)ñridäm m(a)ntarik m(a)ha mantarik hua çäçäklärig nom nomlaguluk asan orunka saçdılar* (SadDhar.) “(Tam) üç bin sarı, ilahi mandāraka mahā-mandāraka çiçeği sūtra va’z etme āsana tahtına saçtılar.” (Barutçu Özönder, 1987: 143)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

pariçatir : “cennet ağacı”

< Toh. A *parijaträ* (Poucha, 1955: 161) < Skt. *pārijāta* “cennet ağacı” (MW, 1899: 621a; Edgerton, 1953: 342b)

Orh. : -

Uyg. : *pariçatir* “cennet ağacı” (Wilkens, 2021: 552a) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *ornınta turup ol altunlug pariçatr sögütkä okşatı* (Maitri) “Yerinden kalktı ve altın pārijāta adlı ağaca benzeyen” (Tekin, 1960: 88)

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

şalmali : “cehennemdeki bir ağaç adı”

< Skt. *śālmālī* “pamuk ağacı” (MW, 1899: 1068b)

Orh. : -

Uyg. : *şalmali* “cehennemdeki bir ağaç adı” (Wilkens, 2021: 643a) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *ş[a]lmali atl(i)g sögütka tavranıp yoklayu* (DKPAM) “Şālmali adlı ağaçlara telaşla tırmanıp” (Elmalı, 2009: 76) *şalmali arıglıg tamuta tuç tirgöklüg tamuta* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 202) “Şālmali ormanının cehenneminde tunç direkli cehenneminde”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

2.10.7. Mezar, Mezarlık ve Kabristan

cebbāne : “mezarlık”

< Ar. *cebbāne* “düz zemin” (Steingass, 1998: 355a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kp. : *cebbāne* “mezarlık” (Toparlı vd., 2007: 41b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *cebbāne hadice bar* (İM) (Toparlı, 2017: 215) “Mezarlık(ta) Hatice var.”

gür ~ gor ~ gör : “mezar”

< Far. *gūr* “mezar” (Steingass, 1998: 1101b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *gūr* “mezar” (Kök, 2004: 380; Ata, 2004: 365) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *turmağıl anıñ gūrı üzä* (TİEM) (Kök, 2004: 142) “Onun mezarı üzerinde durma.” *aydı ey idim küdgil maña gūrdın kopğu künke tegi* (JR) (Ata, 2004: 102) “(Şeytan) dedi ki: Ey Rabb'im, bana (insanların) dirilecekleri güne kadar mühlet ver.” (Yazır, 2004: 456, 38/79)

Hr. : *gūr ~ gor* “mezar, kabir” (Ata, 1997b: 228b; Ata, 2014: 151b; Sağol, 1993: 635; Toparlı ve Argunşah, 2014: 219b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *gūrdın bir nūr çıkar* (KE) (Ata, 1997a: 245) “Mezardan bir nur çıkar.” *gūr 'azābıdın korkğay* (NF) (Eckmann, 2014: 162) “Kabir azabından korkacak.”

turuḳmağıl ğorı üze (HTKT) (Sağol, 1993: 141) “Kabrin üzerinde durma.” *tamuğdın çukur ol teni ğūrları* (MM) “Vücutlarının yatacağı mezarlar cehennem çukurudur.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 120)

Kıp. : *gör ~ ğūr* “mezar” (Toparlı vd., 2007: 87b) Kelime **GT**, **İM** ve **BM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir kişi baksa açıp ğūr içine* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 39) “Bir kişi mezarın içini açıp baksa.” *ğūr içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 24) “Mezar içinde.”

ġūristān ~ ğoristān : “mezarlık”

< Far. *ġūristān* “mezarlık; bir keşiş hücresi” (Steingass, 1998: 1102a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ġūristān ~ ğoristān* “mezarlık” (Ata, 1997b: 228b; Ata, 2014: 151b; Sağol, 1993: 635) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘īsī bir kūn ġūristāndın keçer erdi* (KE) (Ata, 1997a: 245) “Hz. İsa bir gün mezarlıktan geçerdı.” *ġūristānga barur men* (NF) (Eckmann, 2014: 132) “Mezarlığa giderim.” *ziyārat kıldınız ğoristānlarğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 491) “Mezarlıklar(ı) ziyaret ediniz.”

Kıp. : *ġūristān* “mezarlık” (Toparlı vd., 2007: 88a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ġūristān içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 144) “Mezarlık içinde.”

ḥazīre : “mezar”

< Ar. *ḥazīrat* “muhafaza, mezar” (Steingass, 1998: 423b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ḥazīre* “mezar” (Toparlı vd., 2007: 95a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ḥazīre taķı dērler* (İM) (Toparlı, 2017: 226) “Mezar da derler.”

ḳabr : “kabir, mezar”

< Ar. *ḳabr* “gözü; mezar” (Steingass, 1998: 951b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ḳabr* “kabir, mezar” (Ata, 1997b: 280b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *hārūnnıy ḳabrindın keçtiler* (KE) (Ata, 1997a: 168) “Harun’un mezarından geçtiler.”

Kıp. : *ķabr* “kabir, mezar” (Toparlı vd., 2007: 121b) Kelime **GI**, **GT**, **KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *atası ķabri ūze oturup* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 149) “Babası(nın) kabri üzerine oturup.”

ķara orun : “mezar”

ķara orun “mezar” (EDPT: 644a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķara orun* “mezar” (Kaçalın, 2019: 221) Kelime **DLT**’de Ar. *ķabr* şeklinde karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 221).

Hrz. : -; Kıp. : -

ķır : “ķır, sahra; mezar”

ķır “izole bir dağ veya dağ bloğu; yüksek yer, sade; bozkır; mezar” (EDPT: 641a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ķır* “mezar” (Arat, 1979b: 251) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *tũkedi tiriglik ķazıldı ķırım* (KB) “Ömür sona erdi, mezarım kazıldı.” (Arat, 1979a: 601)

Hrz. : -; Kıp. : -

ķuręan : “mezar, mezarın üzerindeki toprak yığını, mezar höyüğü”

ķuręan “mezar höyüğü, kurgan” (Argunşah ve Güner, 2015: 764)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *ķuręan* “mezar, mezarın üzerindeki toprak yığını, mezar höyüğü” (Toparlı vd., 2007: 163b; Argunşah ve Güner, 2015: 764) Kelime **CC** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

laħd : “mezar, kabir”

< Ar. *laħd* “gömu, mezar” (Steingass, 1998: 1119a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *laħd* “mezar, kabir” (Ata, 1997b: 413a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *laħęe ķirseę bir avuç toprak birle toyar sen* (KE) (Ata, 1997a: 252) “Mezara girseniz bir avuç toprakla doyarsınız.”

Kıp. : *laḥd* “çukur, mezar” (Toparlı vd., 2007: 171a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *laḥdi içinde koyulsa* (İM) (Toparlı, 2017: 179) “Bu mezarın içine koyulsa.”

maritavan : “bir yer adı (mezarlık)”

< Skt. *maratavana*: *marata* “ölüm” (MW, 1899: 789c) + *vana* “orman, ağaçlık” (MW, 1899: 917b; Edgerton, 1953: 469b)

Orh. : -

Uyg. : *maritavan* “bir yer adı (mezarlık)” (Wilkens, 2021: 470a) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *ötrü çandallar elig bağkā ärtiñü korkup svayşagavı aşçı ärig tutup maritavan atl(i)g sın suburganka eltü bartular* (DKPAM) “Sonra cellatlar hükümdardan çok fazla korkup Svayaşagava (adlı) aşçı eri yakalayıp Maraṭavana (adlı) türbeye₂ götürdüler.” (Elmalı, 2009: 168)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

meşhed : “mezarlık, kabristan, bir adamın şehit olduğu veya şehidin gömüldüğü yer”

< Ar. *meşhed* “özellikle din için savaşırken öldürülenler için mezar yeri” (Steingass, 1998: 1249b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *meşhed* “mezarlık, kabristan, bir adamın şehit olduğu veya şehidin gömüldüğü yer” (Toparlı vd., 2007: 182b) Kelime **İH** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cehd kılğay mescidlerge kelmekke taķı meşhedlerge* (İM) (Toparlı, 2017: 277) “Mescitlere ve mezarlıklara gelmeye çabalayacak.”

mezār : “mezar”

< Ar. *mazār* “ziyaret, mezar” (Steingass, 1998: 1221b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *mezār* “mezar” (Ata, 1997b: 439b; Ata, 2014: 291a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *mez[ārın] yetürdiler* (KE) (Ata, 1997a: 352) “Mezarını ulaştırdılar.” *peygāmbar ‘as’nuñ mezārınuñ kuflı* (NF) (Eckmann, 2014: 75) “Peygamber (a.s)’ın mezarının kilidi.”

Kıp. : -

oba : “yığılı taştan anıt”

< Moğ. *obuy-a(n)* “anıt” (Lessing, 1960: 598b)

Orh. : -

Uyg. : *oba* “yığılı taştan anıt” (Wilkens, 2021: 501b) Kelime **Iduqqut** adlı metinde tanıklanmıştır: *obası bo ok sakınmagıl ulug tegin bolzun* (Iduqqut) (Geng ve Hamilton, 1981: 19) “Anıtı düşünme, yüce prens olsun.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

sin : “mezar”

< Çin. 寢 *sin* “mezar” (krş. Hirakawa, 1997: 386). Sözcük Geç Orta Çince *sin*, Modern Çince *qin* pinyinine sahiptir.

Orh. : *sin* “mezar” (EDPT: 832a) Runik harfli metinlerde sözcük tek bir yerde tanıklanabilmiştir: *sin sizde küç kara suv ermiş* (Tar G5) “Mezar sizde güç kara su (kaynak suyu) imiş.” (Ölmez, 2015: 279)

Uyg. : *sin* “mezarlık, mezar, kabir” (Wilkens, 2021: 609a; Caferoğlu, 1968: 203) Kelime **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *sin supurganta ärtäçil(ä)rkä tört otuz orunlar takı alplarka yoginil(a)rka* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976 : 62) “Mezarlıkta₂ olanlara yirmi dört yer ve kahramanlar ile yoga uygulayıcılarına”

Krh. : -

Hrz. : *sin* “mezar” (Ata, 1997b: 559a; Ata, 2014: 372b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 255a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *sin başığa keldiler* (KE) (Ata, 1997a: 231) “Mezar başına geldiler.” *ömerniñ sinlarınıñ şūratı turur* (NF) (Eckmann, 2014: 87) “Hz. Ömer’in mezarının şeklidir.” *açılğay saña sin* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 100) “Sana mezar açılacak.”

Kıp. : *sin* “mezar, kabir; resimli mezar taşı” (Toparlı vd., 2007: 237b; Argunşah ve Güner, 2015: 812) Kelime **İH**, **KF**, **TA** ve **CC** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

sinleg : “mezar, mezarlık”

< Çin. 寢 *sin* + Tü. +*leg* “mezarlık”

Orh. : *sinleg* “mezarlık” (Ölmez, 2015: 358b) Kelime runik harfli metinlerde tek bir yerde tanıklanabilmiştir: *sinlegde küç kara bodun têmış* (Tar G5) “Mezarlıktan güç (alan) halk demiş ki” (Ölmez, 2015: 279)

Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *sinle* “mezarlık” (Toparlı vd., 2007: 237b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

supurğan : “mezar, kabir”

< *supurğa+n* (?) “mezar” (EDPT: 792b)

Orh. : -

Uyg. : *supurğan* “mezar, kabir” (Wilkens, 2021: 632a) Kelime **BT** ve **HT** adlı seride tanıklanmıştır: *sın supurganta ärtäçil(ä)rkä tört otuz orunlar takı alplarka yoginil(a)rka* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976 : 62) “Mezarlıkta₂ olanlara yirmi dört yer ve kahramanlar ile yoga uygulayıcılarına” *şitavan sın supurğan arıg[ta] baştınkı bilgälär* (HT VIII) (Röhrborn, 1991: 154) “Şitavana mezarı₂ her şeyden en üstün bilgiler”

Krh. : *supurğan* “lahit; gayrimüslim mezarlığı” (Kaçalın, 2019: 424) Kelime **DLT** adlı metinde tanıklanmıştır: *supurğanda ev bolmas, tupurğanda av bolmas (maķābir kadīma)* (DLT) “Eski mezarlıkta ev olmaz, çıplak topraklı yerde av hayvanı bulunmaz.” (Kaçalın, 2019: 424)

Hrz. : -; Kıp. : -

şimaşan : “mezarlık”

< Skt. *śmaśāna* “mezarlık veya yakılmış cesetlerin kemikleri için mezar yeri” (MW, 1899: 1094a)

Orh. : -

Uyg. : *şimaşan* “mezarlık” Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *mahabali bo şimaşan ärür* (BT VII) (Kara ve Zieme, 1976: 34) “Mahābala, bu mezarlıktır.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

şitavan : “mezarlık, mezar ormanı”

< Skt. *śītavana* “mezarlık” (MW, 1899: 1078a; Edgerton, 1953: 529a)

Orh. : -

Uyg. : *şitavan* “mezarlık, mezar ormanı” (Wilkens, 2021: 654a) Kelime **BT**, **HT** ve **UigTot**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *säkiz ulug şitavantakılar barça kälip* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 186) “Sekiz büyük mezarlıktakilerin hepsi gelerek” *şitavan sın supurgan arıg[ta] baştınkı bilgälär* (HT VIII) (Röhrborn, 1991: 154) “Şitavana mezarı₂ her şeyden en üstün bilgeler”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

toplu : “mezar”

toplu “mezar” (EDPT: 439a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *toplu* “kabir” (Kaçalın, 2019: 484) Kelime **DLT**’de tanıklanmıştır: *topluğa tol (kabr)* (DLT) “Kabir seninle dolsun.” (Kaçalın, 2019: 484)

Hrz. : -; Kıp. : -

tünerig : “karanlık; mezar”

< *tün+er-ig* “karanlık; mezar” (EDPT: 525a; OTWF: 191; DTS: 597b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tünerig* “karanlık; mezar” (Kaçalın, 2019: 505) Kelime **DLT** adlı metinde tanıklanmıştır: *er tünerigke kirdi (kabr)* (DLT) “Adam mezara girdi.” (Kaçalın, 2019: 505)

Hrz. : -; Kıp. : -

türbe : “mezar, türbe”

< Ar. *turbat* “mezar, türbe” (Steingass, 1998: 292a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *türbet* “türbe” (Ata, 2014: 441b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu türbetğa sığındılar erse* (NF) (Eckmann, 2014: 108) “Bu türbeye sığınınca.”

Kıp. : *türbe* “mezar, türbe” (Toparlı vd., 2007: 287b) Kelime **Ğİ**, **GT** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yahyī ‘aleyhi’s-selām türbesinde* (GT) (Karamanlioğlu,

2019: 18) “Yahya (a.s) mezarında.” Ayrıca krş; *türbelik* “mezarlık” (Toparlı vd., 2007: 287b) Kelime **KF** adlı metinde tanıklanmıştır.

tüşnek : “yuva; mezar”

< *töşne-k* “yerleşmek; konmak; dinlenme yeri” (EDPT: 565b; OTWF: 251; DTS: 600b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *tüşnek* “yuva; mezar” (Arat, 1979b: 482; Taş, 2015: 89) Kelime **KB**’de tanıklanabilmiştir: *negü asğı ahır kara yêr koyı / anıñ tüşneki ol yağız yêr oyı* (KB) “Ne fayda sonunda onun da gireceği yer bu kara toprağın altı, bu yağız yerin çukurudur.” (Arat, 1979a: 358)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

yırçu : “mezar”

yırçu “mezar” (EDPT: 958a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *yırçu* “mezar” (Kaçalın, 2019: 593) Kelime **DLT**’de Ar. *ğabr* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 593).

Hrz. : -; **Kıp.** : -

2.11. YAŞAM, ÖLÜM VE ÖTE DÜNYA

Bu bölümde çalışma kapsamındaki tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen ruh, yaşam ve yaşam sahibi, ölüm-ölmek-yok olma ve buna ilişkin sözler, ahiret ve öte dünya, nimet-rızık ve mükâfat, ceza konuları irdelenecek ve taranan metinlerden örnekler sunulacaktır. Bu başlık kendi içerisinde altı kısımdan oluşmaktadır.

2.11.1. Ruh

buu ~ poo : “ruh; hayat enerjisi, yaşama kuvveti”

buu ~ poo “ruh, hayat gücü; çalışma gücü, yaşam enerjisi”

Orh. : -

Uyg. : *buu ~ poo* “yaşama kuvveti, hayat enerjisi; canlılık” (Wilkens, 2021: 558b; Caferoğlu, 1968: 55) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ün*

bäklänmäk tüz töpöda buu ünmäk (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 78; ayrıca bk. Aris, 2018: 97) “Sesin kuvveti doğru tepede hayat gücünün ortaya çıkması.”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

cān : “can, ruh”

< Far. *cān* “ruh” (Steingass, 1998: 352a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cān* “can, ruh” (Ata, 2004: 305; Üşenmez, 2010: 374) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *çıksa cānları olar kâfirler* (JR) (Ata, 2004: 41) “Kâfirlerin canları çıksa.” *kemişti anı meryem tapa tağı cānı andın* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 318) “Meryem’e attığı/verdiği bir kelimesi ve Ondan bir ruhtur.” (Yazır, 2014: 104, 4/171)

Hr. : *cān* “can, ruh, hayat; samimi, içten” (Ata, 1997b: 150a; Ata, 2014: 92a; Sağol, 1993: 591; Toparlı ve Argunşah, 2014: 212b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ey meleke’l-mevt cān bērmek açığın eşitip men* (KE) (Ata, 1997a: 29) “Ey ölüm meleği, can verme ızdırabını işitmişim.” *münācāt kulu cān bērdi* (NF) (Eckmann, 2014: 135) “Allah’a dua ederek can verdi.” *çıksa cānları* (HTKT) (Sağol, 1993: 142) “Ölseler.” *bu cāndın haber hem eşer bulmas ol* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 94) “Bu candan hem haber hem eser olmaz.”

Kp. : *cān* “can, ruh” (Toparlı vd., 2007: 41a; Argunşah ve Güner, 2015: 678) Kelime **CC**, **DM**, **Gİ**, **GT**, **İM**, **İN**, **MG** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cān alıp minnet kılur* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 128) “Can alarak borçlu kalır.” *ne cān birle barur* (İM) (Toparlı, 2017: 358) “Ne can ile varır?”

ervāḥ : “canlar, ruhlar”

< Ar. *arvāḥ* “ruhlar” (Steingass, 1998: 39b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *ervāḥ* “canlar, ruhlar” (Ata, 1997b: 210a; Ata, 2014: 137a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ervāḥ-ı kirām* (KE) (Ata, 1997a: 269) “Kerem sahiplerinin ruhları.” *ervāḥlargā ḥiṭāb kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 188) “(Allahutaala) ruhlara seslendi.”

Kp. : -

nefs : “nefes, can, ruh”

< Ar. *nefs* “ruh, can” (Steingass, 1998: 1415b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *nefs* “nefes, ruh, can” (Ata, 1997b: 463b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *hîç kimerse öz nefsindin kaçmas* (KE) (Ata, 1997a: 286) “Hiç kimse kendi ruhundan kaçamaz.”

Kıp. : *nefs* “can, nefis” (Toparlı vd., 2007: 200a) Kelime **GI**, **GT**, **İN**, **KF** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nefsin öltürgen er bolur* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 149) “Nefsini öldüren (bir) kişi olur.”

ödü : “ruh, can, nefes”

ödü “ruh, can, nefes” (Toparlı vd., 2007: 209a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *ödü* “ruh, can, nefes” (Toparlı vd., 2007: 209a) Kelime **TA** adlı metinde tanıklanmıştır.

rûh : “ruh”

< Ar. *rûh* “ruh, Tanrı’nın nefesi; Hz. İsa” (Steingass, 1998: 591b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *rûh* “Hz. İsa; ruh” (Kök, 2004: 542; Ata, 2004: 598) Kelime **TİEM** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rûh andın* (TİEM) (Kök, 2004: 73) “O’ndan bir ruhtur.” (Yazır, 2014: 104, 4/171) *bitidi tanrı köşülleri içinde imānnı kavı ‘ kıldı olarnı rûh birle* (JR) (Ata, 2004: 598) “Allah (onların) gönlüne imanı yazdı ve (onu) ruh ile güçlendirdi.”

Hrz. : *rûh* “ruh, can” (Ata, 1997b: 526a; Ata, 2014: 353b; Sağol, 1993: 859; Toparlı ve Argunşah, 2014: 251a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *atam rûhı için* (KE) (Ata, 1997a: 202) “Babamın ruhu için.” *rûhını kabz kılur bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 308) “Azrail canını alsın.” *ürdüm anı içinde rûhumdın* (HTKT) (Sağol, 1993: 348) “Ona ruhumdan üfledim.” *pāk rûhına tegür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151) “Temiz ruhuna ulaşır.”

Kıp. : *rūḥ* “ruh, can” (Toparlı vd., 2007: 219a) Kelime **GT** ve **İN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu kūt-ı rūḥ* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 97) “Bu ruhun gıdası(dır).”

tın : “ruh; soluk, nefes”

tın “soluk; dinlenme; dizgin; ruh; hayat” (EDPT: 512a; DTS: 561b)

Orh. : -

Uyg. : *tın ~ tın* “ruh; nefes, soluk; yaşam” (Wilkens, 2021: 713b; Caferoğlu, 1968: 237) Kelime **BT**, **HT**, **Maitrisimit** ve **UigTot**. adlı metinlerde tanıklanmıştır: *boğzıntın önmiş tını öze alarıp körmişke sansız öküş tınlıglarığ ölürdi* (Maitrisimit) “Boğazından çıkan nefesi ile cüzzamlı hâle soktuğu sayısız yaratıkları öldürdü.” (Tekin, 1960: 116)

Krh. : *tın* “ruh; nefes, soluk” (Arat, 1979b: 441) Kelime **KB** ve **DLT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tözü tın tokırka ölüm bir kapuğ / kirür bu kapuğka yoriglı kamuğ* (KB) “Bütün canlılar için ölüm bir kapıdır; yürüyenlerin hepsi bu kapıdan geçer.” (Arat, 1979a: 130) *kamuğ tın tokıgı ölümke turur* (KB) “Bütün nefes alanlar, ölmeye mahkumdur.” (Arat, 1979a: 602) *anıñ tını kesildi (rūḥ, nafas)* (DLT) “Onun soluğu kesildi, ruhu çıktı.” (Kaçalın, 2019: 470)

Hrz. : -

Kıp. : *tın* “zekâ; ruh, can” (Toparlı vd., 2007: 274a; Argunşah ve Güner, 2015: 840) Kelime **CC** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

üzüt : “ruh, can; cin, ara varlık”

< *öz+üt* “ruh, can” (EDPT: 281a)

Orh. : -

Uyg. : *üzüt* “ruh, can; cin, ara varlık” (Wilkens, 2021: 835a; Caferoğlu, 1968: 276) Kelime **BT**, **TT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *ötrü ol üzütlär tamutakı ämgäktin ozup kutrulup* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 140) “Daha sonra o ruhlar cehennemdeki sıkıntıdan kurtularak²” *tamulug özütlär tägrämiztâ yorıp* (Maitri) “Cehennemlik ruhlar çevremizde dolaşıp” (Tekin, 1960: 145)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

vahşik : “koruyucu ruh”

< Soğd. *w'xş'yk'* (Gharib, 2004: 400b) < Part. *w'xşyg* (Durkin-Meisterernst, 2004: 336b)

Orh. : -

Uyg. : *vahşik* “koruyucu ruh” (Wilkens, 2021: 850a) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *kut w(a)hşik t(ä)hrilär kintar[lar (?)]* (BT 28) (Yakup, 2010: 64) “Ruh₂ tanrıları kimnaralar” *tözün yavaş kut vahşiklar kayu yer oruntın tüzmiş üddä* (AYS VI) “Asil₂ ruhlar₂ o yerden kaçtığımız zaman” (Ayazlı, 2009: 193)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

2.11.2. Yaşam ve Yaşam Sahibi

mahlūk : “mahluk, yaratılmış olan, canlı”

< Ar. *mahlūk* “yaratılmış” (Steingass, 1998: 1197b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *mahlūk* “mahluk, yaratılmış olan, canlı” (Ata, 1997b: 416a; Ata, 2014: 275b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu mahlūk işi ermez* (KE) (Ata, 1997a: 231) “Bu insanoğlunun işi değildir.” *mahlūklarga oħşamaqdın münezzeh turur* (NF) (Eckmann, 2014: 158) “Yaratılmışlara benzemekten münezzehdir.”

Kıp. : *mahlūk* “yaratık, yaratılmış” (Toparlı vd., 2007: 176a) Kelime **BV**, **Gİ**, **GT**, **İM**, **İN** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *teħri ta'ālānıy mahlūkı durur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 146) “Allahutaala'nın mahlukudur.” *ħalıķ birle mahlūk arasında* (İM) (Toparlı, 2017: 58) “Allah ile yaratılmış (olan) arasında.”

mahlūkāt : “yaratılmış olanlar, canlılar”

< Ar. *mahlūkāt* “canlılar” (Steingass, 1998: 1197b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *mahlūkāt* “yaratılmış olanlar, canlılar” (Ata, 1997b: 1197a; Ata, 2014: 275b) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kamuğ mahlūkātınıy yegreki erdi* (KE) (Ata, 1997a: 79) “Bütün yaratılmışların en iyisiydi.” *yēr yüzindeki mahlūkātınıy 'ilmi* (NF) (Eckmann, 2014: 42) “Yeryüzündeki canlıların ilmi.”

Kıp. : -

ömr : “ömür; yaş”

< Ar. 'ömr "yaşam süresi" (Steingass, 1998: 866b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : 'ömr "ömür" (Ata, 1997b: 508a; Ata, 2014: 338a; Sağol, 1993: 840; Toparlı ve Argunşah, 2014: 248a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üç miñ yıl 'ömr keçürdi* (KE) (Ata, 1997a: 7) "Üç bin yıl ömür sürdü." *'ömrümüz içinde* (NF) (Eckmann, 2014: 249) "Ömrümüz boyunca." *taķı kiçtiñ içimizde 'ömrüñdin yıllar* (HTKT) (Sağol, 1993: 274) "Hem aramızda ömründen yıllarca kaldın!" (Yazır, 2014: 366, 26/15) *bu 'ömr terk keçer* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 98) "Bu ömür çabuk geçer."

Kıp. : 'ömr "ömür, yaşam" (Toparlı vd., 2007: 211a) Kelime **GT, Gİ, İM, KF, KFT** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kılma 'ömr žāyi* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 133) "Ömrü boşa harcama." *'ömrni kıska kılur tēp* (İM) (Toparlı, 2017: 75) "Ömrü kısa olur, diyerek."

sakrdıgçı : "bir kez daha yeniden doğan"

< Skt. *sakṛdāgāmin* + Tü. +çı "bir kez daha yeniden doğan"

Orh. : -

Uyg. : *sakrdıgçı* "bir kez daha yeniden doğan" Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *sakrdıgçılar kuvragı andanta ulatı arhantlar* (BT III) (Tezcan, 1974: 31) "Yeniden doğanlar topluluğu ve bundan başka rahipler"

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

sansar : "varlığın dönüşümü, doğum-ölüm çemberi"

< Toh. A/B *saṃsār* (Poucha, 1955: 357; Adams, 2013: 734); Soğd. *snks*"r (Gharib, 2004: 357b) < Skt. *saṃsāra* "varoluş çemberi" (MW, 1899: 1119c; Edgerton, 1953: 542b)

Orh. : -

Uyg. : *sansar* "varlığın dönüşümü, doğum-ölüm çemberi" (Wilkens, 2021: 581b; Caferoğlu, 1968: 196) Kelime **BT, HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *inçip tugmak ölmäk sansar muntın kıdıg tetir* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 32) "Bununla birlikte doğum ölüm çemberi bu taraftaki uç(tur) der." *tugmak ölmäk sansarka sanlıg*

koltaçı ärür (HT VI) “Doğmak ölmek döngüsüne aittir.” (Ölmez, 1994: 93) Ayrıca *krş; sansarlıg* “Saṃsāra’ya ait varlığın dönüşümü” (Wilkens, 2021: 581b) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *kamag tınl(ı)g[lar] sansarlıg uzun tüntä çomurmuş batarm[ış]* (HT V) (Dietz vd., 2015: 60) “Bütün canlılar Saṃsāralı uzun gecede batırmış₂.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

tirig ~ tiri : “diri”

< *tir-ig “canlı” (EDPT: 543b; OTWF: 208; DTS: 562a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tirig* “diri, canlı, hayat sahibi (Allah)” (Arat, 2006: LXIIIb; Borovkov, 2002: 267; Ata, 2004: 681; Üşenmez, 2010: 601) Kelime **At.**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölügđin tirig hem tirigđin ölüg / çıkarur körür sen munı keç aña* (At.) “O, dirileri öldürdüğü gibi ölüleri de diriltir, görürsün; bunu iyi bil.” (Arat, 2006: 42) *biligsiz tirig erken atı ölüg* (At.) “Bilgisiz sağ iken adı ölüdür.” (Arat, 2006: 48) *ékegün tirig tururlar* (AT.) (Borovkov, 2002: 267) “Her ikisi de diridir.” *kendü tirigler idileri üskinde* (JR) (Ata, 2004: 6) “Allah’ın huzurunda diri (kalacaklardır).” *öldrür erdiler oğlanlarıñızñı tirig koğar erdi urağutlarıñızñı* (JR) (Ata, 2004: 27) “Oğullarınızı öldürüyorlardı, kızlarınızı canlı tutuyorlardı.” *tañrı yok tañrı meger ol tirig* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 244) “Allah, başka İlah yok. Ancak o diri(dir).”

Hrz. : *tirig* “canlı, diri” (Ata, 1997b: 637a; Ata, 2014: 427b; Sağol, 1993: 938; Toparlı ve Argunşah, 2014: 263a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yër yüzinde tirig koğmağıl* (KE) (Ata, 1997a: 33) “Yeryüzünde canlı koyma!” *oğul kız tirig bolsalar* (NF) (Eckmann, 2014: 181) “Oğlan, kız canlı olsalar.” *çıkargan ölügni tirigđin* (HTKT) (Sağol, 1993: 99) “Diriden ölüyü çıkaran.” *bu cān birle tirig eren ölmes ol* (MM) “Bu can ile yaşayan insan ölmez.” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 94)

Kıp. : *tirig ~ tiri* “canlı, diri” (Toparlı vd., 2007: 277a; Argunşah ve Güner, 2015: 844) Kelime **BV**, **CC**, **GT**, **İM**, **Kİ**, **TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *öli tiri bolur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 94) “Ölü canlı olur.” *bıraksa oğlanñı tirig* (İM) (Toparlı, 2017: 340) “Oğlanı canlı bıraksa.”

tirigle : “canlı olarak, diri diri”

**tir-ig+le* “canlı olma, birinin yaşamı” (OTWF: 405)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tirigle* “canlı olarak, diri diri” (Ata, 1997b: 637a; Ata, 2014: 428a; Sağol, 1993: 938) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tirigle kuyugğa saldı* “Canlı olarak kuyuya saldı.” *atamıznı tirigle öltürdük* (NF) (Eckmann, 2014: 249) “Babamızı canlı canlı öldürdük.” *ol vaqtın tirigle kömülmüşler soruldı* (HTKT) (Sağol, 1993: 472) “Diri diri gömülenler sorulduğu zaman.”

Kıp. : -

tiril- : “dirilmek, yaşamak”

< **tir-il-* “dirilmek, canlanmak, hayata geri dönmek” (EDPT: 547b; OTWF: 678; DTS: 562b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *tiril-* “dirilmek, yaşamak” (Arat, 1979b: 452; Kaçalın, 2019: 475; Arat, 2006: LXIVa; Kök, 2004: 609; Borovkov, 2002: 267) Kelime **KB**, **DLT**, **At.**, **TİEM** ve **AT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *séziksiz ölüm bir kün aħır kelir / tirilmiş bu canlığ canın alğalır* (KB) “Şüphesiz ölüm nihayet bir gün gelecektir ve dirilen bu canlıların canını alacaktır.” (Arat, 1979a: 164) *törüttü kalın bod bu sansız tirig / tirilgü bérür qodmaz açın birig* (KB) “Sonsuz varlıkları ve sayısız o yarattı; o bunların hepsine rızkını verir ve hiçbirini aç bırakmaz.” (Arat, 1979a: 374) *ölüg tirildi (ħayıya)* (DLT) “Ölü dirildi.” (Kaçalın, 2019: 475) *ajunda tirilgü kişisiz qalur* (At.) “Yaşamak için dünyada adam bulamaz.” (Arat, 2006: 70) *qorkunlar tañrıqa bilinler kim siler aħar tirlür siler* (TİEM) (Kök, 2004: 22) “Allah’a korunun ve bilin ki siz toplanıp O’na götürüleceksiniz.” (Yazır, 2014: 31, 2/203) *ölmegey anıñ içinde taqı tirilmegey* (TİEM) (Kök, 2004: 230) “(Cehennemde) ölmeyecek ve dirilmeyecek(siniz).” *ol balıq tirildi* (AT.) (Borovkov, 2002: 267) “O balık dirildi.”

Hrz. : *tiril-* “dirilmek, yaşamak, canlanmak” (Ata, 1997b: 637b; Ata, 2014: 428a; Sağol, 1993: 939; Toparlı ve Argunşah, 2014: 263a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *birisi tirilsün tedi* (KE) (Ata, 1997a: 352) “Birisi dirilsin, dedi.” *peygamber teg tirilü bilmez miz* (NF) (Eckmann, 2014: 91) “Peygamber gibi yaşamayı bilmeyiz.” *ölür miz taqı tirilür miz* (HTKT) (Sağol, 1993: 255) “Ölürüz

ve diriliriz.” *ölüp bāz tirildi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 96) “Ölüp yeniden dirildi.”

Kıp. : *tiril-* “dirilmek, canlanmak, yaşamak” (Toparlı vd., 2007: 277a; Argunşah ve Güner, 2015: 576; Özyetgin, 2001: 668) Kelime **BV, CC, GT, İM, Kİ, TA** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tirilgey hisāb vaktında* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 24) “Hesap gününde dirilecek.” *tirilür suv içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 89) “Su içinde dirilir.”

tirlürül- : “diriltilmek”

< *tir-(i)l-ür-ül- (?)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tirlürül-* “diriltmek” (Sağol, 1993: 939) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ermez biz tirlürülmişlerdin* (HTKT) (Sağol, 1993: 380) “Biz diriltmişlerden değiliz.”

Kıp. : -

tiştanti : “(dünyada) kalma; sağ, diri, canlı”

< Skt. *tiṣṭhantika* “geriye kalan” (Edgerton, 1953: 254a)

Orh. : -

Uyg. : *tiştanti* “(dünyada) kalma; sağ, diri, canlı” (Wilkens, 2021: 723a) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *adroklug tuşda tiştanti tirig äsän y(a)rılıkayur* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 78) “Mükemmellik safhasında diri, canlı, sağlıklı (olmayı) buyurur.” *bo yigit urı tiştanti tirig äsän ärkän* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 220) “Bu delikanlı oğlan diri, canlı, sağlıklı olduğu zaman”

Krh. : -; Hrzs. : -; Kıp. : -

tolın- : “dolanmak, kıvranmak, dönmek”

< *tolı* “çepeçevre” (EDPT: 491b; DTS: 573a) +n- “dönmek, dolaşmak” (Karayaak, 2021: 510)

Orh. : -

Uyg. : *tolın-* “dolanmak, kıvranmak, dönmek” (Wilkens, 2021: 729b) Kelime **Abitaki** adlı metinde tanıklanmıştır: *nizvani kılıç tıltaginta sansarta tægzinip tolınip* (Abitaki)

“Tutkuya ait davranışımız sebebiyle doğum ölüm döngüsünde dönüp dolaşarak”
(Karaayak, 2021: 115)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

2.11.3. Ölüm, Ölmek, Yok Olma ve Buna İlişkin Sözcükler

afacān : “ani ölüm”

< Far. *āfet-i cān*, *āfet* “talihsizlik, musibet” (Steingass, 1998: 79a) + *cān* “ruh, can”
(Steingass, 1998: 352a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *afacān* “ani ölüm” (Toparlı vd., 2007: 3a) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

boğuzla- : “boğazını kesmek, öldürmek”

< *boğuz+la-* “katliam yapmak, öldürmek” (EDPT: 322b; OTWF: 433)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *boğuzla-* “boğazını kesmek, öldürmek” (Ata, 1997b: 121b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir bürgüt tutdı olarnı boğuzladı* (KE) (Ata, 1997a: 21) “Bir av kuşu yakaladı (ve) onu öldürdü.”

Kıp. : -

boğuzlan- : “boğazı kesilmek”

< *boğuz+la-n-* “boğazı kesilmek” (EDPT: 322b; OTWF: 595; DTS: 110b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *boğuzlan-* “boğazı kesilmek” (Ata, 1997b: 122a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘oṣmānnı raṣiya’llāhu ‘anhu kördiler boğuzlanmış yatur* (KE) (Ata, 1997a: 349) “Osman (r.a)’ı boğazı kesilmiş, yatar (bir hâlde) gördüler.”

Kıp. : -

boğuzlat- : “boğazını kestirmek”

< *boğuz+la-t-* “boğazını kestirmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *boğuzlat*- “boğazını kestirmek” (Ata, 1997b: 122a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *melik kızını keltürüp taşt içinde boğuzlatdı* (KE) (Ata, 1997a: 239) “Hükümdar kızını getirterek leğen(in) içinde boğazını kestirdi.”

Kıp. : -

cānsız : “ölü”

< Far. *cān* “ruh” + Tü. +*sız* “ölü”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *cānsız* “ölü” (Toparlı vd., 2007: 41b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *cānsız bolsa* (İM) (Toparlı, 2017: 142) “Cansız olsa.”

cellād : “cellat”

< Ar. *cellād* “deri yüzücü; cellat veya kırbaç” (Steingass, 1998: 367a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *cellād* “cellat” (Ata, 2014: 93b) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *cellād kılıç birle urdı* (NF) (Eckmann, 2014: 240) “Cellat kılıçla vurdu.”

Kıp. : *cellād* “cellat” (Toparlı vd., 2007: 42a) Kelime **GT, İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cellād kelip kaşd etti* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 32) “Cellat gelerek (öldürmeye) niyet etti.” *hākim ayıtsa cellādge* (İM) (Toparlı, 2017: 306) “Hakim cellada söylerse.”

cesed : “ceset”

< Ar. *cesed* “vücut, gövde” (Steingass, 1998: 363a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *cesed* “ceset” (Ata, 1997b: 152b) Kelime **KE** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu taht üze ayılğan cesed kim erdi* (KE) (Ata, 1997a: 206) “Bu taht üzerinde söylenen ceset kimindi?”

Kıp. : -

ecel : “ecel”

< Ar. *acal* “ölüm saati; kıyamet” (Steingass, 1998: 18a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ecel* “ecel” (Arat, 2006: XVIIa; Ata, 2004: 324) Kelime **At.** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *emel asrasında busuğlı ecel* (At.) “Emelin altında ecel saklıdır.” (Arat, 2006: 64) *et’özke kaçan kelse anıñ eceli* (JR) (Ata, 2004: 152) “Kişinin eceli geldiği zaman.”

Hrz. : *ecel* “ecel, vade, hayatın sonu, ölüm vakti” (Ata, 1997b: 176a; Ata, 2014: 113a; Sağol, 1993: 613; Toparlı ve Argunşah, 2014: 215a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol ölüm aña ecel ölümü ermes e[rdi]* (KE) (Ata, 1997a: 235) “O ölüm ona ecel ölümü değildi.” *ecel kelse taķı ölsey* (NF) (Eckmann, 2014: 178) “Ecel gelse de ölseniz.” *yavuk boldı anların eceli* (HTKT) (Sağol, 1993: 124) “Onların eceli yaklaştı.” *ecelniñ hazānı kelür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 132) “Ölümün hüznü gelir.”

Kıp. : *ecel* “ömrün sonu” (Toparlı vd., 2007: 69a) Kelime **BV, GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *erişse ecel bağlar yügürgenniñ ayağın* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 94) “Ecel bağları yürüyenin ayağına dolaşsa.” *ecel üze turur* (İM) (Toparlı, 2017: 49) “Ecel üzerinedir.” Ayrıca krş; *ecelsiz* “eceli gelmeyen” (Toparlı vd., 2007: 69b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ecelsiz ādemī ölmes* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 98) “Eceli gelmeyen insanoğlu ölmez.”

fānī : “fani, yok olucu”

< Ar. *fānī* “yok olma” (Steingass, 1998: 905b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *fānī* “fani, yok olucu, geçici” (Ata, 1997b: 220a; Ata, 2014: 144a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 218b) Kelime **KE, NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu fānī dūnyā aña vefā kılmadı* (KE) (Ata, 1997a: 345) “Bu fani dünya ona sebat etmedi.” *dūnyāniñ esbābları cümlesi fānī turur* (NF) (Eckmann, 2014: 273) “Dünyalık şeylerin hepsi geçicidir.” *dūnyā fānī* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 120) “Dünya fani(dir).”

Kıp. : *fānī* “fani, geçici” (Toparlı vd., 2007: 81a) Kelime **Gİ, GT, İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *andan özge fānīdür* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 79) “Ondan başka(sı) fanidir.” *fānī bolurlar* (İM) (Toparlı, 2017: 71) “Geçici olurlar.”

fenā : “yokluk, yok olma”

< Ar. *fanā* “ortadan kaybolma, geçip gitme, sona erme” (Steingass, 1998: 939a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *fenā* “yokluk, yok olma; fanilik” (Ata, 2014: 145b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 218b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *dār-i fenādın dār-i beḳāğa rihlet kıldı erse* (NF) (Eckmann, 2014: 76) “Dünyadan ahiret hayatına göçünce.” *fenā kılsa sen* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 134) “Yok olsan.”

Kıp. : -

fevt : “ölme; elinden kaçırma”

< Ar. *favt* “ölme, vefat etme” (Steingass, 1998: 941a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *fevt* “ölme; elinden kaçırma” (Ata, 2014: 147b; Toparlı ve Argunşah, 2014:) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *oğlum fevt bolsa erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 167) “Oğlum vefat etseydi.” *boldı fevt* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 131) “Öldü.”

Kıp. : -

helāk : “mahvolma, yok olma”

< Ar. *halāk* “perişan olma, yok olma” (Steingass, 1998: 1505b)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *helāk* “mahvolma, yok olma” (Ünlü, 2004: 445b; Borovkov, 2002: 127; Ata, 2004: 375) Kelime **TİEM**, **AT**. ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *boḳunlar helāk bolmuşlar* (TİEM) (Ünlü, 2004: 74) “Kavimler yok oldu.” *azu körmezler mü neçe helāk kıldımız anlarda öñdün gürühlardın* (TİEM) (Ünlü, 2004: 122) “Yahut onlar daha önceki topluluklardan helāk olanları görmezler mi?” *eger biz helek kıldımız erse anlarnı...* (AT.) (Borovkov, 2002: 127) “Eğer biz onları helāk ettiysek.” *uzu barsa öz tilekiñe helek bolğaylar* (AT.) “Eğer onlar kendi dileklerinin ardından giderlerse, yok olacaklar.” (Borovkov, 2002: 127) *bu öğür ol helāk bolur* (JR) (Ata, 2004: 87) “Bu topluluk helak olur.” *helāk kılrur kamuğ neñi idı buyruķı birle* (JR) (Ata, 2004: 132) “Allah (tek bir) emriyle bütün her şeyi helak eder.”

Hz. : *helāk* “helak, yok olma, ölme” (Ata, 1997b: 244a; Ata, 2014: 169b; Sağol, 1993: 649; Toparlı ve Argunşah, 2014: 221b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tūfān suvı helāk kılmassun tēdi* (KE) (Ata, 1997a: 34) “Tufan suyu yok etmesin, dedi.” *ot içinde helāk boldı* (NF) (Eckmann, 2014: 150) “Ateşte yok oldu.” *helāk kıldı anı* (HTKT) (Sağol, 1993: 46) “Onu yok etti.” *helāk bu hibe boldı* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 131) “Bu yok olma bağış oldu.”

Kıp. : *helāk* “mahvolma” (Toparlı vd., 2007: 95a) Kelime **BV**, **Gİ**, **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *helāk bolur sen* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 57) “Yok olursun.” *helāk boldı yétmiş* (İM) (Toparlı, 2017: 34) “Yetmiş yok oldu.”

helāket : “helaklık, yok olmak”

< Ar. *helāket* “yıkım, perişan” (Steingass, 1998: 1505b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *helāket* “helaklık, yok olmak” (Ata, 1997b: 244b; Ata, 2014: 170a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *helāket du ‘āsı kıldılar* (KE) (Ata, 1997a: 228) “Felaket duası ettiler.” *ehl-i nahrānga helāket bolmış erdi* (NF) (Eckmann, 2014: 101) “Nahrān kabilesi yok olmuştu.” Ayrıca *krş*; *helāketlik* “helak, yok olma” (Ata, 2014: 170a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *helāketlik bolsun saña mundın artuğrak kerek* (NF) (Eckmann, 2014: 96) “Helak olsun. Sana bundan daha fazlası gerek.”

Kıp. : *helāket* “helak olma” (Toparlı vd., 2007: 95a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *helāket-i küllige delālet kılmass* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 132) “Büsbütün yok olmaya delalet etmez.”

helāklık : “helāk olma, yok olma, perişanlık”

< Ar. *helāk* “mahvetme, yok olma” + Tü. +*lık* “perişanlık, yok olma”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *helāklık* “helāk olma, yok olma, perişanlık” (Ünlü, 2004: 446a; Borovkov, 2002: 127; Ata, 2004: 376) Kelime **TİEM**, **AT** ve **JR** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ermez fir ‘avnnu alı meger helāklık içinde* (TİEM) (Ünlü, 2004: 166) “Çünkü firavunun düzeni hep boşa çıkar.” (Yazır, 2014: 470, 40/37) *yügürür heleklikine* (AT.) (Borovkov, 2002: 127) “(Onlar) ölümlerine koşuyorlar.” *du ‘ā kıldı heleklik birle...* (AT.) “Helāk olma hakkında dua etti...” (Borovkov, 2002: 127) *anlar kim tandılar*

helâklik olarka (JR) (Ata, 2004: 134) “İnkâr edenlere gelince yıkım onlara.” (Yazır, 2014: 506, 47/8)

Hrz. : *helâklik* “helak, yok olma”(Ata, 1997b: 244b; Ata, 2014: 170a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *halâyıknıñ helâkliğiñe yaman du ‘â kıldıñ* (KE) (Ata, 1997a: 224) “Halkın yok olmasına fena dua ettin.” *helâkliğ bolsun saña* (NF) (Eckmann, 2014: 13) “(Allah) seni kahretsin!”

Kıp. : *helâklik* “mahvolma, helak olma” (Toparlı vd., 2007: 95a) Kelime **GI**, **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ayttı benim helâkligim yahşı-raķ* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 32) “Benim yok olmam daha güzel, dedi.” *râstı anıñ içinde helâklık bar* (İM) (Toparlı, 2017: 73) “Doğrusu onda yok olma var.”

ķabz : “alma, Azrail tarafından canın teslim alınması”

< Ar. *ķabz* “alma, ele geçirme” (Steingass, 1998: 952a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ķabz* “alma, Azrail tarafından canın teslim alınması” (Ata, 2014: 193a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *cânını ķabz kılmakğa* (NF) (Eckmann, 2014: 64) “Canını teslim almaya.”

Kıp. : -

ķatl : “öldürme, katil”

< Ar. *ķatl* “öldürme, katil” (Steingass, 1998: 954b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ķatl* “öldürme, katil” (Sağol, 1993: 706) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *eger ķatl kılsa* (HTKT) (Sağol, 1993: 394) “Eğer katil olsa.”

Kıp. : *ķatl* “öldürme” (Toparlı vd., 2007: 132a) Kelime **GI** ve **GT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol ķabīb ķatl kıılır* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 113) “O sevgili katleder.”

ķırıl- : “ölmek, helâk olmak”

< *ķır-ıl-* “ölmek” (EDPT: 658b; OTWF: 664; DTS: 446a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hr. : -

Kıp. : *ķiril-* “ölmek, helâk olmak” (Toparlı vd., 2007: 145a; Argunşah ve Güner, 2015: 740) Kelime **CC** ve **Kİ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ķiy- : “acımayıp öldürmek”

ķiy- “savaşmak, yıkmak” (EDPT: 595a; OTWF: 192; DTS: 440b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrz. : -

Kıp. : *ķiy-* “acımayıp öldürmek” (Toparlı vd., 2007: 146b) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘āşıklarına ķiyıp kanlar töker* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 115) “Sevgililerini acımadan öldürüp kanlar dökerler.”

köç- : “göçmek, göç etmek; yola koyulmak, yolculuğa devam etmek; ölmek”

köç- “göç etmek; ölmek” (EDPT: 694A; DTS: 311b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *köç-* “göçmek, göç etmek; yola koyulmak, yolculuğa devam etmek; ölmek” (Ata, 2014: 258a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *dünyādın köçti* (NF) (Eckmann, 2014: 6) “Dünyadan göçtü, vefat etti.”

Kıp. : -

maranabav : “ölüm saati, ölüm anı”

< Skt. *marañābhava*: *marāṇa* “ölüm, ölmek” (MW, 1899: 789c; Edgerton, 1953: 419b) + *bhava* “var olma, doğum, köken” (MW, 1899: 749a; Edgerton, 1953: 407a)

Orh. : -

Uyg. : *maranabav* “ölüm saati, ölüm anı” (Wilkens, 2021: 469b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *bo muntag t(ı)nlıgnıñ maranabav ölüm [ü]dintä turmışda ‘äñ öñrä (...)* *nätäg osuglug bolur* “Bunun gibi bir canlının ölüm gününde kalktığına ilk önce (...) ne gibi olur?” (Elmalı, 2009: 74)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

merhūm : “ölmüş, rahmetli”

< Ar. *marḥūm* “yazık; Tanrı’nın merhametine aldığı kişi” (Steingass, 1998: 1211b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *merhūm* “ölmüş, rahmetli” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 239a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu kul boldı merhūm* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 94) “Bu kul rahmetli oldu.”

Kıp. : -

mevt : “ölüm”

< Ar. *mavt* “ölüm” (Steingass, 1998: 1340a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *mevt* “ölüm” (Üşenmez, 2010: 508) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *andın soñ kopğarduk sizni ölimiñizdin soñ mevtiñiz* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 214) “Sizi ölümden sonra (tekrardan) dirilttik.”

Hrz. : *mevt* “ölüm” (Ata, 1997b: 439a; Ata, 2014: 290b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 239b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *hızır mevt yeriñe keltürdi* (KE) (Ata, 1997a: 42) “Hızır(ı) ölüm yerine getirdi.” *melekü’l-mevtğa yalvaru başladı* (NF) (Eckmann, 2014: 307) “Azrail’e yalvarmaya başladı.” *mevt ‘ivaz hem hurūc* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 130) “Ölüm; bir bedel ve göç(tür).”

Kıp. : *mevt* “ölüm” (Toparlı vd., 2007: 183a) Kelime **GI** ve **GT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *melekü’l-mevt* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 19) “Ölüm meleği.”

mürde : “ölmüş”

< Far. *mürden* “ölü, ölmüş kimse” (Steingass, 1998: 1213b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *mürde* “ölmüş” (Toparlı vd., 2007: 192b) Kelime **RH** adlı metinde tanıklanmıştır.

öl- : “ölmek”

öl- “ölmek” (OTWF: 198; DTS: 383a ve ayrıca krş: Ayazlı, 2016: 192)

Orh. : “ölmek” (Ölmez, 2015: 357a) Kelime **KT**, **BK**, **T I** adlı runik harfli metinlerde tanıklanmıştır: *tür^uk bodun öltüñ* (KT G 6) (Ölmez, 2015: 83) “Türk halkı öleceksin.”

Uyg. : *öl-* “ölmek” (Wilkens, 2021: 530a; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol üdtä kövdöñin körüp ölmişin bilir* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 180; ayrıca bk. Aris, 2018: 113) “Bu zamanda

cesedini görerek öldüğünü anlar.” *ymä taŋta nom äšidip kečä ölgükä tavrata korkmuş m(ä)n* (HT VIII) (Röhrborn, 1996: 122) “Yine şafak vakti öğretiyi işterek geceleyin ölümden korkmuştum.”

Krh. : öl- “ölmek” (Arat, 1979b: 359; Kaçalın, 2019: 370; Arat, 2006: L1a; Kök, 2004: 533; Borovkov, 2002: 209; Ata, 2004: 579; Üşenmez, 2010: 539) Kelime **KB, DLT, At., TİEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nêçe miñ yaşasa öz ölgü turur / ulaşmış et özler üzülgü turur* (KB) “Binlerce yıl yaşasa bile, insan nihayet birgün ölecektir; vücutta birleşmiş olan azalar birbirinden ayrılacaktır.” (Arat, 1979a: 609) *negü asğı ahır ölür erse öz / saña teggüsi yok meger eki böz* (KB) “Sonunda ölecek olduktan sonra bunun faydası ne; bütün bunlardan elinde kalacak olan iki bez parçasıdır.” (Arat, 1979a: 471) *alp er toña öldi-mü / ėsiz ajun kaldı-mu* (DLT) “Hâkân Afrâsiyâb öldü mü? Kahpe dünya (onsuz) kaldı mı?” (Kaçalın, 2019: 69) *ölür qalur ahır yeyür düşmanı* (At.) “Ölür, malı kalır ve sonra düşmanı yer.” (Arat, 2006: 61) *biliglig er öldi atı ölmedi* (At.) “Bilgili adam ölür (fakat) adı kalır.” (Arat, 2006: 48) *öldiler anlar kærtgünmeğliler* (TİEM) (Kök, 2004: 17) “Kâfir olarak can verdiler.” *tegi ölginçe azu kılginça taŋrı anlarğa yol* (TİEM) (Kök, 2004: 56) “Ölüm kendilerini alıp götürünceye ve Allah haklarında bir yol açıncaya kadar” (Yazır, 2014: 79, 4/15) *men ölgeli miñ yıl bolmış turur* (AT.) (Borovkov, 2002: 209) “Ben öleli bin yıl oldu.” *muhammed atası yigit erken öldi ol taqı yigit erken ölgey tərler* (AT.) (Borovkov, 2002: 209) “Hz. Peygamber’in yiğit babası genç yaşta ölmüş ve erken ölecek, derlerdi.” *taŋrı yolındın yana öldiler* (JR) (Ata, 2004: 136) “Allah yolunda öldüler.” *kaža kılınmas olar üze ölsün üçün* (JR) (Ata, 2004: 88) “Hüküm verilmez ki ölsünler.” (Yazır, 2014: 437, 35/36) *eger bolsalar erdi biziñ katımızda ölmegeyler erdi* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 263) “Eğer katımızda olsalardı ölmeyeceklerdi.”

Hrz. : öl- “ölmek” (Ata, 1997b: 503a; Ata, 2014: 336a; Sağol, 1993: 837; Toparlı ve Argunşah, 2014: 248a) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölgey men* (KE) (Ata, 1997a: 137) “Öleceğim.” *ölsem şehidler şevâbını hâşıl kılsam* (NF) (Eckmann, 2014: 200) “Ölsem şehitler sevabına nail olsam.” *ölür vaktım* (HTKT) (Sağol, 1993: 106) “Ölüm vaktim.” *tirig erken ölmek* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 132) “Diriyken ölmek.”

Kıp. : öl- “ölmek” (Toparlı vd., 2007: 210a; Argunşah ve Güner, 2015: 793; Özyetgin, 2001: 595) Kelime **BM, BV, CC, Gİ, GT, İM, İN, KF, KFT, Kİ, KK, MS, RH, TA** ve

TZ gibi metinlerde tanıklanmıştır: *hîç ölgey-men demes* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 159) “Hiç öleceğim, demez.” *ölsün tēp* (İM) (Toparlı, 2017: 260) “Ölsün, diyerek.”

öldür- ~ **öltür-** : “öldürmek” → **öltüz-**

< *öl-dür-* “öldürmek” (EDPT: 133b; DTS: 384a)

Orh. : -; **Uyg. :** -

Krh. : *öldür-* ~ *öltür-* “öldürmek” (Arat, 1979b: 360; Kök, 2004: 533; Borovkov, 2002: 210; Ata, 2004: 579; Üşenmez, 2010: 540) Kelime **KB**, **DLT**, **TIEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *muñukmuş kişiler ölümüg kolar / ölümüg koluğlı er öldrü ölür* (KB) “Ümitsizliğe düşen insanlar ölümü ararlar; ölümü isteyen kimse evvela öldürür, sonra ölür.” (Arat, 1979a: 253) *çerig körse alp er kör arslan bolur / sekirtür ya öldürür ya urşu ölür* (KB) “Kahraman yiğit asker görünce asker kesilir, seyirtir; ya öldürür veya vuruşarak ölür.” (Arat, 1979a: 252) *ol oğrını öldürdi (katala, amāta)* (DLT) “O, hırsız (veya başkasını) öldürdü.” (Kaçalın, 2019: 370) *kim aydılar öldürdüklerini yalavaçlarını yarağısızlığın* (TIEM) (Kök, 2004: 51) “Peygamberleri haksız yere öldürdüklerini söyleyenler.” *biz öldürdimiz mesîhni meryem oğlu ‘îsâ tanrı yalavaçı* (TIEM) (Kök, 2004: 71) “Allah’ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih’i biz öldürdük.” *melik anlarını öldürgeli kâsd kıldı* (AT.) “Hükümdar onları öldürmeye niyetlendi.” (Borovkov, 2002: 210) *tanrı tirgüzür hem öldürür* (JR) (Ata, 2004: 5) “Allah diriltir ve öldürür.” *yudrukladı anı mûşâ öldürdi* (JR) (Ata, 2004: 74) “Hz. Musa onu yumrukladı ve öldürdü.” *tağı bir öğürni öldürürsüz* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 320) “Bir topluluğu öldürürsünüz.”

Hrz. : *öldür-* ~ *öltür-* “öldürmek” (Ata, 1997b: 505a; Ata, 2014: 337a; Sağol, 1993: 838; Toparlı ve Argunşah, 2014: 248a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *oğlın öldürdüm* (KE) (Ata, 1997a: 362) “Oğlunu öldürdüm.” *kelime-i şehâdet keltürmişdin soñ öltürseñ* (NF) (Eckmann, 2014: 233) “Kelime-i şehadet getirdikten sonra öldürsen.” *öldürdi anı* (HTKT) (Sağol, 1993: 79) “Onu öldürdü.” *könül öldürür* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 100) “Gönül öldürür.”

Kıp. : *öldür-* ~ *öltür-* “öldürmek” (Toparlı vd., 2007: 210b; Argunşah ve Güner, 2015: 793) Kelime **BM**, **CC**, **GT**, **Gİ**, **İM**, **İN**, **KF**, **KFT** ve **TA** gibi metinlerde tanıklanmıştır: *munı öltürmek kerek* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 33) “Bunu öldürmeli.” *öltürgil anı* (İM) (Toparlı, 2017: 178) “Onu öldür!”

öldürmeklik : “öldürme”

< *öl-dür-mek+lik* “öldürme”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *öldürmeklik* “öldürme” (Toparlı vd., 2007: 210b) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

öldürül- : “öldürülmek”

< *öl-dür-ül-* “öldürülmek”

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *öldürül-* “öldürülmek” (Kök, 2004: 534; Borovkov, 2002: 210; Ata, 2004: 579; Üşenmez, 2010: 540) Kelime **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aymanlar anar kim öldürülür tanrı yolu içinde ölümler* (TİEM) (Kök, 2004: 17) “Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyiniz!” *tanrı yolu içinde ölümler öldürülürler* (TİEM) (Kök, 2004: 145) “Allah yolunda ölür, öldürülürler.” *ayur kişiler kaçan öldürülsemiz yana mu çıkarılğay tirig* (AT.) “İnsanlar, biz ölünce, yeniden mi canlı olarak çıkarılacağız, derler?” (Borovkov, 2002: 210) *mel ünlar kayda ma bulnurlar tutlurlar öldürülürler öldürmek* (JR) (Ata, 2004: 82) “Lanetlenmiş olarak...Nerede ele geçirilirlerse tutulurlar ve öldürülürler de öldürülürler.” (Yazır, 2014: 425, 33/61) *eger boyun süseler erdi bizge öldürülmegeyler erdi* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 265) “Eğer bize boyun eğselerdi öldürülmezlerdi.”

Hrz. : *öldürül-* “öldürülmek” (Ata, 2014: 337a; Sağol, 1993: 839) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *zulm birle öldürülür bolsa* (NF) (Eckmann, 2014: 234) “Zulm ile öldürülür olsa.” *öldürülmüşler üze* (HTKT) (Sağol, 1993: 20) “Öldürülenler üzerine.”

Kıp. : *öldürül- ~ öltürül-* “öldürülmek” (Toparlı vd., 2007: 210b; Argunşah ve Güner, 2015: 794) Kelime **CC**, **İM** ve **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *öltürüldi temür birle* (İM) (Toparlı, 2017: 180) “Demirle öldürüldü.”

ölet : “insanların ölümü”

< *öl-et (?)* “insanların ölümü”

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *ölet* “insanların ölümü” (Toparlı vd., 2007: 210b) Kelime **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

ölgeyşök : “ölüm”

< *öl-gey+şök* “ölü, ölme” (OTWF: 157)

Orh. : -

Uyg. : *ölgeyşök* “ölüm” (Wilkens, 2021: 531a) Kelime **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölgäyşük üdlärintä öglärin köñüllärin yıgınu umadın ärmäz* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 270) “Ölüm saatinde akıllarını, duygularını toplayamazlar.” *ölgäyşök üdtä bışrunmaklıg yaruk yaşuk töz tüp yaruk yaşuk birlä k(a)tılıp iki ärmäz* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 70; ayrıca bk. Aris, 2018: 113) “Ölüm saatine yetişmek için parıltılı₂ esas₂ ışıık ile karışarak iki (ayrı şey) olmaz.”

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

ölgü : “ölme, ölmek zorunda olma”

< *öl-gü* “ölme, ölüm” (EDPT : 144b)

Orh. : -

Uyg. : *ölgü* “ölme, ölmek zorunda olma” (Wilkens, 2021: 531a) Kelime **AltHand.** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölgüs[in]tä* (AltHand.) (Maue, 1996: 62) “Ölmesinden”

Krh. : -

Hr. : *ölgü* “ölüm” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 248a) Kelime **MM** adlı metinde tanıklanmıştır: *inanmak kıyāmet taķı ölgüge* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 97) “Ölüme ve kıyamete inanmak.”

Kıp. : -

ölgüçi : “ölecek”

< *öl-güçi* “ölecek (olan)”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ölgüçi* “ölecek” (Arat, 1979b: 360) Kelime **KB** adlı metinde tanıklanmıştır: *sevinçlerke avnıp üküş külgüçi / sıgıtka anunğu aya ölgüçi* (KB) “Ey fâni insan, daima sevinç içinde avunup gülen kimseler ağlamalara hazır olmalıdırlar.” (Arat, 1979a: 131)

Hrz. : -; **Kıp. :** -

ölmeçi : “ölmek üzere olan, ölümcül”

< *öl-me(k)+çi* “ölümcül”

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hrz. : *ölmeçi* “ölmek üzere olan, ölümcül” (Sağol, 1993: 839) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *bolgınçağa tigrü ölmeçi* (HTKT) (Sağol, 1993: 175) “Ölmek üzere oluncaya kadar.”

Kıp. : -

ölmek : “ölme, ölüm”

< *öl-mek* “ölme, ölüm” (DTS: 383b)

Orh. : -

Uyg. : *ölmek* “ölme, ölüm” (Wilkens, 2021: 531a) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *inçip tugmak ölmäk sansar muntın kıdığ tătir* (BT I) (Hazai ve Zieme, 1971: 32) “Bununla birlikte doğum ölüm çemberi (saṃsāra) bu taraftaki kıyıdır.” *tugmak ölmäk sansarka sanlıg koltaçı ärür* (HT VI) “Doğmak ölmek döngüsüne (saṃsāra) aittir.” (Ölmez, 1994: 93)

Krh. : -; **Hrz. :** -

Kıp. : *ölmek* “ölmek, ölüm” (Toparlı vd., 2007: 210b) Kelime **TA** adlı metinde tanıklanmıştır.

ölmeklig : “vefat etme, ölüm”

< *öl-mek+lig* “ölümlü” (DTS: 383b)

Orh. : -

Uyg. : *ölmeklig* “vefat etme, ölüm” (Wilkens, 2021: 531a; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **AYS**, **BT** ve **UigTot.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tugm[aklıg] ölmäklig taloyka kirdimiz ärsär* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 120) “Doğum ve ölüm denizine

girdik ise” *tugmak ölmäklig andirabav* (UigTot.) (Zieme ve Kara, 1978: 54; ayrıca bk. Aris, 2018: 114) “Doğum (ve) ölüm ara durumu”

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ölmeklik : “ölüm”

< *öl-mek+lik* “ölüm”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ölmeklik* “ölüm” (Borovkov, 2002: 210) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yaratdı ölümni ya nī ölmeklik dirildükdin soñ* (AT.) (Borovkov, 2002: 210) “Dirildikten sonra ölmeyi yani ölümü yarattı.”

Hz. : -; Kıp. : -

öltürmek : “öldürme”

< *öl-tür-mek* “öldürme”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *öltürmek* “öldürme” (Üşenmez, 2010: 541) Kelime **ÖN** adlı metinde tanıklanmıştır: *taķı öltürmekleri birle peygāberlerni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 290) “Peygamberleri öldürmeleriyle.”

Hz. : -; Kıp. : -

öltürt- : “öldürtmek”

< *öl-tür-t-* “öldürtmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hz. : *öltürt-* “öldürtmek” (Ata, 1997b: 507b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *üç yüz yetmiş yalavaçnı öltürtti* (KE) (Ata, 1997a: 226) “Üç yüz yetmiş peygamberi öldürttü.”

Kıp. : *öltürt-* “öldürtmek” (Toparlı vd., 2007: 210b) Kelime **TZ** adlı metinde tanıklanmıştır.

öltürüş- : “karşılıklı öldürmek”

< *öl-tür-üş*- “karşılıklı öldürmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -; Hrzs. : -

Kıp. : *öltürüş*- “karşılıklı öldürmek” (Toparlı vd., 2007: 210b) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır: *öltürüşmek birle kâfirler birle* (İM) (Toparlı, 2017: 63) “Kâfirlerle karşılıklı öldürülmek.”

öltüz- : “öldürmek” → **öldür-**

< *öl-tüz*- “öldürmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrzs. : *öltüz*- “öldürmek” (Ata, 1997b: 507b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *teveni öltüzdi* (KE) (Ata, 1997a: 49) “Deveyi öldürdü.”

Kıp. : -

ölüçi : “ölücü, fâni”

< *öl-üg+çi* veya *öl-güçi* “fâni”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ölüçi* “ölücü, fâni” (Ünlü, 2004: 609b) Kelime **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uđu barmağay hiç boğun anıñ ölüçi zamān ker<ü> qalmağaylar* (TİEM) (Ünlü, 2004: 60) “Hiçbir ümmet ecelini öne alamaz ve geriletemezler.” (Yazır, 2014: 344, 23/43)

Hrzs. : -; Kıp. : -

ölüg : “ölü, ceset”

< *öl-üg* “ölü, kadavra” (EDPT: 142a; OTWF: 173; DTS: 384a)

Orh. : -

Uyg. : *ölüg* “ceset, ölü, kadavra” (Wilkens, 2021: 531b; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **BT, HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kim muntag ädgülüg maitri bodis(a)v(a)tag körgäli küsämäsär takı yämä tirig ölüg ol atanur* (Maitri) “Ve yine Maitri Bodhisattva’nın (söylediği) fevkalade iyi (şeyleri) işitmeye gelmeyen bir kimseye ‘Diri iken ölüdür.’ denir. (Tekin, 1960: 53) *yeti ordo ölüg äd t(a)var*

basutumuz bolzun (HT VII) (Röhrborn, 1991: 142) “Yedi saray ölü, mal mülk yardımımız olsun.”

Krh. : *ölüg* “ölü, ceset” (Arat, 1979b: 360; Kaçalın, 2019: 371; Kök, 2004: 534; Borovkov, 2002: 210; Ata, 2004: 581; Üşenmez, 2010: 541) Kelime **KB**, **DLT**, **At**, **TİEM**, **AT**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölügni körügli me qalmaz tirig / ölümke anun tutma kılķıñ irig* (KB) “Ölüyü gören hiç kimse diri kalmaz; ölüme hazırlan, haşın olma.” (Arat, 1979a: 513) *ölüglig körür sen ölüg sen tirig / sezik tutma bir kūn eşüngey yërig* (KB) “Ölümlüleri görüyorsun sen de öleceksin; her diri olan şüphesiz bir gün toprak ile örtülecektir.” (Arat, 1979a: 380) Kelime **DLT**’de Ar. mayyit ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 371). *bu kudret idisi uluğ bir bayat / ölüglerni tirgüzmek asan aña* (At.) “O, kudret sâhibi büyük bir Tanrı’dır; ölüleri diriltmek onun için kolay bir iştir.” (Arat, 2006: 42) *ölügdin tirig hem tirigdin ölüg / çıkarur körür sen munı keđ aña* (At.) “O, dirileri öldürdüğü gibi ölüleri de diriltir, görürsün; bunu iyi bil.” (Arat, 2006: 42) *tirgürür sen ölüglerni* (TİEM) (Kök, 2004: 30) “(Allah) ölüleri (tekrar) diriltir.” *ol vaktğa tegi hêç ölüg suv üze yoķaru kelmes erdi* (AT.) “O zamana kadar cenaze hiç su üstüne çıkmazdı.” (Borovkov, 2002: 210) *ol tirgüzür ölüglerni...* (AT.) (Borovkov, 2002: 210) “O, ölüleri diriltir.” *tanrı yolu içinde ölügler tēp* (JR) (Ata, 2004: 6) “Allah yolunda (savaşan) ölümler diyerek.” *ol tirgüzür ölüglerni kamuğ neñ üze* (JR) (Ata, 2004: 118) “O, bütün her şeyiyle ölümleri diriltir.” *tirgürür tanrı ölüglerni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 216) “Allah ölümleri diriltir.”

Hrz. : *ölüg* “ölü, ceset” (Ata, 1997b: 507b; Ata, 2014: 337b; Sağol, 1993: 840; Toparlı ve Argunşah, 2014: 248a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölügni yërge kömgüsün bilmes erdi* (KE) (Ata, 1997a: 23) “Ölüyü toprağa kömmesini bilmezdi.” *ol ölügni cināzağa koğar bolsalar* (NF) (Eckmann, 2014: 308) “O ölüyü cenazeye koysalar.” *ölüglük hālında* (HTKT) (Sağol, 1993: 397) “Ölü iken.” *ölügge teyemmüm revā ol* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 107) “Ölüye teyemmüm uygundur.”

Kıp. : *ölüg ~ ölü* “ölü” (Toparlı vd., 2007: 210b; Argunşah ve Güner, 2015: 794) Kelime **CC**, **GT**, **GI**, **İM**, **KF**, **KFT**, **Kİ**, **MS** ve **TA** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölülerdin kelür mi hergiz āvāz* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 4) “Ölümlerden asla ses gelmez.” *çıkısa yumurtkadan ölüg bala* (İM) (Toparlı, 2017: 258) “Yumurtadan ölü yavru çıkısa.”

ölügse- : “ölmek istemek”

< *öl-ügse-* “ölmek istemek” (OTWF: 527; EDPT: 145a; DTS: 384a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ölügse-* “ölü olmak istemek, murdar, leş, kesilmeden ölen hayvan” (Kaçalın, 2019: 371; Kök, 2004: 534) Kelime **DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *er ölügsedi (mayyit) (DLT)* “Adam ölü olmak istedi.” (Kaçalın, 2019: 371) *harām kıldı siler üze ölügseni kınnı toñuz etini (TİEM)* (Kök, 2004: 201) “Sizlere ölüyü, kanı, domuz etini haram kıldı.”

Hrz. : -; Kıp. : -

ölügse : “ölü, cenaze, ceset”

< *öl-üg+se* “ölü, ceset”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ölügse* “ölü, cenaze, ceset; kesilmeden ölen hayvan” (Ata, 2014: 338; Sağol, 1993: 840) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bir it ölügsesi kördi (NF)* (Eckmann, 2014: 271) “Bir köpek ölüsü gördü.” *harām kılındı sizniñ üze ölügse takı kan (HTKT)* (Sağol, 1993: 75) “Kesilmeden ölen hayvan ve kan sizlere haram kılındı.”

Kıp. : -

ölügsek : “ölümlü, fâni”

< *öl-ügse-k* “ölümlü, fâni”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ölügsek* “ölümlü, fâni” (Ata, 1997b: 508a) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bu ölügsek tegreside (KE)* (Ata, 1997a: 345) “Bu fâni dünyada.”

Kıp. : -

ölügselik : “ölüm”

< *öl-üg+se+lik* “ölüm”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ölügselik* “ölüm” (Ata, 2014: 338a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *etini yemek ölügselik hālinda* (NF) (Eckmann, 2014: 267) “Etini yemek ölüm hālinde.”

Kıp. : -

ölüm : “ölüm”

< *öl-üm* “ölüm” (OTWF: 292; EDPT: 146a; DTS: 384a)

Orh. : -

Uyg. : *ölüm* “ölüm” (Wilkens, 2021: 531b; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölüm üdi yagudukda ‘äñ öñrä öz ornınta yatıp tolp ätözi titräyür* (DKPAM) “Ölüm vakti yaklaştığında ilk önce kendi yatağında yatıp bütün bedeni titrer.” (Elmalı, 2009: 157) *tükäyü ölümkä yoluk (!) boldukta ögümüz kañımaz maitreya* (BT III) (Tezcan, 1974: 75) “Tamamıyla ölümle karşılaşınca annemiz babamız Maitreya!”

Krh. : *ölüm* “ölüm” (Arat, 1979b: 361; Kaçalın, 2019: 371; Arat, 2006: L1a; Kök, 2004: 534; Borovkov, 2002: 210; Ata, 2004: 581; Üşenmez, 2010: 541) Kelime **KB**, **DLT**, **At.**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *nêçe kêç yaşap öz tirig tursa sen / ölüm boldı ahır yanış körse sen* (KB) “Ne kadar çok yaşarsan yaşa ve ne kadar hayatta kalırsan kal, dikkat edersen en son karşılaşacağın şey ölümdür.” (Arat, 1979a: 164) *aya aç közi suķ bu dünya kılı / ölüm suķlanur kör sini tutğalı* (KB) “Ölüm gelip kapıyı çalarsa; ululuk, büyüklük ve bütün bu beyliğin hepsi burada kalır.” (Arat, 1979a: 611) Kelime **DLT**’de Ar. *mawt* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 371). *kel ottın özün yul ölümün öñe* (At.) “Gel, ölmeden kendini ateşten kurtar.” (Arat, 2006: 42) *tegme bir öz tatqısı ol ölümni* (TİEM) (Kök, 2004: 52) “Her canlı ölümü tadacaktır.” *çıktılar ellerindin anlar miñler ölümün saķlanu* (TİEM) (Kök, 2004: 27) “Yurtlarından binlerce kişi ölümden saklanıp gittiler.” *tiriglig bêrgüçi ol turur ölümü bêrgüçi ol turur* (AT.) (Borovkov, 2002: 210) “Can veren de ölümü veren de odur.” *bizge ölüm yok tédiler* (AT.) (Borovkov, 2002: 210) “Bize ölüm yok, dediler.” *ermez mü meger evvelkı ölümümüz ermez miz biz yandura kıparmışlardın* (JR) (Ata, 2004: 128) “İlk ölümümüzden ilerisi yok ve biz, yeniden diriltilecek değiliz.” (Yazır, 2014: 496, 44/35) *sürlürler teg ölümke* (JR) (Ata, 2004: 33) “Ölüme sürüklenirler.” *anlarını tükel alğınçağa tegrü ölüm* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 541) “Ölüm onları alıncaya kadar.”

Hz. : *ölüm* “ölüm” (Ata, 1997b: 508a; Ata, 2014: 338a; Sağol, 1993: 840) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *öz adağını birle ölümge keldin* (KE) (Ata, 1997a: 226) “Kendi ayağınla ölüme geldin.” *ölüm kelmışde* (NF) (Eckmann, 2014: 121) “Ölüm geldiğinde.” *kelginçege tegrü saña ölüm* (HTKT) (Sağol, 1993: 192) “Ölüm sana gelinceye kadar.”

Kıp. : *ölüm* “ölüm” (Toparlı vd., 2007: 211a) Kelime **BM**, **GT**, **Ğİ**, **İM**, **KF**, **MG** ve **TZ** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yoktur ölümünden özge devā* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 14) “Ölümden başka çare yoktur.” *ol ölüm turur* (İM) (Toparlı, 2017: 71) “O ölümdür.”

ölümçi : “ölüme mahkûm kişi”

< *öl-üm+çi* “ölmek üzere olan” (OTWF: 114-115; DTS: 384a)

Orh. : -

Uyg. : *ölümçi* “ölüme mahkûm kişi” (Wilkens, 2021: 532a; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ol erinç ölümçi tınl(ı)g irnin yalvanu isig öziñā umuğı üzülüp kim ārsār* (DKPAM) “O zavallı, ölüme mahkûm canlı, dilini çıkarıp, dudaklarını yalayarak yaşamından ümidini kesmiş (bir halde)” (Elmalı, 2009: 58)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

ölümlüg : “ölüm, ölümlü, ölüm tehlikesi”

< *öl-üm+lüg* “ölümlü” (EDPT: 147a; OTWF: 147; DTS: 384a)

Orh. : -

Uyg. : *ölümlüg* “ölüm, ölümlü, ölüm tehlikesi” (Wilkens, 2021: 532a; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **BT**, **HT** ve **TT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ölümlüg yārdā* (HT X) (Mirsultan, 2010: 167) “Ölümlü yerde”

Krh. : -; Hz. : -

Kıp. : *ölümlüg* “ölümlü, fâni” (Toparlı vd., 2007: 211a; Argunşah ve Güner, 2015: 794) Kelime **CC** adlı metinde tanıklanmıştır.

ölür- : “öldürmek”

< *öl-ür-* “öldürmek” (DTS: 384a)

Orh. : -

Uyg. : ölü- “öldürmek” (Wilkens, 2021: 532b; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şavaripa bahşı balıglı kâyiktâ ulatı ülgüsüz üküş tınl(ı)glarig ölüri turur* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 58) “Şavaripa üstat, yaralı hayvanı ve sayısız canlıyı öldürmektedir.” *öküş yalanguklarig özüümüz ölürdümüz* (Maitri) “Birçok insanı kendimiz öldürdük.” (Tekin, 1960: 145) Ayrıca kırş; *ölürgüçi* “katil” (Wilkens, 2021: 532b) Kelime **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *özlüg ölürgüçi kişiniñ ayıg tüşin takı nomlayı y(a)rıkazun* (DKPAM) “Canlı öldüren kişinin cezasını da anlatınız.” (Elmalı, 2009: 79)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ölmek : “öldürme”

< *öl-ür-mek* “öldürme” (DTS: 384b)

Orh. :

Uyg. : ölmek “öldürme” (Wilkens, 2021: 532b) Kelime **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *özlüg ölmäk ulatı on k(a)rmap(a)t ärtmäk ayıg kılınçdın tıdgalı udaçı bolayın* (DKPAM) “Canlı öldürmek ve (diğer) on günahı işlemekten (ve onları) kötü davranıştan alıkoymaya muktedir olayım.” (Elmalı, 2009: 67) *öz[lüg ölmäkniñ] tatıgıña tatganıp* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 270) “Canlı öldürmenin tadına bakarak”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ölmeklig : “öldürme”

< *öl-ür-mek+lig* “öldürme”

Orh. : -

Uyg. : ölmeklig “öldürme” (Wilkens, 2021: 532b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *özlüg ölmäklig tsuy ayıg kılınçlarig tıdgalı* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 252) “Canlı öldürmeye ilişkin kötü₂ davranışları ortadan kaldırır.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ölüt : “cinayet; kesme”

< *öl-üt* “öldürüş” (OTWF: 310; EDPT: 130a; DTS: 384b)

Orh. : -

Uyg. : *ölüt* “cinayet; kesme” (Wilkens, 2021: 532b; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **BT**, **HT**, **TT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tınl(ı)glar âşidip ölüt ölürmäkdin tıdılmazlar* (DKPAM) “Pek çok canlı işitip öldürmekten vazgeçmezler.” (Elmalı, 2009: 60) *ölüt ölürmäk k(a)rmap(u)t arag küzädmäk ugrınta beş törlüg tıltagın tükäl[l]ig ärdi ärsär* (HamiZus.) (Klimkeit vd., 1998: 64) “Cinayet işleme davranışını tasfiye etmek uğrunda beş tür nedenle tamamlanınca”

Krh. : *ölüt* “savaş” (Kaçalın, 2019: 371) Kelime **DLT**’de Ar. *kitāl* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 371).

Hrz. : -; Kıp. : -

ölütçi : “katil, cellat”

< *öl-üt+çi* “katil, cellat” (OTWF: 115; EDPT: 134b; DTS: 384b)

Orh. : -

Uyg. : *ölütçi* “katil, cellat” (Wilkens, 2021: 533a; Caferoğlu, 1968: 150) Kelime **AYS**, **BT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: *ölütçi çantal ärdi* (Maitri) “Cellat₂ idi.” (Tekin, 1960: 116) *yavız y(a)vlak ölütçi (y)ätitçi kişilär* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 86) “Kötü₂ katil₂ insanlar”

Krh. : *ölütçi* “öldürücü, katil” (Arat, 1979b: 361; Kaçalın, 2019: 371) Kelime **KB** ve **DLT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *qayı oğrı tevlig qaraqçı kunuq / kuyusu basımçı ölütçi kıruq* (KB) “Kimi hırsız, sahtekâr, yankesici, dolandırıcı; kimi zalim olur, kimi öldürücü ve yıkıcı olur.” (Arat, 1979a: 191) Kelime **DLT**’de Ar. *kitāl* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 371).

Hrz. : -; Kıp. : -

ölütle- : “cinayet işlemek”

< *öl-üt+le-* “katletmek” (DTS: 384b)

Orh. : -

Uyg. : *ölütle-* “cinayet işlemek” (Wilkens, 2021: 533a) Kelime **Maitrisimit** adlı metinde tanıklanmıştır: *kapil(a)vastu balıktaki şakılarıq ölütläp* (HamiZus.) “Kapilavastu şehrindeki Şakyaları katlederek.” (Klimkeit vd., 1988: 24)

Krh. : *ölütte*- “öldürmek” (Kaçalın, 2019: 371) Kelime **DLT** adlı metinde tanıklanmıştır: *er ölütlede (cādala hattā kāda yūki ‘u’l-muḳātala)* (DLT) “Adam, öldüresiye dalaştı.” (Kaçalın, 2019: 371)

Hrz. : -; **Kıp.** : -

pūde : “ölme, çürüme”

< Far. *pūda* “çürük, parçalara ayrılmış” (Steingass, 1998: 259a)

Orh. : -; **Uyg.** : -

Krh. : *pūde* “ölmek, çürümek” (Ünlü, 2004: 617a) Kelime **TIEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *aydı kim tirgürür süñüklerni ol pūde bolsa* (TIEM) (Ünlü, 2004: 144) “Şöyle söyledi: Kemiklerin çürümüşse onları kim diriltebilir?”

Hrz. : -; **Kıp.** : -

tepele- : “öldürmek, helak etmek”

< *töpü+le-* “öldürmek” (EDPT: 441b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -; **Hrz.** : -

Kıp. : *tepele-* “öldürmek, helak etmek” (Toparlı vd., 270a) Kelime **Kİ** adlı metinde tanıklanmıştır.

üzütlüg : “ruhlu, canlı, ruhsal”

< *öz+üt+lüg* “ölü, ruhlu” (EDPT: 282b)

Orh. : -

Uyg. : *üzütlüg* “ruhlu, canlı, ruhsal” (Wilkens, 2021: 835a; Caferoğlu, 1968: 276) Kelime **AYS** ve **BT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üzütlüg kamaḡka üküş törlüg asıḡ tusu kıltaçı ärür* (AYS V) “Ölü olanların hepsine çok çeşitli fayda₂ verecektir.” (Uçar, 2009: 255) *üzütlüg aḡunlug* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 194) “Canlı₂”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

vefāt : “vefat, ölüm”

< Ar. *vefāt* “ölüm” (Steingass, 1998: 1475a)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *vefât* “vefat, ölüm” (Ata, 1997b: 690b; Ata, 2014: 461a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 268b) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ya kûb yalavaç vefât kıl[dı]* (KE) (Ata, 1997a: 154) “Yakup peygamber vefat etti.” *vefâtında vaşıyyat kıldı* (NF) (Eckmann, 2014: 128) “Ölümünde vasiyet etti.” *kerek yâ vefât* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 131) “Yahut ölüm gerek.”

Kıp. : *vefât* “vefat, ölüm” (Toparlı vd., 2007: 302b) Kelime **Gİ**, **GT**, **İM** ve **KF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *vefât etti* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 146) “Vefat etti.” *resûl vefâtının sonra* (İM) (Toparlı, 2017: 196) “Peygamber vefatından sonra.”

yit- : “ölmek, kaybolmak”

yit- “kaybolmak, yok olmak” (EDPT: 885a; DTS: 263b)

Orh. : -

Uyg. : yit- “kaybolmak, ölmek, yok olmak” (Wilkens, 2021: 906a; Caferoğlu, 1968: 299) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anı körüp ölgây, yitgây tep* (HT V) (Dietz vd., 2015: 216) “Onu görünce ölecek, yok olacak diyerek” *ât’öztâki tîltâki köñültâki ayıg kılınçlar yitip* (BT VIII) (Kara ve Zieme, 1977: 54) “Bedendeki, sözdeki, gönüldeki kötü ameller yok olarak”

Krh. : yit- “yitmek, kaybolmak” (Arat, 1979b: 548) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *bolup toğmaduk teg yitip bardı can / ajunda atı kaldı belgü nişan* (KB) “Ruh hiç doğmamış gibi kayboldu, gitti; dünyada alamet ve nişan olarak yalnız adı kaldı.” (Arat, 1979a: 169)

Hrz. : -; Kıp. : -

yitdür- ~ yitür- : “yitirmek, kaybetmek, yok etmek”

< yit-dür- “yitirmek, kaybetmek”

Orh. : -

Uyg. : *yitdür-* “kaybetmek, yitirmek; unutmak, unutturmak” (Wilkens, 2021: 906a; Caferoğlu, 1968: 299) Kelime **AYS** serisinde tanıklanmıştır: *kenindä ogulug yitürdüktä, busuşı ämgâki üküş turur* (AYS X) “Sonra oğlumu kaybedinci acısı¹² büyük oldu.” (Gulcalı, 2015: 101)

Krh. : *yitür-* “kaybetmek, yitirmek” (Arat, 1979b: 548) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *ata öldi erse oğul bar tirig / birisin yitürdüm tutayın birig* (KB) “Babası öldüyse oğlu hayattadır; birini kaybettim bari birini tutayım.” (Arat, 1979a: 175) *nêçe miñ tapuğçı tapındı yılın / çıkar can üdinde yitürdi yolın* (KB) “Kaç bin kul yıllarca ibadet ile meşgul oldular ve tam can verecekleri sırada delalete düştüler.” (Arat, 1979a: 402)

Hrz. : *yitür-* “kaybetmek, yitirmek” (Ata, 1997b: 740b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *yêti yaşap yaş oğulnı yitürben* (KE) (Ata, 1997a: 85) “Yedi yaşına gelip oğlunu kaybedince.”

Kıp. : -

yitil- : “yok olmak, kaybolmak”

< *yit-il-* “kaybolmak” (EDPT: 890a)

Orh. : -

Uyg. : *yitil-* “yok olmak, kaybolmak” (Caferoğlu, 1968: 299) Kelime **BT**, **HT** ve **Maitrisimit** adlı eserlerde tanıklanmıştır: (...) *nomlug şazın (...) yitilür alkınur (...)* (Maitri) “... Din şeriatı ... azalır, eksilir.” (Tekin, 1960: 49)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yitlin- : “kaybolmak, geçip gitmek, yok olmak”

< *yit-lin-* “gitmek, ortadan kaybolmak” (EDPT: 891a)

Orh. : -

Uyg. : *yitlin-* “kaybolmak, geçip gitmek, yok olmak” (Wilkens, 2021: 907a; Caferoğlu, 1968: 299) Kelime **AYS**, **BT** ve **Maitrisimit** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ş(a)mnu [t(ä)ñri] anta ok yitlinip barır* (Hami 15) (Klimkeit vd., 1993: 199) “Şamnu tanrı bir anda ortadan kaybolur.” *ötrü ançata köni nomlar kertü yörüglär yitlinür yokaşur* (AYS III) “İşte o zaman doğru öğretiler (*Dharmalar*), gerçek yorumlar kaybolur, yok olur.” (Ölmez, 1991: 78)

Krh. : -; Hz. : -; Kıp. : -

yitlinmek : “yok olma, ölme, kaybolma”

< *yit-lin-mek* “ölme”

Orh. : -

Uyg. : *yitlinmek* “yok olma, ölme, kaybolma” (Wilkens, 2021: 907a) Kelime **HT** adlı seride tanıklanmıştır: *bir samtso açari yetlinmäki üzä* (HT X) (Mirsultan, 2010: 152) “Tripitaka ustası(nın) ölmesiyle”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yitlintür- : “yok etmek, kaybetmek”

< *yit-lin-tür-* “kaybetmek, yitirmek” (EDPT: 891b)

Orh. : -

Uyg. : *yitlintür-* “yok etmek, kaybetmek” (Wilkens, 2021: 907a; Caferoğlu, 1968: 299) Kelime **TT** dizisinde tanıklanmıştır: *turum ara top yokağturur yitlintürür* (TT II) “Kısa sürede birçoğunu kaybeder.” (Bang ve Gabain, 1929: 425)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yitür- : “kaybetmek; öldürmek”

< *yit-ür-* “kaybetmek” (EDPT: 893a)

Orh. : -

Uyg. : *yitür-* “öldürmek; kaybetmek” (Wilkens, 2021: 907b; Caferoğlu, 1968: 299) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yetüräyin (...)* (DKPAM) (Wilkens, 2016: 410) “Öldüreyim.”

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

yo- : “yok olmak”

**yo-* “yıkma, yok etmek” (EDPT: 885b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *yo-* “yok olmak” (Ata, 1997b: 740b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *barça öldi yop tükendi* (KE) (Ata, 1997a: 32) “Hepsi öldü, yok olup tükendi.”

Kıp. : -

yok : “yok; yok olma; değil; hayır”

< **yo-k* “hiçbir şey” (EDPT: 895b; OTWF: 257; DTS: 272b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yok* “yok; yok olma; değil; hayır” (Borovkov, 2002: 329) Kelime **AT**. adlı metinde tanıklanmıştır: *erür anıñ işi yok bozun bolguluğ* (AT.) “Onların sonu yok olma, helâklîktir.” (Borovkov, 2002: 329)

Hrz. : -; Kıp. : -

yokad- : “yok olmak, ortadan kalkmak, tükenmek” → **yokat-**

< *yok+ad-* “yok olmak” (OTWF: 490; EDPT: 900a; DTS: 273; ayrıca bk. Ayazlı, 2016: 288)

Orh. : -

Uyg. : *yokad-* “mahvolmak, yok olmak, azalmak, kaybolmak, çözülmek, geçip gitmek, ortadan kalkmak” (Wilkens, 2021: 910b; Caferoğlu, 1968: 301) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *anta ötrü bädügäli umadın korıp yokadıp bar[ır]* (DKPAM) “Bunun üzerine büyüyemeden zarar verip yok edip gider.” *ötrü olarnı alk[ga]lı yokadturgalı yıglayu* (HT V) (Dietz vd., 2015: 114) “Sonra onları yok etmek₂ için ağlayarak”

Krh. : *yokad-* “yok olmak” (Arat, 1979b: 550; Kaçalın, 2019: 598; Kök, 2004: 682) Kelime **KB**, **DLT** ve **TİEM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *aya usrıķ öz sen ođun yığla tınma / bayatķa tapuğ kıl yok erse yokadtım* (KB) “Ey uyuklayan vücut uyan, ağla, durma; Tanrı’ya ibadet et yoksa ben mahvoldum.” (Arat, 1979a: 647) *yōkad-* (DLT) “Ölüp gitmek.” (Kaçalın, 2019: 598) *kim tañrı yokadtaçı turur anlarnı azu kınadaçı turur anlarnı* (TİEM) (Kök, 2004: 122) “Onları yok edecek olan da cezalandıracak olan da Allah’tır.”

Hrz. : -; Kıp. : -

yokadmak : “mahvolma, yok olma”

< *yok+ad-mak* “yok olma”

Orh. : -

Uyg. : *yokadmak* “mahvolma, yok olma” (Wilkens, 2021: 910b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *yokadmakı t(ä)rkk(i)yä ol* (BT XIII) (Zieme, 1985: 109) “Yok olma

hemen gerçekleşmiştir.” (...) *yokağmak ymä* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 172) “Yok olma da”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

yokağtur- : “öldürtmek, yok ettirmek” → **yokağtur-**

< *yok+ad-tur-* “ortadan kaldırmak, yok etmek” (EDPT: 900b; OTWF: 815; DTS: 273a)

Orh. : -

Uyg. : *yokağtur-* “öldürtmek, yok ettirmek” (Wilkins, 2021: 910b; Caferoğlu, 1968: 301) Kelime **AYS**, **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *tözlüg nomlarıg alkmaz yokağturmaz* (BT XX) (Zieme, 2000: 128) “Esaslı öğretileri yok etmez₂.” *ögümin kañımın yokağturdum ärsär* (AYS III) “Annemi babamı yok ettim ise” (Ölmez, 1991: 28)

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

yokağturmak : “yok etme; silme, tahrip”

< *yok+ad-tur-mak* “yok ettirme”

Orh. : -

Uyg. : *yokağturmak* “yok etme; silme, tahrip” (Wilkins, 2021: 910b) Kelime **BT** serisinde tanıklanmıştır: *ätöz yokağturmakın ymä turgurmaz* (BT XXIX) (Kasai, 2011: 158) “Beden yok etmeyi de durdurmaz.”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

yokağturulğu : “yok etme, helak etme”

< *yok+ad-tur-ul-ğu* “yok etme”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yokağturulğu* “yok etme, helak etme” (Kök, 2004: 682) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *bütünlükün olar yokağturulğu turur* (TİEM) (Kök, 2004: 119) “Şüphesiz ki onlar helak edilecektir.”

Hr. : -; Kp. : -

yokal- : “yok olmak”

< *yoka-l- “yok olmak; kaybolmak” (EDPT: 902a; DTS: 273b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : yoḡal- “yok olmak, mahvolmak, zarara uğramak, helâk olmak; boşa gitmek, ölmek” (Arat, 1979b: 550; Kök, 2004: 682; Borovkov, 2002: 330; Ata, 2004: 782; Üşenmez, 2010: 665) Kelime **KB**, **TİEM**, **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *törümüş neḡ erse yoḡalḡu turur / törütüḡli ḡalıḡ ne ḡolsa ḡılır* (KB) “Yoktan var olan her şey tekrar yok olacaktır; yaratan Tanrı ne isterse onu yapar.” (Arat, 1979a: 85) *taḡı kim istese islāmın öḡin dīnni ḡabūl ḡılınmaḡay andın taḡı ol cihān içinde yoḡalḡanlardın* (TİEM) (Kök, 2004: 42) “Her kim de İslamın dışında bir din ararsa, artık ondan, imkânı yok o din kabul olunmaz.” (Yazır, 2014: 60, 3/85) *bar neḡe köp yoḡalt(t)uḡ mundın oza ḡalḡlardın kim anlar ḡatıḡraḡ erdi* (AT.) “Biz bundan önceki nice nesilleri yok ettik ki, onlar daha kuvvetli idiler.” (Borovkov, 2002: 330) ayrıca *krḡ; kim kim ḡılsa ḡunı bas anlar yoḡalḡanlardın bolḡaylar* (AT.) “Her kim böyle yaparsa, onlar hüsrana düşenlerdir.” (Borovkov, 2002: 330) *kim tansa īmānḡa ḡın oḡ yoḡaldı anıḡ ‘ameli* (JR) (Ata, 2004: 20) “İmanı inkâr edenlerin ameli yok oldu.” *bir er yoḡalsa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 319) “Bir kişi ölürse.”

Hrz. : yoḡal- “yok olmak, helak olmak” (Ata, 1997b: 742b; Sağol, 1993: 1036) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anda keḡin aḡınları yoḡalu başlaḡay* (KE) (Ata, 1997a: 160) “Ondan sonra başkaları yok olmaya başlayacak.” *eger bir er yoḡalsa* (HTKT) (Sağol, 1993: 74) “Eğer bir adam vefat ederse.” ayrıca; *yoḡalḡan* “yok olan, helak olan” (Sağol, 1993: 1036) *tegme bir nerse yoḡalḡan* (HTKT) (Sağol, 1993: 297) “Her bir şeyi yok eden.”

Kıp. : -

yoḡalmaḡlıḡ : “yok olmak, felaket”

< *yoḡa-l-maḡ+lıḡ “yok olma”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : yoḡalmaḡlıḡ “yok olmak, felaket” (Borovkov, 2002: 330) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *bas tatdılar işlerinüḡ vabalıḡı taḡı boldı ‘akıbatı işlerin yoḡalmaḡlıḡ* (AT.) “Onlar kendi işlerinin cezasını tattılar, işlerinin sonu da felaket oldu.” (Borovkov, 2002: 330)

Hrz. : -; Kıp. : -

yoğalt- : “yok etmek”

< *yoğal-l-t- “yok etmek”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yoğalt-* “yok etmek” (Ata, 2004: 782) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *yoğaltğay sizni* (JR) (Ata, 2004: 68) “Sizi yok edecek.”

Hrz. : -; Kıp. : -

yoğaltur- : “yok etmek, ortadan kaldırmak”

< *yoğal-l-tur- “yok etmek, ortadan kaldırmak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yoğaltur-* “yok etmek, ortadan kaldırmak” (Kök, 2004: 682) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yoğalturur mu sen bizni anıñ birle kim kıldı biligsizler bizdin* (TİEM) (Kök, 2004: 121) “Bizleri o akılsızların ettikleri yüzünden yok mu edeceksin?” (Yazır, 2014: 168, 7/155)

Hrz. : -; Kıp. : -

yoğat- : “yok etmek, helâk etmek” → **yoğad-**

< *yoğ+ad-* “yıkmaq, yok etmek” (EDPT: 900a; OTWF: 490; DTS: 273b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yoğat-* “yok etmek, helak etmek” (Borovkov, 2002: 330; Ata, 2004: 783; Üşenmez, 2010: 666) Kelime **AT.**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *uş yoğatduğ ozağı ümmetlerinizni bar mu ibret alğan* (AT.) “İşte sizin önceki ümmetlerinizi yok ettik, ibret alan var mı?” *yoğattımız anı kim kıldur erdi fir‘avn-ı kâfir/kibr anıñ bodnu* (JR) (Ata, 2004: 27) “Firavun ve (onun) halkının yaptığı şeyleri yerle bir ettik.” *yoğatsın anlarını tañrı* (JR) (Ata, 2004: 151) “Allah onları yok etsin!” *ol kim bolmadı idin konumlarının yoğatğanı küç birle tağı anıñ eyeleri gâfiller* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 305) “Bu şundan dolayıdır ki, Rabbin, halkı habersiz/gafil halde iken, ülkeleri haksız yere yok edici değildir.” (Yazır, 2014: 143, 6/131)

Hrz. : -; Kıp. : -

yoğattur- : “geçersiz kılmak, silmek, yok etmek” → **yoğadtur-**

< *yoğ+ad-tur-* “yıkamak, yok etmek” (EDPT: 900b; DTS: 273a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *yoğattur-* “geçersiz kılmak, silmek, yok etmek” (Kök, 2004: 682) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *yoğat(t)urdımız anı kim kılar erdi fir’avn yme anıñ boğunu* (TİEM) (Kök, 2004: 119) “O firavunun halkını yok ettik.”

Hrz. : -; Kıp. : -

yoğatıl- : “yok edilmek, helak edilmek”

< *yoğ+ad-ıl-* “yok edilmek”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *yoğatıl-* “yok edilmek, helak edilmek” (Sağol, 1993: 1037) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ād yoğatıldı* (HTKT) (Sağol, 1993: 448) “Ad kavmi yok edildi.”

Kıp. : -

2.11.4. Ahiret ve Öte Dünya

ağiret : “ahiret”

< Ar. *ağirat* “görünmez dünya” (Steingass, 1998: 25a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ağirat* “ahiret, öbür dünya” (Kök, 2004: 241; Ata, 2004: 209; Üşenmez, 2010: 326) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *anlarğa turur sevünç dünyā içre āğiret içinde* (TİEM) (Kök, 2004: 152) “Onlara dünya ve ahiret içinde sevinç vardır.” *toğuşsun tağrı yolu içinde anlar kim satarlar yakın tiriglikni āğiretğa* (JR) (Ata, 2004: 11) “Hayatını ahirete verenler Allah yolunda savaşsın.” *dünyāda tağı āğiretde sorarlar sağa* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 233) “Hem dünyada hem de ahirette sana sorarlar.”

Hrz. : *āğiret* “ahiret” (Ata, 1997b: 12b; Ata, 2014: 9a; Sağol, 1993: 510) Kelime **KE**, **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *öğin yalavaçlar āğiretde yığılsalar* (KE) (Ata, 1997: 172) “Diğer peygamberler ahirette bir araya gelseler.” *men āğiretğa nağl*

kılmış bolğay men (NF) (Ata, 2014: 57) “Ben ahirete geçmiş olacağım.” *āhiret yanutı* (HTKT) (Sağol, 1993: 70) “Ahiret hayatı(nın) cevabı.”

Kıp. : *āhiret* “ahiret” (Toparlı vd., 2007: 4b) Kelime **BV, Gİ, GT, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *āhiretniñ kayğusun hergiz yemes* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 159) “Ahiret kaygısını asla çekmez.” *āhiret ‘azābi* (İM) (Toparlı, 2017: 38) “Ahiret azabı.”

āzife : “kıyamet”

< Ar. *āzife* “kıyamet” (Ata, 2004: 245)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *āzife* “kıyamet” (Ata, 2004: 245) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *korķatğıl olarnı āzife küni birle* (JR) (Ata, 2004: 110) “Kıyamet günü ile onları korkut!”

Hrz. : -; Kıp. : -

borğu : “sûr, boru”

borğu “trompet” (EDPT: 361a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *borğu* “sûr, boru” (Sağol, 1993: 581) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol kün ürülür borğuğa* (HTKT) (Sağol, 1993: 234) “O gün boruya üflenir.”

Kıp. : -

ğayb : “gayp, bilinmeyen, gizli olan; ölüm, ahiret”

< Ar. *ğayb* “görünmeyen, gizli; gizemli” (Steingass, 1998: 899b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ğayb* “gayp, bilinmeyen, gizli olan; ölüm, ahiret” (Ata, 1997b: 227a; Sağol, 1993: 634) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bilgil kim gay[b]nı teyridin özge bilgüçi yok* (KE) (Ata, 1997a: 215) “Şunu bil ki, bilinmeyi Allah’tan başka bilen yok.” *anıñ katında gaybnuñ kiritleri* (HTKT) (Sağol, 1993: 95) “Onun katında görünmeyenin anahtarları.”

Kıp. : *ğayb* “göze görünmeyen” (Toparlı vd., 2007: 86a) Kelime **GT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘ālimü’l-ğayb* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 62) “Gaybı bilen (Allah).”

ğayblık : “görünmezlik”

< Ar. *ğayb* “görünmeyen, gizli; gizemli” + Tü.+lık “görünmezlik”

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ğayblık* “görünmezlik” (Sağol, 1993: 635) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *korğarlar idisindin ğayblık birle* (HTKT) (Sağol, 1993: 329) “Görmedikleri halde Rabblerinin korkusunu/saygısını duyarlar.” (Yazır, 2014: 435, 35/18)

Kıp. : *ğayiblik* “kaybolma, belirsizlik” (Toparlı vd., 2007: 86a) Kelime **KFT** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

hisāb : “hesap, ahiretteki sorgu”

< Ar. *hisāb* “hesaplaşma” (Steingass, 1998: 419a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *hisāb* “hesap, ahiretteki sorgu” (Ata, 2014: 173a; Sağol, 1993: 653) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kıyāmet kün su’āl ve hisābdın kōğay* (NF) (Eckmann, 2014: 162) “Kıyamet günü sorgu ve hesaptan korkar.” *hisāb kılınğay* (HTKT) (Sağol, 1993: 476) “Hesaba çekilecek.”

Kıp. : -

kıyāmet : “kıyamet”

< Ar. *kıyāmet* “diriliş; son gün; kargaşa, felaket” (Steingass, 1998: 997a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *kıyāmet* “kıyamet” (Kök, 2004: 449; Ata, 2004: 459; Üşenmez, 2010: 466) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ayturlar saña kıyāmet vaktündin kaçan ol* (TİEM) (Kök, 2004: 124) “Kıyamet ne zaman kopacaktır, diye sordular.” *kınurdımız olar ara yağılıknı sevmemeklikni kıyāmet künke tegi* (TİEM) (Kök, 2004: 77) “Kıyamet gününe kadar sürecektir bir kin ve düşmanlığı kışkırttık.” (Yazır, 2014: 109, 5/14) *kopargay miz anı kıyāmet kün karağı* (JR) (Ata, 2004: 72)

“Kıyamet günü kör olarak diriltiriz.” *ol kün adağın bolur kıyāmet* (JR) (Ata, 2004: 131) “Kıyamet günü ayağa kalkar.” *ürülür kıyāmet borgusu içinde* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 308) “Kıyamet borusu üflenir.”

Hrz. : *kıyāmet* “kıyamet” (Ata, 1997b: 350b; Ata, 2014: 240a; Sağol, 1993: 733; Toparlı ve Argunşah, 2014: 233a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kıyāmet küninde terāzūga ağır* (KE) (Ata, 1997a: 73) “Kıyamet gününde terazi ağır (olur).” *kıyāmetka tegi* (NF) (Eckmann, 2014: 101) “Kıyamete kadar.” *çatarlar tañrı üze yalgannı kıyāmet kün* (HTKT) (Sağol, 1993: 152) “Kıyamet günü Allah’ın üzerinden yalan uyduranlar.” *kıyāmet kün* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 95) “Kıyamet günü.”

Kıp. : *kıyāmet* “kıyamet” (Toparlı vd., 2007: 146b) Kelime **BV**, **GI**, **GT**, **İM**, **İN**, **KF** ve **RH** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kıyāmet kününde* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 147) “Kıyamet gününde.” *ammā yakın kıyāmet turur* (İM) (Toparlı, 2017: 354) “Ancak kıyamet yakındır.”

öte : “öte, öte taraf”

öte “öte, öte taraf” (Ata, 1997b: 510b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *öte* “öte, öte taraf” (Ata, 1997b: 510b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *hicāblardın öte çıkdı* (KE) (Ata, 1997a: 303) “Perdeden öteye yani diğer tarafa geçti.”

Kıp. : -

saķış : “hesap”

< *saķ-ış* “hesap” (EDPT: 816b; OTWF: 273; DTS: 487a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *saķış* “hesap” (Ata, 2004: 604; Üşenmez, 2010: 559) Kelime **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bütünlükün seniñ üze ol qarğış saķış küniñe tegi* (JR) (Ata, 2004: 48) “Şüphesiz ki kıyamet gününe kadar bu lanet üzerinedir.” *saķış künke belgülig künke tegi* (JR) (Ata, 2004: 48) “Hesap₂ gününe kadar.” *tap tañrı saķış kılğan* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 270) “Hesaba çekecek olan Allah’a ibadet et!”

Hrz. : *saķış* “hesap sorma, sorgu” (Sağol, 1993: 867) Kelime **HTKT** adlı metinde tanıklanmıştır: *saķış künindin aşnu* (HTKT) (Sağol, 1993: 345) “Hesap gününden önce.”

Kıp. : -

saķışla- : “hesap sormak”

< *saķ-ış+la-* “hesap sormak”

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *saķışla-* “hesap sormak” (Ata, 2004: 605) Kelime **JR** adlı metinde tanıklanmıştır: *tañrı tap tañrı saķışlağan* (JR) (Ata, 2004: 605) “(Hesap günü) hesap soracak olan Allah’a ibadet et.”

Hrz. : -; Kıp. : -

şırāt : “sırat köprüsü”

< Ar. *şırāt* “yol; cehennem karşısındaki köprü” (Steingass, 1998: 785a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şırāt* “sırat köprüsü, cennete geçmek üzere cehennemin üzerinde kurulan geçilmesi zor köprü” (Ata, 1997b: 558a; Ata, 2014: 372b; Toparlı ve Argunşah, 2014: 255a) Kelime **KE**, **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *üç miñ yıllık şırātdın keçer* (KE) (Ata, 1997a: 73) “Üç bin yıllık sırat köprüsünden geçer.” *şırātı selāmet keçtiñiz* (NF) (Eckmann, 2014: 165) “Sıratı sağ salim geçtiniz.” *añar ne şırāt bar anar ne hisāb* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 100) “Ona ne sırat köprüsü ne de hesap günü var.”

Kıp. : -

şūr : “kıyamette İsrail’in üfleyeceği boru”

< Ar. *şūr* “insanı dirilmeye çağıran İsrail’in borusu” (Steingass, 1998: 795a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *şūr* “kıyamette İsrail’in üfleyeceği boru” (Ata, 1997b: 573b; Sağol, 1993: 893) Kelime **KE** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *şūrı ağıza koyup* (KE) (Ata, 1997a: 252) “Boruyu ağızına koyarak.” *ol kün kim şūrğa ürülür* (HTKT) (Sağol, 1993: 289) “Sura üflenene o gün.”

Kıp. : -

tecellī : “tecelli, görünme, belirme”

< Ar. *tecellī* “belirme” (Steingass, 1998: 283a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *tecellī* “tecelli, görünme, belirme” (Ata, 1997b: 613b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *tecellī nūrı* (KE) (Ata, 1997a: 173) “Tecelli nuru.”

Kıp. : -

terāzū : “terazi, ahirette günah ve sevapların ölçülmesi”

< Far. *terāzū* “denge, eş değer, terazi” (Steingass, 2014: 291a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *terāzū* “terazi, ahirette günah ve sevapların ölçülmesi” (Ata, 2014: 422a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *‘amellerimni terāzūğa keldürüp ölçgeyler* (NF) (Eckmann, 2014: 260) “Amellerimi teraziye koyup ölçecekler.”

Kıp. : -

‘uqbī : “ahiret”

< Ar. *‘uqbī* “son; gelecekteki durum” (Steingass, 1998: 857b)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *‘uqbī* “ahiret” (Ata, 1997b: 666a; Ata, 2014: 445a) Kelime **KE** ve **NF** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *‘uqbīğa ulaşığıl* (KE) (Ata, 1997a: 345) “Ahirete ulaş!” *‘uqbāmız taķı ābadān bolğay* (NF) (Eckmann, 2014: 59) “Ahiretimiz bayındır olacak.”

Kıp. : *‘uqba* “ahiret” (Toparlı vd., 2007: 292a) Kelime **GT** adlı metinde tanıklanmıştır: *tileseñ sa ‘ādet-i ‘uqba* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 158) “Ahiret saadeti dilesen.”

2.11.5. Nimet, Rızık ve Mükâfat

in ‘ām : “nimet verme, bağışta bulunma, iyilik etme”

< Ar. *in ‘ām* “ihşanda bulunma, iyilik yapma” (Steingass, 1998: 112a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *in 'ām* “nimet verme, bağışta bulunma, iyilik etme” (Ata, 2014: 186a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *ihsān ve in 'ām kılmak birle* (NF) (Eckmann, 215) “İhsan ve bağışta bulunmayla.”

Kıp. : *in 'ām* “nimet verme; iyilik etme, lütuf” (Toparlı vd., 2007: 111b) Kelime **GI**, **GT** ve **İM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *in 'ām zikrin bırakıp* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 141) “Nimet zikrini bırakıp.” *ey teğri in 'ām kılğıl* (İM) (Toparlı, 2017: 148) “Ey Allah(ım) iyilik ver.”

ni 'ām : “nimetler”

< Ar. *ni 'ām* “nimetler” (Steingass, 1998: 1411a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *ni 'ām* “nimetler” (Ata, 2014: 315a) Kelime **NF** adlı metinde tanıklanmıştır: *envā -i ni 'ām birle bezedi* (NF) (Eckmann, 2014: 45) “Türlü nimetlerle süsledi.”

Kıp. : -

ni 'met : “iyilik, nimet”

< Ar. *ni 'mat* “lütuf, nimet” (Steingass, 1998: 1412b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ni 'met* “iyilik, nimet” (Kök, 2004: 512; Ata, 2004: 536; Üşenmez, 2010: 522) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *yād kıluğlar tağrıniñ ni 'metlerini siler* (TİEM) (Kök, 2004: 769 “Allah’ın nimetlerini yâd edin!” *yād kılğıl meniñ ni 'metimni seniñ üze atañ üzele* (TİEM) (Kök, 2004: 88) “(Ey Meryem) sana ve babana olan nimetimi yâd et.” *anlarğa kim ni 'met bërdi tağrı anıñ üze ni 'met bërdiñ sen anıñ üze* (JR) (Ata, 2004: 80) “Hem Allah’ın lutfettiği, hem senin iyilikte bulunduğun kimseye.” (Yazır, 2014: 422, 33/37) *ol tağrı ni 'met kıılır* (JR) (Ata, 2004: 80) “Allah rahmette bulunur.” *yād kıluğlar ni 'metimni* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 212) “Lütfumu zikredin!”

Hrz. : *ni 'met* “nimet; lütuf, ihsan” (Ata, 1997b: 468b; Ata, 2014: 315b; Sağol, 1993: 813; Toparlı ve Argunşah, 2014: 245a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ni 'met bërdi* (KE) (Ata, 1997a: 176) “Nimet verdi.” *bërgeñ ni 'metleriñe* (NF) (Eckmann, 2014: 61) “Nimetlerine veren.” *ni 'meti birle* (HTKT)

(Sağol, 1993: 45) “Nimeti sayesinde.” *kılur ni ‘metiñe şükürler keşir* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 137) “Nimetine bolca şükürler eder.”

Kıp. : *ni ‘met* “lütuḫ” (Toparlı vd., 2007: 201b) Kelime **GI, GT, İM, KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cennetniñ ni ‘metlerinden* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 152) “Cennetin nimetlerinden.” *ni ‘met bërse teñri te ‘ālā* (İM) (Toparlı, 2017: 70) “Allahutaala nimet verse.”

öde- : “(Allah’a) borcunu ödemek”

öde- “Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirmek” (EDPT: 43a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *öde-* “(Allah’a) borcunu ödemek” (Borovkov, 2002: 206) Kelime **AT.** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol tañrığa kullıq kılıñ ve anıñ haq(k)ın ödeñ* (AT.) (Borovkov, 2002: 206) “Allah’a kulluk edin ve borcunuzu ödeyin.”

Hrz. : -; Kıp. : -

rızk : “rızk”

< Ar. *rızk* “nimet” (Steingass, 1998: 574a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hrz. : *rızk* “rızk” (Ata, 2014: 352b; Sağol, 1993: 859) Kelime **NF** ve **HTKT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rızkı birle nāzil bolur* (NF) (Eckmann, 2014: 82) “(Allah’ın) rızkıyla iner.” *anıñ rızkındın* (HTKT) (Sağol, 1993: 444) “Onun rızkından.”

Kıp. : *rızk* “Allah’ın bahşettiği nimet, rızık” (Toparlı vd., 2007: 218b) Kelime **GI, GT, İM, KF, KFT, MG** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rızkka müte ‘allıq-turur* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 143) “Rızka bağlıdır.” *kamuğ ‘ālamğa rızk bergen teñri* (İM) (Toparlı, 2017: 22) “Bütün âlemlere rızık veren Allah.”

rūzī : “nimet, rızk”

< Far. *rozī* “günlük yiyecek” (Steingass, 1998: 594a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *rūzī* “nimet, rızk, yiyecek” (Kök, 2004: 542; Borovkov, 2002: 220; Ata, 2004: 598; Üşenmez, 2010: 554) Kelime **TİEM, AT., JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *rūzī bërdimiz anlarkā* (TİEM) (Kök, 2004: 1) “Onlara nimet verdik.”

ol ne kim sen keltürüp sen seniñ rüzñ turur (AT.) “Getirdiklerin senin rızkıdır.” (Borovkov, 2002: 220) *anlarkā bolğay rüzñleri anıñ içinde erte kēçe* (AT.) “Onlara orada gece gündüz rızık vardır.” (Borovkov, 2002: 220) *ayğıl meniñ idim kēñütür rüzñni kimke tilese* (JR) (Ata, 2004: 85) “De ki: Benim Rabb’im kime rızık dilerse (onun rızkı) genişler.” *idileri üskinde rüzñ bērlürler* (JR) (Ata, 2004: 6) “Allah katında rızıklandırılırlar.” *tegme bir kez kim rüzñ bērildiler* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 210) “Her birine bir kez rızık verildi.”

Hrz. : *rüzñ* “rızk, yiyecek; nasip, kısmet” (Ata, 1997b: 526b; Ata, 2014: 354b; Sağol, 1993: 860; Toparlı ve Argunşah, 2014: 251a) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ibn yāmin mü saña rüzñ bēür* (KE) (Ata, 1997a: 140) “İbn Yamin mi sana rızık verir?” *rüzñni tegürgey* (NF) (Eckmann, 2014: 129) “(Allah) rızkını verecek.” *rüzñ bērdi anlarkā* (HTKT) (Sağol, 1993: 248) “Onlara rızık verdi.” *rüzñ bērgüçi* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 93) “Rızık veren.”

Kıp. : *rüzñ* “rızk, nasip” (Toparlı vd., 2007: 219b) Kelime **BV** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır.

2.11.6. Ceza

‘azāb : “azap”

< Ar. *‘azāb* “acı; ceza, eziyet” (Steingass, 1998: 840a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *‘azāb* “azap” (Arat, 2006: VII; Üşenmez, 2010: 347; Kök, 2004: 289) Kelime **At.**, **TİEM** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *harām erse malıñ ‘azāb ol soñı* (At.) “Malın haram ise sonu azaptır.” (Arat, 2006: 74) *sēzinmegil ök anlarnı kırtulmak ‘azābdın* (TİEM) (Kök, 2004: 52) “Onların azaptan kurtulduklarını zannetme.” *tañı èndürdük zulm kılğanlar üze ‘azāb kökdin* (ÖN) (Üşenmez, 2010: 214) “Gökten zulmedenlerin üzerine azap indirdik.”

Hrz. : *‘azāb* “azap, eziyet, işkence” (Ata, 1997b: 65b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol çukurnıñ ‘azābı yētmış yolu tamuğ ‘azābındın katığrak turur* (KE) (Ata, 1997a: 57) “O çukurun azabı yetmiş kez cehennem azabından daha şiddetlidir.”

Kıp. : -

2.12. TOPLULUK VE DİNÎ OLUŞUMLAR

Bu bölümde çalışma kapsamındaki tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen son başlık topluluk ve dinî oluşumlar olup taranan metinlerden örnekler aşağıda sunulmuştur:

ançm(a)n : “cemaat, meclis”

< Soğd. *'ncmn* “meclis, toplantı, cemaat” (Gharib, 2004: 37b; UW, 1977-1998: 135a)

Orh. : -

Uyg. : *ançm(a)n* “meclis, cemaat” (Wilkens, 2021: 49a; Caferoğlu, 1968: 15) Kelime **BT** ve **ETŞ** adlı metinlerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş. Özçelik, 2020: 61): *iki ançman mani burhan* (BT V) “İki manastır (...) Mani Buddha” (Zieme, 1975: 55) *könülüntäki yeg nomug okıttınız (...)* *ıduk ançmank(a) [tu]tuztuñuz* (ETŞ) “Gönüllerindeki daha iyi yolu öğrettiniz; (onları) mukaddes cemaatin (eline) teslim ettiniz.” (Arat, 1991: 44)

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

aryasañ : “asil cemaat”

< Skt. *ārya-saṅgha* “asil, soylu” (MW, 1899: 152c; Edgerton, 1953: 105b ve ayrıca bk., UW, 1977-1998: 220a)

Orh. : -

Uyg. : *aryasañ* “asil cemaat” (Wilkens, 2021: 70b) Kelime **BT** adlı seride tanıklanmıştır: *aryasañ tözüñ bursañ kuvragñıñ darmadanlıg aşın täginürsizlär* (BT XIII) (Zieme, 1985: 139) “Asil cemaatin₂ öğreti sadakasına sahip yemeğini elde edersiniz.” *ayasañ bursañ kuvragka ayañçañ köñülin üläyü tägindim* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 236) “Asil cemaate₂ saygı ile gönlünü paylaştırmaya cüret ettim.”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

bursañ : “cemâat üyeleri, meclis”

< Soğd. *pwrsk* (Gharib, 2004: 331a) < Skt. *bhikṣusaṅgha* “rahipler topluluğu” (MW, 1899: 756c)

Orh. : -

Uyg. : *bursañ* “cemâat üyeleri, meclis” (Wilkens, 2021: 202b; Caferoğlu, 1968: 54) Kelime **BT**, **ETŞ**, **HT**, **Maitrisimit** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır (ETŞ için krş.

Özçelik, 2020: 98): *anın amtı kamag bursañ kuvragdın iki toyın ötünü tãginür män* (Maitri) “Bu yüzden şimdi bütün cemâatten₂ iki rahip istiyorum.” (Tekin, 1960: 75) *aryasañ tüzün bursañ kuvraglar* (ETŞ) “Āryā-sanga, asil cemâat topluluğu.” (Arat, 1991: 112)

Krh. : -; Hr. : -; Kıp. : -

cema‘at : “insan topluluğu, takım, bölük”

< Ar. *cemā‘at* “kalabalık, yığın” (Steingass, 1998: 370a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *cemā‘at* “toplanma, yığılma” (Arat, 1979b: 124) Kelime **KB**’de tanıklanmıştır: *cemā‘at bile kıl fariza namaz* (KB) “Farz namazlarını cemâat ile kıl.” (Arat, 1979a: 237) *cemā‘at köp erdi bu mescidler az / kalın boldı mescid cemā‘atler az* (KB) “Cemâat çok, mescitler azdı; şimdi camiler çoğaldı, cemâatler azaldı.” (Arat, 1979a: 639)

Hr. : *cemā‘at* “cemaat, topluluk” (Ata, 1997b: 151b; Ata, 2014: 93b; Sağol, 1993: 594; Toparlı ve Argunşah, 2014: 212b) Kelime **KE, NF, HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *cemā‘at namāzinga baru bilmedi* (KE) (Ata, 1997a: 342) “Cemaat namazına gelemedi.” *cemā‘at halkı aydılar kim namāz kıldık* (NF) (Eckmann, 2014: 167) “Cemaat dedi ki: Namaz kıldık.” *bu sizniñ birle kirgen cemā‘at* (HTKT) (Sağol, 1993: 347) “Bu sizinle birlikte giren topluluk.” *bu yalguz cemā‘at* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 114) “Bu yalnız cemaat.”

Kıp. : *cemā‘at* “imamın arkasında namaz kılanlar, cemaat, topluluk” (Toparlı vd., 2007: 42a) Kelime **İM** adlı metinde tanıklanmıştır. *namāz kılmağay ölüg üze cemā‘at mescidi içinde* (İM) (Toparlı, 2017: 1789) “Cemaat mescit içerisinde ölüye namaz kılmayacak.”

çivı : “cin topluluğu”

civı “şeytan sınıfı” (EDPT: 394b; DTS: 151b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *çivı* “cin topluluğu” (Kaçalın, 2019: 152) Kelime **DLT**’de Ar. *hizb* ile karşılanmıştır (Kaçalın, 2019: 152).

Hz. : -; Kı. : -

dirnek : “cemaat”

< *terin-ek* “bir meclis veya toplantı” (EDPT: 551b; DTS: 555a)

Orh. : -; Uyg. : -; Kı. : -; Hz. : -

Kı. : dirnek “cemaat” (Toparlı vd., 2007: 62b) Kelime **İH** adlı metinde tanıklanmıştır.

gürüh : “topluluk, cemâat, takım, bölük”

< Far. *gurūh* “takım, cemâat” (Steingass, 1998: 1085b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krı. : gürüh “topluluk, cemâat, takım, bölük” (Kök, 2004: 380) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *tanrının gürühı anlar utuğlılar* (TİEM) (Kök, 2004: 82) “Galip olanlar Allah’ın cemâatidir.”

Hz. : gürüh “topluluk, cemâat, takım, bölük” (Ata, 1997b: 228b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *bir gürüh kelgeyle* (KE) (Ata, 1997a: 288) “Bir topluluk gelecek.”

Kı. : -

ķutu : “ümme, zümre, nesil”

ķutu “topluluk veya grup” (EDPT: 596b; DTS: 474b)

Orh. : -; Uyg. : -

Krı. : ķutu “ümme, zümre, nesil” (Kök, 2004: 483) Kelime **TİEM** adlı metinde tanıklanmıştır: *ol bir ķutu turur* (TİEM) (Kök, 2004: 15) “O bir ümmettir.”

Hz. : -; Kı. : -

kuvrağ : “cemaat, meclis, topluluk”

< *kuvra-ğ* “cemaat, dinî topluluk” (EDPT: 585a; DTS: 475a; OTWF: 196; Ayazlı, 2016: 170)

Orh. : -

Uyg. : kuvrag “cemaat, meclis, topluluk” (Wilkens, 2021: 433b; Caferoğlu, 1968: 190) Kelime **AYS, BT, HT** ve **Sitata**. gibi eserlerde tanıklanmıştır: *alku analar kuvragı birlä*

ymä olar barç[a] kamagun mäni terinim kuvragım birlä alku tınl(ı)glarnı ymä küzädmäk [kıl] y(a)rıkazunlar (Sitata.) “Bütün analar topluluğuyla bu şekildedirler. Onlar hep birlikte₂ beni, benim topluluğumu₂ ve bütün canlıları koruyup (şöyle) buyursunlar:” (Kılıç Cengiz, 2018: 76) *bo ulug kuvrag böküntä inaru ç(a)hşap(a)tıg arıgın süzökin ayayu küzätip kirsiz tapçasız köñülin uzatı tözün yavaş ayançañ törötä bışrunup* (BT XXV) (Wilkens, 2007: 160) “Bu yüce rahip topluluğu bugünden itibaren dinî kanunları tertemiz₂ tutarak, yerine getirerek temiz₂ (bir) kalple her zaman asil, yumuşak, (derin) bir saygıyla geleneğe bağlı yetişerek.” Ayrıca *krş; kuvragsız “müritsiz, cemaatsiz”* (Wilkens, 2021: 434a) Kelime sadece **AYS**’de tanıklanmıştır: *t(ä)ñri aźunınta tugdukta çogsuz yalınsız tärinsiz kuvragsız bolmışların* (AYS IV) “Tanrı hayat biçiminde doğduklarında ışıksız, parıltısız, topluluğu olmayan (bir biçimde) olduklarını” (Tokyürek, 2015: 299)

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

kuvraglıg : “topluluk, meclis”

< *kuvrag+lıg* “meclis, topluluk” (DTS: 475a)

Orh. : -

Uyg. : *kuvraglıg* “cemaat, topluluk” (Wilkens, 2021: 434a) Kelime **BT** ve **HT** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ol b(ä)klämiş oronta samtso açarı üçün tıdısız [kuv]graglıg törög kılıp yadıldılar* (HT X) (Mirsultan, 2010: 161) “O beklenen yerde Tripiṭaka ustası için hudutsuz cemaat bir kutlama yaparak (ordan tekrar) ayrıldı.” *tätrü kuvraglıglar kertü nomug bulgagalı ol üd kolular k(ä)ntü keç bolmış ärür* (HT V) (Dietz vd., 2015: 105) “Ters (yöndeki) cemaat doğru dharmayı altüst ederken o an₂ kendileri geç kalmıştır.”

Krh. : -; Hr. : -; Kp. : -

nefir : “cemaat, topluluk”

< Ar. *nefir* “kitle ya da kalabalık” (Steingass, 1998: 1417a)

Orh. : -; Uyg. : -; Krh. : -

Hr. : *nefir* “cemaat, topluluk” (Ata, 1997b: 463b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *nefir birle* (KE) (Ata, 1997a: 148) “Cemaatle.”

Kp. : -

saṅ : “cemaat”

< Soğd. *snk*’ (Gharib, 2004: 357b); Toh. A/B *saṅgh* ~ *sāṅk* (Poucha, 1955: 358; Adams, 2013: 744) < Skt. *saṃgha* “topluluk, cemaat” (MW, 1899: 1129c)

Orh. : -

Uyg. : *saṅ* “cemaat” (Wilkins, 2021: 583a; Caferoğlu, 1968: 196) Kelime **AYS**, **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *[namo] but [na]mo d(a)rm namo saṅ* (HT V) (Dietz vd., 2015: 260) “Buddha’ya saygı, öğretiye saygı, cemaate saygı!”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

sangaya : “cemaat”

< Skt. *saṃghāya* “topluluk, cemaat” (MW, 1899: 1129c)

Orh. : -

Uyg. : *sangaya* “cemaat” (Wilkins, 2021: 584a) Kelime **AYS** ve **BT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *namo sangaya (...)* (BT XXIII) (Zieme, 2005a: 63) “Cemaate saygı!”

Krh. : -; **Hrz.** : -; **Kıp.** : -

ṭarīkat : “tarikāt”

< Ar. *ṭarīkat* “sufiliğe giden yol” (Steingass, 1998: 814b)

Orh. : -; **Uyg.** : -; **Krh.** : -

Hrz. : *ṭarīkat* “tarikāt, Allah’a ulaşmak amacıyla tutulan yol” (Ata, 2014: 405a; Toparlı ve Argunşah, 2014: 259b) Kelime **NF** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭarīkat edileri* (NF) (Eckmann, 2014: 183) “Tarikat sahipleri.” *ṭarīkatnıñ ādābların beklegil* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 136) “Tarikatın adaplarını koru.”

Kıp. : *ṭarīkat* “tarikāt; yol, usul” (Toparlı vd., 2007: 263b) Kelime **GT** ve **MG** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ṭarīkat şeyhinıñ hıdmatına kelip* (GT) (Karamanlioğlu, 2019: 61) “Tarikat şeyhinin huzuruna gelerek.”

térin : “topluluk, beraberlik, cemaat”

< *tér-in* “(dini) topluluk” (EDPT: 551a; OTWF: 304; DTS: 554a)

Orh. : -

Uyg. : *terin* “topluluk, beraberlik, cemaat” (Wilkens, 2021: 708b; Caferoğlu, 1968: 240) Kelime **BT**, **HT** ve **TT** adlı serilerde tanıklanmıştır: *ulug terin kuvragka nom nomlayur* (HT X) (Mirsultan, 2010: 88) “Yüce topluluğa₂ dinî vaaz verirler.” *t(ä)ñridäm küçläri terinläri kuvragları asılmış üstälmış* (BT XXVI) (Kasai, 2008: 148) “İlahî güçleri, cemaatleri₂ çoğalmış₂.” Ayrıca krş; *terinsiz* “üyesiz, ailesiz; cemaatsiz” (Wilkens, 2021: 709a) Kelime sadece **AYS**’de tanıklanmıştır: *tärinsiz kuvragsız bolmışların* (AYS IV) “Işıksız, parıltısız, topluluğu olmayan (bir biçimde) olduklarını” (Tokyürek, 2015: 397)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

toy : “topluluk, grup, sürü”

toy “topluluk, cemaat” (EDPT: 566b; DTS: 572a)

Orh. : -

Uyg. : *toy* “topluluk, grup, sürü” (Wilkens, 2021: 735a; Caferoğlu, 1968: 248) Kelime **BT** ve **SadDhar.** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *toy kuvraglıg küüsi çavı* (BT XIII) (Zieme, 1985: 141) “Topluluk₂ şöhreti₂” *urıların kızların sürüğün toyın büditip* (SadDhar.) “Erkek ve kız çocukları gruplar halinde dans ettirerek” (Barutçu Özönder, 1987: 84)

Krh. : -; Hrz. : -; Kıp. : -

ümme : “topluluk, cemaat”

< Ar. *ummat* “insan, din topluluğu” (Steingass, 1998: 98a)

Orh. : -; Uyg. : -

Krh. : *ümme* “topluluk, cemaat, bir peygambere inanıp bağlanan topluluk” (Kök, 2004: 639; Ata, 2004: 722; Üşenmez, 2010: 628) Kelime **TİEM**, **JR** ve **ÖN** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *kitāb iyelerindin köni ümme* (TİEM) (Kök, 2004: 44) “Ehl-i kitap içinden ‘kâim’ bir ümme, (yani Hak tanır, doğru, doğrulan veya Allah için kalkan dosdoğru, adli bir ümme) var.” (Yazır, 2014: 63, 3/113) *seza boldı olar üze ‘azāb ümme* (JR) (Ata, 2004: 116) “Onlar azap çeken ümme

Hrz. : *ümme* “ümme” (Ata, 1997b: 681b; Ata, 2014: 455a; Sağol, 1993: 979; Toparlı ve Argunşah, 2014: 267b) Kelime **KE**, **NF**, **HTKT** ve **MM** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *ilāhī ‘āṣī ümmetimdin keçürgil* (KE) (Ata, 1997a: 272) “(Allah’ım) günahkâr ümmetimi bağışla!” *menim ümmetimniñ ‘amalları* (NF) (Eckmann, 2014: 241) “Benim ümmetimin amelleri.” *uğradı tegme bir ümmet yalavaçlarınga* (HTKT) (Sağol, 1993: 356) “Her bir ümmet peygamberine yöneldi.” *habīb ümmetinga* (MM) (Toparlı ve Argunşah, 2014: 147) “Peygamber ümmetine.”

Kıp. : *ümme* “ümme, dinî topluluk” (Toparlı vd., 2007: 298a) Kelime **GI**, **GT**, **İM**, **KF** ve **MS** adlı metinlerde tanıklanmıştır: *bu ümmet āḥiretde şefti’ çün* (GT) (Karamanlıoğlu, 2019: 3) “Bu ümmet(e) ahirette şefaati ettiği için.” *ekisi bu ümmetniñ mecūsileri turur* (İM) (Toparlı, 2017: 39) “Ümmetin bu ikisi Mecusilerdir.”

zeydiyye : “dinî bir grup”

< Ar. *zeyd* “bir kişi adı” (Steingass, 1998: 633a)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -; **Hrz. :** -

Kıp. : *zeydiyye* “dinî bir grup” (Toparlı vd., 2007: 337a) Kelime **KFT** adlı metinde tanıklanmıştır.

zümre : “zümre, cemaat, topluluk”

< Ar. *zümre* “grup, topluluk” (Steingass, 1998: 621b)

Orh. : -; **Uyg. :** -; **Krh. :** -

Hrz. : *zümre* “zümre, cemaat, topluluk” (Ata, 1997b: 759b) Kelime **KE** adlı metinde tanıklanmıştır: *fî’l cenneti zümresinde* (KE) (Ata, 1997b: 268) “Cennetteki topluluğunda.”

Kıp. : -

SONUÇ

Türkler tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren birçok dini benimsemiş hem bu dinlerin koruyucusu hem de yayıcısı olmuşlardır. Bulundukları coğrafya münasebetiyle sürekli komşu milletlerle etkileşime giren Türkler, bu etkileşimler sayesinde kabul ettikleri dinleri hızlı bir şekilde yayma imkânı bulabilmiştir. 552 yılında bozkırın hâkimi olan Göktürkler, Êltêriş Kağan önderliğinde Çin esaretinden kurtulup II. Doğu Türk Kağanlığını kurmuştur. Elde ettikleri bu zaferi inandıkları Göğün/Tanrı'nın yardımıyla kazandıklarını düşünmüşlerdir. Göktürklerin tek bir Tanrı'ya ve tabiat dinlerine ilişkin inançları *ilahî göğün yarattığı Türk Bilge Kağan, yukarıda Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal yer-su (ruhları)* ifadelerden de anlaşılmaktadır.

745 yılında bozkırın yeni hâkimi olan Uygurlar, Göktürk devleti gibi Çinlilerden uzak durma gayretinde bulunmamış; aksine Çinlilerin iç isyanlarını bastırarak kadar ilişkilerini iyi yönde ilerletmişlerdir. Uygurlar, 844'te Kırgızlara yenildikten sonra Moğolistan'ın güney ve güneybatısına doğru göç ederek Turfan bölgesine yerleşmişler ve burada 13. yüzyıla kadar varlıklarından söz ettirmişlerdir. Burada İpek Yolu topluluklarını yakından tanıma imkânı bulan Uygurlar, onlardan hem Budizm'i hem de bu dinin yanında Manihaizm ve Hristiyanlığın Nasturîlik mezhebi gibi birçok dini öğrenerek bu dinlerin etkisinde kalmışlardır. Her yeni dinin başlangıcında olduğu gibi ilk olarak o dine ilişkin ilahi kitaplara yönelen Uygurlar, tövbe edip arındıktan sonra yeni dini kabul etmişlerdir. Her türlü dinden, ırktan insanın bir arada yaşadığı bu coğrafyada Uygur devletinin Gök Tanrı inancını da devam ettirmeye çalışması eski inanç sistemlerinden bir anda kopamamalarının bir göstergesidir.

Uygur Kağanlığının yıkılmasından sonra 10. yüzyılın başlarında kurulan Karahanlı Devleti, Satuk Buğra Han önderliğinde İslamiyet'i kabul etmiş ve tarihteki ilk Müslüman Türk devleti ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türkler daha önceden kabul ettikleri dinleri yavaş yavaş bırakıp yönlerini Müslümanlığa çevirmişlerdir. Türklerin inanç sistemindeki bu köklü değişim toplum hayatlarına, yaşam felsefelerine, en önemlisi de dillerine sirayet etmiştir. İslam dinini daha iyi öğrenmek ve anlamak için de Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'ân-Kerim'e yönelmişler ve Arapçayı öğrenme gayreti göstermişlerdir. İlk kez bu dönemde Kur'an-ı Kerim tercüme edilerek edebiyata ve dile yeni terimler ve konular dâhil edilmiştir. Kelime bolluğu açısından genellikle dinî eserler dikkate değer bir dil zenginliğine sahiptir. Bu dinî eserlerde barınan çeşitli kelimelere sinonimcilik sayesinde

rahatça eş anlamlı bir başka sözcük getirilerek -özellikle de Türkçe eş değer sözcükler kullanılarak- herhangi bir terimin Türkçesini tercih etme çabası güdülmüştür. Başta *Kutadgu Bilig* olmak üzere DLT, *Atebetü'l-Hakâyık* ve Kur'an tercümelerinden John Rylands ve TIEM 73 nüshalarında bu Türkçe kelime türetme çabası daha net görülmektedir.

Verimli tarım arazisinde kurulan ve kendini her yönden geliştirmeye çalışan Harezm-Alтын Ordu devleti sürekli Moğol istilasına maruz kalmıştır. Bu istilalar Doğu'dan Batı'ya doğru yapılan göçleri başlatmış, böylelikle farklı etnik grupların bir arada yaşadığı yeni bir ortamı doğurmuştur. Zaten kültürel açıdan kendini geliştirmiş olan Harezmîler bölgeye gelen büyük âlim ve sanatkârların da katkısıyla gelişmişlik seviyesini daha da üste taşımıştır. Sağol'a göre, XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve XV. yüzyılda yerini Çağatay Türkçesine bırakan Harezm Türkçesi, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra, çeşitli boyların lehçelerini de yansıtmaları bakımından ilginç bir yazı dili oluşturmuştur. Bu sahadaki eserlere bakıldığında bu edebî dilin farklı metinlerde farklı lehçelerin daha fazla ağırlık kazanmış şekliyle karşımıza çıktığı görülmektedir (Sağol, "Harezm Türkçesi ve Harezm Türkçesi ile Basılan Eserler", 804). Karahanlı döneminde yaşanan Türkçe terim kullanma çabası dönemin sonuna doğru yavaş yavaş ortadan kaybolmaya başlamıştır. Karışık dilli eserlerden oluşan Harezm dönemine ait metinlerde Türkçe terimlerin azaldığı, yerini Arapça ve Farsça kelimelere bıraktığı görülmüştür.

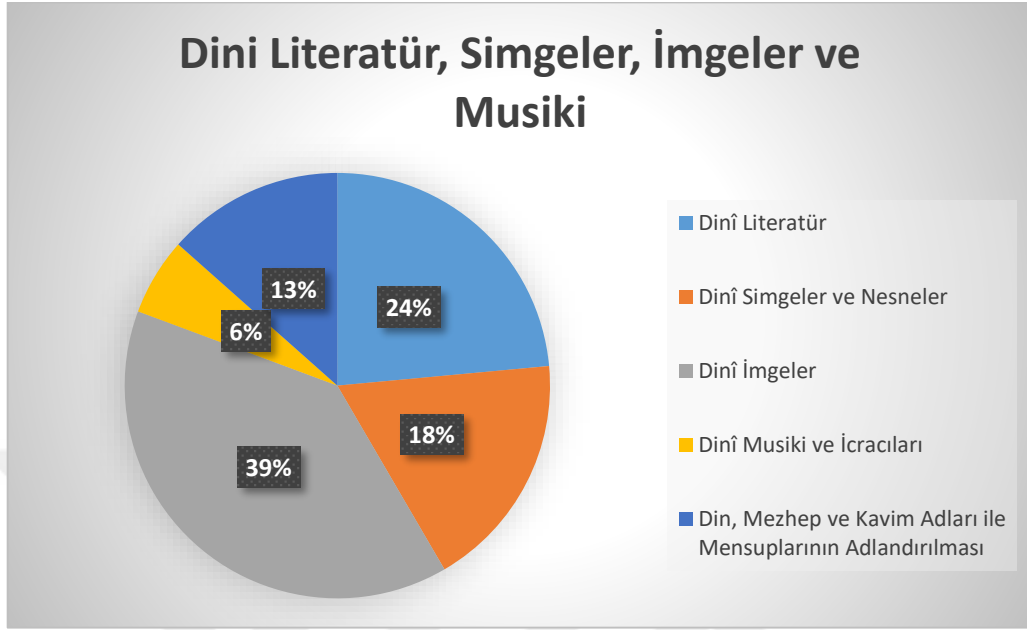
13. yüzyılda başlayan Moğol istilasının durmaksızın devam etmesi Kıpçakların da yurt edindikleri bölgelerden göç etmelerine neden olmuştur. Çeşitli dağılım ve yayılım alanları gösteren Kıpçakların bir kısmı Balkanlara, bir kısmı Kafkaslara bir kısmı da Anadolu'ya yerleşerek dağılmışlar ve bir süre varlıklarını devam ettirebildikten sonra çeşitli milletlerin içerisinde yok olup gitmişlerdir. Bulundukları coğrafyalarda dillerini ve edebiyatlarını devam ettirmeye çalışan Kıpçakların en başarılısı Memluk Kıpçakları olmuştur. Lügat, gramer, fıkıh türünde çeşitli kitaplar yazarak Arap olan halkın rahatça Türkçe öğrenmelerine katkıda bulunmak istemişlerdir. Anadolu'nun güneyinde Mısır ve Suriye'ye yerleşen Memluk Kıpçaklarının eserleri çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerden oluşurken Avrupa'ya giden Kuman Kıpçaklarının *Codex Cumanicus*'unda yabancı kelimelerin de yer alması farklı coğrafyalarda yaşam mücadelesi veren Kıpçakların birbirlerinden tamamen farklılaştığını göstermektedir.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dinî Terimler adlı bu çalışmamızda ortaya çıkan bulgular şu şekildedir: 1. Çalışmada yukarıda kısaca bahsedilmeye çalışılan bu beş dönem içerisinde

yazılmış eserlerin hemen hemen çoğunda dinî terimler incelenmiş, Türklerin kabul etmiş olduğu dinlerle ilgili olarak dil terminolojisinde meydana gelen değişimler daha net ortaya çıkmıştır. 2. Söz konusu dönemlere ait metinlerden dinî tabirler taranıp, bu tabirlerin gerek etimolojik gerek morfolojik açıklamaları verilerek tanıklandıkları metinlerden örnek cümleler sunulmuştur. 3. Çalışmanın diğer sonuçları aşağıdaki grafiklerle somutlaştırılmıştır.

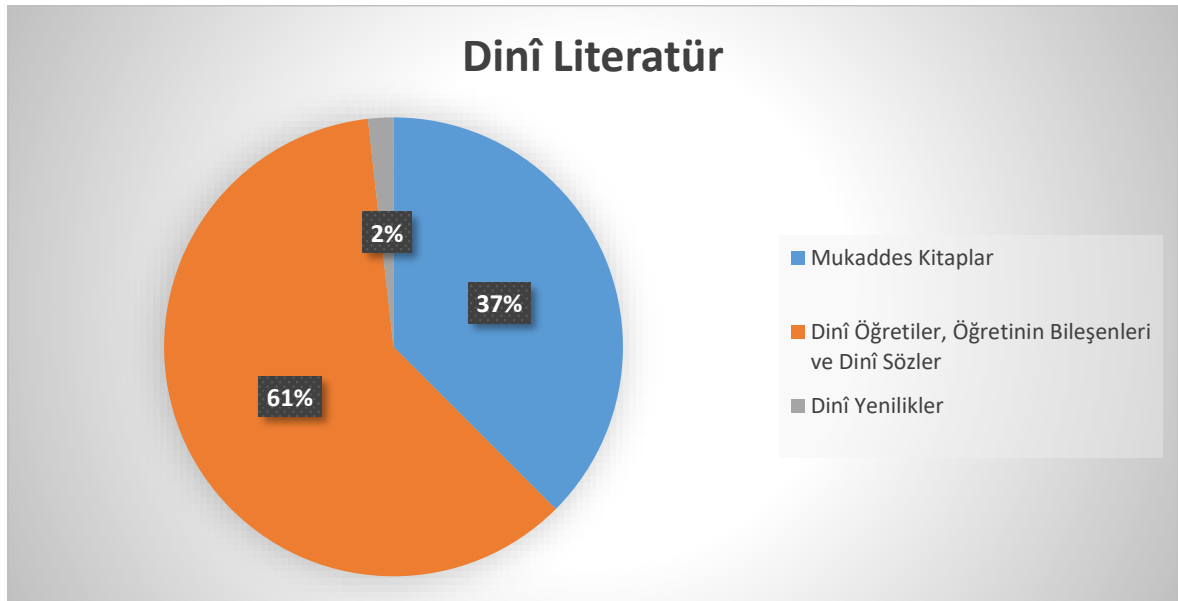
Bu çalışma kapsamında Orhon Türkçesinden Kıpçak Türkçesine seçme metinlerle hazırlanan tematik söz varlığı çalışması şu 12 başlık altında tasnif edilmiştir: 1. Dinî Literatür, Simgeler, İmgeler, Musiki, 2. İbadetler ve Dinî Ritüeller, 3. Dinî Şahsiyetler, Ruhani Varlıklar ve Tanrı Adlandırmaları, 4. Dinî Tutum, Algı, Davranış, Eylem ve Amel, 5. İnanırlar ve İnançsız Kimseler, 6. Dinî Kaide ve İlkeler, 7. Yaradılış, Sonsuzluk ve Soyut Kavramlar, 8. Merasimler ve Dinî Törenler, 9. Mukaddes Zamanlar, 10. Mukaddes Yapılar, Mekânlar ve Canlılar, 11. Yaşam, Ölüm ve Öte Dünya, 12. Topluluk ve Dinî Oluşumlar. Bu başlıklara tek tek bakmak gerekirse, bu inceleme kapsamında çalışmamıza dâhil edilen metinlerden hareketle hazırlanan söz varlığına göre, dinî literatürü ilgilendiren 56 sözcük, dinî simgeler ve nesneleri ilgilendiren 43 sözcük, dinî imgeleri ilgilendiren 93 sözcük, dinî musiki ve icracılarını ilgilendiren 14 sözcük ve din, mezhep ve kavim adları ile mensuplarının adlandırılmasına ilişkin 32 sözcük tespit edilmiştir. Bunların genel yüzdelik oranı aşağıdaki gibidir (bk. Grafik 1):

Grafik 1: Dinî Literatür, Simgeler, İmgeler ve Musiki Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi

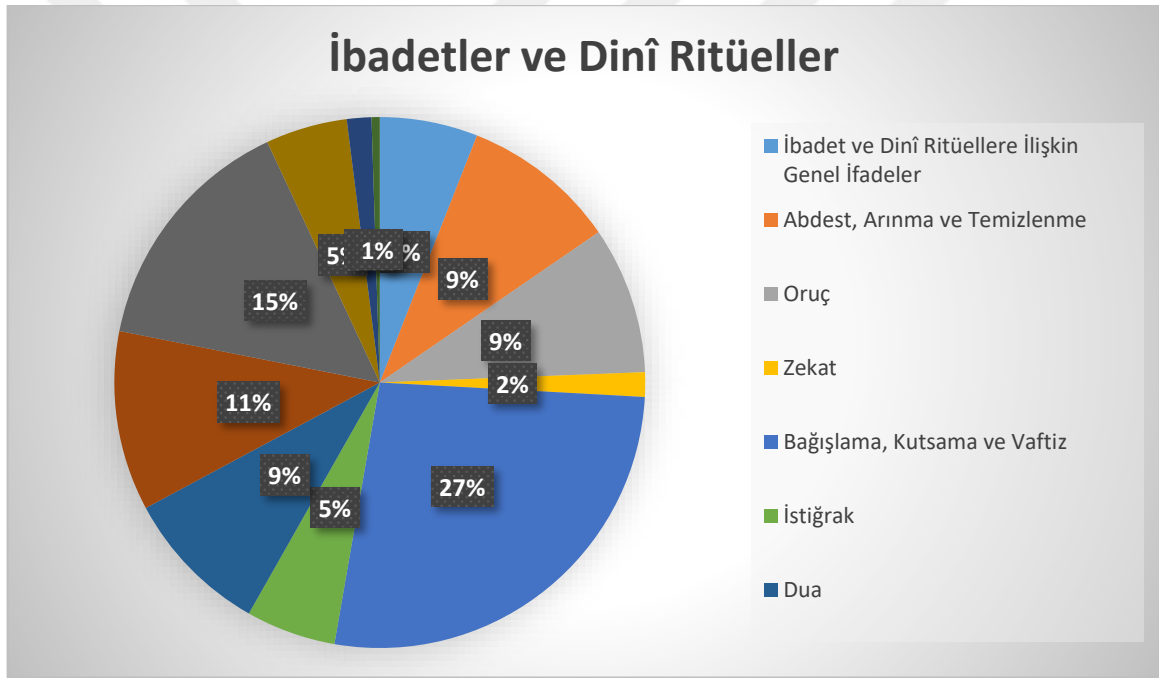
Bu bölümde dinî literatür kısmı 3 alt başlık altında incelenmiştir. Buna göre, mukaddes kitaplara ilişkin 21 sözcük, dinî öğretiler, öğretinin bileşenleri ve dinî sözlere ilişkin 34 sözcük ve dinî yeniliklere ilişkin de 1 sözcük tespit edilmiştir. Bu söz varlığının yüzdelik dilimleri ise aşağıdaki gibidir (bk. Grafik 2):

Grafik 2: Dinî Literatür Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi

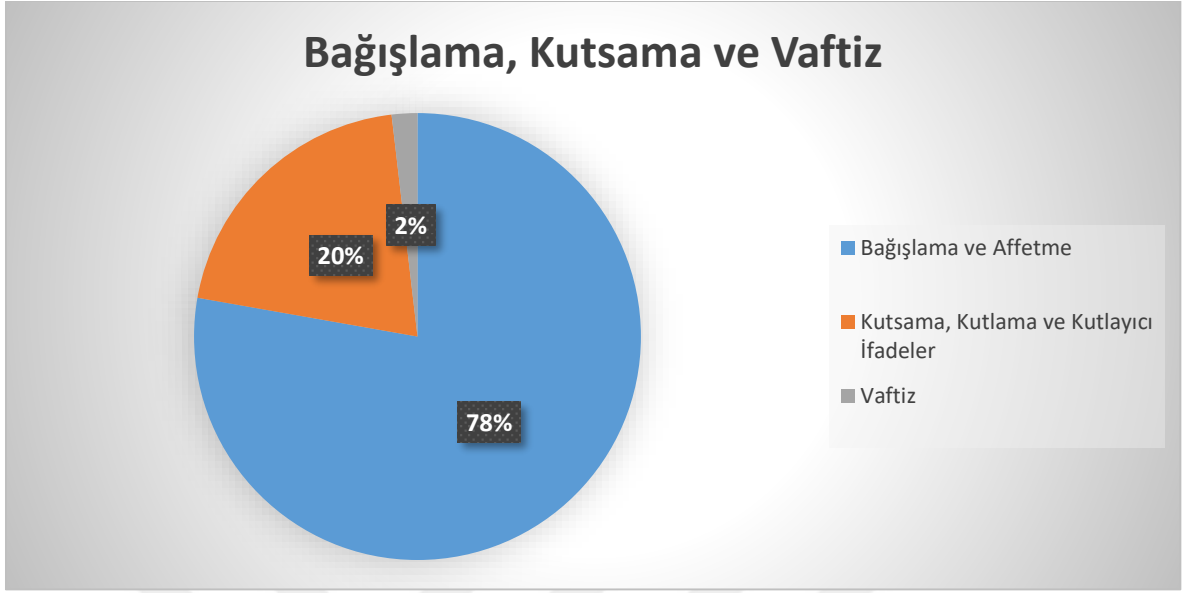
Çalışmamıza dâhil edilen ibadetler ve dinî ritüellere ilişkin söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda ise şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır. İbadet ve dinî ritüellere ilişkin genel ifadelerin sayısı 12, abdest, arınma ve temizlenme konulu ifadelerin sayısı 19, oruca ilişkin ifadelerin sayısı 18, zekata ilişkin ifadelerin sayısı 3, bağışlama, kutsama ve vaftize ilişkin sözcüklerin sayısı 54, istiğraka ilişkin ifadelerin sayısı 11, duaya ilişkin ifadelerin sayısı 18, tövbe, günah çıkarma ve günden arınmaya ilişkin ifadelerin sayısı 22, namaza ilişkin ifadelerin sayısı 30, hacca ilişkin ifadelerin sayısı 10, kaza, kader ve mukadderata ilişkin terimlerin sayısı 3 ve son olarak sünnete ilişkin terimlerin sayısı 1'dir. Bu başlığa ilişkin yüzdelik dilimler aşağıdaki gibidir (Grafik 3):

Grafik 3: İbadetler ve Dinî Ritüellere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi

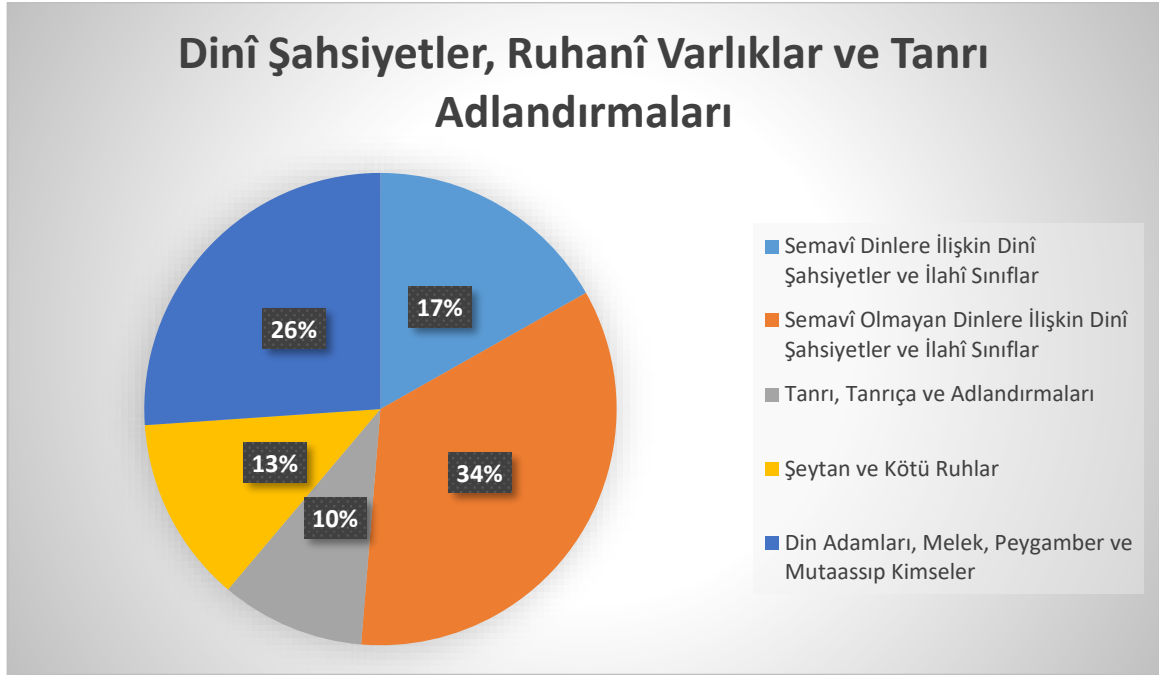
Bu başlık altında ayrıca sunulan bağışlama, kutsama ve vaftize ilişkin sözlerin genel dağılımına bakıldığında ise şöyle bir tablo ile karşılaşılacaktır: Bağışlama ve affetmeye ilişkin 42 sözcük, kutsama, kutlama ve kutlayıcı ifadelerle ilişkin 11 sözcük ve vaftize ilişkin 1 sözcük tespit edilebilmiştir (bk. Grafik 4):

Grafik 4: Bağıslama, Kutsama ve Vaftiz Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi

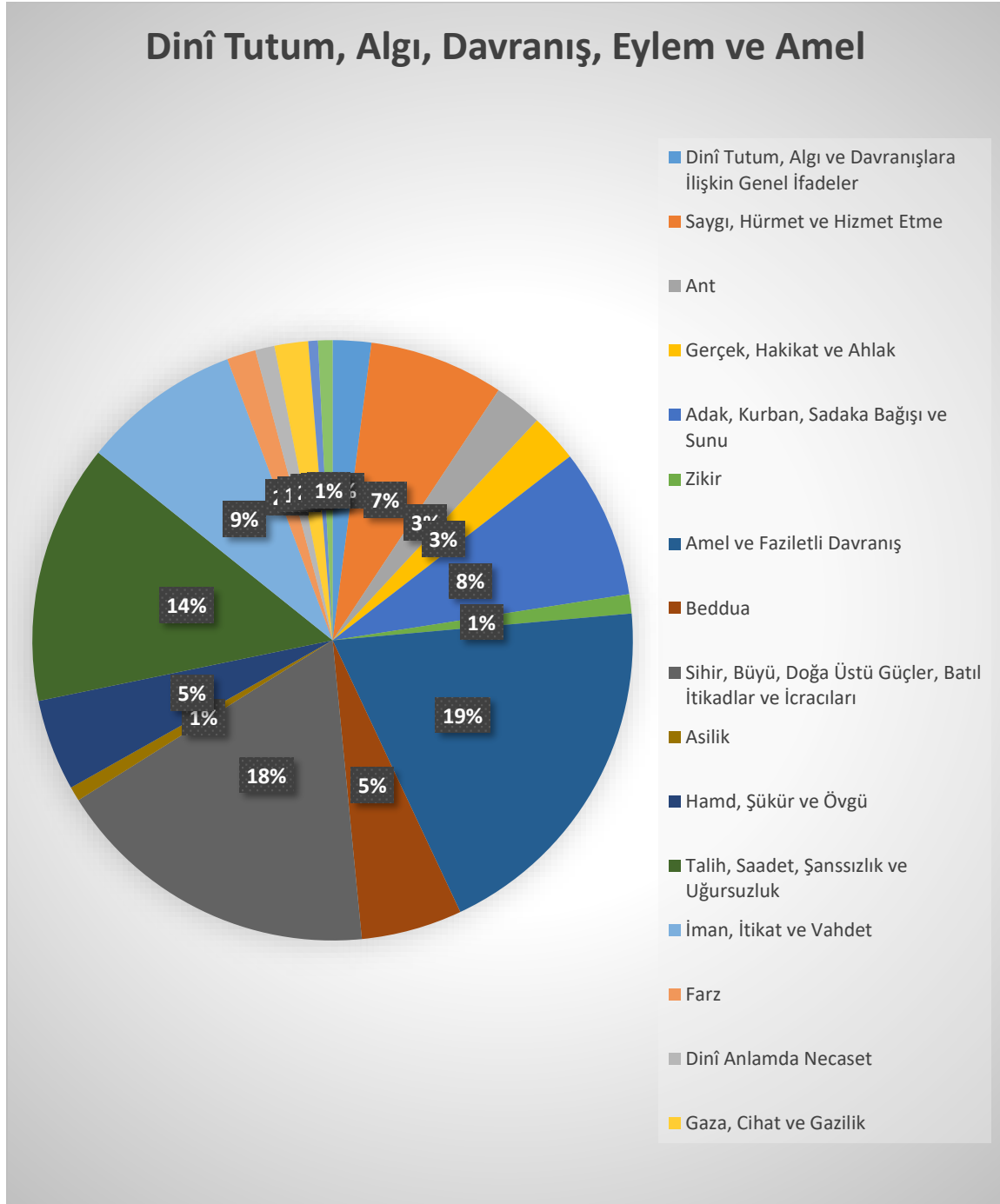
Çalışmanın bir diğer kısmını oluşturan dinî şahsiyetler, ruhani varlıklar ve tanrı adlandırmaları bölümüne bakıldığında ise şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde semavi dinlere ilişkin dinî şahsiyetler ve ilahi sınıfların sayısı 58 iken, semavi olmayan dinlere ilişkin dinî şahsiyetler ve ilahi sınıflara ilişkin terimlerin sayısı 119'dur. Bir diğer yandan tanrı, tanrıça ve bunların adlandırmalarının sayıları 34, şeytan ve kötü ruhlara ilişkin sözlerin sayısı 44 ve din adamları, melek, peygamber ve mutaassıp kimselere ilişkin sözcüklerin sayısı ise 90'dır. Bu rakamların yüzdelik oranları aşağıdaki gibidir (Grafik 5):

Grafik 5: Dinî Şahsiyetler, Ruhani Varlıklar ve Tanrı Adlandırmalarına İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Gösterimi

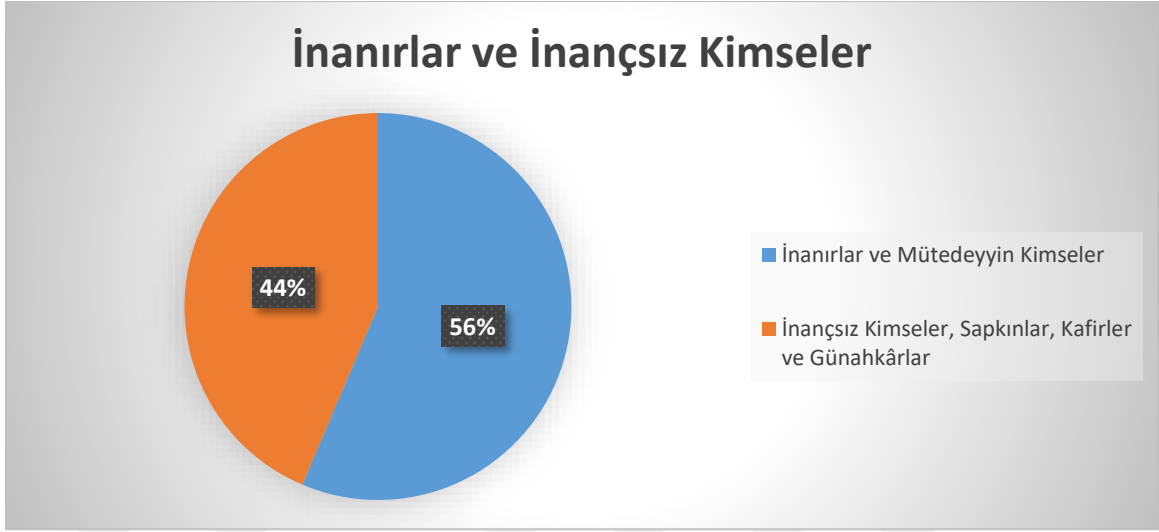
Bu çalışmanın en kapsamlı bölümünü ise dinî tutum, algı, davranış, eylem ve ameller oluşturmaktadır. Dinî tutum, algı ve davranışlara ilişkin genel ifadelerin sayısı 8, saygı, hürmet ve hizmet etmeye ilişkin sözcüklerin sayısı 28, ant ve yemine ilişkin sözcüklerin sayısı 10, gerçek, hakikat ve ahlaka ilişkin sözcüklerin sayısı 10, adak, kurban, sadaka bağışı ve sunuya ilişkin sözcüklerin sayısı 31, zikire ilişkin sözcüklerin sayısı 4, amel ve faziletli davranışlara ilişkin sözcüklerin sayısı 75, bedduaaya ilişkin sözcüklerin sayısı 21, sihir, büyü, doğaüstü güçler, batıl itikatlar ve icracılarına ilişkin sözcüklerin sayısı 68, asiliğe ilişkin sözcüklerin sayısı 3, hamt, şükür ve övgüye ilişkin sözcüklerin sayısı 19, talih, saadet, şanssızlık ve uğursuzluğa ilişkin ifadelerin sayısı 54, iman, itikat ve vahdete ilişkin sözcüklerin sayısı 33, farza ilişkin sözcüklerin sayısı 6, dinî anlamdaki necasete ilişkin sözlerin sayısı 4, gaza, cihat ve gaziliğe ilişkin sözlerin sayısı 7, doğruluk ve hidayete ilişkin sözlerin sayısı 2 ve son olarak mahrem, mahremiyet ve nikâha ilişkin sözlerin sayısı 3'tür. Bu verilerin yüzdelik gösterimi aşağıdaki gibidir (Grafik 6):

Grafik 6: Dinî tutum, Algı, Davranış, Eylem ve Amellere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları

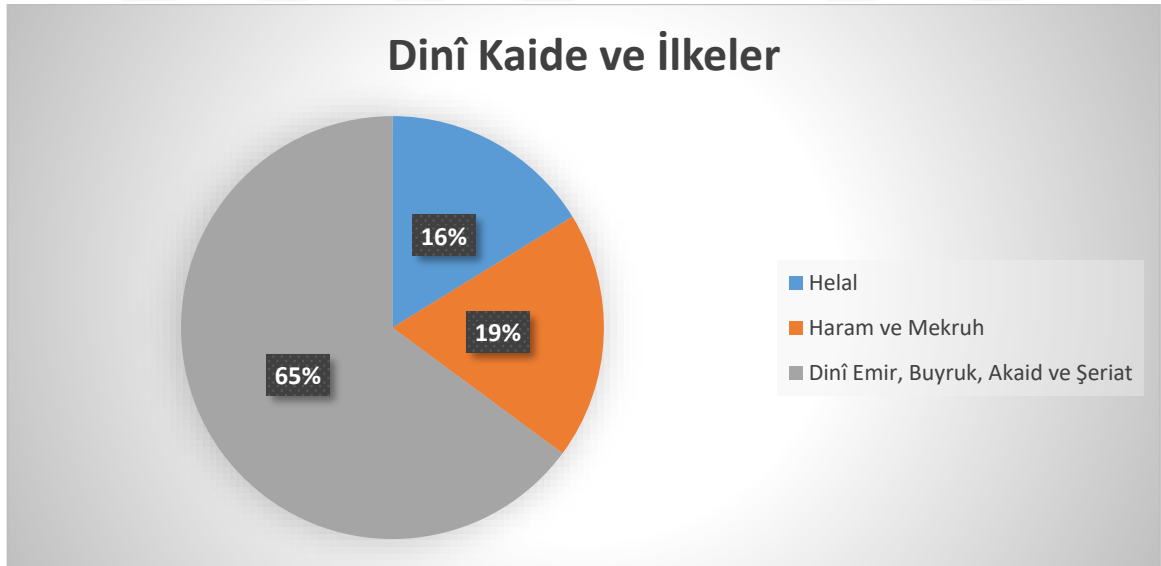
Çalışmanın bir diğer bölümü ise inançlı ve inançsız kimselere ayrılmıştır. Bu kısımda inançlı ve mütedeyyin kimselere ilişkin söz varlığının sayısı 75 iken, inançsız kimseler, sapkınlılar, kâfirler ve günahkârlara ilişkin söz varlığının sayısı 58'dir. Bu rakamların yüzdelik oranları aşağıdaki gibidir (Grafik 7):

Grafik 7: İnançlı ve İnançsız Kimselere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları

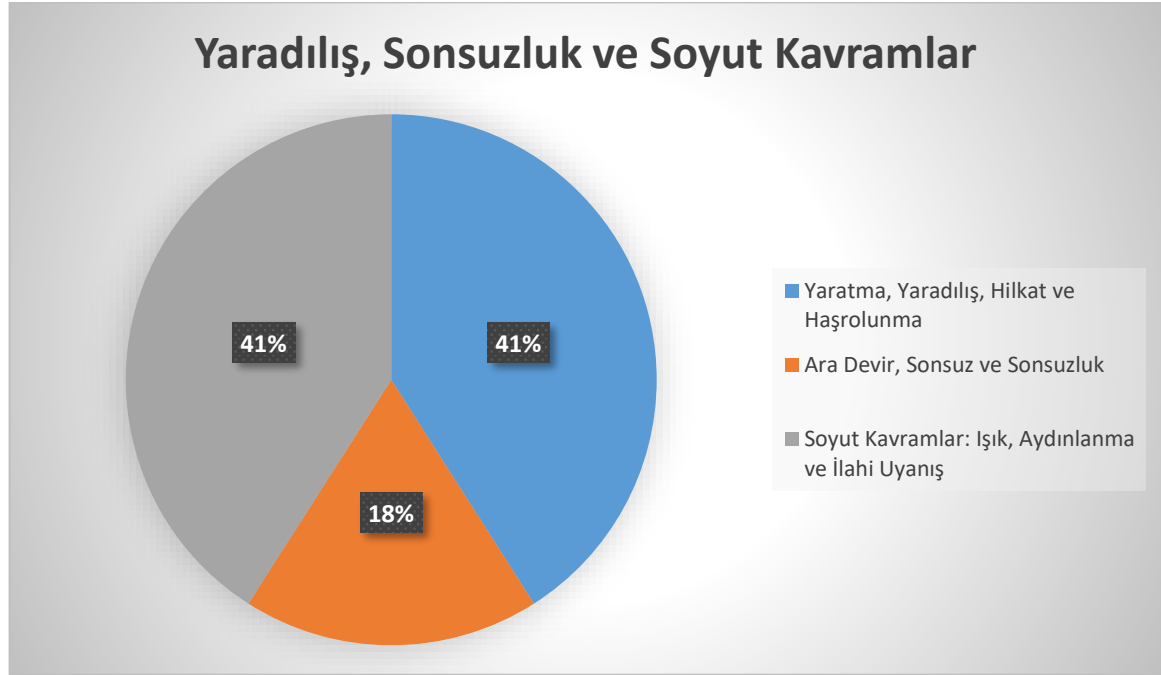
Çalışmanın dinî kaide ve ilkelere ilişkin söz varlığı ise üç başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde helal kavram alanına giren 6 sözcük, haram ve mekruh kavram alanına giren 7 sözcük ve son olarak da dinî emir, buyruk, akaid ve şariat konulu 24 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözlerin yüzdelik oranları aşağıdaki grafikteki gibidir (Grafik 8):

Grafik 8: Dinî Kaide ve İlkelere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları

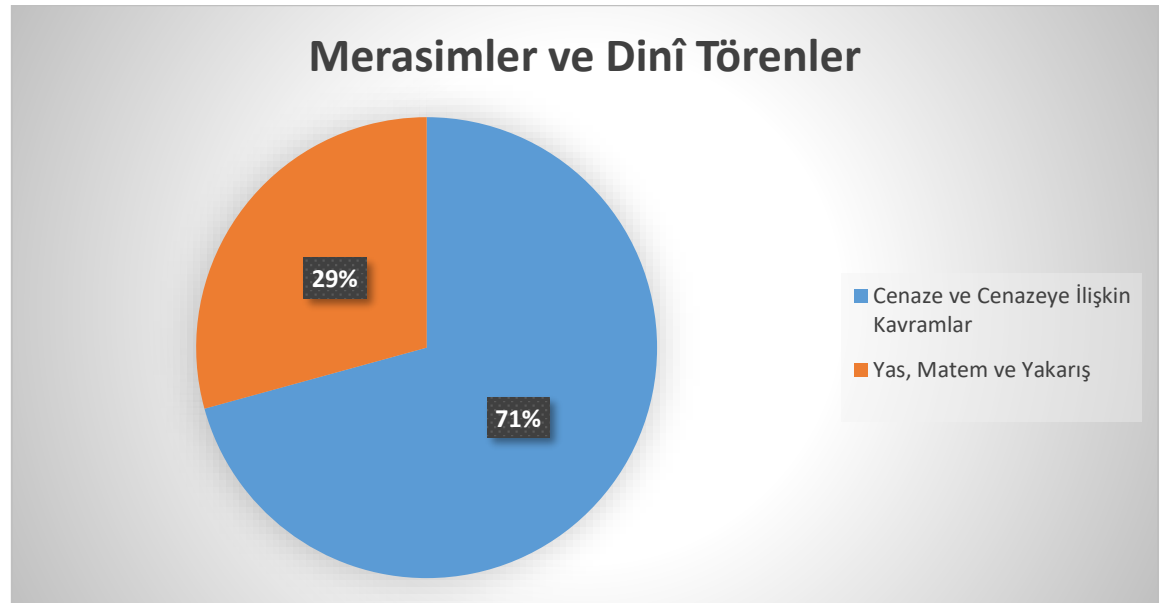
Çalışmanın yaradılış, sonsuzluk ve soyut kavramlar başlığı ise kendi içerisinde üç başlık altında incelenmiştir. Bu başlık altında yer alan yaratma, yaradılış, hilkat ve haşrolunma kısmında 34 sözcük, ara devir, sonsuz ve sonsuzluk kavramına ilişkin 15 sözcük ve son olarak da ışıık, aydınlanma ve ilahi uyanış konusunda 34 sözcük tespit edilebilmiştir. Bunların yüzdelik oranları aşağıdaki gibidir (bk. Grafik 9):

Grafik 9: Yaradılış, Sonsuzluk ve Soyut Kavramlara İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları

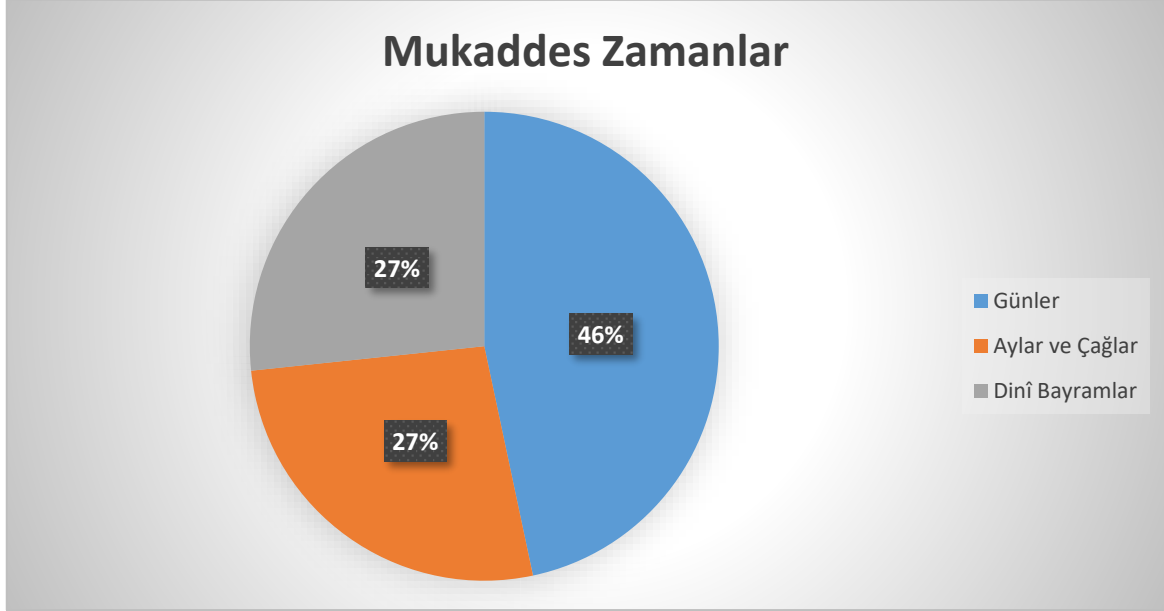
Çalışmanın merasimler ve dinî törenler kısmı ise iki başlık altında incelenmiştir. Bunlardan cenaze ve cenazeye ilişkin kavramların sayısı 29 iken, yas, matem ve yakarışa ilişkin terimlerin sayısı 12’dir. Bunların yüzdelik oranları aşağıdaki gibidir (bk. Grafik 10):

Grafik 10: Merasimler ve Dinî Törenlere İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları

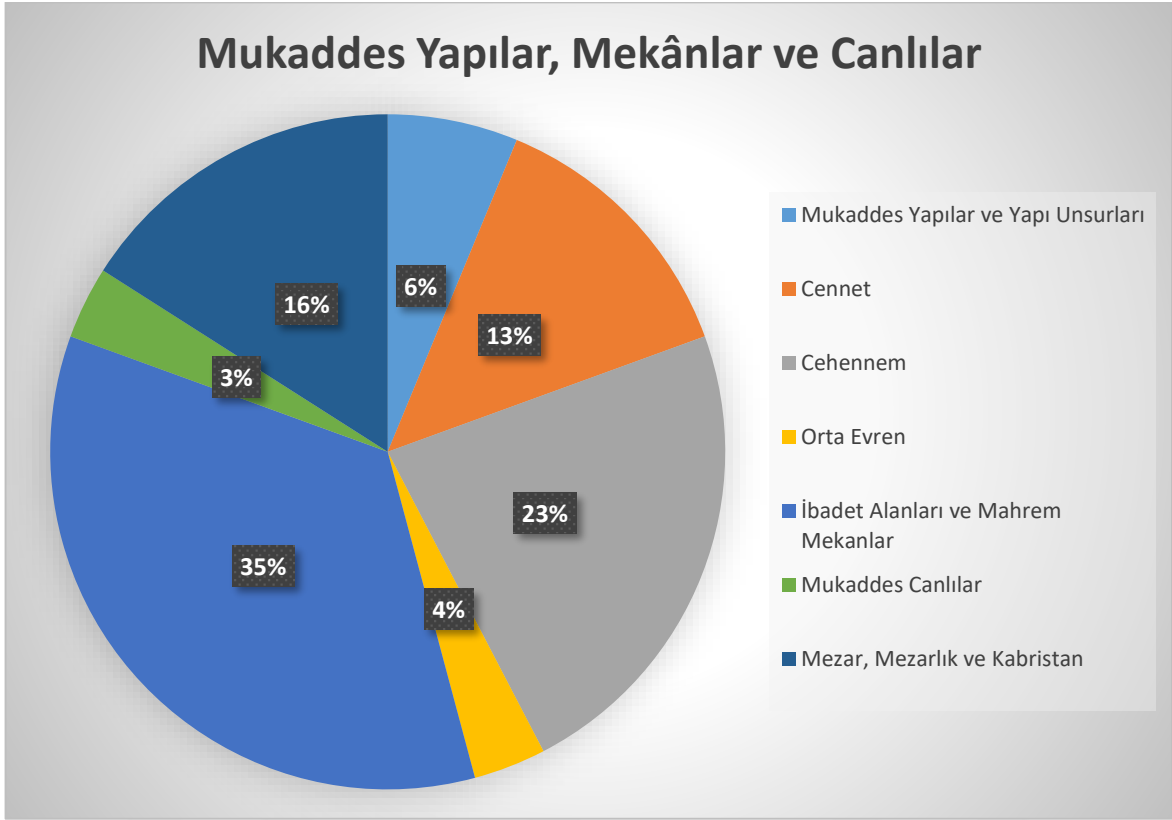
Çalışmanın mukaddes zamanlarına ilişkin kısmında ise 7 gün adı, 4 ay ve çağ adı ve 4 de dinî bayramlara ilişkin sözcük tespit edilmiştir. Bunların yüzdelik oranları aşağıdaki gibidir (bk. Grafik 11):

Grafik 11: Mukaddes Zamanlara İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları

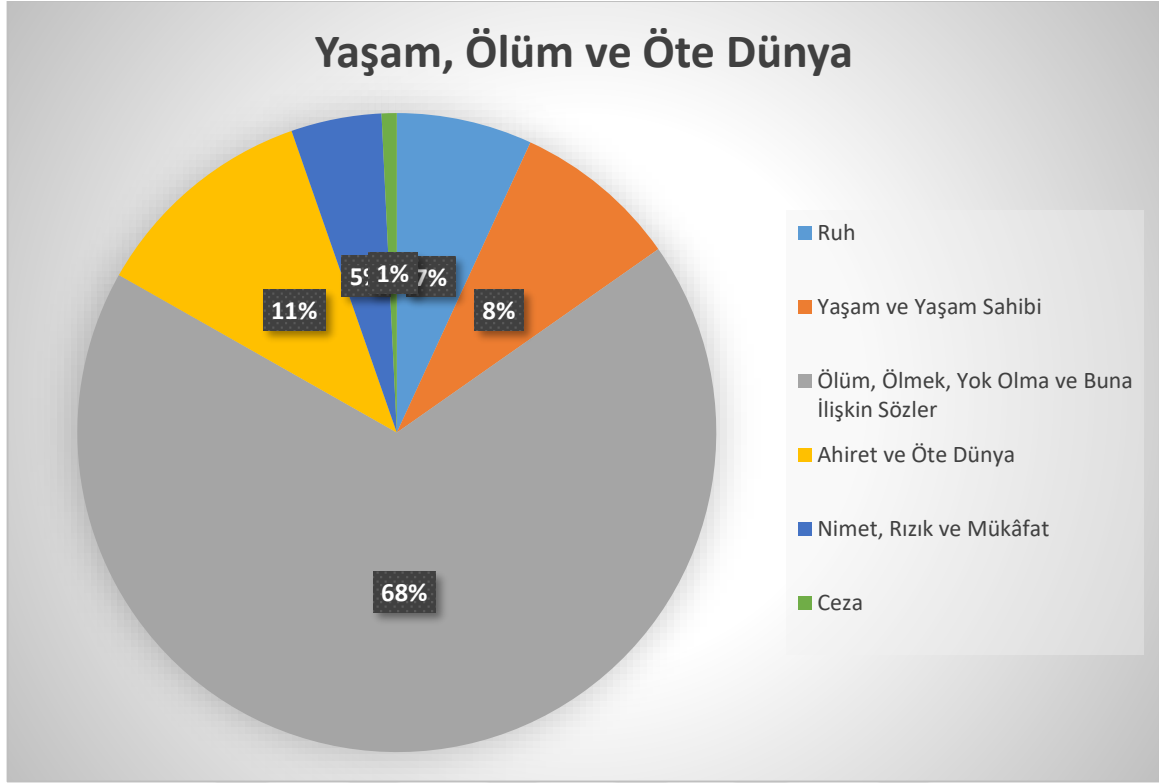
Bu çalışmanın bir diğer kısmını mukaddes yapılar, mekânlar ve canlılar oluşturmaktadır. Bu kısımda mukaddes yapılar ve yapı unsurlarına ilişkin 9 sözcük, cennete ilişkin 19 sözcük, cehenneme ilişkin 33 sözcük, orta evrene ilişkin 5 sözcük, ibadet alanları ve mahrem mekanlara ilişkin 50 sözcük, mukaddes canlılara ilişkin 5 sözcük ve son olarak mezar, mezarlık ve kabristana ilişkin 23 sözcük tespit edilmiştir. Bunların yüzdelik oranları aşağıdaki gibidir (bk. Grafik 12):

Grafik 12: Mukaddes Yapılar, Mekânlar ve Canlılara İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları

Çalışmanın tematik söz varlığının bir diğer kısmı ise yaşam, ölüm ve öte dünyaya ilişkindir. Bu başlıkta ruha ilişkin 9 sözcük, yaşam ve yaşam sahibine ilişkin 11 sözcük, ölüm, ölmek, yok olma ve buna ilişkin 89 sözcük, ahiret ve öte dünya kavramına ilişkin 15 sözcük, nimet, rızık ve mükâfata ilişkin 6 sözcük ve son olarak ceza kavramına ilişkin 1 sözcük tespit edilmiştir. Bunların yüzdelik oranları aşağıdaki gibidir (bk. Grafik 13):

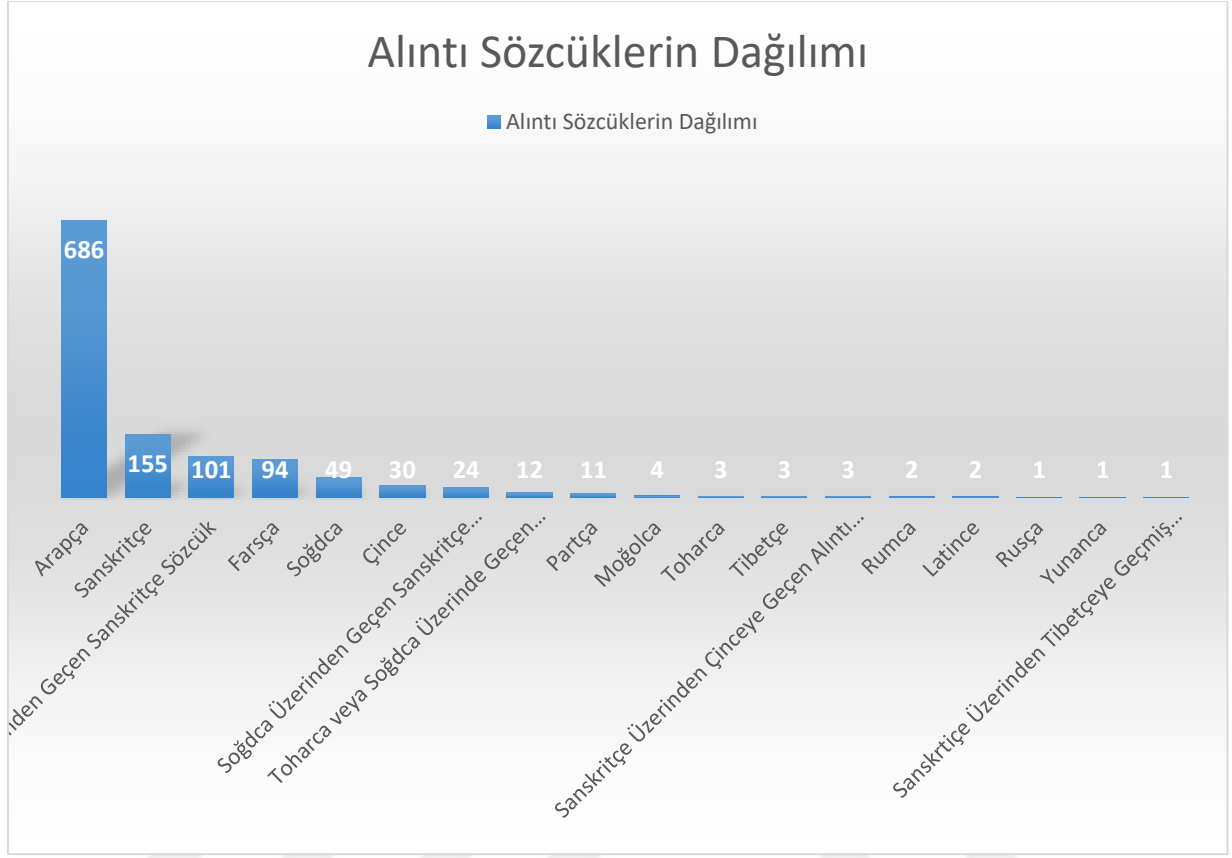
Grafik 13: Yaşam, Ölüm ve Öte Dünyaya İlişkin Söz Varlığının Yüzdelik Oranları

Çalışmanın topluluklar ve dinî oluşumlar başlığında ise 19 terim tespit edilmiş ve alt bir başlıklandırmaya gidilmemiştir.

Dinî terimlerin alıntılandığı diller söz konusu olduğunda ise Arapça 686 kelime, Sanskritçe 155 kelime, Toharca üzerinden Sanskritçeye buradan da Türkçeye geçen 101 kelime, Farsça 94 kelime, Soğdca 49 kelime, Çince 30 kelime, Soğdca üzerinden Sanskritçeye buradan da Türkçeye geçen 24 kelime, Toharca veya Soğdca üzerinden Türkçeye geçen Sanskritçe 12 kelime, Partça 11 kelime, Moğolca 4 kelime, Toharca 3 kelime, Tibetçe 3 kelime, Sanskritçe üzerinden Çinceye buradan Türkçeye geçen 3 kelime, Rumca 2 kelime, Latince 2 kelime, Rusça 1 kelime, Yunanca 1 kelime ve son olarak Sanskritçe üzerinden Tibetçeye buradan da Türkçeye geçen 1 kelime tespit edilmiştir. Bu sayısal veriler aşağıdaki grafik ile somutlaştırılabilir (Grafik 14):

Grafik 14: Alıntı Sözcüklerin Dağılımı

Alıntı sözcüklerin dağılımı gözlemlendiğinde Arapça ve Sanskritçe sözcüklerin yoğun olduğu göze çarpmaktadır. Esasında bu durum hem İslam öncesi hem de İslamiyetin kabulüyle hazırlanan dinî metin çevirilerine bağlanabilir. Özellikle bu dinî metin çevirilerinin kapsamlı eserler olması çalışmada bu oranların ortaya çıkmasını etkilemiştir. Bu ikisini ise Toharca, Farsça ve Soğdca izlemektedir. Farsça ve Soğdca bilindiği üzere iki İranî dildir. Fakat Türklerin Farsça ile temasının İslamiyetle birlikte olduğu söylenebilecekken, Soğdca ile İslam öncesi dönemde özellikle Uygurlar döneminde yakın bir temas içerisinde bulunduğu söylenebilir. Bir diğer yandan Toharca ise esasında İpek Yolu dillerinden biri olarak Uygurca ile ciddi bir temas içerisinde bulunduğunu söylemek gerekir. Çincenin Türk dilleriyle olan ilişkisi en eski dönemlere kadar gitmesine karşın en çok alıntılamanın yapıldığı dönem olarak yine Uygur dönemini görüyoruz.

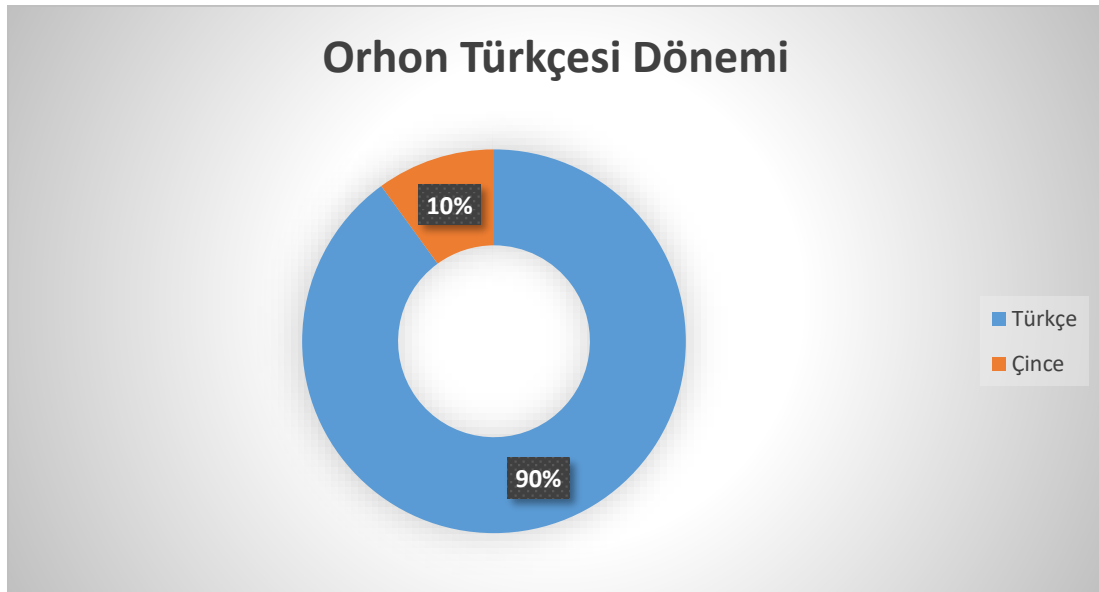
Çalışmanın geneli göz önünde bulundurulduğunda ise Türkçe 546 sözcük ve 1182 alıntı sözcük tespit edilmiştir. Türkçe sözcüklerin alıntı sözcüklere yüzdelik oranı ise aşağıdaki gibidir (Grafik 15):

Grafik 15: Çalışmadaki Türkçe ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı

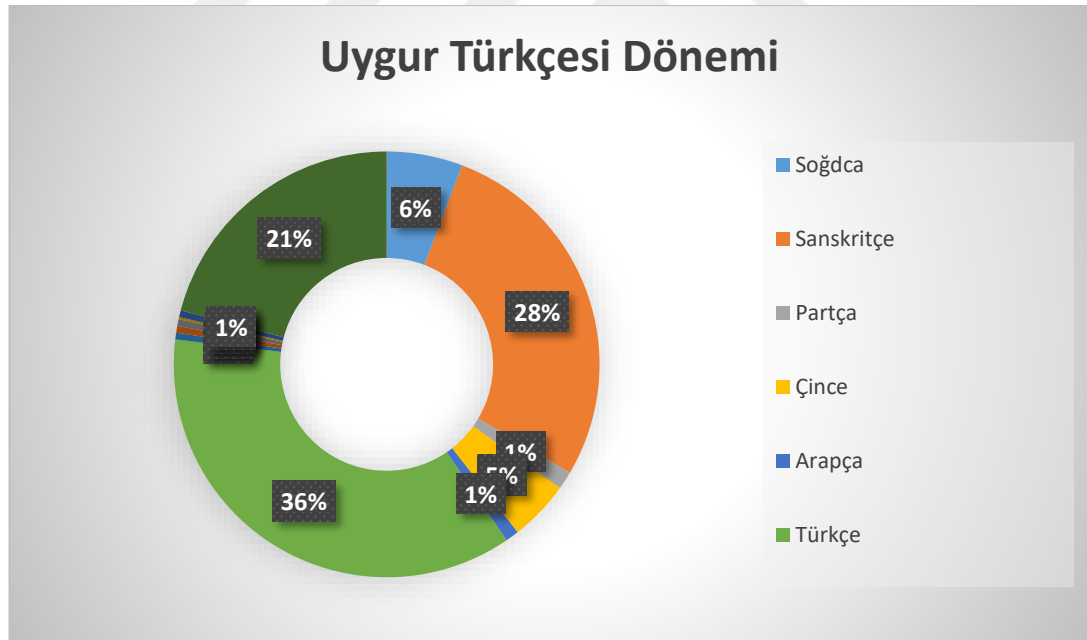
Çalışmadaki Türkçe ve alıntı sözcüklerin tarihî dönemlerdeki dağılımını ayrı ayrı incelemek gerekirse, Orhon Türkçesi döneminden 20 dinî terim tespit edilmiş, bunların 2'si Çince geri kalan 18'i ise Türkçedir. Yazıtlarda Türkçecilik anlayışının dinî terimler üzerinden daha yoğun gözlemlendiğini belirtmek gerekir. Bu sebeple Çince'den alıntılanan kelimelerin azlığı hakanlık yazıtlarında ön plana çıkmıştır. Bunların yüzdelik oranı aşağıdaki gibidir (Grafik 16):

Grafik 16: Orhon Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı

Araştırmanın kapsamına dâhil edilen Uygur Türkçesi eserlerindeki Türkçe dinî terimlerin sayısı 214 iken, Sanskritçe 163, Soğdca 34, Çince 27, Partça 8, Arapça 6, Moğolca 3, Tibetçe 3, Toharca 3, Farsça 3 ve Yunanca 1 dinî terim mevcuttur. Bununla birlikte farklı bir dil üzerinden geçen alıntı kelimelerin sayısı 123'tür. Uygurların birçok dini yan yana yaşamış olmaları birçok alıntı kelimeyi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Uygurların Çinlilerle olan münasebetlerinde iç işlerine karışacak kadar ileriye gitmiş olduklarından Göktürk dönemine nazaran daha fazla Çince kelimenin tanıklandığı görülmektedir. Yine bu dönemde ilk kez Arapça ve Farsça kelimelerin de görülmesi coğrafyanın etkisiyledir. Uygurların komşuları Kaşgarlılardan bu kelimelerin alıntılıandığı öne sürülebilir. Aynı zamanda çeviri esasına dayalı tercüme edilen eserlerin dillerine de bağlı kaldıkları bu sayısal ifadelerde de net bir şekilde görülmektedir. Bunların yüzdelik oranı aşağıdaki gibidir (Grafik 17):

Grafik 17: Uygur Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı

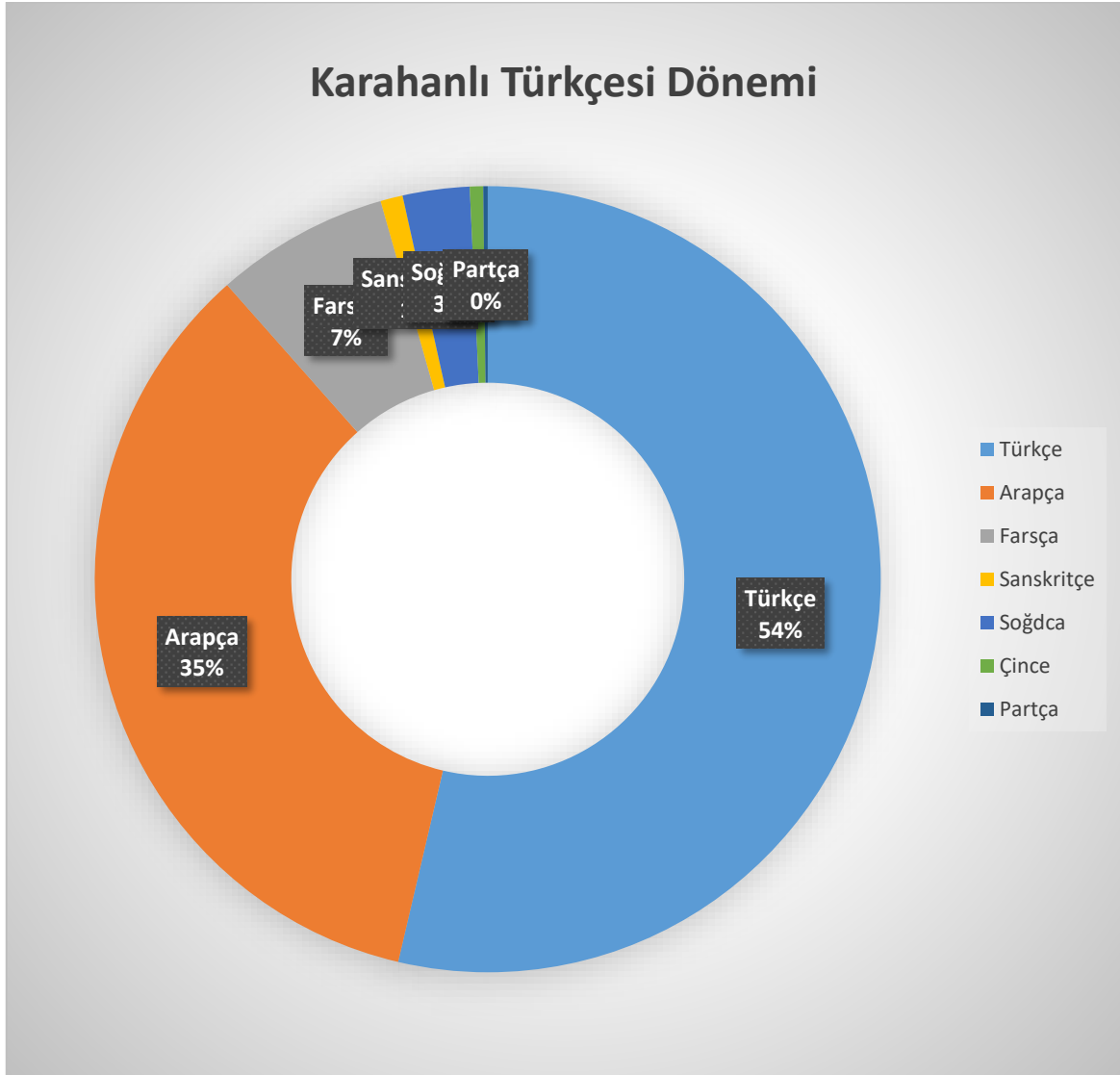
Eski Uygur Türkçesinde tespit edilen Türkçe dinî terimlerin sayısı yukarıda da belirtildiği üzere 214 iken, alıntı dinî terimlerin toplam sayısı 374'tür. Bunun yüzdelik oranı ise aşağıdaki gibidir (Grafik 18):

Grafik 18: Uygur Türkçesindeki Türkçe Dinî Terimlerin Alıntı Dinî Terimlere Oranı

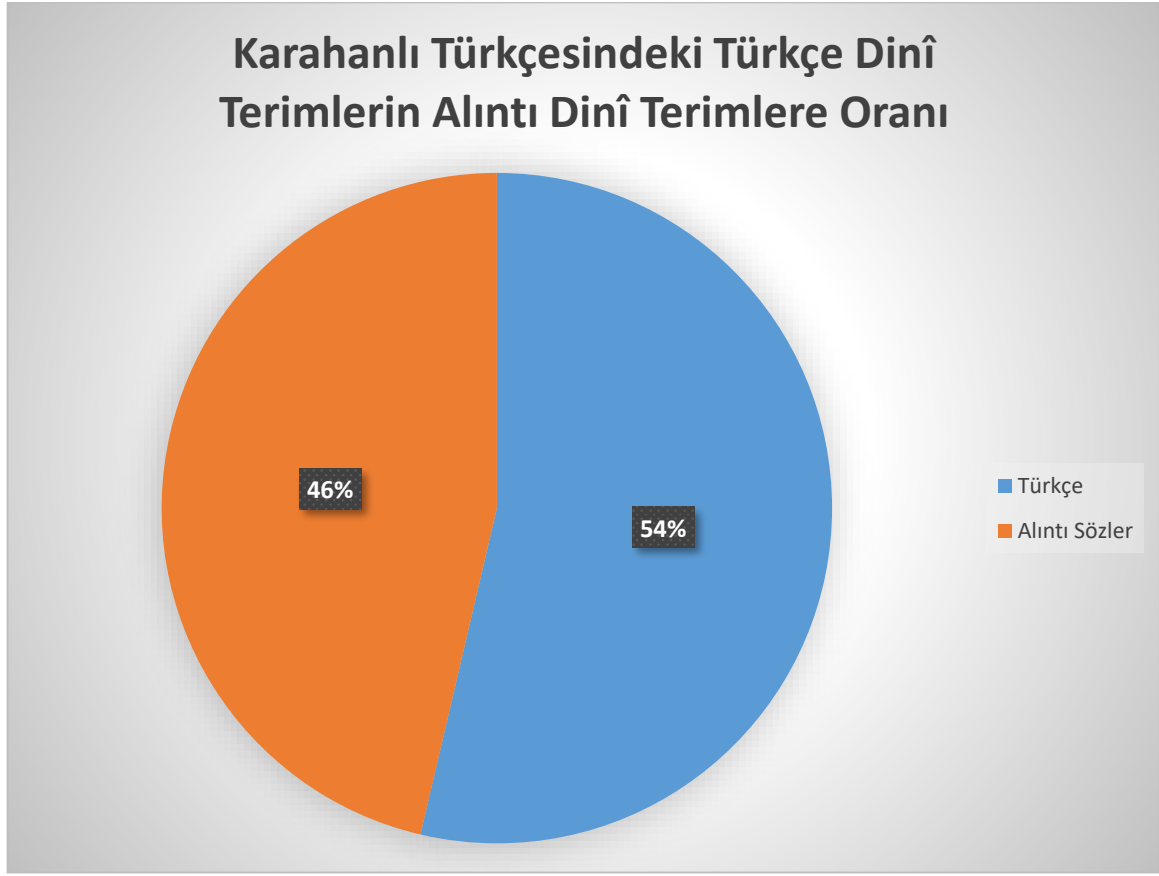
Araştırmanın kapsamına dâhil edilen Karahanlı Türkçesi eserlerindeki Türkçe dinî terimlerin sayısı 293 iken, Arapçadan 190, Farsçadan 39, Soğdca 15, Sanskritçeden 5, Çince 3 ve Partçadan 1 dinî terim alıntılanmıştır. Burada dikkat çekici olan nokta Türkçe kelimelerin açık ara farkla önde oluşudur. Karahanlı döneminde İslamiyet'i kabul eden Türkler her zaman yaptıkları gibi inanılan dinin kutsal kitabına yönelmiş ve Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmiştir. Kur'an'ın dili Arapça olduğu için bu dile ait kelimelerin fazla oluşu şaşırtıcı olmamakla birlikte Arapça ve Farsça kelimelere denk olabilecek Türkçe terimlerin aranması bu dönem için önemlidir. Özellikle KB, DLT gibi bu dönemin temel sayılabilecek eserlerinde Türkçe terim kullanma çabasının yoğun olduğu görülmektedir. Yine Kur'an tercümelerinden TIEM 73 ve John Rylands nüshaları da yarışır derecede Türkçe kelime barındırmaktadır. Fakat bu eserlerden çok sonra 12. yy.da kaleme alınmış olan *Atebetü'l Hakâyık*'ta yavaş yavaş Türkçe terim kullanma çabasının azaldığını, yerini Arapça ve Farsça sözcüklere bıraktığı gözlerden kaçmamıştır. Aynı zamanda bu dönemde İslam öncesi geleneğin etkisiyle Sanskritçe, Soğdca, Çince gibi kelimelerin de kullanılmaya devam ediyor olması yeni bir din kabul edilse bile eski dinden hemen kopulamadığının göstergesidir. Bu verilerin yüzdelik oranı ise aşağıdaki gibidir (Grafik 19):

Grafik 19: Karahanlı Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı

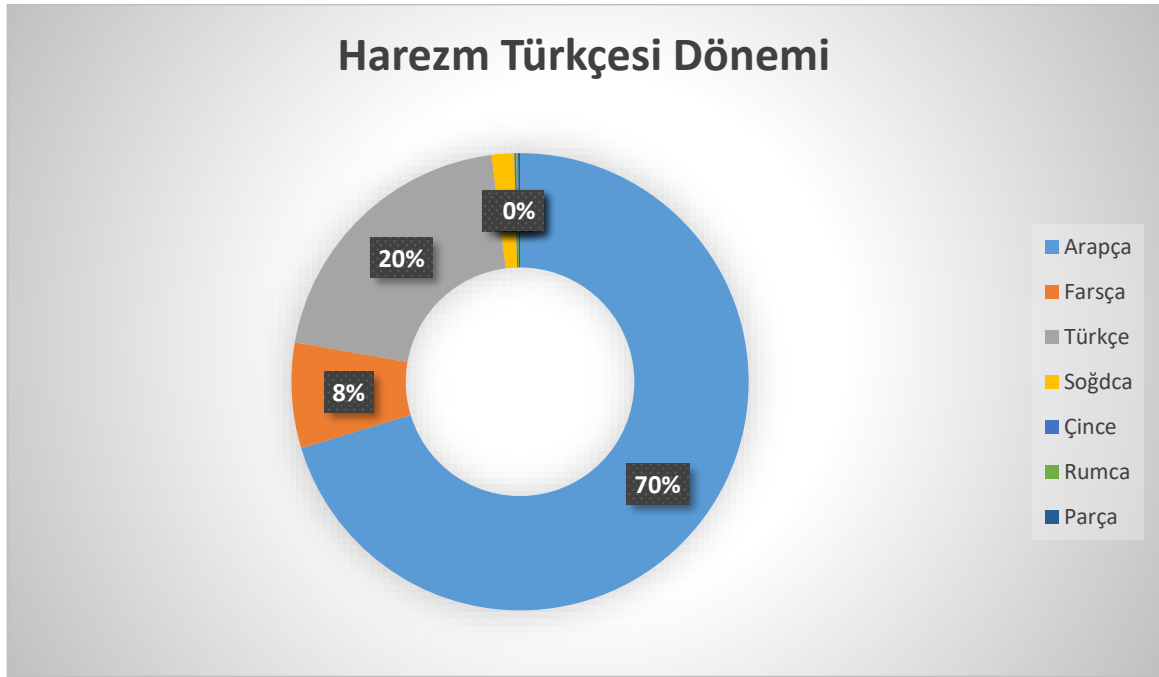
Karahanlı Türkçesinde tespit edilen Türkçe dinî terimlerin sayısı yukarıda da belirtildiği üzere 293 iken, alıntı dinî terimlerin toplam sayısı 253'tür. Bunun yüzdelik oranı ise aşağıdaki gibidir (Grafik 20):

Grafik 20: Karahanlı Türkçesindeki Türkçe Dinî Terimlerin Alıntı Dinî Terimlere Oranı

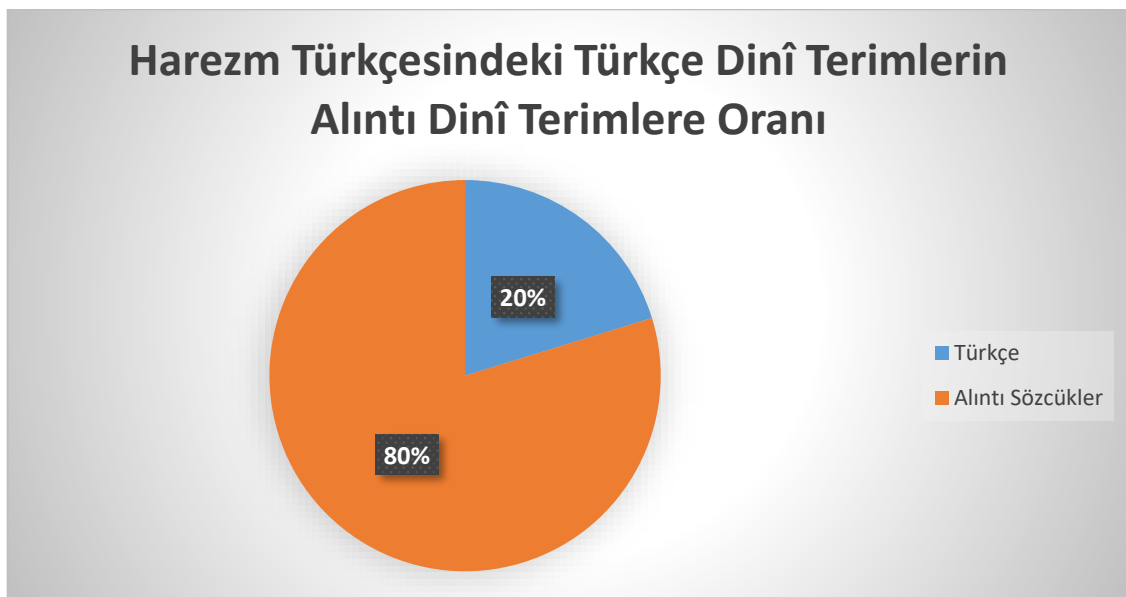
Araştırmanın kapsamına dâhil edilen Harezmi Türkçesi eserlerindeki Türkçe dinî terimlerin sayısı 152 iken, Arapça 528, Farsça 56, Soğdca 12, Çince 1, Rumca 1 ve Partça 1 dinî terim mevcuttur. Karahanlı döneminden sonra Arapça kelimelerin bu denli fazla oluşu Türkçe terim kullanma çabasının gitgide azaldığına işarettir. Yine hâlen daha Çince, Sanskritçe gibi ifadelerin varlığına tanıklık etmemiz bu dönemde Doğu'dan Batı'ya yapılan göçlerin etkisiyle olmuş olabilir. İslamiyet'e mensup olmayan Türk boylarının bu bölgeye doğru göç etmesi bu kelimelerin bu coğrafyaya taşınmasına yol açmış olabilir. Bu verilerin yüzdelik oranı aşağıdaki gibidir (Grafik 21):

Grafik 21: Harezmi Türkçesindeki Türkçe Kökenli Dinî Terimlerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı

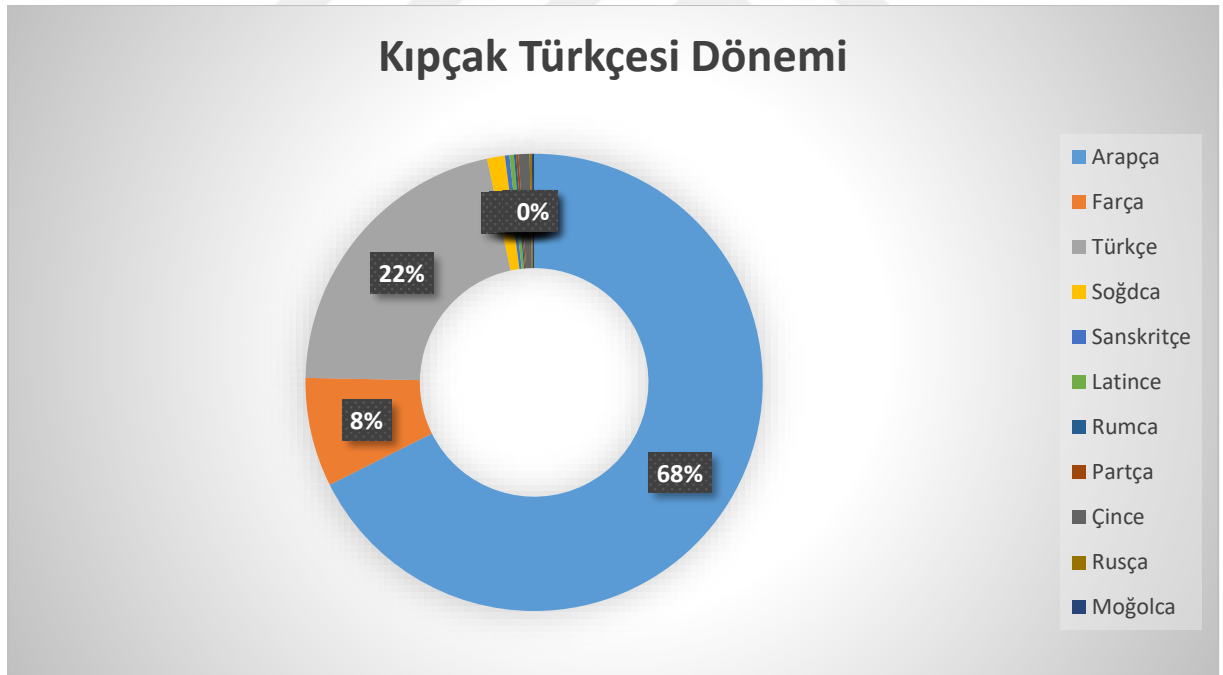
Harezmi Türkçesinde tespit edilen Türkçe dinî terimlerin sayısı yukarıda da belirtildiği üzere 152 iken, alıntı dinî terimlerin toplam sayısı 599'dur. Bunun yüzdelik oranı ise aşağıdaki gibidir (Grafik 22):

Grafik 22: Harezmi Türkçesindeki Türkçe Dinî Terimlerin Alıntı Dinî Terimlere Oranı

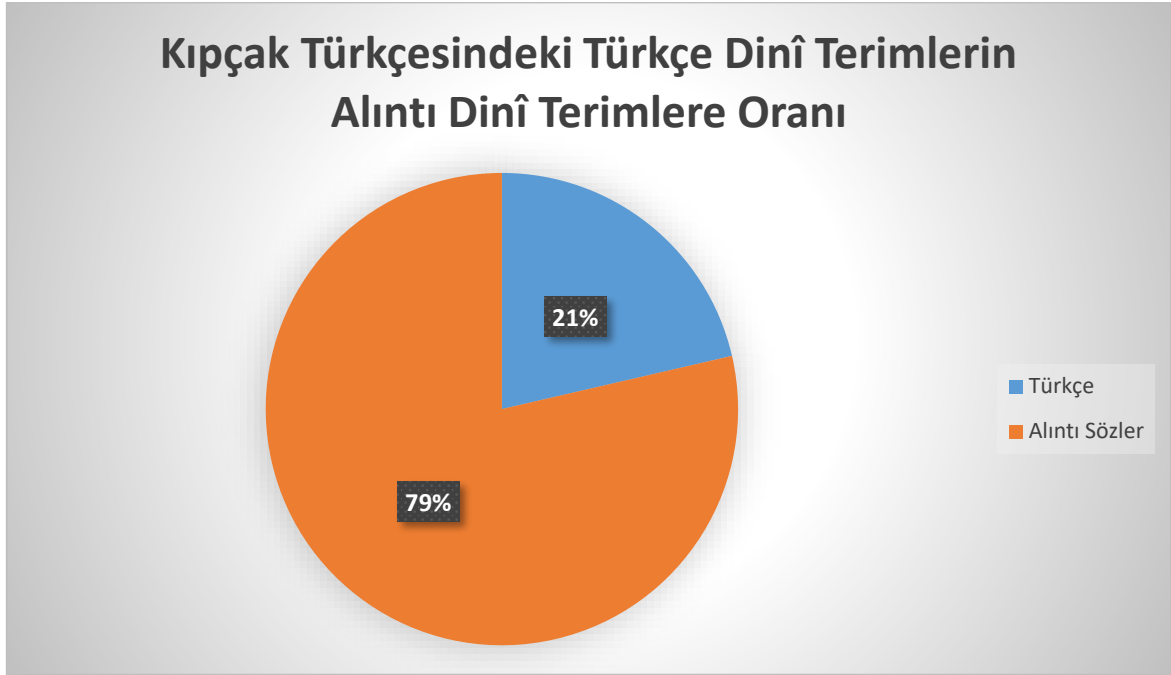
Araştırmanın kapsamına dâhil edilen Kıpçak Türkçesi eserlerindeki Türkçe dinî terimlerin sayısı 136 iken, Arapça 430, Farsça 49, Soğdca 8, Sanskritçe 2, Latince 2, Rumca 1, Partça 1, Çince 5, Rusça 1 ve Moğolca 1 dinî terim mevcuttur. Bu dönemde de yine Arapça ifadelerin yoğun olduğu görülmektedir. Kıpçaklar üç bölgeye dağıldıklarından gittikleri yerlerde edebiyatlarını yaşatmaya çalışmışlar; fakat bunda en başarılı olan Memluk Kıpçakları olmuştur. Anadolu'nun güney kesiminde Mısır ve Suriye'ye yerleşen Memluk Kıpçakları, eserlerini Arap olan topluma hitap ettikleri için Arapça kelimelerin yoğun oluşuna tanıklık etmekteyiz. Yine devam eden Moğol baskısıyla birlikte savaşların da etkisiyle dile yerleşen kelimelerin varlığına rastlanılmıştır. Kıpçak kolunun bir başka uzantısını da Avrupa'ya giden Kuman Kıpçakları oluşturduğundan Latince sözcüklerin de dilde yerleşmiş olması şaşılası bir durum olmasa gerektir. Bu verilerin yüzdelik oranı aşağıdaki gibidir (Grafik 23):

Grafik 23:Kıpçak Türkçesindeki Türkçe Kökenli Dinî Terimlerin ve Alıntı Sözcüklerin Yüzdelik Oranı

Kıpçak Türkçesinde tespit edilen Türkçe dinî terimlerin sayısı yukarıda da belirtildiği üzere 136 iken, alıntı dinî terimlerin toplam sayısı 500'dür. Bunun yüzdelik oranı ise aşağıdaki gibidir (Grafik 24):

Grafik 24: Kıpçak Türkçesindeki Türkçe Dinî Terimlerin Alıntı Dinî Terimlere Oranı

Bu çalışmayla Türklük bilimi araştırmalarına tarihî Türk dili sahasının beş döneminden küçük bir katkı sunulmak istenmiştir.

KAYNAKÇA

- Adams, Douglas Q. (2013). **A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2.** Amsterdam, New York: Rodopi. (Leiden Studies in Indo-European. 10.)
- Akar, A. (2015). **Türk Dili Tarihi** (10. Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Arat, R. R. (1979a). **Kutadgu Bilig I, Metin** (2. Baskı). Ankara: Maya Matbaacılık Yayıncılık.
- , (1979b). **Kutadgu Bilig III, İndeks** (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal ERASLAN, Osman Fikri SERTKAYA ve Nuri YÜCE). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- , (1991). **Eski Türk Şiiri** (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- , (2006). **Atebetü'l-Hakâyık** (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). **Codex Cumanicus**. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aris, G. (2018). **Eski Uygurca Ölüler Kitabı Üzerine Bir Çeviri Denemesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ata, A. (1997a). **Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- , (1997b). **Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II: Dizin**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- , (2004). **Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası): Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- , (2016). **Harezmi-Altın Ordu Türkçesi** (2. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Atalay, B. (1985). **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ayazlı, Ö. (2009). **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , (2016). **Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı**. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Aydemir, H. (2013). **Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX**. Wiesbaden: Verlag.
- Aydın, E. (2017). **Orhon Yazıtları** (2. Baskı). İstanbul: Bilge Yayınları.
- Bang, W. ve Gabain, A. v. (1929). **Türkische Turfan-Texte. II. Manichaica**. Berlin.
- , (1930). **Türkische Turfan-Texte III. Der große Hymnus auf Mani**. Berlin.
- Barutçu Özönder, F. S. (1987). **Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikāyesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, A. A. ve Hacıeminoğlu, N. (2022). “Kıpçaklar”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 421-423.
- Bläsing, U. (2011). “Qıl Adına Namaz (Bir Gün Adının Tarihçesi)”. Musa Duman. **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 137-172.
- Borovkov, A. K. (2002). **Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)**. çev. Usta, H. İ. ve Amanoğlu, E., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**. Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Çandarlıoğlu, G. (2004). **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çetin, E. (2012). **Altun Yaruk Yedinci Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)**. Adana: Karahan Kitabevi.
- Das, S. C. (1902). **A Tibetan-English Dictionary with Sanskrit Synonyms**. Calcutta: Bengal Secretariat Book Depot.
- DDB = “Digital Dictionary of Buddhism”. [www. buddhism-dict.net](http://www.buddhism-dict.net) (06.07.2022).
- Demir, N ve Yılmaz, E. (2007). “Erken Dönem Uygur Edebiyatı (VIII-XIV): 2. Nesir.” **Türk Edebiyatı Tarih**, c.1., 154-176.
- Demirci, J. (1998). “Kıpçak Sözlükleri”. **Kebikeç**, 6, 145-151.

- Dietz, S. vd., (2015). **Die alttürkische Xuanzang-Biographie V**. Wiesbaden: Verlag.
- Durkin-Meisterernst, D. (2004). **Dictionary of Manichaean Texts. Vol, III. Texts from Central Asia and China. Part 1. Dictionary of Manichaean Middle Persian and Partian**. Turnhout: Brepols. (Corpus fontium Manichaeorum: Subsidia.)
- Eckmann, J. (2014). **Nehcü'l-Ferâdîs: Uştmahların Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)** (Birleştirilmiş Baskı). yayım. Tezcan, S. ve Zülfikar, H., Dizin-Sözlük: Ata, A., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2017). **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar** (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Edgerton, F. (1953). **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary**. New Haven: Yale University Press.
- Elmalı, M. (2009). **Daśakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Erdal, M. (1991). **Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon**. Vol. I-II. Wiesbaden: Harrassowitz. (Turcologica 7.)
- Gabain, A. V.ve Werner, W. (1958). **Türkische Turfantexte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani auf „Tocharisch“ B mit alttürkischer Übersetzung**. Berlin.
- Geng, S. ve Hamilton, J. (1981). “L’inscription ouïgoure de la stèle commémorative des Iduq qut de Qoço”. **Turcica**, 13, 10-54.
- Geng, S. vd. (1987). “Der Herabstieg des Bodhisattva Maitreya vom Tusita-Götterland zur Erde”. “Das 10. Kapitel der Hami-Handschrift der *Maitrisimit*”. **Altorientalische Forschungen**, 14, 350-376.
- Gharib, B. (1995). **Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English**. Tehran: Farhangian.
- Golden, P. B. (2016). **Türk Halkları Tarihine Giriş** (6. Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GTS (1945), “Güncel Türkçe Sözlük”. <https://sozluk.gov.tr> (06.07.2022).
- Gulcalı, Z. (2021). **Altun Yaruk Sudur X. Kitap**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). **Karahanlı Türkçesi Grameri** (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hamilton, J. (1986). **Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touenhouang. Tome 1.** Paris: Peeters. (Fondation Singer-Polignac.)
- Hartmann, J. E. vd., (1996). “Indrasenas Beichte. Ein Sanskrit-Text in uigurischer Schrift aus Turfan”. **Berliner indologische Studien**, 9/10, 203-216.
- Hazai, G. ve Zieme, P. (1971). **Fragmente der uigurischen Version des „Jin’gangjing mit den Gāthās des Meister Fu”. Mit 61 Faksimiles auf 40 Tafeln.** Berlin: Verlag. (BT. 1.)
- Hirakawa, A. (1997). **A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary.** Tōkyō: Reiyukai.
- JEBD = **Japanese-English Buddhist Dictionary** (1979). [www. buddhism-dict.net](http://www.buddhism-dict.net) (06.07.2022).
- Kaçalin, M. (2019). **Dîvânu Lügâti’t-Türk.** çev. Mustafa Kaçalin (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ölmez), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Karaayak, T. (2021). **Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı (Giriş-Metin-Aktarma-Açıklamalar-Dizin).** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, G. ve Zieme, P. (1976). **Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung. Mit 82 Faksimiles auf 49 Tafeln.** Berlin: Akademie Verlag. (BT. 7.)
- , (1977). **Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg” von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti.** Berlin: Akademie-Verlag. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 8.)
- , (1986). “Die uigurische Übersetzung des apokryphen Sūtras „Fo dīng xin da tuo luo ni”. **Altorientalische Forschungen**, 13, 318-376.
- Karamanlioğlu, A. F. (2019). **Seyf-i Sarayî: Gülistan Tercümesi** (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kasai, Y. (2008). **Die uigurischen buddhistischen Kolophone.** Turnhout: Brepols. (BT. 26.)
- , (2011). **Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra.** Turnhout: Brepols. (BT. 29.)
- , (2017). **Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen.** Turnhout: Brepols. (BT. 38.)

- Kılıç Cengiz, A. (2018). **Eski Uygur Türkçesi Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitāpatrādhārāṇī** (Yayımlanmış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kök, A. (2004). **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 73 1v-235v/2): Giriş-İnceleme-Metin-Dizin** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kudara, K. ve Zieme, P. (1983). "Uigurische Āgama-Fragmente (1)". **Altorientalische Forschungen**, 10, 269-318.
- Le Coq, A. v. (1922). **Türkische Manichaica aus Chotscho. III. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayiq**. Berlin.
- Lessing, F. D. (1960). **Mongolian-English Dictionary**. Berkeley ve Los Angeles: Californiya Üniversitesi.
- Mahmud, K. (2017). **Nehcü'l-Ferādis (Cennetlerin Açık Yolu)** çev. Bilâl Aktan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maue, D. (1996). **Alttürkische Handschriften Teil 1: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift**. Steiner: Verlag.
- Mert, O. (2009). **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us**. Ankara: Belen Yayıncılık Matbaacılık.
- Mirsultan, A. (2010). **Die alttürkische Xuanzang-Biographie X**. Wiesbaden: Verlag.
- Monier-Williams, M. (1899). **A Sanskrit-English Dictionary**. Oxford: Oxford University Press.
- Nadalyaev, V. vd. (1969). **Drevnetyurkskiy Slovar'**. Leningrad: Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd. (Akademiya Nauk SSSR. Institut Yazıkoznaniya)
- Oda, J. (2015). **A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrımıš in Old Turkic**. Turnhout: Brepols. (BT. 33.)
- Ölmez, M. (1991). **Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)**. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları.
- , (1994). **Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- , (1997). “Kurzer Überblick über die Buddhistische Übersetzungsliteratur in Alttürkisch. Eski Türk Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış”. **Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış, Nevin Önberk Armağanı**, 225-256.
- , (2010). “Dil Verileri Işığında *Soyurgal* ve Kökeni”. **Trans-Turkic Studies, Festschrift in Honour of Marcel Erdal**, İstanbul: 167-175.
- , (2015). **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi: Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları** (3. Baskı). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- , (2020). “Türklerden Kalma En Eski Yazıtların Dili Çözüldü...”. **Yüksek Öğretim Dergisi**, 15, 25-31.
- Ölmez, M. ve Röhrborn, K. (2001). **Die alttürkische Xuanzang-Biographie III**. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Özbay, B. (2014). **Huastuanift: Manihaist Uygurların Tövbe Duası**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan Devrez, C. (2020). **Eski Uygurca Kuanşi İm Pusar İncelemesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, K. (2020). **Eski Türk Şiiri’nin Sözlüğü** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özertural, Z. (1996). **Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözvarlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , (2008). **Der uigurische Manichäismus: Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III**. Wiesbaden: Verlag.
- Özyetgin, A. M. (1996). **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- , (2001). **Ebü Hayyân Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk, Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi**. Ankara: Köksav.
- Poucha, Pavel. (1955). **Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A**. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství. (Monografie Archivu Orientálního. XV.)

- Rachmati, Gabdul Rašid (1937). **Türkische Turfan-Texte. VII. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. Wolfram Eberhard.** Berlin.
- Röhrborn, K. (1971). **Eine uigurische Totenmesse (Text-Übersetzung-Kommentar). Mit 64 Faksimiles auf 64 Tafeln.** Berlin: Verlag. (BT. 2.)
- , (1976). “Fragmente der uigurischen Version des Dhāranī-Sūtras der großen Barmherzigkeit “. In: ZDMG 126, 87-100.
- , (1991). **Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII.** Wiesbaden: Verlag.
- , (1996). **Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII.** Wiesbaden: Verlag.
- , (1977-1998). **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lieferung 1-6: a-ärñäk.** Wiesbaden: Steiner.
- Röhrborn, K. ve Sertkaya, O. (1980). “Die alttürkische Inschrift am Tor-Stūpa von Chüyung-kuan”. **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, 130, 304-339.
- Sağol, G. (2002). “Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Basılan Eserler”. **Türkler Ansiklopedisi**. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 804-813.
- , (1993). **Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş-Metin-Sözlük I** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Semet vd., (2022). **Die alttürkische Xuanzang-Biographie IV.** Harrassowitz: Verlag.
- , (1988). **Das Zusammentreffen mit Maitreya: Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit. Teil 1: Text, Übersetzung und Kommentar.** Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- , (1993). „Das Erlangen der unvergleichlichen Buddhawürde“. “Das 15. Kapitel der Hami-Handschrift der *Maitrisimit*”. **Altorientalische Forschungen**, 20, 182-234.
- Shōgaito, M. (2014). **The Uighur Abhidharmakośabhāṣya.** Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Soothill, W. E. ve Hodous, L. (1937). **A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index.** London: Kegan Paup, Trench, Trubner & Co.

- Steingass, F. (1998). **A Comprehensive Persian-English Dictionary**. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şanlı, C. (2002). “Eski Uygur Dönemi Türk Dili ve Edebiyatı”. **Türkler Ansiklopedisi**. 3, Ankara: Yeni Türk Yayınları, 671-677.
- Taş, İ. (2015). **Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı** (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2003). **Göktürkler I** (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tekin, Ş. (1960). **Uygurca Metinler II: Maytrisimit Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, T. (1994). **Tunyukuk Yazıtı**. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- , (2020). **İştikakçının Köşesi. Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler** (4. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları.
- , (2013). **İrk Bitig**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- , (2016). **Orhon Türkçesi Grameri**. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1974). **Das uigurische Insadi-Sūtra. Mit 69 Faksimiles auf 69 Tafeln**. Berlin: Verlag. (BT. 3.)
- , (1978). “En Eski Türk Dili ve Yazını”. **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**. yay. Aydın Sayılı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 271-323.
- , (1979). “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”. **Türk Tarih Kurumu Belleten**, 45 (178), 23-78.
- Tezcan, S. ve Zieme, P. (1990). “Antiislamic Polemik in einem alttürkischen buddhistischen Gedicht aus Turfan”. **Altorientalische Forschungen**, 17 (1), 146-151.
- Tokyürek, H. (2015). **Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)**. Ankara: Laçın Yayınları.
- Toparlı, R. (2017). **İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn** (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. vd. (2007). **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü** (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). **Mu'înü'l-Mürîd** (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- “Türk Tarihi”. **Türk Ansiklopedisi, M.E.B Devlet Kitapları**, 32, 269-295.
- Uçar, E. (2009). **Altun Yaruk Sudur V. Kitap. Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , (2013). **Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç: Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme Açıklamalar ve Dizin**. İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları.
- Uzunkaya, U. ve Ölmez, M. (2016). “Eski Uygurcada *Mudrâlar*”. **Türkiyat Mecmuası**, 26 (2), 293-306.
- Ünlü, S. (2004). **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (235v/3-450r7): Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , (2012). **Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercüme Sözlüğü**. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Üşenmez, E. (2010). **Eski Kur'an Tercüme Sözlüğü Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wilkens, J. (2007). **Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣānti Kūlguluk Nom Bitig**. Teil 1. [Vorwort, Einleitung, Edition]. Teil 2. [Glossar, Transliterationen, Tafeln]. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 25, 1 ve 2.)
- , (2016). **Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā: Teil 1-3**. Turnhout: Brepols. (BT. 37.)
- , (2021). **Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch-Deutsch-Türkisch): Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)**. Berlin: Universitätsverlag Göttingen.
- Yazıcı, T. (1996). “Gülistân”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 240-241.

- Yazır, E. M. H. (2014). **Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli**. çev. Lütfullah CEBECİ ve Sadık KILIÇ, İstanbul: Ayfa Yayınları.
- Yıldız, H. (2020). **Maniheist Uygur Metinlerinde Çince Alıntılar: Etimolojik, Leksik ve Tematik İncelemeler**. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Yiğitoğlu, Ö. (2011). **Köñül Tözin Ukıtdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zieme, P. (1975). **Manichäisch-türkische Texte (Texte-Übersetzung-Anmerkungen). Mit 178 Faksimiles auf 56 Tafeln**. Berlin: Verlag. (BT. 5.)
- , (1981). “Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster”. **Altorientalische Forschungen**, 8, 237-263.
- , (1985). **Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren. Mit 244 Faksimiles auf 89 Tafeln**. Berlin: Verlag. (BT. 13.)
- , (1994). “Alttürkische Fragmente über den Regenstein”. *Weather-magic in Inner Asia*. yay. Ádám Molnár. Bloomington, 147-151.
- , (1996). **Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste buch. Mit 139 Abbildungen auf 88 Tafeln**. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 18.)
- , (2000). **Vimalakīrtinirdeśasūtra: Ein Vimalakīrti Bildfragment aus Turfan. Mit 190 Abbildungen auf CIV Tafeln**. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 20.)
- , (2005a). **Magische Texte des uigurischen Buddhismus. Mit 208 Abbildungen auf 97 Tafeln**. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 23.)
- , (2005b). “Arabische und neupersische Wörter in den altuigurischen Texten von Turfan und Dunhuang”. In: Dieter Weber (ed.): *Languages of Iran: Past and Present. Iranian Studies in memoriam David Neil MacKenzie*. Wiesbaden, 285-295. (Iranica. 8.)
- , (2015). **Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien**. USA: Gorgias.

Zieme, P. ve Kara, G. (1978). **Ein Uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer
Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus
Dunhuang British Museum Or. 8212 (109) D.** Budapest: Akademia Kiado.

DİZİN

A

abak, 78, 79
ābdest, 140, 141
‘abdu’llāh, 205, 206
abiçaruk, 372
‘ābid, 464
abita ~ abida, 227
aç-, 146
açıl-, 146, 147
açit, açite, 228
açu, eçü, 114
açukluğ, 504
açuv, 558, 559
ādem, 186, 206, 599
adına, 562
‘ādī, 487
adiştithğ, 168
‘adn, 570, 571
afacān, 623
‘afv, 153, 157, 159, 483
aganiştatabavan, 259, 260
aganişun, 260
ağır, 98, 329, 330, 331, 332, 653
ağırla-, 330, 331
ağırlamak, 331
ağırlan-, 331
ağırlanmak, 331
ağırlat-, 332
ağırlığ, 161, 332, 333, 426, 598
aḥad, 279
aḥadlık, 279
‘ahd, 342, 343, 498
aḥir, 279, 280
aḥiret, 651
aḥlāk, 346
aḥmed, 206, 207
‘ākif, 135, 136
aḥruş, 171
aḥruşlan-, 326
aḥruşlanmak, 172
akužal, 372
a‘lā, 90
‘alāmet, 101, 102
‘alī, 90
‘alīm, 104, 112, 290
alkış, 168, 175, 176, 420
alkışçı, 168
alkışla-, 176
alkışlığ, 168
allāh, 280, 281, 317

aloka-çintamani, 228
altar, 568
amān, 153, 154
‘amel, 221, 325, 349, 361
amen, 168, 169
āmennā, 169
āmīn, 168, 169
amogadarşi, 228, 229
amogasidi, 229
anagami, 260
ançan, 229
ançm(a)n, 659
ançola-, 349
and ~ ant, 343
andğar-, 344
anoşagan ~ anuşagan, 571
antık-, 344
antr(a)k(a)lp, 533
antrabav, 532, 533
aṇ-, 359, 360
aṇgata, 229
apakşal, 372
apamu, 533, 534
apamuluk, 534
apsa, 549
apsari, 235, 260, 261
a‘rāf, 588
arahu ~ rahu, 265
arakşaz, 265, 274
aranyadan, 589
‘araşāt, 588
arav, 464, 465
‘arefe, 564, 566, 567
arhant, 246, 251, 264, 292, 431
arı-, 151, 152
arıcı, 169, 466
arığ, 68, 83, 91, 130, 140, 143, 144, 182, 202, 211, 325, 437, 449, 464, 465, 471, 504, 542
arığla-, 182, 183
arığlık, 183, 429
arıgsız, 506, 507, 584
arıgsızlık, 487
arın-, 140
arıt-, 183, 184
arıtmağ, 184
arişti, 230, 236
ārji / erji ~ arži, 292, 298
arқа-, 389
arsık-, 396
‘arş, 226
artil-, 90, 91
ärtinçsiz, 115
ärtmäksiz, 116

artuğluk, 349
artur-, 91
arva-, 396, 397
arvaş-, 397
arvış, 396, 397, 500
arvışçı, 397
aryasañ, 353, 659, 660
arzi ~ arji, 292, 298
aşfiyā, 293
‘āsī, 487
‘āsīlık, 417
asilome, 266, 276
asipatravan, 577
asure, 266
‘aşūr ~ ‘aşūra, 563
‘aṭā, 154
atan-, 350
atap, 261
atavake, 266
avdaz, 140, 141
avdes, 140, 141
aviş, 577
avşata, 60

‘ayb, 372, 373
āyet ~ āyāt, 65
ayig, 120, 189, 372, 373, 383, 386, 474, 492, 497, 641, 644
aymağ, 65, 418
aymaqlık, 418
ayna, 560, 562, 563
‘azāb, 153, 571, 578, 658, 659, 664
azğan, 488
azıglıg, 488
āzife, 651

‘azīm, 91, 520
āzīne, 562, 563, 564
‘azīz, 91, 104, 293
‘azīzlik, 91, 92

Ä

ävang(ä)lyon / evang(e)lyon, 58

B

babtisma, 171
baça-, 147
baçak, 147, 151, 591
baçat-, 147
baçığ, 344, 345
badrapale, 230
bağış, 154, 155, 350
bağışla-, 154, 155

bağışlağı, 155
bağışlan-, 350
bağşāyış, 155
bağış, 104, 350, 351
bağışlıg, 104
baht, 424, 425, 427, 432, 438
bākī, 115, 118
bakule, 267
baley, 534
bali, 336, 351
bālīga, 294
balman, 79
bañda-alañkar, 230
bañla-, 120, 122
bapas, 294
bār, 280, 411, 454
barla-, 443
basan, 549, 550
başır, 104
başçı, 294
başık, 120
bāṭıl, 398
baṭrīk, 294, 295
bayaş, 280, 281
bayat, 98, 156, 278, 281, 323, 330, 337, 380, 388, 447, 526, 528, 637
bayram, 564, 567, 594
bayramla-, 567
bedbaht, 424, 425
bediz, 79
beḥil, 155, 156
beḥillik, 155, 156
behişt, 571, 578
beḳā, 534
bekle-, 550
beklen-, 550
belgü, VI, VII, 66, 102, 478, 644
belgülüg, 62, 66, 102, 103, 400, 410, 415, 446, 462, 654
berekāt, bereket, 425
bereketlig, 426, 435
beyer, 281
bezüt-, 92
bıntsun, 230, 231
bid‘at, 78
biliçi, 102
bilmek küni, 564
bī-namāz, 190
bī-nihāyet, 534, 535
biraman, 295, 296
birle-, 443
birlik, 52, 444
bit-, 444, 445
biti, 57, 445, 456, 457, 550
bitig, 57, 212, 213, 293, 313, 317, 549

bitik, 550
bitil-, 456
bitin-, 456, 457
bitiş, 519, 520
bitit-, 445
bitmek, 445
bodi, 74, 429, 528, 539, 547, 548
bodicit, 539
bodimant, 589
bodipakşik, 67
bodis(a)t(a)v, 61, 93, 187, 230, 232, 237, 242, 252, 253, 257, 259, 261, 295
bogta, 426
boğuzla-, 623
boğuzlağı, 351
boğuzlan-, 623
boğuzlat-, 623
borğu, 652
boşak, 184
bögtäg, 364, 365, 465
bögtägçi, 465
böğü, 299, 398, 399, 426
bögüdem ~ bügüdem, 426
bögüle-, 398, 399
bögülen-, 399
bögülenmek, 399
bölnek, 427
br(a)hmalok, 588
brahmadivi, 231
brahmayu, 231
braman, bram(a)n, 295, 296
bud ~ but, 296
burhan, 297
bursağ, 82, 337, 340, 353, 473, 511, 659, 660
busat ~ poşad, 147
bustān, 571, 572
buşı, 351, 352, 356, 481
buşıcı, 352, 565
bute, 267
buthana, 590
butperest, 466
buu ~ poo, 615
buyan, 243, 244, 254, 263, 364, 365, 370, 466, 473, 488
buyançı, 169, 465, 466
buyanla-, 365
buyanlığ, 466
buyansız, 488
buyruk, 509
buyrunıl-, 509, 510
buyur-, 510
buyurul- ~ buyurul-, 510
bügel-, 190
bügi, 398, 399
bügilen-, 399, 400

büt, 79, 136, 296, 297, 312, 345, 444, 445, 446, 452, 466
büt-, 444
büt-, 444
büt-, 445
büt-, 445
büt-, 445
büt-, 446
büt-, 446
bütmeklik, 446
bütük, 466, 467
bütün-, 136
bütünlük, 345

C

cabrā'il, 207, 300
cādū, 400, 401
cādūcı, 400
cādūluğ, 401
cahīm, 578
cāmi', 590
cān, 354, 467, 615, 616, 620, 623, 624
cān-fezā, 467
cānn, 267
cānsız, 624
cāvidāne, 535
cāvidāneliğ, 535
cebbāne, 608
cehennem, 52, 140, 225, 500, 501, 502, 535, 537, 568, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 608, 654, 659
celāl, 92
celālet, 92
celil, 92, 93
cellād, 624
cema'at, 660
cemre, 79
cenābet, 458, 459
cenābetliğ, 459
cenāze, 551
cennāt, 570, 572
cennet, 52, 81, 226, 227, 258, 306, 373, 431, 484, 485, 568, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 588, 603, 607
cereyān, 80
cesed, 624
cibril, 59, 207, 218
cihād, 460
cin, 267, 268, 269, 271, 272, 277, 278, 279, 397, 405, 414, 415, 416, 420, 617, 618, 660, 661
cinān, 427, 572
cinnī, 268
cuhūd, 68, 124, 125
cuhūdluğ, 125

cum‘a, 302, 564, 566, 590
cünüb, 141, 205, 459
cünüblük, 459, 460

Ç

ç(a)hşap(a)t, 175, 321, 511
ç(a)hşap(a)tlıg, 511
ç(a)hşap(u)tsuz, 511, 512
çakravart, 467
çandana, 231, 232
çarh, 427
çarit, 326, 327, 467
çaritlğ, 467
çay, 148
çaydan, 590, 591
çetavan, 591
çıvı, 660, 661
çitrasene, 120, 123
çodpa, 352
çomağ, 125
çökle-, 352

D

dād, 427, 510
dā‘ī, 468
dana, 353
darma, 67, 232, 402
darmaçakir, 80
darmadan, 353
darmaşarir, 67
darma-utgate, 232
darmika, 67, 68
daşagrive, 268
da‘vāt, 176
dāvud, 207, 208
deccāl, 268
defn, 550, 551
dentar ~ dendar, 298
devalıg ~ divalıg, 539
devlet, 26, 27, 30, 31, 40, 41, 53, 427, 428, 431, 432
deyyān, 104
dežit, 184, 185
dīm, 47, 68, 69, 72, 90, 126, 137, 468, 488
dīndaş, 468
dīnī, 69
dīnlıg, 468
dīnsiz, 488, 489
dirnek, 661
dīv, 268, 269, 510
divaindiraprabe ~ divyaindraprabe, 232
dīvān, 80

divi, 540
diyānet, 540
drtiraştre, 232
du‘ā, 169, 176, 177, 214, 220, 368, 411, 425, 513, 557, 574, 627
du‘açı, 468, 469
dundubaşuvvari, 233
durmike, 269, 274
durūd, 177
dūzağ, 578
dū-gāne, 190, 191
dyan, 172, 174, 411
dyanlıg, 172, 328

E

ebed, 536
ebedī, 501, 536
ebrār, 469
ebū bekr, 86, 208, 209
ecel, 204, 240, 624, 625
ecr, 365, 366
edgüçi, 469
edgülüg / edgülük, 366
édiz / ediz, 93
ef‘āl, 346, 361, 362
efzāl, 362
egrig, 540
eğādīs, 69
ekapundarik, 261
ekber, 65, 93, 197
élçü ~ élçi, 299
emir ~ emr, 512
enbiyā, 90, 293, 298, 316, 362
envār, 541
èrinçü, 373, 572
èrinçülüg / erinçülüg, 489
èrinti / erinti, 374
èrintilig, 489
erke-, 401
erklig, 105, 300
ertür-, 156
erüglüg, 373, 572, 573
ervāğ, 616
esirge-, 156
ev, 284, 289, 591
evāmir, 512
evb, 185
evir-, 367
evliyā, 299
evrād, 360
evril-, 366
eymen, 428
eyyüb, 208, 209
ezān, 121

ezelī, 116

F

f(a)rnibran, 261, 262
fācir, 489
fāḥiṣ, 489, 490
fāḥiṣe, 490
faḫīh, 300
fāl, 61, 401, 428, 429
fālçı, 401
fānī, 115, 625
farā'iz, 457
farīza, 141, 152, 444, 457, 458
fārūḫ, 208, 209
farz, 458
farzlıḫ, 458
fāsıḫ, 374, 463, 490, 491
fāsıḫa, 491
fāsıḫlıḫ, 374
fazl, 99, 105, 156
fazllıḡ, 105
fecr, 191
fenā, 625
ferište ~ friṣti ~ vriṣti, 300
fermān, 512, 513, 514
fermānla-, 513
fermānlan-, 514
fetḫu'llāh, 209
fetvā, 69
fevt, 626
feylāḫ, 80, 81
fıḫḫ, 70
fıtra, 353
fıtrat, 520
fidā', 353, 354
firdevs, 90, 573
fıṣḫ, 374
fiṭr, 148
fu ~ vuu, 401
fugsi, 591, 592
furḫān, 58, 65
fücür, 374, 375
füsüḫ, 375, 448
füsüs, 66, 373, 402

G

ḡaffār, 105
ḡafūr, 105, 106
ḡālib, 106
gandahasti, 233, 295
gandarasi, 233, 234
gandarav, 121

gandarve, 269
Gao Lenhua, 592
ḡavur, 491, 493, 494
ḡavurlik, 375
ḡayb, 652
ḡayblıḫ, 652
ḡayy, 578, 579, 586
ḡazāt, 460
ḡāzī, 460, 461
gebr, 125
gebrlik, 125, 126
ḡufrān, 157
gunaprabasi, 234
gunavaypuli, 234
ḡūr ~ ḡor ~ ḡör, 608
ḡūristān ~ ḡoristān, 608
ḡusl, 141, 458
günāh, 375, 376
günbed, 568
gürūh, 192, 661

H

ḡabīb, 301, 628, 665
ḡac ~ hacc, 200
ḡācī, 301, 302
ḡāç, 81
ḡadd, 376
ḡadīs, 70
ḡaḫ(ḫ), 281, 282
ḡakīm, 106, 116
ḡalāl ~ ḡelāl, 504
ḡalallaṣ-, 505, 506
ḡalālḫ, 157
ḡālīḫ, 106, 107
ḡalḫ, 431, 520
ḡam, 402, 403
ḡamd, 97, 285, 418, 419, 420, 422
ḡamīd, 282
ḡanīfe, 66, 209
ḡānḫāh, 592
ḡarām, 146, 505, 507, 508, 599, 638, 658
ḡarāmluḫ, 508
ḡarem, 592, 593
harini, 269
ḡarūn, 210
hārut, 210, 217
ḡasanāt, 367
ḡaṭā, 66, 376
ḡaṭīb, 302
ḡatm, 70, 202
ḡatne, 205
hatun, 231, 244, 282, 293
hāviye, 579
ḡayırılı, 429

ḥayr, 354, 367, 368, 381, 429, 507, 529
ḥayrāt, 368, 369, 469
ḥayrātlıg, 469
ḥayy, 106, 116
ḥazıre, 609
helāk, 385, 398, 477, 490, 626, 627
helāket, 627
helāklik, 627, 628
ḥımār, 81
ḥızr, 210, 211
ḥicāzī, 302
hidāyet, 95, 282, 306, 369
hidāyetlıg, 469, 470
ḥikmet, 59, 283, 294, 313, 541
ḥikmetlig, 282, 283
ḥilḳat, 520
himmet, 157, 158
himmetlig, 470
hirza, 157, 158
ḥisāb, 622, 652, 653, 655
ḥoca, 302, 303
hom, **hoom**, 354
hormuzta, 234, 235, 243, 252, 263
hroştag, 283
hualimsi, 593
huan, 376
huastuanift, 185
ḥuccet, 66, 103, 446
hūd, 211
ḥudā, 283
ḥulḳ, 470, 520, 532
ḥulle, 81
ḥuluklu, 470
ḥūr, 226
ḥūrī, 226, 227
ḥurmet, 333
ḥuṭame, 579
ḥuṭbe, 71
ḥüccet, 102, 103, 446
ḥüccetsiz, 103

I

ıdoḳ ~ ıduḳ, 429
ımağ, 446
ınan- ~ inan-, 447
ırab, 283, 284, 287
ırḳ, 402, 403
ırḳıl, 403
ırḳla-, 403
ısan-, 447, 448
ısanmaḳ, 448

İ

‘ibādet, 136, 325, 360
‘ibādetlıg, 470
iblis, 270
ibrāhīm, 102, 167, 211, 313, 443, 466, 556, 590
içgek, **içkek**, 270
‘id ~ ‘ıyd, 567
ıdī ~ edī ~ iye ~ eye, 284
idrīs, 212
‘ifrīt, 271
iftār, 148
igide-, 376
iḥrām, 564, 593, 594
iḥsān, 126, 154, 354, 368, 656
ilah, 163, 181, 285, 288
ilāhe, 140, 285
ilāhī, 155, 285, 382, 419, 443, 452, 541, 542, 664
ilen-, 390
ilenc, 390
‘illıyyīm, 573
ılşige, 93, 94
ilyās, 212, 223, 224, 309
imām, 71, 303, 590
īmān, 448, 470, 491
īmānılg, 470
īmānsız, 491
inābet, 369
in ‘ām, 354, 656
inanç, 68, 71, 143, 448, 449, 450, 451, 468, 470, 471, 472, 488, 491, 492, 666
inanıl-, 449
‘ināyet, 158, 160
incil, 58, 59, 60, 213
indri, 262
irtidād, 491, 492
‘isā, 212, 213, 632
işḥāḳ, 209, 213
islām, 69, 126, 492, 534
islāmluğ, 126, 127
islāmsız, 492
işm, 373, 377
ismā ‘ıl, 213, 214, 359
‘işmet, 185
isrāfıl, 214
istap, 177, 178
isticābet, 178
istidrāc, 158
istiğfār, 185, 186, 189
istiḥāre, 137
istincā, 141, 142
iş, 68, 72, 73, 135, 168, 208, 214, 273, 276, 289, 290, 298, 329, 361, 362, 363, 364, 365, 368, 371, 372, 471, 489, 508, 509, 520, 541
işlig, 119, 471, 482

işu, 214
 işvare, 235, 285
 i' tîkād, 449, 471, 492
 i' tîkādîğ, 471
 i' tîkādsız, 492
 i' tikāf, 137
 'izām, 94
 'izāz, 333
 izit, 271
 'izz, 94
 'izzet, 94, 333
 'izzetlig, 94

K

k(a)rmap(a)t ~ karmap(a)t ~ k(a)rmapat ~
 k(a)rmaput ~ k(a)rm(a)put, 363
 k(a)rmşugun, 186
 ka'be, 200, 594, 596
 kabr, 609, 613, 614
 kabz, 617, 628
 kadag, 374, 377, 471, 492
 kadaglıg, 492, 497
 kadagsız, 471, 480
 kademlîg, 430
 kader, 430
 kaderî, 128, 492, 493
 kaderîyye, 493
 kadersiz, 430
 kadîm, 116
 kadîr, 107
 kâfir, 105, 115, 131, 353, 375, 377, 410, 449,
 478, 479, 491, 493, 494, 503, 504, 513, 578,
 650
 kâfire, 494
 kâfirlik, 377, 378
 kahhâr, 107
 kâhin, 403, 404, 414
 kalandakanivape, 594
 kalyana-prabi, 235
 kam, 396, 402, 403, 404
 kamaki, 230, 235, 236
 kamet, 121
 kamluk, 404
 kampine, 236
 kanakamuni, 236
 kançanagin, 236
 kançanasare, 237
 kantakamini, 271
 kapız, 551
 kapurçağ, 551, 552
 kara orun, 609
 kargâ-, 390, 391
 kargâğ, 391
 kargâl-, 391

kargan, 81, 82, 391
 kargan-, 391
 kargan-, 391
 kargaş-, 391, 392
 kargat-, 392
 kargış, 392, 654
 kargışla-, 393
 karkaşunde ~ krakasunde, 237
 karmapaloti, 362, 363
 kasem, 345
 kaşip, 238
 katasutur, 579, 580
 kâtil, 494
 katl, 628
 kâvur, 491, 493, 494
 kâyis, 82
 kayyûm, 117
 każâ, 204, 357
 kebîre, 378
 keç-, 158, 159
 keçür-, 159, 160
 kafen, 550, 552
 kafenle-, 552
 kafenlik, 552, 553
 keffâret, 186, 187
 kefür, 494, 495
 kelâm, 59, 465
 kelime, 34, 43, 44, 46, 48, 49, 53, 78, 214, 215,
 218, 436, 440, 455, 456, 517, 590, 632, 667,
 677, 681
 kelise, 594, 595
 kenîse, 594, 595
 kerâmet, 404, 405
 kerem, 100, 105, 107, 108, 156, 158, 160, 350,
 474
 kerîm, 91, 96, 107, 108, 109
 kærtgün-, 449, 450, 452
 kærtgünç, 471
 kærtgünçlîg, 472
 kærtgünçsüz, 495
 kærtgüngüçi, 472, 501
 kærtgüngülük, 450
 kærtgünmek, 450, 451
 kærtgünmeklig, 472
 kærtgüntür-, 451
 kærtgür-, 451
 kærtü, 346, 347, 449, 451, 452, 473
 kærtügli, 473
 kærtülüg, 473
 kærtün-, 449, 452
 kevneyn, 588, 589
 kevser, 595
 kıble, 200, 595, 596
 kıblegâh, 596
 kılık, 327

qılınç, 363, 364, 473
qılınçlıq, 473
qır, 609, 610, 628
qırāʿat, 191, 516
qırakžin, 238
qırıl-, 628
qıvılgı, 430
qıy-, 628, 629
qıyām, 191, 192
qıyāmet, 156, 169, 345, 445, 521, 576, 588, 634, 653
kız ~ kiz, 285
kızgıutluq, 108
kilīm, 82
kirām, 474, 616
kitāb, 57, 59, 61, 64, 102, 116, 212, 214, 549, 664
ko, 430, 431
kondini ~ kaundini, 238
kop-, 520, 521
kopar-, 521, 522
kopargu, 522
koparıl-, 522
koparılgu, 522, 523
koparmaq, 523
kopgar-, 523
kopgur-, 523, 524
kopmaq, 389, 396, 521, 524
kopmaqlıq, 524, 586
kopur-, 523, 524
kopurmaq, 524, 525
qorqan, 474
qoruq, 286
qovuq, 271
qovuz, 405
köç-, 629
köli-, 553
köliş-, 553
kölit-, 553
köm-, 553, 554
kömen, 405, 415
kömgü, 554
kömtür- ~ kömdür-, 555
kömgülgü, 554, 555
kömgül-, 555
könilik, 58, 282, 462, 529, 598
könül-, 463
köşene, 568
kötrül-, 95
kötrülmüş, 95, 237
krkasunti, 239
kşanti, 182, 185, 187, 189, 366, 373, 486
qudret, 98, 108, 118, 637
qudrethlgı, 108
quds, 431

qul, 178, 285, 333, 336, 341, 353, 450, 474, 503, 518, 629
kulamkule, 525
qulluq, 86, 290, 297, 333, 334, 424
kumaraçivi ~ kumaraçive, 239
kumbande, 262
kumra, 596
qurʿān, 59, 60, 70, 91, 100, 124, 126, 360, 566
kurb(a)na, 355, 356
qurbān, 153, 354, 355, 505, 566, 567
qurbet, 542
qurğan, 610
qurraza, 60
kuşalap(a)kş, 347, 369
qut, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 576
qutad-, 432
qutadmaq, 432
qutadmaqlıq, 433
qutadmış, 433
qutadtur-, 433
qutadturmaq, 434
qutal-, 434
qutılıq, 434
qutluq, 203, 426, 430, 431, 435, 436
qutsuz, 432, 436
qutu, 661
quʿūd, 192
kuvraq, 661, 662
kuvraqhlgı, 662
küffār, 495
küfr, 222, 377, 378, 379, 393
kün, 109, 144, 148, 149, 150, 162, 172, 179, 180, 188, 200, 214, 231, 239, 240, 267, 270, 302, 315, 330, 333, 341, 344, 351, 355, 377, 419, 420, 438, 443, 445, 451, 454, 495, 505, 521, 522, 524, 531, 550, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 571, 578, 586, 588, 596, 599, 609, 621, 637, 652, 653, 655

L

lab, 319, 356
lahd, 610
laʿīn, 393
laʿnet, 270, 390, 393, 394, 396
lisuin, 240
loçana, 240
loqmān, 215
lūf, 215

M

m(a)ha-mandarik, 606
m(a)hamegasuvare, 241

m(a)hapıngarlı, 242
m(a)haraurap, 580
m(a)hasamutre, 242
ma'āṣī, 417, 509
ma'bed, 597
ma'būd, 286
madume, 269, 271, 272, 274
ma'füv, 160
mağfıret, 160, 161
mahabrahme, 240
mahakala, 241
mahakalp, 565
mahamat, 215, 216
mahaparinirvan, 60
mahasatav, 242
mahayan, 127
maheşvare, 243
maḥfil, 568, 569
maḥlūk, 618
maḥlūkāt, 618, 619
maḥmūd, 216
mahorage, 272
maḥrem, 463, 464, 491
maḥremiyyet, 463
maḥşer, 589
maitri ~ maitreya, 243
maitrisimit, 61
mālik, 216
mañçuşiri, 237, 242, 244, 434
mandarak, 607
manistan, 597
mañşūr, 461
mantal, 82
mantira, 405
mañ, 122, 570
mañla-, 120, 122
maranabav, 629
ma'rifet, 452, 543
marika, 286
maritavan, 610
ma'ruf, 370
mārūt, 210, 216, 217
ma'şıyet, 417, 418, 495
ma'şıyetlġ, 495
ma'şüm, 474, 475
matali, 244
mātem, 559
mayaçal, 406
maẓmaẓa, 142
me'āṭıb, 580
mecīd, 95, 282, 305, 306
mecūsī, 127
mecūsıyye, 127
meczüb, 475
medīne, 597, 598

mekke, 70, 333, 598, 599
mekrūh, 508
melik, 118, 119
mel'ün, 394
mel'üne, 394
menāhī, 379
menāre ~ münāre, 569
meñü ~ meñigü ~ meñgü, 536
meñülüg, 537, 538
meñülük, 538
meñzeksiz, 119
merhüm, 629
meryem, 207, 212, 213, 217, 218, 615, 632
mesācid, 598
mesāḥet, 217
mescid, 144, 192, 598, 599, 660
mescūd, 599
me'şem, 379
meşh, 142
meşih, 217, 218
meşhed, 611
meşkür, 419
meşrū', 506
mevcūdāt, 525
mevhibet, 161
mev'ıza, 71
mevlā, 287, 307
mevt, 615, 629, 630
meşşüm, 436, 437
mezār, 611
mezigit, 435, 598, 599
mezheb, 71
mi'cer, 83
miḥrāb, 569
mīkā'il, 218
mīkāt, 600
mīnā, 600
minber, 127, 569, 570
mi'rāc, 227
mişan, 244
moğ ~ mūğ, 127
mogoç, 406
mora ~ mura, 244
mu'cizāt, 406
mu'cize, 407
mudur, 173, 358
muḥammed, 181, 206, 218, 219, 301, 410, 505, 631
muḥarrar, 475
muḥarrem, 565
muḥrim, 508
muḥşın, 475
muḥşına, 476
muḥşin, 475, 476
muḥadder, 204

muḳarrer, 542
muḳrī, 122
muḳtedī, 476
murābıt, 476
murāḳıbe, 452
murdār, 508, 509, 532
murtadlık, 379, 498
murut, 600
müşā, 77, 210, 219, 632
muşabbah, 83
muşallā, 556
muşḥaf, 61
muşṭafā, 219, 220, 313
musulmān, 128, 129, 130
musurman, 128, 129
mu‘tekif, 223, 476, 477
mu‘tezile, 495, 496
mu‘tezili, 496
muṭī‘, 477
muttakī, 477
muvaḥḥid, 130, 477, 478
muyan, 365, 370
muyanlık, 357, 600, 601
mübārek, 369, 429, 435, 437
mücrim, 496
mü‘ezzin, 122, 123
müh tedā, 308, 478
mükāşefet, 543
mülhid, 496
mülket, 556
mü‘min, 467, 478, 479, 486, 571, 572
mü‘minat, 479
mü‘mine, 479, 480
mün, 364, 374, 380, 480, 497
münācāt, 178, 615
münāfık, 496, 497
münāfıklık, 497
müne-, 380
münevver, 91, 543
münezzeh, 142, 143, 183, 618
münker, 509
münkir, 464, 498
münlüg, 492, 497
münsüz, 471, 480
mürde, 630
mürted, 498
mürtede, 498
müselmān, 129
müslim, 125, 128, 129
müstehab, 139, 364
müsülmān, 128, 129, 130, 169, 311, 505
müsülmānlık, 130
müşrik, 498, 499
müt‘a, 356
müte‘abbid, 480

müteberrik, 437
mütevekkil, 480
müzekkī, 152

N

nāfile, 137, 204, 556
naḥs, 437, 438
nā-maḥrem, 463, 464

namāz, 83, 122, 137, 139, 144, 150, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 214, 457, 476, 478, 508, 552, 554, 563, 569, 660

namāzlaḡu, 83
namāzlık, 83, 84
namo, 67, 296, 334, 335, 336, 663
namo buday-a, 335
namo d(a)rmay-a, 335
namo saḡgay-a, 335, 336
nant ~ nanti, 580
nantikavart, 84
nā-pāk, 499
nara, 581
narakapaliki, 581
nāşarī, 131
naşrānī, 127, 131
naşrānılık, 131
naşrānıyye, 131
na‘t, 419
nayrag, 103
nayrayan, 601
nayvaziki, 262, 263
necāt, 182, 327
nefil ~ nefl, 148
nefir, 662
nefs, 616
nezr, 289, 356, 357
ni‘ām, 656
nifāk, 499
niḡoşak, 131, 132
niḡāb, 84
nīk-baḡt, 438
nilatanda, 245
ni‘met, 287, 656, 657
ni‘metlig ~ ni‘metliḡ, 573
nirabud, 581, 582
nirodasamap(a)ti, 173
nirvana, 327, 328
niyāz, 178, 179
nom, 58, 61, 62, 71, 72, 73, 74, 76, 82, 95, 132, 143, 148, 172, 186, 187, 231, 232, 239, 253, 310, 312, 371, 372, 431, 432, 447, 472, 480, 517, 546, 606, 607, 630, 664
nomdaş, 480, 481

0

Ö

P

719

peygāmb̄er, 312
 peygāmb̄erlik, 77, 313, 314
 prabaṅkari, 544
 pratapan, 582
 pratikabut, 246
 pratikanarak, 582, 583
 pratyapati, 245
 pret, 273
 profet, 314
 psalmo, 123
 pūde, 643
 pukoosi, 601
 punyaprasab, 263
 punyapratike, 246
 puranprabe, 246
 purohit, 314
 puruṣamuke, 273
 puṣya, 247
 putane, 273, 274

R

rab(b), 283, 287
 rabnaz, 170
 raṣabrahme, 247
 raṣamukte, 247
 raṣaradnaprabase, 247
 radnaakare ~ ratnakar, 248
 rāhib, 314, 315
 raḥīm, 108, 109
 raḥmān, 109, 110, 304
 raḥmet, 154, 161, 162, 290
 raḥmetlig, 110, 366
 rakṣ, 408
 rakṣaz, 265, 274
 ramaṣān, 565, 566
 ranṇluk, 408
 rāst, 71, 103, 138, 313, 343, 347, 446, 462
 ratnakoṣe, 248
 ratnaminite, 248
 ratnaprabe, 248, 249
 ratnaraṣi, 249
 ratnasanbave, 249
 ratnaudtare, 249, 250
 raūf, 110
 raurap, 583
 ravza, 574
 rāzık, 110, 111
 recep, 566
 refi', 96
 rek'at, 139, 193
 resūl, 200, 298, 310, 315, 316, 347, 456, 493,
 553, 574, 644
 reṣīd, 111
 rızık, 657

rızvān, 157, 179, 421
 riddi, 408
 risālet, 315, 316
 riya'l, 85, 89
 roṣan, 544
 ruṣiraketu, 250
 rūḥ, 616, 617
 rukū', 193, 194
 rusūl, 315, 316
 rūze, 122, 146, 149, 150, 151, 200, 566
 rūze-dār, 150
 rūzgār, 438, 439
 rūzī, 113, 161, 169, 465, 504, 505, 658

S

sa'ādet, 424, 439, 656
 ṣabırluk, 461
 sācid, 194, 599
 sa'd, 439
 ṣadaḳa, 357
 ṣadaḳāt, 357
 sadarmavabaza, 250
 saḥāre, 408, 409
 sahasirapr(a)base, 250
 sāḥir, 403, 409, 415
 sa'īd, 439
 sa'īr, 583
 saḳ(i)n-, 453
 saḳ(i)nuḳ, 481
 saḳ(i)nuḳluk, 481, 482
 sakantakumare, 250, 251
 saḳar, 583
 saḳçı, 111
 saḳıṣ, 446, 654
 saḳıṣla-, 654
 saḳlat-, 506
 saḳnuḳ, 482
 saḳnuḳluk, 482, 483
 ṣaḳr, 583, 584
 sakrdagam, 251
 sakrdıgı, 619
 ṣalābet, 119
 ṣalāt, 194, 195
 ṣalavāt, 179, 180
 ṣāliḥ, 130, 221, 361
 ṣāliḥa, 483
 samadi, 174, 399
 samala, 440
 samantapuṣp, 602
 samar, 174
 ṣamed, 96, 279
 saṇṇaṇaṇayi, 274
 saṇṇip ~ saṇṇiv, 584
 ṣanem, 86

sangadaze, 316
sangat, 584
sangaya, 663
şānī[‘], 111
sansar, 619, 620, 635
santuşite, 251
saŋ, 67, 296, 663
saŋastere, 316
saŋram ~ seŋrem, 602
sarvatyana, 174
saŋçı, 317, 323
şavma[‘]**a**, 602, 603
sa[‘]**y**, 201
seccāde, 86
secde, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 103, 110, 124, 190, 193, 194, 195, 196, 206, 228, 229, 230, 233, 234, 236, 238, 239, 241, 245, 247, 248, 249, 250, 254, 255, 257, 258, 270, 295, 297, 300, 341, 342, 346, 378, 394, 406, 412, 471, 473, 480, 548, 595, 596, 598, 599
secde-gāh, 195
semā[‘], 123, 124
semekle-, 556
semī[‘], 111, 112
şenā, 289, 420, 421, 422
şevāb, 370, 371
şevābluġ, 483
sevāk, 574
sevşen, 132
sıġm-, 453, 454
sıġmçu, 454
sıġıt, 559
sıġıtcı, 559, 561
sıġta-, 560
sıġtamaġ, 560
sıġtaş-, 560
sındur-, 345
şırāt, 654
şıyām, 150
siccīn, 584
sidi, 408, 409
sidre, 227
sihr, 409, 410, 415
siln, 132
sin, 451, 611, 612
sīn, 410
sinhe, 251, 252
sinleg, 612
sipās, 419, 420, 422, 423
sirkep, 603
şiyām, 150, 151
somaketu, 252
sortapan, 263, 264
soyurka-, 162, 163
soyurkal, 163

soyurkan-, 163
sozaklıġ, 252
sökünç, 394, 395
strayastrış, 264
suç, 186, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 417
sudarşan, 261, 264
sudur, 62
şūfī, 317
suḥūr, 151
sukavati, 574, 575
sumele, 252, 253, 316
sumude, 269, 272, 274
şun[‘], 119
sunmaġlıġ, 137
supraştite, 253
supurġan, 612, 613
şūr, 655
sūre, 75
suryamanave, 253
suyame, 253
sücūd, 194, 195, 196
sücūdlu, 196
süleymān, 150, 210, 221, 222, 492, 494, 567
sünnet, 75, 76, 132, 135, 145, 205, 302, 439, 458
sünnetlen-, 76
sünnī, 132
sūr-, 395
sürük-, 395
süzük / süzök, 143
süzün-, 143

Ş

ş(a)mnanç, 318
şabi, 318
şadvarg, 264, 265
şahbuhr(a)gan, 62
şaki, 133
şakilıġ, 133, 321
şakimuni, 228, 243, 253, 254
şākir, 422
şakuni, 275
şalmali, 607
şantik, 112
şap, 346
şardulakarne, 254
şarir, 86
şarmiranç, 318
şarmire, 318, 319
şastr, 63
şāş, 86
şavt, 201
şefā[‘]**at**, 112, 113
şefā[‘]**atçı**, 113

ŧefî', 113, 114, 665
 ŧefîk, 114
 ŧehâdet, 345, 454, 455, 461, 632
 ŧehîd, 461, 462
 ŧekâvet, 440
 ŧenbe, 564, 565, 578
 ŧer', 514
 ŧer(r), 381
 ŧer'an, 514
 ŧerefe, 570
 ŧer'i, 514, 515
 ŧerî'at, 90, 515
 ŧerî'atlık, 515
 ŧerîk, 500
 ŧeyâtîn, 275
 ŧeyh, 319
 ŧeytân, 275, 276, 384, 393, 394
 ŧiki, 254
 ŧila, 254, 371
 ŧilavante, 319
 ŧimaŧan, 613
 ŧimnu, 276
 ŧirikini, 287
 ŧirilome, 276
 ŧirk, 500
 ŧitavan, 612, 613
 ŧodane, 276
 ŧönsdik-si, 603
 ŧu'ayb, 222
 ŧudavas, 603
 ŧüm ~ ŧom, 440
 ŧümlük ~ ŧomluk, 440
 ŧükr, 65, 287, 419, 422, 423
 ŧükrâne, 423
 ŧükrlen-, 423, 424

T

ta'alâ, 58, 66, 96, 97, 107, 124, 155, 281, 284,
 317, 338, 365, 381, 512, 513, 527
 tã'at, 138, 290, 477, 542
 tã'athg, 138
 tãbüt, 552, 556, 557, 558
 tafnağu, 337, 358
 tãhâret, 143, 144
 tãhîrât, 144
 taĥiyyât, 196
 taĥmîd, 424
 taĥrîme, 197
 taiŧeĥ, 127, 132, 133
 tãk, 570
 taĥdîr, 114, 531
 taĥdîs, 170
 taĥvâ, 136, 326, 483
 tãli', 441

talsım, 410
 tamduĥ, 584, 585
 tamdurul-, 585
 tamga, 175, 534
 tamu, 500, 577, 580, 585, 586
 tamuĥ, 140, 501, 535, 537, 582, 585, 586, 659
 tamuĥluĥ ~ tamuluĥ, 500
 tamuĥluk, 485, 501
 tan- ~ ten-, 381
 tan(ı)l-, 382
 tangarığ, 358
 tangarığlıĥ, 346
 tanĥuĥı, 472, 501
 tanıĥlıĥ, 501, 502
 tanıŧban, 216, 319, 320
 tanmak, 382, 598
 tanmaklıĥ ~ tenmeklik, 382
 tantira, 63
 tanuĥ, 315, 455, 528
 tanuĥluk, 279, 281, 455
 tanyadeve, 254, 255
 taŧıŧ, 410, 411
 tap-, 336
 tapan, 125, 127, 128, 195, 196, 264, 338, 341,
 464, 466, 582, 586, 587
 tapĥu, 138, 139
 tapıĥ ~ tapuĥ, 336
 tapıĥcı, 337
 tapın- ~ tapun-, 337, 338
 tapındur-, 339
 tapınmak, 339
 tapuĥsaĥ, 289, 484
 tapuĥsuz, 502
 tapunĥu, 134, 288
 tãrîĥ, 87
 tãrîĥat, 308, 663
 taŧadduĥ, 358
 taŧavvuf, 455, 456
 taŧavvu', 139, 364, 508
 tãvãf, 201, 202
 tãvãn, 383
 tavbalık, 188
 tavĥo, 604
 ta'vîz, 411
 taŧanĥu orun, 575
 tayın, 320, 321
 tãyib, 188
 taŧarru', 180, 182
 ta'ziyet, 561
 teberru', 163, 164
 teberrük, 441
 tecellî, 655
 tefsîr, 63, 64
 tegür-, 557
 teheccüd, 197

tehlil, 97, 170, 171, 441
tekaddüs, 441
tekbir, 197
tekye, 604
telbiye, 202
telkin, 557
teltük, 380, 502
temcid, 97
teğri, 72, 99, 107, 109, 114, 156, 180, 181, 182,
206, 223, 270, 278, 284, 288, 289, 290, 291,
299, 303, 308, 320, 328, 330, 331, 337, 357,
381, 390, 391, 392, 418, 422, 425, 426, 431,
454, 461, 474, 499, 510, 517, 522, 526, 527,
528, 530, 531, 544, 618, 656, 657, 658
teğriçi, 320
teğridem, 328
teğrilig ~ tağrılık, 328
teğrilik, 289, 290
tepele-, 643
teravih, 198
terazü, 655
têrin, 663
terinçek, 87
terme, 604
tersâ, 134, 325
tesbîh, 65, 97, 136, 171
tesmiyet, 198
teşehhüd, 198
teşrik, 198, 199
tevbe, 140, 150, 161, 186, 188, 189, 369, 488
tevekkül, 204, 205, 447, 448, 456, 480
tevfik, 164, 293
tevfiklik, 164
tevhid, 456
tevir-, 371
tevirmek, 76
tevrît, 59, 60, 64, 566
teyemmüm, 66, 144, 638
tezgin-, 202
tın, 295, 617
tijit, 184, 187, 189
tilâvet, 124
tildem ~ tıldam, 320
tile-, 180, 181
tilemek, 181
tilopa, 255
tirgür-, 525, 526
tirgürül-, 526
tirgüz-, 525, 526, 527
tirgüzmek, 527, 637
tirig ~ tiri, 620
tirigle, 555, 621
tiril-, 621, 622
tirlürül-, 622
tiştanti, 622

tişya, 255
toba, 188, 189
toğ-, 527
toku, 348, 515, 516
tokusuz, 348
tolın-, 622
toplu, 26, 33, 39, 613
toy, 664
toym, 230, 236, 259, 289, 316, 318, 320, 321,
322, 447, 467, 511, 660, 664
tozağ, 587
töñüt-, 199
törölüg ~ törülüg, 348
törösüz ~ törüsüz, 348
törü-, 528
törüt-, 528, 529
törütdeçi, 529
törütül- ~ törütül-, 529
törütme, 527, 530
törütüg, 530
tsi-en-si, 604
tsuy, 162, 163, 189, 373, 383, 502, 641
tsuylug, 502
tsuyurkançığ, 383
tunkav, 76
turguluk, 373, 575
tut-, 151
tutaşı, 118, 150
tutkın, 587
tutuğ, 411, 526
tutuğlug, 276, 277
tuy-, 544, 545
tuyğu, 545
tuymağ, 545
tuymağlık, 545
tuymağsız, 546
tuyul-, 546
tuyun-, 546
tuyunmağ, 546
tuyunmağlık, 547
tuyunmağsız, 547
tuyunmamağ, 547
tuyunmış, 242, 311, 471, 548
tuyuntur-, 548
tülbent, 87
tünerig, 613, 614
tüplüg, 118
tür, 4, 37, 67, 103, 125, 146, 239, 263, 317, 321,
326, 348, 349, 366, 373, 399, 409, 414, 421,
433, 451, 489, 517, 547, 555, 630, 635, 636,
642, 646, 671, 679, 680, 681
türbe, 614
tüşnek, 574, 614

U

uçadvaç, 604, 605
 uçık, 277, 279, 411
 uçın-, 411
 uçmaḥ ~ uṣtmaḥ, 575, 576
 uçmaḥlīg, 484
 uçmaḥlīk, 484
 uçmaḥ, 538, 575, 576, 586
 uçmaḥlīg, 484, 485
 udug, 147, 148, 329, 336, 339, 352, 451, 472
 udugçı, 340
 udun-, 340
 udunmak, 340
 uğuntur-, 548
 uğan, 99, 154, 289, 290, 526, 527, 531
 ‘uḳbī, 655, 656
 ulġat-, 98
 uluġ, 98, 99, 101, 104, 105, 156, 289, 330, 343, 366, 370, 371, 378, 401, 424, 439, 518, 521, 524, 583, 637
 uluġı, 295, 321
 uluġla-, 99
 uluġluḥ, 99, 100, 101, 426
 ‘uluvv, 100
 umay, 291
 ‘umer, 222
 ‘umre, 202, 203
 upadyaye, 321, 322
 upan(a)nt, 587
 urḳan, 76, 77
 uṣmaḥ ~ uṣtmaḥ, 576, 577
 uṣtimaḥlīk, 485
 uṣtmaḥçı, 485
 utare, 255
 utpalav(a)rni, 256

Ü

ükek, 557, 558
 ülüġlūg, 232, 441, 442
 ülügsüz, 442
 ümmet, 114, 637, 661, 664, 665
 üstün, 42, 87, 95, 100, 106, 215, 224, 234, 249, 304, 328, 347, 366, 409, 513, 612, 613
 üṣkürgü, 360
 üṣkürmek, 360
 üzüt, 68, 617, 618
 üzütlūg, 643

V

v(i)rhar, 606
 vācib, 139, 140, 141, 186, 199, 371, 454, 567

vahşik, 618
 vaḥy, 77, 209, 211, 220, 222, 224
 vaiçayanta, 605
 vaiṣṛavane, 256
 vā‘iz, 322
 vaḳfe, 203
 vasište, 256
 vasu, 291
 vasubandu, 256, 257
 vasundari, 257
 vaṣavarti, 265
 va‘z, 77, 78
 važanpat, 322
 vebāl, 384
 vefāt, 643, 644
 velī, 322, 577
 venuvan, 605
 vera‘, 325, 349
 vesāvis, 384, 385
 vessāb, 87, 88
 vesvese, 275, 384
 vimalaprabe, 257
 viman, 605
 vipaṣi, 257
 vird, 78
 viṣeṣamarg, 411
 viṣnu, 243, 258
 viṣvabu, 258
 viṭir, 199
 vūzu‘, 145

Y

y(a)zdan, 292
 yabov, 88
 yaġiṣ, 358, 359
 yahūdī, 134, 135
 yahūdīyye, 135
 yaḥyā, 215, 222, 223
 yakṣa, 244, 277
 ya‘ḳūb, 223, 313, 323, 343, 345, 443, 644
 yalavāç, 66, 68, 206, 208, 211, 217, 219, 223, 224, 268, 313, 323, 435, 443, 526, 644
 yalavāçlīk, 323, 324
 yalğançı, 412, 490
 yalğançlīk, 412
 yalġaṣla-, 181
 yalḡuk, 223
 yalvar-, 181, 182
 yalvarınçığ, 485
 yalvarmak, 182
 yalvarmaklīg, 485
 yamadeve, 258
 yaman, 327, 385, 502, 627
 yamandaka, 259

yamandakirt, 259
yamanlı, 502, 503
yan, 108, 187, 277, 329, 538, 679
yanmak, 329
yañıl-, 385
yañılmak, 385, 386
yañılmaqlıg, 503
yañlıq, 386
yaradıçı, 291
yarağlıg, 114
yarat-, 530, 531
yaratğan, 290, 291, 292, 338, 529, 531
yaratıg, 531, 532
yaratıl-, 532
yaratmak, 523, 532
yarlıg, 159, 164, 165, 166, 167, 210, 220, 221, 301, 516, 517, 518
yarlıgıg, 516
yarlıgsız, 517
yarlıka-, 517, 518
yarlıkağ, 164
yarlıkal-, 164, 165
yarlıkamaq, 160, 450, 518, 519, 576
yarlıkamaqlıq, 165
yarlıkan-, 165
yarlıkançlu, 165, 166
yarlıkançsız, 166
yarlıkançuçı, 166
yarlıkanmaq, 166
yarlıkat-, 167
yarlıkayu, 167
yaruk, 102, 531, 548, 549
yarukluq, 64, 462, 549
yasa', 223, 224
yaşe, 259
yaşmaq, 88
yat, 199, 412, 413, 414, 558
yat-, 558
yat-, 558
yat-, 558
yatçı, 413
yatgaşık, 199
yatla-, 413
yatlamak, 413
yatlan-, 414
yatlat-, 414
yathıg, 414, 509
yaz-, 386
yazıqsızlıq, 189
yazın-, 387
yazınçsız, 190
yazınmaq, 387
yazmaq, 387, 388
yazuk, 130, 159, 161, 378, 388, 389, 417, 453, 490, 518, 601

yazukla-, 389
yazukluq, 159, 368, 388, 503
yazukluq, 504
yazuksuz, 211, 486
yek, 277, 278
yél, 278, 300
yèlpik, 278, 279
yèlpin-, 414, 415
yèlvi, 415, 416
yèlvici, 415
yèlvik-, 415, 416
yèlvile-, 416
yèlvilen-, 416
yemîn, 119, 120
yesa', 223, 224
yığıg, 519
yıra-, 395
yırat-, 395, 396
yıratıl-, 396
yırçu, 614
yırışdur-, 199, 200
yimki, 151, 591
yişu, 224
yit-, 644
yitdür- ~ yitür-, 644
yitil-, 645
yitlin-, 645
yitlinmek, 645, 646
yitlintür-, 646
yitür-, 645, 646
yo-, 646
yoğ, 558, 561, 562
yogaçare, 175
yoğçı, 561
yoğla-, 561
yoğlat-, 562
yok, 61, 106, 126, 163, 197, 221, 280, 285, 288, 330, 338, 361, 380, 403, 420, 438, 448, 454, 457, 465, 473, 491, 500, 516, 528, 531, 595, 620, 631, 640, 646, 647, 648, 650, 651, 652
yokad-, 647, 650
yokadmaq, 647
yokadtur-, 647, 650
yokadturmaq, 648
yokadturulgu, 648
yokal-, 648, 649
yokalmaqlıq, 649
yokalt-, 649
yokaltur-, 650
yokat-, 647, 650
yokatıl-, 650, 651
yokattur-, 647, 650
yol, 41, 64, 68, 75, 77, 91, 130, 163, 275, 305, 307, 334, 384, 411, 426, 442, 480, 482, 504, 549, 631, 654, 663, 682

yolluĝ, 442
yolsuz, 504
yor-, 416, 417
yovıķ, 190
yu-, 145
yumiŗ, 324
yumiŗçı, 324
yumŗan-, 340, 341
yun-, 145
yunmak, 145, 146
yunuĝ, 146
yūnus, 224, 225
yura, 417
yūsuf, 178, 225
yücele-, 100, 101
yüçe, 101
yüçelik, 101
yük, 258, 342, 389
yüksek, 20, 29, 45, 90, 92, 93, 94, 96, 100, 101,
226, 259, 261, 262, 347, 420, 539, 569, 570,
572, 573, 609
yükün-, 341, 342
yükünç, 342
yümlü, 443
yüzleñü, 200, 596

Z

zāhid, 311, 314, 324, 325, 349
zāhide, 325
zāhirī, 135
zākir, 486, 487
zārī, 562
zebah, 35

zebānī, 225

zebīh, 359
zebūr, 64, 65
zekāt, 150, 152, 153, 543
zekeriyyā, 78, 177, 212, 225, 226, 569
zemzem, 88
zeydiyye, 665
zeyyāl, 88, 89
zıkr, 65, 97
ziyāret, 203, 594, 598
zuddūh, 89
zū'l-amūdān, 89
zū'l-ferā, 89
zū'l-keftān, 89, 90
zühd, 326, 483
zümre, 661, 665